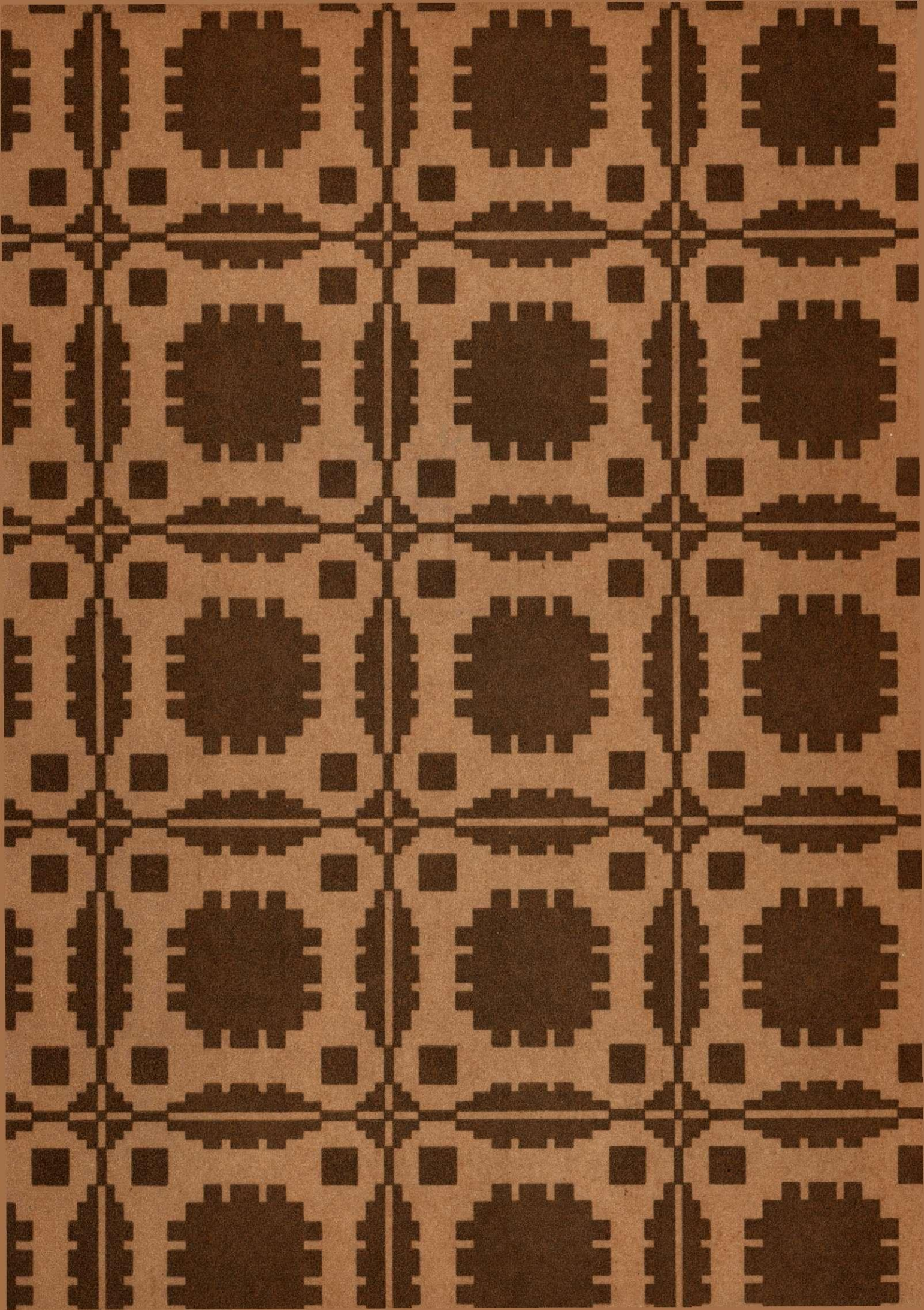

ARHEOLOGĪJA
UN
ETNOGRĀFIJA

VIII

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
VĒSTURES INSTITŪTS

ARHEOLOĢIJA
UN
ETNOGRĀFIJA

VIII

LATVIEŠU KULTŪRVĒSTURISKIE SAKARI
AR SLĀVU TAUTĀM

*(pēc arheoloģijas, etnogrāfijas
un antropoloģijas materiāliem)*

IZDEVNIECIBA «ZINĀTNE»
RĪGĀ 1968

9(L)
Лr 467

Коллектив
АРХЕОЛОГИЯ И ЭТНОГРАФИЯ

VIII

ИЗДАТЕЛЬСТВО «ЗИНАТНЕ»

На латышском языке

ARHEOLOGIJA
ETNOGRAFIJA

Redakcijas kolēģija:
Latvijas PSR ZA akadēmiķis A. DRIZULIS,
vēstures zinātņu kandidāti A. BIRONS,
E. MUGUREVIČS un H. STRODS.

*Izdots saskaņā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Redakciju
un izdevumu padomes 1965. gada 30. decembra lēmumu.*

IEVADAM

Tautu kultūras kontakti un to rezultātā veidojusies kultūras sintēze ir vienots, likumsakarīgs un nepārtraukti augšupejošs process, kas sākās jau agrajā paleolītā, kad radās pirmās lokālās kultūras, un turpinās mūsu dienās.¹ Līdz ar sabiedrības ražošanas spēku attīstību paplašinās kultūras sakari starptautām, un tiem seko arvien tālāka un pilnīgāka tautu kultūru sintēze. Runājot par tautu kultūras sakariem mūsdienās, mēs jau saprotam plašu apmaiņu ar sasniegumiem saimniecības, tehnikas, zinātnes, literatūras un dažādās mākslas nozarēs. Kultūru savstarpējā bagātināšanās kultūras kontaktu rezultātā, tautu kultūru apmaiņa ir tikpat veca parādība, cik tautu vēsture.

Meklējot iespējas, kā novērst buržuāzijai nevēlamās sabiedrības attīstības sekas, blakus «nemiēģo» koloniālo tautu kultūras pētījumiem² buržuāziskā etnogrāfija jau XIX gs. beigās arvien vairāk sāka pētīt tautu kultūru izmaiņas, kas notiek, saskaroties divām vai vairākām dažāda rakstura kultūrām. Taču Grēbnera «kultūrvēsturiskā skola» un buržuāzisko etnogrāfu izvirzītā kultūras vai «kultūras līniju» difūzionisma teorija gan veicināja diezgan plaša tipoloģiskā salīdzināmā materiāla savākšanu, bet nedeva iespējas atrisināt šo problēmu. Šīs teorijas piekritēji priekšmetus un tradīcijas uzskatīja par rezultātu jaunrades aktam, kas notiek tikai vienreiz cilvēces vēsturē vienā vietā. Pēc tam šie jaunie priekšmeti un tradīcijas izplatās plašā apkārtnē, veidojot savu «kultūras loku». Izmantojot t. s. *Ferninterpretation* un «hipotētisko rekonstrukciju» metodi, kultūras difūzionisma teorija tika un tiek izmantota rasistisko eiropacentrisko, ģermanocentrisko un citu antizīnātisku uzskatu pamatošanai.

Atšķirībā no «kultūras loku», «kultūras migrāciju» teoriju piekritējiem, kas citu tautu kultūras pārmanāšanu uzskata par galveno kultūras attīstības stimulu, padomju zinātnieki atzīst, ka katras tautas kultūras attīstību galu galā nosaka tajā valdošais ražošanas veids, ka katras tautas nacionālā kultūra, dzīves veids un tradīcijas ir vispirms pašas tautas veidojums. Taču nacionālā kultūra ir tautas ilgstošas vēsturiskas attīstības produkts. Nacionālās kultūras

veidošanos ietekmē kā iekšēji cēloņi (ģeogrāfiskā vide, iedzīvotāju blīvums, sociālie un ekonomiskie apstākļi, šķiru cīņa, reliģija), tā arī ārējie cēloņi (ārzemju iekarotāju jūgs vai tā draudi, vēsturiska nepieciešamība cīnīties par nacionālo neatkarību, kultūras sakari ar citām tautām utt.).

Par speciālu etnogrāfijas nozari kultūras izmaiņu pētīšana buržuāziskajā etnogrāfijā kļuva XX gs. 30. gados, kaut arī sākumā tika reducēta uz «eiropiešu» un «neeiropeiešu» kultūrvēsturiskajiem sakariem. Atšķirībā no XX gs. 30. gadiem, kad galvenā vērība etnogrāfijā joprojām tika pievērsta plašiem monogrāfiskiem pētījumiem par atsevišķu etnisko grupu kultūrvēsturiskām problēmām, pēdējos divos gadu desmitos etnogrāfi arvien lielāku vērību veltī tautu kultūru savstarpējās mijiedarbības un kultūras izmaiņu pētījumiem.

Ar kultūras izmaiņām etnogrāfijā saprot izmaiņas kultūras iestādījumos, kuri ar atšķirībām formā, kop-sakarībā un pazīmju kopdarbībā raksturo kādas etniskas grupas kultūru noteiktā laika posmā. Ja agrāk tikai kultūras kontaktus uzskatīja par kultūras izmaiņu dzinējspēku un šī procesa cēloni, tad tagad arvien vairāk atzīst, ka kultūras kontakti uzskatāmi par vienu no daudziem kultūras izmaiņu cēloņiem. Tāpēc pētījumi par šo tematiku parasti neaprobežojas tikai ar kultūras parādībām, bet tautu kultūrvēsturisko sakaru problēmas tiek risinātas vienlaikus sociālajā un ekonomiskajā un kultūras jomā. Kultūras sakaru un kultūras mantojuma jautājumu risināšana bez sakara ar sociālajiem un ekonomiskajiem apstākļiem, tautas vēsturi un kultūras attīstību mūsdienās, pirmkārt, var kļūt par nacionālās specifikas pārspīlēšanas avotu. Savas nācijas kultūras specifikas uzsvēršana ved pie citu nāciju kultūras specifikas noņiecināšanas, un otrādi — vienas nācijas kultūras specifikas ignorēšana vienmēr objektīvi pauž tendenci pārmērīgi uzsvērt citas nācijas kultūras specifiku. Kā nacionālās specifikas pārspīlēšana, tā arī tās noliegšana ir nevis antipodi, bet buržuāziskā pasaules uzskata dažādas formas nacionālajā jautājumā.³ Otrkārt, mūsdienu demokrātiskā un pat buržuāziskā etnogrāfija⁴ sevišķu vērību pievērš pēdējos

¹ С. Н. Артановский. Проблема исторического единства и взаимного влияния культур в современной буржуазной этнографии. — «Вопросы истории», 1965, 4, 115. lpp.

² R. Thurnwald. Angewandte Ethnologie in der Kolonialpolitik. Berlin, 1911.

³ Г. Зиманас. Интернациональное и национальное в жизни народов. — «Коммунист», 1965, 6, 60. lpp.

⁴ Ю. П. Аверкиева. Проблема историзма и современная буржуазная этнография. — «Вопросы истории», 1964, 10. 2. lpp.

gadu desmitos notiekošajām kultūras izmaiņām. To pētījumi etnogrāfijā neatkarīgi no darba metodēm izriet no objektīviem mūsdienu sabiedriskajiem procesiem. Šo procesu ietekmes tautas kultūrā etnogrāfi cenšas atklāt to izcelsmes un attīstības gaitā. Rezultātā mūsdienu etnogrāfi, risinot kultūras izmaiņu problēmas, nodarbojas ar aktuāliem kultūras attīstības procesiem dažādās to izpausmes jomās, cik tālu tie aptverami ar etnogrāfijas avotiem un darba metodēm. Treškārt, pieejot tautas kultūras problēmām attīstībā, kultūrvēsturisko sakaru pētnieki cenšas atklāt likumus, saskaņā ar kuriem notiek šīs kultūras izmaiņas, kā arī izstrādāt līdzekļus un metodes, ar kurām iedarboties uz kultūras attīstību.⁵ Kultūrvēsturisko sakaru pētījumi atklāj, kādi nacionālās kultūras elementi ir relatīvi pastāvīgi un saglabājas līdz ar nāciju un kādi nacionālās kultūras elementi ir pārejoša parādība un pakāpeniski izzūd.

Katrai tautai laika gaitā izveidojas un pastāv tieši kultūras sakari ar visām kaimiņu tautām, taču šiem sakariem ir dažāda intensitāte un loma kā atsevišķu tautu, tā visu apkārtējo tautu dzīvē un kultūrā. No šī viedokļa latviešu tautas kultūrvēsturiskie sakari ar slāvu tautām ir viena no latviešu tautas kultūrvēsturisko sakaru svarīgākajām sastāvdaļām. Tā kā mūsdienu laikmeta īpatnība ir apzināta un mērķtiecīga kultūras apmaiņa un kultūras sintēze, lai aktīvi iekļautos šajā darbā, nepieciešama tautu un tautu grupu tiešo kultūras kontaktu vēsturiskās dabas iepazīšana. Tāpēc tautu kultūru tiešie kontakti un šo kultūru attīstība mijiedarbības rezultātā ir viena no svarīgākajām starptautiskajām problēmām mūsdienu arheoloģijā, etnogrāfijā un vēsturē. Tautu kultūru attīstība un izmaiņas divu vai vairāku kultūru tiešas saskares rezultātā bija viena no visvairāk diskutētajām problēmām VII Starptautiskajā antropoloģijas un etnogrāfijas zinātņu kongresā Maskavā 1964. gadā un XII Starptautiskajā vēsturisku kongresā Vīnē 1965. gadā.⁶ Izcilu vietu šīs problēmas risināšanā Eiropā ieņem slāvu tautu kultūru mijiedarbības pētījumi ar romāņu, ģermāņu, baltu un somugru tautu kultūrām. Šie pētījumi noris šo kultūru kontaktu joslā, sākot ar Vidusjūru un beidzot ar Ziemeļu Ledus okeānu.

Neslāvu un slāvu tautu kultūras saskares un mijiedarbības problēmas pēdējā gadu desmitā ieņem arvien redzamāku vietu Eiropas arheologu, etnogrāfu, valodnieku un antropologu pētījumos. Tā vācu un slāvu sakariem veltīta vesela virkne monogrāfiju,⁷ gatavo vācu-slāvu onomastikas atlantu.⁸ Arī vācu etnogrāfi neatpaliek seno slāvu un ģermāņu kultūras

sakaru un kultūras mijiedarbības pētījumos.⁹ Mūsu ziemeļu kaimiņi igauņi nobeidz rakstu krājumu «No slāvu un somugru attiecību vēstures», kurā liela loma ierādīta šo tautu grupu kultūrvēsturiskajiem sakariem. Kultūras problēmas par sakariem ar slāvu tautām risina ungāru etnogrāfi. Poļu zinātnieki izdod speciālu gadagrāmatu «Acta Baltico-Slavica», kas veltīta slāvu un baltu sakariem vēstures, materiālās kultūras un valodas jomā. Izcils ieguldījums somugru un slāvu kultūras sakaru pētījumos ir igauņu etnogrāfes A. Mooras 1964. gadā publicētā monogrāfija.¹⁰

Slāvu un ģermāņu kultūrvēsturisko sakaru tematika ieņem ievērojamu vietu arī mūsdienu Rietumvācijas «ostforšunga» tematikā. Taču šeit atbilstoši buržuāziskās zinātnes idejiskajai neviendabībai nav vienprātības ģermāņu un slāvu kultūrvēsturisko sakaru rakstura un lomas vērtējumos. Ja reakcionārākie «ostforšeri», sekojot fašistiskajiem pētniekiem,¹¹ joprojām turpina vācu kultūrtrēģerisma pierādīšanu un «Austrumu telpu» uzskata par mūžīgu misijas un kolonizācijas apgabalu,¹² tad liberālākie pētnieki pēckara gados apstrīd «slāvu un ģermāņu mūžīgo naidu», pierāda slāvu un ģermāņu tautu «mierīgo koeksistenci» robežjoslā, gan iebilstot pret seno etnisko robežu ievērošanu valstu robežu veidošanā un prasot «zemi un dzīves telpu» austrumos.¹³ Starp šiem diviem uzskatiem ģermāņu un slāvu kultūrvēsturisko sakaru vērtējumos pastāv daudz pārejas pakāpju, kas, tāpat kā minētie divi pamatzskati, bieži pat neatkarīgi no autoru politiskajiem viedokļiem objektīvi kalpo vācu imperiālisma mērķu sa-sniegšanai.

Plašāki latviešu tautas un slāvu tautu kultūrvēsturisko sakaru pētījumu sākumi meklējami pagājušajā gadsimtā, kad tos neatlaidīgi prasīja dzīve vienas Krievijas impērijas robežās. Pirmie no tiem pieder baltvācu muižnieciskajai historiogrāfijai. Tā Tērbatas Universitātes vēstures profesors G. F. Pešmans savā 1802. gadā uzrakstītajā, līdz šim daļēji publicētajā darbā par Rietumeiropas kultūras ietekmi Krievijā lielu vērību, kaut arī no Baltijas vācu kultūrtrēģerisma pozīcijām, veltījis Baltijas un Krievijas kultūru attiecībām, Baltijas provinces nostādot iepretī Krievijai tādās pašās kultūrtrēģerisma pozīcijās kā Krieviju iepretī jakutiem un citām Sibīrijas tautām.¹⁴ Taču arheoloģisko, etnogrāfisko un antropoloģisko materiālu trūkuma, kā arī pašu šo zinātņu vājās attīstības dēļ, tāpat kā latviešu tautas etnogenēzes jautājumi, arī kultūras sakaru problēmas

⁹ R. Peesch. Ein altslavisches Relikt der materiellen Kultur im Gebiet zwischen Elbe und Oder. — Deutsches Jahrbuch für Volkskunde, 1965. Teil I.

¹⁰ A. Moora. Peipsimaa etnilisest ajaloo. — Ajaloolis-etnograafiline uurimus eesti-vene suhetest. Tallinn, 1964.

¹¹ Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums, Bd. I—III. Breslau, 1933—1940.

¹² H. Aubin. Die Ostgrenzen des alten Deutschen Reiches. Darmstadt, 1959.

¹³ Deutschlands Ostproblem. Eine Untersuchung der Beziehungen des deutschen Volkes zu seinen oestlichen Nachbarn. Würzburg, 1957.

¹⁴ G. F. Pöschmann. Ueber den Einfluss der abendländischen Kultur auf Russland bey Gelegenheit der Eröffnung der dörptschen Universität. Dorpat, 1802. (Tartu Universitātes bibliotēkas manuskriptu nodaļa, 360. nr.)

⁵ J. Heidrich. Zu einigen Aspekten der Kulturwandelforschung. — «Ethnographisch-archäologische Zeitschrift», 1965, H. 1, 2. lpp.

⁶ Программа научных и официальных заседаний [VII международного конгресса антропологических и этнографических наук]; М., 1964; Л. В. Черепнин. XII Международный конгресс историков. — История СССР, 1966, I, 4.—5. lpp.

⁷ R. Trautmann. Die elb- und ostseeslavischen Ortsnamen, Bd. I—III. Berlin, 1948—1956; Th. Frings und R. Fischer. Deutsch-slavische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte. Halle, 1956.

⁸ R. Fischer. Materialien zum slavischen onomastischen Atlas. Berlin, 1964.

ilgu laiku atradās galvenokārt valodnieku un vēsturinieku rokās.

Otrkārt, kultūras sakaru jautājumu vērtējumus vairāk nekā citas problēmas ietekmēja latviešu tautas starptautiskais stāvoklis un pētnieku politiskā pārliecība. Latvijas muižnieciskajā arheoloģijā un etnogrāfijā, kas atradās Baltijas vācu muižnieku vai viņu ideologu rokās, bija novērojama tendence hipertrofēt latviešu tautas kultūrvēsturiskos sakarus ar germāņu tautām, it īpaši ar vāciešiem,¹⁵ tai pašā laikā samazinot vai pat pilnīgi ignorējot latviešu kultūrvēsturiskos sakarus ar slāvu tautām. Kaut arī buržuāziskie arheologi un etnogrāfi kritizēja vācu kultūrtrēģerisma teorijas, tomēr viņu darbos, it īpaši XX gs. 30. gados, arvien vairāk izplatījās nosliece, kas hipertrofēja latviešu piederību pie «Rietumu kultūras» loka. Latviešu vadošo buržuāzisko vēsturnieku darbos parasti tika hipertrofēta austrumslāvu kultūras nabadzība, seno latviešu un slāvu ciņas, pārspilēta senlatviešu kultūras attīstības pakāpe.¹⁶ Ievērojamākais latviešu buržuāziskais arheologs F. Balodis vēl 1911. gadā savu pētījumu rezultātā nonāca pie atzinuma par stipru krievu ekonomiskās, politiskās un garīgās kultūras ietekmi Austrumlatvijā XI—XIII gs., visnotaļ vērtējot to pozitīvi,¹⁷ taču jau 1926. gadā F. Balodis atteicās no šiem uzskatiem, nostājās normāņu teorijas pozīcijās un centās noliegt draudzīgus latgaļu kultūras sakarus ar slāvu tautām.¹⁸ Fašistiskās diktatūras un otrā pasaules kara laikā F. Baloža nosliece noliegt latviešu un krievu kultūras sakarus vēl vairāk pastiprinājās. 1943. gada 8. martā Stokholmā dažu no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas emigrējušo zinātnieku publicētajā «Memorandā pasaules saprotošai domai» F. Balodis pilnīgi atteicās no saviem agrākajiem uzskatiem un apgalvoja, ka Baltijas tautas attiecībā pret krievu tautu «...caur savu izcelšanos, valodu, tautas kultūru, savu rietumeiropisko pasaules uzskatu un dzīves veidu ir pilnīgā mērā būtiski svešas». Latviešu buržuāzijas interesēs veiktos F. Baloža, A. Švābes un viņu sekotāju politiski tendenciozos pētījumus kritizēja padomju zinātnieki un publicisti, it īpaši pirmajos desmit gados pēc otrā pasaules kara.¹⁹ Taču vecais faktu materiāls un dažu zinātnieku mēģinājumi personības kulta ietekmē padarīt par vairākiem gadsimtiem vecākus garos kriviču uzkalniņu kapulaukus un pilsētas, neatzīt baltu un somugru substrātu uz austrumiem no Baltijas, uzsvērt vienpusīgu slāvu kultūras ietekmi utt. traucēja pareizi apgaismot baltu un slāvu kultūrvēsturiskos sakarus. Šīs

tendences pamatoti kritizēja izcilie padomju arheologi P. Tretjakovs, B. Ribakovs, V. Sedovs u. c.

Latviešu un slāvu tautu kultūrvēsturisko sakaru un draudzības tēma latviešu sabiedriski politiskajā literatūrā atjaunojās pēc otrā pasaules kara un, kaut arī sākumā nepārsniedza populārzinātnisku brošūru ietvarus, plaši tika izmantota audzināšanas un propagandas darbā.²⁰ Pirmo plašāko pārskatu par latviešu un krievu tautas progresīvo darbinieku kopīgajiem centieniem un kopīgo darbu kultūras laukā, galvenokārt par krievu demokrātiskās, revolucionārās un vēlāk padomju kultūras ietekmi uz latviešu kultūras dzīvi dažādās kultūras un mākslas nozarēs (tautas mākslā, daīlliteratūrā, teātrī, tēlotājā mākslā u. c.), savā pazīstamajā grāmatā sniedza mākslas zinātnieks profesors R. Pelše.²¹ Grāmatu plaši izmantoja kā kultūras darbinieki, tā propagandisti. Tomēr speciālu pētījumu trūkums nedeva iespēju autoram risināt agrāku laikmetu kultūras sakaru problēmas, pieturēties pie hronoloģiskā principa. Staļina personības kulta beigu posmā izplatījušies «ciņa pret klanīšanos Rietumeiropas priekšā» historiogrāfijā ne tikai pastiprināja Rietumeiropas kultūras ietekmju pārspilēšanas kritiku buržuāziskajā historiogrāfijā, nereti pat pilnīgi noliedza Rietumeiropas kultūras ietekmi, kontaktus ar Rietumeiropu identificēja ar saimnieciskās, politiskās un garīgās verdzības veidošanos.²²

Par radikālu pagriezienu baltu un slāvu senāko kultūras sakaru skaidrojumos jāuzskata H. Mooras darbi. Plaši izmantojot komplekso metodi un visu humanitāro zinātņu atzinumus, autors, sākot ar XX gs. 50. gadu vidū, revidēja un ievirzīja zinātniskā gultnē baltu un slāvu kultūras sakaru pētījumus.²³ Baltu un slāvu kultūras sakaru pētījumiem bijusi izcila vieta pēckara gadu latviešu padomju arheologu un etnogrāfu darbā. Šinī nolūkā veica pastiprinātu Austrumlatvijas arheoloģisko, etnogrāfisko un antropoloģisko izpēti, organizēja zinātniskās sesijas. Baltu un slāvu kultūras sakaru problēmas skartas gandrīz visos Austrumlatvijai veltītajos arheologu, etnogrāfu un antropologu darbos. No Padomju Latvijas arheologiem īpašu vērību baltu un slāvu saimnieciskajiem sakariem agrajā feodālismā veltījis Ē. Mugurevičs, parādot Austrumlatvijas ciešos ekonomiskos sakarus ar slāviem X—XIII gs.²⁴

Līdz šim trūka arheologu, valodnieku, folkloristu un etnogrāfu kopīgu kompleksu pētījumu par kultūras sakariem ar slāviem. Taču bez kompleksās metodes, kā rāda pieredze, baltu un slāvu problēmas

¹⁵ J. Sehwers. Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen, vornehmlich über den deutschen Einfluss in Lettischen. Berlin, 1936; II Aufl. Berlin, 1953.

¹⁶ F. Balodis. Latviešu vēsture, I. R., 1938.; A. Švābe. Krievu mesli. — Viņa gr. «Straumes un avoti», II. R., 1940.

¹⁷ Ф. Баллод. Некоторые материалы по истории латышского племени с XI—XIII стол. М., 1911.

¹⁸ F. Balodis. Vēlais dzelzs laikmets. — Latvijas arhaioģija. R., 1926.

¹⁹ J. Zutis. Latvijas aizvēstures problēmas. R., 1948.; H. Moora. Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. R., 1952., 2.—8. lpp.; E. Snore. Pret buržuāziskām koncepcijām Latvijas arheoloģijā. — Buržuāziskie nacionālisti — Latvijas vēstures viltotāji. R., 1952.

²⁰ V. Lācis. Krievu un latviešu tautas vēsturiskā draudzība. R., 1945.; K. Bērzs. Krievu un latviešu vēsturiskā draudzība. R., 1947.

²¹ R. Pelše. Latviešu un krievu kultūras sakari. R., 1951. ²² Buržuāziskie nacionālisti — Latvijas vēstures viltotāji. R., 1952., 56. u. c. lpp.

²³ X. Moora. Некоторые вопросы изучения славяно-балтийских культурных взаимоотношений. — Тезисы докладов на объединенной конференции по археологии, этнографии и антропологии Прибалтики. М., 1955, 35.—39. lpp.; X. A. Moora. О древней территории расселения балтийских племен. — Советская археология (турпāk — СА). М., 1958, 2, 9.—33. lpp.

²⁴ Э. Мугуревич. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. Р., 1965.

atrisināt nav iespējams. Tā baltu un slāvu valodu savstarpējo sakaru problēma, kuras risināšanai jau XX gs. sākumā viens no pirmajiem pievērsās izcilais latviešu valodnieks J. Endzelīns,²⁵ lai gan mūsdienās ir gūti lieli panākumi salīdzināmajā vēsturiskajā indoeiropiešu valodniecībā, bez arheologu pētījumiem, it īpaši par neolīta, bronzas un agro dzelzs laikmetu, bez etnogrāfu un antropologu pētījumiem, ar valodnieku spēkiem vien nav pavierziesies uz priekšu.

Rezultātā līdzšinējā arheoloģiskajā, etnogrāfiskajā un valodniecības literatūrā labāk apgaismoti Latvijas dienvidu un rietumu, samērā labi — ziemeļu iedzīvotāju sakari, bet par sakariem austrumu virzienā ir tikai īsi minējumi. Par latviešu kultūrvēsturiskajiem sakariem ar slāvu tautām savākts ievērojams fakto materiāls, taču līdz pēdējam laikam tas nebija apkopots.

«Arheoloģijas un etnogrāfijas» VIII grāmata veltīta arheologu, etnogrāfu, antropologu un valodnieku pētījumiem par latviešu kultūrvēsturiskajiem sakariem ar slāviem, sākot no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām kā materiālās, tā garīgās kultūras jomā.

Latviešu kultūrvēsturiskajiem sakariem ar Austrumiem un Rietumiem atkarībā no ražošanas spēku attīstības un Latvijas politiskās pakļautības dažādos laikmetos ir bijusi dažāda loma. Ja no VIII gs. līdz XII gs. šie sakari bija plašāki, tad pēc Latvijas nonākšanas vācu feodālu jūgā XIII gs. pastiprinājās kultūrvēsturiskie sakari ar Rietumiem. Pēc pievienošanas Krievijas impērijai XVIII gs. atkal kļuva stiprāki Latvijas sakari ar slāvu tautām. Buržuāziskās Latvijas laikā pastiprinājās latviešu sakari ar rietumu un ziemeļu kaimiņiem, bet pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā 1940. gadā — atjaunojās kul-

tūrvēsturiskie sakari ar slāvu tautām. Tā latviešu un slāvu tautu savstarpējo attiecību jautājumu vēsture jau trešo reizi pozitīvi izšķīra šo sakaru labā. Paralēli ražošanas spēku attīstībai un politiskajai pakļautībai kultūrvēsturiskos sakarus ietekmēja lielāku un mazāku slāvu grupu iecelošana, Baltijas jūras šķirošanās un vienojošās lomas ietekme dažādos laikmetos, kā arī citi apstākļi. Latviešu un slāvu tautu kultūras sakarus mūsdienās veicina, pirmkārt, slāvu tautu etniskās grupās ievērojama palielināšanās Latvijas teritorijā, PSRS saimnieciskā un nacionālā politika, kā arī modernā tehnika (radio, televīzija, satiksme u. c.), kas veicina dažādu nāciju kultūras plašāku iepazīšanu. Arheoloģijas, etnogrāfijas, antropoloģijas un valodniecības dati liecina, ka baltu un slāvu kultūrvēsturiskie sakari sākušies mūsu ēras pirmā gadu tūkstoša otrajā pusē un, arvien paplašinoties, caurstrāvojot visas materiālās, garīgās un dzīves veida kultūras jomas, iegūstot katrā laikmetā jaunu kvalitāti, ietiecas mūsdienās.

Rezultātā dažādās saimnieciskās un kultūras dzīves nozarēs šiem kultūrvēsturiskajiem sakariem dažādos laikmetos dažādos Latvijas novados un dažādās iedzīvotāju sociālās grupās bijusi dažāda ietekme. Visdziļākās pēdas kultūrvēsturiskie sakari ar slāvu tautām, kā redzēsim, atstājuši Austrumlatvijas, bet vismazāk Rietumlatvijas latviešu dzīves veidā, materiālajā un garīgajā kultūrā. Lai gan latviešu un slāvu kultūrvēsturisko sakaru pētījumos arheoloģijā, etnogrāfijā, antropoloģijā un lingvistikā gūti panākumi, kas daļēji atspoguļoti arī šajā pirmajā kopīgajā minēto zinātņu nozaru pētījumā, problēmas tālākais risinājums pagaidām vēl jāatstāj tālākiem kompleksiem un monogrāfiskiem pētījumiem.

H. Strods

²⁵ И. М. Эндзелин. Славяно-балтийские этюды, Харьков, 1911.

Tematiskā rakstu krājuma «Arheoloģija un etnogrāfija» VI sējums bija veltīts VII Starptautiskajam antropoloģijas un etnogrāfijas zinātņu kongresam Maskavā 1964. gadā. Pirmo reizi šī starptautiskā kongresa vēsturē tā darbā ar referātiem piedalījās 4 latviešu padomju etnogrāfi.

Ar šo tematisko rakstu krājumu latviešu padomju etnogrāfi, antropologi un arheologi sagaida VIII Starptautisko antropoloģijas un etnogrāfijas zinātņu kongresu Tokijā 1968. gadā.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

ARHEOLOĢISKIE IZRAKUMI PADOMJU BALTIJĀ 25 GADOS

J. Graudonis, I. Loze, Ē. Mugurevičs, E. Šnore

Salīdzinot ar citām PSRS republikām, Padomju Baltija arheoloģiski izpētīta diezgan labi.¹ Tas izskaidrojams ar to, ka padomju iekārtas laikā izvērti ļoti plaši arheoloģisko izrakumu darbi, kā arī ar to, ka jau pirms padomju varas atjaunošanas 1940. gadā šeit bija savākts bagātīgs arheoloģiskais materiāls.² Jau 20. un 30. gados bija veikta plaša arheoloģisko pieminekļu reģistrācija Latvijā un Igaunijā, mazāk Lietuvā.

Ja buržuāziskās iekārtas laikā arheoloģiskajiem pētījumiem bija šaurs, formāli lietisks raksturs, tad ar padomju iekārtas atjaunošanu, faktiski gan pēc Lielā Tēvijas kara, Baltijas arheoloģija tika nostādīta uz marksistiski leņiniskās metodoloģijas pamatiem. Padomju arheologi par savu uzdevumu izvirza noskaidrot pirmatnējās kopienas iekārtas un feodālisma sākuma perioda sociālekonomisko formāciju attīstības likumsakarības, bagātīgi izmantojot radniecīgu nozaru datus. Republiku ZA vēstures institūtu attiecīgajiem sektoriem kļūstot par zinātniskās pētniecības centriem, arheoloģiskā pētniecība kļuvusi plānveidīga un sistematiska. Lielu darbu veic arī universitātes (Lietuvā, Igaunijā), republikāniskie (Latvijā) un novadpētniecības muzeji. Pēckara gados bija jūtams kvalificētu kadru trūkums, it īpaši Latvijas un Lietuvas republikās. Labāks stāvoklis bija Igaunijā, kur akadēmiķis H. Moora devis lielu ieguldījumu ne tikai republikas, bet arī visu Padomju Baltijas arheoloģijas jautājumu izstrādāšanā un jaunu arheologu kadru audzināšanā.

¹ X. Moora. Некоторые вопросы археологического исследования Прибалтики. — Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры Академии наук СССР. М.—Л. (turpmāk — КСИИМК), XLII, 1952; П. Куликаускас. Исследование археологических памятников Литвы. — КСИИМК, XLII, 1952;

A. Stubavs. Arheoloģiskā pētniecība Padomju Latvijā 1945.—1960. g. (Apskats.) — Arheoloģija un etnogrāfija (turpmāk — AE), IV, 1962; M. X. Шмидехельм. Некоторые результаты археологических исследований в Советской Эстонии. — СА, 1963, 3.

² F. Balodis. Lettisk förhistoria — Fornvännen, 1943, I; R. Šnore. Latvijas vēstures pētišanas darbs Valsts pastāvēšanas 20 gados. — «Senatne un Māksla», 1938, IV; X. Moora. Археологические исследования в Эстонии за последние 20 лет. — КСИИМК, X, 1940; J. Puzinas. Stand der archäologischen Forschungen in Litauen. — Conventus primus historicorum Balticorum. Rigae, 1938.

Svarīga nozīme bija PSRS centrālo arheoloģisko iestāžu palīdzībai, it īpaši pirmajā pēckara gadu desmitā, kad Baltijas un kaimiņu teritoriju aktuālām arheoloģijas problēmām tika veltītas PSRS ZA Arheoloģijas institūta zinātniskās sesijas Ļeņingradā (1949.) un Tartu (1951.) un arheologu un etnogrāfu apvienotā konference Viļņā (1955.). Konferencēs izstrādātajā programmā galvenā vērība tika veltīta etniskās vēstures, kultūras un ekonomisko sakaru u. c. problēmām. Kopīgā darbā radās arheoloģisko izrakumu materiālu un citu nozīmīgu pētījumu publikācija.³

Atšķirībā no buržuāziskā perioda, kad pētījamie objekti lielāko tiesu tika atsegti mazos laukumos, padomju laikā izrakumus dzīves vietās izdara lielā teritorijā (Ķentes pilskalnā 17 060 m³, Oliņkalnā 4500 m³), bet kapulaukus cenšas atsegt pilnīgi (Veršvu, Nukšu, Lejasbitēnu u. c. kapulaukus).

Sevišķi plašus arheoloģiskos izrakumus veikuši Lietuvas un Latvijas arheologi, izpētiot veselus mikrorajonus Kauņas HES (1953.—1958.) un Pļaviņu HES appludināmajās zonās (1959.—1966.). Turpinās arī jaunu arheoloģisko pieminekļu apzināšana un reģistrācija, it īpaši Lietuvas PSR.

Baltijas arheoloģijā sekmīgi tiek ieviestas dabas un tehnisko zinātņu atziņas un metodes.⁴ Lieto me-

³ Вопросы этнической истории народов Прибалтики по данным археологии, этнографии и антропологии (turpmāk — ВЭИИП). — Тр. Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, I. М., 1959.

⁴ А. П. Расиньш. Культурные и сорные растения в материалах археологических раскопок на территории Латвийской ССР. — ВЭИИП, I. М., 1959; A. Anteiņš. Dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija senajā Latvijā (līdz 13. gs.). — AE, II, 1960., 916. lpp.; В. И. Цалкин. Фауна из раскопок археологических памятников средневековой Латвии. — Материалы и исследования по археологии СССР (turpmāk — МИА). М.—Л., 107, 1962; К. Л. Паавер. Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене. Тарту, 1966; J. Daiga. Krāsaino metālu ķīmiskais sastāvs Latvijā 6.—13. gs. — AE, IV, 1962; A. A. Лийва, И. О. Ильвес, Л. Ю. Янитс. Радиоуглеродное датирование некоторых археологических памятников Прибалтики. — Археология и естественные науки. МИА, 129. М., 1965; Ю. Л. Шапова. О применении качественного элементарного спектрального анализа в изучении истории стеклоделия. — СА, 1960, I. (Analizēti arī 150 Latvijas teritorijā atrasti stikla izstrādājumi.)

tāla, stikla, keramikas un putekšņu analīzes, izmanto radiokarbons datējumus, pēc izrakumos iegūtā materiāla pēti seno faunu un floru. Pieminekļu apzināšanai lieto ģeofiziskās metodes (Igaunijā), attīstās zemūdens arheoloģija (Latvijā un Igaunijā).

Izrakumos iegūtie materiāli izmantoti, sarakstot republiku vēstures kursus, kā arī atspoguļoti atsevišķās monogrāfijās,⁵ rakstu krājumos,⁶ žurnālos⁷ u. c. Lietuvā izdots sistemātisks arheoloģijas kurss,⁸ bet visās republikās populāri zinātniskas grāmatas par arheoloģiju.⁹

Akmens laikmeta pieminekļu pētniecībai Padomju Baltijas teritorijā tiek pievērsta liela uzmanība. Labi panākumi šajā virzienā gūti Lietuvā, izstrādājot jaunu periodizāciju, jo agrāk izstrādātās shēmas balstījās tikai uz atsevišķu vienai vai otrai kaimiņu zemes kultūrai raksturīgu atradumu tipoloģiju.¹⁰ Latvijas akmens laikmeta pieminekļus agrāk pieskaitīja galvenokārt ķemmes-bedrīšu keramikas kultūrai, tagad atklāti jauni, kas veido jaunas kultūru grupas. Tas dod iespēju izsekot galvenajiem neolīta attīstības posmiem apskatāmajā teritorijā. Sevišķi nozīmīga ir Igaunijā izstrādātā akmens laikmeta pieminekļu periodizācija, kas parāda nepārtrauktu kultūru attīstību no mezolīta līdz pat agrajam metālu laikmetam.

Intensīvi pētījot vēlā paleolīta un mezolīta pieminekļus Centrālajā Lietuvā, pēdējos desmit gados konstatētas vairākas kultūru grupas. Visagrākie no tiem ir ar alleroda klimatisko periodu datējamie Eiguļu

⁵ Н. Мора. Пирматнэжас копинас икарта ун агра феодала сабиедриба Латвијас ПСР територијā. R., 1952.; М. Х. Шмиде-хельм. Археологические памятники периода разложения родового строя на северо-востоке Эстонии (V в. до н. э. — V в. н. э.). Таллин, 1955; Л. Ю. Янитс. Поселения неолита и раннего металла в приустье р. Эмайыги (Эст. ССР): Таллин, 1959; Э. Шноре. Асотское городище. — Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР (турпмāk — МИАЛ), II. P., 1961; Я. Я. Граудонис. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа P., 1967; Э. С. Мугуревич. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. P., 1965.

⁶ Muistsed asulad ja linnused (MAL). — Arheoloogiline kogumik, I. Tallinn, 1955; Muistsed kalmed ja aarded (MKA). — Arheoloogiline kogumik, II. Tallinn, 1962; Вопросы этнической истории эстонского народа (турпмāk — ВЭИЭН), Таллин, 1956; Slaavi-läänemeresoome suhete ajalooost (турпмāk — SLSA). Tallinn, 1965; Pronksiajast varase feodalismini (турпмāk — PVF). Tallinn, 1966; Iš Lietuvių kultūros istorijos, I—IV. Vilnius, 1952—1964 (турпмāk — ІЛКІ); Lietuvių liaudies menas, I—II. Vilnius, 1958; 1966; Нукшинский могильник. — МИАЛ, I. P., 1957; АЕ, I—VI; R., 1957.—1964.; Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti (турпмāk — VMR). Arheoloģija. R., 1962. Sākot ar 1959. gadu, latviešu arheoloģi svarīgākos arheoloģiskos izrakumu materiālus publicē tēžu veidā (Referātu tēzes. R., 1959.—1966.).

⁷ Liela daļa rakstu par Baltijas arheoloģiju publicēta «LPSR ZA Vēstis», R., 1947.—1966., Ēesti NSV Teaduste akadeemia toimetised, ūhiskonnateaduste seeria, Tallinn, 1952—1966, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai (турпмāk — MAD), sēr. A, 1—21. Vilnius, 1955—1966.

⁸ P. Kulikauskas, R. Kulikauskienē, A. Tautavičius. Lietuvos arheologijos bruožai (турпмāk — LAB). Vilnius, 1961.

⁹ R. Volkaitė-Kulikauskienē. Lietuvos arheologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai. Vilnius, 1958; P. Tarasenkā. Lietuvos piliakalniai. Vilnius, 1956; J. Graudonis, V. Urtāns. Senatnes pēdas. R., 1961.; J. Seligrand, E. Tōnissōn. Lābi aastatuhandete. Tallinn, 1963; E. Tōnissōn. Linnamāed ja maalinnad. Tallinn, 1966.

¹⁰ P. Яблонскитē. Мезолит Литвы. — КСИИМК, XLII, 1952., 40.—41. lpp.

un Viļņas tipa pieminekļi, kuru sākumi attiecināmi uz paleolītu.¹¹ Par hronoloģiski vēlākiem uzskatāmi mikrolītu-makrolītu tipa pieminekļi, kas radniecīgi Litorinas laika Desnas upes piekrastes apmetnēm.¹² Bez šīm trim galvenajām kultūru grupām izšķiramā vēl atsevišķa Ancilus laika apmetņu grupa, kas veidojusies, saskaroties Eiguļu un Viļņas tipu pieminekļu grupām.¹³

Latvijas teritorijā līdz pašam pēdējam laikam mezolītu apliecināja tikai savrupatrādumi, kas lielāko tiesu pieder Kundas kultūrai. Tikai neliela daļa to ir vecāki par Kundas kultūru, bet atsevišķu grupu veido vēlā mezolīta atradumi.¹⁴

Osas apmetnes izrakumos Lubānas zemienē 1964. gadā pirmo reizi Latvijā konstatēts vēlā mezolīta kultūras slānis.¹⁵

Pēdējos gados izdarītie pētījumi Kundas apmetnē noskaidroja pieminekļa stratigrāfiju. Tas dod iespēju ar lielāku precizitāti noteikt mezolīta priekšmetu formas. Kundas apmetnes kultūras slānis datēts arī ar radiokarbons metodi, kas drošāk pamato apmetnes arheoloģisko un ģeoloģisko datējumu ar boreālo klimatisko periodu.¹⁶ Narvā daudzslāņu mezolīta apmetnes izrakumos konstatēta Kundas kultūrai sekojošā mezolīta attīstības stadija — vēlāis mezolīts.¹⁷

Padomju Baltijas neolīta pieminekļu pētniecībā labi rezultāti gūti Igaunijas PSR teritorijā. Te Akali, Narvas, Rīgikilas I un III un Narvas apmetņu pētījumos izsekota visagrākā, t. s. Narvas keramika šajā teritorijā.¹⁸

Pabeigti pētījumi arī vienā no visagrākajiem Igaunijas dienvidaustrumu neolīta pieminekļiem — Kaepas apmetnē, kura ar radiokarbons metodi datēta ar III g. t. p. m. ē. pirmo pusi un vidu.¹⁹

Jau pieminētajos izrakumos Lubānas zemienē Osas apmetnē 1964. gadā konstatēts agrākais keramikas komplekss Latvijā,²⁰ kurā vērojamas kopīgas iezīmes ar Narvas tipa keramiku. Par otru agrāko neolīta laikmeta pieminekli Latvijā pēdējā laikā sāk uzskatīt

¹¹ P. Яблонскитē-Римантенē. Стоянка каменного века Эйгуляй. — ВЭИИП, 111.—123. lpp.; R. Jablonskytē-Rimantienē. Kai kurie Lietuvos Paleolito Klausimai. — MAD, sēr. A, 1(16). Vilnius, 1964, 35.—51. lpp.

¹² R. Jablonskytē-Rimantienē. Zemuju Kaniūky IV—I tūkstāntmečū pr. m. e. stovyklos. — MAD, sēr. A, 1(14). Vilnius, 1963, 65.—88. lpp.; R. Jablonskytē-Rimantienē. Velyvojo mezolito stovykla Lampedziuose. — MAD, sēr. A, 2(15). Vilnius, 1963, 39.—53. lpp.

¹³ P. Римантенē. Периодизация и топография поселений каменного и бронзового веков в Литве (по данным поселений центральной Литвы). Автореферат диссертации. Вильнюс, 1962; P. Римантенē. Стоянка каменного и бронзового веков Самантонис. — СА, 1960, 2, 114.—127. lpp.

¹⁴ И. Лозе. Мезолитические находки Лубанской низменности. — «Известия АН Латв. ССР», 1964, 3, 7.—20. lpp.

¹⁵ F. Zagorskis. Neolita ekspedicijas rezultāti. — Referātu tēzes. R., 1965., 26. lpp.

¹⁶ А. А. Лийва, Э. О. Ильвес, Л. Ю. Янитс. Min. darbā, 12. lpp.

¹⁷ Л. Ю. Янитс. Поселения эпохи неолита..., 96. lpp.; Л. Ю. Янитс. Новые данные по мезолиту Эстонии. — МИА, 127, 1966.

¹⁸ Л. Ю. Янитс. Поселения эпохи неолита..., 122.—127. lpp.

¹⁹ А. А. Лийва, Э. О. Ильвес, Л. Ю. Янитс. Min. darbā, 12. lpp.

²⁰ F. Zagorskis. Neolita ekspedicijas rezultāti..., 25.—26. lpp.

plašāk pētīto Sārnatē purva apmetni.²¹ Sevišķu ievēribu šī apmetne ieguvusi ar koka priekšmetu atradumiem: bultām, kapļiem, šķēpiem, ariem, riekstu vālitēm, lieliskiem kokgriezumiem (kausi ar piļu galvu veidā izgrieztiem rokturiem, koka elks). Lielu interesi izraisa šajā apmetnē atklātie mājokļi un pavardu vietas.²²

Dubiču II apmetņu tipa pētījumos arī Lietuvas PSR teritorijā konstatēta agrākā neolīta keramika.²³ Daudz vairāk šajā teritorijā pētītas attīstītā neolīta apmetnes, kas pieder pie ķemmes keramikas kultūras.²⁴

Sevišķi intensīvi šī perioda pieminekļi tiek pētīti Latvijas PSR teritorijā.²⁵

Arheoloģiskos izrakumos Lielā Ludzas ezera piekrastē un Lubānas ezera upju sistēmas apmetnēs iegūts materiāls, kas dod iespēju nošķirt jaunu keramikas grupu²⁶ Austrumbaltijā, grupu, kas krasi atšķiras no ķemmes-bedrišu keramikas. Ģenētiski šī keramika saistāma ar visagrāko keramikas kompleksu Latvijā un uzskatāma par tās un ķemmes-bedrišu keramikas saplūšanas produktu.

Pilnīgi izpētīts pirmais Latvijas PSR teritorijā atklātais neolīta kapulauks Kreičos,²⁷ sākti arī kapulauka arheoloģiskie izrakumi Burtņieku ezera krastā Zvejnieku tuvumā.²⁸ Tur atsegti jau 80 kapu, kas datējami ar vēlo mezolītu un neolītu.

Attīstītā neolīta pieminekļu pētniecība Igaunijas PSR, Emajegi upes rajonā, devusi iespēju izsekot keramikas attīstības ipatnībām un nošķirt trīs ķemmes-bedrišu keramikas attīstības stadijas. Pamatoti uz šo materiālu, kā arī izmantojot dažus kaimiņu teritoriju datus, izstrādāta noteikta šī laikmeta pieminekļu periodizācija.²⁹

Pēdējā laikā arheoloģiskie izrakumi devuši jaunus materiālus par auklas keramikas kultūras apmetnēm.

Pētījot Rusu, Eiguļu I apmetnes, noskaidrots, ka šī tipa pieminekļi Lietuvas PSR teritorijā

²¹ L. Vankina pēdējā laikā pārskatījusi agrāko Sārnatē apmetnes datējumu ar subboreālo klimatisko periodu. Pašreiz to datē ar atlantisko klimatisko periodu, t. i., ar III g. t. p. m. ē.

²² Л. В. Ванкина. Древнее поселение в Сарнатском торфянике (Латв. ССР). — МАЛ, 138.—149. lpp.; Л. В. Ванкина. Раскопки с Сарнате в 1955—1956 гг. — СА, 1958, 3, 180.—183. lpp.

²³ Р. Римантене. К вопросу о раннем неолите в Литве (iespiešanās). — «ИЗВ. АН Латв. ССР», 1965, 12, 16.—24. lpp.

²⁴ Р. Римантене. Периодизация и топография..., 10. lpp.

²⁵ F. Zagorskis. Kreiču neolīta apmetne. — «LPSR ZA Vēstis», 1963, 4., 23.—34. lpp.; F. Zagorskis. Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā. — «LPSR ZA Vēstis», 1965, 6., 35.—49. lpp.; I. Loze. Arheoloģiskie pētījumi Lubānas zemienē 1964. gadā. — Referātu tēzes. R., 1965, 9.—11. lpp.; И. Лозе. О новых неолитических памятниках Лубанской низменности. — «ИЗВ. АН Латв. ССР», 1965, 12, 16.—24. lpp.

²⁶ F. Zagorskis. Min. darbā, 35.—49. lpp.

²⁷ F. Zagorskis. Kreiču neolīta kapulauks. — АЕ, III, 1961., 3.—18. lpp.; Р. Денисова. Палеоантропологический материал из неолитического могильника Крейчи. — Советская этнография (turpmāk — СЭ), 1960, 5, 163.—169. lpp.

²⁸ F. Zagorskis. Arheoloģiskie izrakumi Zvejnieku kapulaukā un apmetnē 1965. gadā. — Referātu tēzes. R., 1966.

²⁹ Л. Ю. Янитс. Поселения эпохи неолита..., 127.—143. lpp.; Л. Ю. Янитс. Неолитическое поселение Валма. — ВЭИМП, 1959, 32.—75. lpp.

radniecīgi Pomorjes kultūras apgabalam, t. i., Ržucevas auklas keramikas kultūrai.³⁰

Pēdējos divos gados atklātās vēlā neolīta apmetnes Lubānas ezera upju baseinā — Abora un Asne, tāpat kā nedaudz agrāk pētītā Leimanišķu apmetne, dod jaunus materiālus arī auklas keramikas kultūras pētniecībai Latvijas PSR teritorijā.³¹

Igaunijas PSR auklas keramikas pētījumi, īpaši pēdējos gados pētītās Akali un Valmas apmetnes, deva iespēju sadalīt šo keramiku divos hronoloģiski atšķirīgos tipos — agrajā un vēlajā auklas keramikā.³² Pēdējais tips salīdzināms ar Tšiņecas kultūras keramiku.³³ Liela uzmanība tiek pievērsta arī Latvijas un Igaunijas pieminekļos³⁴ sastopamās tekstilās keramikas pētniecībai. Tamulas³⁵ un Aboras³⁶ apmetņu kapulauku pētījumos iegūti dati par vēlā neolīta kultūras nesēju antropoloģisko tipu Igaunijas un Latvijas PSR teritorijās. Jaunākie neolīta pieminekļu pētījumi Padomju Baltijā devuši iespēju ar lielāku drošību risināt šī perioda iedzīvotāju etniskās piederības jautājumus. Var pieņemt, ka Baltijas somu priekšteči Austrumbaltijas teritorijā ienākuši III g. t. p. m. ē.,³⁷ bet baltu cilšu priekštečiem piederošās auklas keramikas, t. i., kaujas cirvju kultūras parādīšanās attiecināma uz III g. t. p. m. ē. beigām Lietuvā³⁸ un II g. t. p. m. ē. sākumu Latvijas un Igaunijas teritorijās.³⁹ Etniskās piederības jautājumu risināšanai viens no galvenajiem avotiem ir antropoloģiskie dati.⁴⁰

Liela uzmanība tiek pievērsta akmens laikmeta iedzīvotāju saimnieciskās organizācijas jautājumu noskaidrošanai. Paleofaunas pētījumi sniedz ziņas par medniecības un zvejniecības rakstura saimniecību mezolītā un attīstītajā neolītā. Lopkopības un

³⁰ Р. Римантене. Периодизация и топография..., 10.—11. lpp.; Р. Яблонските-Римантене. Стоянки каменного века Эйгуляй. — ВЭИМП, 19.—23. lpp.

³¹ I. Loze. Arheoloģiskie pētījumi Lubānas zemienē 1964. gadā, 9.—11. lpp.; И. Лозе. О новых неолитических памятниках Лубанской низменности, 18. lpp.; L. Vankina. Arheoloģiskie izrakumi vēlā neolīta apmetnē Maltas upes krastā pie Leimanišķiem 1962. g. — Referātu tēzes. R., 1963., 11.—13. lpp.

³² Л. Ю. Янитс. Поселения эпохи неолита..., 151.—167. lpp.

³³ Л. Ю. Янитс. Min. darbā, 163.—164. lpp.

³⁴ Л. Ю. Янитс. Min. darbā, 143.—152. lpp.

³⁵ Л. Ю. Янитс. Новые данные по неолиту Прибалтики. — СА, 19, 1954, 159.—204. lpp.; L. Jaanits. Neue Gräberfunde auf dem spätneolithischen Wohnplatz Tamula in Estlands. — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, 58. Helsinki, 1957, 80.—100. lpp.

³⁶ И. Лозе. Краткий обзор новых неолитических памятников.

³⁷ Л. Ю. Янитс. Поселения эпохи неолита..., 333.—343. lpp.; Х. А. Моора. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии. — ВЭИЭН, 60.—64. lpp.

³⁸ Р. Римантене. Периодизация и топография..., 11. lpp.

³⁹ Н. А. Моора. Min. darbā, 64.—75. lpp.; Л. Ю. Янитс. Поселения эпохи неолита..., 343.—349. lpp.; Х. А. Моора. О древней территории расселения балтийских племен. — СА, 1958, 2, 9.—33. lpp.

⁴⁰ К. Ю. Марк. Палеоантропология Эстонской ССР. — Тр. ИЭ им. Н. Н. Миклухо-Маклая, нов. серия, т. 33. М., 1956, 170.—183. lpp.; В. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики. — ВЭИМП, II, 1959, 139.—156. lpp.

земкопības pirmsākumus var izsekot ar auklas keramikas kultūras parādīšanos Baltijas teritorijā.

Padomju arheologu pētījumi dod iespēju konkrētāk noskaidrot arī *agrā metālu perioda* (II g. t. p. m. ē. vidus — I gs. m. ē.) vēstures jautājumus Baltijā.

Arheoloģiskie izrakumi Akalī, Kullamegi u. c. apmetnēs Igaunijā,⁴¹ Lubānas zemiņē (Aboras, Asnes apmetnēs) Latvijā, Samantonos⁴² u. c. Lietuvā rāda, ka II g. t. otrajā pusē un I g. t. pirmajā pusē p. m. ē. turpinājušas pastāvēt atklātas apmetnes, aplicinot Baltijas iedzīvotāju kultūras nepārtrauktu attīstību. Šo apmetņu ekonomikā vērojama jau zināma lopkopības un zemkopības loma, tomēr vēl dominē medniecība un zvejniecība. Šī iemesla dēļ apmetnes atrodas tiešā ūdeņu tuvumā. Senlietām (akmens, kaula, krama u. c.) vēl neolītisks raksturs, bet keramikas formās un mālu masas sastāvā vērojamas jaunas iezīmes.

Baltijā I g. t. p. m. ē. raksturīgākās nocietinātās apmetnes pētas Asvā⁴³ un Ridalā⁴⁴ Igaunijā. Latvijā šī tipa apmetne pilnīgi izpētīta Mūkukalnā (1959.—1962.),⁴⁵ bet šādu agro apmetņu eksistence zem vēlāku periodu kultūras slāņiem konstatēta Kenteskalnā,⁴⁶ Asotes,⁴⁷ Tērvetes, Kokneses pilskalnās⁴⁸ u. c. Latvijā, tāpat Iru Igaunijā un Aukštadvares⁴⁹ pilskalnās Lietuvā. Šo pieminekļu arheoloģiskajos izrakumos iegūti akmens un krama, bet galvenokārt gan kaula priekšmeti. Igaunijas pieminekļiem raksturīga švikātā un tekstilā, Latvijā un Lietuvā švikātā keramika. Atrastie tīģeļu un lejamo formu fragmenti apliecina gan vietējo metālu apstrādi, tomēr metāla priekšmetu iegūts ļoti maz. Nocietināto apmetņu pētījumos izsekojama dzīvojamo ēku un nocietinājumu celtniecības attīstība,⁵⁰ redzams, ka to iedzīvotāju saimniecībā svarīga nozīme bijusi lopkopībai.⁵¹ Nocietināto apmetņu eksistences laiks atbilst patriarhālās dzimts iekārtas augstākai attīstības pakāpei un šīs iekārtas sairuma sākumam.

Jaunu posmu ekonomikas un sabiedrisko attiecību attīstībā iezīmē nenocietinātās apmetnes, kas Baltijā radušās I g. t. p. m. ē. beigās un m. ē. sākumā. Igaunijā šādas apmetnes vēl nav konstatētas. Latvijā tādas pētas Kivtos⁵² un Plāteros,⁵³ bet, vēlākus pieminekļus pētiot, konstatētas arī Nukšos, Kalnapiļās u. c. Šie pieminekļi novietoti jau augstākās, sausākās vietās, tomēr vēl aizvien ūdeņu tuvumā. Tajos iegūtie materiāli visumā līdzīgi nocietināto apmetņu materiāliem. Jāatzīmē Paplinis apmetne Rietumlietuvā un Matkules pilskalns Kurzemē, kur pirmo reizi lielākā vairumā konstatēta švikātā keramika.⁵⁴ Šīs keramikas kopīgās iezīmes ar bronzas laikmeta un I g. t. p. m. ē. švikāto keramiku abu republiku austrumdaļā norāda, ka arī Rietumlietuva un Rietumlatvija jāieskaita švikātās keramikas izplatības areālā.

Baltijas somu etniskajai grupai I g. t. p. m. ē. raksturīgie akmeņu uzkalniņi ar apbedījumiem akmeņu šķirstos pēti Kūrā, Vjao, Loonā u. c. Igaunijā, Buļļumuižā Latvijā.⁵⁵ Lielie uzkalniņi ar apbedījumiem vairākos stāvos, kam līdzīgi zināmi bij. Austrumprūsijā, pēti Daugavas labajā krastā Kalniešos⁵⁶ un Reznēs.⁵⁷ Šo ar II g. t. beigām un I g. t. pirmo pusi p. m. ē. datējamo kapulauku uzkalniņos zemāko, agrāko apbedījumu slāni veido skeletkapi, virs tiem guļ ugunskaņu slānis, bet augšā — visjaunākie apbedījumi akmeņu šķirstos. Kurmaiču kapulaukā Rietumlietuvā⁵⁸ izdevās izsekot apbedīšanas tradīciju attīstībai no I g. t. p. m. ē. līdz mūsu ēras sākumam. Senākais šī kapulauka apbedīšanas veids — uzkalniņi ar ugunskaņiem urnās vai bez tām uz akmeņu klāstiem uzkalniņa centrā.

Interesants atklājums ir Poveisininku kapulauks, kur konstatēti ugunskaņi urnās vai bez tām līdzēnos kapos ar pazemes akmeņu konstrukcijām. Šis kapulauks ir līdzīgs Daugavas kreisā krasta un Lielupes baseina zināmajiem kapulaukiem ar apbedījumiem pazemes akmeņu konstrukcijās.⁵⁹

Agrā metālu perioda pieminekļi Baltijā pēti vēl

⁴¹ Л. Ю. Янитс. Поселения эпохи неолита..., 26. lpp. un tālāk.

⁴² Р. К. Римантене. Стоянка каменного и бронзового веков Самантонис, 113., 118.—127. lpp.

⁴³ А. К. Вассар. Укрепленное поселение Асва на острове Сааремаа. — МАЛ, 113. lpp.

⁴⁴ М. Х. Шмидехельм. Некоторые результаты археологических исследований в Советской Эстонии, 138. lpp.

⁴⁵ J. Graudonis. Mūkukalna 1962. g. arheoloģiskie izrakumi. — Referātu tēzes, R., 1963. (skat. arī Referātu tēzes, 1960.—1962.).

⁴⁶ А. Я. Стубавс. Раскопки городища Кентескалне в 1954—1956 гг. — ВЭИИП, I, 200. lpp.

⁴⁷ Э. Д. Шноре. Асотское городище. — МИАЛ, II, P., 1961, 9.—13. lpp.

⁴⁸ Э. П. Бривкалне. Городище Тервете и его историческое значение. — ВЭИИП, I, 1959; А. Стубавс. Археологические израскуми Кокнесе 1964. gadā. — Referātu tēzes, R., 1965., 17. lpp. (skat. arī Referātu tēzes, 1966., 27. lpp.).

⁴⁹ V. Daugudis. Aukštadvario piliakalnio įtvirtinimai ir pastatai. — MAD, sēr. A. Vilnius, I (12), 1962, 43.—69. lpp.

⁵⁰ А. К. Вассар. Мин. darbā; В. В. Даугудис. Мин. darbā; J. Graudonis. Celtniecība Latvijā I g. t. p. m. ē. un m. ē. sākumā (pēc arheoloģiskajiem materiāliem). — «LPSR ZA Vēstis», 1961., 4.

⁵¹ М. Х. Шмидехельм. Мин. darbā, 181. lpp. un tālāk; Я. Я. Граудонис. Поздний бронзовый и ранний железный века на территории Латв. ССР. Автореферат диссертации. Л., 1962, 22.—24. lpp.

⁵² E. Snore. Izrakumi apmetnē un kapulaukā Ludzas rajona Kivtu ciema Lielajā Apariņā. — Referātu tēzes, R., 1959; Э. Шноре, И. Цимермане. Поселение и могильник в Кивты (восточная Латвия). — PVF, 175.—186. lpp.

⁵³ J. Daiga un M. Atgāzis. Arheoloģiskie izrakumi Sēlpils Spietīnos un Plāteros 1961. gadā. — Referātu tēzes, R., 1962. (skat. arī Referātu tēzes, 1963.).

⁵⁴ E. Danilaitē. Brūksniuososios keramikos gyvenvietė Vakarų Lietuvoje. — MAD, sēr. A. Vilnius, 2 (17), 1964; Э. Мугуревич. Укрепленное поселение начала нашей эры в Западной Латвии (Курземе). — PVF, 139.—149. lpp.

⁵⁵ М. Х. Шмидехельм. Археологические памятники периода разложения родового строя на северо-востоке Эстонии, 28. lpp.; J. Graudonis. Limbažu Buļļumuižas uzkalniņkapu arheoloģiskie izrakumi 1965. gadā. — Referātu tēzes, R., 1966.

⁵⁶ L. Vankina. Kalniešu pirmais kapulauks. — VMR. Arheoloģija, R., 1962.

⁵⁷ J. Graudonis. Reznū kapulauks. — AE, III, 1961.

⁵⁸ П. Куликаускас. Курмайчские археологические памятники. — MAD, I, Вильнюс, 1959; Р. Куликаускас, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius. — LAB, Vilnius, 1961, 131.—138. lpp.

⁵⁹ Л. В. Ванкина. Археологические памятники I тысячелетия до нашей эры на территории Латв. ССР. — КСИИМК, XLII, 1952, 71. lpp., 23. att.; Я. Я. Граудонис. Поздний бронзовый и ранний железный века на территории Латвийской ССР, 16.—17. lpp.

nepietiekami, tomēr jau iegūtie materiāli dod iespēju pilnīgāk noskaidrot šī perioda ražošanas spēku un sabiedrisko attiecību attīstību, tāpat arī izsekot etniskajiem procesiem. Agrā metālu perioda ekonomikā vadošā loma bija lopkopībai, bet perioda beigās iezīmējās pāreja uz zemkopību kā vadošo saimniecības nozari. Atbilstoši izmaiņām ekonomikā augstāko attīstības pakāpi šai periodā sasniedza patriarhāts un sākās jau patriarhālās dzimts sašķelšanās mazākās sabiedriski ekonomiskās vienībās.

Etniskā jomā agrajā metālu periodā izsekojama ne vien Baltijas etnisko pamatgrupu — somu un baltu konsolidēšanās, bet arī tādu lokālu kultūras variantu veidošanās, kuru izplatības apgabali aptuveni atbilst m. ē. sākumā spilgti konstatējamo cilšu apvienību ienemtajām teritorijām.

Baltijas tautu II—IV gs. vēsture pirmspadomju periodā bija pētīta galvenokārt pēc kapulaukos atrastiem materiāliem, turpretī padomju arheologi vislielāko uzmanību veltī dzīves vietu izpētei. No šī perioda pilskalniem Igaunijā pētīti Koilas, Klodi un Purtses pilskalns,⁶⁰ Latvijā Mūkukalns,⁶¹ Lietuvā Nemenčines,⁶² Kunigišķu — Paevoņu un t. s. miniatūrie pilskalni — Migoņu⁶³ u. c.⁶⁴ Latvijā Kivtos⁶⁵ un Spietiņos⁶⁶ veikti izrakumi atklātās, nenocietinātās apmetnēs. Tādas apmetnes konstatētas arī Lietuvas teritorijā (Balkasode, Krištoņi, Galaļi).⁶⁷

Lietuvas miniatūro pilskalnu pētījumos noskaidrots, ka m. ē. sākumā tos apdzīvojušas nelielas kopienas, bet, augot iedzīvotāju skaitam, tie pamesti. Cilvēki pārgājuši dzīvot atklātās apmetnēs, bet turpinājuši nocietināt pilskalnus, izmantojot tos kā patvērumu briesmu gadījumos. Šī tipa Migoņu pilskalnā konstatēts 18 m garš, līdz 4 m augsts valnis, bet ar III—IV gs. datējamie vaļņi ar akmeņu konstrukcijām atsegti Koilas pilskalnā Igaunijā un Mūkukalnā Latvijā. Lietuvas Kunigišķu—Paevoņu pilskalns pēc plakuma lieluma un nocietinājuma rakstura atgādina jau pilskalnu-cietoksni. Pāreja uz nenocietinātām apmetnēm kā vadošo dzīves vietu formu m. ē. I g. t. pirmajā pusē Lietuvā atspoguļo pirmatnējās kopienas sairumu un teritoriālās kopienas veidošanos.⁶⁸ Tā pati parādība konstatējama arī Latvijā un Igaunijā,⁶⁹ kur arī šajā laikā daļa pilskalnu kļuvuši par patvēruma vietām un pa lielākai daļai vairs nav bijuši kopienas pastāvīgās dzīves vietas.

Noteiktu ekonomikas un sabiedrisko attiecību attīstības fāzi šajā periodā apliecina ne vien nenocietinātās apmetnes, bet arī kapulauki. Kivtu III—VI gs. apmetnē iegūtas liecības par zemkopības attīstību, par vietēju bronzas un dzelzs apstrādi. Liela nozīme Baltijas senās metalurģijas izpētē ir sešām Spietiņu apmetnē atrastajām II—IV gs. virszemes šahtu tipa dzelzs ieguves krāsniņiem, kas liecina par dzelzs iegūšanu no purva rūdas.⁷⁰

Pilnīgākai Baltijas iedzīvotāju etniskās vēstures, tāpat materiālās un garīgās kultūras noskaidrošanai veikti arī aplūkojamā perioda kapulauku pētījumi. Toilā, Kohtla-Jarvē, Kahulā,⁷¹ Virunukā⁷² un citur Igaunijā, Kalnapiļās Latvijā pētīti Baltijas somu ciltim raksturīgie akmeņu krāvuma kapi. Latvijā Daugavas krastos izdarīti izrakumi Puigu, Pungu, Pāķu,⁷³ Boķu⁷⁴ u. c. uzkalniņkapos, Lietuvā pētīti Kurmaiču, Prišmanču u. c. kapulauki. Kurmaiču kapulaukā konstatēti šī perioda lidzenos skeletkapi, kas nomainījuši agrākos kapu uzkalniņus ar ugunskaļiem. Ar to ir pierādīta abu kapu tipu pēctecība. Rietumlīdzenajos kapos konstatēti pazemē savstarpēji saskarotie akmeņu riņķi. Šai periodā parādās kapi ar zirgu apbedījumiem (Rudaišos u. c.), konstatēti kapi ar dubultapbedījumiem (Veršvos), arī ar grupu apbedījumiem (Kurmaičos).

Bagātais II—IV gs. kapu inventārs liecina ne tikai par izmaiņām Baltijas tautu apbedīšanas parādībās, bet arī par to augsti attīstīto kultūru šai periodā. Šī perioda pieminekļu pētījumi pierāda, ka kultūras uzplaukums Baltijā jāizskaidro galvenokārt ar vietējo ražošanas spēku, sabiedrisko attiecību un garīgās kultūras izaugsmi. Izsekojami rosīgi Baltijas iedzīvotāju sakari ar visiem kaimiņu apgabaliem, tomēr sevišķi cieši tie ir pašā Baltijā.⁷⁵ Lai gan sakari bija cieši, somu un baltu ciltis tomēr saglabāja savas materiālās un garīgās kultūras īpatnības (atšķirīgas apbedīšanas tradīcijas, rotu, darba rīku u. c. formas). Somu pieminekļos šai periodā raksturīga tekstilā un švikātā keramika, baltu — švikātā un gludā, bet perioda beigās arī apmetā keramika.

Kapulauku un citu arheoloģisko materiālu padziļināta izpēte devusi iespēju igauņu arheologiem konstatēt Igaunijā atsevišķas cilšu apvienības, kuru apdzīvotā teritorija aptuveni atbilst vēlāko igauņu

⁶⁰ М. Х. Шмидехельм. Археологические памятники..., 166. lpp.

⁶¹ J. Graudonis. Mūkukalna 1962. gada arheoloģiskie izrakumi.

⁶² П. Куликаускас. Археологические исследования Неманчского городища. — ILKI, I; P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius. Min. darbā, 144.—148. lpp.

⁶³ Р. Волкайте-Куликаускене. Мигонские археологические памятники в Езнаском районе. — ILKI, I.

⁶⁴ Р. Волкайте-Куликаускене. К вопросу о миниатюрных городищах в Литве. — ILKI, II.

⁶⁵ Э. Шноре, И. Цимермане. Min. darbā, 175.—185. lpp.

⁶⁶ I. Daiga, M. Atgāzis. Min. darbā.

⁶⁷ Р. Куликаускас, Р. Куликаuskienė, А. Тautavičius. Min. darbā, 157.—158. lpp.

⁶⁸ Р. Волкайте-Куликаускене. К вопросу о миниатюрных городищах в Литве.

⁶⁹ М. Х. Шмидехельм. Археологические памятники..., 177. lpp.

⁷⁰ J. Daiga. Dzelzs ieguves krāsnis Sēlpils Spietiņu apmetnē. — AE, VI, 1964.

⁷¹ М. Х. Шмидехельм. Археологические памятники..., 49. lpp. un tālāk.

⁷² С. Лаул. Предварительные результаты раскопок каменных могильников с оградками на юго-востоке Эстонии. — Тезисы докладов, 1962.

⁷³ М. Bresava. Uzkalniņu kapulauks Jēkabpils rajona Staburaga c/p Pāķos. — Referātu tēzes. R., 1962. (skat. arī Referātu tēzes, 1961., 5. lpp.); M. Bresava. Jauni materiāli par seju kolektīvo uzkalniņu kapulaukiem. — «LPSR ZA Vestis», 1966., 5., 41.—54. lpp.

⁷⁴ L. Vankina. Arheoloģiskie izrakumi Boķu kapulaukā 1961. gadā. — Referātu tēzes. R., 1962.

⁷⁵ М. Х. Шмидехельм. Min. darbā, 209. lpp.; P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, А. Тautavičius. Min. darbā, 259.—261. lpp.; М. Михельбертас. Римский экспорт на территории Лит. ССР. — Материалы конференции молодых ученых Белоруссии и Прибалтики. Минск, 1963.

valodas dialektu izplatības apgabaliem.⁷⁶ Cetrus kultūras apgabalus izdevies izdalīt arī Lietuvā.⁷⁷ Latvijas un Lietuvas arheoloģiskie materiāli dod iespēju ar ievērojamu ticamību noteikt apgabalus, ko šai periodā apdzīvojušas pēc vēlākiem rakstu avotiem pazīstamās baltu ciltis — kurši, zemgaļi, latgaļi, sēļi, žemaiši un aukštaiši.

Gūti nozīmīgi panākumi pētījumos par *pārejas periodu uz šķiru sabiedrību* (V—IX gs.). Plašie pilskalnu un apmetņu kā arheoloģisko pieminekļu galvenās kategorijas izrakumi palīdzējuši konkrētāk noskaidrot pirmatnējās kopienas sairuma un dziļciltīgo noslaņošanās procesu.

Viens no tādiem pētītiem pieminekļiem ir Igaunijā pilnībā izpētītais VI—XI gs. Riuges pilskalns,⁷⁸ kura pakājē pētiņa arī apmetne, otrs — Latvijā VI—IX gs. pilskalns Ķenteskalns⁷⁹ ar apmetni. Abu šo pieminekļu izpēte ir devusi svarīgus jaunus faktus, kas palīdz aizpildīt robu mūsu zināšanās (līdz tam vēsturnieku rīcībā bija tikai šī perioda pētīto kapulauku materiāls) un pilnīgāk apgaismot apskatāmā laikmeta ekonomiku, dzīves veidu un sabiedriskās attiecības. Ja Riuges pilskalnā, pēc izrakumu autora domām, amatniecība visumā vēl ir mājamatnieciska, tad uz Ķenteskalna materiāla pamata secina jau par izdalījušos rotkaļa amatu. Abu pilskalnu nelielie izmēri un atšķirības pilskalnu un apmetņu iemītnieku ekonomikā (medniecības un lopkopības ipatsvarā), kā arī senlietu materiālā liecina, ka abos pilskalnās dzīvojuši no kopienas izdalījušies dziļciltīgo pārstāvji. Samērā nelieli šī perioda pilskalni Igaunijā pētīti arī Pēdū un Iru. Blakus tiem pieminams arī jau šajā laikā apdzīvotais lielāka izmēra pilskalns Otepē.

Bez iepriekš pieminētā pilskalnu tipa Lietuvai apskatāmajā periodā raksturīgi tā sauktie miniatūrie patvēruma pilskalni (L a v a r i š k o s, D o v a i n o ņ o s),⁸⁰ kuru izbūves sākumi iesniedzas jau iepriekšējā periodā.

Nelieli izrakumi izdarīti arī šī perioda apmetnēs (J o d o ņ o s, L e j a s z i e d o s).

Padomju laikā pirmoreiz Baltijā (Latvijā, Igaunijā) sākta hidroarheoloģiskās ekspedīcijas un, pārbaudot virkni ezeru, atklātas vairākas klāstu mītņu paliekas. Latvijā līdz šim konstatētas 10 šāda tipa mītnes⁸¹ un sākti šo mītņu izrakumi Āraišu un

⁷⁶ M. X. Шмидехельм. Некоторые результаты..., 138. lpp., skat. arī ВЭИЭН; X. A. Моора. Вопросы этногенеза народов Советской Прибалтики по данным археологии. — Кр. сообщ. Института этногр. АН СССР. М.—Л. (turpmāk — КСИЭ), XII, 1950; С. Лаул. Min. darbā; arī viņas Каменный могильник с оградками в Яагупи Эльваского района. — МКА, 51. lpp.

⁷⁷ P. Яблонските-Римантене. О древних культурных областях на территории Литвы. — КСИЭ, 1955, 3; P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius. Min. darbā, 267.—268. lpp.

⁷⁸ M. X. Шмидехельм. Городище Рыуге в юго-восточной Эстонии. — ВЭИЭН, I, 1959, 154.—185. lpp.

⁷⁹ А. Я. Стубавс. Городище и селище Кентескалнс — археологический памятник периода перехода от первобытно-общинного строя к классовому обществу в Латвии. Автореферат диссертации. Р., 1965.

⁸⁰ R. Volkaitė-Kulikauskienė. Miniatiurinių pilikalnių..., 130.—134., 349. lpp.

⁸¹ J. Apals. Klāstu mītnes Latvijas PSR teritorijā. — «LPSR ZA Vēstis», 1965., 5., 45.—62. lpp.

Ušuru ezeros. Kā Latvijas, tā Igaunijas⁸² šī veida apmetnēs atrasta m. ē. I g. t. otrās puses bezripas keramika. Tas palīdzējis precizēt Āraišu tipa apmetņu datējumu.

Padomju laikā plašo pētījumu rezultātā sīkāk noskaidrotas arī Baltijas cilšu apbedīšanas paražas apskatāmajā periodā. Baltijas ziemeļos, Baltijas somu cilšu apdzīvotajā teritorijā, turpinājusies akmeņu krāvuma kapulauku izmantošana. Latvijas ziemeļos, somu cilšu apdzīvotajos rajonos, šajā periodā novērojama latgaļiem tipisko līdzeno skeletu kapulauku parādīšanās. Šādi kapulauki (piem., Kalnieši⁸³) izplatīti plašā latgaļu apdzīvotā teritorijā un raksturīgi arī latgaļiem radniecīgajiem sēļiem Daugavas kreisajā krastā. Tur izpētītais Boķu kapulauks⁸⁴ uzskatāmi parādījis, ka iepriekšējā perioda kapu uzkalniņam piekļaujas plašs līdzena kapulauks ar individuālapbedījumiem. Šī pati apbedījumu kontinuitāte novērota Lejasbitēnu kapulauka⁸⁵ izrakumos Daugavas labajā krastā pie Aizkraukles, kur izpētīti 459 apbedījumi un kas izpētīto apbedījumu skaita ziņā ir pagaidām lielākais šī perioda kapulauks Latvijas PSR.

Līdzenie skeletu kapulauki raksturīgi apskatāmajā periodā arī zemgaļiem Lielupes baseinā, kas iesniedzas Ziemeļlīdzenī (Linksmučī, Dirži). Tie raksturīgi arī Dienvidkurzemei. Tālākā sarežģīto etnisko procesu izpēte, kas saistīta ar kuršu virzīšanos uz ziemeļiem, agrāk libiešu apdzīvotos apgabalos, ir turpmāko gadu uzdevums.

Apskatāmajā periodā līdzenie kapi ar lokālām atšķirībām raksturīgi arī Viduslīdzenī un Rietumlīdzenī, jo tikai Austrumlīdzenī saglabāties paradums mirušos apbedīt uzkalniņos. Viens no lielākajiem pētītajiem tāda veida kapulaukiem Rietumlīdzenī ir Laivju kapulauks ar saviem 369 izpētītajiem un daudziem iznīcinātajiem apbedījumiem.

Lietuvas arheologu pētījumi parādījuši, ka paradums mirušos sadedzināt, kas vēlāk izplatījās visā Lietuvā, nav ieviesies no ārienes, bet radies Austrumlīdzenī un vēlāk aptvēris Lietuvas centrālos un pakāpeniski arī rietumu rajonus.⁸⁶ Tā, piemēram, Laivju kapulaukā izsekojama apbedījumu kontinuitāte no IV līdz XIII gs., bet ugunskaņu parādīšanās starp skeletkapiem vērojama ar VIII—IX gs.

Padomju laikā veikts liels darbs Austrumlīdzenī pieminekļu materiālu sistematizācijā⁸⁷ un šajā rajonā pārstāvēto IV—XII gs. uzkalniņu kapu izpētē.⁸⁸ Visagrākie ugunskaņi šeit datējami ar V gs., bet

⁸² J. Selirand. Valgjärve arheoloogilise uurimise esialgsed tulemusi. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised, IX. Koide, 1960, 3, 268.—275. lpp.

⁸³ V. Urtāns. Kalniešu otrais kapulauks. — VMR. Arheoloģija. R., 1962., 37.—82. lpp.

⁸⁴ L. Vankina. Arheoloģiskie izrakumi Boķu kapulaukā 1961. gadā. — Referātu tēzes. R., 1962., 13.—15. lpp.

⁸⁵ V. Urtāns. IZRakumi Lejasbitēnu un Lejasziedu apmetnēs, Kalnaziedu pilskalnā un Lejasbitēnu kapulaukā. — Referātu tēzes. R., 1965., 21.—24. lpp.

⁸⁶ P. Куликаускаiene. Погребальные памятники Литвы конца I — начала II тысячел. н. э. — КСИИМК, XLII, 121.—122. lpp.

⁸⁷ А. З. Таутавичюс. Восточная Литва в I тысячел. нашей эры. Автореферат диссертации. Вильнюс, 1954.

⁸⁸ А. З. Таутавичюс. Восточнолитовские курганы. — ВЭИЭН, I, 128.—153. lpp.

kopš 1 g. t. vidus Austrumlietuvā sastopami Lietuvai raksturīgie zirgu apbedījumi.

Visumā jāatzīmē, ka Padomju Baltijas arheoloģisko pieminekļu pētījumos iegūtais bagātais materiāls dod iespēju secināt par zināmu apbedīšanas veida atšķirību izžušanu pārejas periodā uz šķiru sabiedrību (V—IX gs.). Kā Latvijā, tā Lietuvā (izņemot tās austrumu daļu) norisinās pāreja uz līdzināšanai, kas vēlāk pilnīgi izspiež skeletkapus. Iegūtais materiāls ļauj izsekot arī mantiskajai diferenciācijai, ko nepietiekami novērtēja buržuāziskā zinātne. Uzskatāmi šī diferenciācija atspoguļojas depozītos. Tā Latvijas teritorijā atrasti 29 šī perioda dārglietu, ieroču, darba rīku un monētu depozīti.⁸⁹

Arheoloģiskie pētījumi Baltijas austrumu pierobežā sekmējuši Baltijas iedzīvotāju un slāvu sakaru noskaidrošanu. Seit apskatāmajā periodā novērojama jaunu etnisku elementu ieplūšana. Tā Dienvidaustrumigaunijā pētīti tur sastopamie slāvu garie un apaļie kurgāni (Lindora).⁹⁰ Nelielā skaitā šie kurgāni sastopami arī gar Latvijas ziemeļaustrumu robežu⁹¹ (Katalava u. c.). Šie fakti apliecina Baltijas ziemeļaustrumu rajonu etniski jaukto raksturu šajā laikā.

Apskatāmā perioda ekonomikas pamati ir tālāka arkla zemkopības un ar to saistītās lopkopības attīstība. Šim laikā posmam raksturīga mazo saimju saimniecības izveidošanās, kas izvietojas lielās zemes platībās. Tas ir viens no dzimts attiecību sairšanas un teritoriālās jeb ciema kopienas izveidošanās cēloņiem. Šai laikā novērojama arī mantīgā virsslāņa izdalīšanās no pārējo kopienu locekļu vidus.

Padomju laikā plaši pētīti Baltijas agrā feodālisma (X—XII gs.) perioda pieminekļi. Pētīta virkne šim periodam raksturīgu, stipri nocietinātu pilskalnu piliņu, daži šo piliņu valdītāju vārdi minēti Indriķa Līvoniņas hronikā. Tā Lihaveres pilskalna — igauņu feodālā vecākā Lembita pils izrakumi⁹² atklāja stipri izveidotu, no iekšpuses ar koka sienu nocietinātu valni apkārt pilskalna plakumam, dzīvojamo un saimniecības ēku (aka, kūts) kompleksu, kā arī XII gs. beigū un XIII gs. sākuma senlietu materiālu un depozītus, kas raksturo dziļlīgo pārstāvja dzīves vietu. Agrā feodālisma perioda slāņi izrakumos konstatēti arī Dienvidigaunijas zemju ievērojamā centrā — Otepē pilskalnā (krievu hronikās — Медвежья голова).⁹³ Uz apskatāmā perioda beigām attiecas arī Nānu pilskalna materiāli.⁹⁴ Igaunijā plaši pētījumi izdarīti arī vairākos šī perioda pilsētu tipa nocietinājumos. Tartu

izrakumos (1956.—1960.) atklāti senā igauņu pilskalna celtniecības slāņi, kas aptver laiku no I g. t. vidus līdz XIII gs. sākumam.⁹⁵ XI—XII gs. slāņi konstatēti arī Tallinas Domkalnā, kā arī tā pakājē.⁹⁶ Zināms darbs Igaunijā veikts arī Samsalas un Muhu salas pilskalnu uzskaitē un apzināšanā.⁹⁷

Latvijas teritorijā ar zemgaļu valdnieka Viestarta vārdu saistās izpētītais Tērvetes pilskalns (1954.—1960.).⁹⁸ Izpētījot pusi no pilskalna plakuma, noskaidrots, ka pilskalns apdzīvots jau m. ē. sākumā. XII gs. pilskalna plakuma paplašināšanas nolūkos no dabas šaurā kalna ziemeļpusē izbūvēta terase. Par celtniecības plašo vērienu liecina fakts, ka pamatos šai terasei, uz kuras tika celtas divpakāpju aizsargceltnes, ieguldīti 7 baļķu klājieni ar māla un smilts starppildījumu. Tērvetes pilskalna daudzveidīgais materiāls palīdz raksturot agrā feodālisma daudzpusīgo saimniecību, amatniecību un tā iedzīvotāju ekonomiskos un kultūras sakarus. Ipaši pieminams šā pilskalna XII gs. slānī atklātais milzīgais pārorgloto labības graudu daudzums.

Trešais, hronikā pieminētais, ar valdnieka Vetsek-Vjačko vārdu saistītais piemineklis ir pēdējos gados pētītā Kokneses pils.⁹⁹ Izpētījot dziļākos slāņus, ko pārklāj vācu mūra pils perioda slāņi, atklātas Vjačko laika (XII gs. beigū un XIII gs. sākuma) dzīvojamās un saimniecības ēkas. Iegūtais iedzīves materiāls, apbruņojuma priekšmeti un rotas raksturo Koknesi līdzīgi 30. gados pēitajai Jersikai kā administratīvu un politisku centru. Sevišķi jāatzīmē slāvu tipa izstrādājumi, kas liecina par Kokneses ciešiem sakariem ar senkrievu pilsētām, galvenokārt ar Polocku. Arī Kokneses dzīvojamo ēku celtniecībā vērojama krievu koka celtniecības ietekme.

Latgaļu teritorijā padomju laikā pētīts arī Jersikai pakļautais pilskalns — pils Asote,¹⁰⁰ kas līdzīgi Koknesei un Jersikai situēts Daugavas labajā krastā. Šai daudzslāņu pilskalnā izsekots IX—X gs. aizsardzības sistēmas attīstībai un izpētīts XI gs. uzbūvētais pilskalna plakumu aptverošais valnis. Valņa uzbūvēšanai iebūvēts kamerveidīgs koka karkass. Šādas iebūves agrāks paveids Latvijas teritorijā konstatēts Ķenteskalnā. Plašā Asotes pilskalna plakumā izsekotas agrajam feodālismam raksturīgās amatniecības nozares, no kurām svarīga vieta piekritusi dzelzs ieguvei un melnā metāla apstrādei.

Latvijas teritorijā pētīts vēl viens Daugavas labā krasta pilskalns — Oļņkalns¹⁰¹ ar agrā feodālisma periodam raksturīgo augsto valni un ar koka

⁸⁹ V. Urtāns. Latvijas 5.—9. gs. depozīti. — AE, VI, 1964., 39.—74. lpp.

⁹⁰ X. A. Moora. Вопросы сложения эстонского народа..., 125.—128. lpp.; M. Schmiehel. Kääbaskalmistud Lindoras ja mujal Kagu-Eestis. — SLSA, 17.—62. lpp.

⁹¹ E. Snore. Latvijas PSR arheologu piedalīšanās Baltijas kompleksā arheoloģiskā, etnogrāfiskā un antropoloģiskā ekspedīcijā. — «LPSR ZA Vēstis», 1957., 169.—172. lpp.

⁹² H. Moora. Muistsete linnuste uurimise tulemustest Eesti NSV-s. — MAL, 92.—94. lpp.

⁹³ O. B. Саадре. Некоторые результаты раскопок городища Отепя. Тезисы объединенной конференции по археологии, этнографии и антропологии Прибалтики. М., 1955, 36.—38. lpp.

⁹⁴ H. Moora. Muistsete linnuste..., 78.—79., 94. lpp.

⁹⁵ V. Trummal. Arheoloogilised kaevamised Tartu linnusel. Tartu, 1965, 3.—104. lpp.

⁹⁶ С. А. Тараканова, О. В. Саадре. Результаты археологических раскопок 1952 и 1953 гг. в Таллине. — MAL, 11.—45. lpp.

⁹⁷ A. Kustin. Saaremaa muistsed linnused. — Eesti NSV Teaduste akadeemia toimetised, I, 1959, 57.—73. lpp.

⁹⁸ Э. П. Бривкалне. Городище Тэрвете и его историческое значение. — ВЭИИП, I, 254.—272. lpp.

⁹⁹ A. Stubavs. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1962. gadā. — Referātu tēzes. R., 1963., 12.—14. lpp. (skat. arī Referātu tēzes 1964.—1966.).

¹⁰⁰ Э. Д. Шноре. Асотское городище. Р., 1961.

¹⁰¹ E. Murgurevičs. Arheoloģiskie izrakumi Oļņkalna pilskalnā 1959. gadā. — Referātu tēzes. R., 1960., 4.—6. lpp. (skat. arī Referātu tēzes, 1961. un 1962.).

karkasa paliekām tajā. Austrumlatvijā pētīts arī Ķīšukalns ar priekšpili un plašu apmetni pilskalna piekājē.¹⁰² Izrakumos Lokstenē¹⁰³ un Sēlpilī¹⁰⁴ izpētīti ar vācu mūra piļu celtniecību stipri izpostīti seno latgaļu un sēļu pilskalnu slāņi.

Austrumlietuvas teritorijā uz agrā feodālisma periodu attiecas pētiņi Nemenčines,¹⁰⁵ Aukštadvares¹⁰⁶ un Puņas¹⁰⁷ pilskalni. Varenais, 5,5 m augstais Nemenčines pilskalns ar akmeņu sakrāvumu pamatā, kā arī Aukštadvares pilskalns valnis, kas no iekšpuses nostiprināts ar vertikālām stabu rindām, raksturo šos pieminekļus kā agrā feodālisma pilskalnus-pilis. Nemenčines pilskalns kultūras slāņa augšējā horizontā (IX—XIII gs.) celtniecībā lietoti arī akmeņi.

Salīdzinot ar plašajiem pilskalnu pētījumiem, Baltijā atklātās agrā feodālisma perioda apmetnes pagaidām vēl pētītas maz.^{108, 109}

No apskatāmā perioda pētītajiem kapulaukiem jāmin pilnībā izpētītais Randveres kapulauks Sāmu salā¹¹⁰ un Nukšu līdzenais kapulauks Latvijas teritorijā.¹¹¹ Ja neliela izmēra XI—XIII gs. Randveres kapulauks ar ugunskaņiem akmeņu krāvumā reprezentē nelielu bagātu tirgotāju un jūrnieku nekropoli, Nukšu kapulauks ir līdzenais skeletu kapulauks — plašākas ciema kopienas IX—XII gs. nekropole ar izteiktas materiālās diferenciacijas pazīmēm un latgaļu kapulaukiem raksturīgo sieviešu un vīriešu apbedījumu pretējo orientāciju. Daugavas kreisajā krastā daļēji izpētīts seno sēļu uzkalniņu kapulauks Lejasdopelēs,¹¹² kas raksturīgs ar kolektīvu uzkalniņu ilgo saglabāšanos. Apbedīšanas veidā un inventārā blakus pazīmēm, kas līdzīgas radniecīgajiem latgaļiem, vērojamas arī atšķirības. Atzīmējami vīriešu skeletkapos konstatētie ar sarkanu, melnu un baltu krāsu apgleznotu koka priekšmetu fragmenti.

Šī perioda kapulauku plaši pētījumi izdarīti arī Lietuvā. Izcilu vietu ieņem Veršvu kapulauks¹¹³ Kauņas priekšpilsētā. No 700 izpētītajiem

kapiem daļa ugunskaņiem attiecas uz agrā feodālisma periodu.¹¹⁴ 203 no kopīgā apbedījumu skaita ir zirgu apbedījumi, kas liecina par tipiski lietuviskas paražas — masveidīgu zirgu apbedījumu — parādīšanos šajā laikā.¹¹⁵ Pēdējos gados plašs kapulauks, no kura izpētīti 374 seno kuršu apbedījumi, pētīts Palangā, Baltijas jūras krastā.¹¹⁶ Tāpat kā citos pētītajos Rietumlietuvas kapulaukos, šeit pārstāvēti gan skeletkapi, gan ugunskaņi, pie kam pirmie ir senāki (VIII—XI gs.), bet ugunskaņi datējami ar X—XIII gs.

Latviešu un igauņu arheologi atjaunojuši lībiešu agrā feodālisma pieminekļu pētīšanu Rīgas jūras līča austrumu piekrastē. Realizēta lībiešu kapulauku uzkalniņu uzskaitē un izpētīti 11 lībiešu uzkalniņi Krimuldas Liepenēs¹¹⁷ u. c., kas devuši lībiešu kultūras raksturošanai svarīgus kapu kompleksus.

Iepriekšējā periodā novērotais slāvu elementa pieplūdums Baltijas ziemeļaustrumos turpinās arī agrā feodālisma periodā. Peipusa ezera ziemeļrietumu krastā parādās *Novgorodas* — *votu* tipa kurgāni.¹¹⁸ Šajā laikā latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumu daļā izplatās uzkalniņu kapulauki ar skeletkaņiem kapu bedrēs un tipiski latgalisku inventāru un orientāciju. Neviens no šiem, bieži lielajiem kapulaukiem šodien nav izpētīts pilnīgi, nav nōskaidrotas to hronoloģiskās robežas, kā arī cēlonis, kādēļ bieži blakus sastopami kā līdzenie, tā uzkalniņu kapulauki. Ka Latvijas ziemeļaustrumu rajonu iedzīvotāju jauktais etniskais raksturs, kas spilgtāk izpaudās iepriekšējos periodos, zināmā mērā vērojams arī agrā feodālisma periodā,¹¹⁹ liecina, piemēram, latgaļu uzkalniņu kapulauka malā Šķilbēnos (pie Daņilovkas)¹²⁰ atklātie latgalizētu votu apbedījumi žaļņikos. Leišu un slāvu kontaktus Austrumlietuvas pierobežā atspoguļo uzkalniņi ar skeletkaņiem lietuvisko uzkalniņu ar ugunskaņiem tiešā tuvumā.¹²¹

Jau pārejas periodā uz šķiru sabiedrību novērojamā dažādu apbedīšanas veidu un materiālās kultūras tuvināšanās turpinās agrā feodālisma periodā. Vispilgtāk šis process redzams Lietuvas materiālā. Ķaut arī Austrumlietuva šajā periodā saglabā savu atšķirīgo apbedīšanas veidu, ugunskaņiem izplatīšanās visā Lietuvā ir viena no pazīmēm, kas liecina par lietuviešu tautības veidošanās sākumu. Latvijā šajā periodā valdošā apbedījumu forma ir līdzenie skeletkapi. Kuršu pāriešana no skeletkaņiem uz ugunskaņiem, iespējams, tulkojuma kā spēcīga dienvidu kaimiņu lietuviešu ietekme.

¹¹⁴ O. Navickaite. Min. darbā, 174. lpp.

¹¹⁵ O. Navickaite. Zirgo apranga Veršviu kapinyne. — ILKI, 83.—93., 294.—295. lpp.

¹¹⁶ A. З. Таутовичюс. Раскопки могильника VIII—XIII вв. в Паланге в 1961—1962 гг. Тезисы отчетной сессии в Минске, 1963 г.

¹¹⁷ Я. Я. Граудонис, Э. Ю. Тыниссон. Раскопки ливских курганов в Кримулде. — СА, 1963, 1, 211.—252. lpp.

¹¹⁸ A. X. Моора. Очерки этнической истории Причудья. Таллин, 1964, 20.—35., 284.—285. lpp.

¹¹⁹ Р. Денисова. Особенности антропологического типа восточных латышей в связи с их этнической историей. — Тезисы. Р., 1965, 17.—20. lpp.

¹²⁰ E. Snore. Latvijas PSR arheologu piedalīšanās..., 170. lpp.

¹²¹ Р. Куликаускаiene. Погребальные памятники Литвы..., 120.—121. lpp.

¹⁰² E. Snore. Izrakumi Sēlpilī Ķīšukalnā 1959. g. — Referātu tēzes. R., 1960., 3.—4. lpp.

¹⁰³ E. Mugurevičs. Arheoloģiskie izrakumi Lokstenē 1962. gadā. — Referātu tēzes. R., 1963., 9.—11. lpp.

¹⁰⁴ E. Snore. Sēlpils pilskalns izrakumi 1964. un 1965. gadā. — Referātu tēzes. R., 1965., 19.—21. lpp. un R., 1966., 27.—29. lpp.

¹⁰⁵ P. Kulikauskas. Nemenčines piliakalns. — ILKI, I, 20.—43., 290.—292. lpp.

¹⁰⁶ V. Daugudis. Aukštadvario piliakalnio ištirtinimai ir pastatai. — MAD, 1962, I, 43.—69. lpp.

¹⁰⁷ R. Volkaitē-Kulikauskienē. Pūnjos piliakalnio (Jiezno raj.) 1958—1959 m. tyrinejimu rezultatai. — ILKI, III, 41.—65., 337.—338. lpp.

¹⁰⁸ E. Snore. Sēļu I ekspedīcijas darbs 1962. gada vasarā. — Referātu tēzes. R., 1963., 14.—15. lpp.

¹⁰⁹ A. Zariņa. Sēļu II ekspedīcijas darbs 1964. gadā. — Referātu tēzes. R., 1965., 27.—29. lpp.

¹¹⁰ A. Kustin. Randvere kivikalnistu Saaremal. — Muistsed kalmed ja aarded. Arheoloogiline kogumik, II. Toimetanud H. Moora. Tallinn, 1962 (turpmāk MKA), 58.—112., 113.—121. lpp.

¹¹¹ Нукшинский могильник. — МИАЛ, I, P., 1957.

¹¹² E. Snore. 1960. gada arheoloģiskā ekspedīcija Daugavas kreisajā krastā. — Referātu tēzes. R., 1961., 8.—9. lpp. (skat. arī Referātu tēzes, 1962.).

¹¹³ O. Navickaite. Veršviu kapinyno laidojimo papročiai. — MAD, sēr. A. Vilnius, 2, 1957.

Pašlaik rīcībā esošais materiāls liek saskatīt Igaunijas, Lietuvas un Latvijās materiāla iezīmes, kas liecina par sarežģīta un ilgstoša procesa sākumu: sākās Baltijas cilšu apvienību konsolidēšanās par tautībām.

Ievērojamais Baltijas iedzīvotāju skaitliskais pieaugums, it īpaši agrā feodālisma periodā, ražošanas spēku attīstība (ziemāju pieaugošā nozīme arkla zemkopībā, amatniecības un tirdzniecības attīstība)¹²² un tiešie sakari ar austrumslāviem veicināja Baltijas austrumdaļā pirmo, no Polockas un Pleskavas atkarīgo valstisko veidojumu rašanos. Lai gan Baltijā izšķiramas trīs Baltijas kultūras apgabala zonas,¹²³ Baltijas kultūrai vispār ir daudz kopīgu iezīmju.

Kaut arī ar XIII gs. rakstīto avotu skaits strauji palielinās, tomēr, ņemot vērā to fragmentāro raksturu un tendenciozo noslieci (it īpaši Latvijas un Igaunijas vēsturē vācu feodāļu labā), daudzu Baltijas sociālo, ekonomisko, etnisko un kultūras dzīves jautājumu risināšanā svarīgu nozīmi saglabā arī vēlākā perioda arheoloģiskais materiāls. Tāpēc padomju vēsturnieki pēdējā laikā savos pētījumos arvien vairāk izmanto XIII—XVIII gs. arheoloģisko materiālu, ko buržuāziskie vēsturnieki gandrīz neņēma vērā. Izrakumi pilsētās un viduslaiku mūra pilis ir izvirzījuši daudzas problēmas, kas saistītas ar šī laika pilsētas tipa apmetņu arhitektūru, kā arī ar iedzīvotāju etnisko sastāvu un dzīves veidu.

Arheoloģiskie izrakumi Vecrīgā¹²⁴ ar pārtraukumiem no 1945. līdz 1964. gadam, it īpaši Alberta laukumā,¹²⁵ pierādījuši, ka Rīga jau līdz XII—XIII gs. veidojusies kā svarīgs amatniecības un tirdzniecības centrs ar etniski jauktu iedzīvotāju sastāvu (lībieši, kurši, zemgaļi). Rīgas izveidošanos labvēlīgi ietekmēja tās izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis Daugavas lejastecē, kur X—XII gs. bija svarīgs tirdzniecības ceļu mezgls. Pēc tam kad vācu krustneši bija sagrābuši Rīgu, pirmajos gadsimtos (XIII—XIV gs.) pilsētas ielu plānojums mainījies maz, iespējams pat, ka vairākas Rīgas ielas sakrita ar XI—XII gs. ceļiem¹²⁶ (mainījies tikai segums — XIII—XIV gs. ielām guļkoki, vēlāk bruģis). Celtniecībā (ēkas, pagalmi, ielas) Rīgai daudz kopīga ar Novgorodas un Pleskavas celtnēm.

Tallinā 1952.—1953. gada arheoloģiskie izrakumi notikuši Domkalnā¹²⁷ (senā pilskalna vietā) un rātslaukumā (senpilsētā). Salīdzinot abu objektu arheoloģisko izrakumu rezultātus, redzam nopietnas sociālās un etniskās atšķirības. Ja mūra sienām iežogotajā Domkalnā dzīvoja svešzemju feodāļi,

tad pilsētas iedzīvotāju galvenā masa bija igauņi, kas uz dzīvi Tallinā bija apmetušies kopš XI—XII gs. Tātad Livonijas pilsētu pētījumi uzskatāmi parādījuši, ka nav pamata baltvācu vēsturnieku kādreiz izplatītajai teorijai, ka šīs pilsētas XIII gs. sākumā dibinājuši svešzemju iebrucēji no rietumiem.

Plaši arheoloģiskie izrakumi izdarīti arī Viļņas pilsētā pie Ģedimīna kalna¹²⁸ (1955.—1961.). Interesantākās ir šeit atsegtās XIII—XIV gs. koka ēkas un ietves, kas pēc celtniecības tehnikas līdzinās citur Austrumeiropā izpētītajām. Lietuvā pētas arī vairākas šī laika mūra pilis. Izrakumi un plaši restaurācijas darbi izdarīti Trakusalā¹²⁹ (1951.—1952.) un pussalā situētajās pilīs, Medininkos, Biržos u. c. Izrakumos Kauņas pilī (1954.—1961.) konstatētas visagrākās mūra celtnes Lietuvas teritorijā (XIII gs.).¹³⁰ Kā rāda izrakumi, tikai svarīgākajos Lietuvas valsts centros bijuši mūra nocietinājumi. XIII—XIV gs. pilis lielāko tiesu turpinājās iepriekšējā periodā nocietinājumu tradīcijas, kad aizsardzība balstījās uz zemes vaļņiem un koka nocietinājumiem. Par to liecina izrakumi Pūņas un Aukštadvares pilskalnās, kur mūra nocietinājumi parādās tikai XV—XVI gs.¹³¹

Arī Latvijā vairākos pētītos pilskalnās (Asotē, Tērvetē u. c.) dzīve bez kardinālām izmaiņām apbūvē rit vēl XIII gs., dažkārt pat XIV gs. sākumā. Šķiet, tikai ar XIV gs. pirmo pusi Livonijā par vienīgo nocietinājuma veidu kļūst mūra pils, kas līdz ar vācu feodāļu agresiju parādās jau XII gs. beigās. Latvijas un Igaunijas teritorijā ir 150 vācu feodāļu mūra piļu, kas celtas no XII gs. beigām līdz XVII gs. Buržuāziskā historiogrāfija par tām interesējās galvenokārt kā par arhitektūras pieminekļiem, atstājot sāpus tādas jautājumus kā piļu iedzīvotāju etniskais sastāvs un dzīves veids. Padomju periodā masveidīgāko un vērtīgāko materiālu devuši izrakumi, ko veicis LPSR ZA Vēstures institūts Pļaviņu HES appludināmajā zonā. Te četrās mūra pilīs senās celtnes atsegtas lielos laukumos, 1961.—1965. gadā pēta Kokneses pils¹³² un priekšpils 1150 m² lielā teritorijā, Altenes pils¹³³ (XIV—XV gs. beigas) — izpētīti 50% teritorijas, Sēlpils¹³⁴ (1379.—1704.) — izpētīti 3500 m² pilī, apmetnē un kapulaukā, Lokstenē¹³⁵ (XIV—XV gs. vidus) izpētīti 60% plakuma. Plaši izrakumi no 1950. līdz

¹²² А. Э. Зариня. Отражение развития производительных сил и производственных отношений в одежде латгалов VII—XIII вв. Автореферат диссертации. Р., 1962; Э. С. Мугуревич. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. Р., 1965.

¹²³ Х. А. и А. Х. Моора. К вопросу об историко-культурных подблостях и районах Прибалтики. — СЭ, 1960, 3, 21.—25. лpp.

¹²⁴ М. Р. Вилсоне. Археологические раскопки в городе Риге. — КСИИМК, XLII, 1952; Т. Пāvele. Pārskats par arheoloģiskiem izrakumiem Rīgā 1957. g. R., 1959.

¹²⁵ М. Вилсоне. Археолоģiskie izrakumi Rīgā 1963. g. — Referātu tēzes. R., 1964. (skat. arī Referātu tēzes, sākot ar 1960. g.).

¹²⁶ М. Вилсоне. Rīgas vēstures sākumi. — Apcerējumi par pilsētas vēsturi. R., 1965., 17. lpp.

¹²⁷ С. А. Тараканова, О. В. Саадре. Мин. darbā, 40.—45. lpp.

¹²⁸ А. Тautavičius. Vilniaus pilies teritorijos archeologiniai kasinejimai. — Valstybines LTSR Arhitektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis, II. Vilnius, 1960 (turpmāk — VAM); А. Тautavičius. Vilniaus žemutinis pilies mediniai pastatai XIII—XIV amžiaus. — ILKI, IV, 1964.

¹²⁹ О. Navickaite. Archeologiniai tyrimai Trakų salos pilyje. — VAM.

¹³⁰ П. Э. Куликаускас. Археологические исследования в Литве в 1959. г. — Referātu tēzes. R., 1960., 45. lpp.

¹³¹ R. Volkaitė-Kulikauskienė. Pūnio piliakalnio (Jiezno raj.) 1958—1959 m. tyrimų rezultatai. — ILKI, III, 1961; V. Daugudis. Aukštadvario piliakalnio įtvirtinimai ir pastatai. — MAD, 1962, I.

¹³² А. Stubavs. Археолоģiskie izrakumi Koknesē 1961.—1964. g. — Referātu tēzes. R., 1962.—1966.

¹³³ J. Graudonis. Археолоģiskie izrakumi Altenē 1963.—1964. g. — Referātu tēzes. R., 1964.—1965.

¹³⁴ E. Snore. Sēlpils pilskalna izrakumi 1964.—1965. g. — Referātu tēzes. R., 1965.—1966.

¹³⁵ E. Mugurevičs. Археолоģiskie izrakumi Lokstenē 1962.—1964. g. — Referātu tēzes. R., 1963.—1965.

1962. gadam izdarīti Otepē¹³⁶ pilī (XIII—XV gs.). Mazāka apjoma pētījumi izdarīti arī Tartu,¹³⁷ Turaidā u. c.

Izrakumi ir parādījuši, ka visas minētās vācu pilis uzceltas vietējo iedzīvotāju pilskalnos. Vairākās pilis XIII—XIV gs., atskaitot mūra aizsargsienas, celtnes būvētas no koka ar māla krāšņu apkuri un uzrāda daudzās vietējo iedzīvotāju materiālās kultūras iezīmes (Kokneses priekšpils, Lokstene). Vērojamas nopietnas atšķirības starp bīskapa un ordeņa pilīm, savukārt no iepriekš minētajām atšķiras vasaļu pilis. Tā bīskapa vasaļa pils Lokstenē būtībā ir bijusi nocietināta feodāļa sēta ar spilgti izteiktu saimniecisku raksturu un lielu vietējo iedzīvotāju īpatsvaru. Otepē, vienā no Tērbatas bīskapa pilīm, ēkas vairāk celtas no mūra, bet senlietām, starp kurām daudzas ir kultiskas nozīmes, ir daudz greznāks noformējums. Tipiski vāciskas ir ordeņa celtās pilis-cietokšņi (Altene), kur visām celtnēm bijuši no akmeņiem mūrēti pamati un apakšstāvi, kā arī īpašas krāsnis telpu apsildīšanai ar silto gaisu. Sakarā ar šaujamo ieroču parādīšanos un muižu saimniecības attīstību vairāku piļu tālāka nocietināšana pārtraukta (Lokstenē, Altenē, Otepē). Pēc Livonijas kara Koknese un Sēlpils, tāpat kā daudzas viduslaiku mūra pilis, tālāk nocietinātas, dzīvojamās ēkas būvētas no akmeņiem ar labi veidotām krāsnīm, un ar to celtnes arvien vairāk atšķiras no lauku arhitektūras. Tātad aplūkotais materiāls rāda, ka daudzas mūra pilis nevar uzskatīt tikai par vācu feodāļu kultūras mantojumu, jo arī vietējās tautības, bieži vien pret savu gribu, ir devušas savu ieguldījumu to izveidē.¹³⁸

Arvien lielāku arheologu uzmanību izpelnās arī citi XIII—XVIII gs. materiāli, it īpaši tie, kas iegūti kapulaukos. Padomju laikā Baltijā izrakumi izdarīti vairāk nekā 50 kapulaukos, atsedzot ap 1500 apbedījumu. Izrakumi tādos kapulaukos¹³⁹ kā Kaberla, Rumšišķes, Vīnalkalns, Sēlpils u. c. dod skaidru priekšstatu ne tikai par apbedījuma tradīciju izmaiņām jaunos vēsturiskos apstākļos, bet palīdz arī izsekot tiem elementiem vietējā materiālajā kultūrā, kas pārnākuši no iepriekšējā perioda. Bez tam šī

laika kapulauki dod svarīgu antropoloģisko¹⁴⁰ materiālu. XIII—XVIII gs. kapulauku pētījumi rāda kristīgās ticības ietekmi uz apbedījuma veidu un dažādu iedzīvotāju šķiru attieksmi pret jauno ideoloģiju. Izrādās, ka vienkārtšā tauta turas ilgāk pie vecajām apbedīšanas tradīcijām nekā valdošā šķira.

Kā varēja vērot no XIII—XV gs. materiāliem, vietējo iedzīvotāju sociālais virsslānis Baltijā XIII—XIV gs., vietām pat XV gs., saglabājis savu ekonomisko spēku, par ko liecina pilskalnu un piļu materiāli, kā arī Igaunijā atrasto depoziņu izvērtējums.¹⁴¹

Viss minētais uzskatāmi atspoguļo svarīgākos Padomju Baltijas 25 gadu pastāvēšanas laikā gūtos panākumus tās senās vēstures noskaidrošanā.

Tālāk pētījot Baltijas arheoloģiju, būtu vēlams pievērst uzmanību līdz šim nepilnīgi noskaidrotajiem pārejas posmiem starp atsevišķiem periodiem (piem., pārejai no neolīta uz agro metālu periodu). Vēlams paplašināt arī akmens laikmeta pētīšanu Ziemeļlietuvā, agrā metālu perioda pētīšanu Austrumlietuvā un Latvijas rietumos, kā arī I g. t. p. m. ē. pieminekļu pētīšanu Igaunijas dienvidos. Līdz šim laikam nav izvērtēti pētīti pārejas periods uz šķiru sabiedrību. Ļoti svarīgi būtu plašāk pētīt arheoloģiskos pieminekļus Padomju Baltijas kaimiņos esošajā Kaļiņingradas apgabalā, KPFSR rietumu apgabalos un Baltkrievijā.

Lai risinātu problēmas, kuras skar arī citas republikas, nepieciešama pētniecības darba stingra koordinācija.

Tālākajā darbā Baltijas republiku arheologiem vēl plašāk jāievieš dabaszinātņu metodes. Jāpaplašina arī vietējo arheoloģisko pieminekļu aizsardzība.

Asi jūtams publikāciju un monogrāfisku pētījumu trūkums; šajā jomā vēlams pēc iespējas drīzāk publicēt ielānotos izdevumus, it īpaši tas attiecas uz mikrorajonos iegūtajiem arheoloģiskajiem materiāliem.

Kopīgs tuvākajā nākotnē ieplānotais arheologu darbs ir Baltijas senvēstures izstrādāšana.

Iesniegts 1966. gada sākumā.

¹³⁶ O. В. Саадре. Некоторые результаты раскопок города Отепя. — Тезисы докладов на объединенной конференции по арх. и этногр. Прибалтики. М., 1955.

¹³⁷ V. Trummal. Arheoloogilised kaevamised Tartu linnusel, 12.—23. lpp.

¹³⁸ E. Mугуревичс. Jauni arheoloģiski atklājumi 1964. g. — «LPSR ZA Vēstis», 1965, 3., 138. lpp.; Э. С. Мугуревич. Развитие раннесредневековых поселений на территории Латвии. — Тезисы докладов сов. делегации на I Международном конгрессе славянской археологии в Варшаве. М., 1965, 63. lpp.

¹³⁹ J. Selirand. Kaberla maa-alune kalmistu (13.—17. sajand). — MKA; MAD, sēr. A, 1964., 2., 244. lpp.; V. Urtāns. Vīnalkalna kapulauks pie Stukmaņiem (13.—17. gs.). — AE, IV, 1962.

¹⁴⁰ К. Ю. Марк. Вопросы этнической истории эстонского народа в свете данных палеоантропологии. — ВЭИЭН, 2; Р. Я. Денисова. К вопросу об антропологическом составе восточных латышей и восточных литовцев. — «LPSR ZA Vēstis», 1958., 2.

¹⁴¹ Э. Ю. Тыниссон. Эстонские клады IX—XIII вв. — MKA.

ПОЛЕВЫЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В СОВЕТСКОЙ ПРИБАЛТИКЕ

Я. Граудонис, И. Лозе, Э. Мугуревич, Э. Шноре

РЕЗЮМЕ

По сравнению с другими республиками Советская Прибалтика в археологическом отношении изучена довольно хорошо. Это объясняется тем, что в Прибалтике еще до восстановления Советской

власти в 1940 г. был накоплен довольно большой археологический материал, была произведена регистрация археологических памятников.

Если в буржуазное время археологические

исследования носили главным образом формально-вещеведческий характер, то в Советской Латвии, фактически после Великой Отечественной войны, археология стала на позиции марксистско-ленинской методологии. Археологические исследования получили планомерный, систематический характер, стали широко использоваться данные смежных дисциплин. Институты истории республиканских АН с соответствующими секторами стали центрами археологических исследований. Большую работу ведут университеты (Литвы, Эстонии), республиканские и краеведческие музеи. Важную роль играет помощь центральных археологических учреждений СССР. В отличие от буржуазного периода, археологические раскопки поселений проводятся на больших площадях, делается попытка полностью исследовать могильники. В археологию успешно внедряются методы естественных и технических наук. Результаты археологических исследований нашли отражение в курсах истории республики, в отдельных монографиях, в сборниках статей, журналах и др. В Литве издан систематический курс археологии Литвы, во всех республиках — научно-популярные книги.

Изучение каменного века на территории Советской Прибалтики представляет собой новый этап в археологическом исследовании прибалтийских земель. Археологами Литвы, Латвии и Эстонии разрабатываются новые положения по вопросам периодизации, хозяйственной жизни и этнических проблем каменного века.

В итоге изучения памятников позднего палеолита и мезолита на территории южной и центральной Литвы выделены две культурные группы — типа Эйгуляй и типа Вильнюс, а также группа поздних мезолитических стоянок микролито-макролитического типа. Мезолитические памятники Латвии и Эстонии распределяются на три группы: памятники раннего мезолита, представленные случайными находками (Двиете, Лубана), памятники культуры Кунда (Кунда, Лубана), а также группа ранее совершенно неизвестных стоянок позднего мезолита (Нарва, Оса).

В изучении культур эпохи неолита на территории Советской Прибалтики достигнуты более значительные результаты. Исследованиями последних десяти лет выделена группа ранних неолитических памятников: Дубичяй II (Литва), Оса, Ича (Латвия), Кяэпа, Нарва, Нарва-Рийгикюла III—II (Эстония), отчасти и Сарнате (Латвия), принадлежащих своеобразной ранней неолитической культуре восточнобалтийского типа. Памятники развитого неолита, усиленно изучающиеся в советское время, представлены в Литве стоянками гребенчатой керамики, сопоставляемыми с днепро-донецкой группой керамики, а в Латвии и Эстонии — стоянками с гребенчато-ямочной керамикой (Сулька, Ича, Акали, Кулламяги). За последние годы выявлена новая группа неолитической керамики в восточной Латвии (Пиестыня), одновременная с гребенчато-ямочной керамикой.

Большое внимание уделено исследованию памятников позднего неолита: Эйгуляй I, Лауменай I, Русяй (Литва), родственных ржуцевской

культуре; Тамула, Акали, Кулламяги (Эстония), шнуровая керамика которых сопоставляется с керамикой культуры боевых топоров Финляндии и тшинецкой культуры Польши. Значительные успехи в этой области достигнуты и на территории Латвии: изучены вновь открытые памятники Лубанской низменности (Абора, Асне, Лейманишки) с до сих пор еще мало известным комплексом керамики, позволяющим выделить местный вариант поздненеолитической культуры.

Исследования советских археологов позволяют дать более конкретные ответы на вопросы, связанные с периодом раннего металла (середина II тысячелетия до н. э. — I в. н. э.). Полученные при археологических исследованиях прибалтийских могильников (Курмайчяй, Калниешы, Резнес, Куура, Напа) и поселений (Аукштадварис, Самантонис, Мукукалнс, Асва, Ридала), а также накопленные в досоветское время материалы показывают, вопреки ранее установившемуся мнению, непрерывный рост населения и развитие культуры в Прибалтике в этот период. В экономике вместо охоты и рыболовства доминирующими занятиями становятся скотоводство и земледелие, расширяются связи, особенно с прилегающими южными и восточными областями. Развитию общественных отношений в досоветской археологии уделялось мало внимания. На основе археологических данных советскими археологами установлено, что в эпоху раннего металла совершился переход к патриархату, а в конце периода наблюдаются уже признаки разложения первобытнообщинного строя.

Слияние пришельцев — носителей культуры шнуровой керамики — с обитавшим до того в Прибалтике населением привело к консолидации финно-угорских племен на севере и балтских на юге, о чем свидетельствуют характерные отличительные погребальные обряды и другие признаки материальной и духовной культуры. На территории этих групп в I тысячелетии до н. э. намечаются уже области локальных культур, примерно соответствующие территориям позднейших племенных объединений.

Перемены в экономике и в общественных отношениях населения Прибалтики в первой половине I тысячелетия н. э. отражаются в изменении погребальных обрядов и типа поселений. Появление сравнительно богатой металлами культуры в этот период исследователи досоветского периода объясняли иммиграцией германцев-готов или большим влиянием германской культуры.

Иной путь развития культуры прибалтийских племен показывают материалы, добытые при обширных раскопках городищ (Бачкининкеляй, Немецине, Мигонис, Мукукалнс, Асоте, Койла, Клооди), поселений (Балкасодис, Кивты, Спиестыни) и могильников (Пришманчай, Паланга, Боки, Пунгас, Вирунука, Карусте) этого периода. В начале н. э. расширилась металлообработка, выплавка железа из местных болотных руд, усилились меновые связи, ведущей отраслью хозяйства стало земледелие. Усиленно протекало разложение родовых отношений. Дальнейшее развитие отмеченных в эпоху раннего металла локальных

этнических подгрупп привело к выделению племенных объединений, значительно отчетливее, чем в другие периоды, различавшихся по материальной (формы орудий труда, оружия, украшений и др.) и духовной (погребальные обряды и др.) культуре.

Проведенные в истекшее десятилетие обширные раскопки городищ и поселений V—IX вв. (не развернутые еще в отдельных частях Прибалтики в досоветское время) способствовали выяснению более конкретных форм разложения родовых отношений и выделения знатной верхушки (Рыуге, Кентескалнс). Для южной Прибалтики (Латвия, Литва, за исключением ее восточной части) в этот период характерно стирание отличий погребального обряда и переход к одиночным грунтовыми погребениям. Исследовавшиеся могильники этого периода, из которых некоторые исследованы полностью (Леясбитены, Лайвяй), показали значительный прирост населения и имевшую место имущественную дифференциацию, не получившую должной оценки в досоветское время. Добытый материал дал возможность не только выяснить удельный вес земледелия, скотоводства, ремесла и других подсобных отраслей хозяйства, но и проследить ход этнического процесса. Проведенными в целях изучения связей с восточными славянами раскопками выявлены на восточной окраине Эстонии и Латвии этнически смешанные территории.

Обширные раскопки проведены на хорошо укрепленных городищах — замках раннефеодального периода (X—XII вв.) Лыхавере, Неменчине, Тервете, Асоте; поселениях сельского типа и обширных могильниках (Рандвере, Паланга, Нукши), свидетельствующих о зарождении феодальных отношений и дальнейшем значительном росте населения.

Общественное развитие в этот период определялось дальнейшим развитием системы земледелия, развитием скотоводства, ремесла (особенно кузнечного), а также торговлей. Контакты с восточными славянами этого периода отражены в погребальных памятниках на восточной окраине Прибалтики, они проявляются также в антропологическом материале и языке. Русское влияние в строительстве и предметах материальной культуры проявляется также в материалах раскопок центров первых государственных образований (Ерсика, Кокнесе). В раннефеодальный период

намечается постепенное стирание имевшихся у отдельных племенных объединений Прибалтики отличий в материальной и духовной культуре и начинается процесс консолидации прибалтийских племенных объединений в эстонскую, литовскую и латышскую народность.

Советскими историками все больше используются и археологические материалы XIII—XVIII вв., которые в буржуазное время в Прибалтике мало принимались во внимание. Вследствие фрагментарности письменных источников этого периода и их тенденциозной направленности для решения многих вопросов, касающихся социально-экономической, этнической и культурной жизни Прибалтики, археологический материал приобретает особо важное значение. Раскопки в городах и каменных замках Прибалтики (Вильнюс, Тракай, Рига, Кокнесе, Таллин, Отепя и др.) помогут решению ряда проблем, связанных с планировкой и архитектурой поселений городского типа, а также выяснению вопросов этнического состава и образа жизни их обитателей. При раскопках получены новые данные о возникновении и развитии городов и каменных замков, отличных в Ливонии и Литве. В противовес взглядам прибалтийско-немецких историков, исследования в Риге и Таллине показали, что начало этих городов восходит ко времени, предшествующему немецко-датской агрессии в XII—XIII вв. Необходимо отметить, что в создании и развитии этих городов и ряда каменных замков Ливонии (Локстене) в XIII—XV вв. местному населению принадлежала существенная роль.

Материалы могильников XIII—XVIII вв. (исследовано свыше 1500 погребений) как в Ливонии, так и Литве отражают влияние христианской веры на обряд захоронения и показывают отношение населения к новой идеологии, а антропологические материалы помогают решать этнические вопросы Прибалтики эпохи феодализма.

Дальнейшей задачей является исследование до сих пор менее изученных районов. Необходимо археологическое исследование соседних территорий, а именно продолжение раскопок в Калининградской области, систематическое изучение западных областей РСФСР и Белорусской ССР. Очень желательна более тесная координация работы научных сотрудников отдельных республик.

LATVIEŠU PADOMJU ETNOGRĀFIJA 25 GADOS (1940.—1965.) *

H. Strods

Padomju varas atjaunošana Latvijā 1940. gadā ievadīja, tāpat kā visās humanitāro zinātņu nozarēs, arī latviešu etnogrāfijā lielas pārmaiņas. Pēc Baltijas vācu un Latvijas buržuāzisko etnogrāfu kundzības periodiem latviešu tautas etnogrāfijas izpētē sākās jauns, trešais, padomju periods. Atbilstoši Padomju valsts vispārējai vēsturiskai attīstībai un republikas saimniecības un kultūras sasniegumiem latviešu padomju etnogrāfijas izaugsme iedalāma trīs posmos:

- 1) etnogrāfija pirmskara gadā un Lielā Tēvijas kara gados (1940.—1945. g.);
- 2) etnogrāfisko pētījumu atjaunošana (1946. g.—50. gadu vidus);
- 3) etnogrāfisko pētījumu sistematizēšana un padziļināšana (no 50. gadu vidus).

Sos posmus raksturo izmaiņas etnogrāfijas mantojuma izvērtēšanā, atšķirīgs etnogrāfisko pētījumu organizācijas un materiālu vākšanas līmenis, etnogrāfu kadru sagatavošanas tempi, etnogrāfijas problēmu zinātniska pētīšana un etnogrāfijas zināšanu popularizēšana.

Sajā īsajā historiogrāfiskajā apskatā aplūkoti trīs galvenie virzieni etnogrāfu darbā: lauka materiāla vākšanas gaita, panākumi zinātniskās pētniecības problēmu risināšanā un daži zinātniskās izglītības darba jautājumi.

Latviešu padomju etnogrāfijas galvenie uzdevumi **pirmajā posmā** bija, pirmkārt, reorganizēt zinātniskās pētniecības un izglītības darbu, otrkārt, saglabāt iepriekšējā gadsimta etnogrāfijas pozitīvo mantojumu, it īpaši etnogrāfijas avotu bāzi republikas muzejos (apmēram 100 000 glabājamo vienību 1940. g.). Šo uzdevumu izpildē bija gūti zināmi panākumi jau vienā pirmskara gadā: Latvijas Vēstures muzejā pārkārtoja etnogrāfijas ekspozīciju, izdeva plašu ceļvedi pa Brīvdabas muzeju,¹ sagatavoja iespiešanai J. Jaunzema monogrāfiju «Latviešu koka trauki»² un dažus citus viņa darbus. Latvijas Valsts universitātē

sāka lasīt etnogrāfijas kursu latviešu valodā un darbojās studentu etnogrāfu zinātniskais pulciņš.

Etnogrāfijas zinātnes attīstību gandrīz pilnīgi pārtrauca karš un vācu fašistiskā okupācija. No 1942. līdz 1943. gadam tika sarīkotas tikai nelielas ekspedīcijas Dundagā, Liepājas apriņķa rietumdaļā, Bukaišu un Tērvetes apkārtnē. Vairums izdevuma «Latviešu tautas kultūra» divos sējumos (1942.—1944.) publicēto etnogrāfisko materiālu bija savākti jau agrāk. Fašistiem atkāpjoties, lielu darbu veica Latvijas Vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļas vadītājs Ā. Karnups, organizējot muzeja etnogrāfisko kolekciju glābšanu no izlaušanās: lifta šahtā noslēptas, viņš zinātnei saglabāja ļoti vērtīgas villaiņu, rotas lietu un citu priekšmetu kolekcijas. Tomēr okupantiem izdevās aizvest uz Vāciju daudz muzeja etnogrāfisko materiālu (ap 25 000 priekšmetu). Šai pašā laikā gāja bojā Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja arhīvs un daļa eksponātu, pilnīgi tika iznīcinātas Valmieras, Rēzeknes, Jelgavas un daļēji arī citu republikas muzeju etnogrāfiskās kolekcijas. Tādējādi latviešu padomju etnogrāfija savas attīstības pirmajā posmā cieta milzīgus avotu zaudējumus. Kaut gan okupantu nolaupītās kolekcijas 1946. gadā tika atvestas atpakaļ Vēstures muzejā, tomēr zinātniskās pētniecības un zinātniskās izglītības darbs etnogrāfijas novadā pēc kara bija jāsāk grūtos apstākļos.

Otrajā posmā latviešu padomju etnogrāfijai bija jāveic pieci galvenie, savā starpā cieši saistītie uzdevumi: 1) zinātniskās pētniecības un zinātniskās izglītības centru organizācija, 2) etnogrāfisko materiālu inventarizācija un vākšana, 3) etnogrāfu zinātnisko kadru sagatavošana, 4) iepriekšējo pētījumu izvērtēšana, 5) nozīmīgāko problēmu izvirzīšana un risināšana, pētījot latviešu tautas kultūru, dzīves veidu un etnisko vēsturi. Galvenās problēmas, kuras pētīja šai laikā, bija trīs:

- 1) latviešu tautas etnogenēze un etniskā vēsture;
- 2) latviešu tautas kultūra un dzīves veids feudālisma un kapitālisma periodā;
- 3) izmaiņas latviešu tautas kultūrā un dzīves veidā sociālisma periodā.

Etnogrāfisko materiālu vākšana un popularizācija no privātpersonu un biedrību rokām valsts pārziņā

* Īss historiogrāfisks apskats.

¹ J. Jaunzems. Latvijas PSR ITK Valsts vēsturiskā muzeja Brīvdabas muzejs. R., 1941.

² Latvijas PSR Centrālais valsts vēstures arhīvs (turpmāk — LCVVA), 521-p f., 2. apr., 17. l., 124. lp.; 4. l., 86. lp.

sāka pāriet jau buržuāziskās Latvijas laikā. Turpreti sistemātisku zinātniskās pētniecības darbu etnogrāfijā un zinātnieku kadru sagatavošanu augstākajās valsts zinātniskās pētniecības iestādēs sāka realizēt tikai Padomju varas apstākļos. Pēc LPSR Zinātņu akadēmijas nodibināšanas 1946. gadā Vēstures un materiālās kultūras institūta sastāvā sāka organizēt etnogrāfu grupu. Tādējādi likvidēja buržuāziskās Latvijas laikā novērojamo etnogrāfijas zinātnes diskrimināciju (etnogrāfija netika uzņemta Latvijas Vēstures institūta problemātikā) un radīja priekšnoteikumus normālai etnogrāfijas attīstībai.

Etnogrāfijas attīstība nav iedomājama bez etnogrāfisko avotu bāzes. Galvenā etnogrāfisko avotu krātuve un zinātniskās izglītības darba centrs joprojām palika Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs, Latvijas Vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļa un novadpētniecības muzeji, no kuriem sevišķi aktīvi bija Ventspils, Liepājas, Jēkabpils un Ludzas muzeji. Kad 1946. gadā atguva hileriešu izlaupītos etnogrāfiskos materiālus, Latvijas muzejos sākās kolekciju kārtošana un inventarizēšana, kas ilga apmēram desmit gadu. Tajā pašā laikā etnogrāfi aizpildīja robus, ko kolekcijās bija izrāvuši hitleriskie okupanti un buržuāziskās etnogrāfijas idejiskie virzieni. Sāka vākt jaunus materiālus, kas bija nepieciešami zinātniskās izglītības darbam — pastāvīgu ekspozīciju un īslaicīgu izstāžu organizēšanai. Materiālus vāca arī skolas un atsevišķi novadpētnieki.

Etnogrāfijas zinātnes attīstību negatīvi ietekmēja zinātnieku kadru trūkums (zinātnisko darbu strādāja J. Niedre, D. Zemzare un M. Grinberga) un tas, ka Latvijas Valsts universitātes Vēstures fakultātē nebija iespējams specializēties etnogrāfijā. Tālab jaunie etnogrāfi bija jāsatavo Zinātņu akadēmijas sistēmā. Lielu darbu šai ziņā veica pieredzējušie zinātnieki J. Niedre un M. Grinberga, kuru vadībā jaunie latviešu etnogrāfi guva pirmās profesionālās zināšanas.

Ja citās sabiedriskajās zinātnēs agrāko pētnieku mantojums tika zinātniski pārvērtēts jau 40. un 50. gadu sākumā,³ tad vecā etnogrāfiskā literatūra šai laikā faktiski vēl nebija kritiski izvērtēta.⁴ Daudz plašāk šai laikā pētīja krievu etnogrāfu pozitīvo ietekmi latviešu etnogrāfijas attīstībā XIX gs. otrajā pusē.⁵ Par šo tematu D. Zemzare uzrakstīja darbu «Fr. Brīvzemnieks un Maskavas Universitātes dabas zinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrība»⁶ un E. Lase «Krievu ģeogrāfiskās biedrības

loma latviešu etnogrāfijas attīstībā». Diemžēl tie palika nenobeigti un pilnībā publicēti netika.

Tā kā agrāk savāktajam etnogrāfiskajam materiālam kā no zinātniskās tematikas, tā no metodikas viedokļa bija lieli robi un daudzi Latvijas novadi šai virzienā vispār nebija pētīti, Latvijas PSR ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta etnogrāfu grupa 1947. gadā sāka sistemātiski rīkot etnogrāfu ekspedīcijas, kuru galvenais uzdevums bija pētīt latviešu tautas materiālo kultūru un dzīves veidu feodālisma un kapitālisma periodā.⁷ Pēc Baltijas etnogrāfu apspriedes Maskavā 1950. gadā, kurā vispusīgi, kritiski analizēja etnogrāfu pētījumus laikā no 1945. līdz 1949. gadam,⁸ un I Vissavienības etnogrāfu apspriedes Maskavā 1951. gadā lielāku uzmanību sāka pievērst padomju laikmeta etnogrāfiskajai izpētei.⁹ Tika izstrādātas programmas kopsaimniecību un padomju saimniecību zemnieku dzīves veida un kultūras pētīšanai Baltijas republikās.¹⁰ Pirmie sociālistiskie pārveidojumi visspilgtāk izpaudās materiālajā kultūrā — it īpaši dzīvokļu iekšējā iekārtojumā, apģērbā un kolhoznieku ģimeņu dzīves veidā. Uz to arī tika koncentrēta etnogrāfu galvenā uzmanība. Ievērojamu palīdzību šajā jomā sniedza PSRS ZA Etnogrāfijas institūts. Institūta darbiniece L. Terentjeva, sākot ar 1949. gadu, pētīja sociālistiskos pārveidojumus Jēkabpils rajona latviešu zemnieku saimniecībā, kultūrā un dzīves veidā. Pētījumu rezultātā viņa uzrakstīja un 1952. gadā aizstāvēja pirmo disertāciju par Latvijas padomju laika etnogrāfiju.¹¹

ZA Folkloras institūtu 1951. gada sākumā pārveidoja par Etnogrāfijas un folkloras institūtu, kā atsevišķu sektoru pievienojot tam ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta etnogrāfu grupu. Katru gadu kopā ar folkloristiem tika organizētas ekspedīcijas, kurās pētīja ne tikai pagātni, bet arī sociālistiskos pārveidojumus to gadu pirmrindas kolhozos.¹²

³ D. Zemzare. Etnogrāfisko ekspedīciju ieguvumi 1947. gadā. — «LPSR ZA Vēstis», 1948., 12., 111.—124. lpp.; D. Zemzare. Etnogrāfu darbs Viļakas apriņķī. — «Padomju Jaunatne», 1949. g. 2. XI.

⁴ Л. Н. Терентьева. Совещание по этнографии народов Советской Прибалтики. — СЭ, 1950, 2, 189.—193. lpp.

⁵ D. Zemzare. Etnogrāfiskās ekspedīcijas «Sēlijā». — «Brīvā Daugava», 1950. g. 7. X.

⁶ П. И. Кушнер. Программа для сбора сведений по этнографическому изучению культуры и быта колхозного крестьянства в республиках Советской Прибалтики. — Кр. сообщ. Ин-та этногр. АН СССР, XII, 1950, 130.—135. lpp.

⁷ Л. Н. Терентьева. Социалистические преобразования в хозяйстве, быту и культуре латышского крестьянства (по материалам группы колхозов Екабпилского района Латвийской ССР). Автореферат канд. диссертации. М., 1952.

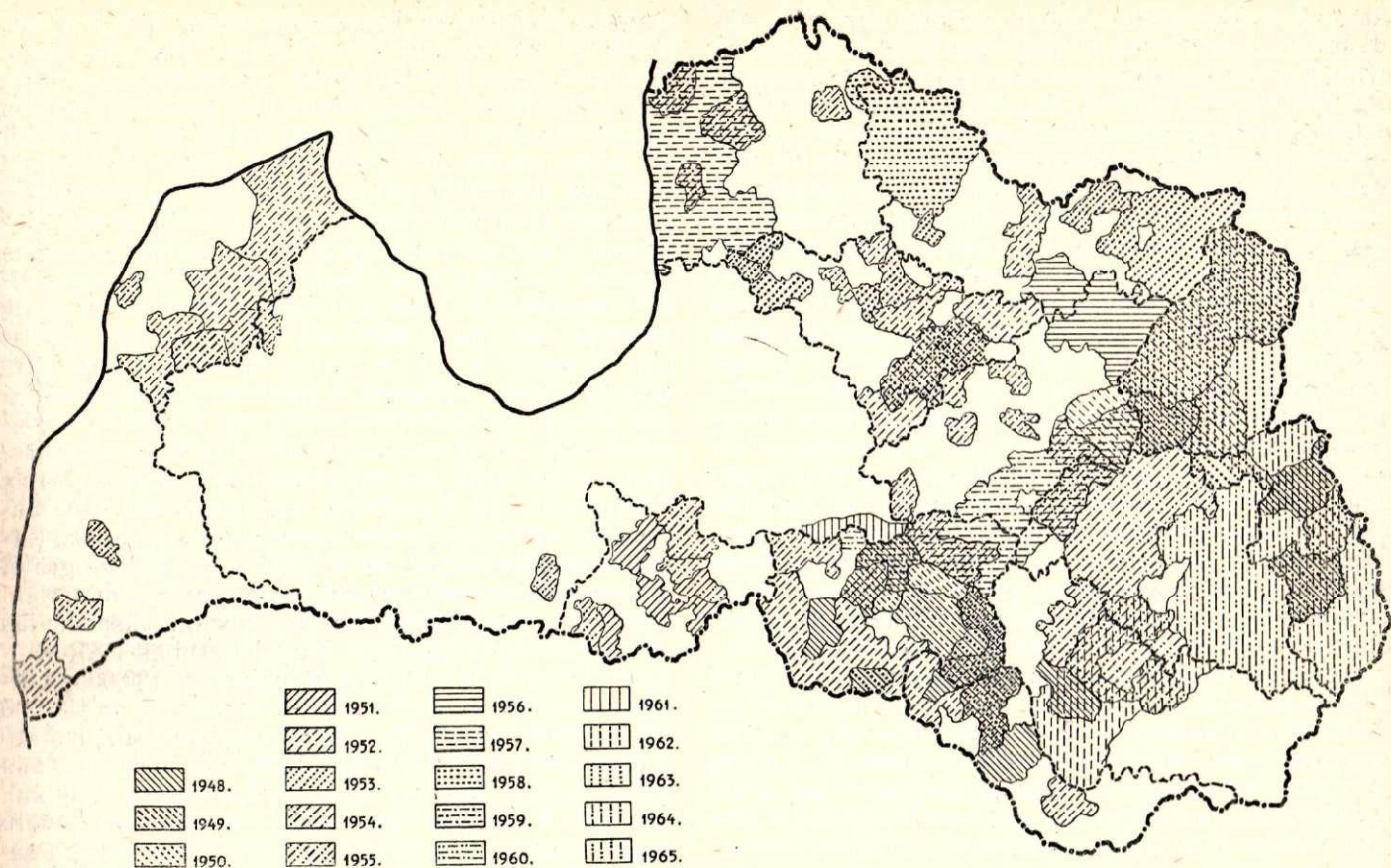
⁸ Laikā no 1951. līdz 1952. gadam ekspedīcijas strādāja galvenokārt Zemgalē (Bauskas rajonā) un Augšzemē (Neretas un Aknistes rajonā), bet no 1953. līdz 1954. gadam — Vidzemē (Alūksnes, Cēsu un Gaujienas rajonā), 1955. gadā — Latgales rietumu daļā (Viļānu un Preiļu rajonā). (P. Birkerts, A. Krastiņa un J. Vītoliņš. Etnogrāfijas un folkloras institūta V zinātniskā ekspedīcija. — «LPSR ZA Vēstis», 1952., 12.; A. Ancelāne, E. Lase, A. Ozols un J. Vītoliņš. Etnogrāfijas un folkloras institūta VI zinātniskā ekspedīcija. — «LPSR ZA Vēstis», 1953., 6.; V. Greble, E. Lase un J. Vītoliņš. Etnogrāfijas un folkloras institūta VII zinātniskā ekspedīcija. — «LPSR ZA Vēstis», 1954., 4.; V. Greble un J. Vītoliņš. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Etnogrāfijas un folkloras institūta VIII zinātniskā ekspedīcija. — «LPSR ZA Vēstis», 1956., 6.; S. Cimermanis. Etnogrāfu un folkloristu zinātniskā ekspedīcija Latgalē. — «Cīņa», 1955. g., 7. IX.)

³ Buržuāziskie nacionālisti — Latvijas vēstures viltotāji. R., 1952.; J. Niedre. Latviešu folkloristikas attīstība un ciņa ar somu skolas paliekām. — «LPSR ZA Vēstis», 1951., 8.; J. Niedre. Reakcionāras teorijas folkloristikā. — «Karogs», 1947., 5.; R. Pelše. Latviešu tautas daiļrades problēmas. — LPSR ZA Etnogrāfijas un folkloras institūta raksti, II. R., 1953.

⁴ Я. Я. Ниедре. Изучение народного творчества в Латвийской ССР. — СЭ, 1949, 4, 153. lpp.

⁵ Latvijas PSR ZA arhivs, 16. f., 1953. g., 6. l., 185. lp.; J. Niedre. Fr. Brīvzemnieks un viņa darbs. — «Karogs», 1946., 11./12., 1136.—1142. lpp.

⁶ Д. Э. Земзаре. Общество любителей естествознания, антропологии и этнографии и развитие латышской этнографической науки. — Краткие сообщения Института этнографии АН СССР. М., XII, 1950; Н. Н. Чебоксаров. Этнографическая работа в Советской Прибалтике. — СЭ, 1949, 4, 180.—186. lpp.

Etnogrāfu ekspedīcijas Padomju Latvijā no 1948. līdz 1965. gadam.

Этнографические экспедиции в Советской Латвии с 1948 по 1965 г.

Savāktu materiālu nelielais apjoms, etnogrāfu nepietiekamā kvalifikācija, personības kulta seku negatīvā ietekme, kas izpaudās prasībā parādīt «radikālo lūzumu» dzīves veidā un kultūrā, kurš it kā noticis tūlīt pēc kolektīvizācijas, un mūsdienu etnogrāfijas jautājumu studēšana zināmā mērā izolēti no agrākajām formācijām raksturīgām parādībām traucēja republikas etnogrāfiem dziļi izanalizēt kolhoznieku saimnieciskajā un kultūras dzīvē notikušās izmaiņas. Tā rezultātā zināmā mērā atdzīvojās vulgāras teorijas, it īpaši latviešu tautas kultūras mantojuma vērtējumā.¹³ Tas negatīvi ietekmēja tautas lietišķās mākslas attīstību un izraisīja pret etnogrāfiem vērstus nepamatotus pārmējumus.¹⁴

1952. gadā LPSR ZA Etnogrāfijas un folkloras institūts lūdza PSRS ZA Etnogrāfijas institūtu norīkot speciālistus pastāvīgam darbam Latvijā etnogrāfisko pētījumu vadīšanai.¹⁵ Bija arī skaidrs, ka bez pētījumiem par Baltijas tautu etnisko vēsturi, materiālo kultūru un dzīves veidu nav iespējams izšķirt daudzus jautājumus krievu etnogrāfijā un noskaidrot kultūrvēsturiskos krievu un kaimiņtautu sakarus Austrumeiropā. Sakarā ar to 1952. gadā

Austrumbaltijas tautu etnoģenēzes un etniskās vēstures pētīšanai tika organizēta Baltijas etnogrāfu un antropologu ekspedīcija. Šās ekspedīcijas laikā krievu zinātnieki (vēstures zinātņu kandidāte L. Terentjeva, vēstures zinātņu doktori N. Čeboksarovs un P. Kušners u. c.) kopā ar latviešu etnogrāfiem 1952.¹⁶ — 1954. gadā veica pētniecības darbu.¹⁷ N. Čeboksarovs pirmo reizi padomju etnogrāfiskajā literatūrā izvirzīja dažas latviešu tautas etnoģenēzes, etniskās vēstures un etniskās antropoloģijas problēmas.¹⁸

Tā kā Baltijas etniskās vēstures jautājumus nav iespējams atrisināt ar etnogrāfu spēkiem vien, PSRS ZA Vēstures zinātņu nodaļas birojs 1955. gada sākumā nolēma organizēt Baltijas apvienoto komplekso ekspedīciju. Ekspedīcijas sastāvā darbojās etnogrāfi, antropologi un arheologi. Latvijas grupa ekspedīcijās sevišķi lielu uzmanību pievērsa to rajonu pētīšanai, kuros ilgus gadus pastāvējuši sakari starp krievu un latviešu iedzīvotājiem. Etnogrāfi pētīja zemkopības darba rīkus, mājokļus, apģērbus un latviešu tautas kultūras un dzīves veida attīstību pēc Lielā Tēvijas

¹⁶ J. Celms. Antropoloģiski etnogrāfiskā ekspedīcija Latvijas PSR. — «Ciņa», 1952. g. 20. VI.

¹⁷ Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XXIII. М., 1954.

¹⁸ Н. Н. Чебоксаров. Вопросы этногенеза народов Советской Прибалтики в свете данных этнографии и антропологии. — Кр. сообщ. Ин-та этногр. АН СССР, XII, 1950, 15.—28. лрр.; Н. Н. Чебоксаров. Некоторые вопросы этнической истории народов Прибалтики в свете новых этнографических и антропологических данных. — «Известия АН Эстонской ССР», 1953, 4, 494.—504. лрр.

¹³ M. Ivanovs. Nezinātniska, kaitīga publiska lekcija. — «Ciņa», 1953. g. 13. I; G. Kruglovs. Nepieļaut izkropļojumus ideoloģijas jautājumos. — «Literatūra un Māksla», 1953. g. 25. I.

¹⁴ В. Гехт, Г. Курпникс. Против рутины и благодушия. — «Советская Латвия», 27 IX 1952 г.

¹⁵ Latvijas PSR ZA arhīvs, 16. f., 1952. g., 3. l., 34.—35., 95.—99. лр.

kara. Šis ekspedīcijas darbs no 1955. līdz 1959. gadam bija ieguldījums latviešu tautas etniskās antropoloģijas un etniskās vēstures pētīšanā.¹⁹ Pētījumu rezultātā L. Terentjeva uzrakstīja monogrāfiju par latviešu kolhoznieku kultūru un dzīves veidu Jēkabpils rajonā,²⁰ bet latviešu etnogrāfi vairākus zinātniskus rakstus par zemnieku mājokļiem un apģērbu.²¹ Tomēr bez monogrāfiskiem etnogrāfu pētījumiem par visiem latviešu kultūras un dzīves veida galvenajiem komponentiem — apmetnēm un mājokļiem, darba rīkiem, apģērbu, pārtiku, paražām utt. — bez arheoloģisko, folkloras, lingvistisko un rakstīto avotu izmantošanas un šo disciplīnu speciālistu plašākas līdzdalības latviešu etnoģenēzes un etniskās vēstures problēmas vēl nevarēja atrisināt. Baltijas apvienotajai kompleksajai ekspedīcijai bija nozīme arī jauno latviešu etnogrāfu kvalifikācijas celšanā. Taču joprojām trūka pieredzējušu zinātnieku etnogrāfijā. Lai sagatavotu kvalificētus zinātniskus kadrus, Latvijas PSR ZA nosūtīja uz PSRS ZA Etnogrāfijas institūtu par aspirantiem sešus zinātniskos līdzstrādniekus. Divi līdzstrādnieki no 1955. līdz 1956. gadam sekmīgi aizstāvēja kandidātu disertācijas.²²

Tātad latviešu padomju etnogrāfijas attīstības otrajā posmā noorganizēja zinātniskās pētniecības iestādes un muzejus, visumā nobeidza esošo etnogrāfisko materiālu inventarizāciju, ievirzīja jaunu etnogrāfisko materiālu vākšanu, zinātnisko kadru sagatavošanu un XIX gs. otrās puses etnogrāfu darbu pārvērtēšanu, izvirzīja un sāka risināt galvenās pētījamās problēmas.

Pēc PSKP XX kongresa sākās latviešu padomju etnogrāfijas attīstības **trešais posms**. Piecdesmito gadu otrajā pusē, pēc etnogrāfijas sektora pievienošanas 1956. gadā Latvijas PSR Vēstures un materiālās kultūras institūtam, vēsturnieku un etnogrāfu sadarbība kļuva vēl ciešāka. Tās rezultātā radās vairāk pētījumu par latviešu tautas materiālo kultūru un dzīves veidu feodālisma sairuma un kapitālisma attīstības laikā no XVIII gs. otrās puses līdz XIX gs. beigām.

50. gadu otrajā pusē un 60. gados turpinājās galveno etnogrāfijas problēmu pētīšana: 1) latviešu kultūra un dzīves veids feodālisma un kapitālisma periodā, 2) izmaiņas kultūrā un dzīves veidā sociālisma periodā un 3) latviešu tautas etnoģenēze un etniskā vēsture. Šo problēmu robežās plānoja etnogrāfisko materiālu vākšanu un publikāciju, monogrāfiju un zinātnisko rakstu sagatavošanu. Ar 1956. gadu visi

¹⁹ Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, I, II, М., 1959.

²⁰ Л. Н. Терентьева. Колхозное крестьянство Латвии. М., 1960.

²¹ Л. Н. Терентьева и А. К. Крастынь. Крестьянское население и жилище в Неретском и Акнистском районах Латвийской ССР. — Тр. Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, II, М., 1959, 89.—113. лрр.; М. К. Слава. Крестьянская одежда латышей и орнамент на предметах домашнего убранства (Неретский и Акнистский районы Латвийской ССР). (Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции, 1952 г.) — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XXIII, М., 1954, 114.—125. лрр.

²² М. К. Слава. Латышская женская одежда и ее орнаментация (XVIII—XX вв.). Автореферат канд. диссертации. М., 1955; А. А. Заварина. Семья и быт русского старожильческого населения Латгалии во второй половине XIX — начале XX века. Автореферат канд. диссертации. М., 1955.

etnogrāfu spēki tika koncentrēti viena Latvijas kultūrvēsturiskā novada — Vidzemes pētīšanai. Līdz 1961. gadam uz Vidzemi noorganizēja sešas kompleksās ekspedīcijas. Ekspedīcijās ik gadus piedalījās 15—20 etnogrāfu, vēsturnieku, valodnieku, arhitektu un savāca kopā ap 30 000 etnogrāfisko materiālu.²³ No 1962. līdz 1965. gadam četras analogas ekspedīcijas izbrauca uz Latgali, kur ieguva ap 40 000 glabājamo vienību. Izstrādājamo monogrāfiju tematikas robežās materiāli tika vākti arī citos Latvijas apvidos, iesaistot šai darbā novadpētniecības muzejus (sevišķi Ventspils, Jēkabpils, Madonas un Cēsu), kuri izveidoja savas brīvdabas nodaļas, skolas (Rēzeknes, Viļānu, Alūksnes, Valmieras, Valkas, Dundagas u. c.) un atsevišķas Latvijas kultūrvēsturisko pieminekļu un dabas aizsardzības biedrības nodaļas. Materiālus vācot, šīs organizācijas lietoja Latvijas PSR ZA Vēstures institūta izstrādātās anketas. Sākarā ar «Baltijas tautu vēsturiski etnogrāfiskā atlanta» sagatavošanu 1964. gadā sāka pārfotografēt muzeju fondus. Sistemātiska etnogrāfiskā materiāla vākšana kopīgās institūta un muzeju ekspedīcijās deva pozitīvus rezultātus. Tagad Latvijas PSR Kultūras ministrijas muzejos glabājas ap 130 000, Latvijas PSR ZA Vēstures institūta arhīvā — ap 130 000 un Kultūras ministrijas Pieminekļu aizsardzības nodaļas arhīvā — ap 20 000 glabājamo vienību. Tādā veidā ne tikai likvidēti okupantu nodarītie zaudējumi, bet arī ievērojami palielināts etnogrāfijas avotu fonds, salīdzinot ar buržuāziskās Latvijas laiku. Pašlaik republikā glabājas ap 280 000 etnogrāfisko materiālu vienību, kas par 180% pārsniedz buržuāziskās Latvijas laikā savāktu daudzumu. No vienas puses, etnogrāfiskā lauka materiāla bāzes izveidošana Padomju Latvijā raksturojama ar ātriem arhīvu augšanas tempiem zinātniskās pētniecības un pieminekļu aizsardzības iestādēs, no otras — ar etnogrāfisko priekšmetu samērā lēnu komplektēšanu muzejos. Raksturīga latviešu padomju etnogrāfijas iezīme šajā posmā ir ievērojama pētījumu avotu bāzes paplašināšana ar rakstītiem, izogrāfiskiem, ikonogrāfiskiem, folkloras, arheoloģijas un lingvistikas materiāliem. Tomēr etnogrāfiskajam lauka materiālam, kas republikas vēstures un novadpētniecības muzejos veido ap 15—20% zinātniskā fonda, joprojām ir galvenā nozīme etnogrāfijas zinātniskajā un izglītības darbā. Lauka materiāla pētīšana sagādā iespēju aizpildīt daudzus robus mūsu zināšanās par latviešu tautas dzīvi un darbu: vēstures arhīvu materiālus, uz kuru pamata tika sarakstīta vēsture, veidojuši galvenokārt valdošo šķiru un svešu tautu pārstāvji, kas nepazīna latviešu tautas dzīvi. Pēdējos gados izauģuši arī etnogrāfijas zinātnieku kadri, kuru kopskaits institūtā un republikas muzejos pārsniedz 20 cilvēku (tai skaitā 9 vēstures zinātņu kandidāti).

Ja pirmspadomju laikā etnogrāfi galveno vērību pievērsa tautas tērpiem, rotas lietām, celtniecībai, tautas mākslai, tad latviešu padomju etnogrāfi sevišķu vērību veltī lauksaimniecības un amatniecības darba rīku un darba paņēmienu attīstības pētīšanai. Plašā avotu bāze un jaunie zinātnieku kadri deva iespēju sākt pētījumus svarīgākajās latviešu sabied-

²³ H. Strods. Vidzemes etnogrāfijas avotu un pētījumu apskats. — AE, V, 1963., 20.—21. lpp.

riskās ražošanas nozarēs — zemkopībā, lauku amatniecībā un zvejniecībā. Etnogrāfe I. Leinasare pētīja latviešu tradicionālos zemkopības darba rīkus feodālisma sairuma un kapitālisma veidošanās periodā.²⁴ Viņas darba pozitīvā puse ir tā, ka darba rīku attīstība tiek apskatīta ciešā sakarā ar visas zemkopības attīstību. Šo pētījumu rezultātā nemehanizēto zemkopības darba rīku vēsture XIX gs. un XX gs. sākumā uzskatāma par labi izpētītu materiālās kultūras novadu.²⁵ Ievērojams autores sasniegums ir arī viņas izstrādātā metodika nemehanizētās zemkopības darba rīku izlietošanai etniskās vēstures problēmu risināšanai.

Ražas un siena novākšanas darba rīku attīstību no III gs. līdz XX gs. sākumam (izmantojot arheoloģisko materiālu) pētīja etnogrāfe L. Dumpe. 1964. gadā viņa publicēja plašu monogrāfiju «Ražas novākšanas veidu attīstība Latvijā».²⁶ Plašajos hronoloģiskajos ietvaros autore noskaidroja darba rīku un darba paņēmieni attīstību un teritoriālo izplatību.

Par saldūdens zvejniecību, tās organizāciju un zvejas rīkiem Vidzemē no XIX gs. līdz XX gs. sākumam vairākus rakstus publicēja etnogrāfs S. Cimermanis. Šie pētījumi palīdzēja noskaidrot dažus jautājumus par Latvijas senāko etnisko vēsturi, precizēt somugru, baltu un slāvu kultūru izplatības areālu Vidzemē, kā arī to savstarpējās ietekmes teritoriju.²⁷ Ventspils muzeja direktors A. Sulcs pētīja jūras zvejniecību Ziemeļkurzemes piekrastē.²⁸ Tomēr visumā pētījumi par zvejniecību Latvijā ir nepietiekami un nedod iespēju atrisināt daudzus senākās etniskās vēstures jautājumus.

Zināmi rezultāti sasniegti amatniecības pētīšanā. Etnogrāfe A. Alsupe pētīja mājaušanu Vidzemē, īpaši Piebalgas apkārtnē, sākot ar darba rīkiem, audumu veidiem un ornamentu kompozīciju, beidzot pat ar noietu. Viņa publicēja vairākus rakstus un uzrakstīja kandidāta disertāciju par tekstilpreču sikražošanu Vidzemē XIX gs. un XX gs. sākumā.²⁹ Labas praktis-

kās zināšanas aušanā un vēsturiska pieeja pētījumiem priekšmetiem palīdzēja autorei labi noskaidrot mājaušanas un audumu noietu attīstību. Latvijas podniecību pētī etnogrāfe Dz. Feldmane-Cimermane.³⁰ Pašlaik etnogrāfu monogrāfiskie pētījumi vēl neapver visas amatniecības nozares. Īpaši tas sakāms par koka, dzelzs, ādas, dzintara u. c. apstrādi, kaut gan nav apstrīdams, ka darba rīku un darba procesu pētīšana svarīgākajās sabiedriskās ražošanas nozarēs ir raksturīga latviešu padomju etnogrāfijas īpatnība. Tā balstās uz vēsturiskā materialisma atzinumiem par ražošanas izšķirošo nozīmi sabiedrības attīstībā.

Buržuāziskās etnogrāfijas mērķis bija restaurēt «senlatvisko» apģērbu, arhitektūrā un iegūtos rezultātus ieviest tā laika iedzīvotāju kultūrā un dzīves veidā. Latviešu padomju etnogrāfija pētī tautas materiālo kultūru galvenokārt, lai atklātu ražošanas, sabiedrības un tautas mākslas attīstības likumsakarības un dotu savu ieguldījumu vēstures zinātņu problēmu risināšanā. Veidojot mūsdienu sadzīvi un kultūru, tiek ieteikti tikai labākie pagātnes mantojuma elementi. Etnogrāfi pievērs lielu uzmanību latviešu tautas materiālās kultūras un dzīves apstākļu pētīšanai. Lauku celtnes feodālisma, kapitālisma un sociālisma periodā vairāk nekā desmit gadu pēti etnogrāfe A. Krastiņa.³¹ Viņa publicējusi vairākus pētījumus par mūsdienu kolhozu celtniecību.³² Taču īpaši atzīmējami A. Krastiņas darbi par zemnieku tradicionālo mājokļu arhitektūru.³³ Viņa sīki analizē divus galvenos mājokļu tipus Vidzemē XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē — dzīvojamo māju un dzīvojamo riju. Tie atšķiras gan pēc ārējā izskata un izmēriem, gan arī pēc iekšējā plānojuma. Par mājokļu izcelšanos Vidzemē pastāv divi viedokļi. Daļa etnogrāfu uzskata par senāko un tai pašā laikā izveidotāko zemnieku mājokļa tipu Vidzemē dzīvojamo riju,³⁴ citi — istabu-«namu» un tā izplatību Vidzemē izskaidro ar baltu cilšu ierašanos šajā novadā, bet dzīvojamo riju saista ar vācu feodālu jūgu

²⁴ Latvijas PSR ZA arhīvs, 16. f., 1953. g., 6. l., 188. lpp.

²⁵ I. Leinasare. Zemkopība un zemkopības darba rīki Latvijā kļaušu saimniecības sairuma laikā. R., 1962.; И. А. Лейна-саре. Земледельческие орудия латышей в XVIII и первой половине XIX века. Автореферат канд. диссертации. М., 1958; I. Leinasare. Zemkopības darba rīki kļaušu saimniecības sairuma posmā. — AE, I, 1957., 99.—114. lpp.; И. Лейна-саре. Земледельческие орудия в крестьянских хозяйствах латышей в XIX в. — ВЭИИП, I, 1959, 421.—437. lpp.

²⁶ L. Dumpe. Ražas novākšanas veidu attīstība Latvijā (no senākiem laikiem līdz XX gs. sāk.). — VMR. Etnogrāfija. R., 1964.

²⁷ S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā XIX gs. otrajā pusē un XX gs. — AE, IV, 1962., 167.—181. lpp.; S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Vidzemē XIX un XX gs. — AE, V, 1963., 77.—114. lpp.; S. Cimermanis. Nēgu zveja Carnikavā XIX gs. otrajā pusē un XX gs. — AE, VI, 1964., 161.—178. lpp.

²⁸ A. Sulcs. Jūras zvejniecības darba rīki Ziemeļkurzemē XIX gs. otrajā pusē. — AE, III, 1961., 157.—167. lpp.

²⁹ A. Alsupe. Audēju arodapmācība Vidzemē kapitālisma periodā. — «LPSR ZA Vēstis», 1959., 4., 11.—20. lpp.; A. Alsupe. Audumu veidi Vidzemē (XIX gs. otrā un XX gs. pirmā pusē). — AE, II, 1960., 157.—186. lpp.; A. Alsupe. Lauku audēju darba rīki Vidzemē XIX gs. — AE, III, 1961., 97.—112. lpp.; A. Alsupe. Mājaušana Gulbenes rajona teritorijā. — AE, IV, 1962., 137.—148. lpp.; A. Alsupe. Орудия сельских ткачей Видземе и Латгале в XIX в. — Крāj. Из истории техники Латвийской ССР, 5. P., 1964., 5.—20. lpp.; A. Alsupe. Кустарное производство текстильных изделий

в Видземе в XIX и в начале XX в. Автореферат канд. диссертации. Р., 1963; A. Alsupe. Tekstilpreču sikražošana Vidzemē XIX gs. un XX gs. sākumā. R., 1964. (rokraksts LPSR ZA Vēstures institūta etnogrāf. sektora arhīvā).

³⁰ Dz. Feldmane. Keramikas rotāšanas rīki un darba paņēmieni Latvijā (XIX gs. beigās un XX gs.). — AE, II, 1960., 111.—125. lpp.; Dz. Feldmane. Podniecība Lejasciemā. — AE, IV, 1962., 149.—166. lpp.; Dz. Feldmane-Cimermane. Podniecība Vidzemē XIX gs. otrajā pusē un XX gs. — AE, V, 1963., 115.—138. lpp.

³¹ Latvijas PSR ZA arhīvs, 16. f., 1952. g., 3. l.

³² А. Крастыня. О строительстве жилых домов колхозников в Латвийской ССР. — СЭ, 1960, 3; А. Крастыня. Lauku celtniecības veidošanās Gulbenes rajonā. — AE, IV, 1962., 77.—110. lpp.

³³ А. Крастыня. Крестьянское жилище в Видземе в период разложения барщинного хозяйства и укрепления капитализма. Автореферат канд. диссертации. Р., 1958; А. Крастыня. Видземес земnieku mājokļi kļaušu saimniecības sairšanas periodā. — AE, I, 1957., 75.—98. lpp.; A. Krastiņa. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē kļaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā. R., 1959; A. Krastiņa. Zemnieku celtnes Vidzemē XIX un XX gs. — AE, V, 1963., 159.—192. lpp. Sk. arī A. Krastiņas darbu šā krājuma 161. lpp.

³⁴ Н. Шлыгина. Эстонское крестьянское жилище в XIX — начале XX веков. — Балтийский этнографический сборник. М., 1956, 65. lpp.

un zemnieku grūto stāvokli.³⁵ A. Krastiņa pievienojas otrajam uzskatam.³⁶ Lai šo jautājumu galīgi izšķirtu, nepieciešami detalizēti kopīgi arheologu, etnogrāfu un vēsturnieku pētījumi. Latviešu tautas arhitektūru, īpaši 50. gadu otrajā pusē, pētīja arhitekts O. Bērziņš, B. Dorofejevs, P. Bērzkalns un J. Ģērmanis.³⁷

Etnogrāfe M. Slava pēti latviešu tautisko, galvenokārt zemnieku apģērbu. Atšķirībā no agrākajiem zinātniekiem viņa aplūko apģērba attīstību ciešā sakarā ar izmaiņām sociālajos un ekonomiskajos apstākļos. Lielu uzmanību viņa veltī apģērba evolūcijai kapitālisma un sociālisma periodā. M. Slavas veiktā zemnieku apģērba piegriešanas un šūšanas tehnikas attīstības analīze, pētījumi par starpnacionālajiem kultūras sakariem pēc apģērbu datiem, kā arī par apģērbu attīstību dažādu sociālo slāņu un vecuma grupu iedzīvotājiem ir jauna lappuse latviešu etnogrāfijā.³⁸

Turpmākajos latviešu tradicionālās materiālās kultūras pētījumos paplašināma avotu bāze un hronoloģiskās robežas, pievēršama lielāka vērība pilsētnieku materiālajai kultūrai, darbā iesaistāmi arheologi un vēsturnieki.

Atšķirībā no pirmspadomju etnogrāfiem, kuri galvenokārt pētīja turīgo zemnieku kultūru un dzīves veidu, latviešu padomju etnogrāfi interesējas galvenokārt par darba tautu. Šīs intereses rezultātā parādās jauna tematika — sociālā (laukstrādnieku, rūpniecības strādnieku) etnogrāfija. Skaitliski lielāko Vidzemes un Kurzemes lauku iedzīvotāju daļu (60—75%) no XIX gs. otrās puses līdz XX gs. sākumam veidoja bezzemnieki, kuru lielum lielais vairākums bija laukstrādnieki, īstie lauksaimniecības produkcijas ražotāji kā muižās, tā arī zemnieku saimniecībās.

³⁵ P. Kundziņš. Dzīvojamā rija Latvijā. — Latvijas Universitātes raksti. Arhitektūras fakultātes sērija, I, 7. R., 1934.; R. Peļše. Latviešu un krievu kultūras sakari. R., 1953., 274. lpp.; Л. Н. Терентьева. Основные итоги изучения крестьянских поселений и жилищ народов Прибалтики. — Тезисы докладов на объединенной конференции по археологии, этнографии и антропологии Прибалтики. М., 1955., 27.—31. lpp.; Т. Хабиخت. Крестьянские постройки юго-восточной Эстонии во второй половине XIX — начале XX веков. Автореферат канд. диссертации. Таллин, 1965.

³⁶ A. Krastiņa. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē... 19.—20. lpp.

³⁷ О. Берзинь. Архитектура народного жилища в Латвии и основные предпосылки по проектированию жилого дома колхозников Латвийской ССР. Автореферат канд. диссертации. М., 1954.; Б. Дорофеев. Архитектурное наследие народного жилища Латвии. Автореферат канд. диссертации. М., 1956.; П. Берзкалин. Развитие основных типов малого дома городов Латвийской ССР от XVII до середины XX в. — Уч. зап. Латвийского гос. университета, XIII. Р., 1957.; P. Bērzkalns. Latvijas mazās dzīvojamās ēkas XVIII gs. — P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti, XXI. R., 1958.; J. Ģērmanis. Par Latgales ciemu plānojumu un arhitektūru. — Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas raksti, X. R., 1961., 413.—427. lpp.

³⁸ M. Slava. Latviešu zemnieku kreklu tipi (XVIII gs. beigās — XIX gs. pirmajā pusē). — AE, III, 1961., 83.—95. lpp.; M. Slava. Daži adito cimdņu rotāšanas veidi. — AE, II, 1960., 137.—155. lpp.; M. Slava. Zemnieku apģērbs Gulbenes rajonā. — AE, IV, 1962., 111.—136. lpp.; M. Slava. Apģērbi. — Latviešu padomju lietišķā māksla. R., 1960., 203.—220. lpp.; M. Slava. Культурно-исторические связи прибалтийских народов по данным одежды. М., 1964.; M. Slava. Zemnieku apģērbs Vidzemē (XVIII gs. beigās — XX gs.). — AE, V, 1963., 193.—228. lpp.; M. Slava. Latviešu tautas tērpi XVIII—XX gs. — AE, VII, 1966.

Laukstrādnieku dzīves veidu pētīja, sākot ar 50. gadu vidu, S. Cimermanis (par Kurzemi un Zemgali)³⁹ un E. Čivkule (par Vidzemi).⁴⁰ Izmantojot lauka un arhīvu materiālus, viņi publicēja daudzus zinātniskus rakstus un uzrakstīja divas monogrāfijas, kas sniedz diezgan pilnīgu priekšstatu par laukstrādnieku sociālo un ekonomisko stāvokli, kultūru un dzīves veidu. S. Cimermanis savā 1959. gadā publicētajā monogrāfijā pirmo reizi latviešu padomju etnogrāfijas literatūrā izsekoja laukstrādnieku veidošanās procesam un dzīves veidam, pretrunu pieaugšanai starp saimniekiem un laukstrādniekiem Kurzemē un Zemgalē XIX gs. otrajā pusē. Viņš sīki aplūkoja dažādu laukstrādnieku grupu tiesisko stāvokli un dzīves veidu, feodālo darba attiecību evolūciju kapitalistiskajās saimniecībās, laukstrādnieku darba noteikumus, mājas apstākļus un pārtiku.

Etnogrāfe L. Jefremova pētīja Latgales zemnieku ģimeni un ģimenes dzīves veidu XIX gs. otrajā pusē un XX gs.⁴¹ Viņa guva nozīmīgus rezultātus, pētījot jūras zvejnieku kultūru un dzīves veidu Rīgas jūras līča Vidzemes piekrastē.⁴² L. Jefremovas pētījumos, kas daļēji tika veikti kopā ar E. Čivkuli, parādīts, kā sociālu pārveidojumu rezultātā izmainās kolhoznieku ģimenes attiecības, aug sociālistiskā kultūra un tradīcijas.⁴³ Tomēr visumā mūsdienu izmaiņas Latvijas lauku iedzīvotāju kultūrā un dzīves veidā līdz šim vēl nepietiekami pētītas. Šim jautājumam nākotnē jāpievērš sevišķa uzmanība.

Marksistiski izvērtēt tradicionālās latviešu ģimenes paražas un ceremonijas pirmie mēģināja folkloristi. Sakarā ar padomju tradīciju lielo teorētisko un praktisko nozīmi 60. gadu sākumā etnogrāfi sāka padomju darba, sadzīves un skolu tradīciju pētīju-

³⁹ С. Я. Цимерманис. Быт сельскохозяйственных рабочих Курземе и Земгале во второй половине XIX века. Автореферат канд. диссертации. Р., 1958.; S. Cimermanis. Laukstrādnieku dzīves veids Kurzemē un Zemgalē XIX gs. otrajā pusē. R., 1959.; S. Cimermanis. Laukstrādnieku iedzīvotāju daļa XIX gs. otrajā pusē. — AE, I, 1957., 51.—74. lpp.

⁴⁰ E. Čivkule. Laukstrādnieku dzīves veids XIX gs. otrajā pusē. — AE, IV, 1962., 183.—191. lpp.; E. Čivkule. Jautājumi par lauku proletariāta veidošanos un sastāvu Vidzemē XIX gs. otrajā pusē. — AE, V, 1963., 249.—259. lpp.; Э. Чивкуль. Формирование и быт сельскохозяйственных рабочих в Видземе во второй половине XIX в. Автореферат канд. диссертации. М., 1965.; Э. Чивкуль. Формирование и быт сельскохозяйственных рабочих в Видземе во второй половине XIX в. (rokraksts LPSR ZA Vēstures institūta etnogr. sektora arhīvā).

⁴¹ L. Jefremova. Dažas Latgales latviešu zemnieku ģimenes svinības XIX gs. otrajā pusē. — AE, I, 1957., 115.—127. lpp.; L. Jefremova. Iegātņi Latgales zemnieku ģimenē XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā. — AE, II, 1960., 187.—195. lpp.; Л. С. Ефремова. Семья и семейный быт латгальских крестьян во второй половине XIX — начале XX века. Автореферат канд. диссертации. Р., 1960.; Л. С. Ефремова. Внутренний строй и взаимоотношения в семьях латгальских крестьян во второй половине XIX — начале XX в. — «Изв. АН Латв. ССР», 1959, 8, 5.—16. lpp.

⁴² Л. С. Ефремова. Некоторые итоги этнографического изучения колхозников-рыбаков Видземе. — СЭ, 1960, 3; L. Jefremova. Kultūra un sadzīve Vidzemes zvejnieku kolhozos. — AE, V, 1963., 261.—302. lpp.

⁴³ Л. Ефремова, А. Лутс, Э. Чивкуль. Изменения в технике рыболовства, в культуре и в быту рыбаков Советской Латвии и Эстонии. М., 1964.; E. Čivkule. Jaunās iezīmes Gulbenes rajona kolhoznieku dzīvē. — AE, IV, 1962., 67.—75. lpp.

mus. Šie darbi rādīja, ka Latvijā pēckara periodā, galvenokārt 50. gadu otrajā pusē, cīņā ar reliģiju izplatās, it īpaši agrāko luterticīgo iedzīvotāju vidū, padomju sadzīves un darba tradīcijas (bērnības un pilngadības svētki, jaunas kāzu un bērņu ceremonijas, mirušo piemiņas dienas u. c.), kuru jaunais saturs nereti ietverts uz nacionālās kultūras elementiem pamatotās formās. Šīs tradīcijas ievērojami bagātina cilvēku dzīvi un veicina materiālistiskā pasaules uzskata nostiprināšanos.⁴⁴ Visu sociālo un ekonomisko formāciju tradīciju, paražu un pasaules izpratnes detalizēta izpēte ir viens no priekšnoteikumiem sekmīgai cīņai pret reliģiskiem ticējumiem. Etnogrāfiem kopā ar arheologiem un folkloristiem nepieciešams ietvert savos pētījumos visu latviešu tautas attīstības posmu tautas ticējumus, tradīcijas un paražas un sagatavot monogrāfiskus pētījumus.

Kaut latviešu tautas etniskās vēstures problēmas tika apskatītas iepriekš minēto darbu lielākajā daļā, taču speciālu vērību šim jautājumam pagaidām pievērsuši tikai arheologi, antropologi un valodnieki.⁴⁵ Viens no svarīgākajiem uzdevumiem tuvākajā nākotnē ir uzrakstīt kolektīvu monogrāfiju par latviešu etnisko vēsturi, balstoties uz etnogrāfu, antropologu, lingvistu un folkloristu jau veiktajiem pētījumiem. Trūkums tematikā ir tas, ka līdz šim netiek speciāli pētīta pārtika, medības, biškopība, atsevišķas tautas amatniecības nozares, tirdzniecība, satiksmes līdzekļi, tautas medicīna un meteoroloģija, tāpat trūkst etnogrāfisko avotu publikāciju.

No buržuāziskās etnogrāfijas teorijām jo izplatīts bija uzskats par latviešu tautas «zemniecisko raksturu». Attiecīga lauka materiāla trūkuma un neizstrādātās pētījumu metodikas dēļ līdz pat pēdējiem gadiem netika pētīta pilsētu etnogrāfija un tās ietvaros rūpniecības strādnieku kultūra un dzīves veids.⁴⁶ Tikai 1962. gadā LPSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektorā izveidoja trīs līdzstrādnieku grupu, kas pēti rūpniecības strādnieku kultūras izgausmi un sadzīves formu veidošanos ražošanā, sabiedrībā un ģimenē. Pašlaik tiek pētīts linrūpniecības un lauksaimniecības mašīnu rūpniecības strādnieku dzīves veids, tradīcijas un kultūra, šo strādnieku formēšanās un sastāvs.

Latviešu padomju etnogrāfiju raksturo aizvien augoša tendence pētīt etnogrāfiskās parādības ciešā sakarā ar konkrēto vidi un pastāvēšanas laiku, ar dažādu iedzīvotāju slāņu dzīves apstākļiem. Visu etnogrāfisko parādību aplūkojums to konkrētā vēstu-

riskā attīstībā, pastāvēšanā un atmiršanā, ģeogrāfiskajā, etniskajā un sociālajā izplatībā ir katra pētījuma neatņemams metodisks priekšnoteikums. Par latviešu padomju etnogrāfijas metodisko pamatu arvien vairāk kļūst patiesa vēsturiskā pieeja un kompleksā pētīšanas metode, bet par pētījuma objektiem — tautas darbs, dzīves veids un kultūra šā vārda visplašākajā nozīmē. Atšķirībā no buržuāziskās etnogrāfijas, kura izmantoja kultūras un dzīves veida nacionālo specifiku, galvenokārt lai pamatotu latviešu tautas kultūras attīstības savdabīgumu un tās «mūžīgo nemainīgumu», padomju etnogrāfija, atsegdama šo specifiku, uzskata to par vienu no mūsu zemes daudznacionālās kultūras izpausmes formām, kas pamazām izmainās atkarībā no vides un laika.

Dvīdesmit piecos padomju varas gados latviešu padomju etnogrāfijā uzrakstīti 17 lieli pētījumi, kopā ar arheologiem 7 sējumos izdots ilustrēts tematisks rakstu krājums «Arheoloģija un etnogrāfija»,⁴⁷ republikas un Vissavienības zinātniskajos izdevumos publicēts ap 200 zinātnisku rakstu. Sērijai «Pasaules tautas» uzrakstīts vispārinošs darbs «Latvieši»⁴⁸, 1965. gadā nobeidza tematisko rakstu krājumu «Latviešu kultūrvēsturiskie sakari ar slāvu tautām», kura sagatavošanā kopā ar etnogrāfiem strādāja arheologi, antropologi un lingvisti. Uzrakstīts «Latviešu etnogrāfijas» kurss, kurā apskatīta latviešu tautas etniskā vēsture, kultūra un dzīves veids no senākajiem laikiem līdz mūsu dienām. Šis monumentālais darbs, kura uzrakstīšanā piedalījās ap 20 autoru, iznāks 1968. gadā. Padomju Latvijas etnogrāfi 1964. gadā aktīvi piedalījās VII starptautiskajā antropologu un etnogrāfu kongresā. No Latvijas PSR kongresā referātus nolasīja 8 zinātnieki un pārrunās piedalījās 4.⁴⁹ Latviešu etnogrāfu pētījumus iespēj ārzemju izdevumos VDR, Polijā, Čehoslovākijā.

Pētījumi padomju varas gados deva iespēju Latvijas PSR etnogrāfiem vispārināt dažus secinājumus, proti, galvenajos vilcienos atrisināt svarīgākos etniskās vēstures jautājumus Vidzemes kultūrvēsturiskajā novadā, lokalizēt tajā latviešu kultūras un dzīves veida īpatnību izplatību un somugru kultūras ietekmes rajonus. Noteikta arī zemkopības un ražas novākšanas darba rīku un latviešu zemnieku apģērba tipu izplatība, tāpat kaimiņtautu materiālās kultūras ietekme šais apgabalos no XVIII gs. līdz XX gs. sākumam.

Reizē ar zinātniskās pētniecības darbu publicēti atsevišķi latviešu tradicionālā tautas tērpa daļu un ornamentu komplekti tautas daiļamatniecības pašdarbības pulciņiem.⁵⁰ Profesora M. Stepermaņa vadībā trīs sējumos izdots liela formāta labi ilustrēts materiālu krājums «Latviešu tautas māksla»,⁵¹ kurā at-

⁴⁴ AE, VI, 1964.

⁴⁵ Л. Ванкина, Э. Шноре, Я. Граудонис. Археологические данные по этногенезу в Латвии. М., 1964; К. Апейтис и А. Јансонс. Видзemes etniskās vēstures jautājumi. — AE, V, 1963., 25.—65. lpp.; В. Дамбе. Свидетельства диалектологии и топонимики о расположении народностей на территории Латвийской ССР. М., 1964.

⁴⁶ Л. М. Потапов. Этнографическое изучение социалистической культуры и быта народов СССР. — СЭ, 1962, 2, 80. lpp. Lai gan sektora līdzstrādnieki A. Broka un A. Zavarina 1951. g. sāka pētīt Rīgas Vagonu rūpniecības strādnieku kultūru un dzīves veidu (galvenokārt pievērsoties vēsturiskajai, nevis etnogrāfiskajai pusei), tomēr pēc tam, kad viņas atradās komandējumā PSRS ZA Etnogrāfijas institūta aspirantūrā, šo tēmu svītvoja no Latvijas PSR ZA Etnogrāfijas un folkloras institūta darba plāniem. — Latvijas PSR ZA arhīvs, 16. f., 1951. g., 4. l., 65. lp.; 1952. g., 3. l., 16., 79. lp.; 1953. g., 6. l., 175. lp.

⁴⁷ Arheoloģija un etnogrāfija, I—VII. R., 1957.—1966.

⁴⁸ Народы Европейской части СССР, II. М., 1964, 109.—201. lpp.

⁴⁹ H. Strods. VII Starptautiskais antropoloģijas un etnogrāfijas zinātņu kongress. — «LPSR ZA Vēstis», 1964., 12.

⁵⁰ Latvju raksti, I. Villaines; II. Latviešu sieviešu galvas segas; III. Latviešu svārki (brunči), segas. Ar J. Niedres tekstu. R., 1946; Novadu tēpi, I, 2. R., 1949; E. Rubene un G. Ivanova. Adījumu raksti un adīšanas tehnika. R., 1957; J. Sudmalis. Cimdu raksti. R., 1961.

⁵¹ Latviešu tautas māksla XIX—XX gs., I—III. R., 1961.—1966.

spoguļota tautas celtniecība, kalumi, keramika, tekstilijas un apģērbs. Šim materiālu krājumam ir liela nozīme tautas mākslas attīstībā. Mākslas zinātniece G. Ivanova un J. Sudmalis⁵² pētījuši tautas lietišķās mākslas izstrādājumus — adījumus, cimdsus un jostas, galvenokārt lai izmantotu to gatavošanas tradīcijas mūsdienu lietišķajā mākslā. Tautas keramiku pētījis mākslas zinātnieks J. Pujāts.⁵³

Zinātniskās izglītības darbu etnogrāfijā veica centrālie un rajonu vēstures muzeji, kas noorganizēja 140 tematiskas tautas mākslas un etnogrāfisko materiālu izstādes. Zinātniska nozīme bija tematiskajām izstādēm, it īpaši izstādēm Latvijas Vēstures muzejā par latviešu podniecības, villaiņu, tautas tērpu attīstību no senākajiem laikiem līdz mūsu dienām u. c. Republikas vēstures un novadpētniecības muzeju pastāvīgajās ekspozīcijās vienlaikus izstāda līdz 10 000 etnogrāfisko priekšmetu, un tie vairo zināšanas par latviešu tautas kultūru un dzīves veidu. Svarīga nozīme etnogrāfijas zinātņu attīstībā un etnogrāfisko zināšanu popularizācijā ir sistemātiskām zinātniskajām sesijām kā Rīgā, tā arī Latvijas PSR rajonos. Etnogrāfi kopā ar E. Melngaiļa Tautas mākslas nama kolektīvu organizējuši izstādes un konsultācijas, lai nodrošinātu etnogrāfiski pareizu

⁵² G. Ivanova. Audumi. Adījumi. — Latviešu padomju lietišķā māksla. Sastād. J. Pujāts. R., 1960., 147.—180., 222.—242. lpp.; J. Sudmalis. Minētais darbs.

⁵³ J. Pujāts. Latgales keramika. R., 1960.; J. Pujāts. Tautas keramika. — Latviešu padomju lietišķā māksla. R., 1960., 17.—32. lpp.

tautas tērpu izveidošanu Padomju Latvijas Dziesmu un deju svētkiem.

60. gadu pirmajā pusē pastiprinājās etnogrāfisko muzeju vēstures pētīšana,⁵⁴ savāktu etnogrāfisko avotu,⁵⁵ kā arī buržuāzisko un padomju etnogrāfu darbu kritiska izvērtēšana.⁵⁶ Etnogrāfu pētījumi tiek recenzēti un sesijas atreferētas ārzemju etnogrāfiem žurnāla «Demos» slējās.⁵⁷

Latviešu padomju etnogrāfija 25 Padomju varas gados guvusi lielus panākumus latviešu tautas kultūras, dzīves veida un etniskās vēstures pētīšanā un ieņēmusi nozīmīgu vietu vēstures zinātņu vidū.

⁵⁴ H. Strods. Latvijas etnogrāfiskais brīvdabas muzejs četrdesmit gados (1924.—1964.). — «LPSR ZA Vēstis», 1964., 6., 13.—23. lpp.; Л. Плауцинь. Принципы и практика создания этнографических музеев под открытым небом в Латвийской ССР. М., 1964.; H. Strods. Die Entwicklung der Freilichtmuseen Lettlands und ihre Perspektiven. — Ethnographica, V—VI. Brno, 1963—1964.

⁵⁵ H. Strods. Daži etnogrāfisko materiālu vākšanas jautājumi buržuāziskajā Latvijā (1920.—1940.). — AE, VI, 1964., 141.—158. lpp.; H. Strods. Vidzemes etnogrāfijas avotu un pētījumu apskats. — AE, V, 1963., 5.—24. lpp.

⁵⁶ М. Степерманис. Развитие этнографической науки в Советской Латвии. — СЭ, 1960, 3, 139.—144. lpp.; Г. Строд. Развитие и ближайшие задачи латышской советской этнографии. — СЭ, 1963, 2, 61.—71. lpp.; Г. Строд. Основные направления в развитии этнографии Латвии. М., 1964.; H. Strods. Die Entwicklung der lettischen Ethnographie. — Jahrbuch für deutsche Volkskunde, 1965, II. Berlin, 1965.

⁵⁷ «Demos». Ethnographische und Folkloristische Informationen, herausgegeben vom Institut für deutsche Volkskunde an der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Berlin, 1963—1965. Līdz šim šeit publicēts ap 20 informāciju par latviešu etnogrāfiju.

ЛАТЫШСКАЯ СОВЕТСКАЯ ЭТНОГРАФИЯ ЗА 25 ЛЕТ (1940 — 1965)

Х. Строд

РЕЗЮМЕ

С восстановлением Советской власти в Латвии в 1940 г. в развитии латышской этнографии начался третий, советский период. Теоретической основой этнографической науки стал исторический материализм, в соответствии с которым этнографические проблемы рассматриваются в аспекте исторического развития и взаимосвязи, в конкретной географической, социальной и этнической среде. Этот период делится на три этапа: 1) последний предвоенный год и Великая Отечественная война (1940 — 1944 гг.); 2) возобновление этнографических исследований (1945 — начало 1950 г.); 3) систематизация и углубление этнографических исследований (с середины 50-х гг.). Эти этапы характеризуются изменениями в оценке этнографического наследия прошлого, различным уровнем организации этнографических исследований, сбора этнографического материала, подготовки научных кадров этнографов, научного исследования проблем этнографии и популяризации этнографических знаний.

Сбор и популяризация этнографического материала переходят из ведения частных лиц и обществ в ведение государства в известной мере уже в годы буржуазной Латвии. Однако подготовка научных

кадров этнографов и этнографическая научно-исследовательская работа в рамках высшего научно-исследовательского государственного учреждения развертываются только в условиях Советской власти, с 1946 г. Это обеспечило этнографии надлежащее место среди исторических наук. Благодаря помощи Института этнографии АН СССР в республике выросло поколение советских этнографов, в их числе — девять кандидатов наук.

Развитие этнографии немыслимо без базы этнографических источников. В результате систематического сбора этнографического материала в музеях Министерства культуры имеется около 130 000 единиц хранения, в архиве Института истории АН Латв. ССР — 130 000 и в архиве отдела памятников Министерства культуры — около 20 000 единиц хранения. Большим достижением является организация четырех музеев под открытым небом, соответственно основным культурно-историческим районам (в городах Вентспилс, Екабпилс, Лудза и Цесис). Таким образом, в области сбора материалов были не только восполнены потери, причиненные оккупантами, но и значительно увеличен фонд этнографических источников по сравнению с суще-

ствовавшим в буржуазной Латвии. В настоящее время в нем 280 000 единиц, что на 180% превышает количество этнографических материалов, собранных в буржуазной Латвии. Создание базы этнографических источников в Советской Латвии характеризуется быстрыми темпами роста архивов при научно-исследовательских учреждениях, а также при учреждениях охраны памятников и относительно более медленным комплектованием в музеях вещевых этнографических источников.

Этнографы Латвии работают над тремя взаимосвязанными проблемами:

1. Этногенез латышского народа; этническая история.

2. Развитие культуры и быта латышей в период феодализма и капитализма; исследование национальной культуры.

3. Изменения в культуре и быту в эпоху построения социализма и коммунизма; современные проблемы этнического и национального развития.

В рамках первой проблемы этнографы совместно с археологами, языковедами и антропологами занимались исследованием главным образом ранних связей латышей с восточными славянами и финно-угорскими народами; в основном разработаны вопросы этнической истории Видземе. В связи с тем, что написание полноценной истории Латвии немыслимо без решения проблем этногенеза и этнической истории латышского народа, одной из важнейших задач в будущем является разработка этой проблемы и написание коллективной монографии на эту тему.

Наибольшие успехи достигнуты в области разработки второй проблемы. Осуществляется монографическое исследование крестьянских земледельческих, уборочных, ткацких и рыболовных орудий и приемов труда, построек, одежды, образа жизни сельскохозяйственных рабочих и семейной жизни латгальских крестьян. Значительные успехи достигнуты в изучении крестьянского народного искусства — зодчества, керамики, чеканных изделий, тканей и одежды. С методической стороны эти исследования характеризуются, во-первых, использованием не только обширного этнографического материала, но также опубликованных и неопубликованных письменных, изобразительных, археологических, фольклорных и языковедческих источников; во-вторых, трактовкой явлений с учетом факта социального расслоения населения и в свете связей с соседними народами; некоторые исследования отличаются широкими хронологическими рамками.

Успешное исследование третьей проблемы было обусловлено тем, что уже в конце 40-х и в начале 50-х годов наметился отход от хронологической и тематической узости исследований, характерной для ученых буржуазной Латвии, которые ограничивались изучением периода феодализма и его пережитков при капитализме; развернулось широкое исследование материальной культуры, образа жизни, семейной жизни и традиций сельского и городского населения в эпоху построения социализма и коммунизма. Сюда входят вопросы современного зодчества, одежды, народного искусства, советских трудовых, бытовых и школьных традиций, образ жизни колхозников, рыбаков и промышленных рабочих и развитие культуры. Исследование проблем, касающихся образа жизни и развития культуры современности, находится, правда, еще на стадии сбора материала и разработки методики. Однако сбор и обобщение современного этнографического материала имеют не только теоретическое, но и практическое значение.

По этнографии Латвии написано 17 монографических исследований, совместно с археологами выпущено семь томов сборника «Археология и этнография», опубликовано несколько десятков научных статей в республиканских и всесоюзных научных изданиях. С первой половины 60-х годов латвийская советская этнография выходит на международную арену: этнографы Латвии принимают активное участие в работе международного этнографического конгресса, их исследования печатаются в зарубежных изданиях.

Распространению этнографических знаний способствовали также:

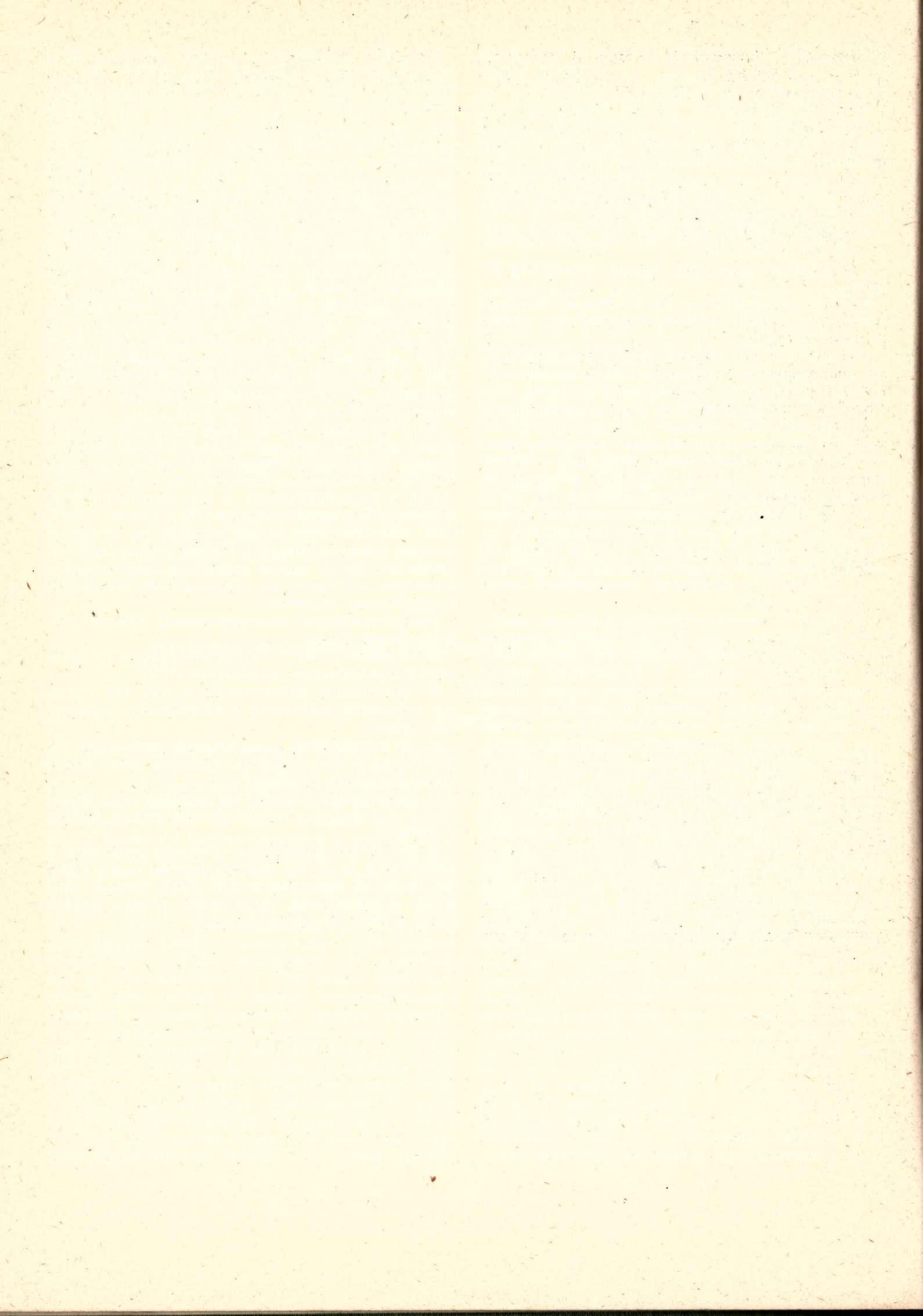
а) введение с 1947 г. курса этнографии на историко-филологическом факультете ЛГУ;

б) организация работниками музеев 140 выставок народного творчества в центральных и районных музеях;

в) экспонирование в постоянной экспозиции исторических и этнографических музеев около 10 000 этнографических предметов;

г) организация Институтом истории нескольких десятков научных этнографических сессий в Риге и районах.

В результате латышская советская этнография, добившаяся за 25 лет важных результатов в области изучения закономерностей общественного развития и воспитания трудящихся, заняла видное место в ряду исторических наук.

PAR LATVIJAS AGRĀ METĀLU PERIODA IEDZĪVOTĀJU SAKARIEM

J. Graudonis

Latvijas agrā metālu perioda (II g. t. p. m. ē. — I gs. m. ē.) iedzīvotāju materiālās un garīgās kultūras, kā arī etnisko procesu noskaidrošanai ir svarīgi izpētīt to sakarus ar kaimiņu apgabalu iemītniekiem. Līdzšinējos šī perioda pētījumos sakaru problēmas speciāli nav aplūkotas, bet, ja atzīmētas, tad vairāk uzmanības veltot Latvijas sakariem dienvidu un rietumu virzienā.¹ Samērā labi apgaismoti sakari ziemeļu virzienā,² bet par sakariem austrumu virzienā ir tikai īsi minējumi. Šai rakstā, nepretendējot uz jautājuma izsmeltošu iztirzājumu, mēģināts īsi raksturot Latvijas agrā metālu perioda iedzīvotāju sakarus, vairāk uzmanības veltot materiāliem, kas norāda sakarus austrumu virzienā.

Latvijas, tāpat kā visas Austrumbaltijas, iedzīvotāju sakari ar kaimiņu apgabaliem sākušies līdz ar pirmo iemītnieku ienākšanu te no dienvidrietumiem³ un, kaut varbūt vēlāk, arī no austrumiem.⁴ Austrumbaltija un plašāki tai piekļaujošies apgabali nav vienas mezolīta «kaula kultūras» izplatības areāls,⁵

arī par Kundas kultūru dažu autoru norādītā teritorijā (1. att.: 1, 2)⁶ var runāt tikai ļoti vispārīgi.⁷ Tomēr plašos Austrumeiropas mežu joslas apgabalos atrodamas vienāda tipa senlietas. Vienāda tipa darba rīki u. c. priekšmeti zināmos apgabalos varēja izplatīties iedzīvotāju migrācijas ceļā, atsevišķos gadījumos līdzīgas saimniecības apstākļos pat attīstīties patstāvīgi. Tomēr vismaz daļēji vienāda tipa senlietas izplatījušās arī iedzīvotāju ekonomisko un kultūras sakaru rezultātā.

Liekas, tādi varētu būt daži kaula harpūnu tipi (I: 1, 2), kas atrasti Lubānas ezera baseinā un Dvietē Latvijā,⁸ tāpat Eiropas vidus un austrumu daļas mezolīta un agrā neolīta pieminekļos (1. att.: 3).⁹ Tādas ir arī t. s. putnu bultas (I: 3), kas Latvijā atrastas Dvietē un Lubānā, bet ārpus Latvijas visai plašos apgabalos (1. att.: 4).¹⁰

Latvija iekļaujas arī apgabālā (1. att.: 5), kur atrasti kaula bultu gali ar konisku galviņu (III: 1—4, 9—12),¹¹ adatveida bultu gali (I: 4—6),¹² kaula

¹ E. Sturms. Die bronzezeitlichen Funde in Lettland. Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum, Rigae, 19.—23. VIII 1930. Rigae, 1931 (turpmāk — Congr. sec.); E. Sturms. Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum. Berlin und Leipzig, 1936; arī E. Sturms. Regionale Unterschiede in den Beziehungen zwischen dem Ostbaltikum und Skandinavien in der Bronzezeit. — Contributions of Baltic University, Nr. 53. Pinneberg, 1947 u. c. darbi.

² E. Sturms. Die Kulturbeziehungen Estlands in der Bronze- und frühen Eisenzeit. — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft (turpmāk — Sb.GEG), 1932. Dorpat, 1935; M. X. Шмидехельм. Археологические памятники периода разложения родового строя на северо-востоке Эстонии (V в. до н. э. — V в. н. э.). Таллин, 1955, 209.—211. lpp.

³ X. A. Моора. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии. — ВЭИЭН, 57.—58. lpp.; Л. В. Ванкина, Я. Я. Граудонис, Э. Д. Шноре. Археологические данные по этногенезу Латвии. — VII Международный конгресс антропол. и этнограф. наук. М., 1964, I. lpp.

⁴ А. Я. Брюсов. Очерки по истории племен Европейской части СССР в неолитическую эпоху. М., 1952, 25.—41. lpp. un viņa K. вопросу о заселении Севера Европейской части СССР в неолитическую эпоху. — КСИИМК, XLIX, 1953, 8.—12. lpp.

⁵ Carl Engel und Wolfgang La Baume. Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg (Pr), 1937, 22.—25. lpp., I. karte. Sal. E. Sturms. Mezolīta atradumi Latvijā. — «Senatne un Maksla», 1938, I, 32. lpp.

⁶ Л. Ю. Янитс. К вопросу об этнической принадлежности неолитического населения территории Эстонской ССР. — ВЭИЭН, 142.—143. lpp., 21. att.; E. Sturms. Der Ursprung der kamm- und grübenkeramischen Kulturen Osteuropas. — Comentationes Balticae, III, 7. Bonn, 1957, 10. att.; R. Indreko. Mesolithische und frühneolithische Kulturen in Osteuropa und Westsibirien. Stockholm, 1964, 7. att.

⁷ Labāk, liekas, runāt par Kundas tipa priekšmetu izplatību.

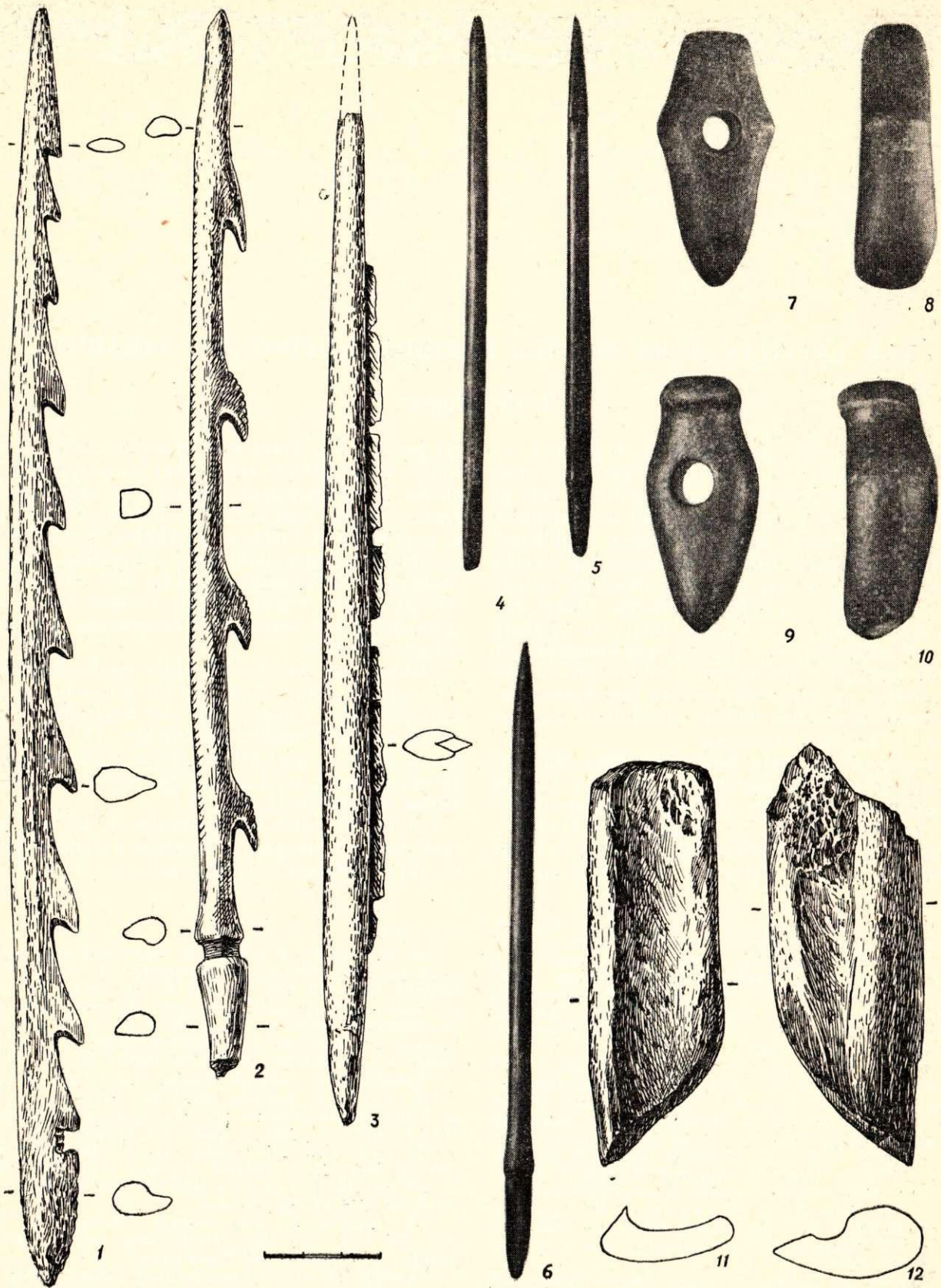
⁸ E. Sturms. Mezolīta atradumi Latvijā, I, 2., 4. att.; И. Лозе. Мезолитические находки Лубанской низменности. — «LPSR ZA Vēstis», 1964., 3. (200.), III, IV tab.

⁹ R. Indreko. Min. darbā, 11.—17. lpp., arī viņa Die mittlere Steinzeit in Estland. Upsala, 1948, 229.—245. lpp., 67. att. Sal. H. H. Гуринна. Оленеостровский могильник. — МИА, 47, 1956, 64. lpp. un tālāk.

¹⁰ R. Indreko. Die mittlere Steinzeit in Estland, 282.—296. lpp.; arī viņa Mesolithische und frühneolithische Kulturen in Osteuropa und Westsibirien, 7. att.

¹¹ Latvijā tādi atrasti Lubānas ezera baseinā, Dvietē, Rīņukalnā, ārpus Latvijas plašos apgabalos mezolīta un neolīta pieminekļos. R. Indreko. Die mittlere Steinzeit in Estland, 263.—264. lpp., 73. att.; M. E. Фосс. Древнейшая история севера Европейской части СССР. — МИА, 29. М., 1952, 44.—48. lpp., 16. un 17. att.

¹² Tos datē ar neolītu (M. E. Фосс. Min. darbā, 48.—49. lpp., 18. att.) vai pat ar mezolītu (E. Sturms. Mezolīta atradumi Latvijā, 37. lpp.).

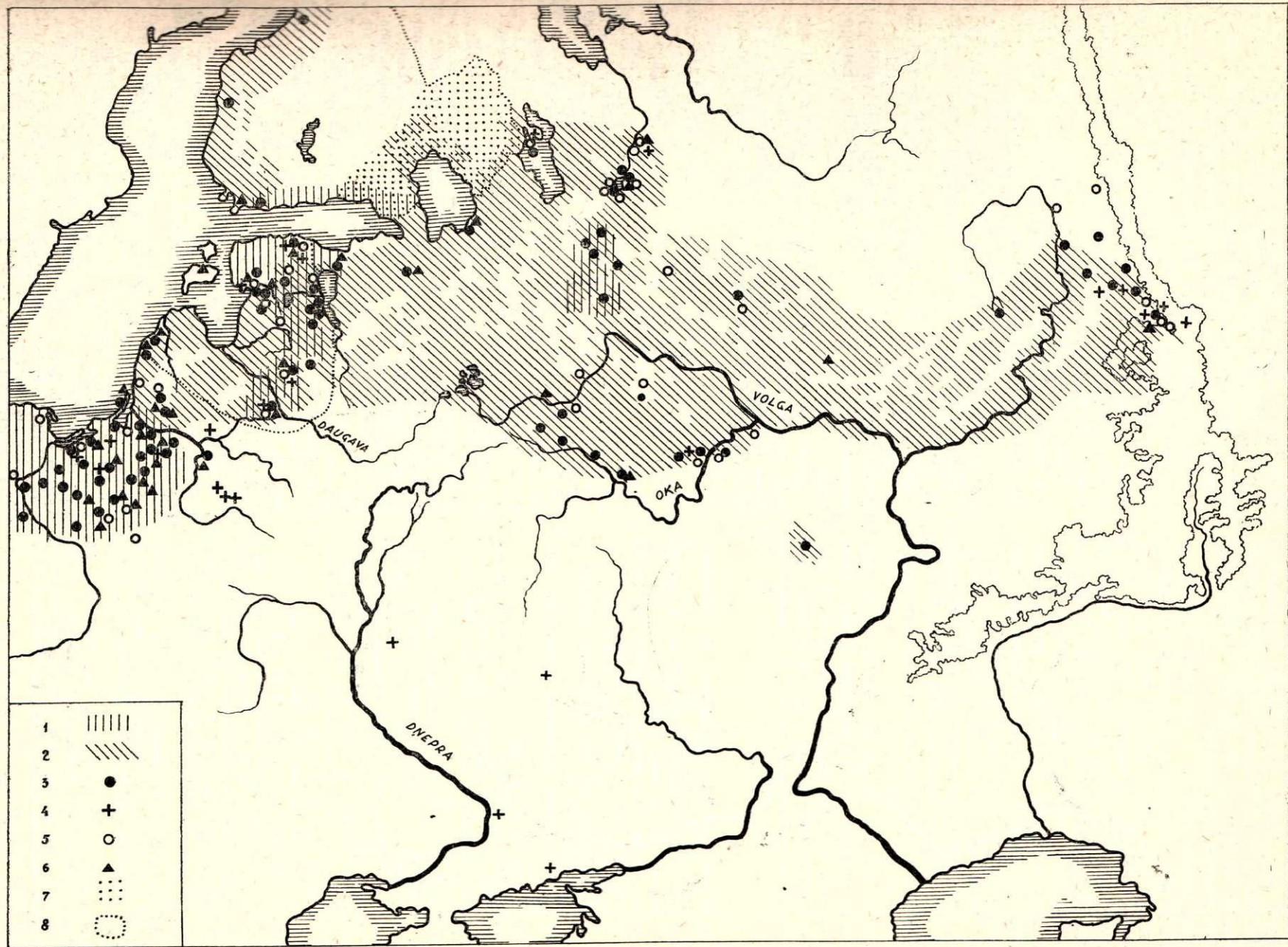

I tabula. 1-2 — kaula harpūnas, 3 — putnu bulta, 4-6 — adatveida bultu gali, 7, 9 — akmens kaujas cirvji, 11-12 — kaula «vedgas».

1-6, 11, 12 — Lubāna, 7 — Rolavas purvs, 9 — Latvija.

Табл. I. 1-2 — костяные гарпуны, 3 — птичьи стрелы, 4-6 — игловидные наконечники стрел, 7, 9 — боевые каменные топоры, 11, 12 — костяные «пешни».

1-6, 11, 12 — Лубана, 7 — ролавское болото, 9 — Латвия.

1. att. Shēma ar aptuveniem 1 — Maglemezos un 2 — Kundas kultūras izplatības areāliem, 3 — kaula harpūnu, 4 — putnu bultu, 5 — bultu ar konisku galvu un 6 — «vedgu» atradumu vietām, 7 — Oļņecas zaļā slānekļa atradņu un 8 — šī slānekļa izstrādājumu izplatības apgabaliem.
1—3, 6 — pēc R. Indreko, 5 — pēc M. Fosas, 7, 8 — pēc Dž. Klarka.

Рис. 1. Схема с обозначением ареала распространения культур: 1 — Маглемозе и 2 — Кунда; мест находок: 3 — костяных гарпунов, 4 — птичьих стрел, 5 — стрел с конической головкой, 6 — «пешен»; областями: 7 — месторождений зеленого олонецкого сланца и 8 — распространения сланцевых изделий.
1—3, 6 — по Р. Индрекко; 5 — по М. Фосс; 7, 8 — по Дж. Кларку.

«vedgas» (I: 11, 12; izplatību skat. 1. att.: 6)¹³ un dažas raga cirvju formas.¹⁴ Kā izpētījis Indreko, šie priekšmeti izcēlušies Viduseiropā vai Baltijas dienvidaustrumos, no kurienes izplatījušies Austrumbaltijā un vēl tālāk uz austrumiem. Tāda formu rašanās un izplatīšanās norāda uz šo apgabalu iedzīvotāju sakariem jau mezolitā un neolitā.

Ar neolīta beigām (III g. t. p. m. ē. beigām un II g. t. pirmo pusi) datē t. s. nagveida kaltiņus — *Krummeissel* (V: 7—10).¹⁵ Latvijā šāds kaltiņš atrasts Liezeres neolīta apmetnē,¹⁶ Igaunijā to ir vairāk,¹⁷ daudz Somijā (1954. g. 140 gab.),¹⁸ bet sastopami arī Kargopoles kultūras novadā¹⁹ un pat Sibīrijā.²⁰ Šie priekšmeti izcēlušies Karēlijā un no turienes sakaru rezultātā izplatījušies prāvā apgabalā, nonākot arī Latvijā. Latvijas iedzīvotāju sakarus ziemeļaustrumu virzienā neolitā apliecina Sārnatē purva mītnēs un Riņņukalnā atrastie slānekļa bultu gali,²¹ Osā (Lubānas ezera baseins), Budjankā u. c. iegūtie šifera riņķi, tāpat norādījums, ka Latvija iekļaujas Oļņecas zaļā slānekļa izstrādājumu izplatības apgabalā (1. att.: 7, 8).²²

Ekonomiskos, bet arī ar garīgās kultūras parādībām saistāmus sakarus Austrumeiropas mežu joslas rietumdaļā norāda Baltijas dzintara izplatība (2. att.: 9).²³ Dzintara priekšmeti atrasti Latvijā pētītās neolīta apmetnēs un kapulaukos Kreičos,²⁴ Zvejniekos un

Aborā,²⁵ Sārnatē²⁶ un Lubānas ezera baseina apmetnēs²⁷ konstatēta dzintara apstrāde plašākā apjomā, domājams, arī maiņai. Ja kramu, slānekli u. c. materiālus un izstrādājumus mainīja nolūkā uzlabot ražošanu, tieksme iegūt dzintaru bija saistīta ar vēlēšanos apmierināt garīgās kultūras vajadzības (ticējumi, kultiskās izdarības, skaistuma izjūta).

Šķiet, ka par garīgās kultūras sakariem Austrumeiropas mežu joslā var liecināt arī ar dažu dzīvnieku kultu saistāmās izpaušmes pirmatnējā mākslā. Tā ar čūsku kultu²⁸ saistāmas vienādas čūsku figūriņas atrastas mezolitā,²⁹ bet galvenokārt neolīta³⁰ pieminekļos (2. att.: 5).

Sakarus pirmatnējās mākslas un kultūras tradīcijās, liekas, atspoguļo arī neolīta pieminekļos (2. att.: 6) atrodamie priekšmeti ar ūdensputnu attēliem (II: 1, 2, 4)³¹ un to stilizēti attēli uz māla traukiem (II: 8, 9, izplatība 2. att.: 7),³² aļņu figūras un to zīmējumi (II: 3, 5—7), kas sastopamas visai plaši (2. att.: 8).³³

Latvijas PSR teritorija iekļaujas ķemmes-bedrīšu keramikas kultūras areālā (2. att.: 1). Šīs kultūras nesēji Latvijas teritorijā bija ienācēji, kas veicināja ekonomisko un kultūras sakaru attīstību Eiropas mežu joslas rietumdaļā.

Jauni akmens laikmeta pieminekļu pētījumi un muzeju fondu studijas dos daudz vairāk materiālu sakaru problēmu risināšanai, bet minētais rāda, ka ievērojama Austrumeiropas mežu joslas apgabala

¹³ Par šo priekšmetu praktisko pielietojumu un nosaukumu nav vienprātības. Tos datē ar mezolītu (R. Indreko, *Min. darbā*; J. Puzinas, *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenis*. — *Senove*, IV. Kaunas, 1938, 12. lpp., III tab.: 1—3, 5 u. c. autoru darbos), bet ziemeļos tie atrasti arī neolīta pieminekļos (H. H. Gurina, *Новые неолитические памятники в восточной Эстонии*. — *ДПГ*, 164. lpp., XXXIX tab.: 7, 8; R. Indreko, *Mesolithische und frühneolithische Kulturen in Osteuropa und Westsibirien*, 26. lpp.).

¹⁴ R. Indreko. *Die mittlere Steinzeit in Estland*, 195. lpp., 55. att.

¹⁵ M. E. Фосс. *Min. darbā*, 107. lpp.

¹⁶ E. Šturms. *Akmens laikmets*. — *Latvijas arhαιoloģija*. R., 1926, 21. lpp., 8: 3 att., arī *Katalog der Ausstellung zur Konferenz Baltischer Archäologen in Riga 1930. R., 1930* (turpmāk — KA), 9. lpp., III tab.: 31.

¹⁷ Akali (Jl. Ю. Янитс. *Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайги*. Таллин, 1959, 220.—221. lpp., 30: 4—9 att.) un Tamulā (L. Jaanits. *Neue Gräberfunde auf dem spätneolithischen Wohnplatz Tamula in Estland*. — *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja*. Helsinki (turpmāk — SMYA), 58, 1957, 81. lpp., 4: 2 att.).

¹⁸ C. F. Meinander. *Die Kiukaiskultur*. — SMYA, 53. Helsinki, 1954, 103.—104. lpp., 26: 4 un 59 att.

¹⁹ M. E. Фосс. *Min. darbā*, 107. lpp., 60: 1—4 att.

²⁰ M. E. Фосс. *Min. darbā*, 196. lpp., 10: 4 att.

²¹ L. Vankina. *Arheoloģiskie izrakumi Sārnatē purva apmetnē 1958. gadā*. — Referātu tēzes zinātniskajai sesijai, kas vēlta 1958. g. arheoloģiskajiem izrakumiem un etnogrāfiskajai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā. R., 1959, 11. lpp.; *Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga 1896. R., 1896*, 1: 11, 12.

²² Дж. Г. Д. Кларк. *Доисторическая Европа*. М., 1953, 246. lpp., 134. att.; Н. Моора. *Пиратнējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā*. R., 1952, 23. lpp.

²³ Aarne Ayräpää. *Die Verbreitung des Bernsteins in kammkeramischen Gebiet*. — SMYA, 45. Helsinki, 1945, 10.—25. lpp.; arī viņa *Neue Beiträge zur Verbreitung des Bernsteins in kammkeramischen Gebiet*. — *Swiatowit*, XXIII. Warszawa, 1960, 235.—247. lpp.

²⁴ F. Zagorskis. *Kreiču neolīta kapulauks*. — AE, III, 1961, 6.—8. lpp.

²⁵ F. Zagorska vadītie izrakumi 1965. gadā un I. Lozes vadītie izrakumi 1964. gadā.

²⁶ Л. В. Ванкина. *Древнее поселение в Сарнатском торфянике*, 147.—148. lpp.

²⁷ F. Zagorskis. *Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā*. — «LPSR ZA Vēstis», 1965, 6. (215.), 47. lpp.

²⁸ Čūsku kults izplatīts dažādos apgabalos, par to atmiņas saglabājušās dažādu tautu ticējumos. Tas izpaudies Austrumbaltijā arī vēlākos periodos (skat., piem., Ф. Д. Гуревич. *Украшения со звериными головами из Прибалтийских могильников*. — КСИИМК, XV, 1947).

²⁹ Н. Моора. *Eine steinzeitliche Schlangenfigur aus der Gegend von Narva*. — SMYA, 58, 1957, 1. att.

³⁰ Latvijā no kaula darināta čūskas figūriņa iegūta Lubānas ezera baseinā Aboras vēla neolīta apmetnē (I. Lozes izrakumi 1964. gadā), Igaunijā — Tamulā, KPFSR — Oļņeostrovas kapulaukā, Gorbunovā. Skat. L. Jaanits. *Neue Gräberfunde auf dem spätneolithischen Wohnplatz Tamula in Estland*. — SMYA, 58, 87. lpp., 4: 10 att.; H. H. Gurina. *Оленеостровский могильник*, 243.—244. lpp., 120: 4, 5; 133: 1, 2 att., 135: 6 att.; 243. lpp., 135: 1—4 att.; В. М. Раушенбах. *Среднее Зауралье в эпоху неолита и бронзы*. — *Тр. Гос. ист. музея*, вып. 29. М., 1956, 33. lpp., 8: 11 att.

³¹ E. Šturms. *Sārnatē purva mītnēs*. — «*Senatne un Māksla*», 1940, I, 56.—59. lpp., 13, 14: b att.; Н. Моора. *Min. darbā*, 23. att., Rk., I tab.: 5; L. Jaanits. *Min. darbā*, 3: 1, 14 un 4: 16, 17 att.; M. E. Фосс. *Min. darbā*, 1.—12, 20.—24. nr.

³² Н. Н. Гурина. *Древняя история северо-запада Европейской части СССР*, 144.—148. lpp., 23, 25. att.; L. Jaanits. *Jooni Kiviaja uskumustest*. — *Religioni ja ateismi ajaloo*, II. Tallinn, 1961, 22. att.

³³ Skat. R. Klebs. *Der Bernsteinschmuck der Steinzeit*. Königsberg, 1882, VIII tab.: 21; KA, IV tab.: 23; E. Šturms. *Ein steinzeitlicher Wohnplatz am Zebus See in Kurzeme*. — *Congr. sec.*, 419. lpp., IV tab.: 6; И. Лозе. *Костяная фигурка лося, найденная на Лубанской низменности*. — «LPSR ZA Vēstis», 1964, 8. (205.), 115.—117. lpp.; Н. Н. Гурина. *Min. darbā*, 9. att., 213.—218. lpp., 113, 114, 118, 119, 129.—132. att.; В. М. Раушенбах. *Min. darbā*, 3: 1 att.; Д. Н. Эдинг. *Резная скульптура Урала*. — *Тр. Гос. ист. музея*, вып. 10. М., 1940, 41, 42, 44. att.; arī citu autoru darbos.

2. att. Shēma ar aplūvēnu 1 — ķemmes-bedrišu, 2 — ķemmes, 3 — t. s. Narvas tipa un 4 — rombiskās Desnas keramikas izplatības apgabaliem, 5 — čūsku figūru, 6 — ar ūdensputnu figūrām vai zīmējumu rotātu priekšmetu un 7 — trauku atradumu vietas, 8 — aļņu figūru vai ar to galvas attēlu rotātu priekšmetu atradumu vietas, 9 — Baltijas dzintara atradumu vietas.
 1—4, 7 — pēc N. Gurinas, 6 — pēc M. Fosas, 9 — pēc A. Eirpē.

Рис. 2. Схема с обозначением областей распространения: 1 — ямочно-гребенчатой, 2 — гребенчатой, 3 — нарвского типа и 4 — ромбической деснинской керамики; мест находок: 5 — фигур змей, 6 — предметов, отображающих водоплавающую птицу, 7 — глиняных сосудов со стилизованными изображениями этих птиц, 8 — фигурок лося или предметов, украшенных изображением этого животного, 9 — мест нахождения балтийского янтаря.
 1—4, 7 — по Н. Гуриной, 6 — по М. Фоссе, 9 — по А. Айряпяя.

iedzīvotāju ekonomiskie un kultūras sakari pastāvējuši kopš mezolīta.

Mainas objekti bijuši krams, slāneklis, dzintars un citi materiāli darba rīku, ieroču un sadzīves priekšmetu pagatavošanai, tāpat dažādu materiālu izstrādājumi.

Dažādu novadu iedzīvotāju sakari jau mezolīta-neolīta periodos radās no cilvēku centieniem labāk, pilnīgāk apmierināt materiālās un garīgās vajadzības. Tie bija nozīmīgs faktors kultūras attīstībā, kas realizējās cilvēku apzinātas, mērķtiecīgas darbības rezultātā, neolītā sasniedzot augstu organizētības pakāpi. Ārpus Latvijas to apliecina plašu atklāto krama izstrādes vietu un pat krama ieguves šahtu eksistence,³⁴ Latvijā — neolīta apmetnēs konstatētā dzintara apstrāde maiņai.

Agrajā metālu periodā Latvijas iedzīvotāju sakari bija tikai šo iepriekšējos periodos konstatējamo ekonomisko un kultūras sakaru tālāka attīstības pakāpe jaunā ekonomikas un cilvēku sabiedriskās organizācijas attīstības pakāpē.

Jaunu stimulu Latvijas teritorijas iedzīvotāju sakaru attīstībai deva t. s. *kaujas cirvju kultūras* izplatīšanās II g. t. p. m. ē. sākumā Austrumbaltijā un tās kaimiņapgabalos. Jāuzsver, ka Austrumbaltijā, Somijā, Daugavas, Dņepras un Volgas augšteču apgabalos tās nesēji bija ienācēji,³⁵ ar kuru ieceļošanu Austrumbaltijā saista pirmatnējās lopkopības, zemkopības un metalurģijas ieviešanos, jaunu apbedīšanas tradīciju izplatīšanos, arī starpcilšu sakaru pastiprināšanos.³⁶ Sakaru attīstību II g. t. p. m. ē. veicināja tas, ka plašajā kaujas cirvju kultūras izplatības areālā, saskaroties dažādām etniskajām grupām, saplūstot ienācēju un vietējām neolīta kultūrām, veidojās lokālas kultūras ar atšķirīgām lietojamu priekšmetu formām,³⁷ tas, ka lopkopji-zemkopji vieglāk uztvēra un nodeva tālāk vairāk attīstīto dienvīdu kultūru ietekmes.

Arī Ziemeļeiropā II g. t. p. m. ē., bet Austrumbaltijā II g. t. p. m. ē. vidū sāka lietot bronzu. Tā kā turpmākos vēstures periodos cilvēku kultūras attīstību stiprā mērā noteica metāla rīku lietošana ražošanā, Latvijas iedzīvotājiem, kas nevarēja metālu iegūt uz vietas, maiņa kļuva par pilnīgi nepieciešamu kultūras attīstības faktoru.

Pieurāla, Skandināvijas³⁸ un bij. Austrumprūsijas³⁹ bronzas laikmeta kultūras centri bija tuvākie,

³⁴ Н. Н. Гурина, Г. М. Ковнурко. Шахты по добыче кремня на западе Белоруссии. — СА, 1964, 2. Н. Н. Гурина: О древних шахтах по добыче кремня на западе Белоруссии. — КСИА, 100, 1965.

³⁵ С. Engel, W. La Baume. Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande, 9. karte; F. Balodis. Senākie laiki. Latviešu senvēsture. — Latviešu vēsture. F. Baloža un A. Tenteļa redakcijā, I sēj., I. d. R., 1938., 45. lpp.; X. A. Moora. О древней территории расселения балтийских племен. — СА, 1958, 2, 2. att.

³⁶ Turpat, arī H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā, 27. lpp.; Ю. А. Краснов. К истории раннего земледелия в лесной полосе Европейской части СССР. — СА, 1965, 2, 66. lpp.

³⁷ X. Moora. Min. darbā, 12. lpp. un tālāk, 2. att.

³⁸ О. Н. Бадер. Древнейшие металлурги Приуралья. М., 1964, 3. lpp.

³⁹ E. Šturms. Die bronzezeitlichen Funde in Lettland, 138. lpp., arī viņa Die Kulturbeziehungen Estlands in der

no kurienes bronza un bronzas priekšmeti varēja nokļūt Latvijas PSR teritorijā. Senākie Latvijā atrastie bronzas priekšmeti⁴⁰ liecina, ka tie nākuši no Vislas—Nemunas apgabala.⁴¹ Tā, šķiet, no turienes Latvijā nokļuvis Liepājas raj. Bārtā atrastais bronzas šķēpa gals,⁴² Dobeles raj. Sīpelē un Bauskas raj. Migaļu kapu tuvumā atrastās bronzas spirālādats⁴³ u. c. Raksturīgas Austrumbaltijas formas ir bronzas iemalu cirvji,⁴⁴ bronzas t. s. Nortikenas tipa⁴⁵ kaujas cirvji u. c. Dienvidu ietekmes pauž arī Dvietē,⁴⁶ Ludzas ezerā⁴⁷ un Kalniešu pirmā kapulauka I uzkalniņā⁴⁸ atrastās pēc bronzas pirmparaugiem darinātās kaula rotadatas. So bronzas laikmeta priekšmetu izplatība galvenokārt apgabalā starp Vislu un Daugavu, apm. tai pašā apgabalā atrodami austrumbaltu tipa t. s. čūska galvas kapli (IV: 4, 5; izplatība 3. att.: 5)⁴⁹ norāda uz ciešiem Latvijas teritorijas agrā bronzas laikmeta iedzīvotāju sakariem ar Vislas—Nemunas apgabala iemītniekiem. Bronzas laikmeta vidū pie Daugavas parādījās uzkalninkapi ar apbedījumiem vairākos stāvos,⁵⁰ kam paralēles atrodam Vislas—Nemunas apgabalā.

Acīmredzot minēto apgabalu iedzīvotāju etniskā tuvība veicināja ne vien visciešāko ekonomisko sakaru izveidošanos, bet arī vienādu garīgās kultūras parādību izplatīšanos.

Intensīvie dienvīdu sakari ziemeļu virzienā sasniedza Igauniju.⁵¹ Šo sakaru aktivizēšanā liela loma bija kaujas cirvju kultūras nesējiem, kas pāri Latvijai nonāca Igaunijā un pat Somijā (3.att.: 1). Igaunijā atrastie senākie bronzas priekšmeti tur nokļuvuši ar baltu cilšu (domājams, Latvijā dzīvojošo) starpniecību. Savukārt ar Igaunijas iedzīvotāju starpniecību no Somijas Latvijā nokļuvis akmens divsmēņu cirvim līdzīgais priekšmets, kas atrasts Vidzemē.⁵² Maiņu ziemeļu virzienā apliecina Saikavā atrastais

Bronze- und frühen Eisenzeit. — Sb.GEG, 1932. Tartu, 1935, 245. lpp.

⁴⁰ Latvijas bronzas laikmeta priekšmetu apskati E. Šturms min. darbā, arī viņa Die ältere Bronzezeit im Ostbalticum; Л. В. Ванкина. Новейшие находки эпохи бронзы на территории Латвийской ССР. — СА, 1960, 3, arī viņas Находки бронзовых изделий эпохи бронзы на территории Латвийской ССР. — VMR. Arheoloģija, R., 1962.

⁴¹ E. Šturms. Die bronzezeitlichen Funde in Lettland, 103. lpp. un tālāk.

⁴²⁻⁴⁵ E. Šturms. Die bronzezeitlichen Funde in Lettland, Nr. 1, I tab.: 1; Nr. 2, I tab.: 2; Nr. 4, 5, II tab.: 2, 1; Nr. 6, I tab.: 4, 5. Pie Migaļu kapiem atrasto bronzas adatu LPSR ZA Vēstures institūtam 1964. gadā nodeva Tāivaldis Rozentāls.

⁴⁶ E. Šturms. Dvietes un Lubānas kaula senlietas. — «Senatne un Māksla», 1938, I, 72. lpp., 1. att.

⁴⁷ LPSR Vēstures muzeja fondi (turpmāk — LVM), 162121: 172.

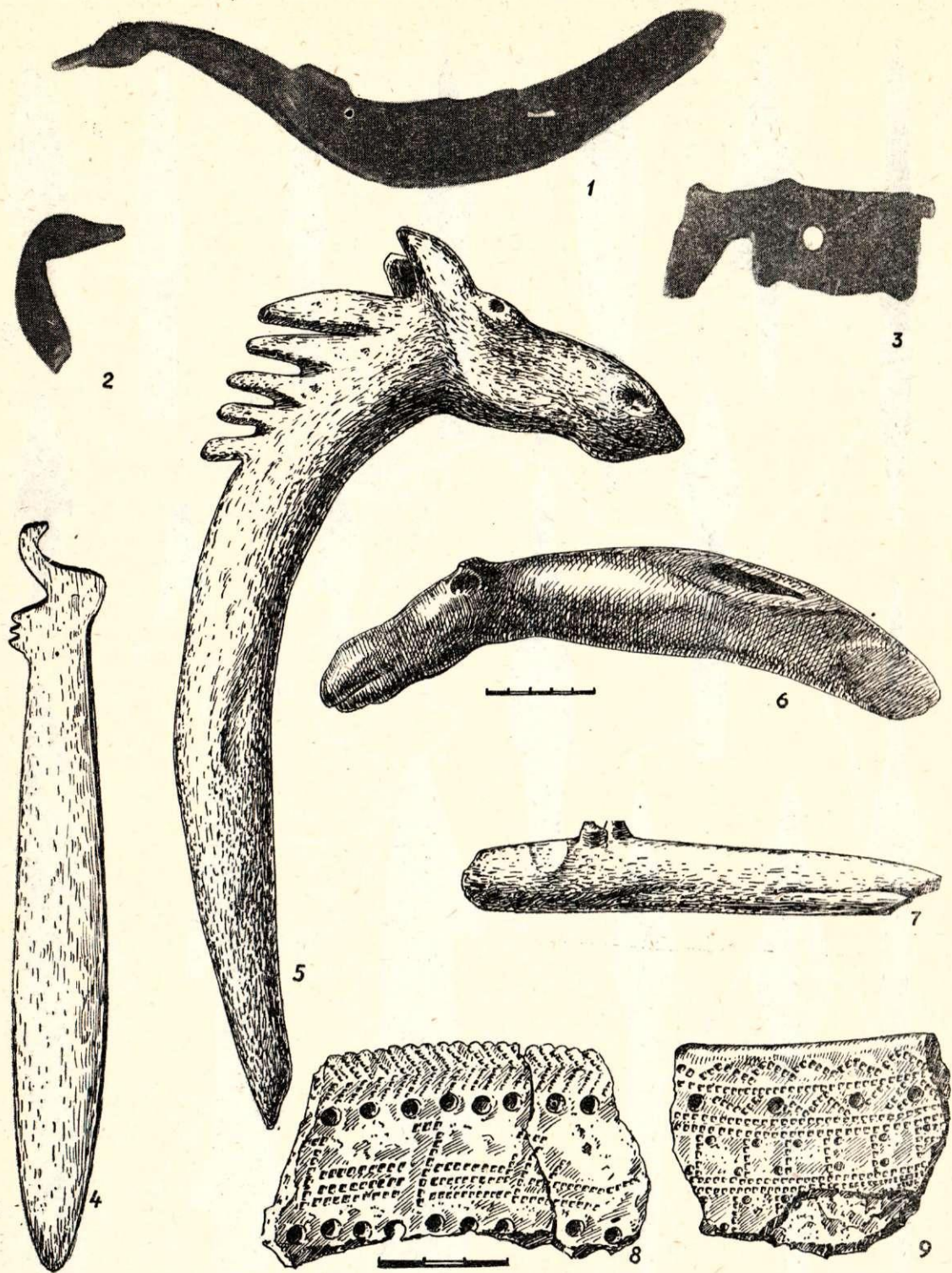
⁴⁸ L. Vanķina. Kalniešu pirmais kapulauks, 37: 2 att.

⁴⁹ P. Kulikauskas, R. Kulikauskienē, A. Tautavičius. LAB. Vilnius, 1961, 105. lpp., 66. att.

⁵⁰ E. Šturms. Pirmās bronzas laikmeta kapenes Latvijā. — «Senatne un Māksla», 1936., I; J. Graudonis. Reznu kapulauks. — AE, III, 1961.; L. Vanķina. Kalniešu pirmais kapulauks.

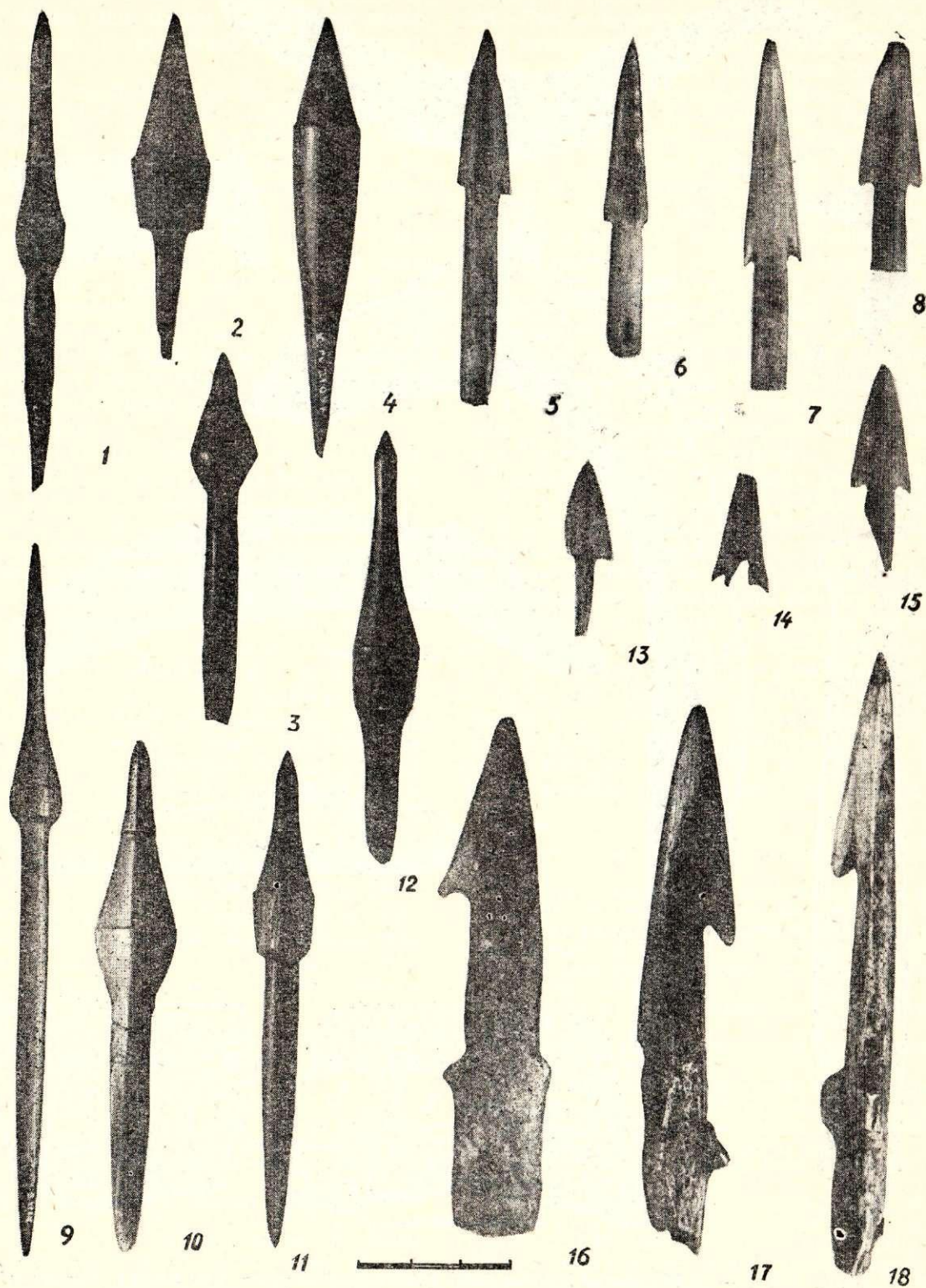
⁵¹ М. X. Шмидехельм. Min. darbā, 209. lpp. un tālāk. Te ir norādes arī uz H. Mooras darbiem, kuros baltu un somu cilšu sakariem pievērsta liela vērība. Т. А. Аристе. Формирование финских языков и древнейший период их развития. — ВЭИЭН. Šajā krājumā arī H. Mooras rakstā minēti citi valodnieki, kas pētījuši somu un baltu sakarus.

⁵² LVM A, 8550. E. Šturms. Die bronzezeitlichen Funde in Lettland, 121. lpp., 6. att.

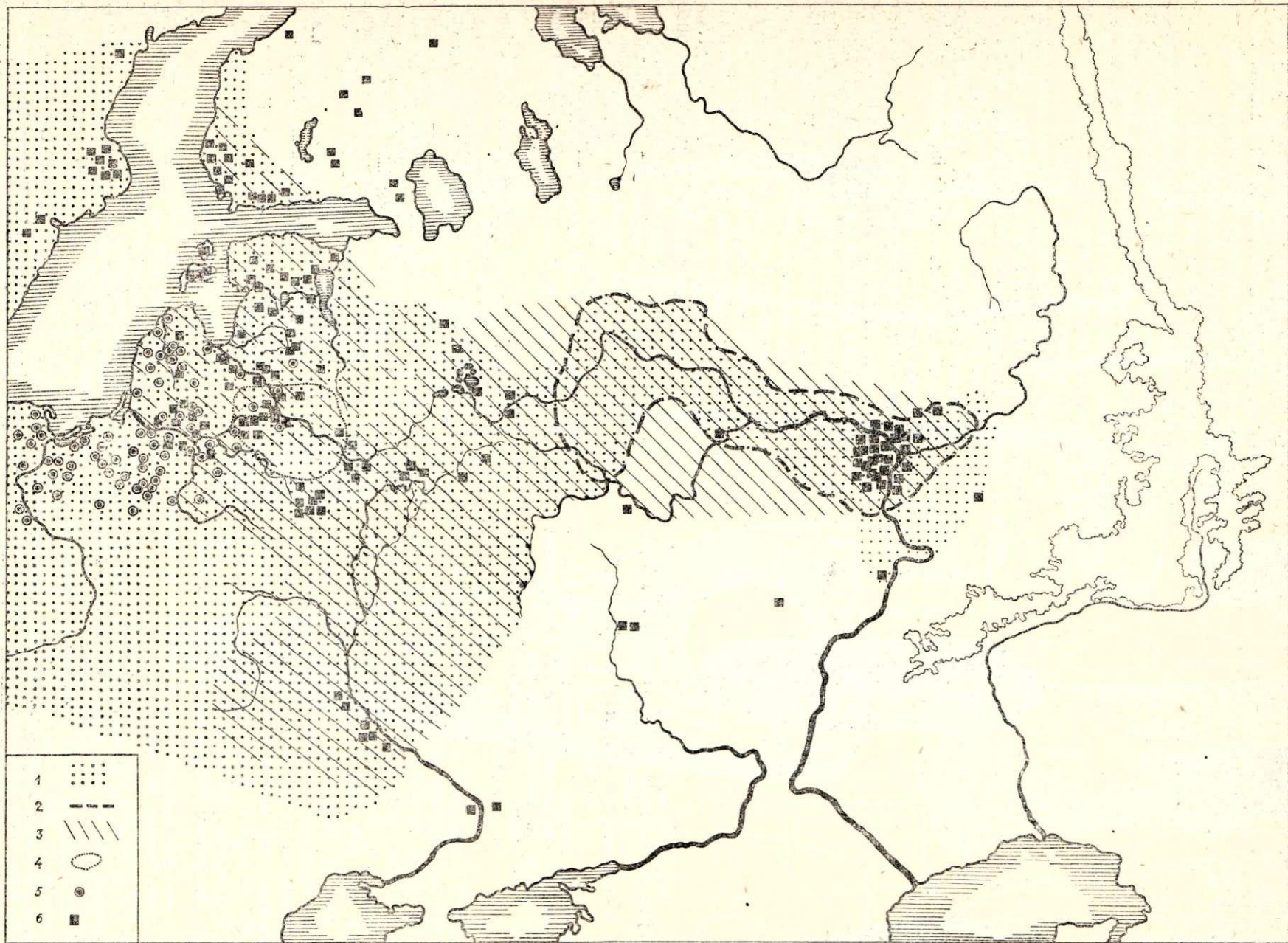
II tabula. 1, 2, 4 — ar ūdensputnu figūrām rotāti priekšmeti, 3, 5—7 — aļņu figūras, 6 — akmens cirvis ar aļņa galvas veidojumu pieta galā, 8, 9 — stilizēti pīlīšu attēli uz māla traukiem.
1, 2 — Sārnate, 3, 4 — Lubāna, 5 — Oļeņeostrovas kapulauks, 6 — Podozere, 7 — Rinņukalns, 8 — Kuzņečiha, 9 — Ustjribežna II.

Табл. II. 1, 2, 4 — предметы, украшенные фигурками водоплавающей птицы, 3, 5—7 — фигурки лося, 6 — каменный топор с изображением головы лося, 8, 9 — стилизованные рисунки уток на глиняных сосудах.
1, 2 — Сарнате, 3, 4 — Лубана, 5 — Оленеостровский могильник, 6 — Подозеро, 7 — Риннюкалнс, 8 — Кузнечиха, 9 — Усть-Рыбежна II.

III tabula. 1-4, 9-12 -- bultu gali ar konisku galvu, 5, 6 -- trisstūra bultu gali, 7, 8, 13-15 -- bultu gali, 16-18 -- vienzoba harpūnas, 16 -- raga, pārējie -- kaula.
 1-4, 9-12 -- Lubāna, 6 -- Asotes pilskalns, 5, 7, 8, 13-18 -- Mūkukalns.

Табл. III. 1-4, 9-12 -- наконечники стрел с коническими головками, 5, 6 -- трехгранные наконечники стрел, 7, 8, 13-15 -- наконечники стрел, 16-18 -- однозубые гарпуны, 1-15, 17, 18 -- кость, 16 -- рог.
 1-4, 9-12 -- Лубана, 6 -- Асотское г-ще, 5, 7, 8, 13-18 -- Мукукалнс.

3. att. Shēma ar aptuvenu 1 — kaujas cirvju un 2 — Fatjanovas kultūras izplatības apgabaliem, 3 — Fatjanovas, 4 — Augšzemes tipa akmens cirvju un 5 — čūskas galvas akmens kapļu un 6 — taisnmuguras akmens cirvju izplatības apgabaliem.
1—3 — pēc H. Mooras, 5 — pēc LAB, 6 — pēc A. Eirpē.

Рис. 3. Схема с обозначением областей распространения: 1 — культуры боевых топоров, 2 — фатьяновской культуры, 3 — каменных топоров фатьяновского и 4 — аугшземского типов, 5 — мотыг со змеиными головками, 6 — топоров с прямой спинкой.
1—3 — по X. Моора, 5 — по Очеркам литовской археологии, 6 — по А. Айряпя.

IV tabula. 1 — Augšzemes tipa cirvis, 2 — taisnmuguras cirvis, 3 — Fatjanovas tipa cirvis, 4—5 — čūskas galvas kapļi. Akmens.

1 — Капиņи, 2 — Ренцēни, 3 — Иещава, 4 — Скрунда, 5 — Лутриņи.

Табл. IV. Каменные топоры: 1 — аугшземского типа, 2 — с прямой спинкой, 3 — фатьяновского типа; 4, 5 — каменные мотыги со зменной головкой.

1 — Капињи, 2 — Ренцени, 3 — Иещава, 4 — Скрунда, 5 — Лутрини.

atkāpes cirvis,⁵³ Daugavpils raj. Vārkavā iegūtais no Igaunijas nākušais akmens smailpietes cirvis.⁵⁴

Pēc kaujas cirvju kultūras izplatīšanās II g. t. p. m. ē. par Latvijas iedzīvotāju sakariem austrumu virzienā liecina t. s. Fatjanovas tipa akmens cirvju izplatība (3. att.: 3)⁵⁵ tiešā Fatjanovas kultūras apgabalā (3. att.: 2), Volgas un Okas augšteču apgabalos, Vislas lejastecē, Nemunas un Daugavas baseinos, Igaunijā un daļēji Somijā. Latvijā tipiskie Fatjanovas tipa cirvji nav atrasti, bet to vienkāršās formas⁵⁶ (IV: 3) iegūtas 8 eksemplāros. Kā uzskata A. Spicins, fatjanoviešu sakari ar Austrumbaltiju realizējušies pa Daugavu.⁵⁷ Tas, ka apgabalā starp Vislu

⁵³ E. Sturms. Die Kulturbeziehungen Estlands in der Bronze- und frühen Eisenzeit, 257. lpp.

⁵⁴ LVM A, 9054.

⁵⁵ A. Äyräpää. Über die Streitaxtkulturen in Russland. ESA VIII. Helsinki, 1933, 35. att.; X. A. Моора. О древней территории расселения балтийских племен, 2. att.

⁵⁶ Latviešu kultūra senatnē. Attēlu sakopojums F. Baloža un R. Snores redakcijā. R., 1937., I tab.: 1, II: 2; E. Sturms. Latvijas akmens laikmeta materiāli, I. — Latviešu aizvēstures materiāli, II. R., 1936., 9.—10. lpp., I tab.: 3, II: 3.

⁵⁷ Д. А. Крайнов. Памятники фатьяновской культуры. Московская группа. — Свод археологических источников, вып. В 1—19. М., 1963., 7. lpp.

un Daugavu Fatjanovas kultūra saskārusies ar Austrumbaltijas un, iespējams, pat ar Somijas un Skandināvijas laivas cirvju kultūrām,⁵⁸ nozīmē to, ka pāri Latvijas teritorijai neolīta beigās un bronzas laikmeta sākumā gājuši neolīta austrumu un rietumu, tāpat ziemeļu un dienvidu virzienu sakari.

Austrumos izveidojušies un starpcilšu sakaru rezultātā plaši izplatījušies akmens taisnmuguras cirvji (IV: 2),⁵⁹ kas Latvijā iegūti 45 eksemplāros. Tie atrasti Austrumbaltijā, Vidusdņepras un Augšdņepras baseinā, Somijā un Zviedrijā, bet austrumos izplatīti līdz Volgas vidustecei, Kamas ietekas rajonā uzrādot intensīvu atradumu novadu (3. att.: 6).

A. Eirepē agrākās šo cirvju formas attiecina uz neolīta beigām, bet vēlākās uz bronzas laikmetu,⁶⁰ E. Sturms to izplatīšanos Austrumbaltijā saista ar jaunu imigrantu ieplūšanu no austrumiem bronzas laikmeta sākumā.⁶¹ Apšaubot jaunās priekšmetu formas izplatīšanās izskaidrojumu ar imigrantu vilni,⁶² jāatzīst Sturma dotais cirvju datējums.

Fatjanovas cirvji eksistēja vienlaicīgi ar vēlāko auklas keramiku un pat vēl pēc tās,⁶³ bet taisnmuguras cirvji ir vēlāka parādība par Fatjanovas cirvjiem, tāpēc Baltijā, kur šī tipa cirvji nonāca vēlāk kā austrumu apgabalos, jau to agrākās formas būtu datējamas ar bronzas laikmetu. Pētītajās I g. t. p. m. ē. nocietinātajās apmetnēs Latvijā, kur akmens cirvji atrasti lielākā skaitā, taisnmuguras cirvju iegūts maz.⁶⁴ To nav arī šī laika pieminekļos ne Lietuvā, Igaunijā, ne Smoļenskas apgabalā (4. att.: 3). Liekas, Latvijā akmens taisnmuguras cirvji lietoti II g. t. otrajā pusē un II/I g. t. p. m. ē. mijā vai vēl nedaudz vēlāk.

Par bronzas laikmeta priekšmetiem K. Meinanders uzskata Somijā atrastos taisnmuguras cirvjus,⁶⁵ tāpēc līdzīgs to datējums Latvijā, šķiet, pamatots.

Latvijā atrasti 66 Augšzemes tipa akmens cirvji (IV: I).⁶⁶ Tie izplatīti g. k. Latvijas dienvidaustrumu

⁵⁸ A. Äyräpää. Über die Streitaxtkulturen in Russland, 19. lpp.; X. A. Моора. Min. darbā, 68. lpp.

⁵⁹ A. Äyräpää. Über die Streitaxtkulturen in Russland, 42. lpp., 35. att.; E. Sturms. Min. darbā, 16. lpp., arī viņa Die Steinkistengräberkulturen Nordlettlands. — Acta Instituti Baltici. Hamburg, 1950, 13. lpp.; C. F. Meinander. Die Kiukaiskultur, 84. lpp. Viduseiropas — Bohēmijas, Morāvijas — vara cirvju ietekmē, liekas, izveidojušies taisnmuguras cirvjiem stipri tuva akmens cirvju forma (W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens, 16 b, d att.), tomēr tie nav identiski atrastajiem Latvijā un austrumos no tās.

⁶⁰ A. Äyräpää. Über die Streitaxtkulturen in Russland, 42.—43. lpp., sal. E. Sturms. Latvijas akmens laikmeta materiāli, I, 16.—17. lpp.

⁶¹ E. Sturms. Die Steinkistengräberkulturen Nordlettlands, 13. lpp.

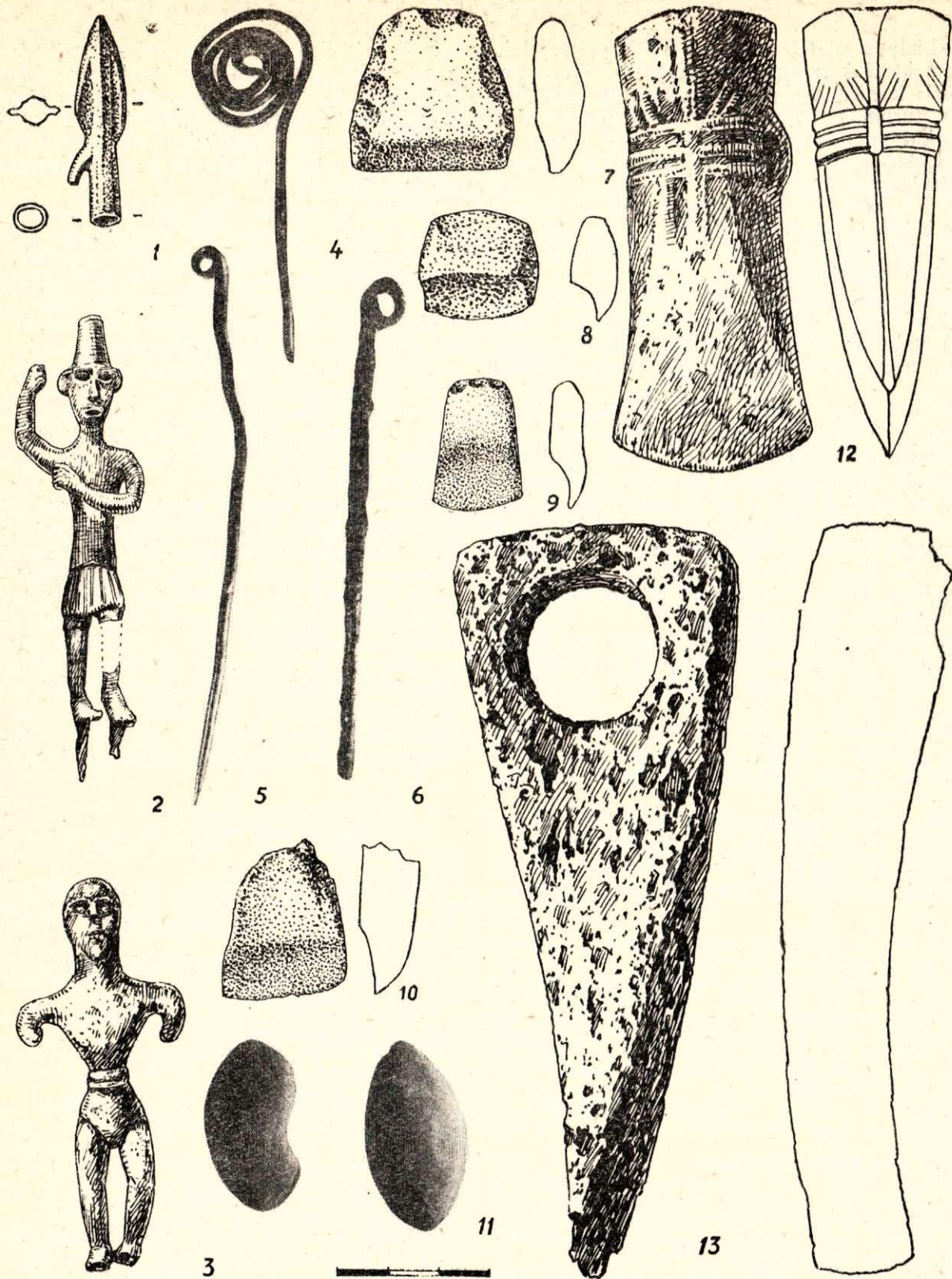
⁶² J. Graudonis. Reznu kapulauks, 33. lpp., sal. C. F. Meinander. Die Kiukaiskultur, 85. lpp.

⁶³ A. Äyräpää. Min. darbā, 21. lpp.

⁶⁴ Divi taisnmuguras cirvju fragmenti atrasti Daugmales pilskalnā (LVM, 63901: 723, 770), kur konstatēta I g. t. p. m. ē. apmetnes eksistence, bet nevar noteikt, vai tie saistāmi ar apmetni. Viena taisnmuguras cirvja 2 fragmenti 1963. gadā atrasti Altenē (Vēstures institūta fondi, 79: 110), bet tur apdzīvotība konstatējama apm. ar VIII gs.

⁶⁵ C. F. Meinander. Die Kiukaiskultur, 84.—85. lpp., arī viņa Die Bronzezeit in Finnland, 83.—84. lpp.

⁶⁶ E. Sturms. Latvijas akmens laikmeta materiāli, I, 20.—23. lpp., 2. karte, V tab.: 4, 5; H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā, 41. lpp., 17., 25. att.; A. Äyräpää. Min. darbā, 1. att., 10. lpp.

V tabula. 1 — bultas gals, 2, 3 — cilvēku figūriņas, 4—6 — rotadatas, 7—10 — nagveida kaltiņi, 11 — olveida priekšmeti, 12 — melārtipa cirvis, 13 — kļveida šaurasmens cirvis.
 1—5, 12 — bronza, 6, 13 — dzelzs, 7—10 — akmens, 11 — māls. 1 — Galgauska, 2, 3 — Lietuvas PSR, 7 — Sibīrija, 8 — Liezere, 9 — Igaunijas PSR, 10 — Somija, 11 — Kļangukalns, 12 — L. Ludzas ezers, 13 — Daņilovka.

Табл. V. 1 — наконечник стрелы, 2, 3 — человеческие фигурки, 4—6 — булавки, 7—10 — когтевидные долота, 11 — яйцевидные изделия, 12 — топор меларского типа, 13 — клинообразный узколезвийный топор.

1—5, 12 — бронза, 6, 13 — железо, 7—10 — камень, 11 — глина. 1 — Галгауска, 2, 3 — Лит. ССР, 7 — Сибирь, 8 — Лиезере, 9 — Эст. ССР, 10 — Финляндия, 11 — Клангюкалнс, 12 — В. Лудзенское озеро, 13 — Даниловка.

daļā, arī Lietuvas austrumos⁶⁷ un Baltkrievijā,⁶⁸ t. i., ar ezeriem bagātā galamorēnu paugurājā, kura ziemeļu stūris iesniedz Latvijā (3. att.: 4; izplatības apgabals turpmāk precizējams). Augšzemes tipa cirvji uzskatāmi par darba rīkiem, jo to forma un virsmas apdare stipri atšķiras no tipiskajiem akmens kaujas cirvjiem (I: 7, 9).

E. Šturms Augšzemes tipa cirvjus datē ar akmens laikmeta beigu posmu.⁶⁹ L. Vankina uzsver šī tipa akmens cirvju piederību īpašai lokālai etniskai grupai Latvijas dienvidaustrumos un Lietuvā un datē tos ar neolīta beigām, nenorādot tuvāk to eksistences beigu laiku.⁷⁰ Turpreti H. Moora domā, ka šie cirvji, tāpat kā vairums vienkāršo akmens darba cirvju, lietoti «...no akmens laikmeta līdz dzelzs laikmetam».⁷¹

Pagaidām šī tipa cirvji nav atrasti slēgtos kompleksos un to hronoloģija nav tuvāk nosakāma. Tomēr, ja ir pareizs E. Šturma norādījums, ka Augšzemes cirvji attīstījušies no divasmens cirvjiem, to sākumi meklējami II g. t. p. m. ē. vidū. Viens šī tipa cirvis atrasts pilskalnā,⁷² tāpēc var domāt, ka I g. t. p. m. ē. tie joprojām lietoti. Iespējams, ka deģenerējoties tie zaudējuši raksturīgo formu un kļuvuši līdzīgi akmens darba cirvjiem un I g. t. p. m. ē. vidū un otrajā pusē no tiem neatšķiras.

Latvijā Krāslavas raj. Kaplavas ciema pad.,⁷³ Lietuvā,⁷⁴ Polijā,⁷⁵ Daugavas un Dņepras augšteču apgabalos⁷⁶ un pat vēl tālāk austrumos⁷⁷ atrasti akmens atkāpes cirvji.

Saistot to izcelšanos ar bronzas atkāpes cirvjiem, tie būtu datējami ar II g. t. p. m. ē. otro pusi.⁷⁸ Cirvīšu samērā pavisā apdare rāda, ka tie var būt lietoti kā darba rīki.

No austrumiem, šķiet, ievests arī Latvijā atrastais kaujas cirvis (I: 9).⁷⁹ Šī tipa cirvju (Knaufhammer-axte) izcelšanos saista ar Donavas apgabala kultūru ietekmi Krievijā. Caur Dienvidkrieviju forma no-

nākusi Krievijas austrumos, bet no turienes, no Kaņavas apgabala, izplatījusies ķemmes keramikas kultūras areālā.⁸⁰ Latvijā nav materiāla šī atraduma datēšanai, bet, spriežot teorētiski (šie cirvji ir bronzas kaujas cirvju atdarinājums akmenī), tas, tāpat kā Rolavas purva atradums (I: 7),⁸¹ attiecināms uz bronzas laikmetu.

Latvijā atrastajos vēlā bronzas laikmeta priekšmetos turpina dominēt tās formas, kas kopīgas ar Vislas—Nemunas apgabalu. Te minami bronzas šķēpu gali, uznavas cirvji,⁸² Doles Ķivutkalna masīvā bronzas aprobe,⁸³ Kļanģukalnā atrastās plakanspirāles,⁸⁴ tāpat spirāles Reznū kapulaukā,⁸⁵ Pāņu uzkalniņos⁸⁶ u. c. Paralēles dienvidos — Lietuvas materiālos atrodam arī bronzas rotājuma plāksnītei ar 2 caurumiņiem⁸⁷ u. c.

Dzelzs laikmeta sākumā — I g. t. p. m. ē. otrajā pusē par ciešiem dienvidu sakariem liecina ne vien dažādi atradumi,⁸⁸ bet arī vienādas apbedīšanas tradīcijas (4. att.: 8).

Par sakariem ziemeļu virzienā liecina Latvijā un Igaunijā atrastie bronzas kakla gredzeni ar uzliktiem tauru galiem, bronzas adatas ar gubļa kakla izliekumu, Lietuvā,⁸⁹ Latvijā⁹⁰ un Igaunijā⁹¹ sastopamās īpatnējās kausiņveida rotas, arī Igaunijas un Latvijas I g. t. p. m. ē. pieminekļos iegūtā tekstilā un švikātā keramika (4. att.: 2, 1), tāpat tur atrastie vienādie kaula bultu gali, vienzoba hārpūnas, kaula iemauktu laužņi u. c. Plašākus Dienvidbaltiju un Austrumbaltiju, t. i., arī Latviju, ietverošus sakarus apliecina Lužīcas kultūras elementu konstatējums Igaunijā un Somijā. Ciešie ekonomiskie un kultūras

⁶⁷ A. Äyräpää. Min. darbā, 12.—16. lpp.

⁶⁸ LVM, 8486, atrasts Liepājas raj. Rolavas purvā Alandes upes kreisajā krastā. Skat. Latviešu kultūra senatnē, VIII tab.: 9.

⁶⁹ E. Šturms. Min. darbā, 107. lpp., Nr. 9—12; 123.—125. lpp. II tab.: 4—7 u. c.; Л. В. Ванкина. Новейшие находки эпохи бронзы на территории ЛССР, 159. lpp., II tab.: 4, 6—8 u. c.

⁷⁰ Л. В. Ванкина. Турпат, 159. lpp., I tab.: 9.

⁷¹ R. Snore. Izrakumi Doles pag. Kļanģu pilskalnā. — «Senatne un Māksla», 1936, I, 7: 19 att.

⁷² E. Šturms. Pirmās bronzas laikmeta kapenes Latvijā. — «Senatne un Māksla», 1936, I, 6: 9 att.

⁷³ M. Bresava. Jauni materiāli par sēļu kolektīvo uzkalniņu kapulaukiem. — «LPSR ZĀ Vēstis», 5, 1966, II tab.: 4. Sal. Lietuviu liaudies menas, 58. att.

⁷⁴ Mūkukalnā, LVM, 163184: 72; sal. J. Puzinaš. Naujasiņu proistoriņu tyrinejimų duomenys. — Senove, IV. Kaunas, 1938, XIII tab.: 2, 3.

⁷⁵ Bronzas kakla gredzeni ar uzliktiem tauru galiem (Vārves Strīki, LVM, 67030; Kurzeme — KPM, 561), kam paralēles bij. Austrumprūsijā, arī Igaunijā (H. Moora. Die Vorzeit Estlands, Tartu, 1932, 18. att.), bronzas adata (Vārves Strīkos, LVM, 64030), kam paralēles bij. Austrumprūsijā (W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens, 73. att. f, g), Igaunijā (H. Moora. Min. darbā, 17: 4 att.). Tādiem priekšmetiem pieder arī vēlas Latenas saktas (Rucavas Baški, LVM PV, 24508, Lenču Strīki, LVM DM, 199), dzelzs uznavas cirvītis ar ošiņu (LVM, 462) un daudzi citi priekšmeti.

⁷⁶ Lietuviu liaudies menas, 39. att.

⁷⁷ Katalog der Ausstellung zum X archäol. Kongress in Riga, XXI tab.: 32. Šādas rotas atrastas Aizkrauklē (LVM DM, 652, 653), Rītes Strēlos (LVM, 6992), Turaidā (Berlīnes muzejā III a: 59 h), Talsu Strazdē (TUM 29/44a), Tuķuma apkārtņē (Tuķuma 3. vidusskolā), Jumpravas Priedainē (LVM, 63158).

⁷⁸ H. Moora. Neue Funde der Bronze- und frühen Eisenzeit aus Estland. — Sb. GEG, 1937, I. Tartu, 1938, 372.—378. lpp., 5., 6. att.; M. X. Шмидехельм. Min. darbā, 58., 210. lpp.

⁶⁷ Viļņas Vēst. un etn. muzeja fondi, 2299, 3188 u. c., Kauņas Valsts vēstures muzeja fondi, 216: 1, 1485 u. c.

⁶⁸ А. С. Уваров. Археология России, II, 1093., 1094., arī 5066. nr. A. Eirpē min Augšzemes tipa cirvjus Grodņas apkārtņē, bet viņa norādītie — W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens, 15a att. un J. Kostrzewski. Über die jungsteinzeitliche Besiedlung der polnischen Ostseeküste. — Congr. sec., III tab.: 5 — nav tiešas Augšzemes tipa cirvju paralēles.

⁶⁹ E. Šturms. Min. darbā, 21. lpp.

⁷⁰ Л. В. Ванкина, Я. Я. Граудонис, Э. Д. Шноре.

⁷¹ H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta..., 41. lpp. Min. darbā, 3. lpp.

⁷² LVM A, 2690, Zaunerēnu pilskalnā.

⁷³ M. Ebert. Führer durch die vor- und frühgeschichtliche Sammlung. Riga, 1914, 6. att.; E. Šturms. Akmens laikmets. — Latvijas arhαιoloģija. R., 1926., 6: 12 att.

⁷⁴ LVM A, 3414, Kauņas Valsts vēstures muzeja fondi, 1257; Viļņas Vēst. un etn. muzejā, 314, 333, 788 u. d. c.

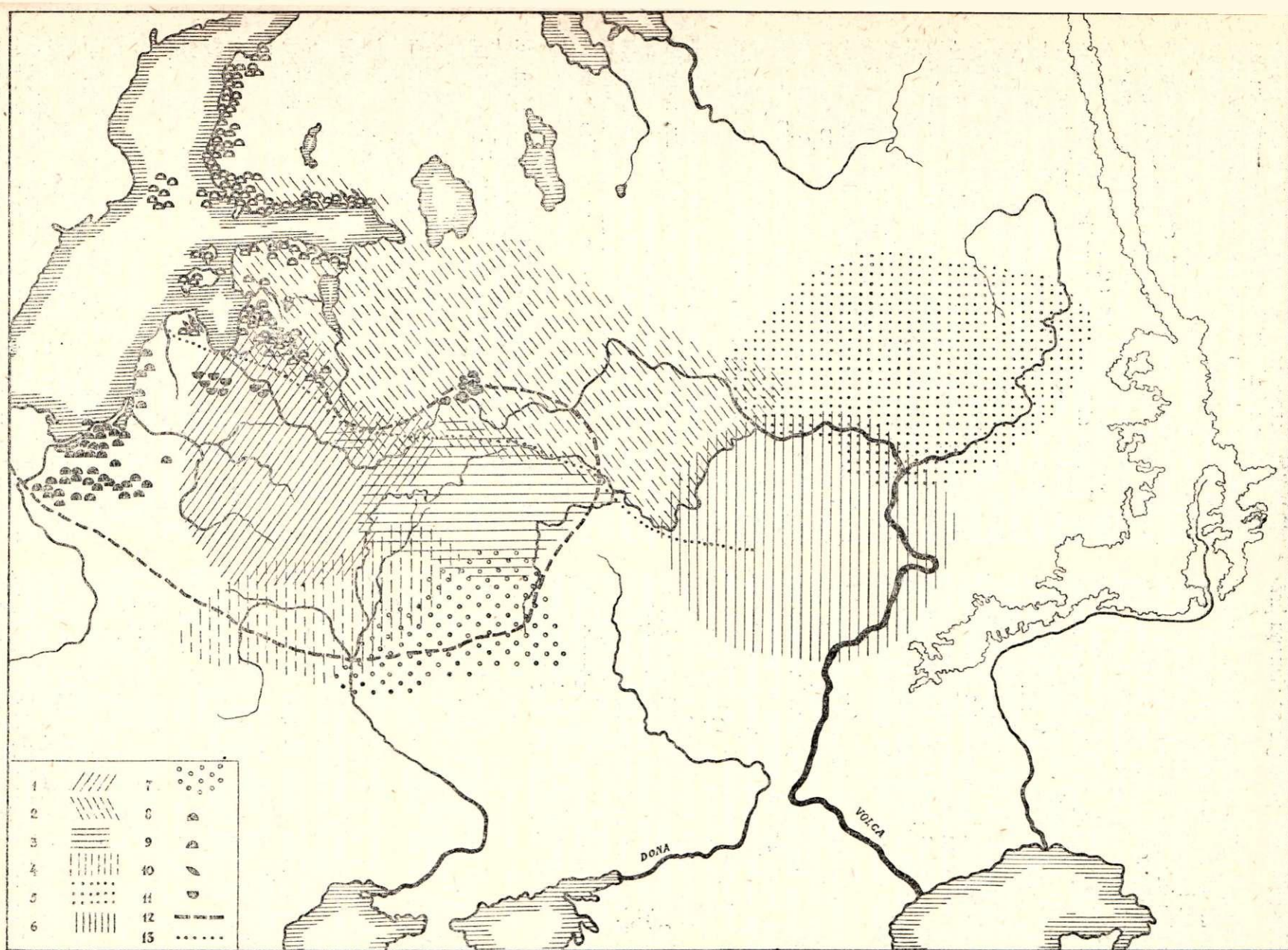
⁷⁵ J. Kostrzewski. Wielkopolska w pradziejach. Warszawa—Wróclaw, 1955, 54. lpp., 110. att. (2000.—1750. g. p. m. ē.).

⁷⁶ A. Äyräpää. Min. darbā, 10.—11. lpp.; A. C. Уваров. Min. darbā, Nr. 928—931, 1100—1102, 3327.

⁷⁷ A. Äyräpää. Min. darbā, 11. lpp., 2. att.

⁷⁸ E. Šturms. Die bronzezeitlichen Funde in Lettland, 121. lpp.; A. M. Tallgren. Die sog. Mälaräxte der ostbaltischen Bronzezeit. — Liber saecularis. Tartu, 1938, 725. lpp. Ir tomēr iespējams, ka šī tipa akmens cirvji darināti pēc bronzas iemalu cirvju parauga (LAB, 53. att., sal. 1, 2 un 3) un to eksistence pieļaujama II g. t. p. m. ē. otrajā pusē un I g. t. p. m. ē. sākumā.

⁷⁹ E. Šturms. Akmens laikmets, 7: 6 att.

4. att. Shēma ar aptuveniem 1 — švikātās, 2 — tekstilās keramikas, 3 — Smoļenskas tipa pilskalnu, 4 — Milogradas, 5 — Ananĵinas, 6 — Gorodeckas, 7 — Juhnovas kultūras apgabaliem, 8 — baltu ciltīm raksturīgu, 9 — somu ciltīm raksturīgu uzkalniņu kapu novadiem, 10 — «velna laivu» kapiem, 11 — kapulaukiem ar pazemes akmeņu konstrukcijām, 12 — baltisko hidronīmu areālu un 13 — somisko hidronīmu apgabala dienvidu robežu. Pēc H. Mooras un P. Tretjakova.

Рис. 4. Схема с обозначением областей распространения: 1 — штрихованной, 2 — текстильной керамики, 3 — городищ смоленского типа, 4 — милоградской, 5 — ананьинской, 6 — городецкой, 7 — юхновской культур, 8 — балтского и 9 — финского типа курганных могильников, 10 — могил с ладьевидной каменной надстройкой, 11 — могильников с подземными каменными конструкциями, 12 — ареала балтской и 13 — южной границы финно-угорской гидронимии. По Х. Моора и П. Третьякову.

sakari un iedzīvotāju etniskā tuvība noveda pie tā, ka I g. t. p. m. ē. Ziemeļvidzemē (4. att.: 9) un Igaunijā mirušos apbedīja vienādi: akmeņu šķirstos uzkalniņkapos, kuru uzbērums pārsegts ar akmeņu krāvumu.

Skandināvijas un Baltijas saskare minēta, runājot par taisnmuguras cirvju izplatību. Skandināviskas cilmes šķiet Reznu kapulaukā iegūtie tualetes priekšmeti,⁹² tāds varētu būt Zūru Strazdeniekos atrastais bronzas cirvis.⁹³ Vispildīgāk tomēr šos kontaktus rāda Kurzemes «velna laivas», ko tur atstājuši (4. att.: 10) īslaicīgi dzīvojušie ieceļotāji. Bronzas laikmeta otrās puses sakarus plašākā apgabalā rāda bronzas melārtipa cirvju (V: 12) atradumi Skandināvijā un Somijā,⁹⁴ Igaunijā,⁹⁵ Latvijā,⁹⁶ Lietuvā,⁹⁷ KPFSR teritorijā.⁹⁸ K. Meinanders norāda uz melārtipa bronzas cirvju izplatību Skandināvijā un Centrālajā Krievijā, uzsverot abu apgabalu cirvju ornamenta vienādību.⁹⁹ Austrumeiropas un Skandināvijas melārtipa cirvju izplatības areāli saskaras Austrumbaltijā un Somijā un, tāpat kā jau agrāk minētie apstākļi, liecina, ka Baltijā krustojušies svarīgi rietumu un austrumu sakaru virzieni.

Jāmin vēl Volosovas kapulaukā pie Okas atrastais bronzas laikmeta beigu bronzas uzmavas cirvis, kas vai nu importēts no Austrumbaltijas, vai vismaz pagatavots, rotājot to ar Baltijā aizgūtu ornamentu.¹⁰⁰

Austrumbaltijā un tai pieguļošos Daugavas, Dņeparas un Volgas augšteču apgabalos I g. t. p. m. ē. un m. ē. sākumā izplatīta tekstilā un švikātā keramika (4. att.: 1, 2). Pašreizējā pētniecības stāvoklī jāsecina, ka abi šie keramikas tipi Baltijā parādās ap II g. t. p. m. ē. vidū vai nedaudz agrāk,¹⁰¹ visvairāk lietoti ir I g. t. p. m. ē. un m. ē. sākumā, bet ap I g. t. v. d. vidū m. ē. to gatavošana un lietošana izbeidzas.¹⁰²

Agrā tekstilā keramika Pievolgā un Austrumbaltijā parādās vēlā neolīta apmetnēs kopā ar vēlāko ķemmes-bedrišu un auklas keramiku.¹⁰³ Tās izcelšanos

saista ar Pievolgu, pieļaujot, ka parādīšanās Baltijā varētu būt izskaidrojama ar zināmu iedzīvotāju imigrāciju no austrumiem.¹⁰⁴

Tekstilā keramika¹⁰⁵ acīmredzot radusies, saskaroties ķemmes-bedrišu keramikas — mednieku un zvejnieku un auklas keramikas — lopkopju un zemkopju kultūrām, tai pašā laikā saskaroties dažādām etniskajām grupām. Sarežģītā vēstures procesā plašā Austrumeiropas mežu joslas apgabalā izveidojās jauna ekonomika ar lopkopību un zemkopību pamatā, jaunas etniskās grupas, radās jauni kultūras iedīgļi — agrā tekstilā un agrā švikātā keramika un citi. Tālākā attīstībā dažādu pašlaik vēl nenoskaidrotu faktoru rezultātā izveidojās novadi, kam raksturīga vai nu tekstilā, vai švikātā keramika. Var domāt, ka agrā tekstilā keramika izaugusi no paņēmienu rotāt traukus ar auklas vai auklu joslu nospiedumu.¹⁰⁶ Plašāk attīstoties augu šķiedru, arī jau līnu pinumu un audumu gatavošanai, auklu klājumu aizvietoja ar tehniskā procesā parocīgāko pinumu vai audumu. Par šādu tekstilās keramikas attīstības ceļu var liecināt tekstilās keramikas parādīšanās vēlāk par auklas keramiku, agrajā tekstilajā keramikā vērojami ķemmes-bedrišu keramikas (ķemmes iespaidumi trauka virsmā, porainais mālu masas sastāvs) un auklas keramikas elementi (bumbveida trauki ar cilindrisku kaklu).¹⁰⁷ Dažos apgabalos tekstilās keramikas gatavošanu ieviesa ieceļotāji,¹⁰⁸ citur tā ieviesta sakaru rezultātā, bet dažās vietās radusies pilnīgi patstāvīgi.¹⁰⁹

Latvijā agrās tekstilās keramikas parādīšanās jāsaista ar vietējo kultūras elementu attīstību, nenoliedzot tomēr pilnīgi zināmu austrumu ietekmju (sakaru vai pat varbūtēju iedzīvotāju imigrācijas) nozīmi. Ja agrā tekstilā keramika Latvijā būtu tikai imigrantu ieviesta, tā parādītos kā jauna, ar agrāko keramiku nesaistīta parādība, bet materiāli to neapstiprina.

Plašāk tekstilā keramika lietota I g. t. p. m. ē. otrajā pusē un m. ē. sākumā Viduspievolgā, Volgas—Okas augšteču apgabalos, Baltkrievijas ziemeļdaļā,

⁹² J. Graudonis. Reznu kapulauks, I tab.: 5, II, 13—15, 16, 17; Л. В. Ванкина. Мин. darbā, 160. lpp.

⁹³ E. Sturms. Die Kulturbeziehungen Estlands..., 273. lpp.; Л. В. Ванкина. Мин. darbā, 150. lpp.

⁹⁴ C. F. Meinander. Die Bronzezeit in Finnland, 24.—39. lpp., 8. att.

⁹⁵ A. M. Tallgren. Die sog. Mäläräxte der ostbaltischen Bronzezeit, 722.—723. lpp., 1. att.

⁹⁶ Krustpīlī (LVM A, 7901), Kļauģukalnā (LVM, 64599: 9), pie Lielā Ludzas ezera (Ludzas novadpētn. muzejs, 1151).

⁹⁷ LAB, 107. lpp., 67: 3 att.

⁹⁸ C. F. Meinander. Min. darbā, 25. lpp.; М. Е. Фосс. Мин. darbā, 103.—105. lpp.

⁹⁹ C. F. Meinander. Min. darbā, 25.—38. lpp.

¹⁰⁰ A. M. Tallgren. Min. darbā, 725. lpp., 4. att.

¹⁰¹ X. A. Моора. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии, 76. lpp.; F. Zagorskis. Kreiču neolīta armetne. — «LPSR ZA Vēstis», 1963., 4., 33. lpp.

¹⁰² A. В. Арциховский. Основные вопросы археологии Москвы. — МИА, 7. М.—Л., 1947, 11.—13. lpp.; X. A. Моора. Мин. darbā, 78. lpp.; М. X. Шмидехельм. Мин. darbā, 45. lpp.; П. Н. Третьяков. Рецензия (Е. И. Горюнова. Этническая история Волго-Окского междуречья). — СА, 1962, 4, 261. lpp.; C. F. Meinander. Die Kiukaiskultur, 138. lpp. un tālāk, arī viņa Die Bronzezeit in Finnland, 180. lpp. un tālāk.

¹⁰³ П. Н. Третьяков. Древнейшие городища Верхнего Поволжья. — СА, IX, 1947, 76.—77. lpp.; Л. Ю. Янитс. Поселения эпохи неолита и раннего металла в устье р. Эмайгы, 143. lpp. un tālāk; X. A. Моора. Мин. darbā, 76.—77. lpp.

¹⁰⁴ X. A. Моора. Мин. darbā, 76.—77. lpp.; Л. Ю. Янитс. Мин. darbā, 148. lpp.; C. F. Meinander. Die Bronzezeit in Finnland, 186. lpp., arī viņa Kiukaiskultur, 132. lpp.

¹⁰⁵ Tekstiliju nospiedums trauku virsmā, domāju, ir galvenokārt trauku tehniska gatavošanas paņēmienu rezultāts (C. F. Meinander. Die Kiukaiskultur, 139. lpp.), un tikai atsevišķos gadījumos pamatā var būt rotājošā nozīme.

¹⁰⁶ Skat. А. Я. Брюсов. Сетчатая керамика, 9: 2, 19: 4, 5: 4 att.; C. F. Meinander. Die Bronzezeit in Finnland, 100: 19 att.; Л. Ю. Янитс. Поселения эпохи неолита..., 147. lpp.

¹⁰⁷ П. Н. Третьяков. К истории племен Верхнего Поволжья, 15. lpp. un tālāk; Л. Ю. Янитс. Мин. darbā, 149. lpp. Tekstilās keramikas traukiem divās armetnēs konstatēti pat stilizētu pilišu attēli (Н. Н. Гурина. Мин. darbā, 158. lpp.), kas vispār tipiski neolīta armetņu ķemmes-bedrišu keramikas traukiem.

¹⁰⁸ Н. Н. Гурина. Мин. darbā, 163.—164. lpp.

¹⁰⁹ Neatkarīgi no aplūkojamā apgabala tekstilā keramika radusies, piem., Ungārijā (M. Ember. Die Textildrucke auf den Toszeger Gefässen aus der Bronzezeit. — Acta Archeologica. Tommo II, Fasc. 1.—3. Budapest, 1952, 130.—142. lpp.), Vācijā (K. Schlabow. Abdrücke von Textilien an Tongefässen der Jungsteinzeit. — Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte, Bd. 44. Halle, 1960, 51.—56. lpp.), Melnās jūras piekrastē (Л. Н. Соловьев. Селища с текстильной керамикой на побережье западной Грузии. — СА, XIV, 1950) u. c.

apvidū gar Ņēgas un Ladogas ezeriem, daļā Somijas, Igaunijā un Latvijas ziemeļaustrumos.¹¹⁰ Latvijā tā atrasta nocietinātās un nenocietinātās apmetnēs, akmeņu šķirstu un arī akmeņu krāvuma kapos.¹¹¹ Izteiktas domas, ka plašāku tekstilās keramikas lietošanu Baltijā I g. t. p. m. ē. otrajā pusē un m. ē. sākumā stimulējuši jauni impulsi no Djakovas kultūras puses,¹¹² bet par to jāšaubās. Tekstilās keramikas izplatības areālā izšķiramas vairākas lokālas grupas. Pēc trauku formas, tekstilā iespieduma un rotājuma elementiem, varbūt pat mālu sastāva Latvijas ziemeļdaļā un tai piekļautajā Igaunijas dienvidu daļā izdalāma viena lokāla tekstilās keramikas grupa, kas atšķiras no Ziemeļigaunijas—Somijas un arī Djakovas apgabalu keramikas. Djakovas kultūras apgabalā tekstilā keramika lietota līdz III vai varbūt III/IV gs.,¹¹³ bet Baltijā līdz V gs.,¹¹⁴ pat līdz VI gs.¹¹⁵ No tā izriet, ka Latvijas teritorijā, tāpat kā Igaunijā un arī Djakovas kultūras apgabalā, agrā metālu laikmeta tekstilā keramika attīstījies uz vietējās agrās tekstilās keramikas u. c. kultūras elementu bāzes.¹¹⁶ Arī švikātās keramikas sākumi meklējami neolīta beigās — II g. t. p. m. ē. Vairākas neolīta apmetnēs atrastas trauku lauskas ar švikājumu trauka iekšpusē vai pat abās pusēs,¹¹⁷ tomēr šī agrā švikātā keramika pēc mālu masas sastāva un trauku formas atšķiras no vēlākās, metālu laikmeta švikātās keramikas. Agrajā metālu periodā švikātā keramika raksturīga Latvijai, Lietuvai, Baltkrievijai, daļēji Igaunijai, Somijai un Daugavas augšteces apgabalam.¹¹⁸ Tās izplatība daļēji sedz baltiskās toponīmikas izplatības areālu (4. att.: 12), un daudzi pētnieki saista to ar baltu ciltīm.¹¹⁹ Visā švikātās keramikas izplatības apgabalā pēc trauku formām un rotājuma elementiem izšķirami Somijas—Igaunijas, Latvijas un Lietuvas—

Baltkrievijas varianti.¹²⁰ Tas nozīmē, ka plašākā savstarpēju sakaru saistītā apgabalā izdalās novadi, starp kuru iedzīvotājiem pastāvējuši rosigāki, ciešāki sakari.

Latvijas teritorijā krustojās švikātās un tekstilās keramikas izplatības areāli, norādot te divu kultūru, divu etnisko pamatgrupu — baltu un somu saskari. Šāds stāvoklis pozitīvi ietekmēja ekonomiskos un kultūras sakarus. Līdz ar keramiku tos apliecina jau minētie un vēl citi atradumi. Tādi varētu būt Mūkukalnā atrastie kaula bultu gali (III: 7, 8, 13, 15), kam paralēles ir I g. t. p. m. ē. atradumos Polijā,¹²¹ Igaunijā,¹²² Djakovas tipa pilskalnos¹²³ un pat vēlos sarmatu apbedījumos.¹²⁴ Īpatnējiem Taniskalna, Asotes un Mūkukalna trijstūrājiem bultu galiem ar atskarbargām katras šķautnes pamatā un apaļu, noslēgumā noplacinātu kātiņu (III: 5, 6) līdzīgi atrasti Igaunijā,¹²⁵ Djakovas kultūras pilskalnos,¹²⁶ Ananjinās kultūras apgabalā,¹²⁷ pat Sibīrijā.¹²⁸ Šīs kaula bultas radušās, atdarinot vieglāk pieejamā materiālā kaulā bronzas pirmparaugus — skitu bultas, īpaši (Latvijā) apgabalos ar vāji attīstītu metalurģiju.¹²⁹ Tās datē ar I g. t. p. m. ē. pirmo pusi un vidu.¹³⁰

Mūkukalnā atrastajiem kaula bultu galiem ar kāta caurumiņu, kas izveidots pašā smailes daļā bez īpašas uznavas (III: 14), paralēles atrodam skitu bronzas bultās,¹³¹ Sadčikovas apmetnes kaula bultu galos, ko datē ar I g. t. p. m. ē.,¹³² tāpat Vidusdņepras pilskalnos.¹³³

¹²⁰ Я. Я. Граудонис. Поздний бронзовый и ранний железный века на территории Латвийской ССР. Автореф. диссертации. Л., 1962, 20. lpp.

¹²¹ T. Malinowski. Osadnictwo kulturu lużickiej wczesnej epoki żelaznej w Slupcy. — Fontes archaeologici posnanienses, vol. VIII—IX. Poznań, 1958, 36: 17—31 att.

¹²² A. K. Вассар. Укрепленное поселение Асва на острове Сааремаа, 35: 4, 8 att.

¹²³ А. Ф. Дубинин. Троицкое городище Подмосковья. — СА, 1964, I, 186. lpp., 6: 6, 7 att.

¹²⁴ В. П. Шилов. Калиновский курганный могильник. — МИА, 60. М., 159, 496.—497. lpp., 61: 11 att.

¹²⁵ Iru (A. Vassar. Iru Linnapära. Muistse Eesti linnused. Tartu, 1939, 52: 3 att.) un Pēdu (A. Moora. Peedu Kerikmägi, 70: 3 att.) pilskalnos.

¹²⁶ Djakovas (PSRS Vēstures muzeja fondi Maskavā, III nod. 26/2), Št. Kašira, Troicas u. c.

¹²⁷ A. Spicina izrakumi bij. Vjatkas guberņā (PSRS Vēstures muzejs, 42070 (VI 60/9a, arī 59/17b). Skat. arī P. B. Ахмеров. Археологические памятники Башкирии ананьинского времени. — КСИИМК, XLVIII, 1952, 10: 5 att.

¹²⁸ М. П. Грязнов. История древнейших племен Верхней Оби по раскопкам близ с. Большая Речка. — МИА, 48. М.—Л., 1956, XVIII tab.: 8, LII tab.: 15; О. А. Кривцова-Гракова. Садчиковское поселение. — МИА, 21. М., 1951, 14: 7 att.

¹²⁹ А. И. Мелюкова. Культура предскифского периода в лесостепной Молдавии. — МИА, 96. М., 1961, 24. lpp.; O. Kleemann. Die dreiflügeligen Pfeilspitzen in Frankreich. Abhandlungen den Geistes und Sozialwissenschaftlichen Klasse, 1954, H. 4, 103. lpp.

¹³⁰ Skat. Dubiņina, Ahmerova, Melukovas, Krivcovas-Grakovas u. c. darbos.

¹³¹ К. Ф. Смирнов. Вооружение савроматов. — МИА, 101. М., 1961, 22А: 17 att.

¹³² О. А. Кривцова-Гракова. Садчиковское поселение, 162., 181. lpp., 14: 8—11 att.

¹³³ Б. Н. Граков, А. И. Тереножкин. Субботовское городище. — СА, 19, 177. lpp., 7: 6—9 att.

¹¹⁰ П. Н. Третьяков. К вопросу об этническом составе населения Волго-Окского междуречья в I тысячел. н. э. — СА, 1957, 2, 75.—76. lpp.; X. А. Моора. О древней территории расселения балтийских племен. — СА, 1958, 2, 4. att.

¹¹¹ Kivtu, Kalnapiļu, Nukšu apmetnēs, Kļauņukalnā, Saleniekos, Baižkalna Urmaļos, Limbažu Buljumuižā, Balvu Rijnieku «Kara kapos» u. c. Pilnīgāku tekstilās keramikas atradumu vietu sarakstu skats I. Cimermanes rakstā šī krājuma 55. lpp.

¹¹² X. А. Моора. Вопросы сложения эстонского народа. . . , 78. lpp.

¹¹³ Ю. А. Краснов. Обследование памятников дьяковской культуры в долине Москвы-реки. — СА, 1963, I; И. Г. Розенфельдт. Посуда Троицкого городища. — СА, 1965, I, 187. lpp.

¹¹⁴ М. Х. Шмидехельм. Археологические памятники периода разложения. . . , 202. lpp.

¹¹⁵ Э. Д. Шноре. Асотское городище. — МИАЛ, II. Р., 1961, 113. lpp.

¹¹⁶ Analizējot Latvijas tekstilo keramiku, pie līdzīga secinājuma nonākusi arī I. Cimermane. Skat. šī kr. 56. lpp.

¹¹⁷ Balvu raj. Ičā (LVM, 64138: 58, 59, 92, 64139: 1 u. c.), Rīgas raj. Siliņupē (LVM, 65221: 6 u. c.), Pūkstes raj. Dvietē (LVM, 9408: 1, 9637: 19 u. c.), Ventpils raj. Purciemā (LVM A, 8530: 2, 3, 9123 u. c.). Tāda keramika sastopama arī Igaunijā (Л. Ю. Янитс. Min. darbā, 168. lpp.), Austrumbaltijai piekļautajos austrumu apgabalos (Н. Н. Гурина. Min. darbā, 158. lpp.), Somijā (C. F. Meinander. Die Bronzezeit in Finnland, 171. lpp.), arī Lietuvā (Р. Яблонските-Римантене. О древнейших культурных областях на территории Литвы. — СЭ, 1955, 3, 4. lpp.).

¹¹⁸ П. Н. Третьяков. Северные восточно-славянские племена. М., 1953, 92. lpp.; C. F. Meinander. Die Bronzezeit in Finnland, 22., 23. tab.: g, h u. c.

¹¹⁹ Spicins, Moora, Tretjakovs, Sedovs, Mitrofanovs u. c.

Latvijā,¹³⁴ Igaunijā,¹³⁵ Lietuvā,¹³⁶ Smoļenskas apgabālā,¹³⁷ Djakovas tipa pilskalnos¹³⁸ u. c. atrastas formā un izmēros līdzīgas viena tipa vienkāršas kaula vienzoba harpūnas (III: 16—18). Tās datē ar I g. t. p. m. ē.¹³⁹ To izplatība apmēram saskan ar iepriekš minēto kaula bultu galu izplatību, ietverot tekstilās un daļēji švikātās keramikas izplatības areālus.

Tāpat ar I g. t. p. m. ē. datējami Latvijā¹⁴⁰ un Igaunijā¹⁴¹ nocietināto apmetņu izrakumos iegūtie iemauktu kaula laužņu (псални) fragmenti, kam paralēles atrodamas Polijā,¹⁴² bet īpaši Pievolgas materiālos.¹⁴³ Austrumbaltijas atradumi pieder vienkāršotai (pēc K. Smirnova — V) laužņu grupai, kam raksturīgi viegls liekums un 3 vienā plaknē izveidoti caurumi. Šī laužņu forma radusies I g. t. p. m. ē. sākumā Eiropas dienvidaustrumu apgabalos un no turienes samērā ātri izplatījusies līdz Viduseiropai, nokļūstot arī Latvijā.

Nozīmīgs ir arī skitu tipa bronzas bultas gala (V:1) atradums Madonas raj. Galgauskas Kanderos,¹⁴⁴ kas, spriežot pēc formas, datējams ar VII—VI gs. p. m. ē.¹⁴⁵ Bez tā Austrumbaltijas sakarus ar austrumu un dienvidu apgabaliem netieši var apliecināt Igaunijas PSR teritorijā Muhu salā atrastais bronzas šķēpa gals, kas ievests no austrumiem vai dienvidiem,¹⁴⁶ un Kivisārē atrastais bronzas sirpis, ko uzskata par importu no Krievijas dienvidiem,¹⁴⁷ iespējams, no Pontijas apgabala. No dienvidiem, no

Pontijas apgabala, importēta Lietuvas PSR teritorijā Serņos atrastā bronzas figūriņa (V:2),¹⁴⁸ ko datē apm. ar 1200. g. p. m. ē. No Mazāzijas vai citas vietas Vidusjūras austrumdaļā nākusi arī cita Lietuvā atrastā I g. t. p. m. ē. pirmās puses vai vidus bronzas figūriņa (V:3).¹⁴⁹

Jaunākā laikā palielinājies skitu priekšmetu atradumu skaits Centrālajā Eiropā un pat Rietumeiropā,¹⁵⁰ tāpēc nav jāšaubās, ka spēcīgās dienvidu kultūras ietekmes atstrāvojušas arī līdz Baltijai. Domājams, ka skitu kultūras ietekmes Baltijā nonākušas starpcilšu sakaru rezultātā.

Plaši izplatītas I g. t. p. m. ē. beigu un m. ē. sākuma pieminekļos Austrumeiropā ir no apaļas stieples darinātas adatas ar plakanspirālē satītu galvu.¹⁵¹ Latvijā tādas adatas atrastas Daugmales pilskalnā¹⁵² un Mūkukalnā¹⁵³ (V:4). Pēdējām līdzīgas iegūtas Pievolgā, otrā pilskalnā pie Skņatīnas ciema, kur tās datē ar I g. t. p. m. ē. sākumu.¹⁵⁴ Tādas atrodam arī Lužīcas kultūras apgabālā.¹⁵⁵ Mūkukalna dzelzs adatai ar mazā tinumā veidotu galviņu (V:6)¹⁵⁶ paralēles atrodam Smoļenskas apgabālā,¹⁵⁷ Djakovas tipa pilskalnos,¹⁵⁸ arī Okas baseina pieminekļos.¹⁵⁹ Šī tipa dzelzs adatas nevar uzlūkot par tiešu paralēli Poļesjes kapos atrastajām adatām ar plakanspirāles galvu un kātiņa liekumu zem tās.¹⁶⁰ Tuvākas tām ir minētās bronzas adatas ar plakanspirāles galvu bez kāta liekuma.¹⁶¹ To apliecina Smoļenskas apgabālā Mokrjadinskas pilskalna apakšējā horizontā atrastās līdzīga tipa bronzas un dzelzs adatas.¹⁶²

Mūkukalnā atrasta arī bronzas adata ar nedaudz iegrieztu galviņu (V:5), kam līdzīgas zināmas Smoļenskas apgabālā. Tādas plaši sastopamas jau kopš bronzas laikmeta Viduseiropā, bronzas laikmeta

¹³⁴ Mūkukalnā (LVM A), L. Ludzas ezerā (LVM A, 11758:51), Lubānas ezerā (LVM A, 9794:54, 79; 9636:27, 101; PV 23316).

¹³⁵ Asvā (Igaunijas PSR ZA Vēstures institūta fondi, 3994:580), Pērnava (Pērnavas novadpētn. muzeja fondi, 765); A. K. В а с с а р. Укрепленное поселение Асва на острове Сааремаа, 35:6 att.

¹³⁶ Vosgeļu pilskalnā (Kaunās Valsts vēstures muzeja fondi, 1378:88).

¹³⁷ Tušemļas, Mokrjadinskas, Voškinas, Nakvasinas u. c. pilskalnos.

¹³⁸ Djakovas (PSRS Vēstures muzeja III nod. 81/40b), Troicas, Ščerbinskas, St. Kašira (PSRS VM, 61876—61/47b, 38a, 61/41b) att.

¹³⁹ Dienvidu Pievolgā šāda harpūna atrasta apmetnē ar jauktu kultūras slāni, kura agrākie atradumi ir II g. t. p. m. ē. (H. A. Мерперт. Археологические памятники у села Хрящевки. — КСИИМК, L, 1953, 54. lpp.), Volgas augštecē datēta ar I g. t. p. m. ē. pirmo rūsī (П. Н. Третьяков. Древнейшее прошлое Верхнего Поволжья. Ярославль, 1939, 31., 32. lpp.), Kalniešu I kapulauka atradumos ar I g. t. p. m. ē. (L. V а н к и н а. Калнешу pirmais kapulauks, 20.—21. lpp.).

¹⁴⁰ Mūkukalnā; skat. J. Graudonis. Kaula priekšmetu veidi Latvijā I g. t. p. m. ē. — «LPSR ZA Vēstis», 1961., 3., XI tab.: 9.

¹⁴¹ A. K. В а с с а р. Укрепленное поселение Асва на острове Сааремаа, 36:8 att.

¹⁴² J. Kostrzewski. Wielkopolska w pradziejach. Warszawa—Wrocław, 1955, 427. att.

¹⁴³ К. Ф. Смирнов. Археологические данные о древних всадниках Поволжско-Уральских степей. — СА, 1961, 1, 12. att.

¹⁴⁴ LVM A, 8048:1.

¹⁴⁵ К. Ф. Смирнов. Вооружение савроматов. — МИА, 101. М., 1961, 11: А 6—8, 15: В 1 att.; К. Ф. Смирнов, В. Г. Петренко. Савроматы Поволжья и южного Приуралья. — Свод археологических источников, вып. Д, 1—9. М., 1963, XII tab.: 19.

¹⁴⁶ E. Sturms. Die Kulturbeziehungen Estlands in der Bronze- und frühen Eisenzeit, 254.—255. lpp. Datē ar apm. 1300.—1100. g. p. m. ē.; H. Моога. Die Vorzeit Estlands. Tartu, 1932, 231. lpp.

¹⁴⁷ E. Sturms. Min. darbā, 255.—257. lpp., datēts arī apm. ar 1300.—1100. g. p. m. ē.

¹⁴⁸ E. Sturms. Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum, 146. lpp., XXa tab.; P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius. LAB, 1961, 101. lpp., 59. att.

¹⁴⁹ A. M. Tallgren. Bronze statuette from Lithuania. — «Senatne un Māksla», 1938, II, 56.—63. lpp.

¹⁵⁰ Я. К. Розен-Пшеворская. К вопросу о кельтско-скифских отношениях. — СА, 1963, 3, 67. lpp.

¹⁵¹ Т. Н. Никольская. Археологические раскопки в 1961—1962 гг. в Калужской области. — КСИА, 102, 1964, 79. lpp., 28:7 att.; Ю. В. Кухаренко. Памятники железного века на территории Полярья. — Свод археологических источников, вып. Д 1—29. М., 1961, 3. att., tab. 10:4, 10—3, 5, 15:8 u. c.

¹⁵² LVM, 63901:7243.

¹⁵³ LVM, 163184:804.

¹⁵⁴ П. Н. Третьяков. Древнейшие городища Верхнего Поволжья. — СА, IX. М., 1947, 71. lpp., 4:1, 2 att.

¹⁵⁵ W. Coblenz. Bronzezeitliche Gräber von Seegeritz bei Tauch, Landkreis Leipzig. Studien zur Lausitzer Kultur. Leipzig, 1958, 18:1 att.

¹⁵⁶ LVM, 163184:896.

¹⁵⁷ П. Н. Третьяков, Е. А. Шмидт. Древние городища Смоленщины. М., 1963, 91. lpp., 44:8, 9 att.; Е. А. Шмидт. Городище у д. Новые Батеки. Туграт, 12:4, 14:20 att.

¹⁵⁸ К. А. Смирнов. Новые городища дьяковского типа в бассейне реки Москвы. — КСИА, вып. 102. М., 1964, 94. lpp., 33:13 att.

¹⁵⁹ Ю. В. Никольская. Культура племен Верхней Оки в первом тысячел. н. э. — МИА, 72. М., 1959, 16. lpp.

¹⁶⁰ К. А. Смирнов. Min. darbā, 44. lpp.; Ю. В. Кухаренко. Min. darbā, 3. att., X tab.: 3 att.

¹⁶¹ П. Н. Третьяков. Древние городища Смоленщины, 88. lpp., 42:3 att.

¹⁶² П. Н. Третьяков. Древнейшие городища Верхнего Поволжья, 4:1, 2 att. Кā Daugmalē un Mūkukalnā Latvijā.

otraajā pusē Lužicas kultūras apgabalā, Moldāvijā, bet pirmsskītu un skītu laikā arī Ukrainā.¹⁶³

Lai gan minētās rotadatas izplatītas arī Vidus-eiropā un Lužicas kultūras apgabalā, atradumus Daugavas baseinā, Dņepras un Volgas augšteču apgabalos var uzlūkot par šo apgabalu iedzīvotāju I g. t. p. m. ē. un m. ē. sākumā uzturēto sakaru apliecinājumu.

Latvijā,¹⁶⁴ Igaunijā,¹⁶⁵ Smoļenskas apgabalā¹⁶⁶ un vēl tālāk dienvidos¹⁶⁷ atrasti dzelzs ķīļveida šaurasmens cirvji (V:13). Šie cirvji radušies dienvidos — skītu kultūras novados un no turienes izplatījušies plašos apgabalos. Dienvidos vienkāršos cirvjus datē ar VI—IV gs. p. m. ē.,¹⁶⁸ Dņepras augšteces apgabalos tie parādījušies ap IV gs. p. m. ē., bet lietoti ilgāk kā dienvidos.¹⁶⁹

Par Strazdē atrastajiem cirvjiem minēts, ka tie norāda Baltijas sakarus ar Juhnovas kultūru Piedņeprā¹⁷⁰ pēdējos gadsimtos p. m. ē. Igaunijas Jabaras kapulaukā atrasto M. Šmidehelma datē ar m. ē. sākumu.¹⁷¹ Latvijā aplūkojamā tipa cirvji iegūti akmeņu krāvuma kapos vai savrupatradumos, un minētās paralēles dod iespēju attiecināt tos uz laiku ap m. ē. sākumu.

Ķīļveida šaurasmens cirvju izplatība Skitijas stepju un meža stepju joslā, Milogradas, Juhnovas (4. att.: 4, 7) un getu kultūras novados, Smoļenskas apgabalā un Baltijā rāda, ka skītu kultūras novadā radusies priekšmeta forma caur Dņepras baseina zemēm nonākusi Latvijā un pāri tai arī Igaunijā. Vai Latvijā ievesti gatavi cirvji, vai sakaru ceļā aizgūta tikai to forma, varētu noskaidrot metalogrāfiskās analīzes. Divi līdzīga tipa cirvji atrasti Somijā,¹⁷² kur tos datē ar vikingu periodu (800.—1050. g. m. ē.). Abi cirvji iegūti kā savrupatradumi, pie kam viens vikingu pe-

¹⁶³ А. И. Мелюкова. Культуры предскифского периода в лесостепной Молдавии. — МИА, 96. М., 1961, 29. lpp., 12: 5—7 att.; Б. Н. Граков, А. И. Тереножкин. Субботовские городища, 176. lpp., 7: 12 att.

¹⁶⁴ Talsu raj. Strazdē (С. К. Богоявленский. Раскопки в Лифляндской и Курляндской губерниях летом 1896 года. — Тр. X арх. съезда в Риге, 1896, т. III. М., 1900, 111. lpp.; Х. А. Моора. Памятники позднего неолита и ранней эпохи металла в Прибалтике. — КСИИМК, XLVIII. М., 1952, 22. lpp., 7: 8 att.). Te atrastie 3 cirvji kopā ar citiem materiāliem glabājas PSRS Vēstures muzejā Maskavā. Tādi atrasti arī Rīgas raj. Ādažu mežā (LVM, 63851), Kuldīgas raj. Zvārdes Svētajos (LVM A, 7062), Ludzas raj. Naurēnu Mazpujātos (LVM, 161273), Balvu raj. Daņilovkā (Vēstures institūts).

¹⁶⁵ М. Х. Шмидельм. Археологические памятники периода разложения родового строя на северо-востоке Эстонии, 40.—41. lpp., 9: 7 att.; А. К. Вассар. К изучению племен I—IV веков в западной и юго-западной Эстонии. — ВЭИЭН, 195.—196., 210.—211. lpp.

¹⁶⁶ Е. А. Шмидт. Некоторые особенности культуры городищ верховьев Днепра во второй половине I-го тысячелетия до н. э. — Материалы по изучению Смоленской области, вып. IV. Смоленск, 1961, 356.—357. lpp.; Городище у дер. Новые Батеки, 170. lpp., 14: 17 att.; П. Н. Третьяков. Древние городища Смоленщины, 4 un 69: 9 att.

¹⁶⁷ Е. И. Горюнова. Городище Торфель. — КСИИМК, XXXI, 54: 31 att.; В. А. Иллінська. Скифські сокири. — Археологія, т. XII. Київ, 1961, 27.—33., 47.—52. lpp.

¹⁶⁸ В. А. Иллінська. Min. darbā, 29.—31. lpp.

¹⁶⁹ Е. А. Шмидт. Городище у дер. Новые Батеки, 179. lpp.

¹⁷⁰ Х. М. Моора. Памятники позднего неолита и ранней эпохи металла в Прибалтике, 22. lpp.

¹⁷¹ М. Х. Шмидельм. Min. darbā, 40.—41. lpp.

¹⁷² E. Kivikoski. Die Eisenzeit in Finnland, II. Helsinki, 1959, 827, 21. lpp., 106. tab.: 827.

rioda kapulauka robežās. Cirvji iegūti tādā apvidū, kur līdz šim I g. t. pirmās puses (romiešu perioda) atradumi nav zināmi.¹⁷³ Vai tie ir somu lokāla forma, vai arī nokļuvuši Somijā no Igaunijas maiņas ceļā, nav nosakāms, tomēr pēdējais variants ir ļoti iespējams.

Latvijas un Daugavas, Dņepras un Volgas augšteču apgabalu sakarus apliecina arī līdzīga ekonomiskā attīstība vienādās hronoloģiskās robežās, līdzīgas sabiedriskās organizācijas izmaiņas un visu šo izmaiņu atspoguļojums līdzīgās dzīves vietu tipa izmaiņās, ko konstatējam šais apgabalos I g. t. p. m. ē. un m. ē. sākumā.¹⁷⁴ So domu apstiprina J. Krasnova konstatējums, ka Baltija bijis viens no senākajiem zemkopības centriem Eiropas mežu joslā, kas ietekmējis zemkopības attīstību Baltkrievijas ziemeļdaļā un KPFSR ziemeļrietumu novados.¹⁷⁵ Šis ietekmes varēja izplatīties tikai sakaru ceļā.

Aplūkojamās apgabalos konstatējamās dažas kopīgas iezīmes arī celtniecībā: stabu konstrukcijā veidotas nocietinājumu sistēmas,¹⁷⁶ paralēli kalnu nogāzēm ejoši, grāvjos nostiprināti stāvkoku žogi (palisādes),¹⁷⁷ tāpat garas, līdztekus nocietinājumiem ejošas celtnes.¹⁷⁸ Protams, pilnīgi iespējama šo celtniecības elementu patstāvīga izaugsme, bet konkrētā gadījumā, kad vairāki citi vērojumi norāda uz iedzīvotāju sakariem, var domāt, ka yismaz daļēji arī vienādie celtniecības elementi apliecina Latvijas un šo apgabalu iedzīvotāju sakarus.

Visi minētie piemēri rāda, ka agrajā metālu periodā Latvijas PSR teritorijas iedzīvotāju sakari turpina attīstīties apmēram tai pašā apgabalā, kāds konstatējums jau agrākos periodos (1.—4. att.). Šai apgabalā tikai arvien vairāk iezīmējas atsevišķi ciešāku sakaru vienoti novadi.

Tai Austrumeiropas mežu joslas daļā, kurā konstatējami Latvijas iedzīvotāju sakari, īpaši izdalās Vislas—Nemunas apgabals. No tā Latvijā II g. t. p. m. ē. vidū un arī vēlāk ienāca pirmie bronzas priekšmeti, tāpēc šiem sakariem bija īpaša nozīme. Daudzo priekšmetu vienādās formas un II un I g. t. p. m. ē. mijā (Kālniešu un Reznu kapulaukā), bet jo vairāk I g. t. p. m. ē. un m. ē. sākumā (dienvidaustrumu Latvijā, Rietumlatvijā, Kaļiņingradas apgabalā) pastāvējušās vienādās apbedīšanas tradīcijas liecina, ka

¹⁷³ E. Kivikoski (Somija) sniegtā informācija.

¹⁷⁴ Visos minētajos apgabalos I g. t. p. m. ē. sākumā izveidojās zemkopju—lopkopju saimniecība ar lopkopības dominējošo lomu, kas saistījās ar patriarhāta nostiprināšanos un pāreju uz nocietinātām apmetnēm kā raksturīgāko dzīves vietu formu. M. ē. sākumā Baltijā, domājams, ar II gs., plašāk ieviešoties vietējai dzelzs ieguvei un dzelzs darba rīkiem, straujāka zemkopības attīstība radīja jaunas pārmaiņas ekonomikā, veicināja pirmatnējās kopienas straujāku sairumu, pāreju uz nenocietinātām apmetnēm kā valdošo dzīves vietu formu. (П. Н. Третьяков. Древние городища Смоленщины.)

¹⁷⁵ Ю. В. Краснов. К истории раннего земледелия в лесной полосе Европейской части СССР, 67. lpp.

¹⁷⁶ J. Graudonis. Celtniecība Mūkukalnā pēc 1959.—1961. g. arheoloģisko izrakumu materiāliem. — Referātu tēzes. R., 1962., 10. lpp.

¹⁷⁷ J. Graudonis. Turpat, 10. lpp.; Т. Н. Никольская. Городища у дер. Николо-Ливениц. — СА, 1962, 1, 5 att.; И. Г. Розенфельдт. Шебринское городище. — СА, 1964, 1, 2 att.

¹⁷⁸ Э. Д. Шноре. Асотское городище. Р., 1961, 12. lpp.; А. Ф. Дубинин. Min. darbā, 180. lpp., 2. att.

apgabalā no Vislas līdz Daugavai un pat pāri tai iedzīvotāju ekonomiskie un kultūras sakari bijuši ļoti cieši.

Otrs ciešāku sakaru vienots novads bija Latvijas ziemeļdaļa un Igaunija. Tas izpaudās pieaugošā vienādu formu priekšmetu skaitā un I g. t. p. m. ē. un m. ē. sākumā (akmeņu šķirstu kapi ar vienādu mīrušo orientāciju, akmeņu krāvuma kapi) pastāvējušās vienādās apbedīšanas tradīcijās. Igaunijā metālu nebija, unniecīgā Skandināvijas metālu importa dēļ tā nevarēja būt starpnieks metālu maiņā. Tas norāda, ka sakaros resp. maiņā nozīmīgas bijušas tādas vērtības, kuras tagad droši konstatēt vairs nevaram.

Agrajā metālu periodā samērā vāji konstatējami Latvijas sakari ar Skandināviju, kur jau II g. t. p. m. ē. bija plaši pazīstams metālu kultūras centrs. Reznu kapulaukā atrastie bronzas tualetes piederumi sakarus ar Skandināviju apliecina tikai II un I g. t. p. m. ē. mijā. Kurzemes «velna laivas» — skandināvu kolonijas pēdas — attiecas uz I g. t. p. m. ē. pirmo pusi, par tā paša laika sakariem liecina melārtipa bronzas cirvji. Un tomēr agrā metālu perioda skandināvisko formu Latvijā pagaidām maz, maz ir liecību par sakariem ar šo visai tuvo bronzas laikmeta kultūras centru.

Pagaidām Latvijā nav atrasti ar II g. t. p. m. ē. datējami austrumu cilmes bronzas priekšmeti, bet šādi atradumi iespējami, jo metāla pirmparaugu atdarinājumi — Fatjanovas un taisnmuguras akmens cirvji kā netiešas austrumu agro metalurģijas centru ietekmes Latviju ir sasnieguši. Vēlāk, I g. t. p. m. ē., austrumu virzienā sakari turpinājās, lai gan Pievolgā Fatjanovas kultūras vietā bija izaugušas Djakovas, Anaņjinas u. c. kultūras (sal. 3. att.: 2, 3 un 4. att.: 1—7).¹⁷⁹

Svarīgi atzīmēt, ka līdz šim zināmie bronzas laikmeta materiāli nerāda austrumu agrās bronzas metalurģijas tiešu ietekmi uz metalurģijas attīstību Latvijas PSR teritorijā. Nav arī materiālu, lai spriestu, kā Pievolgas agri attīstītā vietējās dzelzs ieguves un apstrādes māka ietekmējusi šī metāla apstrādes sākumus Latvijā.

Aktīvāko dienviņu un dienvidaustrumu, daļēji austrumu sakaru apgabali ietveras baltisko hidronīmu areālā, bet ziemeļu un ziemeļaustrumu — somisko hidronīmu areālā (4. att.: 12, 13). Attiecīgajos apgabalos agrajā metālu periodā arī citi materiāli norāda vai nu somugru (Igaunijas, Pievolgas novadu), vai baltu (Vislas—Nemunas, Daugavas, Dņepras un Augšējās Pievolgas apgabalu) etniskajām grupām piederošus iedzīvotājus. Ņemot vērā to, ka Latvijas ziemeļus un ziemeļaustrumus tai laikā apdzīvojuši somugru, bet dienviņus un dienvidaustrumus — baltu etniskajām grupām piederošie iedzīvotāji, jāatzīst, ka to ekonomisko un kultūras sakaru attīstībā liela nozīme bijusi iedzīvotāju etniskajai kopībai.

¹⁷⁹ Tas var būt viens norādījums, ka II g. t. p. m. ē. otrajā pusē un I g. t. p. m. ē. apgabalā no Baltijas jūras līdz Volgas augšteces novadiem nav notikušas lielākas iedzīvotāju migrācijas, kas būtu jūtami izmainījušas sakarus; tas ir arī zināms apliecinājums, ka agrā metālu laikmeta kultūras te izaugušas uz vietējo neolīta kultūru bāzes. Skat. Л. Ю. Янитс. Мін. darbā, 170., 179. lpp.; П. Н. Третьяков. Рецензия (Е. И. Горюнова. Этническая история Волго-Окского междуречья), 261. lpp.

Mezolīta un neolīta periodos vienādas materiālās un garīgās kultūras parādības (apmetņu novietojums, saimniecības raksturs, dažādu dzīvnieku kultūri, daļēji apbedīšanas tradīcijas, mākslas tradīcijas u. c.) vērojam plašākā Austrumeiropas mežu joslas apgabalā. Agrajā metālu periodā, turpinoties ekonomiskajiem sakariem (tāpat dzīves vietu novietojums un tipi, saimniecības raksturs, celtniecības paņēmieni utt.), garīgās kultūras jomā iezīmējas atšķirības. Dienvidu — ziemeļu un austrumu sakaru apgabalos arī ar vienādu etnisko sastāvu radikāla atšķirība ir tā, ka pirmajos no tiem pastāvējušās vienādas apbedīšanas tradīcijas, turpreti austrumos no Latvijas tādas nav konstatētas.

Par to, kā Latvijā agrajā metālu periodā maiņa notikusi, norādījumu nav, tomēr nav šaubu, ka tā laika maiņas vispārējā attīstības līmenī nodarbošanās ar to nevarēja nodrošināt attiecīgu personu eksistenci. Jādomā, ka īpaši I g. t. p. m. ē., kad visi nocielinātās apmetnēs ilgstoši dzīvojošās patriarhālās kopienas locekļi bija cieši saliedēti saimnieciskās darbības un aizsardzības interesēs, visa kopiena maiņas jautājumu kārtot nevarēja. Acimredzot bieži to realizēja atsevišķas personas vai nu pēc savas ierosmes, vai varbūt kopienas uzdevumā. Nav domājams, ka, piemēram, neolītā dzintars tikai gadījuma pēc mainīts no kopienas uz kopieniem. Sārnatē konstatēta plaša dzintara apstrāde. Tur atrasti dažādi dzintara izstrādājumi un neapstrādāts dzintars, plašāk dzintars ieplūdis Lubānas baseinā, bet, piemēram, Zebru ezera apmetnē iegūti tikai gatavi dzintara priekšmeti.¹⁸⁰ Zebru apmetnē atrastais dzintars, liekas, bijis domāts pašu vajadzībām, Lubānas baseinā dzintars ievests jau ar nolūku to apstrādāt arī tālākai maiņai. Te jāskatās atsevišķu cilvēku mērķtiecīga, konkrētiem apstākļiem atbilstoša rīcība, kur dažādos gadījumos dažādi savijas visas kopienas un atsevišķu cilvēku intereses.

Vēl jo vairāk par maiņu kā par atsevišķu cilvēku realizētu pasākumu jādomā, runājot par metāla priekšmetu ieguvī. Lai arī starp pirmatnējās kopienas locekļiem valdīja liela vienlīdzība, tā nebija absolūta. Vienu bronzas šķēpu (piem., Jaunā muižā kapā atrasto) vai cirvi lietojis viens kopienas loceklis, Reznu kapulaukā atrastos tualetes piederumus, šķiet, lietojuši cilvēki, kuru kapu piedevās tie atrasti. Viņi tos bija iemainījuši.

Ka atsevišķas personas realizējušas metāla priekšmetu maiņu, liekas, apstiprina arī tas, ka, izņemot depozītus,¹⁸¹ bronzas priekšmetus atrod pa vienam, lielākos attālumos citu no cita. Atsevišķs cilvēks varēja šos priekšmetus meklēt un aizvest tālu no gatavošanas vietas.

Vēl pārāk maz pazīstami agrā metālu perioda sabiedriskie apstākļi, pārāk maz ir konkrētu ziņu par tā laika īpašuma tiesībām, lai drošāk un sīkāk raksturotu maiņas norisi. Tomēr minētie apsvērumi mudina domāt, ka maiņas realizēšanai agrajā metālu periodā un pat varbūt jau agrāk augoša loma bijusi atsevišķiem cilvēkiem.

Bronzas laikmeta beigās, dzelzs laikmeta sākumā,

¹⁸⁰ E. Šturms. Ein steinzeitlicher Wohnplatz aus Zebrus-See in Kurzeme. — Congr. sec., 418. lpp.

¹⁸¹ Priekules Kalēju, varbūt arī Saldus Kalnēju, Pāles Laveru.

t. i., I g. t. p. m. ē., kad beidzās pāreja uz patriarhātu, kad sabiedrībā parādījās savstarpējās pakļautības attiecības, kad jēdziens «īpašums» vismaz dažu priekšmetu (rotu, ieroču, vienkāršu darba rīku, apģērba u. c.) grupās, šķiet, atbilda jau jēdzienam «personiskais īpašums», atsevišķu cilvēku nozīme maiņas procesā pieaug vēl vairāk. Bet arī tad vēl Latvijas apstākļos maiņa nevarēja būt atsevišķu cilvēku nodarbošanās nozare.

Maiņas objektu noskaidrošanu apgrūtina tas, ka ne viss, kas figurējis maiņā, saglabājies līdz mūsu dienām. Agrajā metālu periodā Latvijas iedzīvotājiem vissvarīgākais maiņas objekts bija bronza un I g. t. p. m. ē. otrajā pusē arī dzelzs, tāpat to izstrādājumi. Krama nozīmē ražošanas procesā mazinājās, tomēr tā lietošana turpinājās, un svītrainā krama kalts, kas atrasts Kļāņgukalnā, liecina, ka maiņā tam bijusi sava nozīme. Kaut mazākā mērā, kā maiņas objekts figurējis arī akmens vai no tā gatavoti priekšmeti. Vismaz Latvijas teritorijā maiņai izmantots arī dzintars, kaut gan jau II g. t. beigās un I g. t. p. m. ē. sākumā tā nozīme stipri samazinājās. Iespējams, ka šo materiālu Latvijas rietumpiekrastes iedzīvotāji atdevuši galvenokārt dienvidu virzienā ejošos maiņas sakaros, saņemot pretī bronzu. Ievedot metālus, kramu, pat akmens izstrādājumus u. c., dzintaru kā maiņas pretvērtību varēja izmantot tikai rietumu piekrastes iedzīvotāji, Latvijas vidus un austrumdaļas iedzīvotājiem arī dzintars bija jāiemaina pret kaut ko. Maiņai acīmredzot noderējuši lopkopības un zemkopības un pat medniecības un zvejniecības produkti.¹⁸² Latvijā šo produktu maiņa, domājams, pastiprinājusies pēc kaujas cirvju kultūras izplatīšanās. Jau agrajā metālu periodā Latvijā u. c. kā maiņas objekti droši vien izmantoti arī mājlopi. Kažokādu dzīvnieku kaulu lielais daudzums I g. t. p. m. ē. pieminekļos rāda, ka viena no nozīmīgākajām maiņas vērtībām Latvijas iedzīvotājiem bijusi kažokādas. Mūkukalnā u. c. pieminekļos no medību dzīvnieku kauliem visvairāk ir bebru kaulu. Kaut arī bebru gaļa lietota uzturā, nevar būt šaubu, ka tie medīti galvenokārt skaistās ādas dēļ.

Maiņas procesa norise neietekmēja maiņas virzienu, turpretī maiņā dodamās pretvērtības bija nozīmīgas ne vien sakaru noteiktam virzienam, bet arī jebkura virziena sakaru intensitātei. Latvijā un tai piekļautajos Daugavas, Dņepras un Volgas augšteču apgabalos apmēram vienādie dabas apstākļi (meži ar līdzīgu faunu) un vienādā saimniecība noteica to, ka minētās Latvijas iedzīvotāju maiņas pretvērtības tālāko austrumu apgabalu iedzīvotājiem bija maz pievilcīgas. Ar to, domājams, jāizskaidro fakts, ka samērā agri augstu attīstītās Pieurāla metalurģijas produkcija nenokļuva Latvijā.

Maiņas pretvērtību mazā pievilcība un to ierobežotais daudzums traucēja plašāku maiņas sakaru attīstību arī dienvidu un rietumu virzienos. Ne no Skandināvijas, ne no Vislas apgabala metāli neieplūda tādā daudzumā, ka tie iegūtu izcilu nozīmi ražošanā. Kā rāda pieminekļos atrastie tīģeļu un lejamo formu fragmenti, Latvijas iedzīvotāji metālus iepazīna, iemācījās tos apstrādāt, bet to trūkuma dēļ

¹⁸² Д. ж. Г. Д. Кларк. Донсторическая Европа. М., 1953, 256. lpp.

viņu kultūrā vēl ilgi saglabājās neolīta iezīmes. Vēl I g. t. p. m. ē. svarīgākie ražošanas rīki un sadzīves priekšmetu gatavošanas materiāli palika akmens un kauls, savu nozīmi zināmā mērā saglabāja krams.

Latvijas PSR teritorijas iedzīvotāju sakarus veicināja izdevīgais upju tīkls un jūras tuvums. Dienvidu un rietumu virziena sakaros nozīmīgs bija jūras ceļš gar piekrasti,¹⁸³ bet jau agrajā metālu periodā, šķiet, izmantots arī Lielupes ūdensceļš.¹⁸⁴ Svarīgākais cauri Latvijai tomēr bija Daugavas ūdensceļš. Domājams, ka tikai pa Daugavu un tās pieteku Aivieksti jau neolītā lielais dzintara daudzums varēja nonākt Lubānas baseina iedzīvotāju rokās. Pa Daugavu Latvijas iedzīvotāji uzturēja sakarus ar Dņepras un Volgas augšteču apgabaliem. Daugava kā satiksmes ceļš iezīmējās jau II g. t. p. m. ē. (dzintara maiņa, Fatjanovas un taisnmuguras cirvju izplatība), bet tās intensīvāka izmantošana konstatējama I g. t. p. m. ē., kad Daugavas krastos koncentrējās daudz nocietinātu apmetņu (Ķivutkalns, Kļāņgukalns, Daugmale, Mūkukalns, Aizkraukle, Vīnkalns, Koknese u. c.), agrie kapulauki (Reznu, Kalniešu, Raganu kalna) un importa priekšmetu atradumi (Parumbā, Ķivutkalnā, Kļāņgukalnā, Reznās, Mūkukalnā, Altenē, Krustpilī, Jersikā).

Agrajā metālu periodā izveidojās jau arī šī ceļa turpinājumi pa Volgu tālāk uz austrumiem un pa Dņepru — uz dienvidaustrumiem. Par Daugavas—Volgas ūdensceļa izveidošanās laiku minēts Anaņjinas kultūras periods.¹⁸⁵ Teiktāis liecina, ka Daugavas—Volgas ūdensceļa pastāvēšana I g. t. p. m. ē. nav noliedzama, bet A. Spicina norādījums par fatjanoviešu satiksmi pa Daugavu u. c. minētie fakti pieļauj iespēju, ka šī austrumu un rietumu sakaru ceļa sākumi meklējami jau agrāk.

Daugavas—Dņepras ceļa pastāvēšanu daži autori saista jau ar dzintara tirdzniecību,¹⁸⁶ bet drošāk runāt par tā eksistenci var I g. t. p. m. ē. beigās, kad ar šo ceļu saistāmi vairāku autoru norādītie sakari ar Juhnovas kultūras novadu, kad konstatējama dienvidu kultūru ietekmju atstrāvošana pa to līdz Latvijai.

Nelielais apskats rāda, ka agrajā metālu periodā tālāk attīstījušies sakari, kas Latvijas teritorijas iedzīvotājiem ar kaimiņu apgabaliem sākušies jau agrāk. Nozīmīgākie bijuši sakari dienvidu virzienā, bet rosīgi un svarīgi tie bijuši arī ar austrumu apgabaliem. Lai gan maiņas pretvērtību šaurais sortiments un daudzums ierobežoja maiņu, Latvijas iedzīvotāju sakari stimulēja vietējo kultūru attīstību II un I g. t. p. m. ē. un tā Latvijā neatpalika no tuvāko kaimiņu iedzīvotāju kultūras, kaut gan trūka vietējo metālu. Ja arī Daugavas, Dņepras, bet īpaši Volgas augšteču apgabalos vairāk lietoja metāla priekšmetus, ja arī dzelzs vietējā ieguve tur attīstījās ātrāk, lopkopībā, zemkopībā un celtniecības attīstībā konstatējama tikai nenozīmīga atšķirība. Vietējo kultū-

¹⁸³ П. Гудинас, С. Пинкус. Палангский музей янтаря. Вильнюс, 1964, 61. lpp.

¹⁸⁴ Я. Я. Граудонис. Поздний бронзовый и ранний железный века на территории Латвийской ССР, 29. lpp.

¹⁸⁵ В. Б. Вилинбахов. Балтийско-Волжский путь. — СА, 1963, 3, 127. lpp.

¹⁸⁶ С. Пинкус. Min. darbā, 41., 61. lpp.

ras elementu attīstības un sakarus gūtās pieredzes rezultātā Latvijas PSR teritorijas iedzīvotāji iemācījās metālapstrādi, un m. ē. sākumā, plašāk iegūstot vietējo dzelzi, to materiālā kultūra sasniedza augstu attīstības pakāpi.

Ievērojot sakaru problēmas lielo nozīmi, tās, tāpat kā citu problēmu, dziļāka izpēte prasa turpmāk paplašināt agrā metālu perioda arheoloģisko pieminekļu pētniecību gan Latvijas PSR teritorijā, gan Baltkrievijas PSR un KPFSR rietumu apgabalos.

О СВЯЗЯХ НАСЕЛЕНИЯ ЛАТВИИ В ЭПОХУ РАННЕГО МЕТАЛЛА

Я. Граудонис

РЕЗЮМЕ

Для выяснения развития материальной и духовной культуры, общественных отношений, а также этнической истории населения Латвии в эпоху раннего металла (середина II тысячелетия до н. э. — I век н. э.) весьма важное значение имеет изучение связей этого населения с соседними племенами. В статье делается попытка кратко охарактеризовать эти связи, причем преимущественное внимание уделяется материалам, доказывающим наличие связей в восточном направлении.

Территориальное распространение некоторых видов костяных гарпунов (табл. I: 1,2), наконечников стрел (табл. I: 3,4—6; III: 1—4, 9—12), «пешен» (табл. I: 11, 12), каменных когтевидных долот (табл. V: 7—10), а также места нахождения балтийского янтаря, произведений первобытного искусства, связанных с культовыми традициями (табл. II: 1—9), и ямочно-гребенчатой керамики позволяют наметить границы лесной полосы Восточной Европы (рис. 1,2), жители которой поддерживали взаимные связи еще с эпохи мезолита и неолита.

Толчок дальнейшему развитию внешних связей населения территории Латвии, как и всей западной части лесной полосы Восточной Европы в начале II тысячелетия до н. э., дало расселение здесь носителей культуры боевых топоров (рис. 3: 1). Развитию межплеменных связей способствовало, во-первых, соприкосновение разных этнических групп — носителей старой охотничье-рыболовецкой и новой скотоводческо-земледельческой культур; во-вторых, то обстоятельство, что при слиянии культуры пришельцев с культурой местного населения появились локальные формы орудий, и, в-третьих, то, что скотоводы-земледельцы легче воспринимали и передавали дальше влияние более развитых южных культур. Кроме того, в середине II тысячелетия до н. э. в северной Европе стали использовать бронзу. Для Латвии, где своих металлов не было, обмен, т. е. внешние связи, стал в это время играть чрезвычайно важную роль в дальнейшем культурном развитии населения.

Бронзовые топоры с закраинами, боевые топоры нортикенского типа, булавки, каменные мотыги со змеиной головкой (табл. IV: 4,5) и другие находки, а также курганы с многоярусными захоронениями подтверждают тесные связи этнически близких жителей Латвии и Висло-Неманской области в середине и во второй половине II тысячелетия до н. э. В северном направлении внешние связи простира-

лись в глубь территории Эстонии, куда бронза ввозилась прежде всего с юга при посредничестве балтских племен.

В то же время находки каменных топоров фатьяновского типа с прямой спинкой (табл. IV: 3,2; рис. 3: 2,3,6), а также боевых топоров (табл. I: 7,9) указывают на связи с обитателями верхнего течения Днепра и Волги, а каменные топоры аугшземского типа (табл. IV: 1) и уступчатые топоры намечают связи в юго-восточном направлении. На взаимные связи населения обширных областей указывает распространение текстильной и штрихованной керамики (рис. 4: 1,2). Появление текстильной керамики связывают с восточными влияниями, с притоком нового населения в Прибалтику. Автор высказывает предположение, что ранняя текстильная керамика возникла при слиянии культур ямочно-гребенчатой и шнуровой керамики. Способ изготовления посуды при помощи ткани зародился на основе существовавшего приема украшать поверхность изготавливаемой глиняной посуды отпечатками шнура или связки шнуров. Появление ранней текстильной керамики на территории Латвии было определено как развитием местных элементов культуры, так и, частично, влиянием связей с районами к востоку от Латвии.

Текстильная керамика в северо-восточной части Латвии чаще всего встречается в памятниках I тысячелетия до н. э. и начала н. э. (в укрепленных и неукрепленных поселениях, в могильниках с каменными ящиками и каменными оградами). По форме сосудов, характеру отпечатка тканей на их поверхности эта керамика в Латвии и южной Эстонии представляет собой отдельную подгруппу текстильной керамики, отличающуюся от текстильной керамики Финляндии, северной Эстонии и области дьяковской культуры. Имеется основание предполагать, что она развилась на основе местной ранней текстильной керамики, хотя отдельные признаки и указывают на связи с областью дьяковской культуры.

В ареале распространения штрихованной керамики также можно выделить отдельные группы ее — литовско-белорусскую, латвийскую и эстонско-финскую. Это указывает на области, население которых имело более тесные контакты.

Для I тысячелетия до н. э. бронзовые топоры, наконечники копий, браслеты, спиральные украшения конца эпохи бронзы, шейные гривны, фибулы

и другие находки, датируемые началом железного века, одинаковые погребальные обряды в южной Латвии, Литве и еще южнее указывают на наличие тесных связей в этом направлении. Текстильная и штрихованная керамика, ложковидные украшения и другие находки, а также одинаковые погребальные обряды подтверждают наличие оживленных связей с Эстонией, а могилы с ладьевидной каменной надстройкой в Курземе, находки бронзовых (меларского типа) железных топоров и др. — также со Скандинавией. В то же время текстильная и штрихованная керамика, однозубые костяные гарпуны (табл. III: 16—18), наконечники стрел (табл. III: 5—8, 13—15), костяные псалии, бронзовые и железные булавки (табл. V: 4—6), узколезвийные клинообразные топоры (табл. V: 13) и, возможно, даже отдельные элементы строительства являются свидетельством тех оживленных связей, какие имели место с областями верхнего течения Даугавы, Днепра и Волги (рис. 4: 3—7). Наконечник бронзовой стрелы скифского типа, бронзовые фигурки (табл. V: 1,2,3), железные клинообразные топоры и др. указывают на то, что в I тысячелетии до н. э. Прибалтика была связана даже с миром скифской культуры.

Объектами обмена служили бронза, железо, янтарь, продукты скотоводства и охоты, а также кремь и другие материалы и изделия.

На основании данных археологии трудно дать существовавшим в древние времена меновым связям всестороннюю характеристику, но с большой долей вероятности можно сказать, что в эпоху раннего металла на территории Латвии обмен не был самостоятельной отраслью хозяйства. Все же следует полагать, что, особенно в I тысячелетии до н. э.,

в осуществлении обмена сырьем и разными изделиями возрастающую роль играли отдельные лица.

Развитию внешних связей в эпоху раннего металла, как и в более поздние периоды, способствовали выгодные пути сообщения. В южном направлении таковыми являлись побережье Балтийского моря, река Лиелупе и др., в восточном направлении — река Даугава. По всей вероятности, уже в I тысячелетии до н. э. использовался путь Даугава — Волга, а в конце этого тысячелетия намечается и путь Даугава — Днепр.

Система хозяйства и наличие на месте лишь сравнительно малопривлекательных эквивалентов являлись причиной того, что внешние связи в Латвии развивались медленно. Приобретенные путем обмена металлы не внесли ощутимых перемен в производство, которое на территории Латвии долго продолжало сохранять некоторые черты неолитической культуры. Даже в I тысячелетии до н. э. орудия производства и предметы обихода изготовлялись главным образом из кости, камня, кремня, дерева.

Тем не менее, несмотря на неоспоримость этого факта, территория Латвии в эпоху раннего металла являлась районом, где скрещивались важные экономические и культурные связи. Благодаря этому даже при полном отсутствии на месте металлов культура на территории Латвийской ССР во II и I тысячелетиях до н. э. развивалась одинаково с культурой соседних областей.

Важность рассматриваемой проблемы обуславливает необходимость более широкого изучения памятников эпохи раннего металла как на территории Латвийской ССР, так и в Белорусской ССР и западной части РСФСР.

LATVIJAS TEKSTILĀ KERAMIKA UN TĀS SAKARI AR DĶAKOVAS KULTŪRAS APGABALU

I. Cimermane

Arheoloģiskajos izrakumos iegūtā keramika, kas ir vismasveidīgākā atradumu kategorija senajās dzīves vietās un nereti sastopama arī apbedījumos, ir svarīgs avots dažādu problēmu, it īpaši etnisko jautājumu risināšanai. Māla trauki kā vietējie darinājumi rāda spilgtas īpatnības kā trauku formās un virsmas apdarē, tā arī ornamentā.

Laikā no I g. t. vidus p. m. ē. līdz m. ē. pirmajiem gadsimtiem plašā teritorijā Eiropas mežu joslā izplatīti pilskalni ar tekstilo keramiku, kuras virsmai raksturīgi auduma vai pinuma nospiedumi. Šo agro pilskalnu kultūru mēdz apvienot ar Džakovas kultūras nosaukumu, pēdējā laikā ar šo nosaukumu saprotot tikai rajonu starp Volgu un Oku un Valdaja augstieni.¹

Arī Latvijas ziemeļu un austrumu daļa un Igaunija ietilpst tekstilās keramikas izplatības rajonā. Sakarā ar to ir mēģināts šī rajona I g. t. p. m. ē. pilskalnu kultūru ietvert Džakovas kultūras areālā.²

Ir svarīgi apskatīt Latvijas tekstilās keramikas īpatnības un tās attieksmi pret Džakovas kultūras keramiku, tādējādi palīdzot risināt kaut nelielu daļu jautājumu par Latvijas šī laika kultūras sakariem ar Džakovas kultūras apgabalu.

Latvijas tekstilā keramika ir samērā jauna atradumu kategorija, kas nav vēl pietiekami atspoguļota mūsu arheoloģiskajā literatūrā. Šā gadsimta 30. gadu sākumā pirmie nozīmīgākie atradumi Buļļumuižā un Makašānu Saleniekos publicēti attiecīgo izrakumu pārskatos,³ nepievēršoties tuvākai tekstilās keramikas analīzei, kas izskaidrojams ar to, ka minētie tek-

stilās keramikas atradumi Latvijā šai laikā ir gan drīz vienīgie. 1938. gadā H. Moora piemin vēl vienu tekstilās keramikas atradumu no Raunas Kaugara, gan nosaucot to par keramiku ar sīkiem nagu iekniebumiem.⁴ Tekstilo keramiku kopā ar pārējo primitīvo keramiku — švikāto un nagiespiedumu keramiku H. Moora attiecina uz laiku no bronzas laikmeta beigām līdz agrā dzelzs laikmeta sākumam, norādot, ka līdzīga rakstura keramika sastopama vēl arī agrajā un pat vidējā dzelzs laikmetā.⁵

50. gados publicētas divu Ķenteskalna tekstilo trauku rekonstrukcijas,⁶ kā arī Pildas Nukšās atrastā tekstilā trauka attēls,⁷ tuvāk neskarot ar tekstilo keramikas saistīto jautājumu loku. Iss tekstilās keramikas atradumu vietu apskats dots 1961. gadā darbā par Asotes pilskalnu.⁸

Neolīta tekstilo keramiku, kas atrasta Kreiču apmetnē pie Ludzas, raksturojis F. Zagorskis.⁹ Viņš uzskaitījis arī pārējās neolīta tekstilās keramikas atradumu vietas Latvijā, kā arī devis tās datējumu — XVII—XVI gs. p. m. ē.¹⁰

Textilā keramika aplūkota arī igauņu arheologu darbos. M. Šmidehelma devusi īsu raksturojumu Igaunijā atrastajai dzelzs laikmeta tekstilajai keramikai,¹¹ norādot tās atrašanas vietas, kā arī tās pastāvēšanas hronoloģiskās robežas. M. Šmidehelma uzskata, ka tekstilā keramika visilgāk lietota Igaunijas dienvidos, kur tā sastopama vēl m. ē. V gs., kamēr pārējā Igaunijā izzudusi daudz ātrāk.¹²

⁴ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., II. Tartu, 1938, 557. lpp., 82. att.

⁵ H. Moora. Min. darbā, 557. lpp.

⁶ A. Stubavs. Amatniecība VI—VIII gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē. — AE, I, 1956., IV tab.: 2, 6.

⁷ Нукшинский могильник. Р., 1957, XXI tab.

⁸ Э. Д. Шноре. Асотское городище. Р., 1961, 112.—113. lpp.

⁹ F. Zagorskis. Kreiču neolīta apmetne. — «LPSR ZA Vēstis», 1963., 4., 28., 29. lpp., III tab.

¹⁰ Turpat, 33. lpp.

¹¹ М. Х. Шмидехельм. Археологические памятники периода разложения родового строя на северо-востоке Эстонии. Таллин, 1955, 130., 202. lpp.

¹² Turpat, 171. lpp.

¹ П. Н. Третьяков. Локальные группы верхнеднепровских городищ и Зарубинская культура. — СА, 1960, I, 36. lpp.

² П. Н. Третьяков. Восточнославянские племена. М., 1953, 8. att.; А. К. Вассар. Укрепленное поселение Асва на о. Сааремаа. — Тезисы докладов на пленуме ИИМК АН СССР, посвященном вопросам археологии Прибалтики. М., 1951, 39. lpp.

³ V. Ginters. Die Steinkistengräber von Buļļumuiža. — Congr. sec., 435. lpp., 8. tab.; R. Šnore. Die Hügelgräber und Steinsetzungen der römischen Kaiserzeit bei Salenieki. — Sb. GEG, 1932, 296. lpp., 9. att.; R. Šnore. Izrakumi Salenieku «kara kapos» Makašānu pagastā. — «Senatne un Māksla», 1936., II, 42.—43. lpp., 5., 11. att.

Neolīta un agrā metālu laikmeta tekstilo keramiku sīki analizējis L. Janītss,¹³ risinot arī tekstilās keramikas izcelsmes un attīstības jautājumus. Viņš tekstilās keramikas parādīšanos Austrumbaltijā saista ar sakariem austrumu virzienā — ar PSRS mežu joslas apmetnēm, kur tekstilā keramika atrasta lielā skaitā. Janītss konstatē, ka vēlā metālu laikmeta tekstilā keramika attīstās uz vietas, no neolīta tekstilās keramikas, tāpat kā visa šī laikmeta kultūra.¹⁴ Janītss atzīst laiku pa laikam no austrumiem iepļūstošus pārceļotāju viļņus, kas papildinājuši un nostiprinājuši somugru elementu Igaunijā.¹⁵

Runājot par tekstilās keramikas izcelšanos, H. Moora izsaka domu, ka tā veidojusies Pievolgā II g. t. p. m. ē. un no turienes II g. t. p. m. ē. vidū izplatījusies uz ziemeļrietumiem, kur to atrod apmetnēs kopā ar vēlo ķemmes-bedrīšu un auklas keramiku.¹⁶ Tālāko plašo tekstilās keramikas izplatīšanos I g. t. p. m. ē. Moora izskaidro ar jauniem impulsiem, ko Baltijas austrumu un ziemeļu apgabali saņēmuši no austrumiem — no Djakovas kultūras puses.¹⁷

Daudz rakstu baltu, somugru un slāvu etnoģenēzes problēmām veltījis P. Tretjakovs, skarot arī Djakovas kultūras un visa tekstilās keramikas izplatības apgabala etniskos jautājumus. Pēc P. Tretjakova domām, Djakovas kultūra ir izaugusi no vietējām neolīta kultūrām lopkopības, zemkopības un metālu apgūšanas rezultātā.¹⁸ PSRS Eiropas daļas mežu joslā I g. t. p. m. ē. izplatīto tekstilās keramikas kultūru viņš uzskata par somisku.¹⁹

Par tekstilo keramiku apgabalos uz austrumiem no Latvijas PSR rakstījis J. Stankēviča. Viņa apzinājusi un pētījusi I g. t. p. m. ē. apmetnes un pilskalnu Daugavas augštecē, kuru agrākajiem slāņiem raksturīga tekstilā keramika. Daugavas augšteces agro pilskalnu kultūru, Novgorodas apgabalu un Austrumbaltiju J. Stankēviča nošķir kā Djakovas kultūras lokālu variantu, par kuras nesējiem uzskata somu cilšu Daugavas grupu.²⁰

Tekstilā keramika Latvijā izplatīta teritorijā no Igaunijas robežas ziemeļos līdz Daugavai dienvidos (1. att.).²¹ Tā sastopama Ziemeļlatvijas bronzas laikmeta beigū un agrā dzelzs laikmeta sākuma uzkalniņu kapos ar akmeņu šķirstiem. Limbažu Buļļumuižas 4. uzkalniņā atrasti tekstilā trauka fragmenti, no kuriem daļēji rekonstruēts trauks.²² Dažas nelielas

tekstilo trauku lauskas atrastas arī uzkalniņā ar akmeņu šķirstiem Balvu raj. Pērkones c. Rijnieku «kara kapos», ko izrakumu vadītāji J. Graudonis un S. Laula datē ar laiku ap m. ē. sākumu.²³

Arī nākamā perioda kapulaukos — Ziemeļlatvijas II—V gs. akmeņkrāvumu kapos blakus citai keramikai atrasta tekstilā keramika. Lielāks daudzums tekstilo lausku, pēc kurām restaurēts arī viens vesels trauks, iegūts Makašānu Salenieku akmeņkrāvumā.²⁴ Vairākas viena tekstilā trauka lauskas, pēc kurām bija iespējams dot aptuvenu trauka rekonstrukciju, atrastas Balvu Nauduševas «Naudas kalnā».²⁵ Sīkāk lauskas dažādu gadu izrakumos atrastas akmeņkrāvumu kapos Baižkalna Upmaļos,²⁶ Sakstagala Lielpuderos,²⁷ Raunas Kaugarā²⁸ un Taurenēs grantsbedrēs.²⁹

Tekstilā keramika atrasta arī apmetnēs, kas atrodas iepriekš minēto kapulauku izplatības rajonā. Te izcili vietu ieņem Kivtu apmetne.³⁰ Apmetne atrodas Cirmas ezera ziemeļu krastā 4 m augstā morēnu uzkalnā. Intensīvākais tās izmantošanas laiks ir III—VI gs., bet sākums iesniedzas I g. t. p. m. ē. Apmetnes vietā vēlāk ierīkots latgaļu VII—XII gs. kapulauks. No 13373 Kivtu apmetnē atrastajām māla trauku lauskām 8249 (69,5%) ir tekstilās keramikas lauskas. Pēc atrastajām lauskām šajā rakstā dotas vairākas tekstilo trauku rekonstrukcijas.

Agrāka apmetne tika atklāta, pētījot vidējā un vēlā dzelzs laikmeta latgaļu līdzeno kapulauku Kapiņu Kristapēnos.³¹ Šajā apmetnē iegūtas 994 lauskas, no tām 1,91% tekstilās. Arī šeit kapulauks ierīkots agrākās apmetnes vietā. No apmetnes saglabājusies pavarda vieta, kā arī savrupatradumi: akmens cirvis, krama skaidiņa, beržamais un slīpējamie akmeņi, māla kāstuvju fragmenti. Šie atradumi liecina, ka apmetnes apdzīvotības sākumi meklējami I g. t. p. m. ē. Apdzīvotības augšējā robeža nav nosakāma.

Izdarot izrakumus Ūsiņu kapulaukā,³² kur pētīti agrā, vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapi, kā savrupatradums iegūts arī lielāks vairums māla trauku lausku. Tas liek domāt, ka te atradusies par kapulauku agrāka apmetne. No 105 šeit atrastajām lauskām 12,3% (13 gab.) ir tekstilās. Citu atradumu, kas liecinātu par apmetnes eksistenci, nav.

²³ 1964. g. izrakumi. Materiāli LPSR ZA Vēstures institūtā. Rijnieku «kara kapi»: 1., 12., 16., 18., 26. nr.

²⁴ CVVM, 64081—64112, rekonstruētais trauks — 64102.

²⁵ P. Stepiņa izrakumi 1938. g. CVVM, 63392.

²⁶ F. Jēkabsona izrakumi 1927. g. Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļa (turpmāk — A), 5345, 5353, 5361, 5319, 5210.

²⁷ H. Riekstiņa izrakumi 1933. g. E. Snores izrakumi 1932. g. A 8224:6, 11, 26, 34, 35, A 8282:9, 13, 20, 23, 26.

²⁸ K. Zīvera izrakumi 1876. g. Lauska atrodas Tallinā. H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland, II, III tab.: 1.

²⁹ F. Jēkabsona izrakumi 1929. un V. Ģintera izrakumi 1932. g. Šī senvieta akmeņkrāvumiem pieskaitīta nosacīti. Šeit pētīts vidējā dzelzs laikmeta līdzenais kapulauks. Tā kā zeme kapulaukā vietām ļoti akmeņaina, V. Ģinters pieļauj, ka te atradīsies agrāks akmeņkrāvums. CVVM, 64022, 64023.

³⁰ E. Snores izrakumi 1938., 1949., 1957. un 1958. g. Э. Шноре, И. Циммермане. Поселение и могильник в Кивты. — Крāj. От эпохи бронзы до раннего феодализма. Tallin, 1966, 175.—186. lpp.

³¹ R. Snores izrakumi 1928. g., F. Jēkabsona — 1928. g., O. Kalēja — 1938. g. A 7102, 7544.

³² F. Jēkabsona izrakumi 1927. g. A 5192, 8058, 8061.

¹³ Л. Ю. Янитс. Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайгы. Таллин, 1959, 143. lpp. un tālāk.

¹⁴ Turpat, 150. un 355. lpp.

¹⁵ Turpat, 357. lpp.

¹⁶ Х. Моора. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии. — ВЭИЭН, 1956, 76.—77. lpp.

¹⁷ Turpat, 78. lpp.

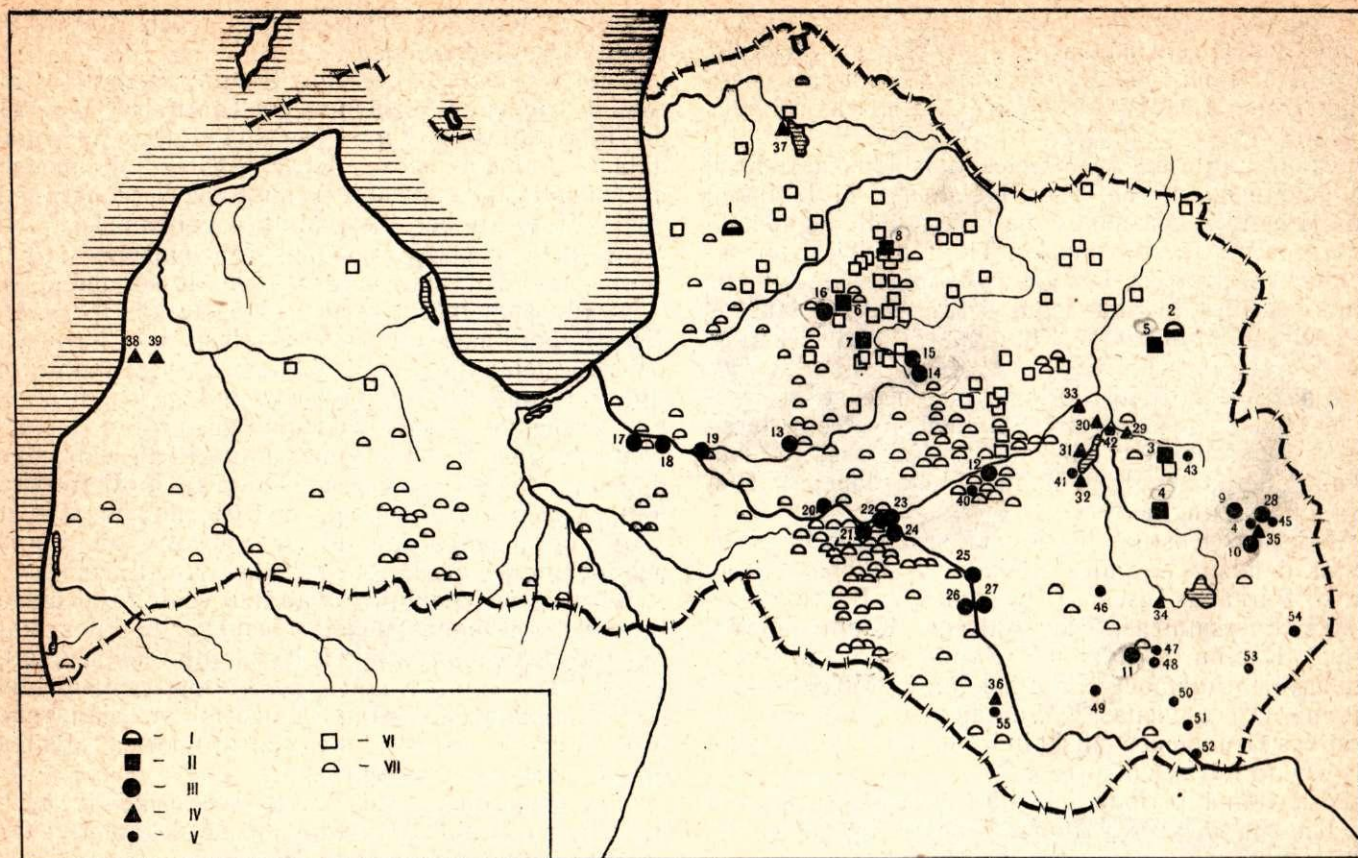
¹⁸ П. Н. Третьяков. Волго-Окская топонимика и некоторые вопросы этногенеза финно-угорских народов Поволжья. — СЭ, 1958, 4, 13. lpp.

¹⁹ П. Н. Третьяков. Рецензия (Е. И. Горюнова. Этническая история Волго-Окского междуречья). — СА, 1962, 4, 261. lpp.

²⁰ Я. В. Станкевич. К истории населения верхнего Подвinya в I и начале II тысячел. н. э. — МИА, 76, 38. lpp.

²¹ Karte по R. Snore. Latvijas aizvēstures kartes. — Congr. sec. arh. Balt. Rigae 19—23 VIII 1930. R., 1936., ar šī raksta autores papildinājumiem.

²² Trauks kara laikā gājis zudumā. Fotoattēls no V. Ģintera minētā darba, VIII tab.: 6.

1. att. Tekstilās keramikas atradumu vietas Latvijā un I g. t. p. m. ē. vidus — I g. t. m. ē. vidus kapu tipi.

- I. Uzkalniņu kapi ar akmeņu šķirstiem: 1 — Bullūmuīža, 2 — Rijnieki.
- II. Akmeņkrāvumu kapi ar tekstilās keramikas atradumiem: 3 — Salenieki, 4 — Lielpuderi, 5 — Nauduševa, 6 — Upmali, 7 — Taurene, 8 — Kaugars.
- III. Dzīves vietas: 9 — Kivti, 10 — Nukšas, 11 — Kristapēni, 12 — Silieši, 13 — Usiņi, 14 — Ezēni, 15 — Ezerbrīci, 16 — Kalnapiļas, 17 — Kļanģukalns, 18 — Daugmalējs pilsk., 19 — Kenteskalns, 20 — Mūkukalns, 21 — Lejasdopeles, 22 — Plāteri, 23 — Spietīni, 24 — Sēlpils pilsk., 25 — Asotes pilsk., 26 — Dignājas pilsk., 27 — Jersikas pilsk., 28 — Kišukalns.
- IV. Neolīta apmetnes: 29 — Iča, 30 — Asne, 31 — Abora, 32 — Malmute, 33 — Ramslava, 34 — Leimanišķi, 35 — Kreiči, 36 — Dviete, 37 — Rīņņukalns, 38 — Sārņate, 39 — Užava.
- V. Savrupatradumi: 40 — Sāvienas pilsk., 41 — Lisenas pilsk., 42 — Kainupes tacis, 43 — Kaplavas «Kapu kalns», 44 — Jurisdikas pilsk., 45 — Eversmūžas pilsk., 46 — Lopatišķu pilsk., 47 — Madalāņu pilsk., 48 — Spuldziņu pilsk., 49 — Višķu Maskavas s., 50 — Bobrovišķu pilsk., 51 — Žaunerēnu pilsk., 52 — Adamovas pilsk., 53 — Grundēnu pilsk., 54 — Volkorezi, 55 — Melnaiskalns, 56 — Rasnupļu pilsk.
- VI. Somugriskie akmeņkrāvumu kapi.
- VIII. Baltu uzkalniņu kapi.

Рис. 1. Места находок текстильной керамики в Латвии и типы погребений с сер. I-го тысячелетия до н. э. до сер. I-го тысячелетия н. э.

- I Каменные курганы: 1 — Буллюмуижа, 2 — Рийниеки.
- II Каменные могильники с находками текстильной керамики: 3 — Салениеки, 4 — Лиепудери, 5 — Наудушева, 6 — Упмали, 7 — Таурене, 8 — Каугарс.
- III Поселения: 9 — Кивты, 10 — Нукшас, 11 — Кристепени, 12 — Силеши, 13 — Усины, 14 — Эзены, 15 — Эзербрицы, 16 — Калнапиляс, 17 — Клангюкалнс, 18 — Даугмальское г-ще, 19 — Кентескалнс, 20 — Мукукалнс, 21 — Леясдопелес, 22 — Платели, 23 — Спиедини, 24 — Селпилское г-ще, 25 — Асотское г-ще, 26 — Дигнайское г-ще, 27 — Ерсикское г-ще, 28 — Кишукалнс.
- IV Неолитические стоянки: 29 — Ича, 30 — Асне, 31 — Абора, 32 — Малмуте, 33 — Рамслава, 34 — Лейманишки, 35 — Крейчи, 36 — Двиете, 37 — Риннюкалнс, 38 — Сарнате, 39 — Ужава.
- V Отдельные находки: 40 — Савиенское г-ще, 41 — Лисенское г-ще, 42 — Калнупе, 43 — Каплавское г-ще, 44 — Юридское г-ще, 45 — Эверсмужское г-ще, 46 — Лопатишское г-ще, 47 — Мадальянское г-ще, 48 — Спудзньское г-ще, 49 — Вишки, 50 — Бобровишское г-ще, 51 — Жаунеренское г-ще, 52 — Адамовское г-ще, 53 — Груденское г-ще, 54 — Волкорезы, 55 — Мелнайскалнс, 56 — Раснупльское г-ще.
- VI Финно-угорские каменные могильники.
- VII Курганные могильники балтов.

Vecpiebalgas Kalna Ezēnos 1935. gadā pētīts agrā dzelzs laikmeta kapulauks.³³ Izrakumos, galvenokārt kā savrupatradumi, iegūtas 153 lauskas, no tām 52,9% tekstilo. Lauskas nāk no kapus ierokot pārākta apmetnes kultūras slāņa.

Līdzīgos apstākļos atrastas tekstilo trauku lauskas arī Pildas Nukšu³⁴ un Priekuļu Kalnapiļu kapu-

laukos.³⁵ Kalnapiļu kapulaukā konstatēta arī pavarda vieta ar māla trauku lauskām un dzelzs nazi ar izliektu muguru.³⁶

³³ K. Ozolas izrakumi 1958. g. Pārskats LVM Arheoloģijas nod., materiāli Cēsu Vēstures un mākslas muzejā, Kalnapiļu, Kristapēnu, Nukšu, Usiņu un Kalna Ezēnu apmetnes J. Graudonis datē ar I g. t. p. m. ē. beigām un m. ē. sākumu. Skat. Я. Граудонис. Поздний бронзовый и ранний железный века на территории Латвийской ССР. (Rokrakstā.) 103., 107., 110., 117., 119. lpp.

³⁶ Cēsu Vēstures un mākslas muzejs. A 7192.

³³ V. Ģintera izrakumi. CVVM, 64031—64040.

³⁴ J. Graudona izrakumi 1948. g. CVVM, 65456:148.

Iespējamās apmetņu vietas, kur kā savrupatradumi uzietas māla trauku lauskas, starp tām arī tekstilās, atradušās Jaunpiebalgas Ezerbrīcu Jumalas ezera salīnā³⁷ un Ļaudonas Siliešos — Aiviekstes upes krastā.³⁸

Bez apskatītajām vietām tekstilās lauskas devuši arī pieminekļi, kuros izdarīti sistemātiski izrakumi un kur pārējā keramikas materiāla vidū iegūts neliels procents tekstilo lausku. Tie ir pilskalni un apmetnes galvenokārt Daugavas krastos. Te minams Dignājas pilskalns, kur iegūtas 132 tekstilās lauskas (1% visas keramikas),³⁹ Kļāņukalns — 49 tekstilās lauskas (1,47% visu lausku),⁴⁰ Ķenteskalns, kur atrasti daži desmiti tekstilo lausku.⁴¹ Pa tekstilās keramikas lauskai atrasts arī Sēlpils,⁴² Asotes,⁴³ Jersikas,⁴⁴ Daugmales⁴⁵ pilskalnos, Kokneses Mūku kalnā,⁴⁶ Šelupinku Ķīšu kalnā,⁴⁷ Lejasdopeļu,⁴⁸ Plāteru un Spietīņu apmetnēs.⁴⁹

Atsevišķas tekstilās lauskas kā savrupatradumi atrastas daudzos Latgales pilskalnos: Aulejas Žaunērēnu,⁵⁰ Barkavas Lisenas,⁵¹ Bukumuižas Bobrovišķu,⁵² Ciblas Eversmuižas,⁵³ Jurisdikas,⁵⁴ Kapiņu Madalānu,⁵⁵ Kapiņu Spuldziņu,⁵⁶ Kaplavas Kapukalna,⁵⁷ Krāslavas Adamovas,⁵⁸ Pilskalnes Melnākalna,⁵⁹ Rasnupļu,⁶⁰ Sāvienas,⁶¹ Silajāņu Lopatišķu⁶² un Skaistas Grundēnu⁶³ pilskalnos, kā arī Višķu Maskavas s.⁶⁴ un Istras Volkorezos.⁶⁵

Aprakstāmā perioda tekstilā keramika sastopama arī Ičas,⁶⁶ Asnes⁶⁷ un Aboras⁶⁸ neolīta apmetņu virsējos slāņos.

Lai izprastu agrā metālu laikmeta tekstilās kera-

mikas izveidošanos, nepieciešams neliels atskats uz neolīta tekstilo keramiku.

Latvijā zināmās 11 neolīta tekstilās keramikas atradumu vietas ar 3 izņēmumiem (Sārnate,⁶⁹ Užava⁷⁰ un Riņņukalns⁷¹) koncentrējas Latvijas austrumu daļā — Lubānas (Ičas, Asnes, Aboras, Malmutes⁷² un Ramslavas⁷³ apmetnes) un Ludzas (Kreīču apmetne⁷⁴) ezeru baseinos, Maltas Leimanišķos⁷⁵ un Dvietē,⁷⁶ rajonā, kur sastopam arī vēlāko — I g. t. p. m. ē. — I g. t. m. ē. vidus — tekstilo keramiku.

Neolīta apmetnēs atrastās māla lauskas ir samērā vieglas, porainas, vāji apdedzinātas. Māla liesināšanai tam piejauktas sasmalcinātas gliemežvāku drumslas vai augu daļiņas. Pēc atrastajiem fragmentiem nav iespējams rekonstruēt pilnīgu neolīta tekstilā trauka formu. Trauku izmēri bijuši lieli, vairumam diametrs 20—30 cm, gar augšmalu tie bieži rotāti — gan ar dažādi kombinētām bedrīšu rindām, gan ar svītru ornamentu, gan arī ar spiedogu uzspiestām zobiņu rindām. So lausku iekšpuse nereti švikāta.

Tekstīlie iespaidumi ir vairāku veidu. Vairumam lausku novērojamas nelielas ieapaļas bedrītes, kas, regulāri sakārtotas, veido it kā sietiņa rakstu (2. att.: 1—5), kāds varētu rasties, piespiežot traukam blīvi austu vienkārtna drānu. Lauskas ar sietiņveida iespaidumiem atrastas Kreīču,⁷⁷ Dvietes,⁷⁸ Leimanišķu, Asnes u. c. apmetnēs.

Otrs iespaiduma veids ir ļoti sīki, sekli un nenoteikti iespaidumi. Tādi sastopami uz dažām Dvietē⁷⁹ (2. att.: 6, 7) un uz vienas Užavas upē atrastās lauskas. Retāk sastopami garenī ovālu bedrīšu iespaidumi.

Trijās no minētajām apmetnēm — Ičas, Asnes un Aboras apmetnēs atrasta arī vēlāka — agrā metālu laikmeta tekstilā keramika ar zvīrgzdu piejaukumu māla masai.

Ičas apmetne devusi arī tādas lauskas, kuras, šķiet, varētu uzskatīt par pārejas pakāpi no agrās neolīta uz metālu laikmeta tekstilo keramiku. Dažām lauskām šeit māla masā novērojams zvīrgzdu piejaukums, bet virsmas apdare ar bedrīšu rotājumu tuvāka neolīta tekstilajai keramikai.⁸⁰ Sastopamas arī lauskas ar gliemežvāku piejaukumu, bet garenīem iespaidumiem, kas līdzīgi iespaidumiem uz vēlākajām lauskām.

Nemot vērā minēto, domājams, ka Latvijas teritorijā, tāpat kā Igaunijā un Džakovas kultūras apga-

³⁷ 8 lauskas, no tām 2 tekstilās. A 7832.

³⁸ 4 tekstilās lauskas. A 9859.

³⁹ E. Snores izrakumi 1939. g. CVVM, 10520.

⁴⁰ R. Snores izrakumi 1935. g. A 9960.

⁴¹ A. Stubava izrakumi 1954.—1958. g. Materiāli LPSR ZA Vēst. institūtā.

⁴² E. Snores izrakumi 1964. g. Materiāli turpat.

⁴³ E. Snores izrakumi 1949.—1953. g. Materiāli turpat.

⁴⁴ F. Baloža izrakumi 1939. g.

⁴⁵ V. Ģintera izrakumi 1935. g. CVVM, 63901.

⁴⁶ J. Graudoņa izrakumi 1959.—1962. g. CVVM, 163184.

⁴⁷ E. Snores izrakumi 1959. g. E. Snore. Izrakumi Šelupinku Ķīšu kalnā 1959. g. — Referātu tēzes. R., 1960., 4. lpp.

⁴⁸ E. Snores izrakumi 1961. g. Materiāli LPSR ZA Vēst. institūtā.

⁴⁹ J. Daigas un M. Atgāža izrakumi 1961.—1963. g. J. Daiga un M. Atgāzis. Arheoloģiskie izrakumi Sēlpils Spietīņos un Plāteres 1961. g. — Referātu tēzes. R., 1962., 6.—7. lpp.; J. Daiga un M. Atgāzis. Sēļu II arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1963. gadā. — Referātu tēzes, R., 1964., 7. lpp.

⁵⁰ A 2406.

⁵¹ A 9437.

⁵² A 1749.

⁵³ A 7829.

⁵⁴ A 11609.

⁵⁵ A 1740.

⁵⁶ A 9203:1.

⁵⁷ Ziņas no S. Tarakanovas apzināšanas ekspedīcijas materiāliem.

⁵⁸ A 7502.

⁵⁹ A 1725.

⁶⁰ П. Рыков. Древности Латгалии. Режица, 1917, 20. lpp., 12. att.

⁶¹ A 8731.

⁶² A 10612.

⁶³ A 1745.

⁶⁴ A 9471:12.

⁶⁵ A 7794.

⁶⁶ E. Sturma izrakumi 1938.—1939. g. CVVM, 64142:1, 64193, 64198:1 u. c.

⁶⁷ I. Lozes izrakumi 1964. g. Materiāli LPSR ZA Vēst. institūtā.

⁶⁸ I. Lozes izrakumi 1963. un 1964. g. I. Loze. Jaunie neolīta laikmeta pieminekļi Lubānas zemiņē. — Referātu tēzes. R., 1964., 11. lpp.

⁶⁹ L. Vankinas izrakumi 1953. g. CVVM, 65243:253.

⁷⁰ Savrupatradums. Kuldīgas novadpētniecības un mākslas muzejā.

⁷¹ E. Sturma izrakumi 1944. g. CVVM, 64565.

⁷² I. Lozes izrakumi 1963. g. Materiāli LPSR ZA Vēst. institūtā.

⁷³ Savrupatradumi. A 9401.

⁷⁴ L. Vankinas izrakumi 1956. g., L. Vankinas un F. Zagorska — 1957. g. un F. Zagorska — 1958.—1959. g.

⁷⁵ L. Vankinas izrakumi 1961. g. CVVM, 162261:2.

⁷⁶ Savrupatradumi. A 9314, 9586, 9637 u. c.

⁷⁷ F. Zagorskis. Kreīču neolīta apmetne, III tab.: 1.

⁷⁸ A 9586: 53, 82 u. c.

⁷⁹ A 9586: 82 u. c.

⁸⁰ CVVM, 64169—96.

balā, metālu laikmeta tekstilā keramika ir izveidojusies uz vietas no vietējās neolīta tekstilās keramikas.

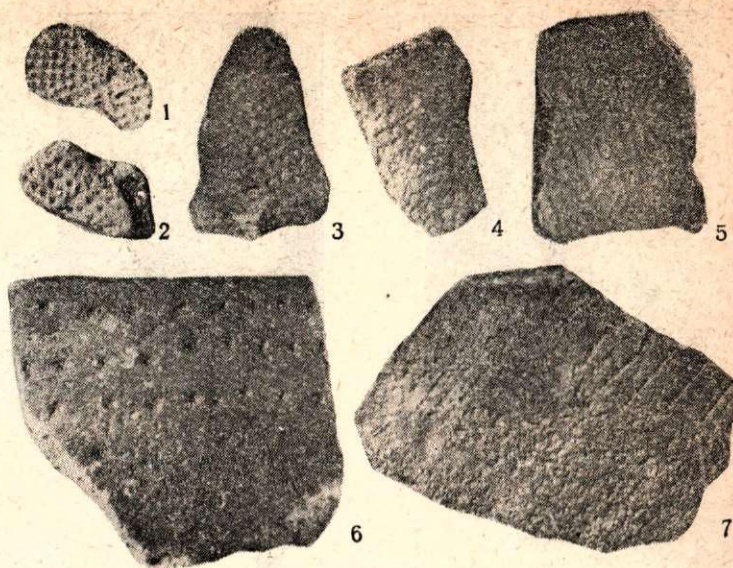
I g. t. p. m. ē. vidū Latvijā parādās agrā metālu laikmeta tekstilā keramika, kas gan pēc formas, gan pēc māla sastāva un virsmas apdares atšķiras no neolīta tekstilās keramikas.

Tekstilo trauku pamatforma ir spaiņveida trauks ar slīpi uz augšu paplašinātām sienām. Malu izveidojumā novērojama dažādība. Agrākās formas traukiem raksturīgi it kā mazliet piepampuši sāni. Šiem traukiem dibena diametrs tikai nedaudz mazāks par augšas diametru, bet sienas trauka vidusdaļā vai nedaudz augstāk tikko manāmi izvērstas uz āru, veidojot vāji izteiktu vēderu. Kakla daļa šiem traukiem nedaudz sašaurināta, maliņa viegli atliekta, profilā veidojot viegli liektu S formu. Nereti trauki gar malu rotāti ar bedrīšu rindu vai nagu iekniebumu joslu. Raksturīgs piemērs šai formai ir pēc Bullumuižas uzkalniņā atrastajām lauskām rekonstruētais trauks (3. att.). Tam gar vāji izteikto kakla daļu novietota seklu, apaļu bedrīšu rinda. Līdzīgas formas trauka malas lausku, gan ar atšķirīga veida bedrītēm, J. Stankēviča pieskaita Djakovas tipa pilskalnu senākajai keramikai.⁸¹ L. Janītss līdzīgas formas tekstilos traukus attiecina uz 3. tekstilās keramikas tipu, t. i., agro metālu laikmetu.⁸²

Minētajam tipam, šķiet, pieskaitāmas arī dažas Kivtu apmetnes zemākajās kultūras slāņa kārtās atrastās lauskas.⁸³ Te jāmin vairākas trauku malas ar nagu iekniebumiem trauku plecu daļā (10. att.). No traukiem saglabājušās tikai nelielas malas lauskas, pēc kurām redzams, ka trauks kakla daļā nedaudz ieraukts uz iekšu, bet maliņa atliekta. Tūlīt zem kakla horizontālā virzienā iet nagu iekniebumu josla. Līdzīgi rotāta švīkāta trauka mala atrasta Asvā.⁸⁴

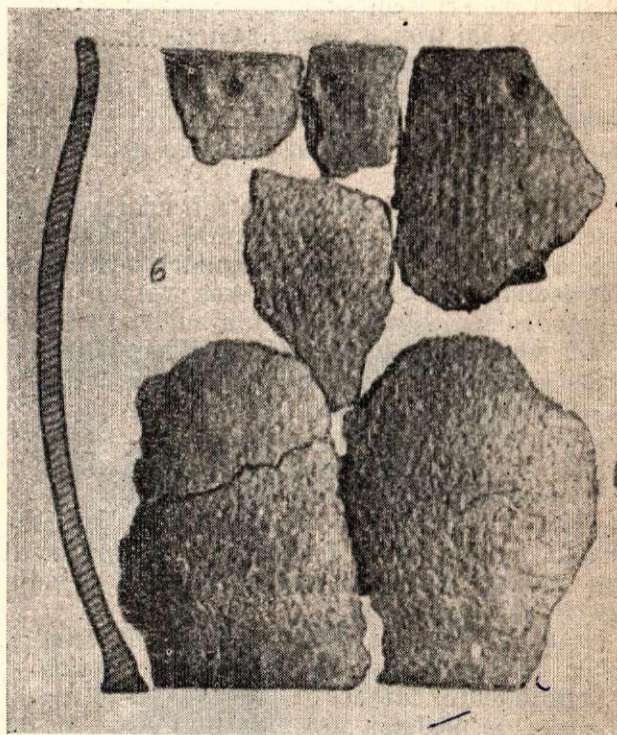
Šķiet, ka aprakstītā veida traukus ar vāji S veidā liektu malu var attiecināt uz laiku ap I g. t. p. m. ē. vidu vai III ceturksni.

Visizplatītākā tekstilās keramikas trauku forma ir taisnu sienu trauki. Šīs formas traukiem sienas slīpi uz augšu paplašinās un noslēdzas ar taisnu malu. Dažkārt pati trauka maliņa nedaudz ieliekta uz iekšu. Šādu trauku malu fragmenti veido apm. 62% no Kivtu apmetnē atrasto tekstilo trauku malu fragmentiem (6. att.: 1, 2, 5, 6). Tie sastopami arī citur — Saleniekos (4. att.), Nukšās (5. att.), Ķenteskalnā⁸⁵ un Nauduševā (7. att.: 1). Kivtu apmetnē taisnu sienu trauki sastopami jau pašās apakšējās kultūras slāņa kārtās, un to atradumi turpinās paralēli pārējām trauku formām līdz pat virsējām kārtām, visplašāko izplatību sasniedzot tekstilās keramikas pastāvēšanas vidusposmā. Šai laikā minētā trauku forma ir valdošā. Vēlākajā posmā taisnu sienu trau-

2. att. Neolīta tekstilā keramika: 1—5 — Leimanišķi, 6—7 — Dviete.

Рис. 2. Текстильная керамика неолита: 1—5 — Лейманишки, 6—7 — Двиете.

3. att. Tekstīlais trauks. Bullumuiža.

Рис. 3. Текстильный сосуд. Буллюмуйжа.

kiem nereti parādās apaļi caurumiņi gar trauka augšmalu.

Bez aplūkotajām tekstilās keramikas trauku formām sastopami trauki ar uz iekšu ieliektu augšējo daļu un vairāk vai mazāk izteiktu lūzumu plecu daļā. Lielākajiem traukiem lūzums spēcīgāks, mala virs tā platāka, mazākajiem šī mala šaurāka, profilējums

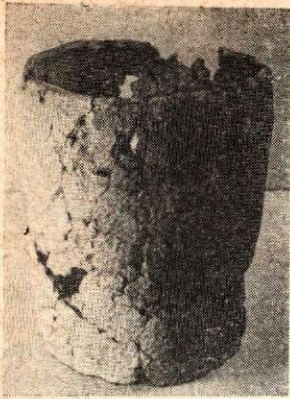
⁸¹ Я. В. Станкевич. Мин. darbā, 20. lpp., 8. att.: 1.

⁸² Л. Ю. Янитс. Мин. darbā, 146., 150., 294. lpp.

⁸³ Kivtu BB 9/10 izr. Iauk. 11., 7. kārtā u. c. Runājot par Kivtu apmetni, jāņem vērā, ka kultūras slānis šeit ir stipri sajaukts, kas ļoti apgrūtina agrāku un vēlāku keramikas grupu izdalīšanu. Virsējo kārtu, kā arī apmetnes perifērijas materiāls tā sajauktības dēļ šim nolūkam nav izmantojams. Novērojumi izdarīti galvenokārt pēc apmetnes centrālās daļas, kur mītnes slānis sasniedz 1 m un lielāku dziļumu un apakšējā daļā saglabāties nesajaukts.

⁸⁴ Igaunijas PSR ZA Vēst. inst., 4012: 3.

⁸⁵ A. Stuba v s. Min. darbā, IV tab.: 6.

4. att. Tekstilais trauks.
Saleniki.

Рис. 4. Текстильный
сосуд. Саленники.

5. att. Tekstilais trauks.
Nukšas.

Рис. 5. Текстильный
сосуд. Нукшас.

neizteiksmīgāks. Šī keramika sasauca ar vidējā dzelzs laikmetā plaši izplatīto profilēto keramiku. Apskatītā tekstilo trauku forma izplatās tekstilās keramikas pastāvēšanas beigu posmā. Tā sastopama Kivtu apmetnē kultūras slāņa virsējās kārtās (6. att.: 3, 4, 7), kā arī Ķenteskalnā.⁸⁶ Ārpus Latvijas tuvākās paralēles šai trauku formai sastopamas Dienvidigauņijas akmeņkrāvumu kapos.⁸⁷

Īpaša forma ir Kalnapiļu apmetnē atrastajiem tekstilajiem traukiem. Slīpi uz augšu ejošās trauka sienas augšā ierauktas uz iekšu un nobeidzas ar atliektu maliņu.

Tekstīlie iespaidumi uz māla trauku lauskām nav vienādi, bet laika gaitā izmainās. Apskatāmajā periodā senākie ir samērā regulāri, apaļīgi nedziļi iespaidumi (8. att.: 1—3), kas varētu rasties no rupja, samērā blīva vienkārtna auduma nospieduma. Šāda virsma ir Buļļunuižas traukam, kā arī virknei lausku no Kivtu apmetnes zemākajām kultūras slāņa kārtām un Kļauņukalna. Kivtu apmetnes zemākās kārtās nedaudz eksemplāros sastopams vēl cits virsmas apdares veids, kam saknes var saskatīt neolīta klājošās auklas keramikā. Tās ir lauskas ar it kā tievu aukliņu nospiedumiem (8. att.: 4). Šādu virsmu var dabūt, aptinot auklu ap apaļu kociņu un tad ripinot pa trauka virsmu. Uz trauka virsmas tādejādi rodas garas aukliņas joslas.

Nedaudz vēlāks šķiet cits nospieduma veids. Iespiedumi te garenī, rupjāki, reljefāki, bieži tajos var saskatīt dubultu, dažkārt grieztu šķiedru (8. att.: 5—9). Lausku nospiedumi plastilīnā liecina, ka tie izdarīti ar asu šķiedru, kas dziļi iegrieziesies mālā, atstājot reljefus nospiedumus. Pēc nospiedumiem redzams, ka trauka apdarē izmantots pinums, vienā virzienā ņemot rupjāku pavedienu, bieži vairākkārtīgu, otrā

tievāku. Pinumiem izmantota augu šķiedra, lūks vai varbūt pat zāle. Nospiedumos no pinuma parasti redzama tikai rupjākā šķiedra, kas sedz tievo pavedienu. Tievākais pavediens redzams brāķa gadījumos. Pinumā abi pavedieni krustojas nevis perpendikulāri, bet slīpi. Šādi pinumu nospiedumi ir lielam vairumam apskatāmā perioda lausku, bieži tie ir neskaidri, grūti atšifrējami.

Blakus pinumu nospiedumiem uz lauskām sastopams arī vienkārtnu auduma raksts. Auduma nospiedumi atšķirībā no agrākajiem, kam pārsvarā bija apaļīgas bedrītes, veido regulāras, pareizas formas garenī ovālas bedrītes (8. att.: 10). Bedrītes orientētas visas vienā virzienā. Šie iespaidumi radušies no vienkārtna auduma, kam izmantoti dažāda rupjuma pavedieni — rupji velki un smalki audi, kā rezultātā uz nospiedumiem redzami tikai rupjie velku pavedieni, bet smalkie audi pazūd.

Tālākajā attīstībā tekstilajai keramikai iespaidumi kļūst paviršāki, klāj trauka virsmu nevienmērīgi, vietām pat pavisam izzūd (8. att.: 11—17). Parasta parādība ir tekstilo iespaidumu imitācija, dažādi iebadījumi, arī it kā ķemmes zobīņu sekli iebadījumi (8. att.: 16), dažkārt sīki naga iespaidumi (8. att.: 12). Šā laika iespaidumi bieži ir neatšifrējami, neskaidri. Vietām, trauku veidojot, iespaidumi nogludināti, gandrīz pilnīgi izzūd. Trauki ar šādiem iespaidumiem sastopami gan Kivtu apmetnes augšējās kārtās, gan Ķenteskalnā (mazākais trauks), Nukšās u. c.

Par tekstilo trauku izgatavošanu izteikti dažādi uzskati. Ir uzskats, ka šie trauki veidoti ar gatavu trauku palīdzību. Lielāks māla trauks izklāts ar rupju audumu un izmantots par veidni, kurā veidots jaunais trauks. Ar izklātā auduma palīdzību trauku vēl mitru izcēla no veidnes.⁸⁸ Latvijā atrastā tekstilā keramika neliecina par šādu izgatavošanas veidu. Tam pretim runā trauka forma, kam gar malu nereti ir ieliekumi vai profilējumi. Šādi trauki no viengabala veidnes nav izņemami, un nav domājams, ka veidnes būtu darinātas vairākdaļīgas. Tāpat ar apskatīto trauku darināšanas veidu pretrunā ir fakts, ka uz lauskām bieži saskatāmas savienojuma vietas, un tas rāda, ka trauki gatavoti no māla sloksnēm, kas savienotas, ar pirkstiem no iekšpuses un ārpusē sašņepot savienojuma vietas. Ja pieņemam, ka trauks veidots veidnē, nav izskaidrojams arī, kāpēc auduma nospiedumi bieži klāj trauka dibena iekšpusi.

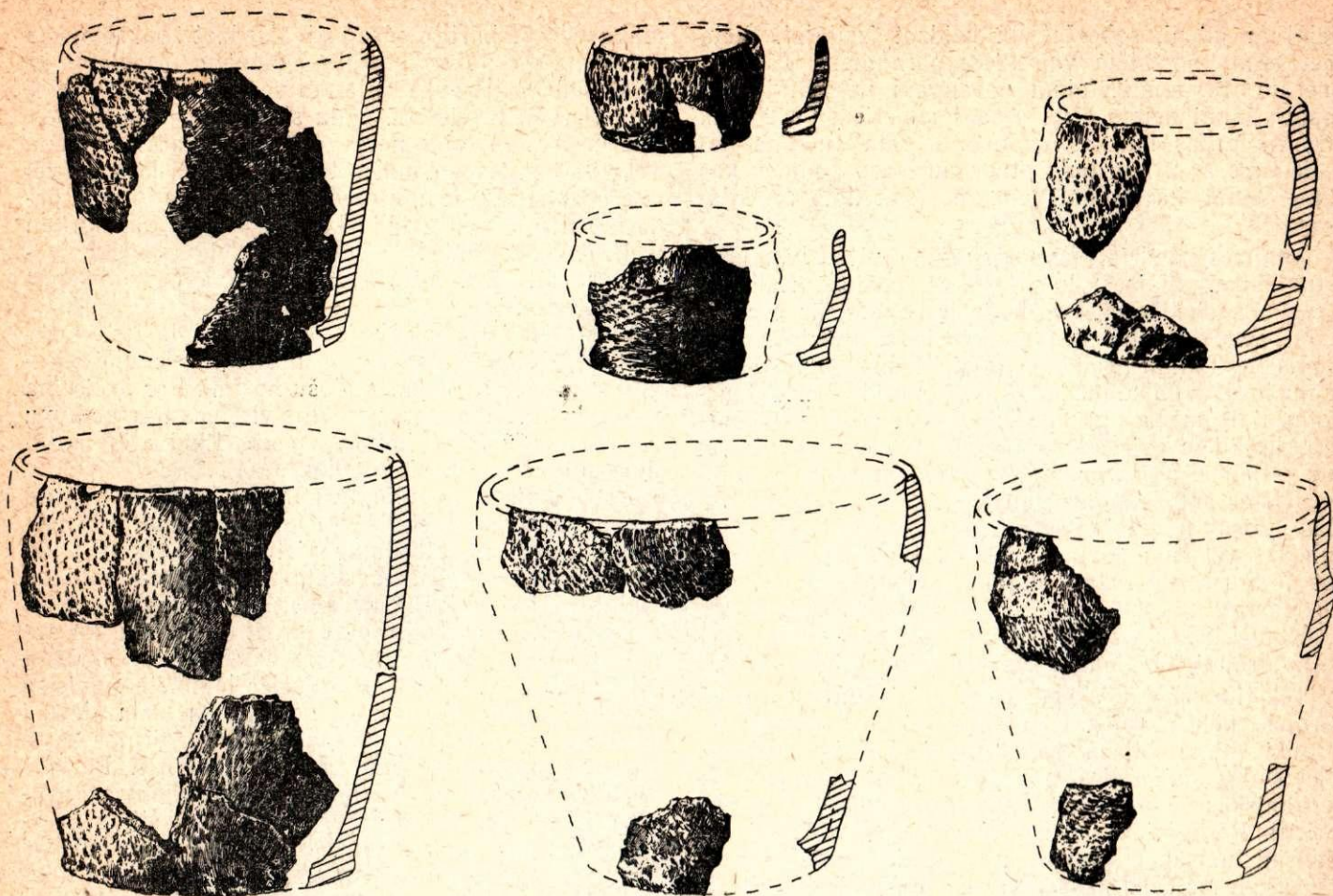
Apskatāmie tekstīlie trauki darināti bez podnieka ripas. Veidošana dažkārt notikusi uz apakšā paklāta auduma vai pinuma gabala. Vispirms izveidots trauka dibens, kas ar mitru lupatu nolīdzināts. Par to liecina tekstīlie iespaidumi trauku dibenu iekšpusē. Pēc tam izgatavotas māla sloksnes, kas lipinātas gredzenveidīgi vispirms pie dibena, no iekšpuses un ārpusē ar pirkstiem piespiežot un nolīdzinot,⁸⁹ pēc tam šādi māla sloksņu gredzeni lipināti cits citam virsū, līdz sasniegts vajadzīgais augstums. Visbeidzot izveidots vēlāmais trauka malas profilējums.

⁸⁶ A. Stubavs. Min. darbā, IV tab.: 2.

⁸⁷ Veru raj. Virunukas akmeņkrāvumā S. Laulas izrakumi 60. gados. Igaunijas PSR ZA Vēst. inst., 4262: 771 un 4161: 822, pēdējam pāri tekstilajiem iespaidumiem ir švikājums. S. L a u l. Virunuka tarandkalmed Vōru rajoonis. — Eestī NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, XIV kōide, 1965, 3, VII tab.: 2. Skat. arī S. L a u l. Textiilijälgedest keraamikaleidudel Eestis. — Krāj. От эпохи бронзы до раннего феодализма. Таллин, 1966, 96.—100. lpp.

⁸⁸ Sakari Pälssi. Tekstiilkeramiika. — Suomen Museo, XXIII. Helsinki, 1916.

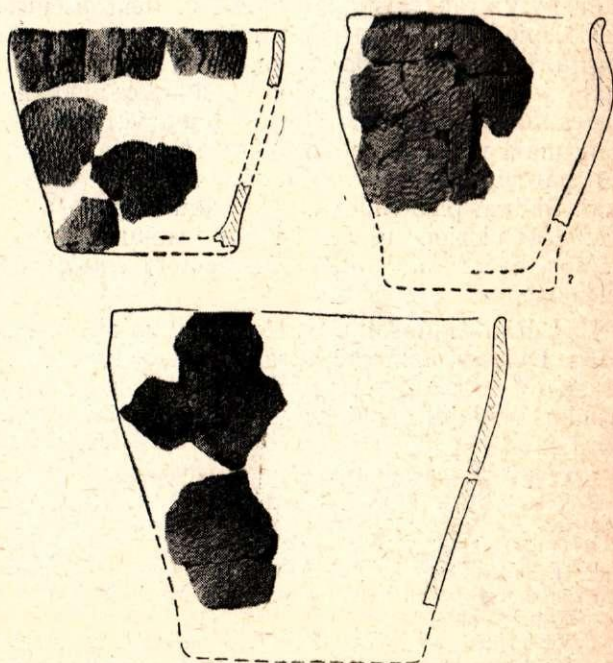
⁸⁹ Rezultātā trauka dibena iekšpusē vidū ir tekstīlie nospiedumi, bet gar malām tie nolīdzinājušies. Tas liecinā A. Uspenskai maldīgi rakstīt, ka ar speciālu štampu rotāti trauku dibeni iekšpusē. Skat. A. B. Успенская. Успенское городище. — КСИИМК, XLVIII, 1957, 118. lpp.

6. att. Kivtu apmetnes tekstilie trauki.

Рис. 6. Текстильные сосуды Кивтского поселения.

Latvijā nav konstatētas speciālas tekstilās keramikas pastāvēšanas laika krāsnis māla trauku apdedzināšanai. Ņemot vērā trauku apdedzināšanas samērā zemo pakāpi, apdedzināšana, jādodomā, notikusi atklātos pavardos, kādus šai laikā lietoja ēdiena gatavošanai un telpu apsildīšanai. Par to liecina arī lausku nevienu, plankumainā krāsa. Kā var secināt pēc māla trauku lausku analizēm,⁹⁰ tekstilo trauku apdedzināšanas temperatūra svārstījusies no 600 līdz 800°. Apskatāmajā periodā apdedzināšanas temperatūras paaugstināšanās no agrākajām uz vēlākajām lauskām nav novērojama, kas liecina, ka šai laikā lielas izmaiņas trauku apdedzināšanas veidā nav notikušas. Attīstība ir saskatāma māla masas sagatavošanas prasmē. Lai novērstu trauka saraušanos un līdz ar to plaisāšanu žūstot un apdedzinot, mālam tā liesināšanai piejaukti sasmalcināti laukakmeņu — granīta, kvarca un laukšpata graudi.⁹¹ Šamota piejaukums nav konstatēts. Māla masai piejaukamie zvīrgzdi ir speciāli sasmalcināti. Iespējams, ka laukakmeņi sasmalcināti sakarsējot, pēc tam ap-

7. att. Tekstilie trauki: 1 — Nauduševa, 2—3 — Kalnapiļas.

Рис. 7. Текстильные сосуды: 1 — НAUDУШЕВА, 2—3 — Калнапиляс.

⁹⁰ 25 Kivtu apmetnes lausku, tai skaitā arī 17 tekstilo lausku, analīzes izdarītas E. Vītiņa vadībā Ģeoloģijas un zemes dziļu aizsardzības pārvaldes Centrālajā laboratorijā. ZA Vēst. inst. Arheoloģijas nod. arh., Nr. 006: 2.

⁹¹ А. И. Августинник. К вопросу о методике исследования древней керамики. — КСИИМК, XLIV, 1956, 150. lpp.

lejo ar ūdeni, saberžot un beidzot izsijājot. Sieta lietošana konstatēta vairākiem paraugiem. Tā, piemēram, 18. analizētajam paraugam liesinātāja sagatavošanai lietots siets ar acs izmēriem ap 2 mm. Uz šīs pašas lauskas virsmas ir reta auduma nospiedums ar 2 mm lielu attālumu starp audiem, kas ļauj domāt, ka šis pats audums izmantots arī sijāšanai.⁹²

Analīzes gandrīz visām apskatītajām lauskām konstatē sīkas plaisas, kas lauskas iekšienē radušās, trauku apdedzinot. To cēlonis ir nepareizās proporcijās izvēlēts māla sastāvs, kā arī neatbilstoša rupjuma liesinātāja graudi. Salīdzinot lauskas no Kivtu apmetnes dziļākajām kārtām ar virsējo kārtu lauskām, redzam, ka agrākās vairāk plaisājušas, plaisas ap rupjajiem zvirgzdiem tām ir ar neapbruņotu aci saskatāmas. Māla masa šeit vājāk sastrādāta, māls nesaistās ar liesināmo materiālu. Virsējās kārtās lielās plaisas novērojamas reti, kaut arī sīkās iekšējās plaisas vēl sastopamas. Liesinātāja materiāls agrākajās lauskās manāmi rupjāks un lielākā daudzumā, sasniedzot pat 30—34% no kopīgās māla masas.⁹³

Klaņģukalnā atrastajai tekstilajai lauskai bez grūti graudiņiem konstatēts vēl pelnu piejaukums.⁹⁴

Tekstilo trauku iekšpuse parasti ir tumšāka nekā ārpusē, pelēkā vai pat melnā krāsā. Tas nozīmē, ka trauki lietoti ēdiena gatavošanai. Trauku iekšpuse lietošanas gaitā piesātināta ar oglekļa daļiņām no organiskās vielas saturošiem šķidrums, kas traukā vāriti. Pārogļojoties organiskās vielas nokrāsojušas lausku tumšāku. Ārpusē, kur organiskās vielas izdegušas, ir gaiša. Dažkārt lausku iekšpusē sastopama arī piedēguma kārtā.

Dažādi uzskati izteikti arī par to, kāda nozīme ir tekstilajiem iespaidumiem, kas klāj trauku virsmu. Daļa arheologu šais iespaidumos saskata tikai rotājumu.⁹⁵ Vairāk taisnības, šķiet, ir tiem pētniekiem, kas iespaidumus saista ar trauku gatavošanas tehnoloģiju.⁹⁶ Trauku veidojot, saspiežot kopā atsevišķās māla joslas un apstrādājot trauka iekšpusi, no ārpusē tika piespiesta mitra auduma vai pinuma lupata māla virsmas nolīdzināšanai.⁹⁷ Šāda lupata bija ļoti parocīga, jo labi pieklāvās izveidotā trauka formai. Šādam pieņemumam par labu runā iespaidumu dažādais virziens ne visai lielos trauku virsmas laukumos, kā arī jau minētie iespaidumi trauku dibenu iekšpusē.

Par drānu lietošanu, traukus gatavojot, liecina arī kāda Dvīetes apmetnē atrasta tekstilā lauska. Sai lauskai⁹⁸ vairākās vietās labi saskatāmas joslas, kur, trauku veidojot, savienotas 2 māla sloksnes. Šeit

māla sedzošā kārtā nodrupusi, atsedzot apakšējo, kas arī klāta ar tekstilēm iespaidumiem. Dabiski, ka iespaidumi šai trauka daļā, ko veselam traukam klāj pāri virsējā, pievienotā māla sloksne, varēja rasties, tikai trauku veidojot, nevis rotājot jau gatavu trauku. Tekstilajiem iespaidumiem trauka virsmā bija arī vēl cita nozīme. Ar šiem iespaidumiem trauka virsmu padarīja nelīdzena, tā sekmējot trauka labāku un vienmērīgāku apdedzināšanu, kas bija sevišķi svarīgi, ņemot vērā primitīvos trauku apdedzināšanas paņēmienus.⁹⁹

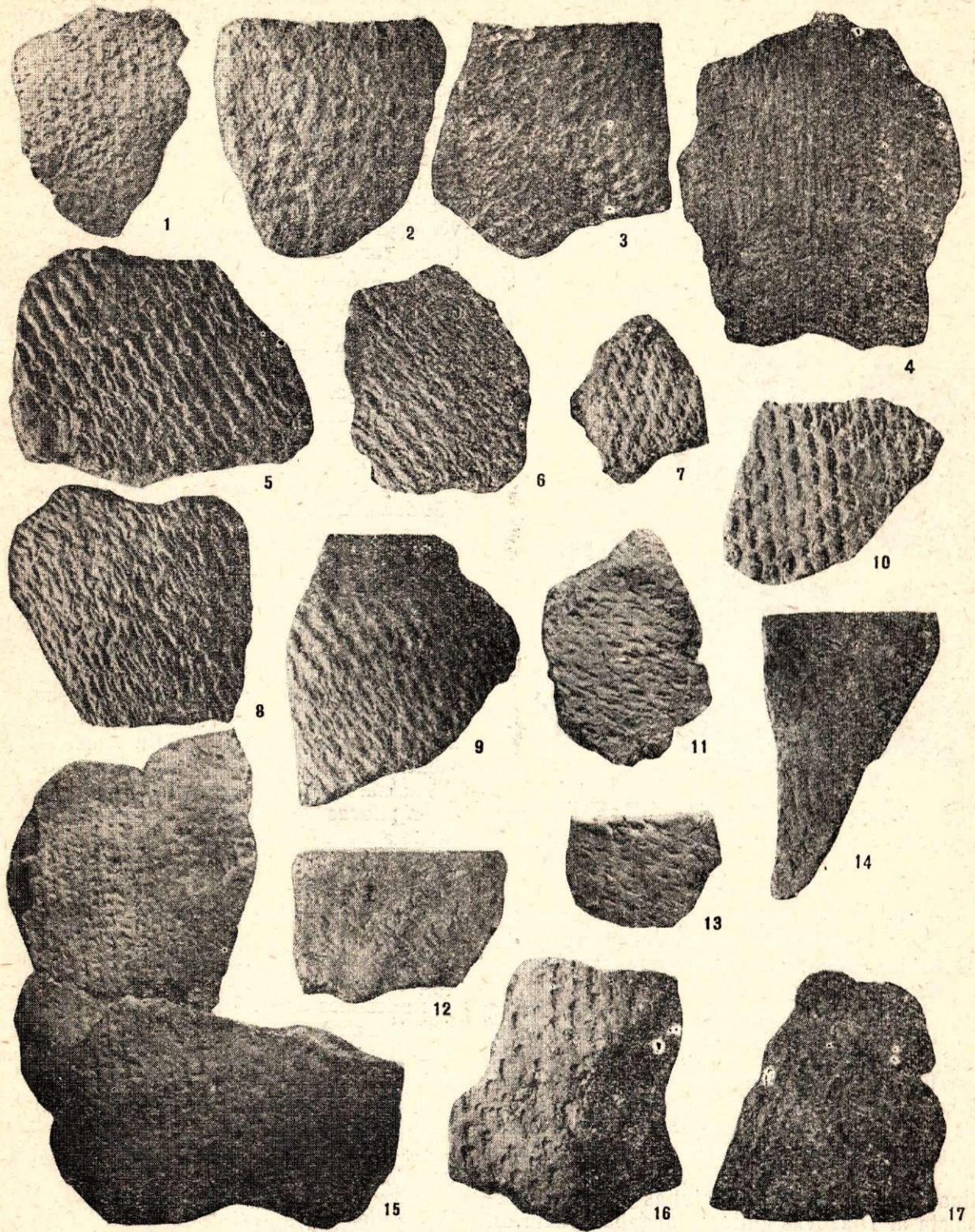
Viss teiktā nenoliedz iespēju, ka, radušies kā no teikta tehniska paņēmiena rezultāts, iespaidumi ieguvuši arī zināmu ornamentējošu nozīmi. Par to liecina vēlā tekstilā keramika, uz kuras virsmas nav audumu nospiedumu, bet to imitācijas, kas tikai ārēji atgādina agrāko tekstilo keramiku.

Kādu etnisku grupējumu pārstāv Latvijas tekstilā keramika? Zināmu skaidrību šai jautājumā rada tekstilās keramikas atradumu vietu karte (1. att.). Ja salīdzinām šo karti ar apskatāmā perioda kapulauku izplatību, tad redzam, ka tekstilās keramikas izplatības rajons gandrīz pilnīgi sakrīt ar rajonu, ko aptver I g. t. p. m. ē. somiskie uzkalniņi ar akmeņu šķirstu kapiem, kā arī agrā dzelzs laikmeta somiskie akmeņkrāvumu kapulauki, no kuriem daļa devuši tekstilās keramikas atradumus (lielais vairums kartē atzīmēto akmeņkrāvumu kapu nav pētīti). Pārējās tekstilās keramikas atradumu vietas iedalāmas 2 grupās: apmetnes, kurās atrasts vairāk tekstilās keramikas un par kurām var teikt, ka tām ir somiskas iezīmes (Kristapēnu, Ušiņu, Kalna Ezēnu, Kalnapiļu, Nukšu un Kivtu apmetnes), un pieminekļi gar Daugavu, kur tekstilās keramikas lauskas gan atrastas, bet nav tipiskas, ir šeit nejauša, blakus parādība. No minētajiem pieminekļiem tikai Klaņģukalnā tekstilā keramika pārsniedz 1% (1,47%) no visas keramikas masas. Sai gadījumā var runāt nevis par somiskiem pieminekļiem, bet par baltu pieminekļiem, kuros tekstilā keramika nokļuvusi sakaru rezultātā.

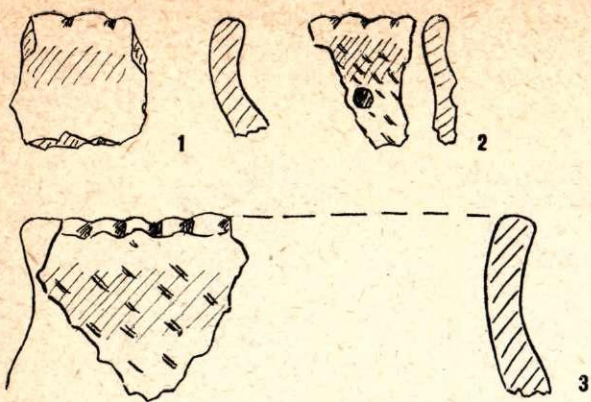
Interesants moments, kas var sniegt netiešu liecību par apmetņu etnisko piederību, ir tas, ka visas 6 tekstilās keramikas apmetņu vietas pēc to atstāšanas izmantotas kā baltu cilšu kapulauki. Tas liecina par etniskām izmaiņām vietējo iedzīvotāju sastāvā. Šādam uzskatam ir arī savs pamats, jo apskatāmajā laika posmā notiek baltu cilšu virzīšanās uz ziemeļiem, uz agrāk somu cilšu apdzīvoto teritoriju.¹⁰⁰

Ārpus Latvijas teritorijas Latvijas tekstilajai keramikai vistuvāk radniecīga keramika atrasta Igaunijā.

⁹² Vēst. inst. arh., Nr. 006: 2, 18. parauga analīzes.
⁹³ Vēst. inst. arh., Nr. 006: 2, 11., 17., 20. u. c. paraugu analīzes.
⁹⁴ Vēst. inst. arh., Nr. 006: 3.
⁹⁵ П. Н. Третьяков. К истории племен верхнего Поволжья в первом тысячелетии н. э. — МИА, 5. М.—Л., 1941. 22., 35. u. c. lpp.
⁹⁶ Vēst. inst. arh., Nr. 006: 2, 11., 17., 20. u. c. paraugu aus der Bronzezeit. — Acta Archaeologica. Budapest, 1952, II, 139. lpp., K. Schlabow. Abdrucke von Textilien an Tongefässern der Jungsteinzeit. — Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte, Bd. 44. Halle (Saale), 1960, 51.—56. lpp.
⁹⁷ K. Schlabow. Min. darbā, 56. lpp.
⁹⁸ A 9586: 38.
⁹⁹ Šādu pieņēmumu atzīst arī keramiķis A. Detlavs, norādot, ka dažādu iedzīlīnājumu veidošanai bijusi vēl arī cita praktiska nozīme. Saspiežot trauka sienas un veidojot dažādus iedzīlīnājumus trauka virsmā, no māla masas tika izspiesti sīkie gaisa pūslīši, kas, trauku apdedzinot, varēja radīt plaisas.
¹⁰⁰ Sal. R. Snore. Latvijas aizvēstures kartes. — Congr. sec. arh. Balt. Rigae 19—23 VIII 1930. R., 1936. Līdzīgu procesu Daugavas augšteces pilskalnos konstatējusi J. Stankēviča. Šeit pilskalnu un apmetņu zemākos slāņos konstatēta somiska apdzīvotība ar tekstilās keramikas atradumiem. M. ē. pirmajos gadsimtos to vietā nāk baltiski pieminekļi ar švikāto keramiku. No tā J. Stankēviča secina, ka m. ē. pirmajos gadsimtos viņas apskatāmajā rajonā no Austrumbaltijas ieplūdušas latviešu-ļietuviešu cilšu grupas. Skat. Я. В. Станкевич. К истории населения Верхнего Подвинья в I и начале II тысячелетия н. э. — МИА, 76. М.—Л., 1960, 84.—85. lpp.

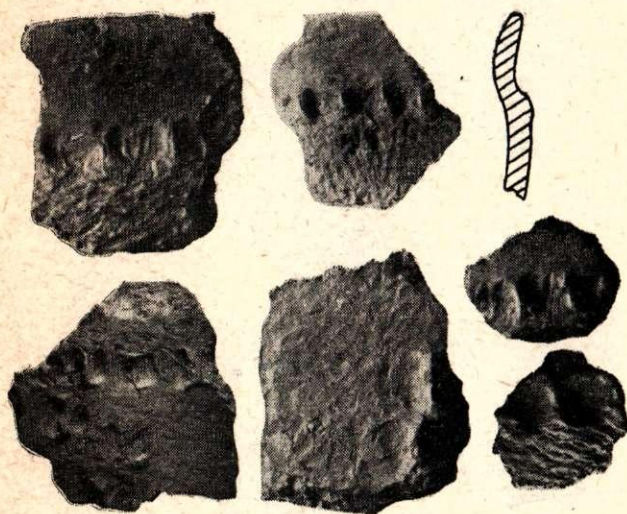

8. att. Dažādi tekstīlo iespaidumu veidi: 1—2 — Kļauģukalns, 3—17 — Kivti.
 Рис. 8. Разные виды текстильных оттисков: 1—2 — Клангюкалнс, 3—17 — Кивты.

9. att. Lauskas ar nagu iespaidumiem gar malu. Kivti.

Рис. 9. Черепки с защипами по краю сосуда. Кивты.

10. att. Lauskas ar iekniebumiem plecu daļā. Kivti.

Рис. 10. Черепки с защипами по плечу сосуда. Кивты.

Latvijas agrajai tekstilajai keramikai vērojamas kopīgas iezīmes ar Asvā atrasto tekstilo keramiku, kam viegli S veidā liekts malas profilējums un bedrīšu rotājums gar trauka augšmalu.

Tekstilā keramika sastopama arī Koilas, Tartu, Riuges un Otepē pilskalnu zemākajos slāņos. Dienvidigaunijas akmeņkrāvumu kapos izplatītie tekstīlie trauki ar lūzumu plecu daļā tieši sasauca ar Latvijas vēlāko — profilēto tekstilo keramiku.

Dažas kopīgas iezīmes Latvijas tekstilajai keramikai ir arī ar Daugavas augšteces un Veļikije Luku apgabalu.

Zināmas kopīgas iezīmes Latvijas tekstilo keramiku saista ar Djakovas kultūras apgabalu, kam arī raksturīga tekstilā keramika.

Kā Latvijas teritorijā, tā Djakovas kultūras apgabalā ir līdzīgi trauku darināšanas tehniskie paņēmieni: trauki darināti no māla sloksnēm, tāpat līdzīga ir trauku virsmas apdare, kur novērojami tie paši nospiedumu veidi, kas Latvijas tekstilajai keramikai. Arī dažādo iespaidumu veidu attīstība ir līdzīga.

Kopīgas iezīmes saskatāmas dažās trauku formās. Te minami spainveida trauki.¹⁰¹ Taisnu sienu trauki vairāk raksturīgi Latvijas teritorijai, taču sastopami arī Djakovas kultūras apgabalā. Pēdējā samērā izplatīta ir forma ar taisnām uz augšu paplašinātām sienām un apaļīgi ieliektu augšmalu.¹⁰² Līdzīga trauku formai Latvijā vērojama zināma atšķirība: noapaļotais ieliekums Djakovas traukiem spēcīgāks, lielāks, bet mūsu traukiem mazāk izteikts. Augšas un dibenu diametru starpība Latvijas traukiem mazāka nekā Djakovas keramikai, līdz ar to sienas stāvākas, mazāk izvērstas uz āru, trauka forma bieži tuvojas cilindriskai.

Djakovas kultūras apgabalā tekstilās keramikas vēlākajā attīstības stadijā izplatīti slaidas formas trauki ar samērā mazu dibenu, platu augšu un slaidu, augstu kakla daļu. Šādas formas trauki Latvijā nav atrasti. Latvijas tekstilās keramikas beigu posmam raksturīgie trauki ar profilējumu plecu daļā savukārt nav izplatīti Djakovas kultūras apgabalā.

Atšķirīgs moments ir Djakovas tipa keramikas ornamentācija. Vairumā gadījumu trauki šeit rotāti ar bedrītēm, dažādiem spiedogiem un nagu iekniebumiem vai to kombinācijām.¹⁰³ Latvijas tekstilā keramika turpretim, atskaitot visagrāko, nav ornamentēta.

Kivtu apmetnē atrastas dažas lauskas, kas varētu būt darinātas Djakovas tipa keramikas iespaidā. Djakovas tipa keramikai raksturīga ir gan gluda, gan tekstilo trauku maliņu rotāšana ar slīpu svītru, pirksta vai citādiem iespaidumiem, kas trauka malu padara it kā viļņainu.¹⁰⁴ Kivtu apmetnē atrasts neliela tekstilā trauciņa malas fragments, kam mala ar pirkstu iespaidumiem izveidota viļņaina. Vēl atrasta līdzīgi rotāta gluda trauka maliņa.¹⁰⁵

Otrs rotāšanas paņēmieni, kas sasauca ar Djakovas kultūras keramiku, ir nagu iekniebumu josla zem trauka kakla. Šādi rotātu tekstilo trauku fragmenti atrasti Barvihinas pilskalnā¹⁰⁶ un Goljevskas pilskalnā.¹⁰⁷ Līdzīgs ornaments bieži sastopams arī uz Djakovas kultūras traukiem ar gludu virsmu.¹⁰⁸ Kivtu apmetnē atrastas vairākas tekstilo trauku lauskas ar nagu iekniebumu joslu zem kakla. Uz nelielas lauskas redzama no nagu iekniebumiem veidota ornamentāla grupa, kādas arī nereti sastopamas Djakovas keramikā.

Ņemot vērā visu iepriekš teikto, secināms, ka Latvijā atrastajai tekstilajai keramikai ir atsevišķas kopīgas iezīmes ar Djakovas tekstilo keramiku, kas liecina par zināmiem sakariem starp Djakovas kultūras apgabalu un Austrumbaltiju. Turpretim atšķirības

¹⁰¹ О. Н. Бадер. Древние городища на верхней Волге. — МИА, 13, 14. att.: 1.

¹⁰² Я. В. Станкевич. Мин. darbā, 62. tab.: 9.

¹⁰³ И. Г. Розенфельдт. Посуда Троицкого городища. — СА, 1965, 1, 3. att.

¹⁰⁴ Troicas pilsk. PSRS ZA AI, 1959: 41630; 41631; 12644 u. c. Vec. Kaširas pilsk. Государственный историч. музей (turpmāk — ГИМ), 61876 61/51 б. Барвихинас pilsk. ГИМ, 58268 А 7/7 б. Djakovas pilsk. 93991 63/27 б. u. c.

¹⁰⁵ ВВ 13. lauk. 5. kārtā un PP lauk. 2. kārtā.

¹⁰⁶ ГИМ 58268 А 7/1 б. Г. П. Латышева, И. Г. Розенфельдт. Раскопки Барвихинского городища. — КСИА, 102, 30. att.

¹⁰⁷ ГИМ, 82975 п 68 II б.

¹⁰⁸ Г. П. Латышева, И. Г. Розенфельдт. Мин. darbā, 30. att.

trauku formās un ornamentā apliecina tekstilās keramikas areālā atšķirīgus etniskus grupējumus. Rakstā izsekotie kopīgie elementi tomēr nedod pietiekamu pamatu pieņemt, ka I g. t. p. m. ē. vai m. ē. sākumā Latvijā no Džakovas kultūras apgabala būtu noticis kaut cik ievērojams iedzīvotāju masu ieplūdums.

Sodien mūsu rīcībā esošais materiāls, šķiet, apliecina, ka Latvijā un Igaunijā pastāvējis atsevišķs tekstilās keramikas variants, kas veidojies baltu elementu tiešā ietekmē. Sevišķi spilgti šī lokālā Aus-

trumbaltijas grupa izdalās Latvijā un Dienvidigaunijā tekstilās keramikas pastāvēšanas beigu posmā ar profilētajām trauku formām. Šai rajonā tekstilā keramika eksistē vēl m. ē. V un pat VI gs., kad pārējā tekstilās keramikas izplatības rajonā tā ir jau izzudusi.

Rašanās agrākajā posmā Austrumbaltijas tekstilās keramikas apgabalam pieslejas arī Daugavas augštecēs un Veļikije Luku apgabals, kur gan vairāk kā Latvijā izpaužas Džakovas kultūras iezīmes.

ТЕКСТИЛЬНАЯ КЕРАМИКА НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ И ВОПРОС О ЕЕ СВЯЗИ С ДЖАКОВСКОЙ КУЛЬТУРОЙ

И. Цимермане

РЕЗЮМЕ

Добытая при археологических раскопках керамика является важным источником при решении разных исторических проблем, в том числе этнических вопросов. Изготовленная в различных местах глиняная посуда имеет ясно выраженные особенности как в форме сосудов, так и в приемах обработки поверхности и в орнаментации.

На обширной территории лесной полосы европейской части СССР с середины I тысячелетия до н. э. по первые века н. э. распространены городища с так называемой текстильной керамикой, для которой характерны отпечатки ткани или плетения. В зону распространения этой керамики включается и северо-восточная часть Латвийской ССР. Поэтому имелись попытки культуру городищ Латвии I тысячелетия до н. э. включить в ареал дьяковской культуры. В решении круга вопросов о связях культуры местных городищ этого времени с дьяковской культурой важное значение имеет вопрос об особенностях текстильной керамики Латвии и о ее взаимных связях с керамикой дьяковской культуры.

Текстильная керамика в Латвии распространена на территории от границы Эстонской ССР на севере до Даугавы на юге (рис. 1). Этот тип керамики встречается в прибалтийско-финских могильниках северной Латвии — как в каменных курганах конца бронзового века и начала периода раннего железа (Буллюмуяжа, Рийниеки), так и в каменных могильниках II—V вв. н. э. (Салениеки, Наудушева, Упмали и др.). Одной из главных групп нахождения текстильной керамики являются поселения, расположенные в районе распространения вышеупомянутых могильников. Первое место среди них принадлежит Кивтскому поселению, где найдено 8249 черепков текстильной посуды (69,5% всей найденной здесь керамики). Значительное число текстильной керамики добыто и в других поселениях. Небольшое количество текстильных черепков, обычно меньше 1% всей керамики, обнаружено в ряде памятников Придаугавья, в верхних слоях нескольких неолитических стоянок и в виде подъемного материала примерно на 15 городищах Латгалии.

Текстильная керамика в Латвии известна уже в неолите — во II тысячелетии до н. э. Для неолитической текстильной керамики характерна легкость, пористость, слабая обожженность. Глиняная масса имеет примесь толченых раковин и разных органических веществ. Сосуды имеют большие размеры, они украшены рядами ямочек, штрихами и др. Внутренняя сторона нередко имеет штриховку. Наиболее распространенными видами оттисков в неолитической текстильной керамике являются регулярные сеткообразные вдавления (рис. 2:1—5) и небольшие, неглубокие беспорядочные оттиски (рис. 2:6—7), реже — продолговато-овальные ямочки. Из упомянутой неолитической текстильной керамики вырастает текстильная керамика эпохи раннего металла, которая как по форме, так и по составу отличается от предыдущей. Основной формой этой керамики являются баночные сосуды с плоским дном и наклонно кверху расширенными стенками. Профили края у сосудов различны.

Несмотря на то, что текстильная керамика в ряде памятников трудно поддается датировке и в Кивтском поселении происходит из сравнительно смешанных слоев, можно проследить основные тенденции развития форм этой керамики.

Наиболее древними являются ведрообразные сосуды со слегка выпуклыми стенками, немного суженные в верхней части, со слегка отогнутым наружу краем. Профиль этих сосудов напоминает слабо изогнутую букву «S». В некоторых случаях эти сосуды орнаментированы по краю рядом ямочек или поясом ногтевидных вдавлений (приблизительная датировка — середина и 3-я четверть I тысячелетия до н. э.) (рис. 3).

Наиболее распространенной формой текстильной керамики являются ведрообразные сосуды с прямыми, кверху расширенными стенками и иногда несколько внутрь закругленным краем. Эта форма преобладает в конце I тысячелетия до н. э. и в начале I тысячелетия н. э., хотя встречается и позднее (рис. 4, 5 и 6:1, 2, 5, 6).

На заключительном этапе бытования текстильной керамики представлены баночные сосуды с загнутым внутрь верхним краем и с более или менее

значительной профилировкой в плечевой части (рис. 6:3, 4, 7).

Отдельные признаки развития прослеживаются и в отделке поверхности, в характере оттисков текстиля. Оттиски на более древних сосудах невелики, сравнительно регулярны, обычно кругловатой формы (рис. 8:1—3). Встречаются также оттиски шнура (рис. 8:4). Впоследствии отпечатки становятся продолговатыми, более рельефными, грубыми, в них можно различить двойные, иногда ссученные нити. Это — оттиски плетения (рис. 8:5—9). Наряду с отпечатками плетения на сосудах встречаются и оттиски ткани — регулярные, продолговатые, овальные ямочки (рис. 8:10). Для поздней текстильной керамики характерны поверхностные отпечатки, неравномерно покрывающие поверхность сосуда и местами совсем исчезающие. Нередко прослеживается имитация текстильных отпечатков — наколы, защипы (рис. 8:11—17).

В рассматриваемый период текстильная керамика изготовлена без помощи гончарного круга, из глиняных лент. При изготовлении сосуда применялся кусок ткани или плетения, при помощи которых поверхность сосуда получала рельефные текстильные отпечатки. Они являлись результатом технологии изготовления сосудов, которая способствовала лучшему обжигу сосудов.

Гончарных горнов этого периода в Латвии не обнаружено. По всей вероятности, сосуды обжигались в открытых очагах, которые употреблялись для приготовления еды и отопления помещений. Судя по проведенным анализам, сосуды обжигались при температуре 600—800°.

В технических приемах изготовления сосудов в рассматриваемый период не прослеживается существенных изменений. В целях обезжирения глиняной массы здесь, в отличие от неолитической текстильной керамики, вместо толченой раковины примешивается искусственно размельченная различной грубости дресва. Приемы подготовки глиняной массы со временем улучшаются. Если в более древних текстильных сосудах глиняная масса еще плохо разработана и составные ее части подобраны неправильно, чем вызывались трещины при обжиге сосуда, то более поздние сосуды говорят о том, что эти недостатки устранены.

Об этнической принадлежности текстильной керамики Латвии свидетельствует карта распространения находок этой керамики (рис. 1). Район ее распространения почти совпадает с районом вышеупомянутых прибалтийско-финских могильников (большинство каменных могильников, отмеченных на карте, до сих пор не подверглось исследованию). На рассматриваемой территории расположены и поселения с находками текстильной керамики, которые выявляют признаки прибалтийско-финской материальной культуры. Балтские памятники Придаугавья дают не более 1% текстильной керамики, которая попала сюда в результате связей.

Показательно, что места всех поселений с текстильной керамикой, после того как они были заброшены, использовались как могильники балтского населения, в это время продвигающегося на

север, на территорию, ранее населявшуюся прибалтийскими финнами. Этот факт свидетельствует об этнических изменениях в составе местного населения.

Керамика, наиболее близкая латвийской текстильной, найдена в Эстонии и в верховьях Западной Двины.

Для текстильной керамики Латвии характерен ряд признаков, общих для всего ареала распространения текстильной керамики, в том числе керамики дьяковской культуры. Такими признаками являются технические приемы изготовления сосудов, отделка поверхности, а также некоторые формы сосудов (ведраобразные с прямыми и немного загнутыми внутрь краями).

Некоторые формы сосудов имеют отличительные черты. Характерные для поздней текстильной керамики Латвии профилированные формы сосудов не характерны для дьяковской керамики, и наоборот — в Латвии не представлены типичные для дьяковской керамики формы сосудов с небольшим днищем и большим, широким горлом. Отличительным признаком является также то, что текстильная керамика Латвии, за исключением наиболее древней, не имеет орнамента.

В Кивтском поселении обнаружено несколько черепков, в изготовлении которых прослеживается влияние дьяковской керамики. Край этих черепков выполнен оттисками пальцев и имеет волнистую форму (рис. 9). То же самое можно сказать о нескольких черепках, которые имеют ряд защипов по верхнему краю тулова (рис. 10).

Из вышесказанного следует, что текстильная керамика Латвии имеет отдельные признаки, сходные с текстильной керамикой дьяковской культуры, свидетельствующие об известных связях между областью этой культуры и Прибалтикой. В то же время отличия в форме и орнаментации сосудов свидетельствуют о наличии в ареале распространения текстильной керамики отличительных этнических групп.

Прослеженные в статье общие элементы не дают достаточного основания для вывода о проникновении значительной массы населения из области дьяковской культуры в I тысячелетии до н. э. или начале н. э. на территорию Латвии.

Имеющиеся материалы свидетельствуют о наличии в Латвии и Эстонии особого варианта текстильной керамики, который образовался при непосредственном воздействии балтских элементов. Особенно ярко эта локальная прибалтийская группа выделяется в Латвии и южной Эстонии на последнем этапе развития текстильной керамики с ее профилированными формами сосудов. В Латвии и южной Эстонии текстильная керамика употребляется еще в V и VI вв. н. э., когда на остальной территории ее распространения она уже исчезла.

На начальном этапе развития прибалтийской текстильной керамики близка керамика верховьев Западной Двины и Великолукской области, хотя там больше, чем в Латвии, прослеживаются элементы дьяковской культуры.

LATVIJAS IEDZIVOTĀJU SAKARI AR SLĀVIEM I g. t. OTRAJĀ PUSĒ

V. Urtāns

Par Latvijas iedzīvotāju un slāvu sakariem I g. t. otrajā pusē speciālu pētījumu nav, lai gan atsevišķas piezīmes sastopamas arheologu, antropologu un valodnieku darbos.

Jaunu un bagātu konkrēto materiālu deva F. Baloža vadītie izrakumi un ekspedīcijas Austrumlatvijā 1925. un 1926. gadā.¹ Tomēr 20. un it īpaši 30. gados publicētajiem pētījumiem raksturīga austrumslāvu kultūras nabadzības un seno latgaļu konservatīvisma akcentēšana, kā arī savstarpējo cīņu uzsvērums.²

F. Baloža un A. Švābes darbu nepilnības asi kritizēja vadošie latviešu un igauņu padomju vēsturnieki un arheologi — J. Zutis, T. Zeids, H. Moora un E. Snore.³

Padomju laikā nozīmīgus materiālus deva E. Šnore vadītās ekspedīcijas Austrumlatgalē.⁴ Šajā pašā laikā svarīgus pētījumus veica H. Moora.⁵ Izmanto-

jot arheoloģijas, valodas un etnogrāfijas datus, viņš radikāli mainīja ieviesušās kļūdainās vispārējās nostādnes baltu etnogenēzes, izplatības un hronoloģijas jomās.

Ē. Mugurevičs savās publikācijās⁶ vispusīgi analizējis slāvu senlietu importu, izplatību, hronoloģiju un svarīgākos senos ceļus Latvijas teritorijā, saistot tos ar rakstu liecībām. Kaut gan autors uzmanību koncentrē uz X—XIII gs., tomēr arābu dirhēmu, kauri gliemežvāku, stikla krellu un citu priekšmetu analīze saistīta arī ar agrākiem gadsimtiem.

Sakaru jautājumam I g. t. otrajā pusē pieskāries arī šī raksta autors.⁷

Kaut arī I g. t. otrajā pusē Latvijas iedzīvotāju un slāvu attiecības kā dokumentārajos, tā arheoloģiskajos avotos mazāk izteiksmīgas kā vēlākajos gadsimtos, tomēr, uzkrājoties arheoloģiskajam materiālam un pilnveidojoties pētījumu metodēm, dažus secinājumus un vispārinājumus iespējams dot.

Kā Baltijas, tā slāvu teritorijas iedzīvotājiem I g. t. vidū un otrajā pusē raksturīgas divas parādības: pirmkārt, ģints iekārtas sairums un šķiru sabiedrības veidošanās sākums, otrkārt, piedalīšanās t. s. tautu staigāšanas notikumos. Abas parādības bija ilgstošas, nevienmērīgas, dažādās teritorijās atšķirīgas. Lai gan pirmais faktors ir iekšējs, bet otrais — ārējs, tie abi ir sakarīgi un pat grūti šķirami.

которых соседних народов в свете данных археологии. — ВЭИЭИ. Таллин, 1956 (turpmāk — Х. А. Моора. Вопросы...), 49.—141. lpp.; Х. А. Моора. О древней территории расселения балтийских племен. — СА, 1958, 2 (turpmāk — Х. А. Моора. О древней...), 9.—33. lpp.

⁶ Ē. Mugurevičs. Rozā šifera izstrādājumu atradumi Latvijā. — «LPSR ZA Vēstis», 1960, 9, 17.—32. lpp.; Ē. Mugurevičs. Numismātiskais materiāls par Latvijas tirdzniecības ceļiem IX—XIII gadsimtos. — «LPSR ZA Vēstis», 1961, 1. (turpmāk — Ē. Mugurevičs. Numismātiskais...), 11.—24. lpp.; Э. С. Мугуревич. Торговые пути на территории ливов и латгалов в IX—XIII вв. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Р., 1961, 1.—31. lpp.; Э. Мугуревич. Находки раковин каури на территории Латвии. — «LPSR ZA Vēstis», 1962, 7 (turpmāk — Э. Мугуревич. Находки...), 37.—52. lpp.; Э. С. Мугуревич. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. (turpmāk — Э. С. Мугуревич. Восточная...), Р., 1965.

⁷ В. А. Уртан. Связи населения Латвии со славянами во второй половине I тысячелетия. — Секция славяно-русской археологии. Тезисы докладов. М., 1966, 14.—15. lpp.

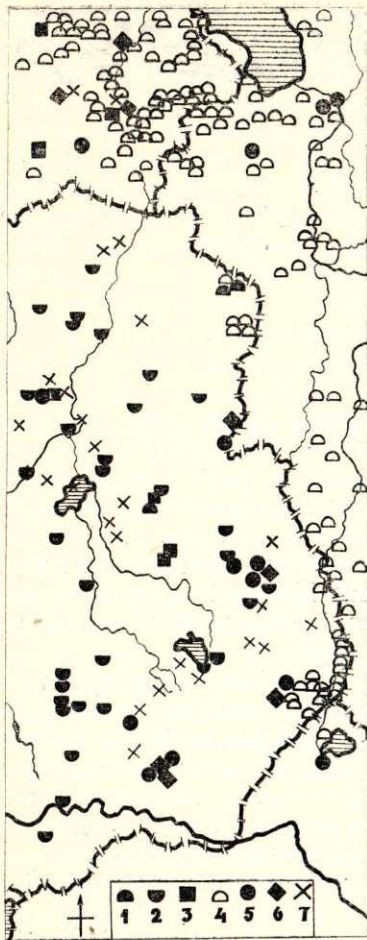
¹ F. Balodis. Ludzas-Rāznas apvidus senvietas. — «Izglītības Ministrijas Mēnešraksts», 1925., 11., 479. lpp.

² F. Balodis. Latviešu kultūras ziedu laiks Latgalē. — «Latvijas Saule», 1925., 34., 355.—364. lpp.; F. Balodis. Latviešu-krievu senā robeža. — «Burtnieks», 1927., 33.—44. lpp.; F. Balodis. L'ancienne frontiere slavo-latvienne. Varsovie, 1928; F. Balodis. Latviešu-krievu senā robeža. — Ludzas apriņķis senāk un tagad, 1935. (turpmāk — F. Balodis. Latviešu-krievu...), 152.—162. lpp.; F. Balodis. Vēlais dzelzs laikmets. — Latvijas arheoloģija. R., 1926., 71., 73., 74., 75., 78., 82., 83., 88., 122.—125. lpp.; F. Balodis. Ievadam. Latviešu kultūra senatnē. R., 1937., XI, XXVI lpp.; F. Balodis. Latviešu vēsture. R., 1938., 113.—115., 141., 142., 146., 147., 153., 164.—166., 176.—177., 181. lpp.; A. Švābe. Krievu mesli. — Viņa gr. «Straumes un avoti», II. R., 1940., 312.—415. lpp.

³ J. Zutis. Latvijas aizvēstures problēmas. R., 1948.; T. Zeids. Feodālisms Livonijā. R., 1951., 16. lpp.; H. Moora. Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. R., 1952., 5.—8. lpp.; E. Snore. Pret buržuāziskām koncepcijām Latvijas arheoloģijā. — Buržuāziskie nacionālisti — Latvijas vēstures viltotāji. R., 1952., 31.—39. lpp.

⁴ E. Snore. Latvijas PSR arheologu piedalīšanās Baltijas kompleksā arheoloģiskā, etnogrāfiskā un antropoloģiskā ekspedīcijā. — «LPSR ZA Vēstis», 1957., 4. (turpmāk — E. Snore. Latvijas PSR...), 169.—172. lpp.; Л. В. Ванкина, Я. Я. Граудонис, Э. Д. Шноре. Археологические данные по этногенезу Латвии. М., 1964, 6.—8. lpp.

⁵ Х. А. Моора. Некоторые вопросы изучения славяно-прибалтийских культурных взаимоотношений. — Тезисы докладов на объединенной конференции по археологии, этнографии и антропологии Прибалтики. М., 1955, 35.—39. lpp.; Х. А. Моора. Вопросы сложения эстонского народа и не-

1. att. Austrumbaltijas iedzīvotāju un slāvu pieminekļi V—IX gs.

1 — baltu uzkalnkapī, 2 — baltu lidzenie kapī, 3 — igauņu akmenkrāvumu kapī, 4 — slāvu garie vai jauktie uzkalnkapī (Latvijā atzīmēti arī apaļie uzkalnkapī un žaļņiks pēc IX gs.), 5 — pēitās dzīves vietas, 6 — depoziiti, 7 — savrupatradumi.

Рис. 1. Прибалтийские и славянские памятники V—IX вв.

1 — курганные могильники восточных балтов; 2 — грунтовые могильники балтов; 3 — каменные могильники эстонцев; 4 — славянские длинные и смешанные курганы (в Латвии также отмечены круглые курганы и жальник после IX в.); 5 — исследованные поселения; 6 — клады; 7 — случайные находки.

Tagadējā Latvijas teritorijā iedzīvotāju sastāvs tolaik bija stipri jaukts. Latviešu cilšu grupas — kurši, zemgaļi, sēļi un latgaļi daļēji pārvietojās uz ziemeļiem, asimilējot lībiešus un dienvidigauņus, kuri perioda beigās vēl dzīvoja Ziemeļlatvijā.

Austrumlatvijas iedzīvotāju pārvietošanās uz ziemeļiem saistāma ar slāvu izceļošanu uz baltu apgabaliem Dņepras un Daugavas augštecē, kā arī vēl tālāk uz ziemeļiem — somugru apdzīvotajā teritorijā. Sevišķi plaši tā notiek I g. t. vidū un trešajā ceturksnī.⁸ Tanī pašā laikā vērojama skandināvu ieplūšana Baltijas rietumdaļā, ko apliecina materiāli par gotlandiešu izceļošanu, kā arī skandināvu pieminekļi pēc 650. gada Viskiautos,⁹ Truso, Grobiņā un apkārtnē.¹⁰ Piezīmējams, ka mūsdienu baltu zemes aizņem apmēram 1/6 no tām, kuras tie apdzīvojuši pirms slāvu un ģermāņu kolonizācijas.

Baltijas austrumdaļā garie, iegarenie un apaļie

⁸ П. Н. Третьяков. Финно-угры, балты и славяне в области верхнего течения Днепра и Волги. История, фольклор, искусство славянских народов (отдельный отпечаток). М., 1963 (turpmāk — П. Н. Третьяков. Финно-угры...), 15.—30. lpp.

⁹ Ф. Д. Гуревич. Норманский могильник у дер. Вишнево. — Скандинавский сборник, VI. Таллин, 1963, 197.—210. lpp.

¹⁰ В. Негман. Grobin-Seeburg. Stockholm, 1958, 2., 3., 183.—192. lpp. Latvijas PSR Vēstures muzejā, Liepājas novadpētniecības muzejā un Latvijas PSR ZA Vēstures institūtā glabājas arī jaunākie materiāli par Grobiņas un apkārtnes skandināviem.

kapu uzkalniņi un senlietas, kā liecina Igaunijas,¹¹ Latvijas,¹² KPFSR¹³ un Baltkrievijas¹⁴ pieminekļi, raksturīgi galvenokārt slāvu cilšu grupai — krivičiem. Parceļojot un apmetoties baltu un somugru teritorijās, tie vietumis bija sajaukušies ar Novgorodas slovēņiem, baltiem vai somugriem. Tāpēc vairākos garajos, iegarenajos un apaļajos kapu uzkalniņos ir baltu vai somugru lietas. Starp apaļajiem uzkalniņiem sopku tipa un konusveidīgie kapu uzkalniņi (Katalavā, Pasienā), tāpat apaļie uzkalniņi ar akmeņu gredzenu (Cirnavā) sastopami arī Latvijas austrumdaļā.

Daļa austrumbaltu, slāvu spiesti, ieplūda Austrumlatvijā, Austrumlatvijā un somugru apgabalos. Vairbūt daļēji ar to saistāms kapulauku skaita pieaugums Latgalē, sākot ar VI—VII gs. Atsevišķas baltu salīdzināmas saglabājas pārslavotajos apgabalos vēl ilgi. Tā par baltu cilšu grupu — galindiem Protvas upes baseinā Maskavas tuvumā runā krievu hronikas XI un XII gs.¹⁵

No kurienes ienākuši Baltijas austrumdaļas kaimiņi — kriviči? Pašlaik valda divi uzskati. Lielākā daļa arheologu domā, ka ieceļotāji nākuši no Dņepras baseina. P. Tretjakovs norāda arī uz Desnas baseinu.¹⁶ To apliecinot līdzība senlietas un materiālajā kultūrā.

V. Sedovs, balstoties uz Pleskavas kriviču un seno poļu dialektu līdzību un arī uz arheoloģisko un antropoloģisko materiālu, 1960. gadā izvirzīja hipotēzi, ka Baltijas austrumu kaimiņi — kriviči ienākuši I g. t. vidū un otrajā pusē no Pienemunas un Bugas—Vislas starppu apgabaliem.¹⁷

Šo domu atbalsta arī tas, ka Smoļenskas un Polockas apgabalos garie kapu uzkalni parādās vēlāk nekā Pleskavas, Daugavas augšteces un Baltijas pierobežas apgabalos. Diemžēl milzīgie vaļņveidīgie, līdz 65 m garie kapu uzkalni Nemunas augštecē un Bugas—Vislas starppu apgabalā, kurus V. Sedovs uzskata par agrākajiem kriviču pieminekļiem, pagaidām tur nav pētīti.

Lai gan šī kriviču izceļošanas hipotēze, kā atzīst

¹¹ X. A. Моора. Вопросы..., 17. att.; V. Trummal. Slaavi-vene elemendid Kagu-Eesti materiaalses kultuuris (kuni XIII sajandi alguseni). — Eesti NSV ajaloo küsimusi, I. Tartu, 1960 (turpmāk — V. Trummal. Slaavi-vene...), 4. att.; История Эстонской ССР, I. Таллин, 1961, 76. lpp.; A. Моора. Peipsimaa etnilisest ajaloost. Tallinn, 1964, 2. att. Pēc šī darba uzrakstīšanas parādījās M. Smidehelmas raksts igauņu valodā ar rezumējumu krievu valodā. М. X. Шмидехельм. Курганные могильники в Линдора и других местах юго-восточной Эстонии. — Из истории славяно-прибалтийско-финских отношений. Таллин, 1965, 17.—62. lpp. (turpmāk — М. X. Шмидехельм. Курганные...).

¹² Skat. 1. att.

¹³ В. В. Седов. Кривичи. — СА, 1960, 1 (turpmāk — В. В. Седов. Кривичи), 4. att.

¹⁴ Л. В. Алексеев. Археологические памятники эпохи железа в среднем течении Западной Двины. — ВЭИИП, I, 1959, 286.—287. lpp., 1. att.

¹⁵ Повесть временных лет, т. I. М.—Л., 1950, 109. lpp. (ar 1058. g.); Летопись по Ипатьевскому списку. СПб., 1871, 240. lpp. (ar 1147. g.); Полное собрание русских летописей (turpmāk — ПСРЛ), IX (ar 1147. g.).

¹⁶ П. Н. Третьяков, Е. А. Шмидт. Древние городища Смоленщины. М.—Л., 1963 (turpmāk — П. Н. Третьяков, Е. А. Шмидт. Древние...), 36. lpp.

¹⁷ В. В. Седов. Кривичи, 49.—59. lpp.

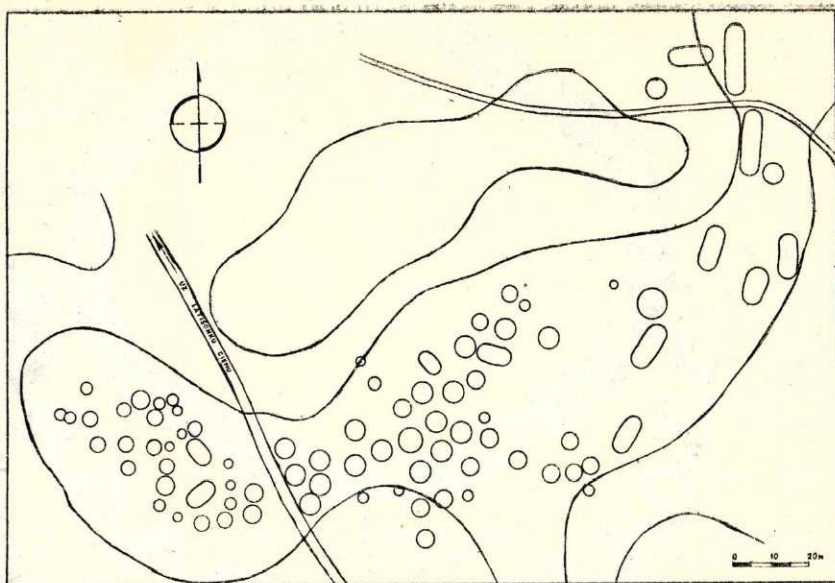
P. Tretjakovs¹⁸ un arī poļu arheologi,¹⁹ pagaidām ir tikai darba hipotēze, tā ir vēra ņemama.

Neatkarīgi no tā, no kurienes kriviči izceļojuši, viņi kļuva par Baltijas iedzīvotāju austrumkaimiņiem, daļēji sajaucoties ar pamatiedzīvotājiem un iespēžoties tagadējā Krāslavas, īpaši Ludzas un arī Balvu rajona austrumdaļā, kā arī Igaunijas dienvidaustrumdaļā (1. att.). Tagadējās Lietuvas teritorijā kriviču pieminekļi nav konstatēti, lai gan to ietekme vērojama.²⁰ Līdz ar to pēc I g. t. vidus izveidojās tieši sakari starp Baltijas iedzīvotājiem un krivičiem, kā arī savstarpējas ietekmes materiālajā un garīgajā kultūrā, valodā un paradumos. Latvieši ar vārdu «krievi» sāka apzīmēt ne tikai krivičus, bet arī pārējos slāvus. Kriviču un Novgorodas slovēņu kolonizācija bija ilgstoša. Jāpiezīmē, ka J. Endzelīns, balstoties uz valodas datiem, izsaka domu, ka baltiem nav bijis ciešu sakaru ar slāviem apmēram līdz 800. gadam.²¹

Kādi ir slāvu pieminekļi Latvijas teritorijā? Tie ir garo, iegareno un apaļo uzkalniņu kapulauki. Latvijas teritorijā daļēji pētīti kādi 11 no šiem uzkalniņu kapulaukiem (62 uzkalniņi un 4 žaļņiki), bet apzināti vismaz divreiz vairāk. Šie parasti etniski jauktie pieminekļi apzināti galvenokārt Ludzas rajona austrumdaļā. Ziemeļaustrumlatvijas pieminekļi Balvu rajona austrumdaļā tāpat etniskā ziņā jaukti, jo bez latgaļiem un igauņiem te bija kriviči un Novgorodas slovēņi, bet pēdējiem dažreiz ir votu piejaukums. Tāpēc Ziemeļaustrumlatvijā ir liela kapu formu dažādība. Sīkāka Ziemeļaustrumlatvijas un Dienvidaustrumlatvijas apzināšana slāvu pieminekļu skaitu pavairo.²²

Latvijas teritorijā nav zināmi tādi kapulauki, kuros būtu vienīgi garie vai iegarenie uzkalniņi. Parasti tie jaukti ar apaļajiem (2. att.).

Nav pagaidām mērauklas, kurus saukt par gariem un kurus par iegareniem uzkalniņiem, jo to noteikšanā svarīgs ne tikai garums, bet arī forma un saturs. Pēdējā laikā arheologi garos no iegarenajiem uzkalniņiem nešķir. Garie uzkalniņi, kuru garums ir

2. att. Ludzas raj. Latišonku garo, iegareno un apaļo uzkalniņkapu situācija.

Рис. 2. Ситуация длинных, удлинённых и круглых могильных курганов у Латышонки Лудзенского р-на.

3. att. Iegarenais kapu uzkalniņš pie Ludzas raj. Zaborjas, fotografēts no DA.

Рис. 3. Удлиненный курган у Заборья Лудзенского р-на, сфотографировано с ЮВ.

¹⁸ П. Н. Третьяков, Е. А. Шмидт. Древние..., 35. lpp.

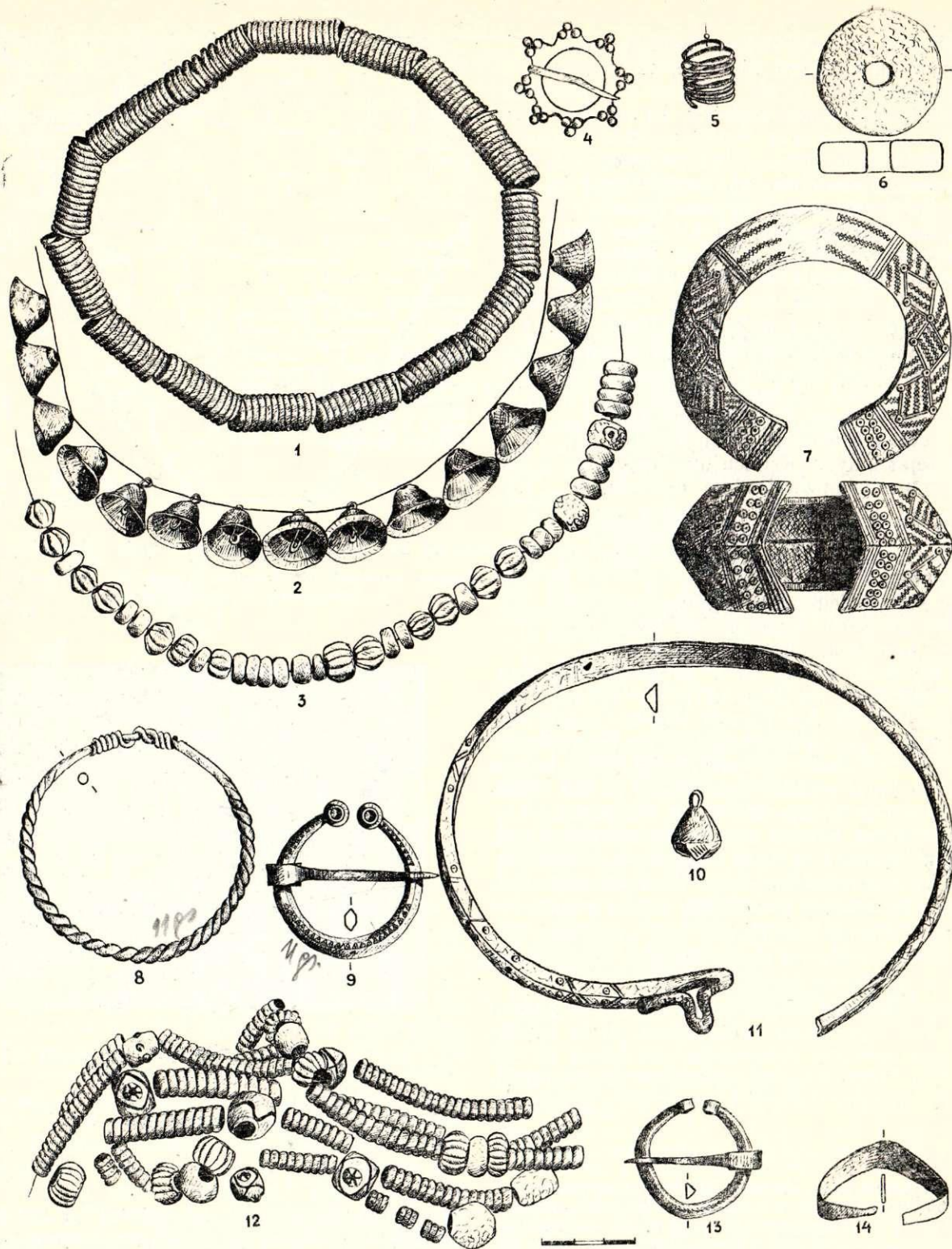
¹⁹ K. Musjanovičs recenzija par V. Sedova darbu «Kriiviči». — Rocznik Białostocki, III. Białystok, 1962, 462.—466. lpp.; J. Antoniewicz. Problemy i potrzeby badań archeologicznych na północno — wschodnich ziemiach Polski. — Acta Baltico-Slavica, I. Białystok, 1964, 19. lpp.

²⁰ А. Таутовичус. Восточнолитовские курганы. — ВЭИИП, I, 1959 (turpmāk — А. Таутовичус. Восточнолитовские...), 144.—145. lpp.; Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961 (turpmāk — Bruožai...), 357. lpp.

²¹ J. Endzelīns. Ievads baltu filoloģijā. R., 1945., 36. lpp.
²² Ir ziņas, ka ap 20 m garajā un 1—1,5 m augstajā uzkalniņā Ilzenes Mellupos apmēram 1 m dziļumā ap 1926. vai 1927. gadu atrasts 18—20 cm augsts māla pods ar osu. Šķīlbēnu Dzilnas kalnā starp I g. t. pirmās puses apaļajiem uzkalniņiem viens ir iegarens. Tas varētu būt arī 2 apaļo uzkalniņu saplūdums. Ir ziņas par iegareno uzkalniņu Obiteļos. Balvu rajona Loginu uzkalniņu kapulaukā ap 5 uzkalniņiem ir akmeņu gredzens. Tomēr šo un citu līdzīgu pieminekļu piederību un laiku varēs noskaidrot tikai arheoloģiskie izrakumi.

30 un vairāk m, platums 6,5—11 m un augstums 1—2,5 m, ir Katalavā, Latišonkos, Mozeļos, Pakruļos, Skripčinā. Garākie ir Pakruļos — 41 m un Skripčinā — 46 m. Tie ir vaļņveidīgi, parasti ar noapaļotiem stūriem un stāvām nogāzēm, apkārt redzams aizmilszis grāvis, no kura ņemta zeme uzkalniņa uzbēršanai. Virsotnē ir vairāki iedobumi. Izrakumu tranšēja pārgrieza šādu garo uzkalniņu Pakruļos. Uz senās zemes virsmas konstatēta 0,25—0,35 m bieza pelnu un ogļu kārtā.

Iegarenie uzkalniņi (3. att.) 9—28 m garumā, 4—16 m platumā, 0,5—2,5 m augstumā ir Buračkos, Dolgijā, Katalavā, pie Kausa ezera, Kazlaukā, Latišonkos, Mozeļos, Skripčinā, Šeškos, Suškavā, Tere-

4. att. X—XI gs. senlietas no etniski jauktajiem Latīšonku (1—11, 14) un Volkorezu (12—13) uzkalniņu kapulaukiem:

1 — bronzas spirāļu vainags, A 7724:1, 2 — bronzas zvaniņu rota, A 7724:4, 3 — krelles: zila stikla robotās un gludās, zaļa stikla (11. no kreisās), dzintara (30. no kreisās) un dzeltenā acainā (34. no kreisās), A 7724:2, 4 — bronzas zvaigžņu sakta, 5 — bronzas spirālgredzens, A 7724:7, 6 — vārpstas akmens skriemelis, A 7724:5, 7 — bronzas doba skārda aproce, A 7724:3, 8 — bronzas vitā aproce, 5. uzsk., A 7721:4, 9 — bronzas pakavsakta, 5. uzsk., A 7721:1, 10 — bronzas zvārgulītis, 2. uzsk., A 7718:2, 11 — bronzas kakla gredzens, 2. uzsk., A 7718:1, 12 — kaklarotas daļa (stikla un dzintara krelles, br. spirālītes), 2. uzsk., A 7795:3, 13 — bronzas pakavsakta, 3. uzsk., A 7796:2, 14 — dzelzs aproce, 1. uzsk., A 7717:1.

Рис. 4. Находки X—XI вв. из этнически смешанных курганных могильников Лудзенского р-на у Латышонки (1—11, 14) и Волкорезы (12—13):

1 — венок из бронзовых спиралей, A 7724 : 1; 2 — украшение из бронзовых колокольчиков, A 7724 : 4; 3 — бусы: рубчатые и зонные из синего стекла, из зеленого стекла (слева 11-я), из янтаря (слева 30-я) и желтая глазчатая (слева 34-я), A 7724 : 2; 4 — бронзовая лучевая фибула; 5 — бронзовый спиральный перстень, A 7724 : 7; 6 — каменное пряслице, A 7724 : 5; 7 — бронзовый пластинчатый браслет, A 7724 : 3; 8 — бронзовый витой браслет, 5-й курган, A 7721 : 4; 9 — бронзовая подковообразная фибула, 5-й курган, A 7721 : 1; 10 — бронзовый бубенчик, 2-й курган, A 7718 : 2; 11 — бронзовая шейная гривна, 2-й курган, A 7718 : 1; 12 — часть ожерелья (стеклянные и янтарные бусы, бронзовые пронизки), 2-й курган, A 7795 : 3; 13 — бронзовая подковообразная фибула, 3-й курган, A 7796 : 2; 14 — железный браслет, 1-й курган, A 7717 : 1.

hovā, Volkorezos, Zaborjā.²³ Izrakumi izdarīti pie Kausa ezera, Katalavā, Latišonkos, Pakruļos. Ap uzkalniņiem vērojams aizmilzis grāvis, no kura ņemta zeme uzkalniņa uzbēršanai. Uzkalniņu orientācija dažāda. Virsotnē ir vairāki iedobumi. Uz senās zemes virsmas zem uzbēruma gan zem pelnu un ogļu slāņa, kas klāj visu uzkalniņu, gan augstāk konstatēti ugunskaņi. Katalavas 21. uzkalniņā, kuru E. Snore datē ar mūsu ēras sākumu, bija 16 ugunskaņi ar nelielām kalcinētu kaulu kaudzēm un retām bezripas māla trauku lauskām.²⁴ Ir lauskas ar gludu virsmu, ar seklām, taisnām linijām vai seklu švīkājumu (tādas ir arī Volkorezu 16. uzkalniņā). Kādam traukam maliņa uzbiezināta un uz apmales slīpas svītras. 13. kapā podam pie noapaļotās maliņas ir apaļu, padziļu bedrišu rinda, zem bedrītēm 2 slīpu līniju iespiedumi ar zobiņiem tajās. Māls traukiem ir drūpošs, ar palielu zvīrgzdu piejaukumu. Ir samērā plāni un rupjāk veidoti trauki, malas ar nelielu profilējumu vai bez tā, uz augšu paplašinās, divu podu dibenu diametrs ir 16,5 un 18 cm. Līdzīga keramika sastopama Volkorezu 16. uzkalniņā, kas ir apaļas formas un kurā ir dažas tekstilās lauskas. Iespējams, ka daļa lausku iekļuvušas uzkalniņu uzbērumos no hronoloģiski agrākas apmetnes, bet daļa attiecināma uz I g. t. vidu. Līdzīga bezripas keramika sastopama Tartu pilskalna apakšējos slāņos un Ziemeļbaltkrievijā (Dņepras—Dvinskas kultūrā).

Šķaunes Latišonku iegarenajā 4. uzkalniņā konstatēti ugunskaņi. Ap 10 m garā centrālā uzkalniņa ziemeļaustrumu galā atsegts arī sievietes skeletkaps (vēlāk ieraktais?), kas gulēja uz muguras dienvidaustrumu-ziemeļaustrumu virzienā, rokas gar sāniem. Uz rokām bija 2 bronzas dobās skārda aproces, uz abu roku vidējiem pirkstiem spirālgredzeni, uz galvas vijū vainags, zvaniņu važiņa, ap kaklu stikla un dzintara krelles, uz krūtīm 2 zvaigzņveida saktas, pie kreisās kājas — vērpjamās vārpstas akmens skrīmelis un māla podiņi (4. att.: 1—7; 8. att.: 1, 6). Kaps datējams ar X gs. un uzrāda latgaļiem raksturīgās senlietas, kā arī kriviču ietekmi (krelles, māla podi).²⁵ Parasti iegarenie un garie kapu uzkalniņi krivičiem raksturīgi V/VI—IX gs.,²⁶ perifērijās pat līdz X gs. Lai gan Latvijas garajos un iegarenajos uzkalniņos, kas pētīti nepietiekami, nav agro senlietu, tomēr ovālo šķīļamakmeņu, pincetes un citu lietu atradumi Dienvidaustrumigaunijas un pierobežas garajos uzkalniņos (Lindorā, Kozē, Zelčos, pie Ļezgu sādžas) liecina, ka agrākie garie un iegarenie uzkalniņi Baltijā datējami vēlākais ar VI gs., jo ovālo šķīļamakmeņu VII gs. nav. To pašu rāda arī keramikas analīze.

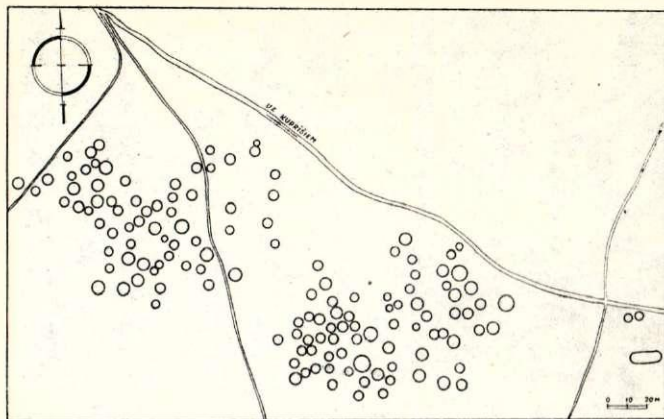
Kombinētie uzkalniņi Mozeļos, Seškos, Zaborjā

²³ Starp iegarenajiem uzkalniņiem daži varētu būt arī ovālie (piemēram, Latišonkos), kurus daļa arheologu pieskaita pie apaļajiem uzkalniņiem.

²⁴ E. Snore. Latvijas PSR ... , 171. lpp.

²⁵ Šo kapu atklājuši robežsargi, tāpēc senlietu izvietojums un sīkāki novērojumi nav droši. Latgaļu ietekme šeit vērojama arī skeletapbedījumā un kapu izveidojumā. Nosaukums «Latišonki» norāda, ka šeit bijuši arī latvieši.

²⁶ X. A. Моора. Археологические работы в Эстонской ССР в 1951 и 1952 гг. — КСИИМК, LV, 1954 (turpmāk — X. A. Моора. Археологические работы...), 59.—61. lpp.; B. B. Седов. Кривичи, 49.—51. lpp.

5. att. Ludzas raj. Volkorezu apaļo un iegarenā kapu uzkalniņa situācija.

Рис. 5 Ситуация круглых и удлиненного курганов у Волкорезы Лудзенского р-на.

6. att. Segmentveidīgo kapu uzkalniņu grupa pie Zaborjas Ludzas raj., fotografēts no A.

Рис. 6 Группа сегментообразных могильных курганов у Заборья Лудзенского р-на, сфотографировано с В.

veidojušies, iegarenajiem un apaļajiem uzkalniņiem saplūstot, un to garums ir 10—30 m, platums 6—11 m, augstums 1,5—2 m.

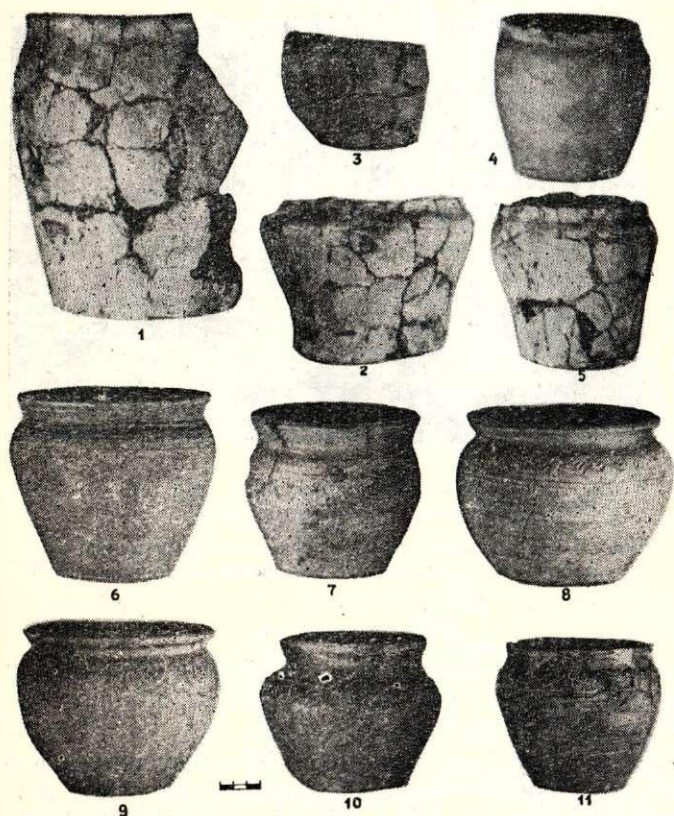
Starp apaļajiem uzkalniņiem ir konusveidīgie (Katalavā, Pasiēnā, Skripčīnā, Šušlavā, Zaborjā), puslodveidīgie un segmentveidīgie (Černauskos, Katalavā, Latišonkos, Lovuškos, Mozeļos, Pakruļos, Pasiēnā, Skripčīnā, Seškos, Šušlavā, Volkorezos, Zaborjā), ar akmeņu gredzeniem (Cirnāvā, Volkorezos 15. uzkalniņš). Apaļo uzkalniņu izmēri atkarībā no to formas stipri variē: to diametrs ir 4—16 m un augstums 0,30—2,50 m (5. att.). Ap uzkalniņiem parasti grāvis.

Konusveidīgie uzkalniņi (drusku atgādina slovēņu sopkas) ir 9—15 m diametrā un 2—2,50 m augsti, pētīti Pasiēnā un Skripčīnā. Vai nu uz pamatzemes, vai uzbērumā piekopti plaši ugunsriti. Uzbērums nostiprināts ar akmeņiem. Šiem pieminekļiem liela līdzība ar pētītajiem Sebežas rajona konusveidīgajiem uzkalniņiem. Tajos atrasti kalcinēti cilvēku

7. att. Puslodveidīgais kapu uzkalniņš Pasiēnas mežā Ludzas raj., fotografēts no A.

Рис. 7. Полусферический могильный курган в Пасиенском бору Лудзенского р-на, фотографировано с В.

8. att. Bezripas (1—5) un ripas (6—11) keramika, X—XI gs.:

1 — Latišonki, Ludzas raj., ieg. uzsk., A 7726, 2 — Volkorezi, Ludzas raj., 12. uzsk., A 7800:3, 3 — Suškava, Ludzas raj., 2. uzsk., A 7805:1, 4 — Cīrnava, Balvu raj., 37. uzsk., A 8189:4, 5 — Cīrnava, Balvu raj., 44. uzsk., A 8190:1, 6 — Latišonki, Ludzas raj., ieg. uzsk., A 7725, 7 — Latišonki, Ludzas raj., 5. uzsk., A 7721:6, 8 — Latišonki, Ludzas raj., 1. uzsk., A 7717:3, 9 — Latišonki, Ludzas raj., 6. uzsk., A 7722:3, 10 — Latišonki, Ludzas raj., 7. uzsk., A 7723:3, 11 — Cīrnava, Balvu raj., 56. uzsk., A 8192:2.

Рис. 8. Лепная (1—5) и гончарная (6—11) керамика, X—XI вв.:

1 — Латышонки, Лудзенский р-н, удлинённый курган, А 7726, 2 — Волкорезы, Лудзенский р-н, 12-й курган, А 7800:3; 3 — Шушкава, Лудзенский р-н, 2-й курган, А 7805:1; 4 — Цирнава, Балвский р-н, 37-й курган, А 8189:4; 5 — Цирнава, Балвский р-н, 44-й курган, А 8190:1; 6 — Латышонки, Лудзенский р-н, удлинённый курган, А 7725; 7 — Латышонки, Лудзенский р-н, 5-й курган, А 7721:6; 8 — Латышонки, Лудзенский р-н, 1-й курган, А 7717:3; 9 — Латышонки, Лудзенский р-н, 6-й курган, А 7722:3; 10 — Латышонки, Лудзенский р-н, 7-й курган, А 7723:3; 11 — Цирнава, Балвский р-н, 56-й курган, А 8192:2.

kauli, lietu nebija. Tie pēc analogijas ar kaimiņu pieminekļiem datējami ar I g. t. otro pusi, parasti VI—IX gs.

Segmentveidīgie (6. att.) un puslodveidīgie (7. att.) uzkalniņi pētīti Pasiēnā, Volkorezos, kā arī Latišonkos, Skripčīnā, Šuškavā, Zaborjā. Tie satur gan ugunskapus, gan skeletkapus. Uzkalniņos ar ugunskapiem uz senās zemes virsmas varēja novērot 15—20 cm biezu pelnu un ogļu slāni un tā vidū sadegušu kaulu plankumu. Šajos uzkalniņos 1—2 kapi ar retām piedevām. Bezripas vai ripas keramika atrasta Latišonkos, Pasiēnā, Volkorezos. Pasiēnas 13. uzkalniņā bija ugunskaps ar gluda ripas poda lauskām, podam atliekta maliņa.²⁷ Latišonku 1. uzkalniņā bija 2 pelnu un ogļu plankumi ar 2 ugunskapiem un māla podiem ar ēdienu paliekām (8. att.: 8). Turpat bija apdegusi lentveidīga dzelzs aprobece ar sašaurinātiem galiem (4. att.: 14). Podi darināti uz podnieka ripas, vietām virsma klāta ar paralēlu līniju un likloču rakstu, vienam uz dibena īpašnieka zīme — kruķa krusts. Pods ar analoģu zīmi ir 5. uzkalniņā ar skeletkapu (8. att.: 7). Pēc senlietām (4. att.: 8, 9, 14) tie datējami ar X—XI gs. Šuškavā zem kāda mazāka uzkalniņa atsedza tikai biezu pelnu un ogļu slāni. Bet Volkorezos 1. uzkalniņā senās zemes virsmas līmenī atsedza pelnu plankumu ar kalcinētu kaulu druskām un zem tā vīrieša skeletkapu ovālā kapa bedrē.²⁸

Apbedīšanas veids, keramika un lietas raksturīgas I g. t. beigām un II g. t. sākumam. Visumā tomēr slāvu apaļie uzkalniņi ar ugunskapiem ir agrāki par uzkalniņiem ar skeletkapiem. Kaimiņzemēs tie raksturīgi I g. t. 4. ceturksnim un, tāpat kā pie mums, nabadzīgi ar senlietām.

Parasti hronoloģiski vēlāki ir skeletkapi apaļajos slāvu uzkalniņos, kas atsegti Latišonkos, Volkorezos, Šeškos, Zaborjā, Šuškavā. Tajos mirušais gulējis uz senās zemes virsmas ar māla trauku pie kājām vai arī bez tā. Vienreiz Latišonkos un divreiz Volkorezos bija konstatējamas ovālas seklas kapu bedres, kurās skelets gulēja uz muguras, rokas uz krūtīm. Latišonkos 5. uzkalniņā mirušajam pie kreisās pēdas atradās jau pieminētais uz podnieka ripas darinātais māla pods ar paralēlo līniju un likloču rotājumu, ar krustu uz dibena un vistas kaulu paliekām, uz kreisās rokas bronzas aprobece ar vītiem galiem, bronzas pakavsakta ar magoņpogaļu galiem un dzelzs nazis, kas attiecināmi uz XI gs. (4. att.: 8, 9). Latišonku 2. uzkalniņā bija bronzas kakla gredzena fragments ar kruķa galu (4. att.: 11), bronzas zvārgulītis (4. att.: 10) un stikla krelle. Bez tam no Latišonku apaļajiem uzkalniņiem ar skeletkapiem nāk vēl 2 bronzas vītās aprobece (līdzīga 4. att.: 8), stikla krelles, kā arī bronzas gredzentiņi, spirālītes un ripas keramika.

Volkorezos apaļajos uzkalniņos ar skeletkapiem atrasti 2 bronzas spirālgredzeni, stikla krellu un bronzas spirāļu kaklarota (4. att.: 12), bet 3. uzkalniņa skeletkapā — 2 bronzas pakavsaktas ar atrotītiem galiem (4. att.: 13), bronzas aprobece (līdzīga 4. att.: 7), spirālgredzens, spirālīte un dzelzs nazis.

²⁷ E. Šnore. Latvijas PSR arheologu..., 171. lpp.

²⁸ F. Balodis. Latviešu-krievu..., 158.—159. lpp.

Seit pat 4. uzkalniņā iegūts dzelzs uznavas šķēps, 6. uzkalniņā — stikla krelles, 14. uzkalniņā — dzelzs nazis. Bez tam vairākkārt atrastas vilnas un līnu auduma paliekas, skuju koku dēļu paliekas un bezripas un ripas keramika.

Bezripas pods (8. att.: 3) un iegarena šķautnaina krelle iegūti arī Šušķavas 2. uzkalniņā.

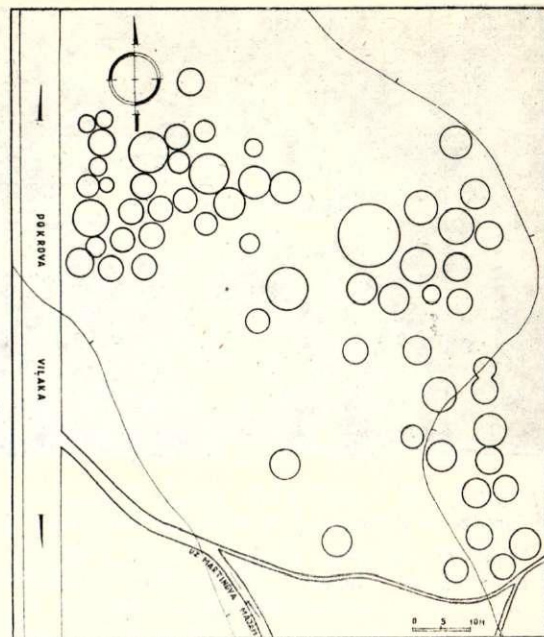
Spriežot pēc senlietām un analogijām kaimiņos, šie etniski jauktie un slāvu skeletkapi X gs. beigās un XI gs. pastāvējuši līdzās ugunskaņiem un kļuvuši dominējošie kopš XI gs. beigām.

Apskatītajos Latvijas uzkalniņkaņos vērojamas savstarpējas latgaļu un kriviču ietekmes gan apbedīšanas tradīcijās, gan senlietās. Kriviču, varbūt arī kādas nezināmas austrumbaltu grupas ietekmē latgaļi veidoja kopš X gs. beigām izplatītos segmentveidīgos uzkalniņkaņus, kas XI un XII gs. kļuva par dominējošiem visā latgaļu teritorijas austrumdaļā. Līdz tam un vienlaicīgi ar uzkalniņkaņiem latgaļi savus mirušos apbedīja līdenajos bedru kaņos, pie tam nesadedzinātus. No otras puses, dažos slāvu uzkalniņos Latīšonkos un Volkorezos konstatētas zem uzbēruma ovālas seklas bedres ar skeletkaņiem, kas ir latgaļu ietekmes rezultāts.

Latgaļu apbedīšanas virziens, kas kopš IX gs. vīriešiem parasti ir austrumi-rietumi, bet sievietēm pretējais, ir ietekmējis Polockas un Pleskavas krievu apbedīšanas virzienu, jo tur daži procenti vīriešu (pārslāvoto latgaļu?) apbedīti tāpat ar galvu uz austrumiem. V. Sedovs domā, ka šī ietekme gājusi vēl tālāk — līdz Augšdņepras un Augšvolgas baseiniem.²⁹ Lai gan pret to iebilst G. Solovjova,³⁰ tomēr V. Sedova izteiktā doma ir vērā ņemama, sevišķi vēl tāpēc, ka tā saskan ar antropoloģiskajiem datiem. Slāvu uzkalniņkaņos, kā zināms, skeleti parasti orientēti rietumu-austrumu virzienā, bet somugriem raksturīgs ziemeļu-dienvidu virziens. Etniski jauktajos apgabalos kaņū orientācija varēja arī izmainīties, kā tas ir, piemēram, Latīšonku kapulaukā.

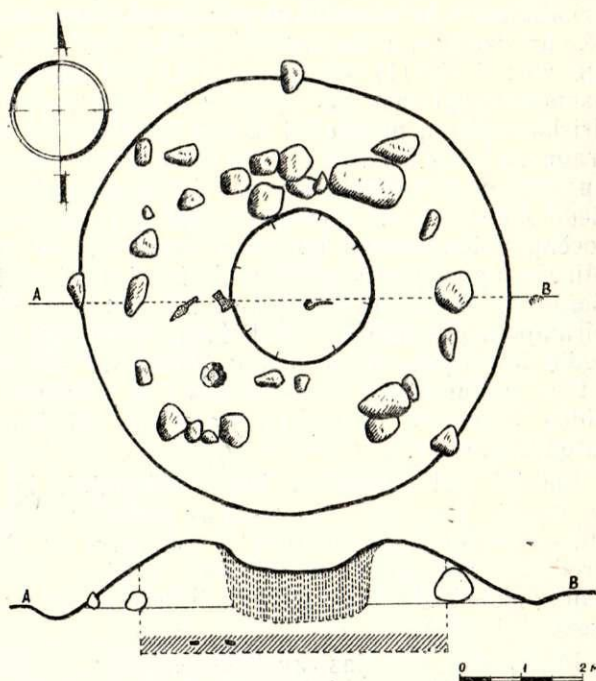
Kriviču (Latvijas dienviddaļā arī austrumleišu) pēdas apliecina vairāki ugunskaņi latgaļu līdenajos bedru kaņos kopš X gs.:³¹ Baltinavas Punculevā, Ludzas Odukalnā, Zvirgzdenes Kivtos, Pildas Nukšās, Kaņiņu Kristapiņos, Jasmuižas Maskavicišķos, Lubānas Līčagalā u. c. Domājams, ka te ieprecētas vai arī nolaupītas krievu vai leišu sievas, kas paspējušas jau latgalizēties. Tās apbedītas pēc viņu paražas — sadedzinot ārpus kaņa, bet ar latgaļiem raksturīgām, nededzinātām rotām. Minētie ugunskaņi latgaļu kaņos sastopami galvenokārt Latvijas austrumdaļā. Atsevišķi I g. t. otrās puses ugunskaņi Dienvidlatvijā saistāmi ar leišu ietekmi.

Balvu rajona austrumdaļā ir vairāki uzkalniņu kapulauki, kuriem ap uzkalniņiem akmeņu gredzens.

9. att. Balvu raj. Cirnavas apaļo uzkalniņu ar akmeņu gredzeniem situācija.

Рис. 9. Ситуация круглых курганов с каменными венцами в Цирнава Балвского р-на.

10. att. Balvu raj. Cirnavas 37. kaņū uzkalniņa plāns un griezumš.

Рис. 10. План и разрез могильного кургана № 37 в Цирнава Балвского р-на.

²⁹ В. В. Седов. Следы восточнобалтийского погребального обряда в курганах древней Руси. — СА, 1961, 2 (турпāk — В. В. Седов. Следы...), 105.—107. лрр.

³⁰ Г. Ф. Соловьева. К вопросу о восточной ориентировке погребенных в славянских курганах XI—XIII вв. — СА, 1963, 2, 95.—106. лрр.

³¹ Н. Рiekstiņš. Latgaļu vēlā dzelzs laikmeta ugunskaņi, 1935, 3, 53.—55. лрр.; Нукшинский могильник. — МИАЛ, I, R., 1957., 21.—23. лрр.

Viļakas Cirnavā³² bija 61 uzkalniņš, visi tie postiti, to diametrs 4—12 m, augstums 0,30—1 m (9. att.). Mirušie apbedīti dziļās bedrēs, reizēm līdz 2 m dziļumam, rēķinot no uzkalniņa virsotnes. Virs kaņa

³² Pēc R. Snores pārskata un materiāliem, kas glabājas Latvijas PSR Vēstures muzejā.

11. att. Daļēji atsegtais 15. apaļais uzkalniņš ar akmeņu gredzenu Ludzas raj. Volkorezos, fotografēts no DR.

Рис. 11. Частично вскрытый круглый курган № 15 с каменным венцом в Волкорезы Лудзенского р-на, сфотографировано с ЮЗ.

vai ap kapu ir akmeņu gredzens. Gredzens un kaps apbērti ar smiltīm. Ap uzkalniņiem 20—40 cm dziļš un 50—70 cm plats grāvītis (10. att.). Izpētītajos uzkalniņos bija skeletkapi pamatzemē ieraktās bedrēs ar dzelzs un bronzas senlietām un māla podu (8. att.: 4, 5, 11) pie galvas. Atrasti dzelzs šaurasmens un platasmens cirvji, 2 iedzītņā šķēpi, cilindriskā atslēga, nenoteikti dzelzs un krāsaino metālu fragmenti. Kā stāstīja vietējie iedzīvotāji, uzkalniņos ap 1880. gadu rakņājusies no Viļakas atbraukusi grāfiene Zabelova un atradusi skeletus ar bronzas aprocēm, vainadziņiem un māla traukiem pie galvas. Mirušo apbedījuma virziens bijis rietumi-austrumi. Senlietas attiecināmas uz I g. t. beigām un II g. t. pirmajiem gadsimtiem. Šādi kapi raksturīgi Novgorodas slovēņiem (tie vietām jaukti ar votiem vai citiem somugriem), kas sniedzas līdz Veļikajas upes vidus baseinam. Cirnavas materiālā vērojama arī latgaļu ietekme.

Līdzīgi vēl neizpētīti kapu uzkalniņi, kā ziņo R. Šnore, konstatēti pie Viļakas Bekerovas, Bubencovas un Spuskas ciemiem. 5 uzkalniņi ar akmeņu gredzenu konstatēti arī Viļakas Loginu uzkalniņu kapulaukā, kāds cits (15. uzkalniņš) atsegts Volkorezos (11. att.).

Pētītajiem Latvijas austrumteritorijas slāvu vai etniski jauktiem uzkalniņu kapulaukiem ir daudz kopīga ar Pleskavas, Austrumigaunijas un Polockas apgabalu pieminekļiem. Tāpēc ne tikai hronoloģija, bet arī apbedīšanas veids mūsu teritorijā I g. t. otrajā pusē tiek traktēts, daļēji balstoties uz mūsu kaimiņu pētījumiem.

Garie un iegarenie uzkalniņi saglabājušies nelielās grupās, izvietoti upju vai ezeru krastos, parasti augstākās vietās. Šādus uzkalniņus uzbēra speciāli izdedzinātās vietās, tāpēc uzkalnu pamatā ir pelnu un ogļu slānis. Mirušos sadedzināja ārpus kapa vietas. Kalcinētie kauli sabērti parasti uzbērumā ligzdās, retāk māla podā vai starp akmeņiem (Katalavā). Uz-

kalniņus uzbēra dažkārt vienā reizē,³³ jo dažos apbedījumos nemaz nav. Ir konstatēta pakāpeniska to izveidošanās.³⁴ Virs tiem vēlāk kurināja ugunskurus. Ugunskuri parasti ir Smoļenskas un Polockas uzkalniņos, kuros nav akmens konstrukciju, kādas sastopamas Pleskavas apgabalā un arī pie mums.

Garu un iegareno uzkalniņu uzbēršanai vajadzīgs liels darbaspēks. Tajos apglabāti vienas saimes piederīgie. A. Spicins izteicis domu, ka tie atgādinot tā laika lielo saimju mājokļus. Vairāki garie uzkalniņi kopā veidoja ģints pēdējo atdusas vietu. Daži iegarenie uzkalniņi stāv atsevišķi no kapulauka. Domājams, ka tie ir atdalījušos saimju kapu vieta.

Apāļie uzkalniņi ir lielākās grupās, parasti mežainos apgabalos. Tie ir individuāli kapi un parasti vēlāki, lai gan daļa garo uzkalniņu sastāv no atsevišķiem apaļiem uzkalniņiem.

Slāvu uzkalniņi ir nabadzīgi ar senlietām, jo krivičiem nebija tāda paraduma kā baltiem — likt kapā inventāru. Tādēļ pēc kapu inventāra grūti spriest par Latvijas kriviču nodarbošanos, mantisko un sociālo stāvokli. Tas visumā bija līdzīgs latgaļu ekonomiskajam līmenim, bet sociālā ziņā, īpaši I g. t. beigās, slāvi bija aizsteigušies priekšā.

Ka garie, iegarenie un turpat esošie apaļie kapu uzkalniņi pieder vienai etniskajai grupai, to pierādījuši krievu arheologi gan ar senlietu (īpaši keramikas) attīstības nepartrauktību, gan ar apbedīšanas tradīciju pakāpenisku attīstību.³⁵ Arī Latvijas slāvu uzkalniņu formu dažādība vienā kapulaukā parasti saistīta ar hronoloģisko atšķirību, lai gan etniskās atšķirības, kā jau robežjoslā, tāpat jāpatur vērā. Tur, kur slāvu, latgaļu un somugru iedzīvotāji mierīgi sadzīvoja, attiecīgie viena laika kapulauki atrodas pamīšus vai pat vienā kapulaukā vērojamas dažādām etniskām grupām raksturīgās īpatnības. Sevišķi labi tas izsekots Dienvidaustrumigaunijā. Valodnieki domā, ka šeit kādu laiku pastāvējusi pat divvaloda, jo Pleskavas dialekta ietekme visstiprākā ir tieši tur.³⁶ Agrāk te dzīvoja igauņi, bet uz austrumiem no Peipusa ezera votī. I g. t. otrajā pusē te ieplūda kriviči un citas austrumslāvu grupas. Daļa votu, kas jau bija paspējuši sajaukties ar krivičiem, pārgāja tagadējās Igaunijas teritorijas austrumdaļā. II g. t. pirmajos gadsimtos Igaunijā (un droši vien arī Ziemeļaustrumlatgalē) ieplūst otrs votu—slāvu vilnis, kam raksturīgi skeletu apbedījumi dziļās bedrēs ar akmeņu krāvumiem virs kapa. Šo līdzeno kapu jeb žaļņiku inventārā raksturīgas ir vītas bronzas aproces, deniņu gredzeni, dobie dzīvnieciņi ar piekariņiem, kauri gliemežvāku rotas.³⁷ Tie atrodami arī Latvijas ziemeļaustrumos (Šķilbēnu Daņilovkā II), kur II g. t. sākumā konstatējami dienvidigauņi vai

³³ X. A. Моора. Археологические работы..., 61. lpp.; С. А. Тараканова. Длинные и удлинённые курганы. — СА, 1954, XIX, 86.—89. lpp.

³⁴ Е. А. Шмидт. Длинные курганы у дер. Цурковки в Смоленском районе. — СА, 1958, 3, 162.—163. lpp.; П. Н. Третьяков, Е. А. Шмидт. Древние..., 180. lpp.; М. X. Шмидехельм. Курганные..., 53., 54. lpp.

³⁵ В. В. Седов. Кривичи, 48.—49. lpp.

³⁶ X. A. Моора. Вопросы..., 124.—132. lpp.; V. Trummal. Slaavi-vene..., 37.—38. lpp.

³⁷ А. Моора. Peipsimaa etnilisest ajalooost. Tallinn, 1964, 27., 30., 284. lpp.

voti, slāvi un latgaļi. Savstarpēji sajaucoties, tie veido lielu dažādību gan kapu tipos, gan arī senlietās. Šo sajaukšanos un atšķirību no Dienvidlatgales apliecina arī antropoloģiskie pētījumi, Austrumlatvijas dialekta austrumu izloksnes, kā arī etnogrāfiskie dati, īpaši apģērbā, daži darba rīki un celtniecības detaļas.

Lai gan slāvu dzīves vietas Latgales austrumdaļā nav pētītas, nav šaubu, ka kapulauku tuvumā bijuši tā paša laika mājokļi. Norādīsim te kaut vai uz tādām vietām kā pilskalns «Zamčina» pie Asūnes Mizniekiem, pilskalns «Gorodišče» pie Šķaunes Poliščinas, pilskalns «Kapi» pie Šķaunes Meikšāniet, pilskalns «Kausa» pie Šķaunes Maļinas,³⁸ kas ietilpst mums jau zināmo slāvu vai etniski jaukto uzkalniņkapu areālā. Arī importētās dārglietas — V gs. Istras Miškiņevas, VII gs. Baltinavas un VIII—XI gs. monētas Eversmuižas Zeltiņu depozītos liecina par vietējo dižciltīgo virsotnes sakariem ar austrumu un dienvidu zemēm, kas bija viens no bagātību ieguves avotiem.

Daudz pilskalnu ir Dienvidaustrumlatgalē, latgaļu apdzīvotajā teritorijā, kas robežojas ar kriviču teritoriju. Maz pilskalnu Latgales ziemeļaustrumu daļā, arī kaimiņu slāvu un somugru teritorijā, lai gan kapulauku biežība liela. Te ļaudis dzīvojuši vairāk atklātajās apmetnēs un savstarpējā sadzīve ritējusi mierīgāk nekā Dienvidaustrumlatgalē. Varbūt tā izskaidrojams Austrumlatgales antropoloģiskajā materiālā vērojama slāvu piejaukums (piem., Ludzas Odukalnā).³⁹

Pārskatot Austrumlatgales pilskalnu keramiku un dažus citus atradumus un salīdzinot pilskalnu formas, jāsecina, ka gandrīz visi pilskalni eksistējuši jau I g. t. otrajā pusē. To apliecina bezripas apmetnē un gludā, retāk kniebtā un spodrinātā keramika. Tikai X gs. beigās kriviču ietekmē parādās uz podnieka ripas darinātie trauki, kas sastopami gandrīz visos pilskalnās un slāvu kapulaukos vai arī latgaļu kapulaukos ar slāvu ietekmi.

Degumu slāņi un apdegušie akmeņi pilskalnās, atsegtās nodegušās celtnes, kā arī pastiprinātā pilskalnu ierīkošana liecina par nemierīgu vēstures posmu. Bez tam I g. t. otrās puses latgaļu kapulauki bagāti ar ieročiem. Tas norāda, ka I g. t. otrajā pusē, ko raksturo pāreja uz šķiru sabiedrību, savstarpējās cīņas un iedzīvotāju pārvietošanās nav bijusi tikai mierīga sadzīve starp kaimiņu teritoriālām kopienām un etniski svešām kopienām, bet nereti arī cīņas. To pārliecinoši pierāda P. Tretjakova pētījumi Smoļenskas apgabala pilskalnās,⁴⁰ J. Stankēvičas — Dāvgavas augštecē,⁴¹ A. Mitrofanova un F. Gurēvičas — Baltkrievijā.⁴² Latvijas teritorija nebija šīnī ziņā

³⁸ F. Braстиņš. Latvijas pilskalni. Latgale. R., MCMXXVIII (turpmāk — E. Braстиņš. Latgale...), 80., 81., 88., 89., 90., 91., 92., 93. lpp.

³⁹ Antropoloģes R. Deņisovas informācija.

⁴⁰ П. Н. Третьяков, Е. А. Шмидт. Древние..., 35., 36., 41. lpp.

⁴¹ Я. В. Станкевич. К истории населения Верхнего Подвинья в I и начале II тысячелетия н. э. — МИА, 76. М.—Л., 1960, 95., 97. u. c. lpp.

⁴² А. Г. Митрофанов. К истории населения средней Белоруссии в эпоху раннего железа. Автореферат диссертации. Л., 1955, 12., 17. lpp.; Ф. Д. Гуревич. Древности Белорусского Понеманья. М.—Л., 1962, 76. lpp.

izņēmums. Arī šeit blakus mierīgas sadzīves rajoniem un posmiem bija novadi un periodi, kam raksturīgas savstarpējās cīņas. Ja tā, tad kļūst saprotamākas tautas dziesmas, kas runā ne tikai par draudzīgām attiecībām ar kaimiņiem, bet arī par piļu dedzināšanu un gūstekņiem — vergiem.⁴³ Iespējams, ka šo tautas dziesmu vecākais slānis atvedināms uz I g. t. otro pusi.

Tas vērojams arī igauņu folklorā, it īpaši Dienvidaustrumigaunijas nostātos par pazemes eju no Igaunijas uz Kijevu, par Kalevipoegu un tilta celšanu pāri Peipusa ezeram, par kopīgām cīņām.⁴⁴

Novgorodas hronika min krievu karagājienus ap 860. gadu pret vikingsiem, 882. gadā uz Smoļensku, Ljubeču un Kijevu, bet 907. gadā Oļega vadībā uz Konstantinopoli.⁴⁵ Karagājienos piedalījušies arī «čudi». Vai starp tiem bijuši tagadējās Ziemeļlatvijas un Igaunijas iedzīvotāji, vai arī tagadējās KPFSR teritorijas somugri un balti, grūti pateikt. Austrumslāvu politiskie un ekonomiskie sakari ar Baltiju pastiprinājās X gs., pie kam dominēja Kijevas Krievzemes ietekme tirdzniecībā, vairāku krievu vārdu un pareizticības ieviešanā, kā arī politiskajā un sociālajā jomā.

Pieminekļu kartogrāfija dod ieskatu par seno robežjoslu starp baltiem, igauņiem un to austrumkaimiņiem. Šī robeža I g. t. beigās nav jāiedomājas kā mūsdienu robeža. Tā drīzāk bija vesela zona gan ar jaukti izvietotiem pieminekļiem, gan ar etniski jauktām dzīves vietām un kapulaukiem, gan arī ar noteiktākām robežām. Pēdējās bija tur, kur pastāvēja naidīgākas attiecības vai arī dabīgās šķirtnes — meži, ezeri, purvi. Latvijas ziemeļaustrumos šī robežjosla stiepās pa Balvu rajona austrumdaļu līdz Zilupei, tad pa šīs upes baseinu līdz Pasielai, tālāk pavisoties uz dienvidrietumiem un aptverot Plisunas, Kausa u. c. ezeriņus, no Volkoreziem (dienvidrietumos no Plisunas ezera) dodoties uz dienvidiem pāri Krāslavas rajona pašai austrumdaļai un ieejot Ziemeļrietumbaltkrievijā (1. att.). Šo robežu zināmā mērā noteica arī dabīgās šķirtnes — ūdeņi, purvi, meži.

Kādas slāvu senlietas atrastas Latvijas teritorijā, un kādu priekšmetu ievaduma starpnieki slāvi bijuši I g. t. otrajā pusē?

Kā rāda kapulauku un dzīves vietu pētījumi, Latvijas teritorijā lielos daudzumos ievada krāsainos metālus, no kuriem vietējie rotkaļi gatavoja rotas. Pirmo vietu ieņēma bronza, mazāk bija sudraba un aļvas, niecīgos daudzumos zelts. Bronzas sastāvs Latvijas, Lietuvas, senās Prūsijas un Igaunijas I g. t. otrās puses senlietās ir līdzīgs. Mikroelementu piejaukumi norāda uz pastāvīgu krāsaino metālu ieguves apgabalu.⁴⁶ Ir daži norādījumi, kas saista bronzas importu galvenokārt ar Piedonavas zemēm.

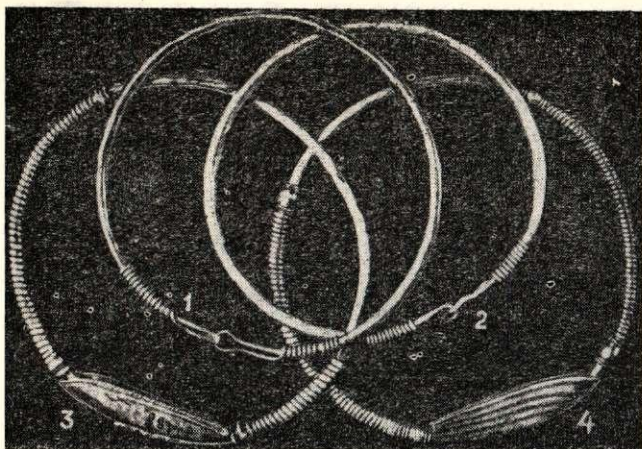
Analizētajām Latvijas V—X gs. sudrablietām, izņemot 2 kakla gredzenus (Krapes Lejasoķēnu —

⁴³ Latvju dainas, I—VIII, 1894.—1915.: 8209, 8211, 32111, 32145, 32008, 32160, 32168, 32174 u. c.; Latvju tautas dainas, I—XII, 1928.—1932.: V, 1063, 1065, 1067, 1079, 1108, 1110; X, 1107, 1111 u. c.

⁴⁴ История Эстонской ССР, I. Таллин, 1961, 114. lpp.

⁴⁵ ПСРЛ. Sal. ar 44. par. min. darba 107. lpp.

⁴⁶ J. Daiga. Krāsaino metālu sastāvs Latvijā VI—XIII gs. — АЕ, IV, 1962., 47., 48., 52. lpp.

12. att. Ludzas rajona Mišķiņevas sudraba kakla gredzenu depoziāts, V gs.:

1 — Ermitāžs 966/1, 2 — Ermitāžs 966/2, 3 — Ermitāžs 966/4, 4 — Ermitāžs 966/3.

Рис. 12. Клад серебряных шейных гривен из Мишкиневы Лудзенского р-на, V в.:

1 — Эрмитаж 966/1; 2 — Эрмитаж 966/2; 3 — Эрмитаж 966/4; 4 — Эрмитаж 966/3.

CVVM, 58061 un Panemunes Podžu — CVVM, 58062), ir augsta sudraba raudze. Raunas Lejasklepera VI gs. sudraba kakla gredzena sastāvā atrada arī 6,3% telūra, kas norādot uz Transilvānijas sudrabu. Senās Latvijas teritorijai tuvākās sudraba atradnes bija Čehoslovākijā, Polijā, Balkānos, Donavas zemēs, Vācijā un Aizkamas apgabalā.⁴⁷

Zelts ievests, domājams, galvenokārt no dienvidiem, jo senās mums tuvākās zelta atradnes zināmas Ungārijā, arī Čehoslovākijā, Balkānos un Polijā.⁴⁸

Tātad krāsainie metāli I g. t. otrajā pusē ievesti galvenokārt no dienvidiem caur rietumslāvu apdzīvotajām zemēm. Arī krāsaino metālu importam no tālākiem austrumu vai rietumu apgabaliem parasti vajadzēja šķērsot slāvu zemes.

Latvijas iedzīvotāju un slāvu sakaru konstatēšanai nozīmīga ir ievesto un izvesto senlietu vai senlietu grupu analīze. Vispirms aplūkosim Latvijas teritorijā ievestos atradumus un pēc tam mūsu senlietas slāvu zemēs.

Ludzas rajona Istras Mišķiņevas depoziāta ir 4 sudraba kakla gredzeni, kas attiecināmi uz V gs. (12. att.).⁴⁹ Tāds pats depoziāts atrasts Zaborcos, Vitebskas apgabalā.⁵⁰ Šo depoziātu kakla gredzeni ar dobiem karotveida galiem (12. att.: 3, 4) raksturīgi Austrumlietuvai. Toties kakla gredzeni ar kāsi un cilpu galos, ar īsu galu aptinumu, loka vidus daļas pāresnājumam un iegarenām fasetēm uz loka raksturīgi Kijevas apkārtnē (12. att.: 1, 2). Varbūt ar Augšdņepras baltu palīdzību tie izplatījušies uz Austrumlatviju (Istras depoziāta), Dienvidaustrumigau-

niju (Pilstveres un Virikilas depoziātos), Baltkrieviju (Zaborci) un Okas baseinu (Kuzmina, 50. kaps) un datējami ar V—VI gs.⁵¹ Tie ir arī Lietuvā — Panevėžas rajona Jostininkos un Utenas rajona Užpaļos.

No Dienvidkrievijas ievests arī Madonas rajona Vestienas Lejaslepju VI gs. depoziāta līdzīga tipa sudraba kakla gredzens ar vaļēju cilpiņu vienā galā (otra gala trūkst), pāresnāto loka vidus daļu, viscauri rotāts ar seklām iegarenām fasetēm (13. att.). Baltijas kakla gredzeniem uz loka parasti rombveida vai noapaļotas fasetes.⁵²

Ar Dienvidkrieviju un antu teritoriju saistāmas dažas Latvijas teritorijā atrastās bronzas loka saktas.⁵³ Pavisam iegūti 5 eksemplāri. Vienai no tām nav tuvāk zināma atraduma vieta. Sakta rotāta ar slīpgrebuma rakstu — uz vairoga 2 spirāles, uz pēdas rombu atkārtojumi (14. att.: 1). Līdzīgas saktas zināmas Krimā — Kerčā un Suuksu kapulaukā, kā arī Ukrainā — Kaņevas rajonā.⁵⁴

Kāda cita loka sakta ar pusapaļu galvas vairogu un 7 vairoga podziņām atrasta Vārves Strīku kapulaukā (14. att.: 2). Sakta rombiskā pēda rotāta ar zvēru un putnu galvu motīviem, bet pēdas un galvas plāksnes — ar hronoloģiski vēlajām atsevišķu ripiņu izskatā izveidotām spirālēm. Tai līdzīgas atrastas Rietumprūsijā — Vaplicā un Linkūnos,⁵⁵ bet Piedņeprā nav zināmas (arheologa V. Sedova sniegtā informācija).

Sevišķi interesanta loka sakta iegūta 1961. gadā Jēkabpils raj. Boķu kapulaukā (III uzkalniņa 23. kapā, 14. att.: 3) kopā ar dzelzs šaurmens cirvi, dzelzs dunci, bronzas aproci ar vāļu galiem, dzelzs pinceti, 2 bronzas sprādzītēm un gredzentiņiem. Viss kapa komplekss datējams ar VI gs. Analoga loka sakta zināma Pasteras pilskalnā pie Kijevas, kuru B. Ribakovs datē ar VI gs.,⁵⁶ vairākas citas līdzīgas turpat, pa vienai Balaklejā Čerkasu rajonā,⁵⁷ Kuzminas kapulaukā pie Rjazaņas (7. ugunskapā),⁵⁸ Alt-kosevenā bij. Zensburgas apgabalā⁵⁹ un Jegalas pilskalnā Ziemeļigauņijā.⁶⁰ Šim loka saktām ir zvēru galvas, vairoga un pēdas plāksnes, kas izrotātas ar sauliņu rakstu. B. Ribakovs tās uzskata par slāvu (antu) darinājumu, kam pirmparaugi bijuši gotu saktās Dienvidkrievijā. Šo loka saktu slāvisko pie-

⁵¹ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 N. Chr., II. Tartu, 1938 (turpmāk — H. Moora. Die Eisenzeit, II...), 317.—319. lpp.; V. Trummal. Slaavi-vene..., 10. lpp.

⁵² H. Moora. Die Eisenzeit, II..., 317., 319. lpp.; V. Urtāns. Latvijas V—IX gs..., 51., 52., 68. lpp.

⁵³ «Senatne un Māksla», 1937., II, 50.—54. lpp.

⁵⁴ Turpat, 51., 52. lpp., 8. att.: 6, 9. att.: 1, 3; B. A. Рыбаков. Древние русы, 8. att.: 1, 2.

⁵⁵ «Senatne un Māksla», 1937., II, 53. lpp., 8. att.: 5.

⁵⁶ B. A. Рыбаков. Ремесло древней Руси. М., 1948 (turpmāk — B. A. Рыбаков. Ремесло...), 60. lpp., 7. att.: 7.

⁵⁷ B. A. Рыбаков. Древние русы, 9. att.: 3, 5, 6, 7, 10. att.: 8, 9.

⁵⁸ Древности мордовского народа. Саранск, 1941, 91., 126. lpp., XIV tab.: 8.

⁵⁹ W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg, 1929, 221. att.: c.

⁶⁰ Glabājas Igaunijas PSR Vēstures institūtā Tallinā (inv. nr. 3849).

derību atzīmē J. Verners speciālā pētījumā par šīm saktām.⁶¹

Arī mūsu loka saktu pirmsākumi meklējami Dienvidkrievijas gotu kultūrā, no kurienes tās caur slāvu teritoriju pārnāca uz seno Prūsiju, mordviešu apgabaliem un arī uz Latviju. Mazūru apgabalā tās ieguva lokālas formas. Medzes Kapsēdā atrastās divas VII gs. loka saktas, kas agrāk glabājās Berlīnes muzejā (II. 7199; II. 7200), šķiet, nākušas no Mazūru apgabala, kur līdzīgas saktas zināmas Dollkeimā un pie Leventīnas ezera.⁶²

Mūsu loka saktas ar savu slīpgrebuma rotājumu ietekmējušas slīpgrebuma raksta un tehnikas attīstību tā paša laika Kursas un Zemgales senlietās. Ar loka saktām saistāmi slīpgrebuma tehnikā veidotie spirāļu motīvi uz Latvijas trīsstūradatām (Pļavniekaiņā, Laugaļos, Popē, Zlēkās) un Igaunijas stopa saktām ar lāpstas pēdu (2 saktas no Kirimē).⁶³

No Piedņepras ievesta ažūrā plakanā trīsstūra sakta ar izlaidumiem, kas atrasta Salaspils Mārtiņsalā būvgružos pie baznīcas un datējama ar VI gs. (sk. attēlu uz vāka). Agrākie šo saktu varianti ir ar emalju.

Kaut gan par priekšmetiem ar emalju rakstīts daudz (G. Bujaks, A. Spicins, A. Hakmans, A. Tallgrens, A. Kalitinskis, H. Moora, P. Tretjakovs, P. Kulikauskis, M. Smidehelma, T. Edgrens, V. Ģinters, M. Kačinskis u. c.), par to izcelsmi un izplatības ceļiem vienprātības nav. Ir bijuši vairāki centri: viens seno galindu zemē Mazūru apgabalā, kas tagad pieder Polijai, otrs Piedņeprā, trešais Austrumlietuvas un Austrumlatvijas apgabalā, ceturtais Ziemeļaustrumigaunijā. Emaljas tehnikas pamatā bija Romas provinču meistaru māka, no kurienes pārņemtas ar emalju rotāto pakavsaktu, ažūro ripas saktu un lunulu formas.

Latvijā V—VI gs. pieder vairāki priekšmeti ar emalju: 1 pakavsakta no Latgales, 1 no Kapiņu Releņkiem un 1 no akmeņkrāvuma Priekuļu Kalnakunčos, 1 ripas sakta ar ugunskrustu motīviem no Trikātas, rokturu daļas no Ķenteskalna un no Sakstagaļa Lielpuderiem. Bez tam Latvijā atrasti 4 bronzas kakla gredzeni ar emaljētām ripām galos, kas datējami ar IV—V gs., vairāki šādi eksemplāri ir arī Dienvidigaunijā un viens fragments Vjatkas apgabalā pie Kukarkas.⁶⁴

Vienāda darināšanas tehnika un daži līdzīgi priekšmeti, īpaši Igaunijā un Lietuvā, norāda uz sākariem starp Austrumlietuvas un Austrumlatvijas un Piedņepras (Kijevas, Čerņigovas, Poltavas apgabali) centriem, kā arī starp Igauniju un Piedņepri.⁶⁵

Viena no senlietu kategorijām, kas nākušas no Austrumiem un sastopama Latvijas teritorijā kopš VIII vai pat VII gs., ir kauri gliemežvāki (*Cypraea moneta*). To dzimtene ir Indijas okeāns un Klusā okeāna

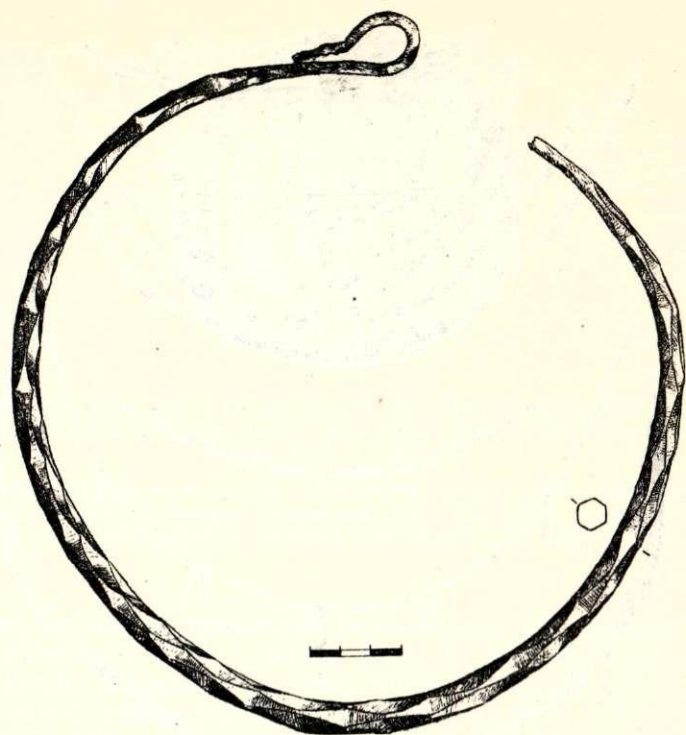
⁶¹ J. Werner. Slawische Bügelfibeln des VII. Jahrhunderts. — «Reinecke Festschrift». Mainz, 1950, 150.—172. lpp.

⁶² «Senatne un Māksla», 1937., II, 51.—53. lpp., 8. att.: 1, 2, 9. att.: 2.

⁶³ Turpat, 46.—54. lpp.

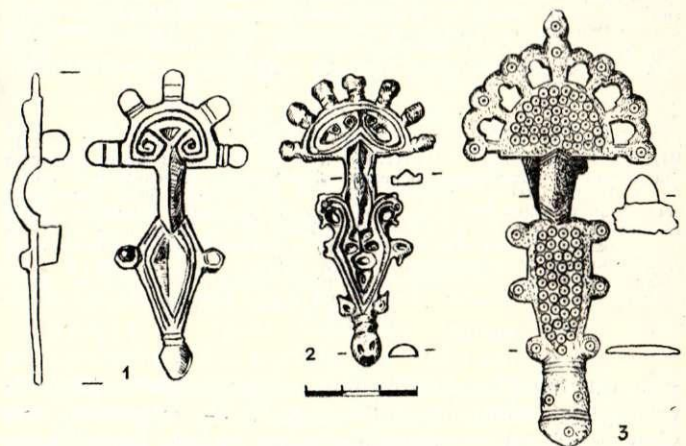
⁶⁴ H. Moora. Die Eisenzeit, II..., 319.—321. lpp.

⁶⁵ М. Шмидехельм. Археологические памятники..., 216.—219. lpp., 58. att.; P. Kulikauskas. Emaljuotieji dirbīnāi Lietuvā. — Vytauto Didžiojo Kultūros muzejāus metraštis, I. Kaunas, 1941, 53., 54., 57.—59. lpp.

13. att. Madonas raj. Lejaslepju depoziā sudraba kakla gredzens, VI gs., CVVM, 58001.

Рис. 13. Серебряная шейная гривна из клада в Леяслепьях Мадонского р-на, VI в., CVVM, 58001.

14. att. Bronzas loka saktas:

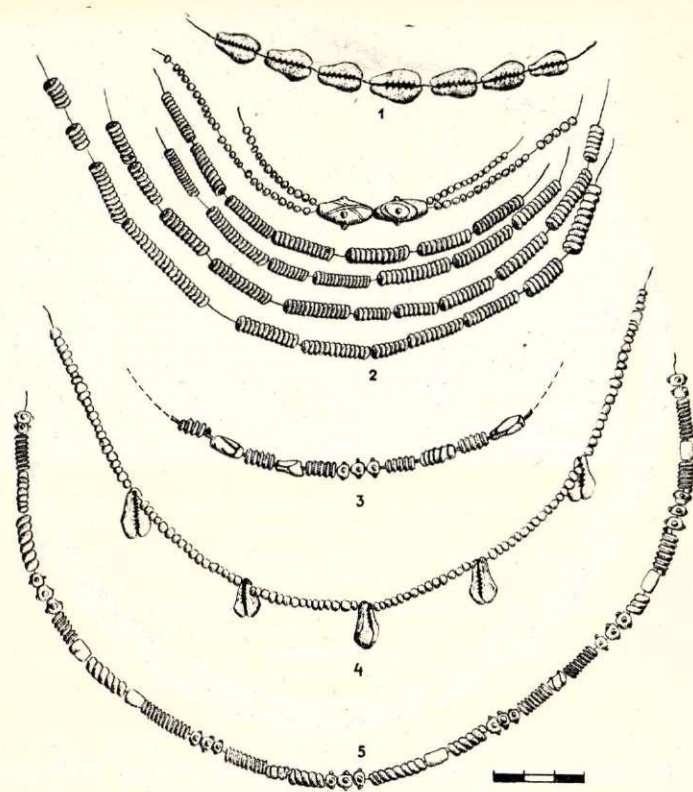
1 — Latvija, RLB 1400, 2 — Striķi, Kuldīgas raj., savrupatradums kapulaukā, A 10811:12, 3 — Боки, Jēkabpils raj., 111. uzķ., 23. kaps, A 11777:95.

Рис. 14. Бронзовые пальчатые фибулы:

1 — Латвия, RLB 1400; 2 — Стриķи, Кулдигский р-н, случайная находка в могильнике, A 10811:12; 3 — Боки, Екабпилсский р-н, 111-й курган, погребение № 23, A 11777:95

rietumdaļa, galvenokārt pie Maldivu salām.⁶⁶ Kauri gliemežvāki citās zemēs izmantoti kā rotas un arī kā maiņas ekvivalents, bez tam tie kalpojuši arī par amuletiem. Par kauri gliemežvāku kā monētu apgrozību stāsta X—XI gs. arābu ģeogrāfi un XVI—XVII gs. ceļotāji. Aprakstītās pazīmes konstatējamas arī Latvijas atradumos. Vismaz sešpadsmit latgaļu,

⁶⁶ M. Schilder. Die Kaurischnecken. Leipzig, 1952, 24., 41. lpp.

15. att. Kaklarotas:

1 — kauri gliemežvāki, Lejasbitēni, Ogres raj., 145. kaps, VIII gs., A 11823:70; 2 — stikla krelles (apaļās gludās un cilindriņveida acainās) un br. spirālītes, Lejasbitēni, Ogres raj., 27. kaps, VIII gs., A 11822:76; 3 — stikla krelles (cilindriskās inkrustētās un apaļās acainās) un br. spirālītes, Boķi, Jēkabpils raj., 111. uzķ., 15.a kaps, VIII gs., A 11777:59; 4 — stikla krelles (apaļās gludās dzeltenās) un kauri gliemežvāki, Smiltaine, Ludzas raj., 22. kaps, VII—VIII gs., A 9530:2; 5 — stikla krelles (apaļās acainās un cilindriņveida — gludās un inkrustētās), Smiltaine, Ludzas raj., 24. kaps, VII gs., A 9532:2.

Рис. 15. Ожерелья:

1 — раковины каври, Леясбитены, Огрский р-н, погребение № 145, VIII в. А 11823:70; 2 — стеклянные бусы (бисер и цилиндрические глазчатые) и бронзовые пронизки, Леясбитены, Огрский р-н, погребение № 27, VIII в., А 11822:76; 3 — стеклянные бусы (цилиндрические инкрустированные и глазчатые) и бронзовые пронизки, Боки, Екабпилсский р-н, 111-й курган, погребение № 15а, VIII в., А 11777:59; 4 — стеклянные бусы (желтый бисер) и раковины каври, Смилтайне, Лудзенский р-н, погребение № 22, VII—VIII в., А 9530:2; 5 — стеклянные бусы (глазчатые и цилиндрические — гладкие и инкрустированные), Смилтайне, Лудзенский р-н, погребение № 24, VII в., А 9532:2.

sēļu un zemgaļu kapulaukos atrastie kauri gliemežvāki attiecināmi uz VII—X gs.⁶⁷ Tie izmantoti sieviešu kaklarotām sākumā niecīgā skaitā, kopš XI gs. masveidīgi.⁶⁸ Pēdējo gadu sikāki novērojumi Abeļu Boķu un Aizkraukles Lejasbitēnu kapulauku izrakumos parādījuši, ka agrākajās kaklarotās kauri gliemežvāki bijuši tikai priekšpusē un sarindoti garenski ar galu pret galu, pie kam izceltajā mugurdaļā nav izveidots caurumiņš, kā tas ir vēlākajos gadsimtos (15. att.: 1). Dažās agrajās kaklarotās kauri gliemežvāki iet pamīšus ar stikla krellēm, bronzas spirālītēm vai zvaniņiem (15. att.: 4).

Kā izpētījis E. Mugurevičs, kauri gliemežvāki no Indijas okeāna vesti uz Indiju, Persiju un Vidusāziju. No Vidusāzijas tie, tāpat kā dirhēmi un stikla

⁶⁷ Nautrēnu Smiltaine, Zvirgzdenes Kivti, Ludzas Odulāns, Pildās Nukšas, Mērdzenes Dzēves un Ceņčeva, Jaungulbenes Ušuri, Višķu Maskavas ciems, Kapīņu Kristapiņi, Daugavpils rajona Aizkalne un Ludvikova, Abeļu Boķi, Madona, Aizkraukle, Aizkraukles Lejasbitēni, Katlakalna Pļavniekkalns.

⁶⁸ Э. Мугуревич. Находки..., 38., 39. и с. lpp.

krelles, ar arābu tirgotāju starpniecību varēja nokļūt Volgas baseinā. Pievolgas somugri, tāpat kā Novgorodas ziemeļrietumu zemju voti, kauri gliemežvākus sevišķi iecienījuši. Domājams, ka I g. t. kauri gliemežvāki Latvijā ievesti pa Volgu un tās pietiekām,⁶⁹ cauri somugru un slāvu apdzīvotajai teritorijai un caur Ziemeļaustrumlatviju Ludzas un Madonas virzienā. Otrs, lai gan mazāk izmantots ceļš, bija no Indijas uz Persiju, Kaukāzu, Dņepru, Daugavu. Latvijā ar šo ceļu varētu saistīt atradumus Boķos, Lejasbitēnos, Aizkrauklē, Pļavniekkalnā, jo pa šo pašu ceļu Baltijā no dienvidiem ienākušas arī citas lietas, piemēram, daļa Bizantijas monētu, dažas Piedņepras saktas, kakla gredzeni un emaljētās lietas. Kā vienā, tā otrā gadījumā kauri gliemežvākiem sakars arī ar slāvu zemēm. Arī vietējie un skandināvu, tāpat kā arābu tā laika tirgotāji piedalījās šīs preces piegādē. Nelielais kauri gliemežvāku skaits Dņepras un Daugavas augšteces baseinos daļēji izskaidrojams ar slāvu un austrumleišu šā laika paradumu mirušos dedzināt, lai gan kauri gliemežvāki atrasti arī tur, piemēram, Hacku depoziatā (Ukrainā) un Lintupas uzkalniņu kapulaukā (Rietumbaltkrievijā).

Ar kauri gliemežvākiem, dažreiz bez tiem I g. t. otrajā pusē Latvijas teritorijā sastopamas dažādu krāsū stikla krelles. Pēc formas ir apaļās, cilindriskās, sikās jeb bisers, acainās, inkrustētās, robotās, citronveida un vēl daži varianti⁷⁰ (4. att.: 3, 12; 15. att.: 2—5). J. Ščapovas, J. Daigas un E. Mugureviča pētījumu rezultātā⁷¹ tās kļuvušas par labi datējamu un nosakāmu senlietu grupu. Nautrēnu Smiltaines VII—VIII gs. analizētās sikās dzeltenās jeb bisers, acainās un zilganzaļās cilindriskās krelles pēc stikla sastāva nav tipiskas slāviem, lai gan slāvu zemēs sastopamas. Inkrustētās Mazkatužu, Smiltaines un Daugmales krelles darinātas no nātrija-kalcija stikla. Nātrija-kalcija-silīcija stikla krellu vairums Latvijā ienācis no Bizantijas un Tuvajiem Austrumiem, bet atsevišķas VIII—IX gs. arī no rietumiem, caur slāvu teritorijām. Dažas Birkas krelles, kas, pēc H. Arbmana domām, nākušas no Reinas, līdzīgas dažām Latvijas krellēm. Pēdējā laikā arī poļu arheologi atseguši IX gs. stikla un dzintarā darbnīcas Volinā, rietumslāvu teritorijā pie Baltijas jūras.⁷² Vēlākās Latvijas krelles ir no svina vai kālija-svina stikla, kas plaši izmantots senajā Krievzemē. Arābu autors Ibn-Fadlans raksta, ka zaļās (citronveida?) krelles, kas raksturīgas X gs. un maksāja 1 dirhēmu gabalā, iecienījušas slāvu sievietes. Latvijas teritorijā stikla krelles varēja ienākt no Ladoga un Pleskavas puses Ludzas un Madonas virzienā, pa Daugavu un arī no dienvidiem cauri

⁶⁹ Э. Мугуревич. Находки..., 49. lpp.

⁷⁰ Salenieku, Lejasklepera, Velna kravandas, Kalnakunču, Smiltaines, Boķu, Lucas, Mantu kalniņa, Lejasbitēnu, Pļavniekkalna, Lejasokēnu, Ošu, Grobiņas, Kapsēdas, Striķu, Sabiles, Latišonku, Volkorezu u. c. kapulauki, Ķentes, Asotes, Daugmales, Tērvetes pilskalni u. c.

⁷¹ Ю. Л. Шапова, И. В. Дайга. Стеклянные бусы и браслеты Асотского городища. — МИАЛ, II. P., 1961, 185.—199. lpp.; Э. С. Мугуревич. Восточная..., 71.—76. lpp.

⁷² К. Сласский. Экономические отношения западных славян со Скандинавией и другими Прибалтийскими землями в VI—XI веках. — Скандинавский сборник, VI. Таллин, 1963 (turpmāk — К. Сласский. Экономические...), 71. lpp.

rietumslāvu teritorijai. Nav izslēgts, ka daļa Rietumlatvijas stikla krellu, īpaši kopš IX gs., nākušas no Baltijas rietumslāviem vai caur viņu teritoriju un pa jūras ceļu,⁷³ lai gan līdz IX gs. galvenie preču piegādātāji Baltijas jūras piekrastēs, kā to pierādījuši poļu un skandināvu arheologi, bijuši skandināvu tirgotāji. Tas pats sakāms arī par Kurzemes piekrasti.

Romas impērijas sabrukums un tautu staigāšana samazināja, bet ne pārtrauca izstrādājumu ievadumu Baltijā no dienvidiem pa agrākajiem tirdzniecības ceļiem caur rietumslāvu un austrumslāvu teritoriju. To liecina pāri par 20 Bizantijas monētu no 12 atradumu vietām Latvijas teritorijā,⁷⁴ pie kam ne tikai no XI—XII gs. Agrākās ir Engures Marijas kalniņā atrastais zelta solīds (Anastasija I, 491.—518., 16. att.), vara monēta Krapes Rasās (Justiniāna I, 527.—565.), 3 X gs. monētas Aizkrauklē (Konstantīna VII, viņa dēla Romana II un Vasilija II) un Joanna I Cimiska (969.—976.) monēta Nītaures Tēvinēnos.

Daļa šo Bizantijas monētu, tāpat kā agrākie VII—X gs. arābu dirhēmi,⁷⁵ atrastas galvenokārt Latvijas rietumu daļā vai arī jūras un seno lielo tirdzniecības ceļu tuvumā. Iespējams, ka dirhēmi ieplūduši, sākot ar IX gs., vairāk pa Volgas—Volhovas un Baltijas jūras ceļu nekā pa Daugavas ceļu.⁷⁶ Šo monētu piegādē un apgrozībā piedalījās ne tikai arābi un skandināvi, bet arī balti, somugri un slāvi.

Ka sakari ar Bizantiju notikuši cauri slāvu teritorijām, apstiprina divas krāšņas Bizantijas sudraba bļodas. Viena no tām atrasta Varņjā Peipusa ezera rietumu krastā un glabājas Latvijas PSR Vēstures muzejā. Kā liecina jaunākie pētījumi,⁷⁷ tā ir Anastasija I (491.—518.) laika darinājums ar 4 zīmogiem, tās diametrs 17 cm. Otra līdzīga bļoda atrasta Kavastu Krīmanos, Emajegi upes lejtecē. Abas tās lietojuši igauņu dižciltīgie. Iespējams, ka tās ievestas kā kara laupījums no Piedņepras caur austrumslāvu zemēm.

Arī 3 Saltovas tipa vesercirvi (Nukšu 194. kaps, Isnauda I, 3. uzkalniņš, Rečiskova) un līdzīgais kaujas cirvis no Laukskolas 2. kapa, kas sastopami Eirāzijā un arī Krievzemē IX—X gs., nokļuvuši pie mums X—XI gs. ar austrumslāvu starpniecību.

Dažus vārdus gribētos teikt par seno sāls importu. No Indriķa hronikas zināms, ka lībieši sāli pazinusi XII gs.⁷⁸ Poļu arheologi konstatējuši, ka pomorjiešiem Kolobžegā jau VII—VIII gs. bijusi apmetne, kas saistāma ar sāls ieguvu un eksportu.⁷⁹ Iespējams,

⁷³ Tā, pēc poļu arheologa J. Zaka informācijas, Ladogā atrasta VIII gs. dzintara krelle, kas ievesta no Pomorjes (Polijā).

⁷⁴ В. В. Кропоткин. Клады византийских монет на территории СССР. — Свод археологических источников, вып. Е4-4. М., 1962, 39., 49. lpp.

⁷⁵ Libagu Sārāju, Grobiņas Ilgu, Grobiņas, Medzes Kušķu, Dundagas Kaņķumu, Gramzdas Jaunzemju, Nāvessalas, Svēticiema Ungēnu depozītos un arī savrupatradumos.

⁷⁶ В. Вилинбахов. Балтийско-Волжский путь. — СА, 1963, 3 (turpmāk — В. Вилинбахов. Балтийско-Волжский...), 127. lpp.; Е. Мугуревиčс. Numismātiskais materiāls..., 12., 13., 14., 21. lpp.

⁷⁷ Erica Cruikshank Dodd. Byzantine silver stamps. Washington, 1961, 56.—57. lpp.

⁷⁸ Indriķa Livonijas hronika. R., 1936. (turpmāk — Indriķa hronika...), I, 11.

⁷⁹ К. Сласский. Экономические..., 65., 66., 72., 79., 80. lpp.

16. att. Zelta solīds (Anastasija I, 491.—518.), Engures Marijas kalniņš, Tukuma raj., pēdējā kara laikā pazudis, agrākais inv. nr. VVM II 2695.

Рис. 16. Золотой солид (Анастасий I, 491—518), Марняк калныньш у Энгуре, Тукумский р-н; во время последней войны пропал, бывший инв. № VVM II 2695.

ka cilvēka organismam nepieciešamo sāli Latvijā ievada jau I g. t. otrajā pusē, jo vietējie resursi (avotu minerālūdens, jūras ūdens, attiecīgas uzturvielas) nebija pietiekami. Piejūras un jūras ceļš no rietumslāvu teritorijas uz Kurzemi līdz pat Ladogai un Novgorodai, kas izmantots dzintara, kuršu rotu un citu lietu izvedumam, varēja kalpot arī sāls eksportam.

Kopš Ptolemaja un Tacita laikiem rietumslāvi rakstītajos avotos tiek dēvēti par venediem. Rietumbaltijas iedzīvotājiem pirmā saskare ar venediem Vislas baseinā notikusi jau pēdējos gadsimtos p. m. ē., jo, pirmkārt, visās Baltijas somu (izņemot lībiešu) valodās vārdos, kas atvasināti ar rietumslāvu «venedi», tiek saukti slāvi (austrumslāvi) un, otrkārt, par šo sakari liecina vairāki senie vārdu aizguvumi.⁸⁰ Treškārt, Lužicas kultūras ietekme konstatēta dažās senlietās (linu apstrādājamie kaula riki Kļauņu un Asvas pilskalnos, daži bronzas darba riki) un keramikā (Kurmaiču kapulaukā Lietuvā un Asvas un Rīdālas pilskalnos Igaunijā).⁸¹

Liepājas un īpaši Ventspils rajona iedzīvotāju antropoloģiskajā materiālā, pēc dažu antropologu domām, konstatēts rietumslāvu (līdzība Pomerānijā un Meklenburgā) piejaukums,⁸² kas atbilst etnogrāfu vērojumiem par šā apvidus apģērbu. Varbūt visam tam ir arī sakars ar Indriķa hronikas vendiem⁸³ un slāviskajiem vietvārdiem Kurzemē, lai gan tie sastopami visā Latvijā no dažādiem posmiem. Diemžēl tuvāku hronoloģisku pieturas punktu mūsu rīcībā nav. No otras puses, jāatzīmē, ka kuršu vietvārdi, balstoties uz IX gs. un turpmāko gadsimtu rakstītajiem avotiem, konstatēti rietumslāvu zemēs starp Elbu un Vislu.⁸⁴

Latvijas teritorijā ievestajām lietām vajadzēja dot

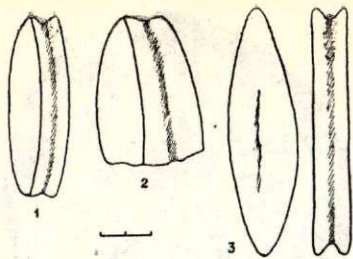
⁸⁰ П. А. Арнстэ. Формирование прибалтийско-финских языков и древнейший период их развития. — ВЭИЭН, 23.—24. lpp.

⁸¹ Bruožai..., 138. lpp.; X. А. Моора. Вопросы..., 95. lpp.

⁸² М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая..., 229.—230. lpp.

⁸³ Indriķa hronika... X, 14; XV, 3; XXI, 5.

⁸⁴ H. Schall. Baltische Sprachreste zwischen Elbe und Weichsel. — Forschungen und Fortschritte, 36, 1962, 56.—61. lpp.

17. att. Ovālie šķīļmakmeņi, V—VI gs.:

1 — Ļezgu sādža pie Izborskas, 9. uzk. (iegarenais), 2, 3 — Kamnas pilsk. pie Pleskavas.

Рис. 17. Блоковидные огнива, V—VI вв.: 1 — близ дер. Лезги у Старого Изборска, 9-й курган (удлиненный); 2, 3 — г-ще Камно у Пскова.

pretvērtību. Kādas preces I g. t. pirmajā pusē ievēduši romieši un kādas otrajā pusē bizantieši un arābi, par to saglabājušās dažas rakstītas ziņas. Konfrontējot tās ar citiem datiem, var secināt, ka izvests medus, zvērādas, vasks, dzintars, vergi, varbūt lopī, labība, dūnas un spalvas. Tā par zvērādu importu no Skandināvijas uz romiešu apgabaliem un Bizantiju VI gs. runā hronists Prokopijs.⁸⁵ Baltija I g. t. otrajā pusē bija it kā tilts starp Rietumeiropu un arābu austrumiem, starp Skandināviju un Bizantiju.

Latvijas arheoloģiskie priekšmeti austrumslāvu zemēs samērā grūti identificējami, jo nevar droši pateikt, vai šīs lietas ievestas vai arī tās ir vietējo baltu un somugru izstrādājumi. Baltu un somugru saliņas austrumslāvu teritorijā pastāvēja visu I g. t. otro pusi un pat vēl vēlāk. Tāpēc vairākos kapulaukos baltu lietas konstatētas masveidīgi, piemēram, Curkovkas garajos uzkalniņos,⁸⁶ Pleskavas un apkārtnes kapulaukos.⁸⁷ Pleskavas apgabala kapu uzkalniņus vietējie sauc par leišu kapu uzkalniņiem. Pleskavas ezeru krievu dokumenti dēvē par Tālavas ezeru, tajā ietek Tailovka, Talva, Tolvica un vēl citas līdzīgu nosaukumu upes. Ezera austrumkrastā ir grupa Tālavas salu. Uz rietumiem no Izborskas XVI gs. bija Tālavas pagasts, Izborskas ziemeļrietumu tornī sauc par Tālavas torni. Krievu hronikās minēts, ka Opočnas upe tek Latgalē un ka Latgales ciems atrodas pie Opočnas. Iespējams, ka daļa šo nosaukumu attiecināmi uz apskatāmo laiku, kad šeit ieplūda etniski jauktais baltu un kriviču sastāvs.⁸⁸ Jāpiezīmē, ka arī Pleskavas kņazs Daumants bija cēlies no Lietuvas.

Grūti konstatēt slāvu zemēs nonākušās Latvijā gatavotās lietas tāpēc, ka tās bieži analogas leišu vai igauņu izstrādājumiem. Tomēr daži norādījumi ir.

Viena no Baltijas izvedamām precēm bija dzintars. Lai gan tā nogulas ir Zāmlandes piekrastē, izskaloto dzintaru samērā daudz atrod Kurzemes krastā un

pat Vidzemes jūrmalā. Baltijas dzintars satur 3—8% dzintarskābes jeb sukcinīta un tādēļ viegli atšķirams no citās zemēs iegūtā. Baltijas dzintars un dzintara izstrādājumi I g. t. otrajā pusē sastopami daudzās zemēs. Latvijas teritorijā tas lietots krellēm, piekariņiem un vērpjamo vārpstu skriemeļiem.⁸⁹

Par Latvijas dzintaru dažas liecības sniedz valodas un folkloras dati. Valodnieks B. Larins nācis pie atziņas, ka vārds «dzintars» Ziemeļkrievijas dialektos pārņemts no latviešu valodas ne vēlāk par IX—X gs.⁹⁰ Ziemeļaustrumlatvijai un pazīstamajam Pleskavas ceļam te varēja būt izšķirēja nozīme.

Dzintars minēts 198 K. Barona «Latvju dainu» variantos un vēstītājā folklorā, pie kam dziesmas pierakstītas galvenokārt Rietumlatvijā. No visām dziesmām par dzintaru tikai 24 dziesmas var uzskatīt par ceriem jeb tipiem. Pazīstamākās no tām — par ligavas zagšanu dzintara zemē. K. Baronam ir 39 šo tautasdziesmu varianti.⁹¹ Spriežot pēc satura, pierakstu vietām un variantu daudzuma, šo dziesmu vecāko slāni varētu attiecināt uz I g. t. otro pusi.

Labi pazīstama austrumgotu ministra Kasiodora pateicības grāmata aistiem, kas ar īpašu sūtniecību pasnieguši dzintara dāvanu karalim Teodoriham viņa galmā Ravennā VI gs.⁹² Šis ceļojums noticis cauri rietumslāvu zemēm.

Ķīnas VII gs. avoti runā par dzintaru, kas vests no Horezmas, kur tas nokļuvis laikam gan no Baltijas.⁹³ Par Baltijas dzintaru IX gs. pirmajā pusē runāts arābu Abu Jusufa al-Kindī⁹⁴ un el-Mukadesī⁹⁵ sacerējumos.

Lūk, dažas vietas austrumslāvu zemēs un Austrumeiropā, kur atrasts I g. t. otrās puses dzintars vai dzintara lietas, galvenokārt krelles: Ladoga (te dzintara darbnīca no VIII—IX gs.), Pleskava, Polocka, Novogrudka, Pasteras pilskalns pie Kijevas un Hacku depozijs, Kņjažajagora, Raikoveckas pilskalns, Košibejevas un Saltovas kapulauki, Pjandžikenta, Křima un Ziemeļkaukāzs.⁹⁶

Uz austrumslāvu un tālākām zemēm dzintars plūda galvenokārt pa Baltijas jūras—Volhovas—Volgas vai Dņepras ceļu. Agrāk šos ceļus saistīja tikai ar skandināviem un to tirdzniecības centriem Birku, Gotlandi un citiem. Nav tomēr jāaizmirst, ka rietumslāvi, prūši, leiši, kurši, arī lībieši un igauņi, kas apdzīvoja Baltijas krastus, tāpat bija iesaistījušies tā laika tirdzniecībā ar austrumslāviem un citām zemēm. Sevišķa aktivitāte vērojama I g. t. beigās, kad veidojās pilsētas. Rietumslāvu piejūras dzintara darbnīcas Volīnā, Gdaņskā un dzintara izvedumus uz

⁸⁹ Mazkatužu, Ģeistautu, Strīķu, Andziņu, Bāļu, Šķerstaiņu, Kālniešu, Boķu kapulaukos, Ķenteskalna un Asotes pilskalnos, Basu Celmīņu depoziņā u. c.

⁹⁰ Б. А. Ларин. О слове «янтарь». — Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam. R., 1959., 151., 161., 162. lpp.

⁹¹ Folklorista J. Rozenberga sniegtā informācija.
⁹² Senās Latvijas vēstures avoti, II sēj., 1. burtnīca. R., 1937., 2. lpp.

⁹³ В. Виллибахов. Балтийско-Волжский..., 127. lpp.

⁹⁴ Turpat.

⁹⁵ Ю. Готье. Железный век в восточной Европе. М., 1930, 176. lpp.

⁹⁶ Vairāki zinātnieki uzskata, ka Ukrainas, Kaukāza un Vidusāzijas dzintars nācis no Ukrainas atradnēm.

⁸⁵ H. Jankuhn. Das Abendland und der Norden. Das erste Jahrtausend, Textband II. Düsseldorf, 825. lpp.

⁸⁶ Е. А. Шмидт. Длинные курганы у дер. Цурковки в Смоленском районе. — СА, 1958, 3, 164.—169. lpp.

⁸⁷ Katalog des Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. Riga, 1896, 148.—149. lpp.; «Latvijas Saule», 1924., 13., 138. lpp.

⁸⁸ В. В. Седов. Гидронимика и археология. Конференция по топонимике северо-западной зоны СССР. — Тезисы докладов и сообщений. Р., 1966, 17. lpp.

Ladogu (VIII gs.), Skandināviju (kopš VI gs.) u. c. konstatējuši poļu arheologi.⁹⁷

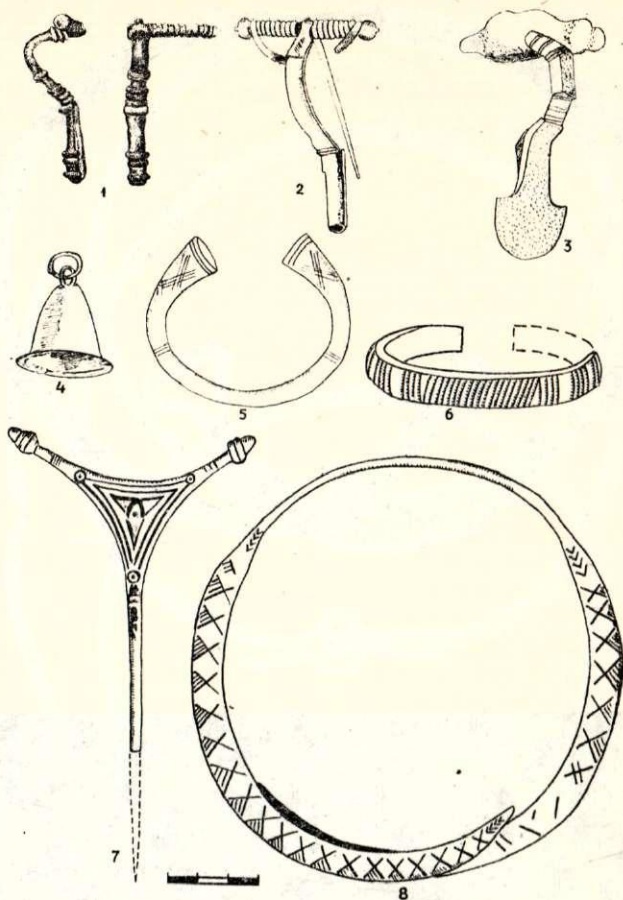
Kamno pilskalnā,⁹⁸ Pleskavā,⁹⁹ Gdovas rajonā Zelču¹⁰⁰ un Lezgu sādžas (pie Izborskas)¹⁰¹ garenajos uzkalniņos, kā arī Kozemkinā (starp Narvas un Lugas upēm)¹⁰² atrasti ovālie V—VI gs. šķilamakmeņi (17. att.), kas raksturīgi Igaunijas un Latvijas iedzīvotājiem, no kurienes tie arī pārņemti.¹⁰³ Tie bieži vien atrodami mežainos un purvainos apvidos, kur tie droši vien pazaudēti kažokzvēru medībās.

Ļeņingradas apgabala rietumdaļā, uz ziemeļiem no Pleskavas, Gorodņā vai Ļubotežā, atrasta V—VI gs. gredzenotā stopa sakta ar dzelzs asi un griezumā dobu pēdu, kas raksturīga Baltijai (18. att.: 1).¹⁰⁴ Baltu VI gs. stopa sakta atrasta Smoļenskas apgabala Jampolē Rosožas upes krastā (18. att.: 2),¹⁰⁵ bet stopa sakta ar zvaigznes pēdu — Kijevas apkārtnē.¹⁰⁶ Pleskavas pilskalnā atrasta zemgāļiem raksturīgā VI gs. sākuma stopa sakta ar lāpstas pēdu (18. att.: 3) un aproces ar vāļu galiem.

No baltu zemēm ievesto aproču skaitā var minēt latgaļiem raksturīgo aproci ar paresnīnātiem galiem Kamno pilskalnā,¹⁰⁷ bronzas aproci ar vāļu galiem Uspenskas pilskalnā (18. att.: 5).¹⁰⁸ Uspenskas aprocei gali rotāti ar svītrojumiem, kas veido rombus. Divas līdzīgas aproces atrastas Kurmanas kapulaukā, kāda cita — Goristē pie Staroseljes Višcedubečanskas rajonā.¹⁰⁹ Analogas aproces sastopamas VI—VIII gs. latgaļu un sēļu apbedījumos.

Bronzas lentveida aproce ar iecirstu rotājumu atrasta Polockas augšējās pils 15. horizontā, X gs. beigū slānī (18. att.: 6).¹¹⁰ Tādas aproces sastopamas kuršu X gs. arheoloģiskajos pieminekļos.¹¹¹

Bronzas spirālaproce, kurai deviņas vijas, atrasta bijušajā Mogiļevas guberņā. Malējās vijas rotātas

18. att.

1 — gredzenotā stopa sakta, Gorodņa vai Ļuboteža — uz ziemeļiem no Pleskavas, V—VI gs., 2 — stopa sakta, pie Jampoles sādžas, Smoļenskas apg., VI gs., 3 — stopa sakta ar lāpstas pēdu, Pleskavas pilskalns, VI gs. s., 4 — br. zvaniņš, Selīgas pilskalns, Polockas apgabals, VII—VIII gs., 5 — bronzas aproce ar vāļu galiem, Uspenskas pilskalns, VI—VII gs., 6 — bronzas aproce, Polockas augšējais pilskalns, X gs. b., 7 — bronzas rotadeta, Novgoroda, X gs., 8 — bronzas kakla gredzens, 13. apaļais uzkalns pie Rudņas sādžas, ap 1000. g.

Рис. 18.

1 — кольчатая арбалетная фибула, Городня или Люботеж, к северу от Пскова, V—VI вв.; 2 — арбалетная фибула, у дер. Ямполь Смоленской обл., VI в.; 3 — арбалетная фибула с лопатообразной ножкой, Псковское г-ще, нач. VI в.; 4 — бронзовый колокольчик, Шелигское г-ще Плоцкого округа, VII—VIII вв.; 5 — бронзовый браслет с утолщенными концами, Успенское г-ще, VI—VII вв.; 6 — бронзовый браслет, Верхний замок в Полоцке, конец X в.; 7 — бронзовая булавка, Новгород, X в.; 8 — бронзовая пластинчатая гривна, круглый курган № 13, у дер. Рудня, ок. 1000 г.

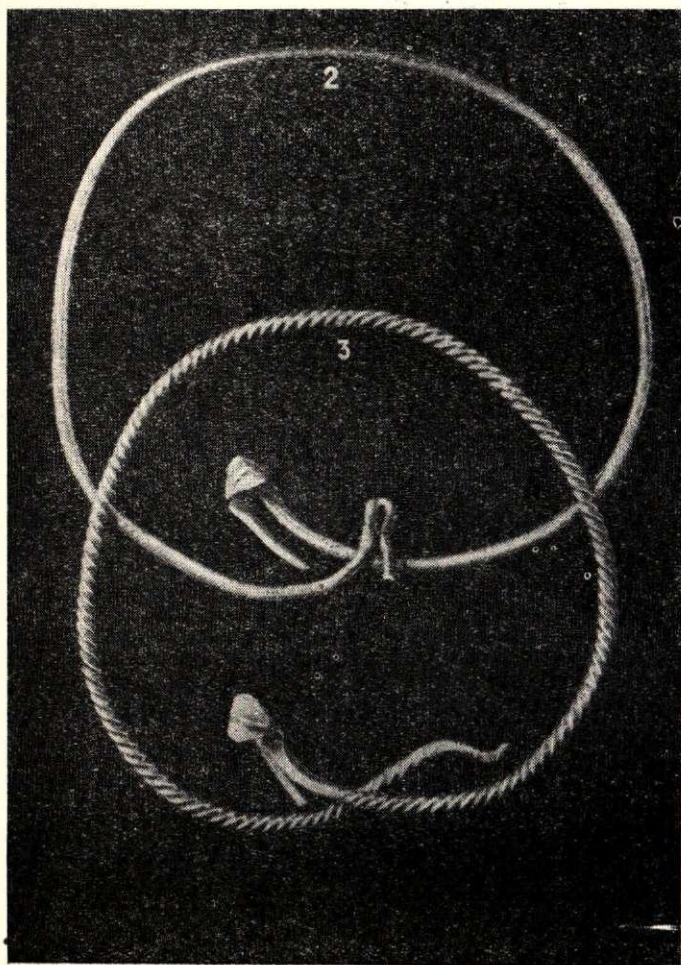
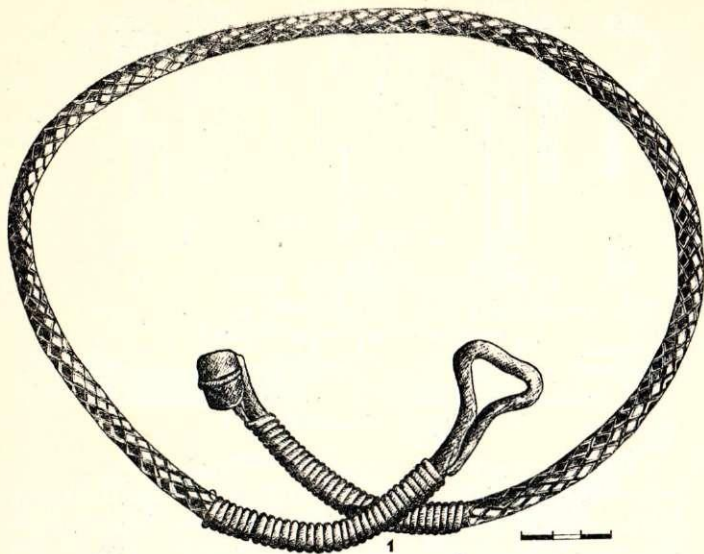
ar gropēm, viju gali noplacināti un rombveidīgi, rotāti ar 4 saulītēm. Līdzīgas aproces zināmas Nukšās un citos Latvijas kapulaukos,¹¹² datējamas apm. ar 1000. gadu.

Pie rietumslāviem Selīgas un Gņeznas pilskalnos (Polijā) atrasti VII—VIII gs. bronzas zvaniņi (18. att.: 4).¹¹³ Izrakumu autori tos saista ar baltiem. Bronzas zvaniņi sevišķi iecienīti VII—VIII gs. latgaļiem un sēļiem. Tie VII—XI gs. nonākuši arī pie igauņiem, libiešiem, leišiem, krivičiem, kuršiem. Atzīmēsim to atradumus apmetnē pie Dedilovičiem; 47. puzemnicā (Baltkrievijā),¹¹⁴ jauktajā latgaļu un

¹¹² МИАЛ, I; Нукшинский могильник. Р., 1957, VI таб.: 11.

¹¹³ Archaeologia Polona, V, 1962 (turpmāk — AP, V...), 80., 83. lpp., 9. att.; Z otchiani wieków, 1965, 3, 200. lpp., 6. att. (apakša pa labi); «Senatne un Māksla», 1938., I, 117.—119. lpp., 4. att.: 2.

¹¹⁴ A. Mitrofanova izrakumi 1965. g.

19. att. Sudraba kakla gredzenu depoziāts, Gorki, bij. Lugas apriņķī.

Рис. 19. Клад серебряных шейных гривен, Горки, бывш. Лужский уезд.

slāvu kapulaukā Šķaunes Latišonkos (X gs.), Smolenskas apgabala garajos uzkalniņos,¹¹⁵ garo uzkalniņu kapulaukā Arniko (Dienvidaustrumigaunijā).¹¹⁶ Somugriem arī ir zvaniņi Ziemeļkrievijā, bet to forma atšķirīga. Zvana forma latviešiem ļābi pazīstama kopš VII gs., bet slāviskajam zvana nosaukumam var būt arī indoeiropiska cilme (līdzīgs nosaukums ir sanskrita, albāņu un citās valodās).

Starp baltu rotadatām, kas atrastas austrumslāvu zemēs, var atzīmēt V—VI gs. rotadatu ar kona galvu Kijevas apkārtnē — Pastorskojē, Cigirinas apgabalā,¹¹⁷ fragmentāru IX—X gs. bronzas trīsstūradatu Gradižskas rajona Voiņas pilskalnā,¹¹⁸ līdzīgu bronzas trīsstūra piekariņu no Kaņevas rajona Trostjaņecas, kas gatavots no rotadatas ar cilindrisku izcēlumu un rozeti galvas vidū,¹¹⁹ kā arī līdzīgu X gs. bronzas trīsstūradatu no Novgorodas (18. att.: 7).¹²⁰

Austrumlatvijā un Austrumlietuvā izplatīti VII—XII gs. kakla gredzeni ar seglu un kāšu galiem, dažī datējami pat agrāk. Tie sastopami arī Igaunijā, Somijā, Zviedrijā, Baltkrievijā, Augšdņeprā un uz austrumiem no Peipusa ezera. Agrākajiem paraugiem segli un kāsis mazi, pie galiem tie aptīti ar stiepli, loks bieži tordēts vai fasetēts. Domājams, ka šo gredzenu agrākās formas pārņemtas no Piedņepras. Balvu rajona Baltinavas VII—VIII gs. sudraba kakla gredzenu depoziāā vienam eksemplāram (CVVM, 58124) loka vidū redzamas seklas, iegarenas fasetes,¹²¹ kas, kā jau minēts, raksturīgas Piedņepras apgabaliem.

Šī tipa cita varianta sudraba kakla gredzeni ar iegareniem rombiem, fasetētu loku un seglu un kāšu galiem, kas atrasti Igaunijā Losi depoziāā¹²² un Ļeņingradas apgabalā Gorku depoziāā (19. att.: 1),¹²³ drīzāk varētu būt nākuši no Austrumlatvijas vai Austrumlietuvā nekā no Augšdņepras. Citi kakla gredzeni ar seglu un kāšu galiem, starp tiem arī atradumi uz austrumiem no Peipusa ezera Gorku un Uzminas depoziāos (19. att.: 2, 3; 20. att.),¹²⁴ Baltkrievijā (Uzļanos un Suhodrevā pie Vitebskas), ievesti nevis no Dienvidkrievijas, bet gan no Austrumlatvijas un Austrumlietuvā, kur ļābi vērojama analoģu formu nepārtrauktā attīstība. Ceļš no Aus-

¹¹⁵ МИА, 6, 42. lpp., 14. att.: 6, 15, 16; VII tab.: 12; VIII tab.: 1, 3, 4, 21.

¹¹⁶ М. X. Шмидехельм. Курганные..., 55. lpp., 4. att.: 2.

¹¹⁷ «Известия Императорской Археологической Комиссии», 35, 85. lpp., 43. att.: B.

¹¹⁸ Glabājas Ukrainas PSR ZA Arheoloģijas institūtā; salīdzināt R. Šnore. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. — Latviešu aizvēstures materiāli, I. R., 1930. (turpmāk — R. Šnore. Adatas...), XVI tab.: 2, 6; Menas..., 459. nr.

¹¹⁹ Б. Н. и Б. И. Ханенко. Древности Приднепровья, вып. VI. Киев, 1907, 28. lpp., XIX tab.: 319; salīdzināt R. Šnore. Adatas..., XVI tab.: 5, 11.

¹²⁰ МИА, 65, 238.—240. lpp., 5. att.: 4; salīdzināt R. Šnore. Adatas..., XVI tab.: 5, 11.

¹²¹ V. Urtāns. Latvijas V—IX gs. ..., 41., 42. lpp., I. att.: 1.

¹²² Н. Моора. Die Vorzeit Estlands. Tartu, 1932, 52. lpp., 31. att. (augšā pa ļābi).

¹²³ Г. Ф. Корзухина. Русские клады. М.—Л., 1954, 82. lpp., IV tab.; Е. Рыдзевская. Клады старых шейных серебряных гривен западного типа. — ЗОРСА, XI. СПб., 1915.

¹²⁴ Г. Ф. Корзухина. Мин. darbā, 82. lpp., III tab. Е. Рыдзевская. Мин. darbā.

trumlietuvās pāri Austrumlatvijai uz Igauniju un Pleskavu iezīmējas arī pēc kauri gliemežvāku, krellu, dažu cirvju tipu u. c. atradumiem. Tipisks VII—VIII gs. latgaļu iedzītņa šķēps ar 2 atskabargām atrasts Veletā, kapukalnā «Polaja sopka».¹²⁵

Ir zināmi arī citi baltu kakla gredzenu tipi austrumslāvu zemēs. Daugavas vidustecē Ušagas upes labajā krastā pie Rudņas sādžas 13. apaļajā uzkalnā sievietes skeletkapā atrasts bronzas kakla gredzens ar paplašinātiem galiem, atvedināms apmēram uz 1000. gadu (18. att.: 8).¹²⁶

Nav šaubu, ka vairākas I g. t. beigu pakavsaktas Novgorodā, Pleskavā, Polockā, Novogrudkā, Sebežas un citos pierobežas apgabalos, tāpat kā zvaigžņu saktas, saistāmas ar baltiem.¹²⁷ Kuršu pakavsaktas atrastas arī rietumslāvu teritorijās, piemēram, Gdaņskā.¹²⁸ Bez tam vairākos Krievijas muzejos atrodas vai agrāk bijušas vairākas latgaļiem raksturīgas lietas: pūces sakta un aproces ar vāļu galiem (Vitebskā), bronzas aproces, kakla gredzeni, spirālīšu vainadziņš (Pleskavā un Sebežā). Diemžēl par vairākām senlietām nav ziņu, kur tās atrastas.

I g. t. otrās puses ievestās un izvestās senlietas vai to grupas, kā arī savstarpējās ietekmes apbedīšanas paražās, valodā, vietvārdos u. c. jomās liecina par abpusīgiem sakariem. Lai gan I g. t. beigās Krievijas Krievzemei, īpaši, ja runā par Austrumlatviju, ir lielāks svars, tomēr nav iemesla runāt par politisko pakļautību. Konkrētā arheoloģiskā materiāla analīze un tā laika pieminekļu kartogrāfija iezīmē galvenās senās, tālākās un vietējās abpusīgās sakaru trases. Galvenie X—XIII gs. sakaru ceļi, kurus iespējams konfrontēt ar rakstītiem avotiem,¹²⁹ pastāvēja arī I g. t. otrajā pusē, tie nebija sveši arī agrāk.¹³⁰ Atzīmēsim tos ceļus, kuri kalpojuši sakariem starp Latvijas iedzīvotājiem un slāviem.

Daugavas ūdens un sauszemes ceļš, kas pierādāms kopš bronzas laikmeta, bija nozīmīgākais. Pa to daļēji ieplūduši krāsainie metāli, sudraba kakla gredzeni ar iegarenām fasetēm, vītiem vai arī seglu un kāša galiem, dažī emaljēto priekšmetu un dažu saktu eksemplāri, Bizantijas monētas. Pa šo pašu ceļu plūda ne tikai vietējie ražojumi, bet to, sevišķi kopš I g. t. beigām, izmantoja kā tranzītceļu arī slāvu un skandināvu tirgotāji. Iespējams, ka daļa Rietumeiropas zobenu, tāpat kā dzintars, Krievzemē nokļuva pa šo ceļu. Tā zobeni ar ULFBERHT un līdzīgiem ierakstiem koncentrējās gar Daugavas un Dņepras krastiem (Vampeniešos, Jaunzemjos, Aizkrauklē, Aizkraukles Lejasbitēnos, Gņezdovā, Čerņigovas apgabala Krasnijrogā un Šestovicos, pie Dņepras krācēm). Jāatceras tomēr, ka tikpat nozīmīgs bija arī «ceļš no varjagiem uz grieķiem». Daļa uzskaitīto lietu varēja nonākt arī pa šo ceļu.

¹²⁵ МИА, 6, IX tab.: 7.

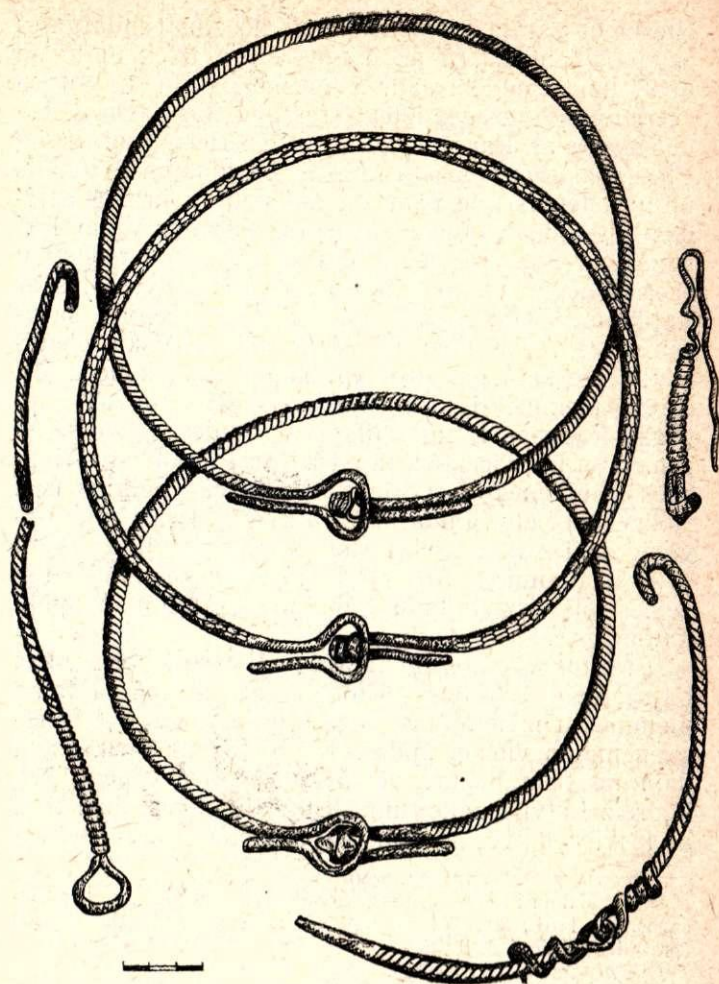
¹²⁶ П. Н. Третьяков. Северные и восточнославянские племена. — МИА, 6, 18. att.: 1; salīdzināt arī МИА, 94, 82. att.: 1.

¹²⁷ Salīdzināt МИА, 65, 241.—244. lpp., 6. att.: 10, 12, 13, 16.

¹²⁸ AP, V..., 162. lpp.

¹²⁹ F. Balodis. Latviešu starptautiskie sakari ap 1000. gadu pēc Kristus. — «Latvijas Vēstures Institūta Zurnāls», 1. (9.), 1939., karte 11. lpp.; E. Mугуревиčs. Svarīgākie ceļi lībiešu un latgaļu teritorijā. — AE, III, 1961., karte 62. lpp.

¹³⁰ H. Moor a. Die Eisenzeit, II..., 646. lpp., 91. att.

20. att. Sudraba kakla gredzenu depozīts, Uzmina, bij. Gdovas apriņķī.

Рис. 20. Клад серебряных шейных гривен, Узьмина, бывш. Гдовский уезд.

Latvijas teritoriju ar austrumslāvu un rietumslāvu zemēm saistīja Volgas—Ladogas—Baltijas jūras ceļš.¹³¹ Tas kļuva parasts arī tāpēc, ka šajā laikā izdarīti svarīgi jauninājumi kuģniecībā: ieviesta ķīļa — brangu kuģu konstrukcija un buru izmantošana, kas deva iespēju doties atklātā jūrā.¹³² Gar Baltijas jūras dienvidu piekrasti stiepās arī sauszemes ceļš. Pa šo ceļu, kuru izmantoja skandināvi, lībieši, igauņi, slāvi un balti, uz austrumiem daļēji plūda dzintars, karolingu zobeni, dažu tipu krelles, bet uz rietumiem — kauri gliemežvāki, arābu dirhēmi, dažu stikla krellu grupas, vergi.

Volgas—Ladogas—Baltijas jūras ceļam bija atzarojumi. Latvijas teritorijai svarīgākais no tiem bija Pleskavas—Baltinavas—Ludzas—Rāznas—Daugavpils (vai Sauleskalna) ceļš, kas tālāk virzījās pāri Austrumlietuvai uz dienvidrietumiem vai arī uz dienvidaustrumiem — uz Piedņepras apgabalu.

¹³¹ В. Вилинбахов. Балтийско-Волжский..., 126.—133. lpp.; К. Слаский. Экономические..., 74., 77., 84., 88. lpp.

¹³² К. Слаский. Экономические..., 62., 67., 69., 77., 78., 85. lpp.

Pleskavu varēja viegli sasniegt no Austrumlatgales arī pa ūdeņiem. Tā no Nirzas ezera iztek upīte un plūst uz ziemeļiem caur Lideksnes, Buļu un Silava ezeriem, no kurienes iztek Ilzes upē, kas savieno Pildas ezeru ar Rauzu un Ludzas ezeriem. Ludzas un Pleskavas ezerus saista Ludzas, Utrajas un Veļikajas upju sistēmas, pie kam Veļikajas upes krastā atrodas Pleskava.¹³³ Otru ūdensceļu sistēmu veido Pliunas un Šķaunes ezeri, kas ar vairākām upēm un ezeriem savienoti ar Zilupes upi, kura savienojas ar Veļikaju.¹³⁴ Gar abiem ūdensceļiem stiepjas sauszemes ceļi. Pie tiem ir daudz arheoloģisku pieminekļu, pie kam gar otro aprakstīto trasī koncentrēti slāvu pieminekļi. Pa Pleskavas—Baltinavas—Ludzas—Rāznas—Daugavpils (vai Sauleskalna) sauszemes un ūdensceļiem, tāpat kā pa Pleskavas—Alūksnes—Gulbenes—Cesvaines—Madonas—Sēlpils (vai Kokneses) ceļu, plūda arābu dirhēmi, kauri gliemežvāki, daži stikla krellu tipi, kaujas cirvji ar pieta sānu izlaidumiem. No Sēlpils un Kokneses t. s. Augšzemes ceļš virzījās tālāk gar Sudrabkalnu un Stupeļu kalnu uz Austrumlietuvu.

Arī citus vietējos un tālākos sauszemes ceļus, kas gājuši caur Latvijas teritoriju, labi iezīmē tā laika pieminekļu izvietojums.¹³⁵ Ceļi parasti gāja pa augstienēm, no vienas apdzīvotas vietas uz otru. Liela daļa no tiem pastāv vēl šodien. Starp ceļiem, kas kādreiz Latvijas austrumu teritoriju savienojusi tieši ar kriviču dzīves vietām, var atzīmēt sauszemes ce-

ļus gar Baltinavu virzienā uz Opočku, gar Ludzu virzienā uz Sebežu, gar Rāznu virzienā uz Pakruļiem un Greblu. Baltinava, Ludza un Rāzna, spriežot pēc senvietu izvietojuma un senlietu rakstura, bijušas tā laika ievērojamākie centri. Pa minētajiem ceļiem, pa Daugavu un pa dažiem mazāk nozīmīgiem vietējiem ceļiem tiešā saskarē notika ne tikai materiālās, bet arī garīgās kultūras vērtību apmaiņa. Igaunijā par tādu tiltu uzskatāms ceļš no Tartu caur dienvidaustrumiem uz Pleskavu un Ziemeļigaunijā gar Narvu. Lietuvai svarīgi bija atzarojumi no Daugavas ceļa, bet sakarā ar sudraba ievadumu nozīmīgs bija arī ceļš no Piedņepras un Kijevas apkārtnes, kas gar Bugu un Vislu stiepās līdz Baltijas jūrai.¹³⁶ Pie tirdzniecības trasēm veidojās senākie centri un vēlākās pilsētas.

Pētījumi par Latvijas iedzīvotāju sakariem ar slāviem I g. t. otrajā pusē pagaidām ir tikai ieskicēti. Tāpēc tie turpināmi un padziļināmi. Pirmkārt, ir jāveic pamatīgāka pieminekļu apzināšana pierobežā. Latvijas teritorijā tas jādara vispirms Krāslavas rajona un Balvu rajona austrumdaļā. Otrkārt, jāveic koordinēti arheoloģiskie izrakumi kā Baltijas, tā KPFSR un Baltkrievijas robežjoslās, pie kam īpaša vērība jāveltī dzīves vietām. Treškārt, jāapvieno arheologu, valodnieku, etnogrāfu, antropologu un folkloristu spēki, jo Latvijas iedzīvotāju un slāvu sakaru problēmai ir ne tikai zinātniska, bet arī sabiedriski politiska nozīme.

¹³³ S. Nadricka. Ludzas novads XI un XII gs. Diplomdarbs. R., 1951., 20., 77., 78. lpp. Glabājas Latvijas Valsts universitātes bibliotēkā.

¹³⁴ Turpat, 21., 78., 79. lpp.

¹³⁵ V. Uršāns. Latvijas V—IX gs. ..., 69. lpp.

¹³⁶ К. Слаский. Экономические..., 74., 88. lpp.; О. Навицкайтē-Кунциенē. Senosios Rusios importas X—XIII amžiu Lietuvoje. — MAD, sēr. A, 1 (16), 1964, 115., 119., 130., 131., 132. lpp.; Bruožai ..., 509., 510. lpp.

СВЯЗИ НАСЕЛЕНИЯ ЛАТВИИ СО СЛАВЯНАМИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ I ТЫСЯЧЕЛЕТИЯ

В. Урган

РЕЗЮМЕ

О связях населения Латвии со славянами во второй половине I тысячелетия нет специальных исследований, но в работах археологов Ф. Балодиса^{1, 2*}, Э. Шноре^{3, 4}, Х. Моора^{3, 5} и Э. Мугуревича⁶ имеются важные замечания по этническим вопросам, опись некоторых славянских могильников или анализ отдельных славянских и через славянские земли шедших предметов, например диргемов, раковин каури, стеклянных бус.

Прибалтика и славянские территории в середине и во второй половине I тысячелетия характеризуются распадом первобытнообщинного строя и переходом к классовому обществу, а также перемещением населения. Переселение латгалов и селов из юго-восточной Латвии в северную частично связывается с переселением славян на территории бал-

тов в верховьях Днепра, Западной Двины и на северо-восточных землях^{7, 8}. В то же время в Западной Прибалтике возникли и скандинавские колонии^{9, 10}.

Длинные, удлинённые и круглые курганы на восточной окраине Эстонии¹¹ и Латвии¹² характерны для кривичей, о чем свидетельствуют аналогичные памятники и некоторые находки в РСФСР¹³ и Белоруссии¹⁴. Переселяясь, кривичи местами смешались со словенцами, финно-уграми и балтами. Поэтому на территории восточной Латвии имеются длинные курганы с вещами латгалов (в Латышонки), некоторые «сопки» и конусообразные курганы (Каталава, Пасиена), а также курганы с каменными венцами (Цирнава). Часть восточных балтов под натиском славянских переселенцев переместилась в восточную Латвию, Литву и финно-угорские земли. Этим частично можно объяснить рост числа памятников в восточной Латвии в VI—VII вв.

* Ссылки см. в латышском тексте.

Отдельные островки балтов, например голяди, сохранились среди славян до XI и XII вв.¹³

Большинство археологов считает, что кривичи пришли из бассейна Днепра. П. Третьяков указывает на бассейн Десны¹⁶. В. Седов выдвинул гипотезу о переселении кривичей в середине и во второй половине I тысячелетия из верхнего Припечья или Бугско-Висленского междуречья¹⁷. Эта гипотеза пока является рабочей^{18,19}, хотя и имеет лингвистическую и антропологическую основы.

Как показывает картографирование памятников, кривичи во второй половине I тысячелетия стали восточными соседями Прибалтики и местами смешались с местным населением восточной Латвии и Эстонии (рис. 1). На территории Литвы нет памятников кривичей, хотя славянское влияние наблюдается²⁰. После установления прямых связей с кривичами латыши словом «криеви», происшедшим от «кривичи», постепенно стали называть всех славян. Известный лингвист Я. Эндзелин, основываясь на языковых данных, предполагает, что тесные балто-славянские связи начинаются около 800 года²¹.

На территории восточной Латвии пока известны 23 могильника с длинными, удлинёнными и круглыми курганами. Исследовались 62 кургана и 4 жальника в 11 могильниках. Эти памятники обычно этнически смешаны, так как здесь жили латгалы, финно-угры, кривичи и даже новгородские словене. Отсюда, особенно в северо-восточной Латвии, большое разнообразие в типах могильников. После сплошного обследования восточной Латвии число славянских памятников должно увеличиться²².

В Латвии длинные курганы (длина 30 м и больше, ширина 6,5—11 м, высота 1—2,5 м) смешаны с удлинёнными и круглыми курганами (рис. 2). Раскопом перерезан длинный курган в Пакрули, где на материке был слой золы и углей толщиной в 0,25—0,35 м. Длинные и удлинённые курганы археологами не разделяются.

Удлинённые курганы в Латвии (рис. 3) имеют длину 9—28 м, ширину 4—16 м, высоту 0,5—2,5 м. Среди них некоторые могут быть овальными, например в Латышонки²³. Раскопки велись около озера Кауса, в Каталаве, Латышонки, Пакрули. Над материком под или над слоем золы и углей обнаружены трупосожжения. В Каталаве в кургане № 21, который Э. Шноре датирует началом н. э.²⁴, вскрыто 16 трупосожжений и лепная керамика — гладкая, с линиями, ямочками. Подобная керамика известна из памятников днепровской культуры. Часть такой керамики имеется в круглом кургане № 16 в Волкорезы (из селища ?), который датируется более поздним временем.

В Латышонки в удлинённых курганах вскрыты трупосожжения, в центральном — женское трупоположение X в. с вещами латгалов и кривичей (рис. 4: 1—7; рис. 8: 1, 6). Слово «Латышонки» свидетельствует, что здесь среди славянского населения жили и латыши²⁵. Все могильники с длинными и круглыми курганами на восточной окраине Латвии имеют русские названия. Обычно длинные и удлинённые курганы кривичей датируются V/VI—

IX вв.²⁶, на окраинах — даже X в. Такая датировка подтверждается находками в длинных курганах Прибалтики (Линдора, Коозе, Каталава, Латышонки и др.).

Среди длинных курганов Латвии имеются комбинированные курганы, длина которых 10—30 м, ширина 6—11 м и высота 1,5—2 м (Мозели, Шешки, Заборья).

Среди круглых курганов имеются конусообразные, полусферические, сегментообразные и с каменными венцами диаметром 4—16 м, высотой 0,30—2,5 м. Вокруг курганов обычно бывает ровик (рис. 5).

Конусообразные курганы исследовались в Пасиена и Скрипчина. В насыпи или на материке много золы и угольков, имеются и камни. Здесь обнаружены трупосожжения, вещи отсутствуют. По аналогии с себешскими сопками они датируются VI—IX вв.

Сегментообразные (рис. 6) и полусферические (рис. 7) курганы исследовались в Пасиена, Волкорезы, Латышонки, Скрипчина, Шушкава, Заборья. Здесь обнаружены трупосожжения и трупоположения с лепной и гончарной керамикой²⁷ (рис. 8: 2, 3, 7—10) и вещами (рис. 4: 8—14), датируемые концом I тысячелетия и началом II тысячелетия, притом более ранними являются трупосожжения, продолжающиеся до XI в. В этнически смешанных могильниках имеются разновидности, например, в Волкорезы в кургане № 1 над материком было трупосожжение, а под ним грунтовое погребение с трупоположением²⁸.

В погребальном обряде и могильном инвентаре латгалов и кривичей наблюдается взаимное влияние. Некоторые славяне переняли от латгалов грунтовые могильные ямы с трупоположением, а также ряд предметов. Следы восточнобалтийского погребального обряда в курганах древней Руси наблюдаются и в расположении умершего головой на восток, а также в отсутствии керамики²⁹. Хотя против этих тезисов В. Седова выступает Г. Соловьева³⁰, археологические и лингвистические доказательства В. Седова являются более убедительными. С другой стороны, некоторые латгалы переняли у кривичей курганный обряд погребения, гончарный круг, славянскую керамику и отдельные предметы, например стеклянные бусы. Начиная с конца X в. среди трупоположений латгалов обнаружено несколько трупосожжений женщин, вероятно, славянок — жен латгалов³¹.

В Цирнава Балвского района исследованы плоские курганы с каменными венцами и трупоположениями в материке, направление западно-восточное (рис. 9, 10)³². У головы умерших обнаружены лепные или гончарные горшки (рис. 8: 4, 5, 11). По обряду погребения, по вещественному материалу (топоры, черенковые копыя, цилиндрический замок) и керамике — это могильник этнически смешанного населения X—XII вв. (новгородские словене, латгалы и финно-угорское население).

Славянские или этнически смешанные курганные могильники на территории восточной Латвии имеют много общего с курганами восточной Эстонии, Псковщины и Полотчины, где имеются аналогии

в расположении, обряде и сооружении курганов^{33, 34}. Этническая принадлежность славянских курганов, преемственность погребального обряда и предметов, особенно керамики, изучены советскими учеными^{35, 36}. На территории северо-восточной Латвии исследованы четыре жальника XII—XIV вв. (в Даниловке II), характерные для водского населения, но здесь они латгализованы. Жальники известны и в восточной Эстонии³⁷. Славянские поселения в восточной Латвии пока не исследовались. Городищ много в юго-восточной Латгале, меньше — в северо-восточной ее части³⁸, где люди жили в более мирных условиях и вперемешку. В восточной Латвии исследовались два городища латгалов с селищами и финно-угорское поселение. Антропологический материал показывает не только наличие латгалов и финно-угров, но и некоторую примесь славян³⁹.

Археологические материалы Латвии и других мест^{40, 41, 42}, лингвистические данные, латышский⁴³ и эстонский⁴⁴ фольклор, а также русские летописи⁴⁵ свидетельствуют как о мирных отношениях соседей, так и о столкновениях, столь типичных для второй половины I тысячелетия.

Пограничная зона между балтами, эстонцами и восточными соседями видна на карте (рис. 1).

Через славянские земли на территорию Латвии привозились бронза, серебро, олово, золото. Химическим анализом установлено, что бронза привозилась из одного центра⁴⁶. Есть указания на привоз бронзы из придунайских земель, серебра — из Трансильвании и других мест⁴⁷, золота — с юга⁴⁸.

Клад серебряных шейных гривен V в. из Мишкиневы содержит две литовские (рис. 12: 3, 4) и две киевские гривны (рис. 12: 1, 2)⁴⁹. Такой клад найден и в Заборце Витебской области⁵⁰. Приднепровские гривны с продолговатыми гранями известны в Эстонии вкладах из Пилиствере и Вирикила, в Окском бассейне (погребение № 50 в Кузьмино) и датируются V—VI вв.⁵¹ Из южной России привезена серебряная шейная гривна изклада VI в. в Леяслепи (рис. 13)⁵².

С югом России и славянской территорией связываются две пальчатые фибулы V—VI вв. (рис. 14: 1, 3)⁵³, аналоги которых известны в Крыму, на Украине⁵⁴, в Западной Пруссии⁵⁵, на Киевщине^{56, 57}, в Кузьминском могильнике⁵⁸, в бывшей Пруссии⁵⁹ и в Эстонии⁶⁰. О славянской принадлежности пальчатых фибул имеются специальные исследования⁶¹. Две пальчатые фибулы VII в. из Капседы Лиепайского района связываются с Мазурами⁶² и в этой статье не даются. Орнамент в виде нарезки и спиралей пальчатых фибул был перенесен местными мастерами на булавки и арбалетные фибулы⁶³. Приднепровская фибула VI в. найдена на Мартынсале (см. рисунок на обложке).

Предметы с эмалью V—VI вв. (три подковообразные фибулы, несколько круглых фибул, два держателя ритонов, шейные гривны) по технике частично связываются с Приднепровьем, хотя имелись четыре центра по производству эмали^{64, 65}.

Раковины каури, которые вывозились из района Индийского океана (Мальдивские острова)⁶⁶, на территории Латвии известны в 16 памятниках VII—

X вв.⁶⁷ Они употреблялись как ожерелья (рис. 15: 1, 4), притом начиная с XI в. — в массовом количестве⁶⁸. Раковины каури шли из Индии в Персию, Среднюю Азию, по Волге и ее притокам⁶⁹. Второй, менее использованный путь: Индия—Персия—Кавказ—Днепр—Западная Двина.

Во второй половине I тысячелетия известно довольно много разновидностей стеклянных бус: зонные, цилиндрические, бисер, глазчатые, инкрустированные, рубчатые, лимонки и др. (рис. 4: 3, 12; рис. 15: 2—5)⁷⁰. Химическим анализом установлено стекло Na—Ca⁷¹. Эти бусы, вероятно, привезены из Византии и Ближнего Востока, но часть с Запада, например, из Рейнской области, с Вольни⁷². Более поздние бусы Латвии имеют стекло K—Pb, характерное для древней Руси. В импорте бус важную роль играли славянские земли⁷³.

Через славянские земли поступило более 20 византийских монет из 12 памятников Латвии⁷⁴, часть монет относится ко второй половине I тысячелетия (рис. 16). Византийские монеты, как и диргема VII—X вв.⁷⁵, найдены в основном в западной Латвии или же около больших торговых путей. Диргема, начиная с конца VIII или IX в., поступали больше по Волге—Волхову—Балтийскому морю, чем по Даугаве⁷⁶.

Связи с Византией через славянские земли подтверждают два византийских серебряных блюда — найденное в Варнья, в Эстонии, датируемое временем Анастасия I (491—518)⁷⁷, и в Кавасту.

Три боевых топора салтовского типа (погребение № 194 в Нукшас, курган № 3 в Иснауда I, Речисково) и чекан из погребения № 2 в Лаукскола также попали в Латвию в X—XI вв. при посредничестве восточных славян.

Импорт соли, имевший место в XII в., как известно из «Хроники Ливонии» Генриха Латвийского⁷⁸, мог иметь значение и во второй половине I тысячелетия. У западных славян селище в Колобжеге связано с экспортом соли начиная с VII—VIII вв.⁷⁹

На более ранние связи Прибалтики с западными славянами указывают лингвистический материал⁸⁰ и археологические данные⁸¹. В современном антропологическом материале Лиепайского и особенно Вентспилского районов имеется, кажется, примесь западных славян⁸², что подтверждается некоторыми этнографическими наблюдениями. Возможно, что все это, как и некоторые славянские топонимы в Курземе, имеет связь с вендами, упомянутыми в хронике Генриха Латвийского⁸³. Между Эльбой и Вислой известны и курские топонимы⁸⁴.

С территории Латвии вывозились пушнина, воск, мед, янтарь, шкуры, рабы, может быть, и скот, зерно, пух, перья. Византийский летописец Прокопий сообщает о вывозе пушнины из Скандинавии в Средиземноморье⁸⁵. Прибалтика уже во второй половине I тысячелетия являлась своего рода мостом между Западом и арабским Востоком, между Скандинавией и Византией.

Трудно установить на территории восточных славян археологические предметы, происходившие из Латвии, так как подобные изделия могли принадлежать и местным балтам или финно-уграм^{86, 87}.

Много археологических и лингвистических материалов балтов в Псковской области: отдельные археологические находки, погребения, например в Пскове, названия «литовские курганы», Талабское озеро, Талабский погост, Талабская башня и реки с подобным названием. Они могли быть оставлены балтским населением, увлеченным славянскими колонизационными потоками во второй половине I тысячелетия⁸⁸.

Балтийский янтарь в Латвии употреблялся для бус, привесок и пряслиц⁸⁹. По исследованиям лингвиста Б. Ларина, название янтаря в северных говорах русского населения перенято с латышского языка не позже IX—X вв.⁹⁰ Янтарь упоминается в 198 вариантах латышских народных песен (всего 24 типа), а также в сказках⁹¹. Древнейший слей некоторых песен, например похищение невесты в «Земле янтарной», можно отнести ко второй половине I тысячелетия. О балтийском янтаре с этого времени имеются и письменные сведения италийских⁹², китайских⁹³ и арабских^{94, 95} авторов. Янтарные бусы и другие изделия найдены в Ладого (здесь янтарные мастерские существовали с VIII—IX вв.), в Пскове, Полоцке, в Хацком кладе, на Пастерском и Райковецком городищах, на Княжьей горе, в Кошибеевском и Салтовском могильниках и др.⁹⁶ Главный путь янтаря: Балтийское море—Ладога—Волга или Днепр. Янтарные мастерские открыты и у западных славян — в Волини и Гданьске, откуда изделия вывозились начиная с VI в. в Скандинавию⁹⁷, Ладогу.

Блоковидные каменные огнива V—VI вв. (рис. 17) на городище Камно⁹⁸, в Пскове⁹⁹, в удлинённых курганах Желчи¹⁰⁰ и у дер. Лезги¹⁰¹, в Коземкине¹⁰² характерны для Латвии и Эстонии, откуда они и произошли¹⁰³.

Из Латвии и Литвы привезены арбалетовидные фибулы V—VI вв., найденные в Ленинградской области (рис. 18:1)¹⁰⁴, у дер. Ямполь Смоленской области (рис. 18:2)¹⁰⁵, около Киева¹⁰⁶, в Пскове (рис. 18:3), браслеты VI—VIII вв. с утолщенными концами из городища Камно¹⁰⁷, Успенского городища (рис. 18:5)¹⁰⁸, Курманского могильника, в Гористе около Староселья Выщедубечанского района¹⁰⁹. Бронзовый браслет конца X в. из Верхнего замка в Полоцке (рис. 18:6)¹¹⁰ характерен для куршей¹¹¹. Спиральный браслет из бывшей Могилевской губернии напоминает латвийские браслеты¹¹². Колокольчики из Гнезнинского и Шелигского городища Плоцкого округа (Польша) (рис. 18:4)¹¹³, из Замковой горы в северной Белоруссии¹¹⁴, из длинных курганов Смоленщины¹¹⁵ и Арнико (юго-восточная Эстония)¹¹⁶ характерны для латгалов и селов VII—VIII вв.

Прибалтийские булавки известны в восточнославянских землях: конусовидная булавка V—VI вв.

из Пасторское ок. Киева¹¹⁷, булавки с треугольной головкой IX—X вв. из Воиньского городища Градижского района¹¹⁸, из с. Тростянец Каневского района¹¹⁹ и Новгорода (рис. 18:7)¹²⁰.

Для восточной Латвии и Литвы характерны шейные гривны с седловидными и крюкообразными концами, датируемые VII—XII вв., а некоторые даже еще более ранние. Ранние формы с продолговатыми гранями на дуге могли быть заимствованы из Приднепровья¹²¹. Гривна из клада в Лоси в Эстонии¹²² и из клада у дер. Горки (рис. 19:1)¹²³ характерна больше для восточной Латвии и Литвы, чем для Приднепровья. То же можно сказать и о других вариантах этой гривны из кладов у дер. Горки (рис. 19:2, 3) и у дер. Узьмина (рис. 20) бывшей Петербургской губернии¹²⁴. Такие гривны известны также в Белоруссии — в Узлянах и у Суходрева. Наконечник черенкового копья из «Полой сопки»¹²⁵ и пластичная гривна (рис. 18:8) из круглого кургана у дер. Рудня на правом берегу Ушаги в Белорусской ССР, датируемая около 1000 года¹²⁶, характерны для латгалов.

Ряд подковообразных фибул конца I тысячелетия из Новгорода, Пскова, Полоцка, Себежа и других мест, так же как и лучевые фибулы, связывается с балтами¹²⁷. В музеях имеются и другие, к сожалению, депаспортизованные, латгальские вещи. Куршские подковообразные фибулы известны в Гданьске¹²⁸.

Все данные говорят о двусторонних связях. В конце I тысячелетия усилилось влияние древней Руси, особенно на восточную часть Латвии.

Главные пути X—XIII вв., которые удается связать с письменными источниками¹²⁹, использовались уже раньше¹³⁰. На основании археологических данных определяются пути связей населения Латвии со славянами во второй половине I тысячелетия. По сухопутной дороге вдоль реки Даугавы (Западная Двина) и по реке доставлялась часть цветных металлов, серебряных гривен с продолговатыми гранями, приднепровских фибул, византийских монет, некоторые предметы с эмалью, часть янтаря, мечей с надписями ULFBERHT. С восточными и западными славянами территорию Латвии соединяли морской путь и дорога у берегов Балтийского моря¹³¹. Морской путь стал важным в связи с развитием судоходства¹³². Этим путем транспортировался янтарь, каролингские мечи, некоторые типы бус, иногда раковины каури, диргемы, рабы. От дороги Ладога—Балтийское море отходили ветви через восточную Латвию и Литву. Особенно важны сухопутные и речные дороги в Псков^{133, 134}.

Картографирование одновременных памятников дает хорошее представление и о других путях, связывавших Прибалтику с древней Русью и западными славянами^{135, 136}.

KOPIĢĀS IEZĪMES LATGAĻU UN SLĀVU XII—XIII gs. AUDUMOS

A. Zariņa

Mūsu ēras II g. t. sākumā latgaļu teritorija gan politiski, gan ekonomiski bija cieši saistīta ar austrumu kaimiņu — slāvu zemēm. Vienādās saimnieciskās intereses un savstarpējie kultūras sakari varēja radīt kopīgas iezīmes arī atsevišķās saimniecības nozarēs. Audumu darināšana, kas šajā laikā bija mājamatniecības nozare, tāpat ilgi glabāja senās tradīcijas un tautu kultūras sakaru liecības. Izmantotot arheoloģiskajos izrakumos iegūto XII—XIII gs. audumu materiālu,¹ šajā rakstā apskatītas tās iezīmes, kas kopīgas tiklab latgaļu, kā slāvu audumiem.

Latvijas seno iedzīvotāju apģērbam un ar tā atsevišķo elementu — audumu rotājumu u. c. — veidošanas saistītajiem sakariem savā laikā uzmanību veltījuši gan baltvācu, gan buržuāziskās Latvijas vēsturnieki. Baltvācu vēsturnieki savos darbos centās noniecināt latviešu seno kultūru, dēvējot ģermāņu tautas par galvenajām kultūras nesējām un veidotājām Latvijas teritorijā. Tā, piemēram, F. Krūze, apskatot Aizkraukles kapulauka atradumus, tai skaitā apģērba fragmentus, uzskata tos par normāņu, nevis vietējo tautību izcelsmes, pievienodamies t. s. normāņu teorijai,² bet A. Bielenšteins, aprakstot apģērba darināšanas rīkus, apgalvo, ka vācieši līdz ar citiem «augstākas kultūras» darba rīkiem XIII gs. ievēduši arī horizontālos aužamos stāvus.³ Šajā jautājumā A. Bielenšteinam pievienojās P. Šmits,⁴ jo arī buržuāziskās Latvijas etnogrāfi savu politisko mērķu pamatošanai senos sakarus meklēja tikai rietumu virzienā. Apskatot arheoloģiskajos izrakumos iegūtos latviešu apģērba fragmentus, V. Ģinters slāvu apģērba materiālu salīdzināšanai neizmanto nemaz.⁵

¹ Izmantots arheoloģiskajos izrakumos iegūtais latgaļu audumu materiāls, kas glabājas ZA Vēstures institūtā, LPSR Vēstures muzejā u. c. muzejos, un salīdzinājumam slāvu audumu materiāls, kas glabājas Maskavas Valsts vēstures muzejā, kā arī par slāvu audumiem publicētie darbi.

² Fr. Kruse. *Analyse der Kleidung, des Schmucks und der Bewaffnung der alten Waräger — Russen.* — *Necrolivonica.* Dorpat, 1842, 1.—34. lpp.

³ A. Bielenstein. *Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten.* Petrograd, 1911, 397. lpp.

⁴ P. Šmits. *Par vēršanu un aušanu.* — *Etnogrāfisku rakstu krājums*, III. R., 1923.

⁵ V. Ģinters. *Latviešu tautas tērpu aizvēsture.* Skat. grāmatā A. Dzērvītis, V. Ģinters. *Ievads latviešu tautas tērpu vēsturē.* R., 1936.

Salīdzinot latgaļu un slāvu XII—XIII gs. audumus, konstatējami vairāki kopīgi elementi: izejmateriāls, darba rīki, darināšanas paņēmieni un kompozīcijas principi, bet ne visas šīs iezīmes ir sakaru rezultāts.

XII—XIII gs. kā latgaļu, tā slāvu teritorijā naturālās saimniecības apstākļos darināto audumu izejmateriāli bija galvenokārt vilna un lini. Latgaļu audumu vilnas šķiedru mikroskopiskie mērījumi dod iespēju konstatēt divas vietējo aitu sugas ar atšķirīgas kvalitātes vilnu — ar rupjāku tumšu un smalkāku baltu vilnu.⁶ Latgaļu rupjākās vilnas aitām līdzīgas vietējās aitas šajā laikā izplatītas arī slāvu teritorijā.⁷ Kā rāda analizētais materiāls, audumu imports latgaļu lauku apstākļos bija nenozīmīgs.⁸ Principā neatšķirās arī latgaļu un slāvu audumu darināšanas rīki. Vēršanai vārpstu ar uzmauktu skriemeli lietoja tiklab latgaļu,⁹ kā slāvu¹⁰ teritorijā un arī kaimiņu zemēs.¹¹ Starp X—XII gs. latgaļu vietējo vārpstas skriemeliem sastopami arī no slāvu teritorijas ievesti rozā šifera skriemeļi.¹² Tie nav radījuši

⁶ Audumu darināšanai izmantota galvenokārt (80%) rupjākā vilna. Tās šķiedru diametri 10—128 μ , vidēji 20—39 μ . Šī vilna satur melnas akota spalvas un līdz 15% mirušu matu; no tās darināti tumšas krāsas audumi. Smalkākās baltās vilnas šķiedru diametri ir 7—72 μ , vidēji 17—20 μ . No tās darināti 18% audumu; tā izmantota arī košo toņu krāsošanai.

⁷ Novgorodas audumu vilnas šķiedru analizējis A. Nahliks (A. Нахлик. *Ткани Новгорода.* — МИА, 123, 1963, 233.—238., 287.—292. lpp.). Novgorodas audumos sastopamo vietējo aitu vilnai un latgaļu rupjākās kvalitātes aitu vilnai ir līdzīgas šķiedru diametru galējās robežas, bet nedaudz atšķiras vidējie izmēri, Novgorodā tie ir lielāki: 22—48 μ .

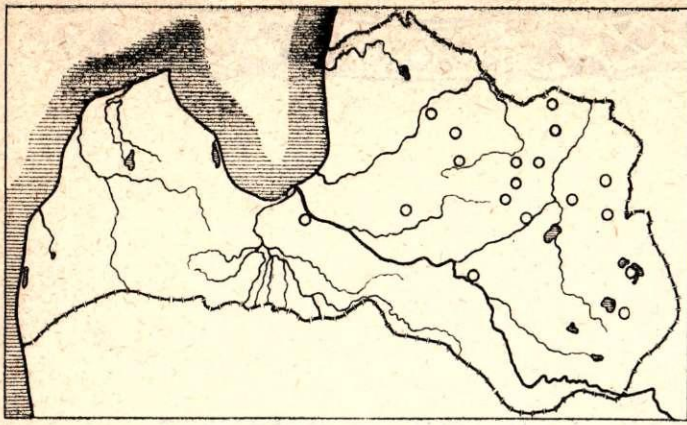
⁸ Analizējot šķiedru, konstatēti tikai 2 no rietumiem importēti merinosu sugas aitu vilnas audumi. Bez tam Koknesē, agrās feodālās pilsētas apstākļos, atrasti arī daži no austrumiem ievesti zīda audumi.

⁹ Daudz vārpstas vārpstu skriemeļu atrasts arheoloģiskajos izrakumos apmetņu un pilskalnu kultūras slāņos, bet koka vārpstas vārpstas saglabājušās Kokneses pilskalna XII—XIII gs. slāņos.

¹⁰ A. И. Лебедева. *Прядение и ткачество восточных славян.* — *Востоочнославянский сборник.* М., 1951, 482.—483. lpp.

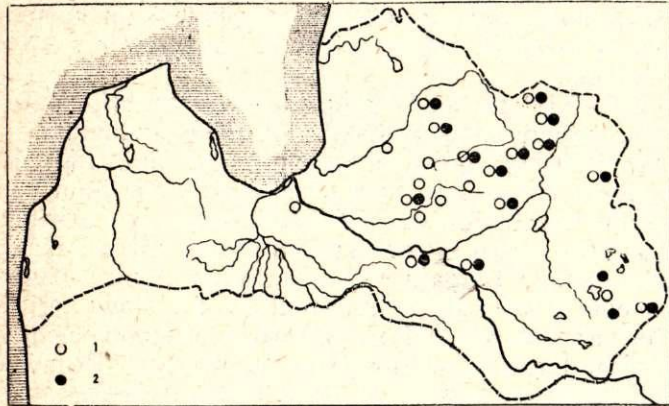
¹¹ Piem., lietuviešu (G. Niunkiene. *Senasias verpimo būdas Lietuvoje.* — ILKI, IV. Vilnius, 1964, 134. lpp.), poļu (J. Kostrzewski. *Kultura prapolska.* Warszawa, 1962, 204.—205. lpp.) un ģermāņu zemēs (W. Stokar. *Spinnen und Weben bei den Germanen.* Leipzig, 1938, 65.—66. lpp.).

¹² E. Mugurevičs. *Rozā šifera izstrādājumu atradumi Latvijā.* — «LPSR ZA Vēstis», 1960., 9., 28.—31. lpp.

1. att. Trīsnišu triniša audumu izplatība Latvijā.

Рис. 1. Территория распространения тканей саржевого переплетения в 3 ремизки (2/1).

2. att. Rakstaino (1) un rūtaino (2) audumu izplatība Latvijā.

Рис. 2. Территория распространения тканей браной (1) и клетчатой (2) техники.

būtiskas izmaiņas vērpšanā, bet norāda uz tirdzniecības sakariem un liecina, ka vērpšana bijusi nozīmīgs darba process.

Aušanai kā latgaļu, tā slāvu teritorijā līdz XII gs. lietoti tikai primitīvi vertikālie aužamie stāvi, aužot vienkārtna un četrnišu triniša audumus. Sākot ar XII gs., sāk ieviesties progresīvākie horizontālie aužamie stāvi. To izplatīšanās gaitā liela loma jau bija arī savstarpējiem tirdzniecības un kultūras sakariem.

Horizontālo aužamo stāvu izplatīšanos Eiropā A. Nahļiks saista ar izmaiņām, kādas atsevišķās ražošanas nozarēs radīja feodālās ražošanas attiecības, jo prasība pēc produkcijas daudzuma palielināšanas radīja nepieciešamību uzlabot darba rīkus.¹³ Pēc ungāru zinātnieka V. Endrei pētījumiem, horizontālo aužamo stāvu izplatīšanās sākumi Eiropā meklējami no senajām kultūras zemēm — Indijas un Ķīnas. Līdz m. ē. III gs. tie aizsniedz Bizantijas un arābu zemes. Tālāk horizontālie aužamie stāvi m. ē.

¹³ A. Нахлик. Ткани Новгорода. — МИА, 123, 1963, 275. lpp.

III—VI gs. sasniedz Melnās jūras apgabalu. Virzoties caur slāvu teritoriju, tie X—XII gs. nokļūst Ukrainā un Kijevā un cauri rietumslāvu zemēm XII—XIII gs. virzās uz Baltijas jūras apgabalu un tajā pašā laikā izplatās arī Rietumeiropā.¹⁴ Šādu V. Endrei horizontālo aužamo stāvu izplatīšanās shēmu principā apstiprina arheoloģiskie atradumi. Piemēram, Čehoslovākijas teritorijā atrastais horizontālajos stāvos darinātais audums datējams ar m. ē. I g. t. beigām (skat. 89. lpp.), Opolē un Gdaņskā atrastais ar XI—XII gs., bet Novgorodā atrastais — ar XII—XIII gs.¹⁵

Latvijas teritorijā atrastas tikai dažas horizontālo aužamo stāvu detaļas: škiets — Rīgā,¹⁶ trīzulis un likāns — Koknesē¹⁷ — XII gs. slāņos. Noteiktākus norādījumus par horizontālo aužamo stāvu ieviešanos var dot audumu kvalitāte un to darināšanas tehnika. Latgaļu audumu analīze rāda, ka, sākot ar XII gs., blakus senajām pamattehnikām (vienkārtnim un četrnišu trinišim) ieviešas jaunas darināšanas tehnikas — trīsnišu trinišis un rakstainie audumi (1., 2. att.). Trīsnišu triniša audumiem (salīdzinot ar vienkārtna un četrnišu triniša audumiem) ir augstāka kvalitāte, un tie ir praktiski izdevīgāki, sevišķi vilnas virsdrānu darināšanai. Šo audumu labākā kvalitāte jau liecina par speciālista darbu. Sākot ar XII gs., trīsnišu triniša audumu skaits palielinās, turpretim vecajās tehnikās samazinās (3. att.).¹⁸ Līdzīga aina attiecībā uz trīsnišu triniša ieviešanos un audumu kvalitātes palielināšanos vērojama arī slāvu teritorijā, ko A. Nahļiks saista jau ar progresīvāku horizontālo aužamo stāvu lietošanu un amatnieku darbu.¹⁹ XII—XIII gs. latgaļu teritorijā sastopamo audumu darināšanas tehnikas un kvalitāte dod iespēju secināt, ka arī te, sākot ar XII gs., lietoti horizontālie aužamie stāvi. Pieņemams, ka ierosme šo stāvu lietošanai nākusi no rietumslāvu zemēm, kur tie bija pazīstami jau agrāk.

Jaunu, progresīvu darba rīku izplatīšanās priekšnoteikumi bija šķiru sabiedrības attiecību tālāka veidošanās, kā rezultātā mājamatniecības nozarēs, tai skaitā arī aušanā, sāka ieviesties speciālista darbs. Tas savukārt bija saistīts ar nepieciešamību panākt lielāku ražību, ko sasniedza, uzlabojot darba rīkus. Rosīgie tirdzniecības un kultūras sakari ar rietumslāvu zemēm sekmēja horizontālo aužamo stāvu ātru izplatīšanos latgaļu teritorijā.

XII gs. līdz ar horizontālo aužamo stāvu ieviešanos latgaļiem parādās arī jauna dekoratīvo audumu tehnika — rakstainie audumi. Tie atrasti galvenokārt XII un XIII gs. latgaļu kapulaukos, bet sastopami arī sēļu teritorijā, tāpat Rīgas tuvumā, kur dzīvoja

¹⁴ V. Endrei. Der Tritwebstuhl im frühmittelalterlichen Europa. — Acta Historica. Budapest, 1961, 1—2, 172. lpp., 2. att.

¹⁵ A. Нахлик. Ткани Новгорода. — МИА, 123, 1963, 281. lpp.

¹⁶ M. Vilsones 1962. arheoloģiskie izrakumi Rīgā, Alberta laukumā.

¹⁷ A. Stubava 1965. g. arheoloģiskie izrakumi Koknesē.

¹⁸ Sīkāk skat. A. Zariņa. Seno audumu tehnisko analīžu rezultāti. — Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR, VI. R., 1964., 151.—152. lpp.

¹⁹ J. Kaminska, A. Nahlik. Włokiennictwo w Gdanskie X—XIII w. — Acta archeologica universitatis Lodzensis Nr. 6. Lodz, 1958, 200.—202. lpp.

atsevišķas sēļu vai latgaļu grupas (2. att.), Rakstaino audumu nātnie velki un pamataudi veido pamataudumu — vienkārtni vai trīsnišu trini, bet regulāru pārstaipu rakstu — vilnas audu pavedieni.²⁰ Audumu raksti ir sīku četrstūru vai rombu grupējumi ar 2—12 raksta daļām. Piemēram, Cēsu raj. Jaunpiebalgas 1. uzkalniņā atrastajam audumam ir sīks divdaļīgs raksts. Katru raksta daļu veido divi vilnas audi: pārmijus zilā un sarkanbrūnā krāsā. Raksts sadalīts vienmērīgās joslās, pamataudumā ieaūžot vairākus vilnas pavedienus²¹ (4.a att.). Cēsu raj. Raunas auduma rakstu veido nelieli rombi, izaužami 5 rakstu daļās (4.b att.). Sastopami arī rakstaini audumi ar atsevišķiem reti ielasītiem ornamentiem; tie kreisajā pusē veido garus pārstaipus.²² X—XIII gs. rakstainie audumi sastopami arī slāvu teritorijā. Šāds audums ar rūtainu rakstu atrasts Maskavas apgabalā pie Ugras upes XII—XIII gs. apbedījumā,²³ audums ar sīku četrdaļīgu rakstu — Maskavas apgabalā (Podoļskas raj.) pie Ušmaras ciema.²⁴ Šie rakstainie audumi atbilst latgaļu audumiem gan pēc darināšanas tehnikas, gan arī pēc ornamenta rakstura.

Rakstainie audumi jau m. ē. I g. t. beigās sastopami rietumslāvu zemēs — Čehoslovākijas teritorijā.²⁵ Čehoslovākijā atrastie audumi darināti jau augstāk attīstītā rakstaino audumu tehnikā, izmantojot horizontālajos aužamajos stāvos iespējamus nišu kārtu un paminu sējumus.

XII—XIII gs. latgaļu teritorijā rakstainie audumi izplatās strauji un vienmērīgi, kas liecina, ka lauku audēji šo tehniku jau apguvuši. Diemžēl slāvu salīdzināmā materiāla ir pārāk maz, lai spriestu par latgaļu un slāvu rakstaino audumu savstarpējo ietekmi šajā laikā. Tā kā rakstainie audumi ieviesās

²⁰ Rakstu iespējams izaust ar skalu vai nišu kārtu palīdzību. Skalos uzlasītais raksts sīks: vienā raksta rūtīnā 2—6 velki, 1—2 vilnas un 1—2 nātni audi. Atbilstošajos velkos attiecīgās raksta daļas precīzi atkārtojas. Tas norāda, ka raksti ieausti visā auduma platumā, nevis ielasīti, un liecina par horizontālo aužamo stāvu lietošanu. Lietojamas abas auduma puses, otrajā pusē raksta audi veido pārstaipus pretējās vietās. Auduma fragmentu malās piešūtās, bet galos pieaustās celaines, tāpat to atrašanās vieta ķermeņa augšdaļā pieļauj konstatēt, ka rakstainie audumi ir villaiņu atliekas.

²¹ Šādi pārmijus ieaustu zilas un sarkanbrūnas krāsas raksti darināti visiem latgaļu un arī sēļu rakstainajiem audumiem. Bieži krāsas mainītas katrai raksta daļai, bet dažiem audumiem — pēc garāka posma (piem., A. Э. З а р н я. Виллаине латгалов VII—XIII вв. — СА, 1960, 3, 245. lpp., 9. att.). Līdzīgi pārmijus ieaustie zilu un sarkanu pavedienu raksti sastopami vēl XIX gs. Kurzemē, Kuldīgas apvidus villainēs.

²² Ludzas Odukalna 2. kaps. LVM. Skat. A. Z а r i ņ a. Seno audumu tehnisko analīžu rezultāti. — Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR, VI. R., 1964., 145. lpp., 6. att.

²³ Н. И. Лебедева. Прядение и ткачество восточных славян в XIX — начале XX в. — Восточнославянский Этнографический сборник. М., 1956, 528. lpp.

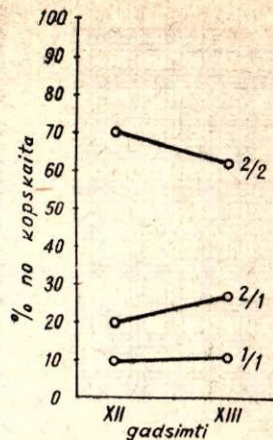
²⁴ М. Н. Левинсон-Нечаева. Ткачество. Очерки по истории русской деревни X—XIII вв. М., 1959, 31. lpp., 11. att. Rakstu veido pārmijus novietotas (divdaļīgas) krustveida figūras. Raksta rūtīnā sīka: 1 rūt. ar 2 velki, 2 pamataudi, 1—2 raksta audi. Raksts atkārtojas apm. pēc 2 cm; kreisajā pusē garāki raksta audu pārstaipi.

²⁵ J. Š t a n k o v a. Etnografické marginálie k textílím z období velkomoravské říše. — Český Lid, 5—6, 1964. Ročník 51, 340. lpp., III att.: 3, V att.: e.

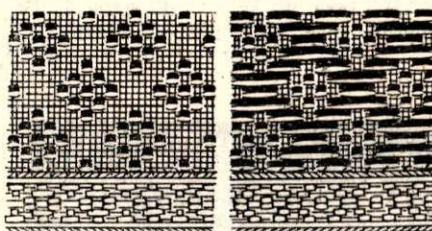
Audums atrasts Stare Mesto kapulaukā. Pēc tehnikas tas atbilst pārstaipu dreļļu audumiem. Vilnas raksta pavedieni tajās vietās, kur nav raksta pārstaipu, ieaūžas nātnajā vienkārtņā pamataudumā.

3. att. XII—XIII gs. audumu attiecības.

Рис. 3. Кривые распространения тканей XII—XIII вв.

a

b

4. att. Rakstainie audumi.

Рис. 4. Браные ткани.

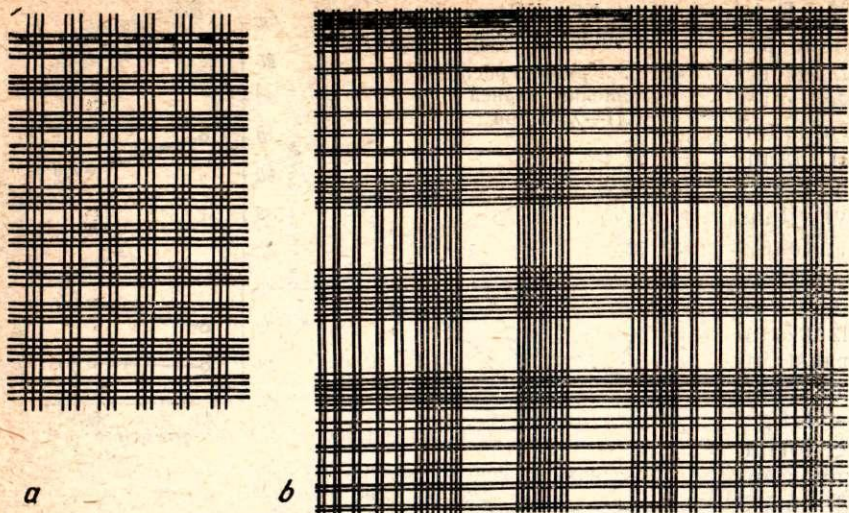
reizē ar horizontālajiem aužamajiem stāviem, ir iemesls domāt, ka tiklab latgaļu, kā Maskavas apgabala slāvu teritorijā šie audumi parādījušies vienlaicīgi — XII gs. Jāatzīmē, ka vēl XIX gs. tāda pati rakstaino audumu tehnika bija ļoti iecienīta slāviem un sastopama arī Latvijas teritorijā Latgalē un Kurzemē (dvieļu, kreklu, villaiņu u. c. rotājumiem).

Līdz ar trīsnišu triniša audumu parādīšanos XII un XIII gs. latgaļu un arī sēļu teritorijā sastopami šajā tehnikā darināti rūtaini villaiņu audumi (2. att.). Auduma rūtis audos un velkos veido tumši zili, retāk brūni vilnas un nekrāsoti vai balināti linu pavedieni.²⁶ Nītījuma veids rūtainajiem audumiem parasti skujains, virzienu mainot ik pēc 3 velkiem. Audumu rūtījums dažāds. Vienkāršākais ir sīks regulārs rūtījums, bieži vienādās vilnas un linu pavedienu attiecībās (5.a att.). Vairumam villaiņu ir kuplāka rūtījuma kompozīcija: platāku vilnas svītru simetriski ierobežo šaurākas linu un vilnas svītras (6. att.). Dažām villainēm platā vilnas svītra sīki sadalīta: ik pēc 2 vilnas seko 2 linu pavedieni²⁷ (5.b att.).

Līdzīgi vilnas un linu pavedienu rūtaini audumi X—XIII gs. sastopami slāvu teritorijā. So audumu

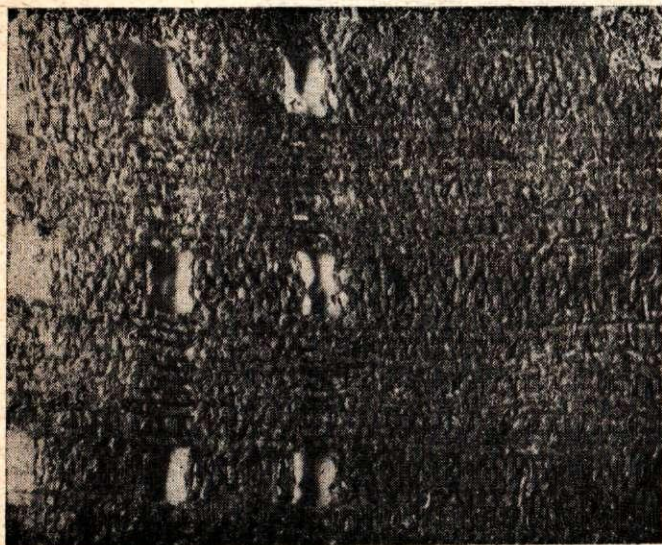
²⁶ Zemē linu pavedieni iziruši, tādēļ rūtainie audumi izskatās ažūri.

²⁷ Piem., Balvu raj. Daņilovkas 1. uzsk. 2. kapa villaine, ZA Vēst. inst.

5. att. Rūtainie audumi: a) Jēkabpils raj. Ogļenieki, 9. kaps, ZAVI; b) Balvu raj. Daņilovka, 3. uzsk., 2. kaps, ZAVI.

Рис. 5. Клетчатые ткани: а) Огленеки, Екабпилского р-на, погр. № 9, ИИ АН Латв. ССР; б) Даниловка, Балвского р-на, 3-й курган, погр. № 2. ИИ АН Латв. ССР.

6. att. Gulbenes raj. Stāmerienas Annas mž rūtainās villaines fragments, LVM RLB, 693. nr.

Рис. 6. Фрагмент клетчатой виллайне. Стамериена, Гулбенского р-на, МИ Латв. ССР (RLB № 693).

rūtojuma kompozīcijā daudz kopīga ar latgaļu villaiņu rūtojumu. Sastopami sīkrūtaini,²⁸ arī simetriski šaurāku un platāku joslu rūtojumi,²⁹ gan arī rūtojumi, kur platāku joslu vidū novietotas pārmijus 2 vilnas un linu pavedienu grupas.³⁰ Slāvu rūtainie

²⁸ Piem., А. Нахлик. Ткани Новгорода. — МИА, 123, 1964, 249. lpp., 12. att., Maskavas apgab. Podolskas apr., Nr. 201/32 u. c. Maskavas Valsts vēst. muz.

²⁹ Piem., Vladimiras apgab. Petušku ciemā, Maskavas Valsts vēst. muz. Nr. 125/21^a u. c.; М. Н. Левинсон-Нечаева. Ткачество. Очерки по истории русской деревни X—XIII вв. М., 1959, 5. att.: 1.

³⁰ Turpat, 5. att.: 3, 5. att.: 4.

³¹ А. Nahlik. W Sprawie pochodzenia tak zwanych dywa-

audumi darināti galvenokārt vienkārtņi, bet sastopami arī atsevišķi četrņišu triniša audumi. Vienkārtņa rūtaino audumu vairumam ir grezni divkārtaudumā veidoti raksti, kas izaužami ar skalū palīdzību. Šie raksti — krustiņi, ugunskrusti u. c. ģeometriskas figūras³¹ veidotas vienkārtīgā linu, bet fons divkārtīgā vilnas audumā. Lai to panāktu, vilnas un linu pavedieni velkos un audos novietoti grupās: parasti velkos pārmijus 4 vilnas, 4 linu, bet audos 3 vilnas un 3 linu pavedieni.³²

Rūtainie audumi ar šāda veida rakstu Latvijas teritorijā nav atrasti, bet divkārtauduma tehnika šajā laikā arī te bijusi pazīstama.³³

Slāvu rūtaino audumu darināšana lokalizējas centrālajos Krievijas apgabalos un Volgas un Okas augšteču rajonos.³⁴ Tirdzniecības ceļā tie izplatījušies daudz plašākā teritorijā un sastopami arī Novgorodā.³⁵ Citās tuvākās kaimiņu zemēs šāda veida audumi nav zināmi. Kā latgaļu, tā slāvu rūtaino audumu atšķirīgās darināšanas tehnikas raksturo to lokālo dabu, tomēr kopīgs elements šiem audumiem ir līdzīgais rūtojuma princips (vilnas un linu pavedieni) un kompozīcija. Slāvu teritorijā šādi rūtaini audumi ar divkārtauduma rakstu zināmi kopš XI gs.³⁶ To darināšanas pamattehnika vienkārtņi ir senāka par latgaļu rūtaino villaiņu trinišu triniša tehniku, kaut gan arī latgaļiem sastopami atsevišķi rūtaini vienkārtņa audumi. Ievērojot apģērba darināšanā ilgi glabātās etniskās tradīcijas, iespējams, ka latgaļu un slāvu XII—XIII gs. rūtaino audumu kopīgie elementi sakņojas etniskā radniecībā, jo slāvu rūtainie audumi lokalizējas senā austrumbaltu cilšu apdzīvotā apgabalā, kur vēlāk (m. ē. I g. t. vidū un otrajā

now dwuosnowych. Polska sztuka ludowa. — Kwartalnik instytutu Sztuka Polskiej Akademii Nauk, 1961, 3, 138. lpp., 3. att. Šie ornamentu atgādina XII—XIII gs. latgaļu villaiņu bronzas rotājumu ornamentus.

Iespējams, ka slāvu rūtainie audumi ir poņevu fragmenti, jo N. Lebedeva atzīmē, ka šajā rajonā rūtainās poņevas pēc arheoloģisko izrakumu materiāliem konstatējamai jau kopš XII—XIII gs. (Н. И. Лебедева. Прядение и ткачество восточных славян в XIX — начале XX вв. — Восточнославянский этнографический сборник. М., 1956, 522. lpp.).

³² Turpat, 141. lpp.; А. Нахлик. Ткани Новгорода. — МИА, 123, 1963, 251. lpp.

³³ Divkārtaudumā (maisveidīgas) darinātas četrņišu triniša auduma villaiņu malu eģes (А. Защина. Seno audumu tehnisko analīžu rezultāti. — Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR, VI. R., 1964., 149.—150. lpp.). Sena rakstainu divkārtaudumu darināšanas tehnika saglabājusies Augšzemē un Kurzemē vēl XIX gs.

³⁴ М. Н. Левинсон-Нечаева. Ткачество. Очерки по истории русской деревни X—XIII вв. М., 1959, 22., 25. lpp.; А. Nahlik. W Sprawie pochodzenia tak zwanych dywanow dwuosnowowych. Polska sztuka ludowa. — Kwartalnik instytutu Sztuka Polskiej Akademii Nauk, 1961, 3, 143. lpp., 6. att. Rūtainie audumi sastopami Maskavas, Smolenskas, Kalugas, Vladimiras, Tambovas, Rjazana, Penzas un Kostromas apgabalos.

³⁵ А. Нахлик. Ткани Новгорода. — МИА, 123, 1963, 249.—253. lpp.

³⁶ А. Nahlik. Min. darbā, 141. lpp.

pusē) uzslāņojušies slāvi.³⁷ Volgas—Okas augšteču rajonu austrumbaltu cilšu iedzīvotājiem vēl m. ē. I g. t. sākumā konstatēti kultūras sakari ar Latvijas teritorijas iedzīvotājiem. Atsevišķas austrumbaltu cilšu atliekas tur saglabājušās vēl līdz XII gs., bet visumā ar savu kultūras mantojumu tās iepļūdušas šī rajona slāvu tautas sastāvā.³⁸ Apskatot Rjazaņas apgabalā dzīvojošo meščeru materiālo kultūru, B. Kuftins viņu apģērbā atrod vēl dažas senas, ar baltu tautu apģērbu kopīgas iezīmes,³⁹ bet savukārt, analizējot latviešu kreklu piegriezumā pazīmes, kopī-

³⁷ В. В. Седов. Гидронимика и археология средней полосы восточной Европы. — Тезисы докладов на заседаниях, посвященных итогам полевых исследований 1962 г. М., 1963, 28.—30. lpp.

³⁸ Х. А. Моора. О древней территории расселения балтийских племен. — СА, 2, 1958, 24.—28. lpp.

³⁹ Б. А. Куфтин. Материальная культура русской мещеры. М., 1926, 90., 96. lpp. (Kurzesmes latviešu svārku darināšanas tehnika un krāsa līdzīga meščeru zilajām roņevām.)

gus elementus ar meščeriem seno sēļu apdzīvotā teritorijā atrod M. Slava.⁴⁰

Rosīgie tirdzniecības un kultūras sakari, kas XII—XIII gs. pastāvēja starp slāvu un latgaļu teritorijām, sekmēja progresīvāku aušanas darba rīku ieviešanos un izplatīšanos latgaļu teritorijā, nesot līdzī arī jaunus audumu darināšanas paņēmienus. Šajā laikā radušies horizontālajos stāvos austie rakstainie audumi. Tiklab slāvu, kā latgaļu teritorijā tie savu kopību darināšanas tehnikā, kā arī ornamentā saglabāja līdz pat XIX gs. Rūtaino audumu līdzīgais rūtojuma princips un kompozīcija vedina domāt par latgaļu un Volgas—Okas augšteču rajonu iedzīvotāju seniem kultūras sakariem, kas izpaužas ne tikai šī veida audumu darināšanā, bet arī vēl XIX gs. apģērbā.

⁴⁰ M. Slava. Latviešu zemnieku kreklu tipi. — АЕ, III, 1961., 86. lpp.

ЧЕРТЫ ОБЩНОСТИ В ТКАНЯХ ЛАТГАЛОВ И СЛАВЯН XII — XIII вв.

А. Зариня

РЕЗЮМЕ

В XII—XIII вв. у латгалов и славян в изготовлении тканей обнаруживается целый ряд общих элементов — сырье, орудия труда и приемы изготовления. Однако не все эти элементы являются результатом взаимных связей. В сходных условиях натурального хозяйства основным сырьем для изготовления одежды у славян и латгалов служили овечья шерсть и лен. Принципиальных различий не было и в орудиях труда: для прядения употреблялось веретено, для ткачества — главным образом вертикальный ткацкий стан. Начиная с XII в. на территории латгалов констатируется использование более прогрессивного горизонтального ткацкого стана. У латгалов, как и у славян, наряду со старыми техническими приемами изготовления тканей (полотняное переплетение, саржевое переплетение в четыре ремизки), появляются и новые приемы: саржевое переплетение в три ремизки и бранье (рис. 1, 2). В XIII в. количество шерстяных тканей саржевого переплетения в три ремизки увеличивается (рис. 3), качество их улучшается, что свидетельствует о работе специалиста. Предпосылкой распространения более прогрессивных орудий труда было дальнейшее развитие классовых отношений, в результате чего в ткачество внедряется труд специалиста. Быстрому распространению горизонтального ткацкого стана на территории латгалов способствовали оживленные торговые и культурные

связи с западнославянскими землями, где он был известен раньше.

В этот период появляются и ткани браной техники, изготовленные на горизонтальном стане. Они изготавливались с помощью лучин или дощечек: на основе ткани саржевого или полотняного переплетения образовывался правильный геометрический двух- или многочастный узор, скомпонованный в виде мелких квадратов или ромбов (рис. 4). На территории латгалов и славян эти ткани сохраняли общность техники изготовления и характера орнамента вплоть до XIX в.

В XII в. у латгалов появляются клетчатые «виллайне», изготовленные в технике саржевого переплетения в три ремизки (рис. 5, 6); клетку на них образуют темные шерстяные и отбеленные льняные нити. Ткани в клетку, образованную по тому же принципу и имеющую сходную композицию (полотняное переплетение либо двухуточное бранье), встречаются в этот период и у славян. Они локализируются в районе верховьев Волги—Оки — на древней территории расселения племен прабалтов, где позднее появились славяне. Сходный принцип техники и композиция клетки заставляют предположить наличие древних культурных связей между латгалами и населением верховьев Волги—Оки. Эти связи нашли выражение не только в изготовлении тканей данного вида, но даже в одежде XIX в.

AUSTRUMLATVIEŠU ANTROPOLOĢISKĀ TIPI IPATNĪBAS SAKARĀ AR VIŅU ETNISKO VĒSTURI

R. Deņisova

Mūsdienu latvieši no antropoloģijas viedokļa iedalāmi divos tipos, kuriem savukārt ir vairāki lokāli varianti un sava veidošanās vēsture. Austrumlatvijā, tāpat kā citās teritorijās, pamatiedzīvotāju fizisko tipu dažādos laikos dažādi ietekmējušas gan epohālās izmaiņas, gan pārvietošanās un sajaukšanās ar citiem etniskiem elementiem, gan izolācija. Mūsdienu latviešu ārējais izskats ir šī sarežģītā procesa gala rezultāts. Šī procesa pētījumi, it īpaši pārvietošanās un sajaukšanās pētījumi, sniedz priekšstatu par latviešu etniskās vēstures senākiem posmiem.

Sajā rakstā ir mēģināts izsekot antropoloģiskā sastāva veidošanās procesam Latvijas austrumos no m. ē. I g. t. vidus līdz mūsu dienām, balstoties uz pēdējos divdesmit gados savāktajiem materiāliem.

I. ANTROPOLOĢISKIE TIPI AUSTRUMLATVIJĀ I G. T. OTRĀJĀ PUSE UN II G. T. SĀKUMĀ

Austrumlatviju vislabāk pārstāv I g. t. otrās puses un II g. t. sākuma kranioģiskais materiāls. Šis materiāls ir kvantitatīvi samērā liels un dod iespēju ar zināmu ticību runāt par antropoloģiskajiem tipiem, jau sākot ar VII—IX gs.

Vienu no galvenajiem šā perioda antropoloģiskajiem tipiem pārstāv Nukšu kapulauka kranioģiskais materiāls Ludzas rajonā.¹ Šim tipam raksturīgs masīvs galvaskaus, slīpa piere, attīstīti uzacu loki, izteikts muskuļu reljefs, biezas galvaskausa sienas un attīstīti *processus mastoideus*. Galvaskausam raksturīga dolihokrānā forma, bet sejas daļai labi izteiktas eiropeidās pazīmes — stipri izvirzīts deguns un horizontālā virzienā labi profilēta seja. Visumā seja ir augsta un plata. Tātad isumā to var raksturot kā masīvu eiropeido tipu ar dolihokrānu galvaskausa formu un platu seju. Šo tipu pārstāv arī Ludzas Odukalna,² Preiļu Kristapēnu, Jaunpiebalgas

un Kalna Paukšu³ kranioģiskais materiāls (I tab.). Visi šie kapulauki atrodas senajā latgaļu teritorijā. Tas dod tiesības saistīt šo tipu ar latgaļiem. Pamatojoties uz pēdējo gadu pētījumiem, jāsecina, ka mūsdienu Latgales latviešiem, it īpaši tās dienvidos (Preiļos, Dagdā), raksturīgs tas pats eiropeidais masīvais tips ar lieliem galvas izmēriem un platu seju.

Līdzīgu antropoloģisko tipu atrodam Dņepras un Daugavas augštecē starp iedzīvotājiem, kuri atstājuši XI—XII gs. uzkalniņkapus, t. i., teritorijā, kur, sākot ar I g. t. p. m. ē. vidu, bija izplatīti pilskalni ar bezripas gludo keramiku. Kā zināms, V. Sedovs šīs teritorijas m. ē. II g. t. sākuma kranioģiskā materiālu iedala divās grupās. Vienu grupu izveido vīriešu apbedījumi, kas orientēti ar galvu uz austrumiem, otru — apbedījumi ar galvu pretējā virzienā. Rezultāts bija ļoti interesants. Pirmās grupas antropoloģisko tipu raksturo galvaskausa masivitāte, lieli horizontālo diametru izmēri, augsta, plata un horizontālā virzienā stipri profilēta seja, augsta deguna sakne un stipri izvirzīts deguns (I tab.). Otrs antropoloģiskais tips, kuru pārstāv uz rietumiem orientētie apbedījumi, ir mazāk masīvs, ar mazākiem galvaskausa horizontālo diametru izmēriem, zemāku un šaurāku seju.

Pēc V. Sedova domām, pirmais antropoloģiskais tips Dņepras un Daugavas augštecē ir saistāms ar baltu ciltīm, kuru pārstāvji šeit varēja saglabāties līdz II g. t. vidum. Otrais tips ir plaši pazīstams starp austrumslāvu ciltīm.⁴ Salīdzinot latgaļu VIII—XII gs. galvaskausu mērījumus ar kranioģisko materiālu no senkrievu uzkalniņu kapulaukiem, kur vīriešu apbedījumi orientēti A—R virzienā, jākonstatē liela līdzība. Tas ir viens un tas pats masīvais un dolihokrānais eiropeidais antropoloģiskais tips (I tab.). Šis apstāklis, iespējams, runā par labu uzskatam, ka iedzīvotājiem, kurus raksturo minētā antropoloģiskā tipa pazīmes, ir kopīga izcelsme. Tātad, ja arheoloģiskais materiāls liecina, ka Dņepras

¹ Нукшинский могильник. — МИАЛ, I. R., 1957., 47.—55. lpp.
² В. Алексеев. Историческое значение антропологических различий между населением западных и восточных районов Латвийской ССР. — «Изв. АН Латв. ССР», 1963, 10, IV tab.

³ J. Līcis. Kranioģiskie Untersuchungen an Schädeln altlettischen Stämme. R., 1939.

⁴ В. В. Седов. Славянские курганные черепа Верхнего Поднепровья. — СЭ, 1954, 3.

Latgaļu kranioloģiskais materiāls un salīdzināmie dati
Краниологические данные латгалов и сравнительный материал

Nr. pēc Martina	Pazīmes	Latgaļi, X—XII gs. Kristapēni, Jaunpiebalga, Cesvaine (J. Līcis)	Latgaļi, X—XI gs. Nukšu kapulauks (J. Daiga)	Latgaļi, VIII—XI gs. Ludzas Odukalns (V. Aleksejevs)	Augšdņepras uzkalnīkapi, XI—XII gs. (ar A—R orientāciju) (V. Sedovs)
1	Lielākais galvaskausa garums	192,5 (12)	189,1 (6)	189,8 (35)	192,6 (8)
8	Lielākais galvaskausa platums	140,8 (12)	139,5 (6)	138,8 (36)	138,8 (8)
17	Galvaskausa <i>basion-bregma</i> augstums	137,8 (11)	139,5 (6)	139,5 (22)	136,9 (8)
5	Galvaskausa pamata garums (<i>nasion-basion</i>)	106,8 (9)	103,1 (6)	107,0 (22)	104,9 (8)
9	Mazākais pieres platums	99,1 (11)	100,8 (6)	97,4 (30)	97,1 (7)
45	Zokļu loku attālums	134,0 (4)	135,5 (6)	136,9 (11)	137,0 (3)
48	Sejas augšdaļas augstums	72,3 (7)	74,8 (6)	70,0 (12)	70,7 (7)
55	Deguna augstums	51,9 (9)	54,0 (6)	51,1 (12)	50,6 (7)
54	Deguna platums	25,9 (8)	25,3 (6)	26,2 (9)	27,8 (6)
51	Orbītas platums	44,7 (10)	43,6 (6)	42,9 (11)	—
52	Orbītas augstums	34,1 (10)	33,8 (6)	32,9 (11)	31,9 (7)
	Nazomalārais leņķis (fmo-n-fmo)	136,6 (12)	136,1 (6)	138,7 (16)	—
	Zigomaksilārais leņķis (zm'-ss-zm')	124,4 (3)	123,8 (6)	122,9 (8)	—
DC	Dakriālā horda	21,6 (11)	23,4 (6)	20,4 (10)	—
DS	Dakriālais augstums	14,0 (11)	12,2 (6)	12,8 (10)	—
DS : DC	Dakriālais indekss	66,2 (11)	52,1 (6)	63,2 (10)	—
SC	Simotiskā horda	10,4 (11)	10,1 (6)	9,8 (16)	—
SS	Simotiskais augstums	4,6 (11)	5,1 (6)	5,0 (15)	—
SS : SC	Simotiskais indekss	45,7 (11)	50,5 (6)	50,9 (15)	—
32	Pieres profila leņķis (nas-met)	80,5 (6)	82,5 (6)	83,7 (10)	80,3 (7)
—	Pieres profila leņķis (gl-met)	70,1 (7)	76,0 (6)	—	—
72	Sejas profila leņķis	85,8 (5)	82,8 (6)	85,4 (8)	84,0 (6)
75 (1)	Deguna kauliņu leņķis pret profila līniju	33,9 (8)	31,8 (6)	28,4 (7)	34,5 (2)
8 : 1	Galvaskausa garuma-platuma indekss	73,5 (12)	73,7 (6)	73,1 (34)	72,0 (8)
48 : 45	Sejas augšdaļas indekss	53,9 (3)	55,4 (6)	51,1 (11)	52,5 (3)
54 : 55	Deguna indekss	49,9 (8)	46,3 (6)	51,3 (9)	55,1 (6)
52 : 51	Orbītas indekss	76,2 (10)	77,5 (6)	76,7 (11)	78,7 (7)
	Ilkņa bedrites dziļums (mm)	3,0 (7)	3,05 (6)	6,0 (7)	—
	Glabeļas attīstība (1—6, pēc Martina)	4,7 (6)	4,6 (6)	3,3 (36)	3,2 (8)

un Daugavas augšteci apdzīvojušas baltu ciltis, tad, pamatojoties uz antropoloģisko materiālu, var secināt, ka tās bijušas radniecīgas latgaļiem. Jādama, ka pēc sava fiziskā tipa šo cilšu pārstāvji bijuši ļoti līdzīgi, un iespējams, ka tiem bijusi kopīga izcelsme.

Uzmanīgi analizējot galvaskausu sērijas, kas iegūtas latgaļu VIII—XII gs. kapulaukos Latvijas austrumu rajonos, redzam zināmas atšķirības. Tomēr jāatzīmē, ka šīs atšķirības nepārsniedz viena antropoloģiskā tipa robežas; galvaskausu sēriju, kuru publicējis J. Līcis, pārstāv galvenokārt Kristapēnu kapulauka materiāli. Šai sērijai raksturīga diezgan liela vienveidība, kas ļauj domāt, ka te visumā konstatējams viens antropoloģiskais tips, kurš bijis raksturīgs latgaļiem. Nukšu kapulauka galvaskausu sērijai, kā to redzēsime turpmākajā iztirzājumā, ir neliels mezokefālā antropoloģiskā tipa piejaukums ar platu, ieplakanu seju, kurš acīmredzot m. ē. I g. t. bijis izplatīts arī Latvijas austrumos.

Kranioloģiskajam materiālam, ko sniedz Odukalna VIII—XI gs. kapulauks Ludzas rajonā, ir liela līdzība ar sēriju, kuru publicējis Līcis, kā arī ar Nukšu kapulauka galvaskausiem. Tomēr ir saskatāmas dažas atšķirības. Piemēram, galvaskausiem no Ludzas Odukalna ir vājāk izteikti uzacu loki, stāvāka pierē, mazāk izvirzīts deguns. Šai gadījumā, liekas, jādama par nelielu austrumslāvu piejaukumu. Šis pieņēmums kļūst sevišķi ticams, izskatot individuālos mērījumus. Ludzas Odukalna kapulauka sērijā atrodami galvaskausi, kuros horizontālo diametru vidēji izmēri ap-

vienojas ar vidēji augstu un šauru seju. Parasti galvaskausiem ar minētajām iezīmēm raksturīga mazāk slīpa pierē, mazāk attīstīti uzacu loki, vājāk izvirzīts deguns, zemāka deguna sakne. Šis pazīmju komplekss ir raksturīgs austrumslāvu antropoloģiskajam tipam. Tas ļauj domāt par slāvu piejaukumu iedzīvotājiem, kas apbedīti Ludzas Odukalnā. Interesanti atzīmēt, ka šajā kranioloģiskajā sērijā vaigu kaulu diametra kvadrātiskā novirze ir ļoti liela — 7,30 un ievērojami pārsniedz šā parametra standarta lielumu (5,0). Vidējā aritmētiskā skaitļa kļūda arī ir diezgan liela (2,31).⁵ Tas acīmredzot liecina, ka šī sērija, spriežot pēc šīs pazīmes, ir nevienveidīga. Iespējams, ka iedzīvotāju antropoloģiskais tips, kuru pārstāv Ludzas Odukalna kapulauka kranioloģiskais materiāls, ir veidojies kāda cita antropoloģiskā tipa ietekmē, kuram raksturīga šaura seja. Tas vēlreiz liecina, ka VIII—XII gs. iedzīvotājiem Latvijas austrumos bijis austrumslāvu piejaukums. To apstiprina arī mūsdienu pastāvīgo iedzīvotāju antropoloģiskais materiāls, par ko runāts tālāk.

Zemgaļi pārstāvēti ar vienu sakopotu galvaskausu sēriju, kura datējama ar V—VII gs. Tā kā visi galvaskausi atrasti kapulaukos, kuri ir ar vienādu apbedījuma veidu un izvietoti netālu cits no cita, Zemgales centrā, tad to apvienošana vienā sērijā ir pamatota. Materiāls ir ļoti vienveidīgs un neapšaubāmi pārstāv vienu antropoloģisko tipu. Arheoloģiskais ma-

⁵ Skat. IV tab. min. A. Aleksejeva rakstā.

Zemgaļu kranioģiskais materiāls un salīdzināmie dati
Краниологические данные земгалов и сравнительный материал

Nr. pēc Martina	Pazīmes	Zemgaļi V—VII gs. (J. Līcis)	Zemaiši, II—V gs. (K. Marka)	Igauni, XI—XIII gs., Kjuti, Haimre, Ivi, Lahepere (K. Marka)	Igauni, XIII gs., Pīarsama (K. Marka)
1	Lielākais galvaskausa garums	195,0 (10)	193,4 (16)	194,8 (6)	190,7 (11)
8	Lielākais galvaskausa platums	136,6 (10)	136,7 (16)	137,2 (6)	134,8 (11)
17	Galvaskausa <i>basion-bregma</i> augstums	139,7 (9)	139,9 (12)	141,8 (5)	136,4 (8)
5	Galvaskausa pamata garums (<i>nasion-basion</i>)	108,8 (9)	105,4 (11)	105,2 (5)	102,5 (8)
9	Mazākais pieres platums	97,8 (10)	96,9 (15)	96,3 (6)	96,0 (10)
45	Zokļu loku attālums	132,7 (3)	130,1 (13)	130,0 (4)	131,7 (11)
48	Sejas augšdaļas augstums	72,7 (7)	70,7 (12)	73,8 (6)	73,3 (11)
55	Deguna augstums	53,3 (6)	50,3 (12)	52,5 (6)	52,1 (11)
54	Deguna platums	26,2 (6)	24,4 (11)	24,3 (6)	23,3 (10)
51	Orbītas platums	42,6 (8)	43,6 (10)	41,5 (4)	42,2 (10)
52	Orbītas augstums	31,9 (8)	31,2 (10)	31,8 (4)	30,8 (11)
	Nazomalārais leņķis (fmo-n-fmo)	140,8 (5)	138,6 (14)	136,3 (5)	139,0 (10)
	Zigomaksilārais leņķis (zm'-ss-zm')	120,0 (2)	123,8 (10)	126,4 (4)	126,9 (9)
DC	Dakriālā horda	23,3 (3)	22,6 (10)	21,7 (4)	20,7 (7)
DS	Dakriālais augstums	14,6 (3)	13,0 (11)	14,6 (4)	12,8 (7)
DS : DC	Dakriālais indekss	64,4 (3)	58,2 (10)	67,8 (4)	63,4 (7)
SC	Simotiskā horda	9,3 (4)	9,8 (12)	9,9 (4)	8,1 (10)
SS	Simotiskais augstums	5,0 (4)	5,0 (12)	5,4 (4)	4,1 (10)
SS : SC	Simotiskais indekss	56,04 (4)	51,2 (12)	55,6 (4)	50,0 (9)
32	Pieres profila leņķis (nas-met)	80,3 (9)	84,2 (12)	82,6 (5)	81,8 (10)
—	Pieres profila leņķis (gl-met)	72,8 (4)	—	75,8 (5)	74,4 (10)
72	Sejas profila leņķis	84,0 (3)	82,8 (8)	84,0 (5)	82,8 (10)
75 (1)	Deguna kauliņu leņķis pret profila līniju	32,04 (4)	32,0	30,0 (4)	28,3 (6)
8 : 1	Galvaskausa garuma-platuma indekss	70,0 (10)	70,8 (16)	70,4 (6)	70,8 (11)
48 : 45	Sejas augšdaļas indekss	57,3 (3)	54,4 (11)	58,1 (6)	55,7 (11)
54 : 55	Deguna indekss	48,8 (6)	48,8 (11)	46,4 (5)	44,6 (10)
52 : 51	Orbītas indekss	74,8 (8)	71,2 (10)	76,8 (4)	75,8 (10)
	Ilkņa bedrītes dziļums (mm)	3,8 (4)	4,9 (9)	5,2 (4)	5,4 (10)
	Glabellas attīstība (1—6, pēc Martina)	5,5 (10)	4,7 (16)	4,3 (6)	3,5 (11)

teriāls liecina, ka šie kapulauki piederējuši zemgaļiem. Tas mums dod tiesības uzskatīt, ka šo kapulauku kranioģiskais materiāls pārstāv V—VII gs. zemgaļu antropoģisko tipu. Tam raksturīga liela galvaskausa masivitāte, stipri attīstīti uzacu loki, slīpa piere, izteikts muskuļu reljefs un biezas galvaskausa sienīņas, ļoti liels galvaskausa garums un augstums, vidējs platums, izteikta dolihokrānija, augsta, diezgan šaura seja, izvirzīts deguns ar ļoti augstu deguna sakni. Šis pazīmju komplekss pat paviršā skatījumā atgādina laivas cirvju un auklas keramikas kultūras pārstāvju antropoģisko tipu Austrumbaltijā. Jādama, ka šīs kultūras pārstāvji zināmā mērā uzskatāmi par zemgaļu priekštečiem.

Ja salīdzina šo sēriju ar latgaļu galvaskausiem, starp tiem konstatējama liela līdzība. Arī latgaļu kranioģiskajā materiālā saskatāms V—VII gs. zemgaļiem raksturīgais pazīmju komplekss. Tas sevišķi sakāms par Kristapēnu, Kalna Paukšu un Jaunpiebalgas galvaskausiem. Te, bez šaubām, konstatējam tuvas un radniecīgas formas. Kā zemgaļiem, tā latgaļiem apskatītajos kapulaukos raksturīgs masīvs eiropeīdais antropoģiskais tips, tomēr saskatāmas arī zināmas to atšķirības, kas nav izskaidrojamas ar kranioģiskā materiāla dažādo hronoģiju. Jādama, ka zemgaļi un latgaļi pārstāvējuši viena antropoģiskā tipa divus kranioģiskos variantus: zemgaļus raksturo šaurāka, bet latgaļus platāka un horizontālā virzienā ļoti labi profilēta seja.

Jāatzīmē, ka dažiem šā perioda galvaskausiem Lat-

vijas teritorijā sejas horizontālais profilējums ir mazliet vājāks. Seja ar vāju horizontālo profilējumu, zemu deguna sakni un nelielu deguna kauliņu izvirzījuma leņķi norāda uz nelielu mongoloīdo piejaukumu. Turpretī vājš sejas horizontālais profilējums kombinācijā ar augstu deguna sakni un stipri izvirzītu degunu, iespējams, var liecināt, ka Latvijas teritorijā saglabājusies kāda sena pazīme, kas bijusi raksturīga dažādām eiropeīdām grupām vēl vēlajā paleolītā un mezolītā.⁶ Tā pieciem izmēritajiem V—VII gs. zemgaļu galvaskausiem nazomalārais leņķis ir 140,8°. Ja ņemam vērā, ka eiropeīdiem, kam raksturīgas sejas ar stipru horizontālo profilējumu, šis leņķis ir 135—137°, tad 141° liecina par zināmu novirzi uz vāji profilētu seju. Sejas, kurām nazomalārais leņķis lielāks par 140°, ir raksturīgas mongoloīdiem. Sajā gadījumā V—VII gs. zemgaļu sejas ar samērā vājo profilējumu acu dobumu līmeni tomēr nevarētu uzskatīt par mongoloīdo pazīmi, jo visas pārējās — augstā deguna sakne (simotiskais ind. 56,0), deguna kauliņu leņķis (32°), ilkņa bedrīte (4 mm), tāpat sejas profilējums tās vidusdaļā (zigomaksilārais leņķis) — neļauj šaubīties, ka šie galvaskausi ir eiropeīdie. Interesanta ir arī detaļa, ka V—VII gs. zemgaļu sejas vāji profilētas acu dobumu līmeni un ļoti stipri — sejas vidējā daļā. Šī īpatnība saglabājusies arī XVI—XVII gs. zemgaļiem, par ko atrodam liecības Tērvetes

⁶ В. П. Якимов. Начальные этапы заселения Восточной Прибалтики. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, XXXII. М., 1956, 268.—272. lpp.

Sēļu kranioģiskais materiāls un salīdzināmie dati
Краниологические данные селов и сравнительный материал

Nr. pēc Martina	Pazīmes	Lejasdopeļu kapulauks, XI—XII gs. sēļi (R. Deņisova)	Gludās keramikas teritorija, XI—XII gs. austrumslāvi (V. Sedovs)	Kristapēnu, Jaunpiebalgas, Cesvaines X—XII gs. latgaļi (J. Līcis)	Nukšu kapulauks, X—VII gs. latgaļi (J. Daiga)	Dobeles grupa, V—VII gs. zemgaļi (J. Līcis)
1	Lielākais galvaskausa garums	187,6 (7)	187,3 (34)	192,5 (12)	189,1 (6)	195,0 (10)
8	Lielākais galvaskausa platums	140,3 (7)	136,3 (33)	140,8 (11)	139,5 (6)	136,6 (10)
17	Galvaskausa <i>basion-bregma</i> augstums	137,2 (5)	136,5 (33)	137,8 (11)	139,5 (6)	139,7 (9)
5	Galvaskausa pamata garums (<i>nasion-basion</i>)	105,6 (5)	102,1 (33)	106,8 (9)	103,1 (6)	108,8 (9)
9	Mazākais pieres platums	97,6 (5)	95,2 (30)	99,1 (11)	100,8 (6)	97,8 (10)
45	Zokļu loku attālums	132,2 (5)	130,9 (13)	134,0 (4)	135,5 (6)	132,7 (3)
48	Sejas augšdaļas augstums	67,8 (5)	67,1 (28)	72,3 (7)	74,8 (6)	72,7 (7)
55	Deguna augstums	50,6 (5)	49,4 (29)	51,9 (9)	54,0 (6)	53,3 (6)
54	Deguna platums	25,8 (5)	24,9 (29)	25,9 (8)	25,3 (6)	26,2 (6)
51	Orbitas platums	42,2 (5)	—	44,7 (10)	43,6 (6)	42,6 (8)
52	Orbitas augstums	32,4 (6)	31,1 (8)	34,1 (10)	33,8 (6)	31,9 (8)
	Nazomālārais leņķis (fmo-n-fmo)	134,0 (5)	—	136,6 (12)	136,1 (6)	140,8 (5)
	Zigomaksilārais leņķis (zm'-ss-zm')	126,0 (1)	—	124,4 (3)	123,8 (6)	120,0 (2)
DC	Dakriālā horda	—	—	21,6 (11)	23,4 (6)	23,3 (3)
DS	Dakriālais augstums	—	—	14,0 (11)	12,2 (6)	14,6 (3)
DS:DC	Dakriālais indekss	—	—	66,2 (11)	52,1 (6)	64,4 (3)
SC	Simotiskā horda	13,6 (5)	—	10,4 (11)	10,1 (6)	9,3 (4)
SS	Simotiskais augstums	5,8 (5)	—	4,6 (11)	5,1 (6)	5,0 (4)
SS:SC	Simotiskais indekss	46,8 (5)	—	45,7 (11)	50,1 (6)	56,0 (4)
32	Pieres profila leņķis (nas-met)	84,4 (5)	84,7 (26)	80,5 (6)	82,5 (6)	80,3 (9)
—	Pieres profila leņķis (gl-met)	79,8 (4)	—	70,1 (7)	76,0 (6)	72,8 (4)
72	Sejas profila leņķis	88,2 (5)	84,2 (21)	85,8 (5)	82,8 (6)	84,0 (3)
75 (1)	Deguna kauliņu leņķis pret profila līniju	32,0 (2)	29,5 (8)	33,9 (8)	31,8 (6)	32,0 (4)
8 : 1	Galvaskausa garuma-platuma indekss	74,8 (7)	72,9 (33)	73,5 (12)	73,7 (6)	70,0 (10)
48 : 45	Sejas augšdaļas indekss	51,4 (5)	51,6 (13)	53,9 (3)	55,4 (6)	57,3 (3)
54 : 55	Deguna indekss	50,1 (5)	50,5 (20)	49,9 (8)	46,3 (6)	48,8 (6)
52 : 51	Orbitas indekss	76,9 (5)	—	76,2 (10)	—	74,8 (8)
	Ilkņa bedrītes dziļums (mm)	5,0 (5)	—	3,0 (7)	3,05 (6)	3,8 (4)
	Glabellas attīstība (1—6, pēc Martina)	1,7 (7)	3,1 (32)	4,7 (6)	4,6 (6)	5,5 (10)

kapulauka kranioģiskajā materiālā.⁷ Iespējams, ka zemgaļiem šī īpatnība bijusi vispār raksturīga un Latvijas teritorijā saglabājusies kā reliktā forma.

Lielu interesi šinī ziņā izraisa Lietuvas kranioģiskais materiāls. K. Marka publicējusi veselu galvaskausu sēriju no Viduslietuvas (no Eigūļiem, Veršviem, Sargeniem). Arheologi domā, ka tie piederējuši žemaišiem. Antropoloģisko tipu, ko pārstāv šo kapulauku kranioģiskais materiāls, raksturo liels galvaskausa garums, vidējs platums, izteikta dolihokrānija, liels *basion-bregma* augstums, slīpa pierē, attīstīti uzacu loki un šaura seja, liels simotiskais augstums un stipri izvīzīts deguns. Tādējādi mūsu ēras I g. t. vidū žemaišu antropoloģiskais tips ļoti atgādina tā paša perioda zemgaļu tipu. Šī līdzība ir tik liela, ka var runāt pat par identiskumu un, protams, tuvu radniecību. Viņi piederējuši pie atsevišķām cilšu grupām ar kopīgu izcelsmi (II tab.). Igaunijā šī perioda kranioģiskā materiāla nav. Tās teritoriju pārstāv divas XI—XIII gs. galvaskausu sērijas. Viena ir apkopota no vairākiem kapulaukiem Igaunijas rietumos un vidienē (Kjuti, Ivi, Lahepere), otra iegūta no Sāmu salas (Karja).⁸ Abas raksturo

masivitāte, izteikta dolihokrānija, liels *basion-bregma* augstums. Seja ir augsta un šaura, ar augstu deguna sakni un samērā stipri izvīzītu degunu. Šis pazīmju komplekss noteikti liecina par šo cilšu lielo antropoloģisko līdzību ar zemgaļiem. Jāatzīmē, ka zemgaļiem raksturīgā sejas horizontālā profilējuma īpatnība piemīt arī XI—XIII gs. igauņu galvaskausiem. It īpaši tas sakāms par galvaskausu sēriju no Igaunijas vidienes un rietumdaļas.

No teiktā izriet, ka zemgaļi kopā ar žemaišiem un, iespējams, arī ar ciltīm, kuras atstājušas līdzēnos kapulaukus XI—XIII gs. Igaunijā, pārstāv radniecīgu cilšu loku. Tās raksturo vienāds antropoloģisko pazīmju komplekss. Ir zināms iemesls domāt, ka šim ciltīm ir kopīga izcelsme un ka tās piederējušas pie rietumbaltu ciltīm. Turpretī latgaļi, acīmredzot kopā ar tām baltu ciltīm, kuras apdzīvoja Dņepras un Dāvgavas augšteci, izveidoja radniecīgu austrumbaltu cilšu grupu. Tomēr, spriežot pēc kranioģiskā materiāla, jāatzīmē, ka abām šīm cilšu grupām bijuši kopīgi senči. Galvenā atšķirība abu šo grupu tipā izpaužas sejas platumā. Iespējams, atšķirība pastāv arī sejas horizontālajā profilējumā acu dobumu līmenī. Taču, lai atzītu arī šajā pazīmē atšķirību, nepieciešams iegūt jaunu kranioģisko materiālu, it īpaši no Latvijas un Lietuvas rietumiem.

Pēdējos gados E. Šnores arheoloģiskajos izrakumos Lejasdopeļu kapulaukā 1961.—1962. gadā izdevies iegūt kranioģisko materiālu arī senajā sēļu

⁷ М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики. — Тр. Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, II. М., 1959, XXXIII таб.

⁸ Skat. М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Мн. darbā, XXXI таб.

teritorijā.⁹ Galvaskausi datējami ar m. ē. XI—XII gs. Tos raksturo ļoti gracila uzbūve, kas izpaužas vāji izteiktā muskuļu reljefā uz galvaskausa, vāji attīstīti *processus mastoideus* un uzacu loki, kā arī plānas galvaskausa sienīņas. Šīs īpatnības vienādā mērā izpaužas visā kranioloģiskajā sērijā. Iepriekš apskatītais materiāls liecina, ka V—XII gs. baltu ciltīm Latvijas teritorijā bijis raksturīgs izteikts masīvums. Tāpēc Lejasdopeļu kapulauka galvaskausa gracilā uzbūve jāatzīst par sēļu antropoloģiskā tipa atšķirīgu īpatnību.

Bez jau minētajām pazīmēm senajiem sēļiem raksturīga vidēji plata, vidēji gara un mezokrāna galvaskausa forma, vidēji plata un horizontālā virzienā stipri profilēta seja ar izvirzītu degunu un augstu deguna sakni. Lejasdopeļu uzkalniņu kapulauka sievietu galvaskausiem raksturīgs tas pats pazīmju komplekss.¹⁰

Salīdzinot sēļu antropoloģisko tipu ar jau iepriekš apskatīto zemgaļu un latgaļu tipu, atšķirība izpaužas vispirms pazīmēs, kas raksturo masivitātes pakāpi. Bez tam sēļiem ir mazāks lielākais galvaskausa garums un zināma tendence uz mezokrāniju un zemāku seju. Tātad sēļi atšķiras ar zināmu gracilitāti un mazākiem galvas un sejas izmēriem. Analogija šim gracilajam antropoloģiskajam tipam jāmeklē ārpus Latvijas, kaimiņu teritorijās. Šai sakarībā lielu interesi izraisa antropoloģiskais tips, ko pārstāv galvaskausi no austrumslāvu XI—XIII gs. uzkalniņu kapulaukiem Dņepras augštecē.¹¹ To raksturo zināma gracilitāte, vidēji lieli galvaskausa horizontālie izmēri, šaura seja, kas vidēji augsta un labi profilēta horizontālā virzienā, izvirzīts deguns ar augstu deguna sakni. Salīdzinot šo antropoloģisko tipu ar tipu, ko pārstāv Lejasdopeļu uzkalniņu kapulauka galvaskausi, redzama diezgan liela līdzība (III tab.).

Ja salīdzinām latgaļu, zemgaļu, sēļu un austrumslāvu kranioloģiskās sērijas, var novilkt robežu, kuras vienā pusē atradīsies zemgaļi un latgaļi, bet otrā — sēļi un austrumslāvi. Ar ko tad izskaidrojama šī līdzība? Protams, galīgais jautājuma atrisinājums atkarīgs no jauna kranioloģiskā materiāla, taču jau tagad ir skaidrs, ka seno sēļu antropoloģiskais tips Latvijas teritorijā baltiem nav raksturīgs. Starp baltu ciltīm I g. t. otrajā pusē un II g. t. sākumā atrodam masīvas eiropēidās formas ar lieliem galvaskausa izmēriem. Kaut gan dažkārt tiem vērojamas atšķirīgas pazīmes, tomēr visiem raksturīga masivitāte. Šīs īpatnības acīmredzot mantotas no baltu cilšu priekštečiem — auklas keramikas kultūras pārstāvjiem.

Jau sen antropologi norādījuši, ka mūsdienu cilvēki atšķiras no vēlā paleolīta, mezolīta un neolīta rasēm ar gracilāku galvas un sejas uzbūvi. Šo parādību var labi izsekot arī Austrumbaltijas kraniolo-

ģiskajā materiālā. Ja šīs teritorijas neolīta iedzīvotāju galvaskausi ir ļoti masīvi, tad mūsdienu iedzīvotāju antropoloģiskajam tipam raksturīga daudz gracilāka uzbūve. Tātad kādā periodā notikušas šīs izmaiņas? Profesora Debeca pētījumi rāda, ka šīs laikmeta izmaiņu process eiropēidajā nozarē PSRS ziemeļu joslā sācies apm. pusotra tūkstoša g. p. m. ē., bet starp eiropēidiem PSRS dienvidu joslā agrāk.¹²

Jautājumu par iemesliem, kas izraisījuši šo procesu, mēs neapskatisim, jo tas mūs novirzītu no šī raksta galvenās tēmas. Var tikai atzīmēt, ka laikmeta izmaiņu process, kura rezultātā uzacu loki kļuva mazāk attīstīti, piere taināka, galvaskausa sienīņas plānākas, muskuļu reljefs mazāk izteikts un galvaskausa lielākais garums samazinājās, Latvijas teritorijā acīmredzot noritējis daudz lēnāk vai arī sācies daudz vēlāk. To apstiprina apstākļi, ka vēl m. ē. I g. t. Latvijas teritorijā sastopam ļoti masīvus galvaskausus (latgaļiem, zemgaļiem). Šī īpašība ir diezgan izteikta arī vēlākā periodā (X—XII gs.) kā Latvijas, tā Igaunijas teritorijā.

Šinī gadījumā mūs interesē tikai viens secinājums: zināma masivitāte raksturīga baltu ciltīm vispār, un tā saglabājas diezgan ilgi — līdz m. ē. II g. t. sākumam. Virzienā no Austrumbaltijas uz dienvidiem un austrumiem šī īpatnība izteikta daudz vājāk vai vispār nav raksturīga. Augšzemes sēļu galvaskausi neietilpst masīvo formu zonā un ar savu gracilitāti vairāk tiecas uz austrumiem vai dienvidaustrumiem. Jādoma, ka sēļu priekšteči jau līdz mūsu ēras I g. t. pārdzīvojuši laikmeta izmaiņu procesu, bet latgaļiem un zemgaļiem masivitātes pazīmes saglabājušās daudz ilgāk.

Nav šaubu, ka laikmeta izmaiņu process nepieļāva izlasi. Vienā un tai pašā teritorijā, vienā un tai pašā laikā dažas ciltis nevarēja masivitāti saglabāt, bet citas to zaudēt. Loģiskāk būtu pieņemt, ka seno sēļu priekšteči atšķirībā no zemgaļu un latgaļu senčiem laikā, kad notika šis process, dzīvojuši kādā citā teritorijā un, iespējams, Latvijas teritorijā iecelojuši. Kad tas noticis un no kurienes tie varēja ienākt, uz mūsu rīcībā esošā materiāla pamata nevar atbildēt. Taču antropoloģija konstatē gadījumus, kad daudzas ciltis ienākušas svešā vidē, pārņēmušas tur vietējo iedzīvotāju valodu un kultūru, bet antropoloģiskā tipa īpatnības zināmā mērā saglabājušās līdz mūsu dienām. Tādu parādību sastop Igaunijas teritorijā. Nav šaubu, ka šajā teritorijā ienāca balti, kas, pārņemot no vietējiem iedzīvotājiem valodu un kultūru, tomēr daļēji saglabāja sava antropoloģiskā tipa īpatnības.

Diemžēl uz pašreiz mūsu rīcībā esošā kranioloģiskā materiāla pamata nevar sīkāk izpētīt tos jautājumus, kas saistāmi ar latviešu etniskās vēstures senākiem periodiem. Taču arī dati par mūsdienu latviešu antropoloģisko sastāvu sniedz daudz interesanta materiāla, kas dod iespēju risināt tos jautājumus, kuru pētīšana sāka, balstoties uz kranioloģiskiem materiāliem.

¹² Г. Ф. Дебеч. О некоторых направлениях изменений в строении человека современного вида. — СЭ, 1961, 2, 9.—23. лрр.

⁹ Э. Шноре. Раскопки в Леясдольском археологическом комплексе. — Тезисы докладов научной отчетной сессии, посвященной итогам археологических и этнографических экспедиций 1961 года. Р., 1962.

¹⁰ Р. Денисова. К вопросу об антропологическом типе селов XI—XII вв. в связи с краниологическим материалом из могильника Леясдольск. — «Изв. АН Латв. ССР», 1964, 5.

¹¹ В. В. Седов. Следы восточно-балтийского погребального обряда в курганах древней Руси. — СА, 1961, 2.

2. BALTIJAS SOMU ELEMENTA NOZĪME AUSTRUMLATVIEŠU ANTROPOLOĢISKĀ SASTĀVA VEIDOSANĀS PROCESĀ

Sākot ar m. ē. VIII gs., Austrumbaltijas kranio-
loģiskajā materiālā izdalās antropoloģiskais tips, kas
zināmā mērā atšķiras no iepriekš aplūkotajiem. Tas
pazīstams pēc G. Knorres publicētajiem vairāku
kapulauku materiāliem. Šī galvaskausu kranio-
loģiskā sērija sakopota no dažādiem līdzinājiem un uzkalniņu
kapulaukiem (Dzērvē, Ciblas, Isnaudas u. c.), un
tās pārstāvētais antropoloģiskais tips atšķiras ar ma-
zāk izteiktu masivitāti, dolihomezokrāniju, zemāku
un platāku seju. Antropologi ilgu laiku nevarēja iz-
skaidrot šīs atšķirības vai arī dažkārt uzskatīja šo
antropoloģisko tipu par Nukšu, Kristapēnu, Jaunpie-
balgas un Cesvaines kapulauku galvaskausu pārstā-
vētā tipa variantu.¹³ Pēdējā laikā Austrumbaltijā
iegūtais jaunais kranio-
loģiskais materiāls devis
iespēju citādi novērtēt Dzērvē, Ciblā, Isnaudā un
citos kapulaukos konstatēto antropoloģisko tipu. Sai-
sakarībā lielu interesi izraisa latgaļu VII—XII gs.
kapulauks Ludzas rajona Kīvtos,¹⁴ kur kranio-
loģisko materiālu galvenokārt gan pārstāv VIII gs.

Antropoloģiskajam tipam, kas izdalās uz šī mate-
riāla pamata, raksturīgs mazāk masīvs galvaskaus,
vidēji liels galvaskausa garums un liels platums, kā
arī mezokrānija, vidēji augsta, bet plata seja. Tātad
antropoloģiskais tips, pie kura pieder Kīvtu kapu-
lauka kranio-
loģiskais materiāls, ļoti līdzīgs tipam,
kas pārstāvēts ar Dzērvē, Ciblas un Isnaudas kapu-
lauku galvaskausiem. Bez jau minētajām īpatnībām
Kīvtu kapulauka galvaskausiem raksturīga arī iepla-
kana seja, kā arī mērena deguna izvirze. Līdzīgs
pazīmju komplekss, kas raksturīgs Kīvtu galvaskausu
sērijai, sastopams arī Nukšu kapulauka galvaskau-
sos. Piemēram, 62. apbedījuma galvaskausam rakstu-
rīgs vidējs garums, bet liels platums un mezokrānija,
acu dobumu līmenī seja ir ieplakana (nazomalārais
leņķis 143°), neliels simotiskais augstums (sim. in-
dekss 28,8) un maz izvirzīti deguna kauliņi.¹⁵ Šīs īpat-
nības, tikai mazāk izteiktas, sastopamas arī 56. ap-
bedījuma vīrieša galvaskausā un arī dažos šī kapu-
lauka sieviešu galvaskausos. Tātad Kīvtu kapulauka
galvaskausu pazīmju komplekss — mezokrānija, vi-
dēji augsta, plata un ieplakana seja, neliels simo-
tiskais augstums un mazāk izvirzītais deguns —
raksturīgs dažiem Nukšu kapulauka galvaskausiem.

Atgriežoties pie galvaskausu sērijas, kas sakopota
no Ciblas, Dzērvē un Isnaudas kapulaukiem, jāat-
zīmē, ka tā netika pilnīgi izpētīta, tāpēc mēs nekā
nezinājām par to seju horizontālo profilējumu. Pa-
pildu mērījumi, ko 1952. gadā šajā sērijā veica
K. Marka, noskaidroja, ka dažiem šīs sērijas galvas-
kausiem arī raksturīga ieplakanas sejas. Tagad pa-
matoti var apgalvot, ka mezokrānājiem galvaskau-
siem ar vidēji augstu, bet platu seju Latvijas teri-

torijā raksturīgs arī pavājināts sejas horizontālais
profilējums, zemāks simotiskais augstums un mazāk
izvirzīts deguns. Pēdējās šo galvaskausu īpatnības
liecina par mongo-
loīdo piejaukumu. Tātad vienlai-
cīgi ar eiropēido antropoloģisko tipu VIII—XII gs.
Austrumlatvijā bija sastopams arī antropoloģiskais
tips ar mongo-
loīdām īpašībām.

Interesanti izsekot, kur vēl, izņemot Latvijas aus-
trumus rajonus, bijis izplatīts šis mezokrānais antro-
poloģiskais tips ar mongo-
loīdām īpašībām. Mūsu
rīcībā esošais kaimiņu teritoriju kranio-
loģiskais mate-
riāls rāda, ka šis antropoloģiskais tips bijis izpla-
tīts Igaunijas ziemeļaustrumos.¹⁶ To pārstāv kranio-
loģiskais materiāls no II—XIV gs. uzkalniņu kapiem
Igaunijas austrumu rajonos. Vienlaikus ar šo tipu
Igaunijas rietumu rajonu līdzeno kapulauku kranio-
loģiskajā materiālā izdalās cits antropoloģiskais tips.
Tas atšķiras no ziemeļaustrumu Igaunijas uzkalniņu
kapos pārstāvētā tipa tāpat kā Nukšu, Kristapēnu un
Jaunpiebalgas kapulauku masīvais eiropēidais tips
no Kīvtu kapulaukā pārstāvētā tipa, tāpat arī no
Dzērvē, Ciblas un Isnaudas sērijas. Citiem vārdiem
sakot, kā Latvijas, tā Igaunijas teritorijā I g. t. bei-
gās un II g. t. sākumā kopā ar masīvo eiropēido tipu,
kam raksturīgi lieli galvaskausa un sejas izmēri, sa-
stopams antropoloģiskais tips ar mazāk izteiktu ma-
sivitāti, mezokrānu galvaskausa formu un mongo-
loīdām iezīmēm sejas uzbūvē.

Tāču, izņemot Igaunijas ziemeļaustrumu rajonus,
šis mezokefālais, platsejainais tips ar mongo-
loīdām iezīmēm skaidri izdalās Novgorodas ziemeļrietumu
zemju XII—XIV gs. uzkalniņu kapulauku kranio-
loģiskajā materiālā¹⁷ (IV tab.). Tā, piemēram, Ožogi-
nas, Rutimicas, Volosovas, Žabinas un daudzos citos
uzkalniņu kapulaukos sastopam galvaskausus, kuri
ļoti līdzīgi Kīvtu, Dzērvē un Ciblas kapulauku gal-
vaskausiem. Tiem, gluži kā tā paša perioda Austrum-
latvijas rajonu galvaskausiem, raksturīgs vidēji liels
galvaskausa garums, diezgan liels platums un mon-
goloīdas īpatnības sejas un deguna uzbūvē.

Tādējādi antropoloģiskais tips ar mongo-
loīdām pa-
zīmēm, kas izdalās Latvijas austrumu rajonu VIII—
XII gs. kranio-
loģiskajā materiālā, tiecas uz ziemeļ-
austrumiem. Šajā sakarībā interesi neapšaubāmi
izraisa jautājums par šo cilšu etnisko piederību. Lai
atrisinātu šo jautājumu, nepieciešams pievērsties
arheoloģiskajiem materiāliem.

V. Sedovs, izpētījis XI—XIV gs. Novgorodas zie-
meļrietumu zemju uzkalniņu kapulaukus, uzskata, ka
tajos pastāv divi apbedījuma veidi.¹⁸ Vienu autors,
pamatojoties uz inventāru, pielīdzina slovēņu — kri-
viču cilšu apbedījuma veidam. Tajā raksturīgi aproč-
veida un rombveida plāksnīšu deniņu gredzeni.

Otrais apbedījumu grupai raksturīgi daudzkrēllīšu
deniņu gredzeni. Tos sastop tikai bij. Novgorodas
ziemeļrietumu zemēs, Gdovas apriņķī, Ižoras plato
ziemeļu un dienvidu daļā, kā arī Igaunijas ziemeļ-

¹³ К. Ю. Марк. Палеоантропология Эстонской ССР. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, XXXII, 16. att., 195.—199. lpp.

¹⁴ Р. Денисова. Новый краниологический материал из могильника латгалов VII—XII вв. и некоторые вопросы этнической антропологии восточных латышей. — «Изн. АН Латв. ССР», 1964, 2.

¹⁵ Нукшинский могильник, 52. lpp., I tab.

¹⁶ М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики, 187.—211. lpp., XXXI tab.

¹⁷ В. В. Седов. Антропологические типы населения северо-западных земель Великого Новгорода. — Кр. сообщ. Ин-та этногр. АН СССР, XV, 1952.

¹⁸ Turpat, 72. lpp.

lauskām. Vissenākie šī kapulauka apbedījumi datēti ar VIII gs. sākumu. Rodas iespāids, ka VII—VIII gs. latgaļi ieņēmuši teritoriju, kuru agrāk apdzīvojušas Baltijas somu ciltis. Arheoloģiskie dati tam nerunā pretī. E. Šnore uzskata, ka Nukšu kapulauka inventāra nav sastopami Baltijas somu elementi. Kivtu kapulauka arheoloģiskais materiāls vēl nav publicēts, tāpēc to nav iespējams izmantot.

Kā liecina kranioģiskais materiāls, ciltīm, kas atstājušas Nukšu kapulauku, kontakts ar Baltijas somu elementiem bijis diezgan vājš. Par to liecina fakts, ka iedzīvotājos, kam piederējis šis kapulauks, saglabāties masīvs, eiropēids dolihokrānais antropoloģiskais tips ar augstu un platu seju, bet mezokrānā antropoloģiskā tipa ietekme ar ieplakanu seju ir vājāk saskatāma.

Citādi ir Kivtu kapulaukā. Spriežot pēc tā, ka senākie šī kapulauka apbedījumi attiecas uz VII gs., var secināt, ka latgaļi piespieduši senās somu ciltis atstāt savu apmetni vai arī paši daļēji sajaukušies ar tām. Var droši runāt par šo divu etnisko grupu kontaktu VI un VII gs. mijā. Kivtu kapulauka kranioģiskais materiāls attiecas galvenokārt uz VIII gs. Iedzīvotāji, kas atstāja šo kapulauku, ir dzīvojuši gandrīz 3—4 gs. senāk nekā tie, ko pārstāv Nukšu kapulauka kranioģiskais materiāls (X—XI gs.). Iespējams, ka tāpēc antropoloģiskais tips, kuru pārstāv kranioģiskais materiāls no Kivtiem, ir ar vairāk izteiktu mongoloīdo piejaukumu nekā Nukšu kapulauka antropoloģiskais tips. Tātad, ja arheoloģiskais materiāls liecina, ka Kivtu kapulauks ir latgaļu, antropoloģiskais materiāls runā par to, ka šeit vēl VIII gs. valdījis somu elements. Tādā stāvoklī nav nekā pretrunīga. Līdzīgu piemēru varētu minēt daudz. Tas tikai liecina, ka šeit sastopamies ar intensīvu dažādu etnisku elementu asimilāciju.

Interesanti, ka vienīgais XI gs. Kivtu kapulauka vīrieša galvaskauss (107. apbedījums) pārstāv antropoloģisko tipu, kas raksturīgs tikai senajiem latgaļiem. Tas varbūt vēlreiz apliecina, ka VII—VIII gs. starp baltiem un Baltijas somiem Latvijas austrumos pastāvējis ciešs kontakts un sadarbība. Vēlāk ciešā kontakta starp tiem vairs nebija, tos saistīja tikai priekšteči. Tālākais baltu pieplūdums šajā teritorijā veicināja eiropēidā tipa nostiprināšanos un noveda pie tā, ka vēlākos gadsimtos latgaļu antropoloģiskajā tipā somu elementa ietekme krietni samazinājās. Tādējādi mezokefālais antropoloģiskais tips ar platu seju un mongoloīdām īpatnībām Latvijas austrumu rajonu VIII—XII gs. kranioģiskajā materiālā saistāms ar Baltijas somu iedzīvotājiem. Antropoloģiskais materiāls tieši neatbild uz jautājumu, vai šis ciltis bijušas voti. Taču antropoloģiskais tips, ko pārstāv Kivtu kapulauka galvaskausi, ir sevišķi tuvs vai gandrīz līdzīgs bij. Gdovas apriņķa un Ižoras plato votu un ižoru antropoloģiskajam tipam. Tas liecina, ka Latvijas austrumos m. ē. I g. t. dzīvojuši voti vai arī pēc izcelšanās tiem ļoti tuvas ciltis.

Trūcīgais Vidzemes kranioģiskais materiāls liedz iepazīties ar etnisko procesu, kas risinājies m. ē. I g. t. No Vaināžu, Allažu un Turaidas kapulaukiem 6 galvaskausus 1902. gadā publicējis R. Veinbergs. Ļoti trūcīgās ziņas apgrūtina šīs sērijas pilnvērtīgu antro-

poloģisko analīzi. Autors izteicis domu, ka šī sērija pārstāv lībiešu galvaskausus.²¹ R. Veinberga publicētā galvaskausu sērija atšķiras kā no latgaļu, tā no zemgaļu galvaskausiem. Iespējams, ka tie tiešām pārstāv lībiešus, taču viņi atšķiras arī no rietumīgauņu tipa. Tiem raksturīgi vidēja lieluma horizontālie galvaskausu diametri, dolihokrānija, kā arī šaura seja. Bez tam tie atšķiras arī no XI—XIII gs. votu galvaskausu pārstāvētā antropoloģiskā tipa un no XI—XIV gs. Ziemeļaustrumīgauņu galvaskausiem. Diemžēl nav ziņu par sejas profilējumu, deguna izvirzījumu un pazīmēm, kas raksturo galvaskausa masivitātes pakāpi. Acīmredzot šīs sērijas etnisko piederību varēs konstatēt pēc noteikta I g. t. beigu un II g. t. sākuma Vidzemes kapulauku kranioģiskā materiāla uzkrāšanās.

Ir zināma vēl Pāles sērija, ko publicējis J. Prīmanis, un Riņņukalna sērija, ko aprakstījis A. Zommers.²² Tās ir pietiekami lielas (vairāk nekā 20 galvaskausu katrā) un datētas gandrīz ar vienu un to pašu laiku — pirmā ar XIV—XVII gs., otrā ar XV—XVII gs. Šī materiāla analīze jāveic stingri hronoloģiskā secībā, jo šai periodā notika brahikefalizācijas process, un līdz ar to iespējams tās izmaiņas, kas radās šī procesa rezultātā, pieņemt par grupu atšķirībām. Šīm sērijām raksturīgs vidēji liels galvaskausa garums un liels platums, izteikta mezokrānija, vidējs pieres slīpums, vāji attīstīti uzacu loki, vidēji augsta, šaura un horizontālā virzienā ļoti profilēta seja, vidēji izvirzīts deguns un vidējs simotiskais augstums.

Salīdzinot šīs sērijas ar tā paša laika zemgaļu galvaskausiem, redzama noteikta atšķirība. Pirmie vairāk gracili, ar stiprāk izteiktu mezokrāniju, ar mazākiem galvaskausa garuma un platuma izmēriem, ar zemāku un šaurāku seju. Pāles un Riņņukalna sērijas ir līdzīgas Tartu rajona Kabinas kapulauka galvaskausiem, kuri arī tiek datēti ar XVII gs. Bez visiem pamatizmēriem, kas šajās sērijās ir līdzīgi, kā vieniem, tā otriem vienāds arī deguna veidojums — zemāks simotiskais augstums un mazāk izvirzīts deguns. J. Prīmanis uzskata, ka antropoloģiskais tips, ko pārstāv Pāles kapulauka kranioģiskais materiāls, veidojies latviešu un lībiešu sajaukšanās rezultātā, bet, liekas, pilnīgi iespējams, ka šo kapulauku ir atstājuši Vidzemes lībieši.

No visa iepriekš minētā izriet, ka Latgales un Vidzemes antropoloģiskā sastāva veidošanā piedalījušies Baltijas somi. Latgales teritorijā tas labi redzams no VIII—XII gs. materiāla. Sevišķi spilgts somu elements ir starp tiem latgaļiem, kas atstājuši Kivtu kapulauku un kuru VIII gs. antropoloģiskajā materiālā šis elements ir noteicošais. Šī kapulauka antropoloģiskais tips ne ar ko neatšķiras no bij. Gdovas apgabala un Ižoras plato votu tipa. Šis tips sastopams arī Dzērves, Ciblas un Isnaudas latgaļu vidū. Pie Nukšu kapulauka latgaļiem tas atzīmējams tikai

²¹ R. Veinberg. *Crania Livonica*. — Archiv für die Naturkunde Liv-, Est- und Kurlands, XII. Dorpat, 1902.

²² J. Prīmanis. Pāles galvas kausi. — Latvijas Universitātes Raksti, XII, R., 1925.; A. Sommer. Der Rinnekalns und seine Bedeutung für die Anthropologie Livlands. — Archiv für die Naturkunde Liv-, Est- und Kurlands, II, B. IX, Lf. 5. Dorpat, 1884.

kā nenozīmīgs piejaukums. Vidzemes latviešu antropoloģiskā tipa veidošanā piedalījies, iespējams, cits Baltijas somu antropoloģiskais tips. Tas atšķiries ar šauru un varbūt labāk profilētu seju.

3. MŪSDIENU IEDZIVOTĀJU ANTROPOĢISKAIS SASTĀVS

Teiktais liecina, ka I g. t. otrajā pusē Latvijas teritorijā eksistējuši vairāki antropoloģiskie tipi un to varianti, kas atbilduši ciltīm vai cilšu apvienībām. Turpmākā periodā notikusi atsevišķu baltu cilšu tuvināšanās un saplūšana. Šajā sakarībā ir interesanti noskaidrot mūsdienu Latvijas pamatiedzīvotāju antropoloģisko sastāvu. Vai ir iespējams, pamatojoties uz mūsdienu latviešu antropoloģisko sastāvu, izsekot baltu cilšu I un II g. t. antropoloģisko tipu tālāko likteni, noskaidrot, kāda loma bijusi katram aplūkotajam antropoloģiskajam tipam latviešu fiziskā tipa tālākā veidošanā. Un, beidzot, vai antropoloģiskais materiāls apstiprina uz kranioģoģisko datu pamata izdarītos secinājumus. Pēdējos gados Latvijas teritorijā savākts bagātīgs mūsdienu antropoloģiskais materiāls. Tā vākšanu sāka Baltijas apvienotā kompleksā ekspedīcija (1952.—1954. g.) prof. N. Ceboksarova vadībā un turpināja (1955.—1956., 1958., 1964.—1966. g.) šī raksta autore vadībā. Savāktais materiāls deva iespēju izdalīt antropoloģiskos tipus un to variantus mūsdienu latviešu vidū.

Visumā latviešu antropoloģiskajam tipam raksturīga matu un acu depigmentācija, zināma masivitāte, mēreni izteikta brahikefālīja, lieli sejas izmēri un liels ķermeņa garums. Sis t. s. *Rietumbaltijas antro-*

poloģiskais tips izplatīts galvenokārt Kurzemes, Zemgales un Vidzemes lielākajā daļā²³ un Dienvidlatgalē.²⁴

Taču šī antropoloģiskā tipa pārstāvju vidū sastopama virkne lokālu variantu. Tā, piemēram, Latgales dienvidu daļā latviešu vidū sastopams viens no Rietumbaltijas antropoloģiskā tipa lokālajiem variantiem. Visskaidrāk tas pārstāvēts Preiļu un Dagdas latviešu vidū (skat. V tab.). Minēto rajonu latviešiem raksturīga izteiktāka matu un acu depigmentācija, liels pieres slīpums un attīstīti uzacu loki, ļoti lieli galvas horizontālo diametru izmēri, mērena brahikefālīja, ļoti plata, augsta seja, izvirzīts deguns un labi profilēta deguna sakne, taisns vai dažreiz izliekts (19%) deguna profils un liels ķermeņa garums (170 cm).

Mūsdienu zemgaļiem arī raksturīgi gaiši mati un acis un izteikta masivitāte, bet atšķirībā no Dienvidlatgales latviešiem tiem lielāks galvas garums un mazāks tās platums, rezultātā galvas forma ir mezocefāla. Bez tam Zemgales latviešiem ir šaurāka seja. Tādējādi Dobeles un Bauskas latviešiem, kuriem caurmērā piemīt Rietumbaltijas antropoloģiskā tipa īpatnības, raksturīga mezokefālā galvas forma un mēreni plata seja (V tab.).

Pavisam Lielupes baseinā izpētītas piecas grupas, pa 100 cilvēkiem katrā, kuras vienlīdzīgi sadalās pa visu šo nelielo teritoriju. Visās grupās vērojām

²³ M. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики, 89.—100. lpp.

²⁴ Р. Денисова. Особенности антропологического типа селов в современном населении юго-восточной Латвии. — СЭ, 1965, 4.

V tabula

Mūsdienu latviešu antropoloģiskais materiāls un salīdzināmie dati
Антропологические данные современных латышей и сравнительный материал

Nr. p. k.	Pazīmes	Augšzemes latvieši	Zemgales latvieši	Dienvidlatgales latvieši	Ziemeļaustrumu Latvijas latvieši	Augšdņepras baltkrievi (Boguševska)	Daugavas baseina baltkrievi (Desna)	Aniķšu lietuvieši
1	Izpētīto skaits	303	494	302	398	100	100	100
2	Ķermeņa garums (cm)	170,5	171,8	170,1	169,6	168,6	168,1	169,1
3	Sejas terminālie mati (vidējais vērtējums punktos)	3,14	3,07	3,05	3,07	3,16	2,86	2,95
4	Matu krāsa (vid. vērt. p.)	3,11	2,90	2,71	2,86	3,14	3,08	3,19
5	Acu krāsa (vid. vērt. p.)	0,42	0,42	0,42	0,45	0,49	0,55	0,50
6	Lielākais galvas garums (mm)	191,5	193,4	192,2	189,9	190,3	190,5	188,9
7	Lielākais galvas platums (mm)	155,4	155,3	156,7	158,1	153,4	153,5	155,8
8	Galvas indekss	80,9	80,3	81,6	83,1	80,6	80,6	82,7
9	Pieres slīpums (vid. vērt. p.)	2,48	2,39	2,27	2,51	2,62	2,56	2,43
10	Uzacu loki (vid. vērt. p.)	1,36	1,51	1,51	1,45	1,43	1,43	1,35
11	Morfoloģiskais sejas augstums (mm)	125,9	126,8	126,4	125,6	124,1	125,0	124,5
12	Lielākais sejas platums (mm)	142,3	142,3	144,0	143,8	140,1	141,4	142,3
13	Sejas morfoloģiskais indekss	88,5	89,1	87,8	87,3	88,6	88,4	87,5
14	Horizontālais sejas profils (vid. vērt. p.)	2,52	2,46	2,50	2,51	2,47	2,53	2,53
15	Vaiņu kaulu izliekums (vid. vērt. p.)	1,58	1,56	1,52	1,52	1,57	1,57	1,57
16	Deguna garums (no uzacs loka apakšmalas), mm	57,1	57,1	56,1	56,4	55,9	57,2	57,2
17	Deguna garums (no deguna saknes), mm	52,6	52,8	52,1	51,9	52,0	52,3	52,5
18	Deguna platums (mm)	35,1	34,7	35,0	35,4	35,6	35,2	36,2
19	Deguna saknes augstums (vid. vērt. p.)	2,63	2,64	2,61	2,53	2,63	2,41	2,68
20	Deguna saknes profilējums (vid. vērt. p.)	2,79	2,85	2,85	2,79	2,81	2,79	2,80
21	Deguna profila līnija:							
	ieliekta (%)	6,4	8,4	7,4	13,0	7,0	5,8	6,9
	izliekta (%)	28,5	16,2	19,2	24,5	11,0	17,5	10,8
22	Degungala stāvoklis (vid. vērt. p.)	1,83	1,61	1,56	1,61	1,95	1,72	1,69

skaidri izteiktu iegarenu galvas formu un vidēji platas sejas (141—142 mm), kas dod iespēju uzskatīt mūsdienu Zemgales iedzīvotājus par mezokefālā Rietumbaltijas antropoloģiskā tipa variantu ar šauru seju atšķirībā no šī paša tipa mēreni brahikefālā varianta ar sevišķi platu seju (144—145 mm), kas raksturīgs Dienvidlatgales latviešiem.

Starp Augšzemes latviešiem, sēļu pēctečiem, konstatēts cits antropoloģisko pazīmju komplekss. Lai gan šī teritorija atrodas starp Dienvidlatgali, kur izšķirams mēreni brahikefālais variants, un Zemgali, kur konstatēts mezokefālais variants ar daudz šaurāku seju, Augšzemes latvieši pēc sava antropoloģiskā tipa neieņem pārejas stāvokli, bet tiem raksturīgas tādas pazīmes, kas viņus atšķir gan no pirmajiem, gan no otrajiem. Šis apstākļi ļauj domāt, ka sēļi, kas kādreiz apdzīvojuši šo teritoriju, ar savu antropoloģisko tipu atšķirušies no Zemgales un Latgales latviešu tipa. Tie atšķirībā no saviem austrumu un rietumu kaimiņiem ir ar tumšākiem, nereti vilņainiem matiem, ar mazāku pieres slīpumu, vājāk attīstītiem uzacu lokiem un ar intensīvāku sejas terminālo matu attīstību. Ar šīm pazīmēm tie atšķiras no Dienvidlatgales un Zemgales latviešiem. Pārējās atšķirības iet pretējos virzienos. Tā pretstatā Dienvidlatgales latviešiem Augšzemes latviešiem ir ievērojami mazāki galvas horizontālie diametri, mezokefālija, krietni šaurāka seja un biežāk izliekts deguna profils. No Zemgales latviešiem pēdējie atšķiras ar mazāku galvas garumu un mazāku augumu (skat. V tab.).

Tādējādi Augšzemes latviešu antropoloģiskajam tipam raksturīgi stiprāk attīstīti sejas terminālie mati, tumšāki un biežāk vilņaini mati, gracila galvas uzbūve un mezokefālija, vidēji augsta un vidēji plata seja, taisns vai izliekts (23%) deguna profils un liels augums.

Sakarā ar šo mūsdienu Augšzemes latviešiem raksturīgo pazīmju kompleksu atcerēsimies Lejasdopeļu sēļu kapulauka galvaskausu sēriju. Aplūkojot to vēlreiz, var konstatēt, ka antropoloģiskais tips, kas raksturīgs Augšzemes latviešiem, ir mantots no sēļiem. Tas vēlreiz apstiprina tēzi, ka senāk Augšzemes teritorijā eksistējis gracils, iespējams, ar tumšiem matiem, sēļu antropoloģiskais tips, kuram tāpat bijuši raksturīgi vidēji lieli galvas un sejas izmēri. Tomēr jāatzīmē, ka mūsdienu Augšzemes latviešu antropoloģiskajā tipā visas šīs pazīmes vairs nav tik spilgti izteiktas, kas liecina, ka tie, iespējams, ir sajaukušies ar citām baltu ciltīm, galvenokārt ar latgaļiem. Šā ciešā kontakta sākumu ar latgaļiem var attiecināt uz VI—VII gs. Nav izslēgts, ka XI—XII gs. Lejasdopeļu kapulauku atstājuši sēļi, kurus vismazāk skāris asimilācijas process, tāpēc arī šajā kranioģiskajā materiālā tik spilgti izpaužas sēļu antropoloģiskā tipa īpatnības.

Jautājums par sēļu antropoloģiskā tipa izcelšanos jau tika skarts, aplūkojot kranioģisko materiālu. Mūsdienu Augšzemes latviešu antropoloģiskā tipa izpēte sniedz jaunus interesantus datus, kas dod iespēju šo jautājumu risināt tālāk. Šajā sakarībā interesanti ir salīdzināt Augšzemes latviešu antropoloģisko tipu ar antropoloģiskiem tipiēm kaimiņu teritorijās.

Līdzību šim tumšmatinajam gracilajam tipam ar vidēji platu seju neatrodam starp pārējiem latviešiem un igauņiem. Kā latviešiem, tā igauņiem raksturīgi gaišāki mati, izteikta masivitāte un caurmērā plataka un augstāka seja. Seno sēļu pēcteči ar antropoloģiskā tipa īpatnībām vairāk atgādina dažas vairāk uz austrumiem vai dienvidaustrumiem dzīvojušas etniskās grupas, kur sastopamas vairāk gracilas formas ar tumšiem matiem un vidēja lieluma galvas un sejas izmēriem. Vispirms jāmin austrumlietuvieši, kam ir zināma līdzība ar Augšzemes latviešiem.

Lietuviešu valodnieks K. Būga, pamatojoties uz toponīmiem un vietējām izloksnēm, uzskata, ka sēļi apdzīvojuši diezgan lielu teritoriju Lietuvas ziemeļaustrumos,²⁵ kur tie II g. t. sākumā dzīvojuši jaukti ar austrumlietuviešiem.²⁶

Mūsdienu ziemeļaustrumu lietuviešiem tiešām ir zināma līdzība ar Augšzemes latviešiem.²⁷ Taču šī antropoloģisko tipu līdzība pastāv ne tikai ar ziemeļaustrumu lietuviešiem, bet arī ar austrumlietuviešiem vispār. Aukštaišiem atšķirībā no žemaišiem, igauņiem un latviešiem vispār raksturīgi vidēji tumši mati, vismazākie galvas un sejas izmēri, mezokefālija vai vidēji izteikta brahikefālija.²⁸ Kā zināms, Augšzemes latviešu antropoloģiskā tipa iezīmes atšķirībā no pārējiem latviešiem, žemaišiem un igauņiem iet tajā pašā virzienā. Taču Augšzemes latvieši ir līdzīgi ne tikai austrumlietuviešiem. Augšzemniekiem raksturīgais antropoloģiskais tips sastopams arī starp dažām baltkrievu grupām Daugavas baseinā un Dņepras augštecē, kur lokalizējas t. s. Ilmeņa—Augšdņepras tips.²⁹ Līdzīgs pazīmju komplekss konstatēts arī starp krieviem pie Ilmeņa ezera, kurus pētījis prof. N. Čeboksarovs,³⁰ kā arī starp baltkrieviem Nemunas augštecē (Volkovišķi, Gorodišče), kur sastopams minētā tipa Augšnemunas lokālais variants.³¹ Dienvidaustrumu latviešiem ir arī liela līdzība ar krieviem no t. s. «austrumlielkrievu» apvidus, kurus pētījis prof. Debecs.³²

Kranioģiskā materiāla analīze rādīja XI—XII gs. sēļu un šī paša perioda Augšdņepras austrumslāvu antropoloģiskā tipa lielu līdzību. Tāpat var konstatēt, ka šī līdzība saskatāma arī starp šo rajonu mūsdienu iedzīvotājiem. Tātad senās sēļu teritorijas latvieši ar sava antropoloģiskā tipa īpatnībām veido perifērijas grupu, kuras centrs, jādūmā, atrodas uz austrumiem vai dienvidaustrumiem. Jau agrāk tika izteikta doma, ka dienvidaustrumu latviešiem un dažiem austrumlietuviešiem raksturīgs mezokefālais antropoloģiskais tips ar samērā tumšiem matiem, bet līdz šim to iz-

²⁵ K. Būga. Kalba ir senove. Kaunas, 1922.

²⁶ К. Я. Анцитис, А. Я. Янсонс. Некоторые вопросы этнической истории древних селов. — СЭ, 1962, 6, 97. лрр.

²⁷ Р. Денисова. Антропологический тип восточных литовцев. — «Изв. АН Латв. ССР», 1963, 9, 16., 23. лрр.

²⁸ Р. Денисова. Мин. darbā, 16.—17., 22. лрр.

²⁹ М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики, 105.—107. лрр.; Р. Я. Денисова. К вопросу об антропологическом составе восточных латышей и восточных литовцев, 26. лрр.

³⁰ Н. Н. Чебоксаров. Ильменские поозеры. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, I, 1947.

³¹ Р. Я. Денисова. Мин. darbā, 26. лрр.

³² Г. Ф. Дебес. Так называемый «восточный великарус». — «Антропологический журнал», 1933, I.

skaidroja ar zināmu austrumslāvu ietekmi, ko parasti attiecināja uz mūsu ēras pēdējo gadu tūkstoti. Jaunie kranioģiskie materiāli un antropoloģiskie dati par mūsdienu Augšzemes latviešiem liecina, ka šis līdzības iemesli meklējami senākos periodos un to nevarētu izskaidrot tikai ar austrumslāvu ietekmi. Iespējams, ka sēļu priekšteču antropoloģiskais tips bijis ļoti līdzīgs dažu austrumslāvu cilšu tipam. Mūsu rīcībā esošā materiāla nepilnība traucē mūs iztirzāt šo jautājumu sīkāk.

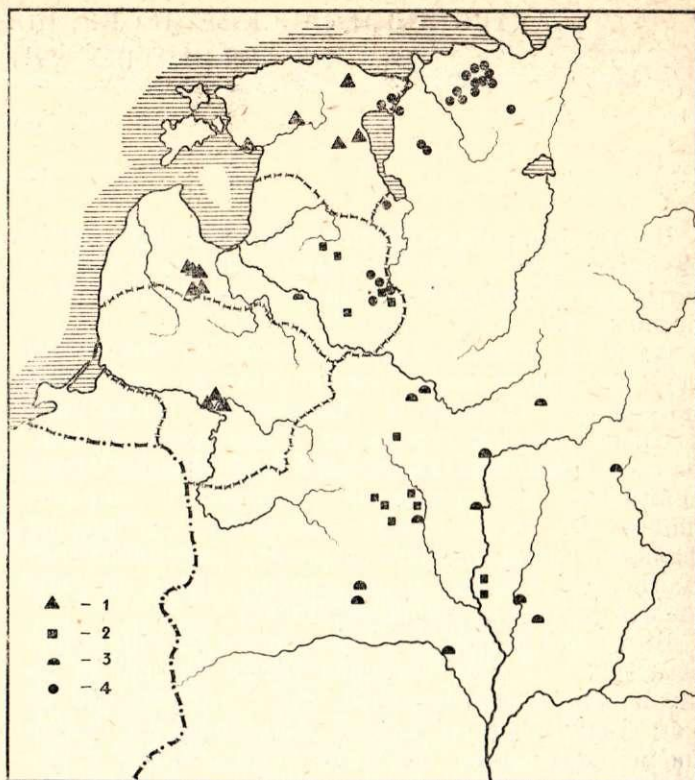
Atgriežoties pie masīvā mēreni brahikefālā Rietumbaltijas tipa ar platu seju, kas konstatēts starp Dienvidlatgales latviešiem (Dagda, Preiļi), bez sevišķām grūtībām secinām, ka tas veidojies uz VIII—XII gs. latgaļu masīvā, dolihokrānā platsejainā antropoloģiskā tipa pamata, kas pazīstams pēc kranioģiskā materiāla no Kristapēnu, Nukšu un Ludzas Odukalna kapulaukiem (skat. karti).

Dažos Latvijas austrumrajonos masivitāte un lieli galvas un sejas izmēri, kas raksturīgi latgaļu tiešiem pēctečiem, nav spilgti izteikti. Tā Ludzas rajona latviešiem mazāk izteikti uzacu loki, taisnāka pierē, mazāki galvas horizontālie izmēri, šaurāka seja. Tas šīnī gadījumā liecina par zināmu austrumslāvu ietekmi, kas saskatāma arī latgaļu kranioģiskajā materiālā (Ludzas Odukalns).

Salīdzinot masīvo mezokefālo Rietumbaltijas tipa variantu ar vidēji platu seju, kas konstatēta Zemgales latviešu vidū, ar V—VII gs. zemgaļu tipu, konstatējama to liela līdzība. Dobeles un Bauskas rajonu latvieši ir tiešie pēcteči zemgaļiem, kuri pazīstami pēc Stūru, Šķerstaiņu, Bāļu u. c. kapulauku kranioģiskā materiāla.

Tiklab Latgales ziemeļu, kā arī ziemeļaustrumu Vidzemes pamatiedzīvotājiem raksturīgs antropoloģisko pazīmju komplekss, kas nav raksturīgs ne latgaļu, ne zemgaļu pēctečiem. Tam raksturīga mazāk izteikta masivitāte, stipri brahikefāla galvaskausa forma, vidēji augsta un plata seja un vidējs augums. Šo rajonu latviešiem ir liela līdzība ar Igaunijas austrumu rajonu igauņiem. Minētais pazīmju komplekss antropoloģiskajā literatūrā apzīmēts par Austrumbaltijas antropoloģisko tipu (V tab.).³³

Ar ko izskaidrojamas ziemeļaustrumu latviešu antropoloģiskā tipa īpatnības un tā atšķirība no pārējiem latviešu tipiem? Atbildi dod kranioģiskais materiāls. Tagad, liekas, nav šaubu, ka Rietumbaltijas antropoloģiskais tips un visi tā varianti veidojušies baltu cilšu vidū. Austrumbaltijas tipam ir cita veidošanās vēsture. Tā pamatā ir antropoloģiskais tips, kas I g. t. otrajā pusē bija izplatīts Latvijas austrumos un kam bija raksturīga mezokrāna galvas forma, vidēji augsta, plata un horizontālā virzienā vāji profilēta seja, vājāk izvirzīts deguns. Šis antropoloģiskais tips pārstāvēts ar Kivtu, Isnaudas, Dzērves u. c. kapulauku kranioģisko materiālu. Ir pamats domāt, ka tas piederējis Baltijas somiem un m. ē. I g. t. bijis pārsvarā Latvijas austrumu rajonos. Tam bija liela loma, veidojot Latvijas austrumu un vispār Austrumbaltijas antropoloģisko tipu, kas konstatējams starp mūsdienu ziemeļaustrumu latviešiem. Tādējādi starp mūsdienu latviešiem izdalās Rietumbalti-

I g. t. otrās puses un II g. t. sākuma antropoloģisko tipu izplatības karte.

- 1 — dolihokrānais eiropeīdais tips ar izteiktu masivitāti un šauru seju,
- 2 — dolihokrānais eiropeīdais tips ar izteiktu masivitāti un platu seju,
- 3 — mezokrānais eiropeīdais tips ar gracilu uzbūvi un vidējiem sejas izmēriem,
- 4 — mezokrānais tips ar platu un ieplakanu seju.

Карта распространения антропологических типов второй половины I и начала II тысячелетия:

- 1 — массивный европеоидный долихокранный тип с узким лицом;
- 2 — массивный европеоидный долихокранный тип с широким лицом;
- 3 — грацильный европеоидный мезокранный тип со средними размерами лица;
- 4 — мезокранный тип с широким и уплощенным лицом.

jas, Austrumbaltijas un gracilais Augšzemes latviešu antropoloģiskais tips ar mezokefālo galvas formu, kuram ir liela līdzība ar Ilmeņa—Augšdņepras tipu, kas izplatīts starp dažādām krievu un baltkrievu grupām.

Rietumbaltijas antropoloģisko tipu Latvijas austrumos pārstāv divi lokālie varianti: masīvs ar mezokefālu galvas formu un vidēji platu seju starp Zemgales latviešiem un masīvs ar mēreni brahikefālu galvas formu un ļoti platu seju — starp Dienvidlatgales latviešiem (skat. karti).

Austrumbaltijas antropoloģiskā tipa veidošanās pamatā bija divi elementi: mēreni masīvais antropoloģiskais tips ar mezokrānu galvas formu un ieplakanu seju, kas neapšaubāmi bija Baltijas somu, un ļoti masīvais antropoloģiskais tips ar dolihokrānu galvas formu un platu, bet labi profilētu seju, kas piederēja senajiem latgaļiem un pazīstams pēc daudzu kapulauku kranioģiskā materiāla (Nukšas, Kristapēni u. c.).

Gracilais mezokefālais Augšzemes latviešu antropoloģiskais tips ar vidējiem galvas un sejas izmēriem veidojās no tā tipa, kas mums pazīstams pēc Lejasdopeļu kranioģiskā materiāla un pēc savas izcelsmes būtu saistāms ar austrumu vai dienvidaustrumu teritoriju. Tomēr šī tipa veidošanās vēsturē ir vēl daudz neskaidra, un tikai plašāka materiāla uzkrāšanās palīdzēs risināt šo jautājumu tālāk.

³³ М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Мин. darbā, 103.—104. lpp.

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОСТОЧНЫХ ЛАТЫШЕЙ В СВЯЗИ С ИХ ЭТНИЧЕСКОЙ ИСТОРИЕЙ

Р. Денисова

РЕЗЮМЕ

В настоящее время территория восточной Латвии наиболее полно представлена краниологическим материалом второй половины I и начала II тысячелетия н. э.

Один из основных антропологических типов этого периода представлен материалом из грунтового могильника Нукшас и Люцинского могильника, а также сборной серией из Кристапены, Яунпиебалга и Цесвайне. Этот тип характеризуется массивностью, долихокранией, высоким и широким лицом. Он лег в основу массивного суббрахицефального широколицего варианта западнобалтийского типа, который распространен среди латышей южной Латгалии (Прейли, Дагда).

Во второй половине I тысячелетия на территории земгалов был распространен также массивный долихокраний европеоидный тип с высоким, но узким лицом. На его основе формировался светлопигментированный, мезоцефальный, высоко- и умеренношироколицый вариант западнобалтийского типа латышей Земгалии.

В конце I и начале II тысячелетия на востоке Латвии выделяется мезокраний, со средневысоким, широким и несколько уплощенным лицом антропологический тип. Он в основном представлен краниологическим материалом из могильника

Кивты. Аналогичное сочетание признаков мы находим среди черепов из курганных могильников северо-восточной Эстонии и некоторых курганов XI—XIV вв. из северо-западных земель Великого Новгорода. По-видимому, мезоцефальный, со средневысоким, широким и уплощенным лицом антропологический тип VIII—XII вв. в восточных районах Латвии является результатом сильного влияния антропологического типа некоторых прибалтийско-финских племен. На его основе формировался брахицефальный широколицый восточнобалтийский антропологический тип северо-восточных латышей.

На юго-востоке, среди латышей Аугшземе, на краниологическом материале XI—XII вв. выделяется грацильный мезокраний европеоидный тип со средневысоким и среднешироким лицом. Аналогию ему находим среди грацильных и узколицых черепов древнерусских курганов XI—XIV вв. из Верхнего Поднепровья. На основе этого грацильного типа со средними размерами черепа формировался грацильный мезоцефальный и среднелиций антропологический тип современных латышей Аугшземе, который своим происхождением связан с восточной или юго-восточной территорией.

LATGAĻU KRANIOLOĢIJA SAĶARĀ AR VIŅU IZCEĻŠANĀS JAUTĀJUMU

V. Aleksejevs

Pēdējā laikā antropologu uzmanību aizvien vairāk saista m. ē. II g. t. pēdējo gadsimtu kapulauku kranioloģiskais materiāls, kas sniedz interesantus datus dažādu etnoģenēzes jautājumu risināšanā. Šis materiāls pirms dažiem gadu desmitiem tika maz izmantots antropologu pētījumos, jo uzskatīja, ka tautu etniskās vēstures jautājumu pētīšanā tam nav lielas nozīmes. Šī uzskata pastāvēšanu zināmā mērā veicināja grūtības, kas saistītas ar vēlo kapulauku kranioloģiskā materiāla iegūšanu.

Paleoantropoloģisko datu nozīmi antropoloģiskā tipa raksturošanā izprata tikai līdz ar kranioloģiskā materiāla uzkrāšanos. Pirmo reizi šo materiālu Padomju Savienības teritorijas mērogā apkopoja prof. G. Debecs.¹ Vēlāk tika savākti arī antropoloģiskie dati par mūsdienu etniskajām grupām, kas deva iespēju izsekot antropoloģisko pazīmju variācijai. Tādējādi mēs gandrīz esam nonākuši pie PSRS Eiropas daļas iedzīvotāju antropoloģiskās klasifikācijas gala rezultātiem.² Austrumbaltijas teritorija šī ziņā nav izņēmums.³ Lai gan gūti minētie panākumi, lielas grūtības tomēr vēl pastāv paleoantropoloģiskā un antropoloģiskā materiāla pētīšanas rezultātu saskaņošanā. Tas izriet gan no materiāla specifikas katrā atsevišķā gadījumā, gan no sarežģījumiem, kas rodas, salīdzinot galvaskausu izmērus ar attiecīgu mūsdienu etnisko grupu galvas un sejas izmēriem. Pēc Lielā Tēvijas kara padomju antropologi izpētījuši bagātīgu kranioloģisko materiālu, kurš bija savākts pēdējos 100 gados, kā arī pēdējo gadu arheoloģiskajos izrakumos iegūtās sērijas.

Vēlais kranioloģiskais materiāls pārstāv arī Latvijas teritoriju. Šeit būtu minamas jau izpētītās nelielās XVI—XVII gs. galvaskausu sērijas no Zemgales un Ziemeļvidzemes. Kranioloģisko materiālu

no Tērvetes kapulauka aprakstījis K. Marka.⁴ Uz šo laiku attiecas arī J. Liča pētītie galvaskausi no Zemgales.⁵ Kranioloģisko materiālu no Riņņukalna Ziemeļvidzemē XIX gs. beigās pētījis A. Zommers.⁶ Tas datējams ar XV—XVI gs. Uz mazliet vēlāku laiku attiecas Pāles galvaskausi, par kuriem datus publicējis J. Prīmanis.⁷ Tomēr minētās galvaskausu kolekcijas, izņemot Tērvetes kapulauka materiālu, ir nelielas skaita ziņā un pētītas pēc novecojušas metodikas. Lai iegūtu pilnvērtīgu priekšstatu par šī perioda latviešu antropoloģisko tipu, nepieciešams iegūt kāda XVI—XVIII gs. kapulauka kranioloģisko materiālu, kas būtu apjomā bagāts un izpētīts atbilstoši mūsdienu metodikas prasībām.

Šis materiāls, ņemot vērā arī intensīvo antropoloģiskā materiāla vākšanu Latvijas austrumu rajonos⁸ pēdējā laikā, dos iespēju salīdzināt kranioloģiskos materiālus ar somatoloģiskajiem datiem.⁹

Lai iegūtu vēlā kapulauka kranioloģisko materiālu, Apvienotās Baltijas ekspedīcijas paleoantropoloģiskā grupa autora vadībā ar Ludzas novadpētniecības muzeja direktora J. Timoškāna līdzdalību 1957. gadā Latgalē izdarīja arheoloģiskos izrakumus.¹⁰ Neliels senlietu materiāls, kas iegūts izrakumos, atrodas Ludzas novadpētniecības muzejā, bet galvaskausi glabājas Maskavas Universitātes Bioloģijas un augsnes zinību fakultātes Antropoloģijas katedrā. Minētā kra-

⁴ Skat. M. B. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Мин. darbā, 213.—216. lpp.

⁵ J. Ličis. Kraniologische Untersuchungen an Schädeln altlettischen Stämme. R., 1939.

⁶ P. Sommer. Der Rinnekalns und seine Bedeutung für die Anthropologie Livlands. — Archiv für die Naturkunde Liv-, Est- und Kurlands, II, B. IX, Lf. 5. Dorpat, 1884.

⁷ J. Prīmanis. Pāles galvas kausi. — Latvijas Universitātes Raksti, XII. R., 1925.

⁸ Р. Я. Денисова. К вопросу об антропологическом составе восточных латышей и восточных литовцев. — «Изв. АН Латв. ССР», 1958, 2; R. Deņisova. Piezīmes par latviešu antropoloģisko tipu Gulbenes rajonā. — AE, IV, 1962.

⁹ Daudzi materiāli no Latvijas un Igaunijas teritorijas, par kuriem dati vēl nav publicēti, atrodas R. Deņisovas un K. Markas rīcībā.

¹⁰ Autors izsaka dziļu pateicību J. Timoškānam, kurš ar personīgo līdzdalību arheoloģiskajos izrakumos veicinājis šī materiāla iegūšanu.

¹ Г. Ф. Дебеч. Палеоантропология СССР. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, IV. М.—Л., 1948.

² Т. И. Алексеева. Антропологический состав населения Волго-Окского бассейна (к проблеме славяно-финских взаимоотношений в Поволжье). — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XXXIII. М., 1956.

³ М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики. — Тр. Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, II. М., 1959.

nioloģiskā materiāla īss pārskats jau publicēts.¹¹ Šī raksta uzdevums ir sniegt pēc iespējas plašāku un vispusīgāku materiālu apskatu, līdz ar to dodot iespēju citiem autoriem aplūkot to no sava viedokļa.

ZIŅAS PAR KAPULAUKU

Kapulauks atrodas Ludzas rajona Nukšu ciema Kaļiņina kolhoza teritorijā, 10 km no Ludzas pilsētas un 1 km uz dienvidaustrumiem no Nirzas ezera. Kapulauka ziemeļu robeža piekļaujas A. Breidaka mājām. Kapulauks atrodas uz neliela smilšaina uzkalniņa, kuru apkārtnes iedzīvotāji dēvē par «vecajiem kapiem». Rokot smiltis šajā uzkalniņā, te vairākkārt uzieti cilvēku kauli, par ko tika ziņots Ludzas novadpētniecības muzejam. Jādomā, ka šis kapulauks pieder vietējo iedzīvotāju priekštečiem.

Kapulaukā tika atklāti apmēram 100 apbedījumi, kuri apglabāti paralēlās rindās virzienā no austrumiem uz rietumiem. Mirušie guldīti izstieptā stāvoklī uz muguras, ar elkoņos saliektām rokām uz krūtīm, ar galvu uz ziemeļrietumiem vai ziemeļiem. Kapa bedres dziļums ir no 80 līdz 140 cm. Sakarā ar to, ka kapulauks pēc savas platības neliels, bet izmantots diezgan intensīvi, daudzi agrākie apbedījumi ir postīti, ierokot to vietā vēlākus. Tomēr, izpētot visu kapulauku, izdevās iegūt apmēram 90 galvaskausu. Diemžēl mirušajam līdzīko senlietu skaits bija ļoti niecīgs. Sieviešu apbedījumos atrastas vairākas krelītes un četras monētas, kuras attiecas uz 1736., 1740. un 1749. gadu. Tomēr arī ļoti trūcīgais senlietu materiāls dod iespēju datēt kapulauku samērā precīzi.

Monētas nav koncentrētas kādā lokālā apbedījumu grupā, bet gan atrastas vairākās kapulauka vietās, kas ļauj to datējumu attiecināt uz visu kapulauku. Vērā ņemams arī tas, ka monētas attiecas uz īsu laika sprīdi. Iespējams, ka kapulauku var datēt ar XVIII gs. pirmo pusi. Vismaz uz šo laiku attiecināms lielākais apbedījumu skaits. Tas, protams, nenozīmē, ka kapulaukā nevarētu būt kā agrāki, tā arī vēlāki apbedījumi. Neapšaubāmi, daļa no tiem datējami ar XVII gs., bet daļa attiecas uz XVIII gs. otro pusi. Tādējādi iespējamās kapulauka hronoloģiskās robežas ir XVII gs. beigas un XVIII gs. Arī apbedījumos atrastās krelles liecina, ka kapulauks datējams ar šo laiku. Gados vecākās vietējās sievietes, kas piedalījās izrakumos, apliecināja, ka līdzīgas krelles šajā apkārtnē lieto arī tagad.

KRANIOLOĢISKĀ MATERIĀLA RAKSTUROJUMS

Galvaskausu dzimuma piederība noteikta pēc iegurnā kauliem, tāpēc to varētu uzskatīt par diezgan precīzu. Šajā ziņā nav šaubu arī par trim bijušajām Ludzas apriņķī atrastajiem galvaskausiem, kuri pašlaik glabājas PSRS ZA Antropoloģijas un etnogrāfijas muzejā ar inventāra numuriem 1831-1, 2223-1 un 2282-1. Tie pievienoti mūsu kranioloģiskajai sērijai, jo attiecas uz XIX gs. beigām un XX gs. sākumu. Tos muzejam nodevis K. Jacuta ar precīzi noteiktu

dzimuma piederību. Vienīgais galvaskaus, kura dzimuma piederību varētu apšaubīt, iegūts 1955. gadā, atklājot tikai vienu apbedījumu mūsu pētītajā kapulaukā. Tomēr viss šī galvaskausa morfoloģisko pazīmju komplekss liecina, ka tas neapšaubāmi piederējis vīrietim. Tātad mūsu rīcībā ir 47 vīriešu un 45 sieviešu galvaskausi. Dati par tiem apkopoti I tabulā, individuālie izmēri — II un III tabulā.

Visumā galvaskausi ir samērā gari un vidēji plati. Tiem raksturīga mezokrānā vai vāji izteikta brahikrānā forma. Horizontālajā normā pārsvarā ir ovoīdās kontūras. Galvaskausa augstuma diametri ir vidēja lieluma, kas arī atspoguļojas attiecīgajos indeksos. Pieres kaula mazākais platums šaurs, bet lielākais platums — vidēji plats. Rezultātā pieres platuma indekss ir vidēji liels. Pieres slīpums mērens. Uzacu loku reljefs, kā arī *processus mastoideus* attīstīti samērā stipri. Tātad caurmērā vidēji lieliem galvaskausiem raksturīga diezgan masīva uzbūve.

Sejas augstuma un platuma izmēri iedalās dažādās kategorijās. Visas sejas augstums, kā arī tās augšējās daļas augstums vidējs. Tāpat sejas platuma izmēri vidēji lieli. Rezultātā arī sejas indeksi nelieli. Tas pats sakāms par vertikālo-kraniofaciālo indeksu. Turpretī deguna augstumam, kas ir ciešā morfoloģiskā kopsakarībā ar sejas augstumu un kuram tādējādi vajadzētu būt nelielam, raksturīgi lieli izmēri. Orbitas zemas, bet diezgan platas, rezultātā indeksi vidēji lieli. Starporbitu attālums liels.

Sejas vertikālais profils mezognāts. Mezognātisms vienlīdz raksturīgs visiem trim vertikālajiem sejas leņķiem, lai gan sieviešu galvaskausiem visstiprāk izteikts alveolārais mezognātisms. Sejas profilējumu horizontālā virzienā raksturo divi leņķi — nazomālārais un zigomaksilārais, kuri mūsu sērijā ir nelieli. Tādējādi horizontālā virzienā sejas ir diezgan labi profilētas. Vaiga kaula izliekuma indekss pēc Vu ir ļoti liels. Tas attiecas arī uz sieviešu galvaskausiem, kuru vaigu kauli arī stipri izliekti. Tātad diezgan labi profilētām sejām horizontālā virzienā raksturīga liela vaigu kaulu izvirze. Tāds savienojums reti sastopams.

Kā sieviešu, tā vīriešu sejām raksturīgi labi izvirzīti deguni. Dakriālālais augstums liels, simotiskais — vidējs. Tā kā simotiskais un dakriālālais platums arī ir vidēji, tad attiecīgie indeksi liecina par deguna saknes vidēju augstumu.

ANTROPOLOĢISKĀ TIPA GALVENIE KOMPONENTI

Antropoloģiskajā literatūrā lielās cilvēku rases tiek sauktas par pamatrasēm. Pie tām pieskaitāmas eiropēidā, mongoloīdā un negroīdā rase. Noteikt šo komponentu īpatsvaru katrā atsevišķā antropoloģiskajā tipā, to lomu tipa veidošanās vēsturē ir antropoloģiskās analīzes pamatprasība.

Mūsu sērijai raksturīgais pazīmju komplekss nepārprotami liecina par tās piederību eiropēidai rasei. Pie šī atzinuma nonākam, iepazīstoties ar deguna kauliņu izvirzes pakāpi, kā arī sejas horizontālo profilējumu. Deguna kauliņu izvirze eiropēidās rases mērogā ir vidēja, bet šīs izvirzes variācijas pasaules mērogā ir visai lielas. Tieši pēc šīm pazīmēm var

¹¹ В. П. Алексеев. Краниологические материалы к проблеме происхождения восточных латышей. — СЭ, 1961, 6.

XVIII gs. austrumlatviešu (Ludzas) galvaskausu vidējie izmēri
Средние размеры черепов восточных латышей (Лудза) XVIII в.

Kārta		♂				♀			
Pazīmes		n	\bar{x}	S	S \bar{x}	n	\bar{x}	S	S \bar{x}
1	Lielākais galvaskausa garums	46	182,4	5,10	0,75	45	174,0	6,33	0,94
2	Lielākais galvaskausa platums	47	144,1	5,02	0,73	45	138,7	4,23	0,63
17	Galvaskausa <i>basion-bregma</i> augstums	43	134,3	4,72	0,72	42	129,7	5,25	0,81
20	Galvaskausa <i>porion-bregma</i> augstums	45	113,0	3,87	0,58	43	109,8	4,18	0,64
5	Galvaskausa pamata garums	43	101,9	3,93	0,60	42	97,5	3,72	0,57
9	Mazākais pieres platums	46	96,9	4,84	0,71	45	94,3	3,93	0,59
10	Lielākais pieres platums	46	119,8	5,21	0,77	44	115,6	4,96	0,75
11	Biaurikulārais platums	45	124,7	4,99	0,74	43	118,4	4,29	0,65
12	Pakauša platums	34	111,6	5,45	0,94	38	107,4	4,32	0,70
29	Pieres horda	47	111,3	4,64	0,68	45	107,8	4,44	0,66
	Pieres izliekuma augstums	47	25,4	2,66	0,39	45	25,6	2,30	0,34
32	Pieres profila leņķis (nas-met) pret horizontāli	44	84,4	5,08	0,77	39	87,7	4,68	0,75
	Pieres profila leņķis (gl-met) pret horizontāli	44	77,4	4,91	0,74	39	83,0	4,85	0,77
	<i>Elipsoides</i>	8	17,0	—	—	4	8,9	—	—
	<i>Ovoides</i>	24	51,1	—	—	15	33,1	—	—
	<i>Norma vertikālis %</i>								
	<i>Pentagonoides</i>	1	2,1	—	—	8	17,8	—	—
	<i>Sphenooides</i>	14	29,8	—	—	18	40,2	—	—
	Glabella (1—6, pēc Martina)	47	3,06	—	—	45	1,93	—	—
	<i>Processus mastoideus</i> (1—3)	46	2,13	—	—	44	1,32	—	—
8:1	Galvaskausa garuma-platuma indekss	46	79,2	3,26	0,48	45	79,6	3,54	0,53
17:1	Galvaskausa garuma-augstuma indekss	43	73,7	3,11	0,47	42	74,7	3,11	0,48
17:8	Galvaskausa platuma-augstuma indekss	43	92,9	4,33	0,66	42	93,9	4,37	0,67
9:8	Pieres-galvaskausa platuma indekss	46	67,3	2,91	0,43	45	68,2	3,02	0,45
9:10	Pieres platuma indekss	46	80,9	3,41	0,50	44	81,6	3,24	0,49
9:12	Pieres-pakauša indekss	34	87,1	6,23	1,07	36	88,1	5,13	0,86
	Pieres izliekuma indekss	47	22,9	2,11	0,31	45	23,8	1,92	0,29
40	Sejas pamata garums	42	98,8	5,08	0,78	40	94,3	5,68	0,90
43	Sejas augšdaļas platums	46	105,7	3,76	0,55	45	100,4	4,01	0,60
45	Zokļu loku attālums	46	133,9	4,91	0,72	41	124,0	3,77	0,59
46	Sejas vidusdaļas platums	43	96,0	5,07	0,77	37	90,4	3,60	0,59
47	Sejas augstums	30	117,9	7,87	1,44	29	107,2	4,43	0,84
48	Sejas augšdaļas augstums	45	70,4	5,12	0,76	40	65,3	3,29	0,52
50	Maksillofrontālais attālums (mf-mf)	46	20,6	2,26	0,33	40	20,6	2,06	0,33
51	Orbitas platums no mf (kreisā)	46	42,0	1,64	0,24	41	40,3	1,61	0,25
51a	Orbitas platums no d (kreisā)	46	39,5	1,60	0,24	39	38,2	1,70	0,27
52	Orbitas augstums (kreisā)	46	32,4	2,16	0,32	41	32,0	1,97	0,31
54	Deguna platums	43	24,9	1,93	0,29	40	24,0	1,92	0,30
55	Deguna augstums	46	51,2	3,59	0,53	40	47,4	2,58	0,41
	<i>Apertura piriformis forma (%)</i>								
	<i>Anthropina</i>	40	86,9	—	—	36	87,8	—	—
	<i>Fossa praenasalis</i>	0	13,1	—	—	2	4,9	—	—
	<i>Infantilis</i>	—	—	—	—	2	4,9	—	—
	<i>Sulcus praenasalis</i>	—	—	—	—	1	2,4	—	—
	Ilkņa bedrites dziļums (mm)	45	5,4	1,86	0,28	40	4,6	1,59	0,25

konstatēt vislielākās starpgrupu atšķirības PSRS teritorijā. Tas dod iespēju diferencēt eiropeidās un mongoloīdās rases pārstāvjus.¹² Par piederību eiropeīdai rasei liecina arī sejas izmēru savstarpējā sakarība, zemās orbitas utt. Līdz ar to mūsu sērijas vieta galveno rasu vidū ir skaidra: tā ierindoja starp eiropeīdās rases formām. Tāds jautājuma atrisinājums nebūt neizslēdz varbūtību par mongoloīdās rases piejaukumu apskatāmajā galvaskausu sērijā. Padomju antropoloģiskajā literatūrā vairākkārt diskutēts jautājums par mongoloīdās rases piejaukumu Austrumbaltijā, tai skaitā arī Latvijas austrumos. Skarti arī vispārēji teorētiskie jautājumi par rasu veidošanos. Lieki būtu šeit apskatīt visus šos jautā-

jumus, jo diskusijas gaitā tika izanalizēti daudz plašākā teritorijā iegūti materiāli. Tas mūs arī novirzītu no galvenā uzdevuma — no iegūtā materiāla analīzes. Tomēr pretējie uzskati, pie kuriem nonāca, diskutējot par mongoloīdās rases piejaukumu Austrumbaltijā, jāaplūko sīkāk.

Hipotēze par mongoloīdās rases piejaukumu Austrumbaltijas tautās izriet no priekšstata par neolīta laikmetā Austrumbaltijā un PSRS Eiropas daļā dzīvojušo cilšu saskari ar Pieurālu un Rietumsibīrijas ciltīm. Par saskari liecina arī šīs teritorijas seno cilšu antropoloģiskā sastāva raksturīgās fiziskā tipa pazīmes, kuras saglabājušās līdz mūsu dienām. Šo hipotēzi aizstāv antropologi G. Debecs,¹³

¹² Г. Ф. Дебеч. О путях заселения северной полосы Русской равнины и Восточной Прибалтики. — СЭ, 1961, 6.

¹³ Г. Ф. Дебеч. Палеоантропология СССР; Г. Ф. Дебеч. О путях заселения северной полосы Русской равнины и Восточной Прибалтики.

Kārta		♂				♀			
Pazīmes		n	\bar{x}	S	S \bar{x}	n	\bar{x}	S	S \bar{x}
62	Auksleju garums	41	45,5	3,14	0,49	35	43,4	2,92	0,49
63	Auksleju platums	25	39,6	2,79	0,57	29	38,2	2,82	0,53
43 (1)	Biorbitālā horda (fmo-fmo)	46	99,1	3,93	0,58	45	93,9	4,10	0,61
	Nasion'a augstums virs biorbitālās hordas	46	17,5	2,38	0,35	45	17,4	2,29	0,34
	Zigomaksilārā horda (zm'-zm')	42	96,1	5,50	0,85	37	90,2	4,12	0,68
	Subspinales augstums virs zigomaksilārās hordas	42	23,7	3,59	0,55	37	22,3	2,76	0,45
DC	Dakriālā horda	45	21,9	2,68	0,40	38	20,5	2,29	0,37
DS	Dakriālais augstums	45	12,4	1,54	0,23	38	11,0	1,45	0,23
SC	Simotiskā horda	45	9,5	1,56	0,23	42	9,4	2,09	0,32
SS	Simotiskais augstums	45	4,3	1,27	0,19	42	3,5	1,07	0,17
72	Sejas profila leņķis	40	84,9	3,02	0,48	38	84,7	3,02	0,49
73	Sejas vidusdaļas profila leņķis	42	84,9	3,63	0,56	38	85,5	3,56	0,58
74	Alveolārais profilleņķis	40	84,3	5,26	0,83	38	82,4	3,90	0,63
75	Deguna kauliņu leņķis pret horizontāli	43	54,1	6,51	0,99	39	61,5	6,52	1,04
75 (1)	Deguna kauliņu leņķis pret profila līniju	41	30,4	6,11	0,95	40	23,6	5,78	0,91
77	Nazomalārais leņķis (fmo-n-fmo)	46	140,9	4,67	0,69	45	139,3	4,74	0,71
	Zigomaksilārais leņķis (zm'-ss-zm')	42	127,1	6,55	1,01	37	127,1	5,47	0,90
40 : 5	Sejas izvirzes leņķis	42	97,0	4,21	0,65	40	96,5	4,29	0,68
45 : 8	Sejas-galvaskausa platuma indekss	46	92,9	3,96	0,58	41	89,5	2,99	0,47
45 : 17	Sejas platuma-galvaskausa augstuma indekss	42	52,6	3,74	0,58	40	50,4	3,21	0,51
47 : 45	Sejas indekss	30	88,3	7,02	1,28	29	86,8	3,62	0,67
48 : 45	Sejas augšdaļas indekss	45	52,8	4,11	0,61	38	52,7	2,20	0,36
52 : 51	Orbitas indekss no mf	46	77,3	4,58	0,65	41	78,8	4,54	0,71
52 : 51a	Orbitas indekss no d	46	82,2	5,02	0,74	39	83,2	5,06	0,81
54 : 55	Deguna indekss	43	49,0	4,25	0,65	40	51,0	4,55	0,72
63 : 62	Auksleju indekss	23	87,8	7,54	1,61	28	89,2	7,74	1,49
DS : DC	Dakriālais indekss	45	56,8	8,24	1,23	38	54,4	9,34	1,51
SS : SC	Simotiskais indekss	45	46,0	14,52	2,16	42	37,3	10,31	1,59
	Žokļu loku izliekuma indekss	38	22,6	3,06	0,50	29	21,3	3,01	0,56
65	Apakšžokļa kondilu attālums	35	119,7	6,18	1,04	35	113,7	4,75	0,80
66	Apakšžokļa leņķu attālums	40	104,9	7,45	1,18	39	93,9	4,70	0,75
68	Apakšžokļa garums no leņķiem	37	79,3	4,47	0,74	35	73,4	3,99	0,67
68 (1)	Apakšžokļa garums no capitulum	37	112,3	5,88	0,97	35	102,3	4,74	0,80
70	Apakšžokļa zara augstums	37	63,1	4,39	0,72	34	54,1	4,41	0,76
71a	Apakšžokļa zara mazākais platums	41	32,6	2,34	0,37	40	30,2	2,64	0,42
79	Apakšžokļa zara leņķis	37	124,5	7,57	1,25	35	126,1	5,97	1,01
	Zoda izvirzes leņķis (inf-po)	29	66,2	7,58	1,43	27	67,4	8,38	1,64

N. Čeboksarovs,¹⁴ K. Marka,¹⁵ M. Levins un J. Roginskis,¹⁶ M. Vitovs,¹⁷ R. Deņisova,¹⁸ T. Aleksejeva¹⁹ un šī raksta autors.²⁰ Pamatojoties uz kranioģiģisko

¹⁴ Н. Н. Чебоксаров. Вопросы этногенеза народов советской Прибалтики в свете данных этнографии и антропологии. — Кр. сообщ. Ин-та этногр. АН СССР, XII, 1950; Н. Н. Чебоксаров. Некоторые вопросы этнической истории советской Прибалтики в свете новых этнографических и антропологических данных. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XXIII, М., 1954; Н. Н. Чебоксаров. Новые данные по этнической антропологии советской Прибалтики (по материалам Прибалт. этногр.-антропол. экспедиции). — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XXIII, М., 1954; М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики.

¹⁵ K. Mark. Paleoantropoloogilistest uurimistest Eesti NSV-s. — «Изв. АН Эстонской ССР», т. II, 1953, № 4; К. Ю. Марк. Новые данные по палеоантропологии Эстонской ССР. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XXIII, М., 1954; К. Ю. Марк. Новые палеоантропологические материалы эпохи неолита в Прибалтике. — «Изв. АН Эстонской ССР» (серия обществ. наук), 1956, I; М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики; К. Ю. Марк. Палеоантропология Эстонской ССР. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XXXII, М., 1956; К. Ю. Марк. Вопросы этнической истории эстонского народа в свете данных палеоантропологии. — ВЭИЭН. Таллин, 1956; K. Mark. Zur Entstehung der gegenwärtigen Rassentypen im Ostbaltikum. — Suomen muinaismuisteyhdistyksen aikakauskirja. Finska fornminnesföreningens tidskrift, t. 59. Helsingi, 1958, 4.

¹⁶ Я. Я. Рогинский, М. Г. Левин. Основы антропологии. М., 1955, 406. лрр.

материалу, kas iegūts pazīstamajā neolīta kapulaukā Južnooleņijas salā, šo hipotēzi atbalstīja arī J. Žirovs.²¹ Pretēju viedokli aizstāv V. Jakimovs, kurš noliedz Austrumbaltijas cilšu sakarus ar austrumiem neolītā. Viņš atzīst, ka mongoloīdās pazīmes neolīta

¹⁷ М. В. Витов. Антропологическая характеристика населения Восточной Прибалтики (по материалам антропологического отряда Прибалтийской экспедиции 1952—1954 гг.). — Тр. Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, I, М., 1959; М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики.

¹⁸ Р. Я. Денисова. К истории формирования антропологического состава восточных латышей и восточных литовцев. — «Изв. АН Латв. ССР», 1958, 3; Р. Я. Денисова. Палеоантропологический материал из неолитического могильника Крейчи. — СЭ, 1960, 3.

¹⁹ Т. И. Алексеева. Рецензия на Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции. — Вопросы антропологии, 5, 1960.

²⁰ В. П. Алексеев. Краниологические материалы к проблеме происхождения восточных латышей; В. П. Алексеев. О смешанном происхождении уральской расы. — Вопросы археологии Урала, I. Свердловск, 1961; В. П. Алексеев. Краниологический тип финнов и некоторые вопросы происхождения прибалтийско-финских народов. — «Изв. АН Эстонской ССР», 1963, 2; В. П. Алексеев. Историческое значение антропологических различий между населением западных и восточных районов Латвийской ССР. — «Изв. АН Латв. ССР», 1963, 10.

²¹ Е. В. Жиров. Заметка о скелетах из неолитического могильника Южного Оленьего острова. — Кр. сообщ. Ин-та истории материальной культуры, VI, 1940.

Viriešu galvaskausu individuālie izmēri
Индивидуальные данные мужских черепов

Nr. p. k.	Kapa vai inventāra numurs	Vecums	1. Lielākais galvaskausa garums	8. Lielākais galvaskausa platums	17. Galvaskausa bāzision-bregma augstums	20. Galvaskausa porion-bregma augstums	5. Galvaskausa pamata garums (trasion-basion)	9. Mazākais pieres platums	10. Lielākais pieres platums	11. Baurikulārais platums	12. Pakausa platums	29. Pieres horda	Pieres izliekuma augstums	32. Pieres profila lenķis (nas-met) pret horizontāli	Pieres profila lenķis (gl-met) pret horizontāli	Norma verticalis	Glabellas attis-tiba (1-6, pēc Martina)	Processus mastoideus (1-3)	8:1 Galvaskausa garuma-platuma indekss
1	1a	Maturus	182	144	136	109	107	86	116	130	118	108,5	25,5	80	73	Ov.	4	3	79,1
2	1	Adultus	190	146	135	115	107	107	132	123	113	115,5	30,5	84	79	El.	3	2	76,8
3	2	Maturus	192	148	135	114	100	97	123	133	109?	118,0	27,0	86	75	Ov.	4	3	77,1
4	4	Adultus	—	137?	—	—	—	94	118	—	—	105,0	24,0	—	—	Ov.	3	—	—
5	5	Maturus	183	142	—	—	—	—	—	—	—	114,5	24,0	—	—	El.	2	2	77,6
6	6	Adultus	185	147	141	117	110	98	118	128	—	112,5	22,5	84	78	Ov.	2	3	79,5
7	7	Maturus	188	149	143	122	98	95	124	124	120?	124,0	30,0	90	81	Pent.	4	3	79,3
8	15	"	188	158	132	114	104	102	131	134	119	113,5	26,5	82	79	Sphen.	2	2	84,0
9	20	Adultus	185	144	133	116	100	93	120	117	117	121,5	29,0	80	74	"	2	2	77,8
10	21	"	175	147	129	114	99	102	125	120	112	105,5	25,0	91	87	"	2	2	84,0
11	23	"	183	145	136	112	101	95	120	125	110	111,5	24,0	84	74	Ov.	4	1	79,2
12	25	"	187	144	118	107	95	102	122	118	101	111,0	28,0	83	73	"	4	3	77,0
13	27	Maturus	174	136	130	105	99	92	109	125	104	107,0	24,0	81	75	"	3	1	78,2
14	29	Adultus	179	139	134	113	100	93	112	127	114	108,0	18,5	73	65	"	4	1	77,7
15	32	"	186	144	136	119	103	101	118	124	111	111,5	23,0	87	80	"	2	2	77,4
16	34	Maturus	180	144	130	109	98	98	128	114	104	103,5	27,0	92	87	Sphen.	3	1	80,0
17	35	Adultus	181	142	137	114	101	99	117	119	109	118,5	28,0	83	77	Ov.	4	3	78,5
18	36	Maturus	189	146	130	111	103	93	122	131	110	114,0	25,0	79	70	El.	4	3	77,3
19	37	Adultus	177	147	130	110	99	92	118	125	106	110,5	23,5	84	73	Sphen.	4	2	83,0
20	39	"	184	138	133	110	109	97	114	118	108	113,0	24,5	81	76	Ov.	2	3	75,0
21	44	Maturus	173	146	134	107	102	98	121	130	114	103,0	21,0	82	79	Sphen.	2	2	84,4
22	45	"	182	144	140	117	103	96	116	125	—	112,0	26,5	91	84	Ov.	3	2	79,1
23	47	Adultus	186	143	137	113	101	102	119	132	102	114,5	27,0	87	76	"	4	3	76,9
24	48	Maturus	178	151	—	119?	—	97	122	128?	104	117,5	27,5	85	77	Sphen.	5	3	84,8
25	49	"	173	152	136	114	98	104	123	127	108	110,0	27,5	90	83	"	2	2	87,9
26	55	"	184	137	138	114	105	91	116	121	112	110,5	24,5	80	72	Ov.	3	2	74,5
27	59	Adultus	178	146	130	110	97	103	124	125	—	102,0	24,0	90	83	El.	3	2	82,0
28	64	"	181	147	140	113	100	95	119	133	—	114,0	23,0	80	72	Sphen.	3	1	81,2
29	69	Maturus	181	137	133	111	103	95	117	119	110	109,0	24,5	88	80	Ov.	3	3	75,7
30	70	Juvenis	180	156	132	113	94	96	127	131	117	116,0	31,0	91	85	Sphen.	2	1	86,7
31	72	Maturus	184	140	140	112	110	87	117	125	113	110,0	18,5	75	68	Ov.	3	2	76,1
32	73	Adultus	185	142	133	110	96	92	116	126	—	107,5	23,5	81	71	El.	3	3	76,8
33	82	"	175	139	133	112	103	92	115	120	113	107,5	26,0	85	79	Sphen.	3	2	79,4
34	83	"	184	138	137	117	102	95	122	122	—	115,5	24,5	81	77	Ov.	2	3	75,0
35	84	Maturus	187	145	135	111	107	98	115	128	—	113,0	26,0	88	77	"	4	2	77,5
36	85	"	187	145	139	109	105	104	121	129	118	111,0	25,5	—	—	"	2	2	77,5
37	86	"	183	145	133	114	101	98	128	118	—	108,5	27,0	91	82	"	3	1	79,2
38	87	Adultus	171	140	137	115	102	96	124	125	—	109,0	26,5	86	82	Sphen.	3	2	81,9
39	88	Maturus	186	143	145	123	109	101	117	133	120	112,5	22,0	83	78	El.	3	3	76,9
40	92	Adultus	178	151	131	110	103	106	128	127	121	104,0	25,0	85	78	Sphen.	3	1	84,8
41	94	"	178	136	—	111	—	89	110	116	102	108,5	26,0	86	79	Ov.	3	2	76,4
42	98	Maturus	191	149	138	116	105	99	124	126	115	115,0	28,0	87	84	"	2	1	78,0
43	99	Adultus	178	143	136	113	104	98	120	121	113	111,5	26,0	84	81	El.	3	3	80,3
44	108	"	189	145	130	112	101	99	114	125	—	110,5	21,5	82	74	Ov.	4	3	76,7
45	MAЭ, 1831-1	"	181	144	127	109	95	91	116	124	112	112,5	28,5	81	73	"	3	2	76,9
46	" 2223-1	Maturus	185	149	136	120	101	102	125	123	—	113,0	28,5	83	74	Sphen.	4	2	80,5
47	" 2282-7	Adultus	184	135	126	108	101	96	114	119	114	107,5	27,0	87	77	Ov.	4	1	73,4

kranioģiskajā materiālā no Austrumbaltijas nav izteiktas stiprāk kā vēlā paleolīta un mezolīta galvaskausos no Rietumeiropas. Tomēr neviens no antropologiem neuzskata, ka dažas īpašības, kuras raksturīgas Rietumeiropas vēlā paleolīta un mezolīta galvaskausiem, būtu uzskatāmas par mongoloīdām pazī-

mēm.²² Sakarā ar to, ka šī raksta autors atbalsta uzskatu par mongoloīdās rases ietekmi uz Austrumbaltijas iedzīvotājiem, nepieciešams šo uzskatu argumentēt, līdztekus aplūkojot arī pretējā uzskata argumentus.

1) Vāji izteiktais sejas horizontālais profilējums

²² В. П. Якимов. Вопросы первичного заселения Прибалтики по данным археологии и палеоантропологии. — Тезисы докладов на Объединенной конференции по археологии, этнографии и антропологии Прибалтики (секция этнографии и антропологии). М., 1955; В. П. Якимов. Начальные этапы заселения Восточной Прибалтики. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XXXII. М., 1956; В. П. Якимов. О древней «монголоидности» в Европе. — Кр. сообщ. Ин-та этногр. АН СССР, XXVIII; В. П. Якимов. Антропо-

логические материалы из неолитического могильника на Южном Оленьем острове. — Сб. Музея антроп. и этногр. АН СССР, XIX. М.—Л., 1960; В. П. Якимов. Горизонтальная профилированность лицевого отдела черепа у современных и древних людей. — Вопросы антропологии, 4, 1960; В. П. Якимов. Население Европейской части СССР в позднем палеолите и мезолите. — Вопросы антропологии, 7, 1961; В. П. Якимов. Реплика оппонентам. — Вопросы антропологии, 9, 1962.

Nr. p. k.	17 : 1 Galvas- kausa garuma- augstuma indekss	17 : 8 Galvas- kausa platuma- augstuma indekss	9 : 8 Transver- sālais fronto- parietālais indekss	9 : 10 Pieres platuma indekss	Pieres izlie- kuma indekss	40. Sejas pa- mata garums	43. Sejas augš- daļas platums	45. Zokļu loku attālums	46. Sejas vidus- daļas platums	47. Sejas augstums	48. Sejas augš- daļas augstums	50. Maksillo- frontālais at- tālums (mf-mf)	51. Orbitas pla- tums no mf (kreisā)	51a. Orbitas pla- tums no d (kreisā)
1	74,7	94,4	59,7	74,1	23,5	109	109	139	103	120	73	19,5	42,5	40,0
2	71,0	92,5	73,3	81,1	26,4	102	113	135	100	—	74	24,0	43,0	39,0
3	70,3	91,2	65,5	78,9	22,9	99	111	142	98	—	67	24,5	43,0	40,0
4	—	—	68,6?	79,7	22,9	—	109	134	102	—	72	21,0	45,5	43,0
5	—	—	—	—	21,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6	76,2	95,9	66,7	83,1	20,0	109	108	139	99	121	73	20,0	43,0	42,0
7	76,1	96,0	63,8	76,6	24,2	90	102	132	92	—	67	20,0	39,5	37,5
8	70,2	83,5	64,6	77,9	23,3	94	112	139	103	128	77	24,5	43,5	40,5
9	71,9	92,4	64,6	77,5	23,9	90	102	129	88	126	75	20,5	42,5	40,0
10	73,7	87,8	69,4	81,6	23,7	101	108	124	96	—	65	23,0	41,0	38,0
11	74,3	93,8	65,5	79,2	21,5	95	101	131	96	116	72	21,0	39,5	38,5
12	63,1!	81,9!	70,8	83,6	25,2	100	110	133	94	116	68	21,5	43,0	40,5
13	74,7	95,6	67,7	84,4	22,4	102?	103	134	104	—	—	18,5	41,5	37,0
14	74,9	96,4	66,9	83,0	17,1	94	104?	140	103	—	73	22,0	44,5	41,5
15	73,1	94,4	70,1	85,6	20,6	108	110	135	97	117	69	21,5	46,0	42,5
16	72,2	90,3	68,1	76,6	26,1	95	102	123	95	—	66	18,0	39,5	38,0
17	75,7	96,5	69,7	84,6	23,6	98	111	133	98	120	70	21,0	43,0	39,0
18	68,8	89,0	63,7	76,2	21,9	101	110	143	106	112	69	22,5	44,0	42,5
19	73,5	88,4	62,6	78,0	21,3	96	99	135	101	—	63	18,0	41,0	39,0
20	72,3	96,4	70,3	85,1	21,7	107	104	129	93	119	73	19,0	43,5	41,0
21	77,5	91,8	67,1	81,0	20,4	99	105	137	93	118	73	18,0	42,0	39,5
22	76,9	97,2	66,7	82,8	23,7	104	105	136	98	105	67	18,0	42,5	40,5
23	73,7	95,8	71,3	85,7	23,6	100	110	144	100	111	68	24,5	42,0	38,5
24	—	—	64,2	79,5	23,4	—	108	142?	98	—	66	20,5	42,5	39,0
25	78,6	89,5	68,4	84,5	25,0	99	106	136	95	116	68	21,0	43,0	40,0
26	75,0	100,7	66,4	78,5	22,2	106	106	131	94	129	84	17,5	42,0	40,0
27	73,0	89,0	70,6	83,1	23,5	95	106	131	92	116	69	21,0	40,5	38,5
28	77,4	95,2	64,6	79,8	20,2	94	104	140	96	118	74	17,0	43,0	40,0
29	73,5	97,1	69,3	81,2	22,5	95	102	129	84	—	63	18,5	42,5	40,5
30	73,3	84,6	61,5	75,6	26,7	90	99	132	—	—	65	17,5	39,5	38,0
31	76,1	100,0	62,1	74,4	16,8	102	103	136	103	116	77	22,0	43,5	40,5
32	71,9	93,7	64,8	79,3	21,9	101	107	135	97	129	79	18,0	43,5	40,5
33	76,0	95,7	66,2	80,0	24,2	98	100	127	94	120	71	17,5	40,5	38,5
34	74,5	99,3	68,8	77,9	21,2	—	105	134	97	120	70	20,5	40,5	37,0
35	72,2	93,1	67,6	85,2	23,0	102?	105	132	96	105	60?	21,0	41,5	40,0
36	74,3	95,9	71,7	86,0	23,0	89?	108	133?	—	123	74	23,5	42,5(1.)	40,0(1.)
37	72,7	91,7	67,6	76,6	24,9	100	105	133	89	—	68	21,0	40,0	37,0
38	80,1	97,9	68,6	77,4	24,3	95	105	132	91	124	76	19,0	40,5	38,5
39	78,0	101,4	70,6	86,3	19,6	103	110	142	96	—	73	21,0	43,0	40,0
40	73,6	86,8	70,2	82,8	24,0	101	110	136	103	114	69	21,5	43,0	41,0
41	—	—	65,4	80,9	24,0	—	98	123	95	107	64	21,0	39,0	36,5
42	72,3	92,6	66,4	79,8	24,4	101	104	136	88	115	73	21,0	40,0	38,0
43	76,4	95,1	68,5	81,7	23,3	98	107	133	89	115	70	23,5	40,5	38,0
44	68,8	89,7	68,3	86,8	19,5	101	105	130	99	100	61	26,0	39,5	37,0
45	70,2	88,2	63,2	78,5	25,3	—	100	132	—	—	73	16,0	40,5	37,5
46	73,5	91,3	68,5	81,6	25,2	98	106	127	92	139	83	20,0	42,0	40,0
47	68,5	93,3	71,1	84,2	25,1	95	103	129	88	—	67	18,5	41,0	39,0

un vājā deguna kauliņu izvirze raksturīga ķemmes-bedrišu keramikas kultūras pārstāvjiem, bet nav raksturīga galvaskausiem no auklas keramikas kultūras kapulaukiem. Šo parādību var viegli izskaidrot ar hipotēzi par mongoloīdās rases piejaukumu Austrumbaltijā. Ķemmes-bedrišu keramikas pārstāvji ar mongoloīdām īpašībām Austrumbaltijas teritorijā uzturēja sakarus ar austrumiem, bet auklas keramikas kultūra — ar dienvidrietumiem. Turpretī V. Jakimovs uzskata, ka Rietumeiropā vēl vairākās vēlā paleolīta un mezolīta laikmeta iedzīvotāju grupās horizontālais sejas profilējums izteikts tikpat vāji kā Austrumbaltijas neolīta vai Sibīrijas mongoloīdu galvaskausos. Šis secinājums neatbilst patiesībai, par ko viegli pārliecināties, salīdzinot Rietumeiropas vēlā paleolīta un mezolīta kranioģiskos materiālus²³ ar attiecīgajiem Sibīrijas mongoloīdu galvaskausiem.²⁴

Ja arī Rietumeiropas vēlā paleolīta un ķemmes-bedrišu kultūras neolīta galvaskausiem ir vienādi nazomalārā un zigomaksilārā leņķa lielumi, tas vēl neliecina par mongoloīdo piejaukumu vai senas morfologiskās formas saglabāšanos. Pie viena no šiem atzinumiem var nonākt tikai, apskatot katrā atsevišķā gadījumā šos leņķus kopā ar deguna kauliņu

²³ Пуй Чен-яо. Данные по горизонтальной профилированности лицевого скелета ископаемых людей. — Вопросы антропологии, 1, 1960.

²⁴ Г. Ф. Дебеч. Антропологические исследования в Камчатской области. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XVII. М., 1951; Н. С. Розов. Материалы по краниологии чулымцев и селькупов. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XXXVII. М., 1956; В. П. Алексеев. К краниологии нганасанов. — Кр. сообщ. Ин-та этногр. АН СССР, XXIV, 1955.

52. Orbitas augstums	54. Deguna platums	55. Deguna augstums	Apertura piri- formis forma	Spirā nasalis anterior forma (1—5, pēc Broka)	Ilkņa bedrītes dziļums (mm)	62. Auksteļu garums	63. Auksteļu platums	43 (1). Biorbi- tāla horda (fimo-fimo)	Nasion'a aug- stums virs bi- orbitālas hordas	Zigomaksilārā horda (zm'-zm')	Subspinālē's augstums virs zigomaksilāras hordas	DC Dakriāla horda	DS Dakriālais augstums
33,0	28	51	f. p.	4	3,5	47	38	100,5	18,5	104,0	28,5	21,3	13,4
33,0	26	51	anth.	3	5,0	50	—	104,5	20,5	102,0	27,0	25,5	14,6
31,0	29	50	"	—	5,0	44	—	107,5	17,0	98,0	23,5	27,0	12,5
34,0	23	48	"	3	3,5	49	38?	104,0	16,5	104,5	28,5	20,4	9,8
—	—	—	"	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
33,0	25	52	anth.	4	4,5	46	—	105,0	21,5	100,0	28,5	19,7	11,8
30,0	24	52	"	2	8,0(1.)	42	—	95,0	15,0	89,0	17,5	21,5	13,0
34,0	28	54	"	3	6,0	—	44	104,0	17,5	98,0	12,5!	27,5	12,7
36,5	24	57	"	3	6,5	39	36	96,5	20,5	90,5	19,5	22,8	11,3
30,0	26	46	"	2	3,0	49	—	101,0	17,5	95,5	22,5	23,4	13,5
30,0	25	52	"	3	6,0	42	39	94,0	15,0	95,0	24,0	21,1	11,7
32,0	26	46	"	5	2,5	49	40	104,5	17,5	95,5	26,5	25,2	12,4
31,0	26	48	"	3	6,0	—	—	95,5	15,0	104,5	28,0	22,2	13,9
36,0	—	54	"	—	11,5	43	—	99,5	17,0?	103,0	19,5	22,7	9,3
31,0	25	49	f. p.	2	4,5	46	38	102,5	21,0	97,5	27,0	22,8	10,5
29,0	26	47	anth.	2	5,5	48	—	94,0	13,5	85,5	19,5	19,8	10,4
33,0	22	47	"	5	6,5	45	39	104,0	17,5	99,0	23,5	24,1	12,5
33,0	29	55	"	2	8,0	46	—	105,5	15,0	106,5	22,0	24,0	13,2
31,0	23	50	"	3	4,5	40	—	92,0	14,0	101,5	20,5	18,8	12,2
34,5	23	55	"	3	3,5	45	34	97,0	21,0	96,0	27,5	19,4	13,5
34,0	24	54	"	2	5,0	43	—	98,0	18,5	93,5	27,5	19,4	14,0
31,0	25	47	"	2	3,0	48	42	99,0	15,5	99,5	25,0	20,1	10,1
32,0	24	52	"	2	3,5	45	44	103,5	19,5	100,5	22,0	27,7	13,0
30,0	—	50	"	2	6,5	—	—	102,0	17,5	—	—	22,3	14,0
31,5	25	47	f. p.	2	5,0	48	34	101,0	18,5	97,5	27,0	22,7	13,4
37,5	28	62	anth.	3	4,0	54	—	98,5	15,0	92,5	25,5	18,9	13,9
31,5	24	48	f. p.	2	7,0	47	37	97,0	14,0	92,0	22,0	20,6	11,3
32,5	24	53	anth.	—	3,5	44	42	97,0	18,0	97,5	28,0	18,9	12,0
32,0	25	50	"	3	5,0	42	—	97,0	18,0	88,0	22,0	18,7	10,6
33,0	23	48	"	2	4,0	42	42	91,0	14,5	—	—	18,6	8,8
33,0	28	58	"	3	8,0	47	—	98,0	19,0	105,5	25,5	22,7	13,1
35,0	23	57	"	4	4,5	48	42	100,0	15,0	96,5	23,0	18,7	9,8
33,0	23	52	"	3	4,5	45	41	93,0	20,5	93,5	23,5	17,2	12,8
33,5	26	55	"	2	7,5	—	40	97,5	17,0	96,5	23,5	21,6	13,7
30,0	24	47	"	5	6,0	—	—	97,5	19,5	95,5	21,0	—	—
32,5(1.)	—	52	"	—	—	41	40	102,5	21,5	—	—	23,8	14,0
29,5	23	49	f. p.	2	5,5	47	—	96,5	14,0	89,0	18,0	22,0	14,1
35,5	24	55	anth.	3	6,0	46	41	98,0	18,0	89,0	25,0	21,2	13,4
37,0	29	56	"	3	5,0	48	—	104,0	20,5	94,0	21,5	22,5	15,7
31,0	23	51	"	3	4,5	47	44	102,0	15,5	103,5	25,0	22,7	11,0
28,5	24	50	"	2	5,5	42	40	92,0	17,0	91,5	21,0	23,5	12,1
30,0	25	50	"	4	8,5	48	—	96,5	17,5	89,5	23,0	21,7	11,1
31,5	23	48	"	4	4,5	45	—	101,0	18,5	90,5	22,5	25,3	10,9
29,5	25	47	"	2	8,5	46	40	98,5	22,0	96,5	23,5	26,4	12,4
32,0	23	52	f. p.	3	8,0	41	37	95,5	13,0	—	—	18,1	11,7
36,0	27	56	anth.	5	2,0	49	—	97,0	19,5	90,5	32,0!	20,1	12,0
32,0	22	49	"	4	6,0	41	38	97,5	18,0	87,0	22,5	18,2	13,3

izvirzes pakāpi. Šinī gadījumā V. Jakimovs pilnīgi pareizi aizrāda, ka par mongoloīdo piejaukumu nevar spriest tikai pēc sejas horizontālā profilējuma leņķiem. Arī neviens no viņa oponentiem nav izteicies par mongoloīdās rases piejaukumu, piemēram, galvaskausu sērijā no Vasiļevkas 2. kapulauka, lai gan tiem sejas horizontālā profilējuma leņķi ir lieli.²⁵ Sai sērijai raksturīgs labi izvirzīts deguns. Arī vēlā paleolīta galvaskausi lielā mērā atšķiras no ķemmes-bedrišu keramikas galvaskausiem ar lielu deguna kauliņu izvirzes pakāpi. Ja pirmajiem raksturīgs eiropeīdais deguns, tad pēdējiem tas vājāk izvirzīts, un līdz ar to tie ierindojas starp eiropeīdās un mongolo-

īdās rases pārstāvjiem. Tātad V. Jakimovs, aizrādot uz nepieciešamību ņemt vērā veselu kompleksu, pats neievēro šo noteikumu. Tieši šajā gadījumā vesels pazīmju komplekss norāda uz mongoloīdo piejaukumu senajos Austrumbaltijas iedzīvotājos.

2) Zināma tendence mongoloīdā virzienā raksturīga ķemmes-bedrišu neolīta galvaskausiem tādās pazīmēs kā atsevišķu sejas un galvas izmēru savstarpējā sakarība. Šīs īpašības, kam pirmo reizi pievērsa uzmanību G. Debecs,²⁶ palielina pazīmju skaitu kompleksā ar mongoloīdo tendenci un uzrāda Austrumbaltijas neolīta un PSRS Eiropas daļas mežu joslas galvaskausu kopību ar Sibīrijas mongoloīdiem. G. Debecs uzskata, ka Austrumbaltijas ķemmes-bed-

²⁵ И. И. Гохман. Палеоантропологические материалы из раннеолитического могильника Васильевка II в Днепропетровском надпорожье. — СЭ, 1958, 1.

²⁶ Г. Ф. Дебеч. О путях заселения северной полосы Русской равнины и Восточной Прибалтики.

Nr. p. k.	SC Simotiskā horda	SS Simotiskais augstums	72. Sejas profila leņķis	73. Sejas vidusdaļas profila leņķis	74. Alveolārais profiļleņķis	75. Deguna kauliņu leņķis pret horizontāli	75 (1). Deguna kauliņu leņķis pret profila līniju	77. Nazomālā rāis leņķis (fimo-n-fimo)	Zigomaksilārais leņķis (zm'-ss-zm')	47 : 45 Sejas indekss	48 : 45 Sejas augšdaļas indekss	48 : 17 Vertikālais-kraniofaciālais indekss	59 : 51 Orbitālais indekss no mī (kreisā)
1	6,4	4,9	81	81	81	47	34	139	122	86,3	52,5	53,7	77,7
2	10,9	6,5	86	87	83	52	34	137	124	—	54,8	54,8	76,7
3	11,8	3,1	83	85	76	53	30	145	128	—	47,2	49,6	72,1
4	7,2	3,2	—	—	—	—	37	145	122	—	53,7	—	74,7
5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6	9,7	4,5	85	84	88	48?	37?	135	120	87,1	52,5	51,8	76,7
7	10,2	5,0	90	91	86	53	27	145	137	—	50,8	46,8	75,9
8	9,3	3,2	94	95	91	67	27	143	151!	92,1	55,4	58,3	78,2
9	10,0	4,0	90	90	90	61	29	134	133	97,7	58,1	56,4	85,9
10	10,5	4,6	84	84	84	61	23	142	129	—	52,4	50,4	73,2
11	11,5	4,0	87	86	90	50	37	144	126	88,6	55,0	52,9	75,9
12	9,7	4,0	81	81	81	54	27	143	122	87,2	51,1	57,6	74,4
13	8,0	3,9	—	75	—	40	—	145	123	—	—	—	74,7
14	11,0	1,8!	84	91	62	77!	7!	141?	138	—	52,1	54,5	80,9
15	9,0	2,4	83	82	86	60	20	135	122	86,7	51,1	50,7	67,4
16	10,8	5,6	87	89	81	61?	26?	148	131	—	53,7	50,8	73,4
17	9,3	3,7	84	83	86	51	33	143	129	90,2	52,6	51,1	76,7
18	10,6	3,6	85	84	89	54	31	148	135	78,3	48,3	53,1	75,0
19	7,7	4,2	86	87	81	44	42	146	136	—	46,7	48,5	75,6
20	9,9	5,9	84	84	84	46	38	133	120	92,3	56,6	54,9	79,3
21	9,0	5,5	83	82	86	46	37	138	119	86,1	53,3	54,5	81,0
22	9,7	3,8	82	81	85	45	37	145	126	77,2	49,3	47,9	73,0
23	10,7	4,1	83	84	80	59	24	138	133	77,1	47,2	49,6	76,2
24	9,0	4,6	—	—	—	62	—	142	—	—	46,5?	—	70,6
25	8,4	2,7	78	79	75	55	23	140	122	85,3	50,0	50,0	73,3
26	10,8	7,5	81	81	81	54	27	146	122	98,5	64,1	60,9	89,3
27	7,4	1,9	84	84	84	52	32	148	129	88,5	52,7	53,1	77,8
28	7,6	3,5	84	84	84	52	32	139	120	84,3	52,9	52,9	75,6
29	9,1	3,6	88	88	88	56	32	139	126	—	48,8	47,4	75,3
30	9,8	4,4	87	87	87	61	26	144	—	—	49,2	49,2	83,5
31	8,4	4,3	85	85	85	56	29	137	128	85,3	56,6	55,0	75,9
32	7,6	3,3	79	79	79	49	30	146	129	95,6	58,5	59,4	80,5
33	8,2	5,0	89	89	89	59	30	132	126	94,5	55,9	53,4	81,5
34	7,0	4,4	—	87	—	52	—	141	128	89,6	52,2	51,1	82,7
35	—	—	—	—	—	—	—	136	132	79,5	45,5?	44,4	72,3
36	11,6	5,4	—	—	—	—	—	134	—	92,5?	55,6?	53,2	76,5(1.)
37	9,4	4,4	87	88	84	55	32	147	136	—	51,1	51,1	73,8
38	9,3	6,2	88	88	88	58	30	140	121	93,9	57,6	55,5	87,7
39	11,7	7,0	86	86	86	47	39	136	130	—	51,4	50,3	86,0
40	10,1	3,1	84	84	84	56	28	146	128	83,8	50,7	52,7	72,1
41	10,6	4,4	82	82	82	51	31	139	130	87,0	52,0	—	73,1
42	10,9	4,3	86	86	86	53	33	140	125	84,6	53,7	52,9	75,0
43	12,3	4,0	85	85	85	47	38	140	127	86,5	52,6	51,5	77,8
44	10,5	2,3	84	85	81	59	25	132	128	76,9	46,9	46,9	74,7
45	5,2	4,6	86	85	89	53?	33?	149	—	—	55,3	57,5	79,0
46	10,4	6,5	85	83	90	54	31	136	109!	109,4	65,4	61,0	85,7
47	7,6	3,6	87	86	90	59	28	139	125	—	51,9	53,2	78,1

rīšu keramikas kultūras un PSRS Eiropas daļas neolīta galvaskausu vietu starp eiropiešiem un mongoloīdiem nosaka 10 pazīmes: pieres-galvaskausa platuma indekss, vaigu kaulu-pieres platuma indekss, galvaskausa platuma-augstuma indekss, vertikālais-kraniofaciālais indekss, orbitālais indekss, mazākais pieres platums, galvaskausa *basion-bregma* augstums, zigomaksilārais leņķis, galvaskausa pamata garums, orbitālais augstums. Šīs pazīmes ar lielu taksonomisku vērtību parasti tiek liktas antropoloģiskās klasifikācijas pamatā.

V. Jakimovs atzina G. Debeca argumentējuma pamatīgumu un solīja to kritiski aplūkot,²⁷ tomēr līdz šim tas vēl nav izdarīts.

3) Ķemmes-bedrīšu keramikas kultūras līdzība ar

²⁷ В. П. Якимов. Реплика оппонентам, 131. lpp.

Urālu un Rietumsibīrijas neolīta kultūru arheoloģisko inventāru. Vairāku ievērojamu arheologu A. Brjusova,²⁸ M. Fosasa,²⁹ N. Gurinas,³⁰ H. Mooras³¹ un L. Janitsa³² darbos šī līdzība tiek uzskatīta par

²⁸ А. Я. Брюсов. Очерки по истории племен европейской части СССР в неолитическую эпоху. М., 1952.

²⁹ М. Е. Фосса. Древнейшая история севера европейской части СССР. — МИА, 29, 1952.

³⁰ Н. Н. Гурина. Оленеостровский могильник. — МИА, 47. М.—Л., 1956.

³¹ Х. А. Моора. Некоторые вопросы этногенеза эстонского народа в свете археологических данных. — СА, XXI. М.—Л., 1954; Х. А. Моора. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии. — ВЭИЭН.

³² Л. Ю. Янитс. К вопросу об этнической принадлежности неолитического населения территории Эстонской ССР. — ВЭИЭН.

62: 51a Orbitas indekss no d (kreīsas)	54: 55 Deguna indekss	63: 62 Aukst- leju indekss	DS: DC Dakriā- lais indekss	SS: SC Simotis- kais indekss	40: 5 Sejas iz- virzes indekss	Vaiga kaula iz- liekuma indekss (pēc Vu)	65. Apakšzokļa kondilu attā- lums	66. Apakšzokļa lenķu attālums	68. Apakšzokļa garums no lenķiem	68 (I). Apakš- zokļa garums no capitulum	70. Apakšzokļa zara augstums	71. Apakšzokļa zara mazākais platumš	79. Apakšzokļa zara lenķis	Zoda izvirzes lenķis (inf-po)
82,5	54,9	80,9	62,9	76,6	101,9	23,9	124	108	86	112	66	35,0	115	—
84,6	51,0	—	57,3	59,6	95,3	20,8	128	112	81	108	72	36,0	116	78
77,5	58,0	—	46,7	26,3	99,0	—	120	114	80	118	64	33,5	130	57
79,1	47,9	77,5?	48,0	44,4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
78,6	48,1	—	59,9	46,4	99,1	22,3	124	107	89	123	62	32,5	127	59
80,0	46,2	—	60,5	49,0	91,8	22,3	120	105	82	113	54	32,5	127	—
84,0	51,9	—	46,2	34,4	90,4	29,2	130	112	70	113	61	26,5	138	58
91,3	42,1	92,3	49,6	40,0	90,0	21,8	106	104	79	116	58	31,5	133	—
78,9	56,5	—	57,7	43,8	102,0	25,9	116	94	76	104	56	32,0	125	76
77,9	48,1	92,9	55,5	34,8	94,1	26,9	117	112	76	110	60	30,0	130	61
79,0	56,5	81,6	49,2	41,2	105,3	21,8	112	97	85	111	67	37,0	115	71
83,8	54,2	—	62,6	48,8	103,0?	23,1	118	99	80	105	68	34,0	113	—
86,8	—	—	41,0	16,4!	94,0	23,2	—	105	—	—	—	30,0	—	—
73,0	51,0	82,6	46,1	26,7	104,9	21,2	114	101	78	113	63	34,0	128	73
76,3	55,3	—	52,5	51,8	96,9	25,8	—	—	—	—	—	—	—	—
84,6	46,8	86,7	51,9	39,8	97,0	21,8	118	115	82	124	60	34,0	137	49!
77,7	52,7	—	55,0	34,0	98,1	25,6	—	113	81	109	62	31,5	120	66
79,5	46,0	—	64,9	54,5	97,0	22,5	119	106	79	101	63	32,0	113	58
84,2	41,8	75,6	69,6	59,6	98,2	23,3	116	99	82	113	60	31,5	126	68
86,1	44,4	—	72,2	61,1	97,1	—	128	112	74	112	68	33,0	127	64
76,6	53,2	87,5	50,3	39,2	101,0	25,3	115	95	74	101	65	34,0	116	69
83,1	46,2	93,3	46,9	38,3	99,0	20,1	126	116	80	111	70	36,5	120	75
76,9	—	—	62,8	51,1	—	—	—	—	—	—	—	33,0	—	—
78,8	53,2	70,8	59,0	32,1	101,0	23,9	122	109	79	110	63	34,5	124	—
93,8	45,2	—	73,5	69,4	101,0	20,6	117	100	80	113	68	31,0	123	77
81,8	50,0	78,7	54,9	25,7	97,9	20,3	114	97	75	108	59	30,0	128	70
81,3	45,3	95,5	63,5	46,0	94,0	17,3	126	112	77	113	62	32,0	130	63
79,0	50,0	—	56,7	39,6	92,2	20,4	—	103	—	—	—	29,5	—	—
86,8	47,9	100,0	47,3	44,9	95,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—
81,5	48,3	—	57,7	51,2	92,7	—	128	100	81?	111	70	35,5	119	—
86,4	40,4	87,5	52,4	43,4	105,2	23,5	121	118	83	125	65	32,0	134	63
85,7	44,2	91,1	74,4	61,0	95,2	22,7	120	108	78	115	55	32,0	134	64
90,5	47,3	—	63,4	62,9	—	21,2	121	102	75	107	66	31,5	128	70
75,0	51,1	—	—	—	95,3?	24,6	110	109	80	105	66	35,0	117	68
81,3(1.)	—	97,6	58,8	46,5	84,8?	—	—	105	—	—	—	30,0	—	56
79,7	46,9	—	64,1	46,8	99,0	30,6	116	93	90	103	63	35,5	116	—
92,2	43,6	89,1	63,2	66,7	93,1	17,1	114	101	79	103	59	33,0	117	71
92,5	51,8	—	69,8	59,8	94,5	—	135	116	74	116	65	28,0	133	—
75,6	45,1	93,6	48,5	30,7	98,1	21,5	117	106	82	108	59	35,0	118	55
78,1	48,0	95,2	51,5	41,5	—	24,7	—	99	77?	105?	62?	31,5	120	74
78,9	50,0	—	51,2	39,5	96,2	17,8	117	99	71	105	62	34,0	127	76
82,9	47,9	—	43,1	32,5	94,2	16,9	127	110	73	112	56	29,0	138	—
79,7	53,2	87,0	47,0	21,9	100,0	24,8	115	95	86	108	69	36,0	112	62
85,3	44,2	90,2	64,6	88,5	99,0	19,4	—	—	—	—	—	—	—	—
90,0	48,2	—	59,7	62,5	97,0	22,0	—	—	—	—	—	—	—	—
82,1	44,9	92,7	62,1	47,4	94,1	21,9	—	—	81	120	67	32,0	127	70

Austrumbaltijas, Rietumsibīrijas un Urālu neolīta laikmeta cilšu etniskās radniecības rezultātu. Arī šajā gadījumā V. Jakimovs savu nodomu izanalizēt šī perioda kranioģisko materiālu no savām pozīcijām nav papildījis līdz galam.³³

4) Pastāv zināma atšķirība starp mūsdienu Austrumbaltijas un Rietumbaltijas iedzīvotājiem tādās pazīmēs, pēc kurām diferencē mongoloīdo un eiropēdo rasi. Tā, piemēram, augšējā plakstiņa slēdzēj- kroka, sejas profilējums u. c. īpatnības zināmā mērā tuvina dažas Austrumbaltijas austrumos dzīvojušās etniskās grupas mongoloīdai rasei. Protams, tās neveido pārejas formu starp mongoloīdo un eiropēdo rasi. Šeit runa ir tikai par vāji izteiktu tendenci,

³³ В. П. Якимов. Начальные этапы заселения Восточной Прибалтики, 254. лрр.

kura liecina par nelielu mongoloīdo elementu piejaukumu. Šī tendence atspoguļojas pazīmēs, starp kurām ir vāja morfoloģiskā sakarība.³⁴ Tāpēc arī tā pelna ievēribu, jo maz ticams, ka pastāvīgi variējošs pazīmju kombinējums vienā vēsturiski saistītā kompleksā varētu būt nejaušs. Šo apstākli ignorē V. Jakimovs.

5) Atšķirības fiziskajā tipā, kuras pastāv starp Austrumbaltijas austrumu un rietumu etniskajām grupām, zināmā mērā sakrīt ar pazīmju kompleksu, kurš raksturīgs KPFSR Eiropas daļas mežu joslās, Urālu un Sibīrijas iedzīvotājiem. Pirmo reizi

³⁴ Г. Ф. Дебеч. Антропологические исследования в Камчатской обл. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XVII. М., 1951; Г. Ф. Дебеч. О путях заселения северной полосы Русской равнины и Восточной Прибалтики.

Nr. p. k.	Kapa numurs	Vecums	1. Lielākais galvaskausa garums	8. Lielākais galvaskausa platums	17. Galvaskausa <i>basion-bregma</i> augstums	20. Galvaskausa <i>porion-bregma</i> augstums	5. Galvaskausa pamata garums (<i>trastion-basion</i>)	9. Mazākais pieres platums	10. Lielākais pieres platums
1	3	<i>Adultus</i>	183	142	134	112	104	103	118
2	9	"	175	139	124	110	93	91	111
3	10	"	167	140	132	114	95	91	121
4	11	"	168	134	130	108	98	94	111
5	13	"	172	134	124	103	92	96	115
6	14	"	173	134	130	105	98	97	118
7	16	"	168	135	121	101	96	88	111
8	18	"	173	134	133	108	102	86	104
9	19	"	179	144	136	113	98	95	126
10	22	"	184	144	135	109	102	95	117
11	24	"	188	139	131	111	101	96	115
12	26	<i>Maturus</i>	186	136	129	109	97	93	117
13	30	<i>Adultus</i>	174	150	—	—	—	99	—
14	31	"	164	134	130	110	93	93	113
15	33	"	171	135	130	108	97	94	118
16	38	<i>Juvenis</i>	169	143	130	109	100	100	123
17	43	<i>Maturus</i>	181	134	—	111	—	91	113
18	46	<i>Juvenis</i>	172	140	127	108	98	98	113
19	50	<i>Adultus</i>	183	133	138	112	101	90	110
20	51	"	175	147	126	107	104	98	114
21	52	"	178	132	127	107	99	101	114
22	54	<i>Maturus</i>	182?	143	127	—	101	96	124
23	56	<i>Adultus</i>	173	140	136	116	98	97	115
24	57	"	162	132	128	110	92	90	110
25	63	<i>Juvenis</i>	175	138	129	107	100	95	115
26	66	<i>Adultus</i>	169	137	130	111	93	93	112
27	67	"	160	140	113!	95!	95	90	105
28	68	"	177	140	120	108	92	98	123
29	71	"	170	138	124	105	97	92	110
30	74	"	178	141	126	112	97	93	118
31	77	<i>Maturus</i>	169	138	125	110	93	91	113
32	80	<i>Adultus</i>	181	140	135	112	97	99	118
33	89	"	164	139	127	111	101	90	114
34	91	"	165	144	129	112	89	88	116
35	93	"	180	143	132	116	99	95	114
36	95	"	175	131	127	107	99	99	122
37	96	"	174	142	137	112	104	100	119
38	100	<i>Maturus</i>	177	141	132	112	98	99	121
39	101	<i>Adultus</i>	171	138	128	109	98	92	110
40	102	"	177	142	136	120	94	96	126
41	103	"	180	142	138	118	95	91	121
42	106	"	172	133	129	107	105?	90	114
43	107	"	172	139	—	107	—	92	113
44	109	<i>Maturus</i>	170	141	136	116	96	91	117
45	110	<i>Adultus</i>	175	135	139	116	95	99	117

starpgrupu pazīmju mainīguma virzienu etniskajās grupās, kuras ieņem vietu starp eiropēido un mongo-loīdo rasi, statistiski parādījis P. Zenkevičs, pamatojoties uz bagāto materiālu, ko tas savācis starp Pievolgas somugru iedzīvotājiem.³⁵ Izteikti pozitīvo starpgrupu korelācijas koeficientu vērtību tādās pazīmēs, kuras šķir mongo-loīdo rasi no eiropēidās, P. Zenkevičs izmantojis kā argumentu, lai pierādītu, ka Pievolgas somugru tautas pēc savas izcelšanās ir jauktas. Jauni dati par starpgrupu korelācijas koeficientu vērtību starp pazīmēm ar lielu taksonomisko nozīmi etniski sajauktā zonā atrodami G. De-

beca darbos par Rietumsibīrijas tautām.³⁶ Vēlāk tas pats autors aprēķinājis korelācijas koeficientus starp pazīmēm, izmantojot N. Ceboksarova savāktos materiālus par Pieurālu tautām.³⁷ Šie koeficienti pilnīgi atbilst pazīmju sakarības lielumam un virzienam Rietumsibīrijas un Pievolgas tautu grupās. V. Jakimovs ignorē arī šo apstākli.

Kad aplūkots jautājums par mongo-loīdo piejaukumu Austrumbaltijas tautās, var atgriezties pie konkrētā materiāla. Lai atrisinātu jautājumu, vai mūsu pētītajā kapulaukā ir mongo-loīdās rases pazīmes,

³⁵ П. И. Зенкевич. Этнический тип горных и луговых марий, Марийская автономная обл., 8—9, 10—12. Йошкар-Ола, 1934.

³⁶ Г. Ф. Дебеч. Селькупы (антропологический очерк). — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, II. М.—Л., 1947.

³⁷ Г. Ф. Дебеч. О путях заселения северной полосы Русской равнины и Восточной Прибалтики.

individuālie izmēri

женских черепов

11. Biaurikulārais platums	12. Pakauša platums	29. Pīeres horda	Pīeres izliekuma augstums	32. Pīeres profila leņķis (nas-met) pret horizontāli	Pīeres profila leņķis (gl-met) pret horizontāli	Norma verticalis	Glabellas attīstība (1—6, pēc Martina)	Processus mastoideus (1—3)	8 : 1 Galvaskausa garuma-platuma indekss
120	107	111,5	26,0	92	88	Ov.	2	3	77,6
111	104	106,5	23,5	85	83	"	2	2	79,4
121	109	107,5	24,0	87	83	El.	2	1	83,8
118	104	109,0	27,5	87!	87!	Sphen.	1	1	79,8
121	101	99,5	23,5	89	84	"	2	2	77,9
119	107?	103,0	30,0	96	92	Pent.	2	1	77,5
113	105	101,5	24,0	82	79	Sphen.	2	1	80,4
114	107	102,5	22,5	86	81	Ov.	2	2	77,5
119	107	108,0	29,0	92	86	Sphen.	3	3	80,5
118	—	115,0	26,0	81	78	Pent.	1	1	78,3
126	111	107,0	23,0	86	81	Ov.	2	1	73,9
119	110	110,0	25,5	—	—	El.	2	1	73,1
—	—	105,5	27,0	—	—	Sphen.	3	1	86,2
120	102	102,5	21,5	86	78	"	2	1	81,7
115	106	110,0	28,5	89	83	Pent.	1	2	79,0
120	109	107,5	26,0	84	80	Sphen.	1	1	84,6
119?	112	110,5	24,0	—	—	Ov.	2	2	74,0
120?	108	110,0	24,0	79	75	Pent.	2	1	81,4
115	109	107,5	22,5	86	81	Ov.	1	1	72,7
128	117	106,0	25,5	84	78	Sphen.	2	2	84,0
110	101	101,0	25,0	96	91	Ov.	1	1	74,2
—	—	111,5	28,5	—	—	Sphen.	2	1	78,6?
123	111	111,0	25,0	87	83	Ov.	2	1	80,9
114	102	104,0	25,0	91	86	Sphen.	2	1	81,5
118	101	103,0	24,0	89	82	Pent.	2	1	78,9
121	108	106,0	25,0	94	89	Sphen.	1	1	81,1
127	—	95,0	19,5	78	73	"	2	1	87,5
121	—	108,5	28,5	93	89	Ov.	1	1	79,1
116	109	112,5	25,0	78	70	"	3	1	81,2
120	108	112,0	27,5	87	79	"	3	2	79,2
119	104	112,0	29,0	91	87	Sphen.	2	1	81,7
120	—	111,0	28,0	91	84	Ov.	2	1	77,4
112	105	105,0	24,0	86	81	Sphen.	2	1	84,8
117	110	105,5	27,0	91	86	"	2	2	87,3
123	113	114,5	26,5	88	81	Ov.	2	1	79,4
111	98	102,0	28,0	94	88	El.	2	1	74,9
123	116	109,0	24,5	83	80	Sphen.	2	1	81,6
123	114	113,5	30,5	88	84	Pent.	2	1	79,7
118	107	107,5	21,5	83	80	Sphen.	2	1	80,7
115	109	111,0	26,0	93	90	El.	2	2	80,2
122	105	116,5	26,0	86	82	Pent.	2	1	78,9
109	—	102,0	25,0	—	—	Ov.	2	—	77,3
118	103?	109,0	27,0	—	—	Pent.	3	1	80,8
119	114	112,0	25,5	88	85	Sphen.	2	2	82,9
116	110	112,0	25,0	95	89	Ov.	2	1	77,1

jāizmanto arī salīdzināmais materiāls. Šim nolūkam izmantotas galvaskausu sērijas no KPFSR ziemeļrietumu rajoniem un no Latvijas rietumu daļas. XVIII gs. krievu kranioģiskā sērija iegūta arheoloģiskajos izrakumos Sebežā.³⁸ Latviešu galvaskausi, galvenokārt no rietumu rajoniem, iegūti liķu macecārijas rezultātā XIX gs. beigās. Tie glabājas Kara medicīnas akadēmijas Normālās anatomijas katedras muzejā, PSRS ZA Antropoloģijas un etnogrāfijas muzejā Ļeņingradā, kā arī Odesas Medicīnas institūta Normālās anatomijas katedras muzejā.³⁹ Odesas

³⁸ В. П. Алексеев. Краниологические материалы о происхождении восточных латышей.

³⁹ В. П. Алексеев. Историческое значение антропологических различий между населением западных и восточных районов Латвийской ССР.

materiāls ir par kādiem 100—150 gadiem agrāks nekā kranioģiskais materiāls no mūsu kapulauka, taču šim apstāklim praktiski nav nozīmes.

Salīdzinot austrumlatviešu sēriju ar krievu sēriju no Sebežas, atklājas zināma to atšķirība. Krievu galvaskausiem raksturīgs lielāks deguna izvirzījums. Tas izpaužas abu dzimumu grupās deguna leņķa lielumā, kā arī pazīmēs, kuras raksturo deguna sakni — simotiskajā un dakriālajā augstumā un tiem atbilstošos indeksos. Sejas horizontālā profilējuma leņķos atšķirība ir neliela (pēc zigomaksilārā leņķa krievu galvaskausi vairāk profilēti, pēc nazomalārā — vienādi), tomēr krievu sērijām raksturīgas vairāk profilētas sejas. Šo parādību var izskaidrot dažādi.

Agrāk publicētajos materiālos, salīdzinot XVII—

Nr. p. k.	17 : 1 Galvas- kausa garu- ma-augstuma indekss	17 : 8 Galvas- kausa platuma- augstuma indekss	9 : 8 Transver- sālais fronto- parietālais indekss	9 : 10 Pieres pla- tuma indekss	Pieres izlie- kuma indekss	40. Sejas pamata garums	43. Sejas augš- daļas platums	45. Žokļu loku attālumš	46. Sejas vidus- daļas platums	47. Sejas augstums	48. Sejas augš- daļas augstums	50. Maksimālo- frontālais attā- lums (mī-mī)	51. Orbitas platums no mī (kreisa)
1	73,2	94,4	72,5	87,3	23,3	103	108	128	94	107	65	22,5	41,5
2	70,9	89,2	65,5	82,0	22,1	96	98	121	90	109	68	20,5	38,0
3	79,0	94,3	65,0	75,2	22,3	91	99	124	86	105	62	18,0	40,0
4	77,4	97,0	70,2	84,7	25,2	97	100	125	87	111	67	20,0	41,0
5	72,1	92,5	71,6	83,5	23,6	86	100	123	87	103	62	22,0	40,0
6	75,1	97,0	72,4	82,2	29,1	97	105	127	98	110	67	22,5	39,0
7	72,0	89,6	65,2	79,3	23,6	88	98	125	84	—	65	18,0	41,5
8	76,9	99,3	64,2	82,7	22,0	103	92	115	86	106	64	18,0	38,5
9	76,0	94,4	66,0	75,4	26,9	93	101	124	86	—	63	21,0	39,5
10	73,4	93,8	66,0	81,2	22,6	100	100	123	92	112	67	19,5	39,0
11	69,7	94,2	69,1	83,5	21,5	101	109	132	—	110	67	22,0	45,0
12	69,4	94,8	68,4	79,5	23,2	—	102	129	—	—	—	—	—
13	—	—	66,0	—	25,6	—	103	—	—	—	—	—	—
14	79,3	97,0	69,4	82,3	21,0	91	96	123?	88	101	60	17,0	39,5
15	76,0	96,3	69,6	79,7	25,9	92	99	123	98	114	70	17,0	39,5
16	76,9	90,9	69,9	81,3	24,2	92	105	126	89	108	64	18,0	42,0
17	—	—	67,9	80,5	21,7	—	96	125?	—	—	—	—	—
18	73,8	90,7	70,0	86,7	21,8	95?	101	123	90	—	67	21,5	41,0
19	75,4	103,8	67,7	81,8	20,9	94	97	122	93	106	63	18,5	42,0
20	72,0	85,7	66,7	86,0	24,1	98	101	127	95	—	68	20,0	41,5
21	71,4	96,2	76,5	88,6	24,7	97	103	121	88	110	67	24,0	39,5
22	69,8?	88,8	67,1	77,4	25,6	100	106	—	—	—	75	22,0	43,5
23	78,6	97,1	69,3	84,4	22,5	87	107	131	87	—	71	19,0	41,5
24	79,0	97,0	68,2	81,8	24,0	89	95	119	90	101	58	17,0	39,5
25	73,7	93,5	68,8	82,6	23,3	99	98	121	98	102	62	21,0	38,0
26	76,9	94,9	67,9	83,0	23,6	81	99	124	86	107	67	18,0	40,0
27	70,6	80,7	64,3	85,7	20,5	92	96	124	89	—	59	18,5	38,5
28	67,8	85,7	70,0	79,7	26,3	—	103	—	—	—	—	—	40,5
29	72,9	89,9	66,7	83,6	22,2	92	103	122	84	—	67	21,0	40,5
30	70,8	89,4	66,0	78,8	24,5	95	101	125	94	108	68	22,0	38,0
31	74,0	90,6	65,9	80,5	25,9	91	98	126	93	108	65	15,5	39,5
32	74,6	96,4	70,7	83,9	25,2	94	104	125	88	99	64	18,5	41,5
33	77,4	91,4	64,8	79,0	22,9	101	96	119	93	100	64	18,0	40,0
34	78,2	89,6	61,1	75,9	25,6	93	95	119	90	105	62	16,0	39,5
35	73,3	92,3	66,4	83,3	23,1	103	98	127	94	116	69	17,0	41,0
36	72,6	97,0	75,6	81,1	27,5	98	101	120	94	105	65	21,5	40,5
37	78,7	96,5	70,4	84,0	22,5	96	110	133	98	108	68	22,0	44,0
38	74,6	93,6	70,2	81,8	26,9	87	105	128	90	117	71	20,0	42,5
39	74,8	92,7	66,7	83,6	20,0	100	102	125	91	105	65	18,5	39,5
40	76,8	95,8	67,6	76,2	23,4	86	101	122	88	108?	65	20,5	40,5
41	76,7	97,2	64,1	75,2	22,3	90?	97	127	92	—	63	18,0	39,0
42	75,0	97,0	67,7	78,9	24,5	103?	94	—	91	—	66	18,5	39,5
43	—	—	66,2	81,4	24,8	—	98	123	—	—	—	—	—
44	80,0	96,5	64,5	77,8	22,8	91?	99	124	—	—	63?	19,0	41,5
45	79,4	103,0	73,3	84,6	22,3	84	101	116	85	107	62	22,5	38,5

XVIII gs. austrumlatviešu sēriju ar krievu kranio-
loģisko materiālu no Sebežas, šī atšķirība izskaidrota
ar zināmu mongoloīdo elementu piejaukumu Latvi-
jas austrumos.⁴⁰ Var pieņemt arī, ka latviešu antro-
pologiskais tips veidojies uz kāda morfoloģiski ne-
diferencēta tipa pamata, kam bijusi raksturīga iepla-
kana seja. Tādas īpatnības varēja būt raksturīgas kā-
dai senai Eiropas iedzīvotāju daļai, kura varēja
iespaidot latviešu antropoloģiskā tipa attīstību. Tādā
gadījumā jāpieņem, ka krievu fiziskā tipa veidošanās
šī forma nav ietekmējusi.

Risinot šo jautājumu, katrā ziņā ir svarīgi salīdzināt
austrumlatviešu kranio-
loģisko materiālu ar kādu
galvaskausu sēriju no Latvijas rietumu rajoniem.

⁴⁰ В. П. Алексеев. Историческое значение антропологических различий между населением западных и восточных районов Латвийской ССР.

Pirmie jūtami atšķiras no pēdējiem ar zemāku de-
guna sakni. Dakriālo un simotisko augstumu un tiem
atbilstošo indeksu variāciju ziņā rietumlatvieši ap-
tuveni atbilst Sebežas krieviem. Deguna leņķa lie-
lums abās grupās gandrīz vienāds. Atšķirība izpau-
žas tikai sieviešu grupās. Toties sejas horizontālais
profilējums un deguna sakne rāda, ka sērijas atšķi-
ras. Spriežot pēc nazomalārā un zigomaksilārā leņķa,
rietumlatviešu sejas ir vairāk profilētas. Tādējādi
Latvijas rietumu rajonu iedzīvotāji pēc deguna un
sejas profilējuma īpatnībām atšķiras no austrumlat-
viešiem un tuvinās Sebežas krieviem. Rezultātā re-
dzam, ka austrumlatviešu antropoloģiskais tips nav
pārejas forma starp rietumlatviešiem un austrumslā-
viem; šis Latgales latviešu tipa īpatnības acīmredzot
izskaidrojamas ar mongoloīdās rases piejaukumu.

Pieskaroties jautājumam par austrumslāvu izcel-

51a. Orbitas platums no d (kreisās)	52. Orbitas augstums	54. Deguna platums	55. Deguna augstums	Apertūra piri- formis forma	Spina nasalis anterior forma (1-5, pēc Broka)	Ilkna bedrites dziļums (mm)	62. Auksteļu garums	63. Auksteļu platums	43 (1). Biorbi- tāla horda (lino-lmo)	Nasion'a aug- stums virs bi- orbitālās hordas	Zigomaksilārā horda (zm-zm)	Subspinale's augstums virs zigomaksilārās hordas	DC Dakriāla horda	DS Dakriālais augstums
38,0	31,0	25	47	anth.	2	2,5	49	—	100,0	19,5	98,0	21,0	23,9	12,5
35,5	29,0	25	46	"	2	3,5	47	38	90,0	17,0	92,0	21,0	22,6	11,0
37,5	31,5	23	46	"	2	4,0	45	41	91,5	13,5	85,5	22,0	—	—
38,5	30,0	22	46	f. p.	3	5,5	47	38	94,0	20,5	85,5	20,0	20,7	12,1
36,5	30,0	23	45	anth.	2	6,5	40	35	93,5	18,5	87,0	20,0	23,5	9,3
35,5	33,0	24	47	"	2	4,0	43	43	97,5	14,5	99,5	22,5	26,1	9,7
39,5	33,0	23	48	"	3	7,5	41	32	91,0	17,0	84,5	20,0	17,5	11,4
36,0	30,0	22	44	"	2	3,0	45	36	87,0	20,0	87,0	28,0	16,2	12,8
37,5	32,5	24	44	"	—	6,0	44	—	94,0	14,5	84,5	22,5	21,1	11,3
37,0	32,0	25	50	"	2	3,5	49	40	94,5	21,5	92,5	26,5	19,6	13,5
43,0	31,5	26	49	"	3	4,0	48	43	104,5	17,5	—	—	22,0	8,4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	94,5	15,0	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	96,5	14,5	—	—	—	—
38,0	30,0	23	46	anth.	3	3,0	44	37	91,5	15,0	91,0	19,5	18,9	10,4
38,5	34,0	23	52	"	3	5,0	42	—	91,5	15,0	92,0	20,0	17,3	9,8
40,5	32,5	24	45	"	3	2,5	45	37	97,5	21,0	89,0	21,0	19,7	11,4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	90,0	16,0	—	—	—	—
39,0	35,0	28	45	anth.	2	2,5	42	36	97,0	19,0	91,0	22,0	23,7	9,2
40,0	30,0	22	49	"	3	4,0	41	36	92,5	19,0	93,5	25,0	22,2	13,3
39,0	36,0	29	50	"	2	6,5	43	—	93,5	20,0	95,5	24,5	20,8	12,3
38,5	31,5	27	47	"	2	3,5	46	38	98,0	20,0	88,5	19,5	22,8	10,7
41,0	35,0	24	51	f. p.	3	3,5	—	—	100,5	18,0	—	—	—	—
39,0	35,5	25	53	inf.	—	3,5	38	—	99,0	19,0	92,0	20,0	20,6	11,3
37,0	29,5	22	43	anth.	2	4,5	39	38	89,0	18,5	91,0	23,5	18,5	12,3
36,5	31,5	25	46	"	2	5,5	43	37	92,0	17,0	82,5	20,0	21,8	12,3
37,0	33,0	21	52	"	2	4,0	—	—	94,0	17,5	87,0	23,0	21,0	13,4
36,5	31,5	22	48	"	2	8,0	43	41	91,0	16,0	86,0	26,5	18,7	11,2
—	33,0	—	—	—	—	—	—	—	97,5	16,0	—	—	—	—
—	32,5	24	46	anth.	3	7,5	—	—	95,5	19,5	84,5	18,5	—	—
37,0	32,5	24	50	"	2	1,5	43	38?	93,5	15,5	96,5	21,5	20,8	9,8
38,0	29,5	22	45	"	3	2,5	40	39	91,0	14,0	89,0	19,0	16,8	10,4
39,5	30,0	24	49	"	—	5,0	42	—	96,0	19,0	90,0	28,0	18,8	10,7
37,5	31,0	28	47	s. p.	1	5,5	43	36	90,5	17,0	91,5	21,5	20,5	10,1
38,0	31,0	24	44	anth.	3	6,5	42	35	90,0	12,0	89,5	24,0	17,4	7,5
40,0	33,0	25	49	"	2	3,0	—	43	93,5	15,0	88,0	23,0	17,9	9,4
37,5	30,5	24	48	"	—	5,0	47	37	95,0	19,5	95,0	27,0	20,8	11,0
41,5	31,0	24	52	"	2	4,5	46	41	103,5	20,0	97,5	24,0	23,3	12,0
41,0	34,0	21	49	"	4	3,0	43	—	98,0	20,5	91,0	21,0	20,2	11,8
38,0	28,5	25	44	"	3	4,0	47	41	93,0	19,0	93,5	27,5	18,1	13,0
37,5	30,5	26	47	"	3	6,5	40	36	94,5	16,0	88,5	18,5	23,2	10,7
38,0	29,5	25	49	"	2	4,5	42	43	90,0	14,5	89,5	20,5	18,6	9,9
36,0	32,0	23	47	"	2	7,0	41	36	87,0	17,0	91,5	24,5	21,9	11,6
—	—	—	—	inf.	—	—	—	—	90,5	15,5	—	—	19,2	10,4
39,5	35,5	25	47	anth.	2	6,0	—	—	84,0	17,5	—	—	20,0	11,7
36,5	29,5	20	43	"	—	5,0	38	37	95,0	19,0	85,0	19,5	23,0	8,7

šanos KPFSR ziemeļu un ziemeļrietumu rajonos, uz drošu datu pamata var apgalvot, ka tie šeit ienākuši diezgan vēlu. Pirms tam šo teritoriju apdzīvoja baltu un somugru ciltis.⁴¹ Tādējādi slāvu antropoloģiskais tips veidojies acīmredzot dienvidu rajonos uz citu elementu bāzes. Tāpēc tam mongoīdās pazīmes nav raksturīgas. Turpretī latviešu antropoloģiskā tipa atbilstība ir saistāma ar teritoriju, kur tie dzīvo arī tagad. Tā sastāvā iekļāvās visi elementi, kas bija raksturīgi Austrumbaltijai, sākot jau ar neolītu. Par to liecina visi mums pieejamie materiāli. Austrumlatvijas iedzīvotāju etnoģenēze ir vairāk saistāma ar ķemmes-bedrišu keramikas kultūru, bet rietumlatviešu etnoģenēze — ar laivas cirvju kultūru.

Mums ir droši dati, ka viduslaikos un vēlākā periodā Latvijas rietumos dzīvojušas somu ciltis.⁴² Dažādi avoti liecina par somu cilšu izplatību arī Austrumlatvijā. Sajā sakarībā lietderīgi atcerēties V. Sedova recenziju par Nukšu kapulauka materiāla publicējumu.⁴³ Acīmredzot viduslaikos Austrumlatvijā somu cilšu antropoloģiskais sastāvs nav bijis vienveidīgs. Salīdzinot paleoantropoloģisko materiālu no slāvu un somu kapulaukiem Novgorodas apkārtnē, redzam, ka pēdējiem raksturīgs zināms mongoīdo elementu piejaukums.⁴⁴ Taču, iepazīstoties ar mūs-

⁴² П. А. Аристе. К вопросу о развитии ливского языка. — Тр. Ин-та языкознания АН СССР, IV, М., 1954.

⁴³ Нукшинский могильник. — МИАЛ, 1. P., 1957. Skat. V. Sedova recenziju. — СА, 1959, 1.

⁴⁴ В. В. Седов. Антропологические типы населения северо-западных земель Великого Новгорода. — Кр. сообщ. Ин-та этногр. СССР, XV, 1952.

⁴¹ П. Н. Третьяков. Северные восточно-славянские племена. — МИА, 6, 1941; В. В. Седов. Кривичи. — СА, 1960, 1.

Nr. p. k.	SC Simotiskā horda	SS Simotiskais augstums	72. Sejas profila leņķis	73. Sejas vidusdaļas profila leņķis	74. Alveolārais profilēķis	75. Deguna kauliņu leņķis pret horizontāli	75 (1). Deguna kauliņu leņķis pret profila līniju	77. Nazomālārais leņķis (fimo-n-fmo)	Zigomaksilārais leņķis (zm'-ss-zm')	47 : 45 Sejas indekss	48 : 45 Sejas augšdaļas indekss	48 : 17 Vertikālais kraniofaciālais indekss	52 : 51 Orbitālais indekss no mī (kreisās)
1	11,2	3,4	83	84	80	66	17	137	133	83,6	50,8	48,5	74,7
2	9,6	3,3	83	86	76	62	21	138	131	90,1	56,2	54,8	76,3
3	6,7	3,8	85	85	85	54	31	147	125	84,7	50,0	47,0	78,8
4	6,8	1,4	83	83	83	63	20	132	129	88,8	53,6	51,5	73,2
5	9,0	2,5	84	85	81	75!	9!	137	130	83,7	50,4	50,0	75,0
6	6,7	2,3	82	80	87	57	25	147	131	86,6	52,8	51,5	84,6
7	10,2	4,4	86	86	86	51	35	139	129	—	52,0	53,7	79,6
8	9,2	3,4	80	79	83	49	33	130	114	92,2	55,7	48,1	77,9
9	10,3	3,5	83	86	75	62	21	146	125	—	50,8	46,3	82,3
10	12,0	4,6	81	82	77	58	23	131	120	91,1	54,5	49,6	82,1
11	8,9	2,1	85	87	78	76!	9!	143	—	83,3	50,8	51,2	70,0
12	—	—	—	—	—	—	—	144	—	—	—	—	—
13	—	—	—	—	—	—	—	146	—	—	—	—	—
14	9,4	4,1	82	82	82	52	30	143	134	82,1?	48,8?	46,1	75,9
15	7,8	2,3	86	88	79	59	27	143	133	92,7	56,9	53,9	86,1
16	11,3	5,6	86	86	86	58	28	133	129	85,7	50,8	49,2	77,4
17	—	—	—	—	—	—	—	141	—	—	—	—	—
18	11,2	2,4	82	82	82	63	19	137	128	—	54,5	52,8	85,4
19	9,8	5,1	85	84	89	52	33	135	123	86,9	51,6	45,7	71,4
20	9,8	3,5	87	88	84	65	22	133	125	—	53,5	54,0	86,8
21	11,3	3,2	84	84	84	57	27	135	132	90,9	55,4	52,8	79,8
22	11,3	2,2	—	—	—	—	25	140	—	—	—	59,1	80,5
23	11,7	5,0	91	91	91	71	20	138	133	—	54,2	52,2	85,6
24	8,3	5,0	86	87	83	67	19	135	125	84,9	48,7	45,3	74,7
25	9,4	3,4	82	83	79	65	17	139	128	84,3	51,2	48,1	82,9
26	13,7	3,6	91?	92	88?	62	29?	139	124	86,3	54,0	51,5	82,5
27	8,7	4,5	85	86	81	59	26	141	116	—	47,6	52,2	81,8
28	9,5	3,7	—	—	—	72	—	144	—	—	—	—	81,5
29	13,0	4,9	86	89	79	58	28	135	133	—	54,9	54,0	80,3
30	10,7	2,6	87	88	84	69	18	143	132	86,4	54,4	54,0	85,5
31	7,5	2,7	87	89	82	60	27	146	134	85,7	51,6	52,0	74,7
32	8,1	2,7	85	85	85	65	20	136	116	79,2	51,2	47,4	72,3
33	5,6	2,5	82	84	75	64	18	139	129	84,0	53,8	50,4	77,5
34	3,8!	1,0!	77	76	80	54	23	150	122	88,2	52,1	48,1	78,5
35	6,6	3,5	82	83	79	57	25	144	124	91,3	54,3	52,3	80,5
36	8,4	2,8	82	83	79	58	24	135	120	87,5	54,2	51,2	75,3
37	11,0	4,5	87	87	87	60	27	137	127	81,2	51,1	49,6	70,5
38	11,0	5,4	90	91	87	57	33	134	130	91,4	55,5	53,8	80,0
39	10,1	5,0	82	82	82	55	27	135	119	84,0	52,0	50,8	72,2
40	10,7	3,9	89	90	86	66	23	142	135	88,5?	53,3	47,8	75,3
41	7,5	3,5	86?	87	82?	65	21?	144	130	—	49,6	45,7	75,6
42	5,7	2,8	—	—	—	—	26	137	123	—	—	51,2	81,1
43	8,1	2,2	—	—	—	—	—	142	—	—	—	—	—
44	9,4	3,3	87	87	87	63	24	139	—	—	50,8?	46,3?	85,6
45	11,0	3,0	89	93	79	71	18	136	130	92,2	53,5	44,6	76,6

dienu libiešu antropoloģiskajām īpašībām, tos var raksturot kā labi izteiktus eiropeidās rases pārstāvjus.⁴⁵ Tāpēc libieši pēc sava fiziskā tipa stāv tuvāk Kurzemes latviešiem. To pašu liecina kranioloģiskais materiāls⁴⁶ par viduslaiku libiešiem. Tādējādi somu cilšu antropoloģiskais tips, kurš Latvijas teritorijā acimredzot nebija vienveidīgs, varēja dažādi ietekmēt latviešu fiziskā tipa veidošanos.

⁴⁵ Р. Я. Денисова. Антропологический тип ливов. — Тезисы докладов на Объединенной конференции по археологии, этнографии и антропологии Прибалтики (секция этнографии и антропологии). М., 1955; Р. Я. Денисова. Антропологический тип ливов. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XXXII. М., 1956.

⁴⁶ R. Weinberg. Crania Livonica. Untersuchungen zur prähistorischen Anthropologie des Baltikums. — Archiv für die Naturkunde Liv-, Est- und Kurlands, XII. Dorpat, 1902.

Aplūkojot pretējo hipotēzi par austrumlatviešu izcelšanos no senās eiropeidās rases morfoloģiski nediferencētas formas, kam raksturīga ieplakana seja, rodas neskaidrs jautājums. Kāpēc šajā pazīmē pastāv atšķirība starp austrumlatviešiem un rietumlatviešiem? Tādā gadījumā jāpieļauj, ka rietumlatviešu fiziskā tipa pamatā ir kāda eiropeidās rases forma ar labi profilētu seju, kura nav piedalījusies austrumlatviešu antropoloģiskā tipa attīstībā. Līdz šim mūsu rīcībā nav materiāla, kas liecinātu par divu dažādu eiropeido formu piedalīšanos latviešu fiziskā tipa attīstībā. Tieši otrādi — mums zināms par mongoloīdās rases pārvietošanos no austrumiem uz rietumiem. Spriežot pēc dažādu zinātņu materiāliem, Austrumbaltijā sastapušies divu dažādu rasu pārstāvji, kā rezultātā arī varēja izveidoties morfoloģiska forma ar vāji profilētu seju un mazāk izvir-

52 : 51a Orbitas indekss no d (kreisās)	54 : 55 Deguna indekss	63 : 62 Aukšleju indekss	DS : DC Dakriālais indekss	SS : SC Simoltskais indekss	40 : 5 Sejas izvirzes indekss	Vaigu kaula izliekuma indekss (pēc Vu)	65. Apakšžokļa kondilu at-tātums	66. Apakšžokļa leņķu at-tātums	68. Apakšžokļa garums no leņķiem	68 (1). Apakšžokļa garums no <i>capitulum</i>	70. Apakšžokļa zara augstums	71. Apakšžokļa zara mazākais plātums	79. Apakšžokļa zara leņķis	Zoda izvirzes leņķis (inf-po)
81,6	53,2	—	52,3	30,4	99,0	25,3	115	98	77	108	58	33,0	125	72
81,7	54,3	80,9	48,7	34,4	103,2	24,5	107	85	73	99	58	30,5	118	74
84,0	50,0	91,1	—	56,7	95,8	—	112	99	71	101	54	31,0	125	64
77,9	47,8	80,8	58,5	20,6	99,0	25,2	117	95	73	108	55	29,5	133	68
82,2	51,1	87,5	39,6	27,8	93,5	16,2	114	96	78	106	57	35,0	124	48!
93,0	51,1	100,0	37,2	34,3	99,0	22,3	118	92	76	103	55	34,0	125	72
83,5	47,9	78,0	65,1	43,1	91,7	19,3	110	85	74	97	57	29,0	116	69
83,3	50,0	80,0	79,0	37,0	101,0	—	—	92	—	—	—	32,5	—	82
86,7	54,5	—	53,5	34,0	94,9	20,1	115	98	69	96	59	31,0	120	—
86,5	50,5	81,6	68,9	38,3	98,0	—	104	85	80	111	—	29,0	127	68
73,3	53,1	89,6	38,2	23,6	100,0	20,7	120	98	78	107	62	32,5	122	64
—	—	—	—	—	—	—	120	89	76	104	58	31,0	120	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
78,9	50,0	84,1	55,0	43,6	97,8	25,5	111	95	75	99	56	31,5	121	—
88,3	44,2	—	56,6	29,5	94,8	24,0	119	98	69	102	50	27,0	134	—
80,3	53,3	82,2	57,9	49,6	92,0	—	108	92	77	102	53	33,0	121	62
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
89,7	62,2	85,7	38,8	21,4	96,9?	—	113	91	68	97	41!	28,0	139	74
75,0	44,9	87,8	59,9	52,0	93,1	18,1	114	88	78	104	58	34,5	119	67
92,3	58,0	—	59,1?	35,7	94,2	21,6	118?	96	76	106	54	29,5	128	—
81,8	57,5	82,6	46,9	28,3	98,0	21,8	103	88	72	101	55	30,5	128	72
85,4	47,1	—	—	19,5	99,0	—	—	—	—	—	—	31,0	—	—
91,0	47,2	—	54,8	42,7	88,8	20,3	—	—	—	—	—	—	—	—
79,7	51,2	97,4	66,5	60,2	96,7	20,7	111	89	73	100	46	29,0	127	—
86,3	54,3	86,0	56,0	36,2	99,0	22,8	105	100	75	105	50	29,5	134	59
89,2	40,4	—	63,8	26,3	87,1	—	118	99	69	101	51	23,0!	134	52
86,3	45,8	95,3	59,9	51,7	96,8	19,6	114	93	68	97	47	26,0	130	64
—	—	—	—	39,0	—	—	113	92	70	103	47	26,0	137	—
—	52,2	—	—	37,7	94,8	—	—	100	—	—	—	28,0	—	—
87,8	48,0	88,4?	47,1	24,3	97,9	23,0	111	95	72	99	55	34,5	124	69
77,6	48,9	97,5	61,9	36,0	97,8	26,3	115	96	71	101	55	31,0	126	67
75,9	49,0	—	56,9	33,3	96,9	19,2	118	102	68	97	56	28,5	125	74
82,7	59,6	83,7	49,3	44,6	100,0	20,7	115	89	65	95	50	30,0	129	78
81,6	54,5	83,3	43,1	26,3	104,5	19,9	109	95	72	94	54	26,0	117	—
82,5	51,0	—	52,5	53,0	104,0	—	122	101	75	110	51	31,0	136	64
81,3	50,0	78,7	52,9	33,3	99,0	—	114	90	71	97	56	32,0	122	81
74,7	46,2	89,1	51,5	40,9	92,3	20,6	123	93	83	108	59	35,0	118	58
82,9	42,9	—	58,4	49,1	88,8	20,5	119	103	73	105	55	30,0	129	—
75,0	56,8	87,2	71,8	49,5	102,0	15,6	106	96	80	112	51	30,5	131	—
81,3	55,3	90,0	46,1	36,5	91,5	20,0	—	89	—	—	—	30,0	—	69
77,6	51,0	102,4	53,2	46,7	94,7?	22,1	—	—	—	—	—	—	—	—
88,9	48,9	87,8	53,0	49,1	98,1?	—	—	—	—	—	—	30,0	—	75
—	—	—	54,2	27,2	—	—	—	—	93	—	—	—	—	—
89,9	53,2	—	58,5	35,1	94,8?	22,2	118	95	71	107	60	27,0	128	—
80,8	46,5	97,4	37,8	27,3	88,4	20,0	112	94	72	98	56	29,0	121	53

zītu degunu. Saskaņā ar hipotēzi par nediferencētu morfoloģisko formu abas eiropēidās rases grupas, kuras atšķirušās ar sejas profilējumu, Eiropas teritorijā dzīvojušas jaukti un eksistējušas vienlaicīgi. Turklāt nediferencētās formas pārstāvji, kuri bija izplatīti vēlā paleolīta un mezolīta laikmetā Rietumeiropā, atradās tuvāk Latvijas rietumu, nevis austrumu daļai. Tomēr tieši Latvijas austrumos vērojama tendence uz ieplakanu seju, kā arī mazāk izvirzītu degunu. Liekas, to var izskaidrot tikai ar mongoloīdās rases piejaukumu, bet ne ar nediferencētās formas ietekmi.

Beidzot jānorāda uz ļoti svarīgu papildu argumentu, kurš liecina par mongoloīdās rases piejaukumu Austrumlatvijā. A. Zubovs veicis interesantu pētījumu par Latgales latviešu zobiem. Dzerokļu zobi no mūsu pētītā kapulauka pēc dažām pazīmēm

veido pārejas formu starp eiropēidās un mongoloīdās rases zobiem. Paliek neskaidrs, kā šī parādība izskaidrojama ar hipotēzi, kas pilnīgi noliedz mongoloīdo piejaukumu austrumlatviešu sastāvā.

EIROPEIDĀ KOMONENTA IZCELSANĀS

Jautājums par eiropēidā komponenta izcelšanos pētāmajā kranioģiskajā sērijā cieši saistīts ar Austrumlatvijas iedzīvotāju izcelšanās jautājumu. Citiem vārdiem sakot, atrisinot jautājumu par eiropēidā komponenta izcelšanos šajā teritorijā, mēs zināmā mērā noskaidrosim Latgales latviešu izcelšanos. Spriežot pēc antropoloģiskā materiāla, rietumu rajonos dzīvojošiem latviešiem šis komponents ir ne

tikai galvenais, bet arī vienīgais.⁴⁷ Tādējādi šajā gadījumā jāatrisina latviešu antropoloģiskā tipa galvenās sastāvdaļas izcelšanās.

Lai pareizi izprastu antropoloģiskā tipa veidošanās vēsturi un tā savstarpējās attiecības ar citiem antropoloģiskajiem tipiem jau no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām, jāizmanto plašs paleoantropoloģiskais materiāls. Latvijas teritorija ar šādu materiālu pagaidām vāji pārstāvēta, un tas traucē šī jautājuma apgaismošanu. Nedaudzās kraniooloģiskās sērijas, kuras iegūtas arheoloģiskajos izrakumos, jau vairākkārt analizētas.⁴⁸ Tāpēc nebūtu lietderīgi kavēties pie tām sīkāk. Pievienojoties šo pētījumu rezultātiem, seno latviešu antropoloģisko tipu var raksturot kā vidēji masīvu ar iegarenu galvu un stipri izteiktām eiropēidā tipa pazīmēm. Šis tips, kam bija raksturīga arī šaura seja, acīmredzot saistāms ar vēlā paleolīta laikmeta Eiropas iedzīvotājiem. Šo iedzīvotāju antropoloģiskais tips pārveidojies laikmeta izmaiņu procesā un vēlāk sastopams starp auklas keramikas kultūras pārstāvjiem Igaunijā.⁴⁹

Auklas keramikas kultūras kapulauku kraniooloģiskajam materiālam raksturīga dolihokrānā galva ar lieliem izmēriem, masivitāte, vidēji plata un horizontālā virzienā labi profilēta seja, stipri izvirzīts deguns. Visas minētās morfoloģiskās īpašības liecina par šī tipa piederību pie lielās eiropēidās rases.⁵⁰ Daudzas šī tipa pazīmes, it īpaši masivitāte un sejas platums, dod iespēju auklas keramikas kultūras pārstāvju fizisko tipu novietot starp Eiropas vēlā paleolīta un šodienas Latvijas un Igaunijas iedzīvotāju antropoloģiskajiem tipiem. Lai gan auklas keramikas kultūras pārstāvju tips pēc dažām pazīmēm atšķiras no šodienas iedzīvotāju tipa, tas uzskatāms par mūsdienu latviešu un igauņu antropoloģiskā tipa galveno sastāvdaļu. Spriežot pēc fragmentārā kraniooloģiskā materiāla no Kreiču kapulauka, šis pazīmju komplekss bijis raksturīgs arī neolīta iedzīvotājiem Latvijas teritorijā.⁵¹

Nepārprotami jau Austrumbaltijas teritorijā šis tips izmainījies gan mongoloīdās rases ietekmē, par ko jau tika runāts iepriekš, gan laikmeta izmaiņu procesā, kas saistāms ar galvaskausa lielākā garuma un vaigu kaulu platuma samazināšanos. Laikmeta izmaiņu procesam nav tieša sakara ar šī tipa izcel-

šanos. Un tomēr tieši šī jautājuma pareiza izpratne dos iespēju noteikt šodienas Austrumbaltijas antropoloģiskā sastāva attīstības ceļus un posmus. Diemžēl, lai nopietni pievērstos jautājumam par laikmeta izmaiņu procesu šajā teritorijā, trūkst kraniooloģiskā materiāla.

Tam morfoloģisko pazīmju kompleksam, kas raksturīgs auklas keramikas kultūras pārstāvjiem Igaunijā, tuvākas analogijas atrodam Zviedrijas,⁵² Dānijas,⁵³ Norvēģijas⁵⁴ un Ziemeļvācijas⁵⁵ neolīta kraniooloģiskajā materiālā. Šī teritorija, kur bija izplatīta auklas keramikas kultūra,⁵⁶ praktiski aptver gandrīz visu Ziemeļeiropu. Šeit vēlā neolīta laikmetā iedzīvotāju antropoloģiskajā tipā, kam raksturīga plata seja, vairs nesastopam Eiropas vēlā paleolīta iedzīvotāju raksturīgās īpašības. Tas ir pārdzīvojis zināmas izmaiņas. Teiktais neattiecas uz galvaskausiem no Gotlandes salas,⁵⁷ kur senā tipa pazīmes varēja saglabāties izolācijas rezultātā. Cik zināms, laivas cirvju kultūra bija izplatīta arī Austrumeiropā. H. Moora domā, ka Fatjanovas kultūra, kurai no visām Austrumeiropas kultūrām acīmredzot ir vislielākā līdzība ar Baltijas auklas keramikas kultūru, piederējusi baltu ciltīm.⁵⁸ Paleoantropoloģiskais materiāls nav pretrunā ar šo hipotēzi. Tiesa, galvaskausiem no fatjanoviešu kapulaukiem, kurus pētījis A. Bogdanovs⁵⁹ un M. Akimova,⁶⁰ raksturīga plata seja. Tomēr to nevarētu pilnā mērā uzskatīt par fatjanoviešu antropoloģiskā tipa īpašību, jo materiāls ir ļoti mazs. Jaunais fatjanoviešu kraniooloģiskais materiāls, kas iegūts D. Krainova arheoloģiskajos izrakumos, sniedz jaunus atzinumus. Tas liecina, ka fatjanoviešu seja nav bijusi platāka par seno Austrumlatvijas iedzīvotāju sejām.⁶¹ Citās pazīmēs arī nav manāmas atšķirības.

Tādējādi paleoantropoloģiskie dati runā pretī fatjanoviešu sakariem ar Kaukāzu.⁶² To acīm redzami

⁵² G. Retzius. *Crania Suecica antiqua*. Stockholm, 1900; C. Fürst. *Zur Kranologie der Steinzeit*. — Svenska Vetenskaps Akademi Handlingar. Stockholm, 1912.

⁵³ K. Bröste, I. Jorgenson, C. Becker, I. Brondsted. *Prehistoric man in Denmark (a study in physical anthropology)*, I—II. Copenhagen, 1956.

⁵⁴ K. Schreiner. *Crania Norvegica*, II. Oslo, 1946.

⁵⁵ В. В. Бунак. К вопросу о происхождении северной расы. — «Русский антр. журнал», 14, 1925; Н. Н. Чебоксаров. Монголоидные элементы в населении Центральной Европы. — Уч. зап. Московского гос. ун-та, 63, 1941; Н. Н. Чебоксаров. Антропологический состав современных немцев. Turpat.

⁵⁶ Г. Чайлд. У истоков европейской цивилизации. М., 1952.

⁵⁷ E. Dahr. *Antropologischer Bericht*. — Grām. M. Stenbergen, E. Dahr, H. Munthe. *Das Grabfeld von Wästerbjers auf Gotland*. Stockholm, 1943.

⁵⁸ X. A. Моора. О древней территории расселения балтийских племен. — СА, 1958, 2.

⁵⁹ А. П. Богданов. Исследование черепов фатьяновского могильника. — Grām. А. С. Уваров. *Археология России*. Каменный период, I. М., 1881.

⁶⁰ М. С. Акимова. Антропологический тип населения фатьяновской культуры. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, I. М.—Л., 1947.

⁶¹ Npublicētie R. Denisovas dati par jauniem fatjanoviešu galvaskausiem no D. Krainova izrakumiem.

⁶² Т. А. Трофимова. К вопросу об антропологических связях в эпоху фатьяновской культуры (Антропологический этюд). — СЭ, 1949, 3; М. С. Акимова. Палеоантропологические материалы из Балановского могильника. — Grām. О. Н. Бадер. *Балановский могильник*.

⁴⁷ В. П. Алексеев. Историческое значение антропологических различий между населением западных и восточных районов Латвийской ССР.

⁴⁸ Р. Я. Денисова. К истории формирования антропологического состава восточных латышей и восточных литовцев; К. Марк. *Zur Entstehungen der gegenwärtigen Rassen-typen im Ostbaltikum*; М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики.

⁴⁹ Г. Ф. Дебец. Палеоантропология СССР; G. F. Debetz. *Certain aspects des transformations somatiques de l'Homme sapiens*. — Communications de la delegation sovietique au VI congres international des sciences anthropologiques et ethnologiques. М., 1960; Г. Ф. Дебец. О некоторых направлениях изменений в строении человека современного вида. — СЭ, 1961, 2.

⁵⁰ К. Марк. *Paleoantropoloogilistest uurinistest Eesti NSV-s*; К. Ю. Марк. Новые данные по палеоантропологии Эстонской ССР; К. Ю. Марк. Палеоантропология Эстонской ССР; К. Ю. Марк. Вопросы этнической истории эстонского народа в свете данных палеоантропологии.

⁵¹ Р. Я. Денисова. Палеоантропологический материал из неолитического могильника Крейчи.

apstiprina arī arheoloģiskais materiāls. Rodas jautājums — no kurienes ienākuši baltu priekšteči? Neapšaubāmi, ka auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras pārstāvji ieplūduši Austrumbaltijā no dienvidiem. Bet šis secinājums ir pārāk vispārinošs. Kranioloģiskais materiāls šajā jautājumā nav izšķirošais, jo auklas keramikas kultūras iedzīvotāju antropoloģiskais tips ir līdzīgs tiklab fatjanoviešu tipam, kuru sastopam austrumos, kā laivas cirvju kultūras pārstāvju tipam, kas izplatīts dienvidrietumos. Tomēr, balstoties uz arheoloģiskajiem datiem, var pieņemt, ka laivas cirvju kultūra Austrumbaltijā ieplūdusi no dienvidrietumiem, no Centrālās Eiropas rajoniem. Iespējams, no šiem rajoniem ieplūduši arī galvenie Fatjanovas kultūras elementi.⁶³ Kā jau minēts, paleoantropoloģiskais materiāls uz šiem jautājumiem pagaidām nevar atbildēt.

Somatoloģiskie pētījumi neapšaubāmi rāda, ka Austrumbaltijas iedzīvotāji kopā ar Skandināvijas tautām pieder pie eiropēidās rases ziemeļu nozarojuma. Tie atšķiras no šīs rases dienvidu pārstāvjiem galvenokārt ar gaišāku matu, acu un ādas krāsu. N. Čeboksarovs atzīst, ka lietuviešu vidū sastopami arī dienvidu elementi.⁶⁴ Bet šis atzinums, ja tas arī atbilst patiesībai, nemaina galveno secinājumu. Eiropēidās rases ziemeļu nozarojums parasti tiek iedalīts divās lielās antropoloģisko tipu grupās — rietumu jeb Atlantijas—Baltijas grupā un austrumu jeb Baltās jūras—Baltijas grupā.⁶⁵ Agrāk piederību vienai no šīm grupām galvenokārt noteica pēc galvas indeksa. Vēlāk, pamatojoties uz jauniem Skandināvijā atrastiem materiāliem, tika pierādīts, ka Norvēģijā, tāpat kā Austrumbaltijā un dažās krievu grupās KPFSR rietumu daļā, sastopamas brahikefālās formas.⁶⁶ Tādējādi, diferencējot rietumu un austrumu grupas, par galveno kritēriju jāpieņem pazīmju komplekss, kas šķir eiropēido rasi no mongoloīdās. Šis pazīmju komplekss sastāv no tādām pazīmēm kā vaigu kaulu izvirze, augšējā plakstiņa slēdzējkrokas attīstība un pigmentācijas intensitāte. Jāpiezīmē, ka atšķirība šajās pazīmēs nav liela, tomēr, vadoties no minētā pazīmju kompleksa vien, var diferencēt šīs divas lielās antropoloģisko tipu grupas.

Ja neņem vērā nelielu mongoloīdās rases piejaukumu Baltās jūras—Baltijas formu sastāvā, tad salīdzinājumā ar ziemeļu nozarojumu tipiskāko formu pārstāvjiem tie acīmredzot zaudēs savu morfoloģisko īpatnību. Tādā gadījumā pēdējie atšķirtos no pirmajiem tikai ar lielāku depigmentācijas pakāpi. Tāpēc jautājumam par depigmentācijas cēloņiem eiropēidās rases ziemeļu formās ir ciešs sakars ar mūsu tēmu,

⁶³ X. A. Моора. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии.

⁶⁴ Н. Н. Чебоксаров. Новые данные по этнической антропологии советской Прибалтики. По материалам Прибалтийской этнографо-антропологической экспедиции; М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики.

⁶⁵ Н. Н. Чебоксаров. Основные принципы антропологических классификаций. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XVI. М., 1951.

⁶⁶ Н. Н. Чебоксаров. Из истории светлых расовых типов Евразии. — «Антропологический журнал», 1936, 2; Г. Ф. Дебец. Опыт графического изображения генеалогической классификации человеческих рас. — СЭ, 1958, 4.

kā arī ar Baltās jūras—Baltijas iormu veidošanās vēsturi. Pagaidām antropoloģiskajā literatūrā sastopam dažādas hipotēzes un minējumus par depigmentācijas cēloņiem. Tiešās adaptācijas hipotēze nevar, piemēram, ādas depigmentāciju saistīt ar nelielo saules apstarojuma intensitāti ziemeļos, lai gan dienvidos tumšo ādas krāsu tā izskaidro ar insolācijas pakāpi.⁶⁷ Pagaidām arī netiešās adaptācijas hipotēze nespēj izskaidrot apkārtējās vides mehānisma iedarbību uz organismu un uzrādīt adaptīvās pazīmes, kuru korelatīvās sakarības rezultātā mainītos pigmentācijas intensitāte.⁶⁸

Labāka, pēc autora domām, ir hipotēze, kas intensīvo depigmentāciju Skandināvijā un Austrumbaltijā izskaidro ar recesīvu iedzimto faktoru uzkrāšanos, no kuriem tad arī atkarīga acu, matu un ādas nokrāsas pakāpe. Attiecībā uz eiropēidās rases ziemeļu nozarojumu šo hipotēzi aizstāvēja N. Čeboksarovs.⁶⁹ Viņš konkrētajā gadījumā pielietoja N. Vavilova teorētisko postulātu par recesīvo formu izplatīšanos galvenokārt katras sugas areāla perifērijā, kas izskaidrojams ar dominantes formu grupēšanos sevišķi intensīvas formu veidošanās vietās, t. i., sugu areālu centros, no kurienes tiek izspiesti recesīvi.⁷⁰ Līdzīgs process notiek arī krasas ģeogrāfiskās izolācijas apstākļos. N. Vavilova nopelns ir šis likumsakarības attiecināšana uz cilvēkiem. Ar tās palīdzību viņš izskaidroja depigmentāciju Hindukuša kafīru vidū.⁷¹

Pret hipotēzi par recesīvo iedzimto faktoru uzkrāšanos ziemeļu eiropēidu zonā varētu liecināt tādi fakti kā oikumenas nomalē izolēti dzīvojošo eskimosu un Kanādas indiāņu tumšā pigmentācija. Atbilde te varētu būt šāda. Pirmkārt, recesīvu uzkrāšanās sugas areāla nomalē ir varbūtējs process, kas katrā atsevišķā gadījumā nenotiek automātiski, bez izņēmumiem. Gadījumā, ja kāda etniskā grupa ātri pārvietojas no oikumenas centra uz nomali, tās iedzimtais sastāvs saglabā galvenokārt dominantes faktorus. Otrkārt, šim procesam nepieciešams krietns laika sprādis. Plašā teritorija, ko aizņem ziemeļu eiropēidi, vēlreiz apliecina, ka viņu depigmentācija ir ļoti sena parādība. Tā acīmredzot saistāma ar pirmo cilvēku parādīšanos Ziemeļeiropā, t. i., ar mezolīta laikmetu.⁷² Tādējādi par domāt, ka auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras iedzīvotājiem

⁶⁷ Н. Н. Чебоксаров. Основные принципы антропологических классификаций; Я. Я. Рогинский, М. Г. Левин. Основы антропологии. М., 1955.

⁶⁸ В. В. Бунак. Человеческие расы и пути их образования. — СЭ, 1956, 1; В. В. Бунак. Череп человека и стадии его формирования у ископаемых людей и современных рас. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XLX. М., 1959.

⁶⁹ Н. Н. Чебоксаров. Из истории светлых расовых типов Евразии.

⁷⁰ N. Vavilovs savu uzskatu argumentējis vairākos darbos. Šī jautājuma bibliogrāfiju skat. Ф. X. Бахтеев, Д. В. Лебедев, С. Ю. Липшиц. Академик Н. И. Вавилов. — Грām. Н. Н. Вавилов. Материалы к библиографии ученых СССР. — Серия библиографических наук, вып. 6. М., 1962.

⁷¹ Н. И. Вавилов, Д. Д. Букинич. Земледельческий Афганистан. Л., 1929; Н. И. Вавилов. Избранные труды в пяти томах, I.

⁷² Г. Ф. Дебец. Антропологические исследования в Камчатской обл., 57.—68. lpp.; М. Г. Левин. Этническая антропология и проблемы этногенеза народов Дальнего Востока. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XXXVI. М., 1958, 50.—51. lpp.

Austrumbaltijā nav bijusi raksturīga tumšāka acu, matu un ādas krāsa nekā mūsdienu igauņiem un latviešiem.

MONGOLOIDĀ KOMONENTA IZCELSĀNĀS

Pierādot nelielā mongoļoidā elementa klātbūtni austrumlatviešos un iztirzājot V. Jakimova hipotēzi, kas šo faktu noliedz, daļēji jau tika skarts jautājums par šī piejaukuma izcelšanos. Jautājums skar daudz plašāku teritoriju par to, kas interesē mūs, un iekļaujas problēmā par mongoļoidā elementa ieplūšanu Eiropā mezolīta laikmetā vai pat agrāk un tā ietekmes rietumu robežu.

Rūpīgi analizējot paleoantropoloģisko materiālu un salīdzinot to ar mūsdienu iedzīvotāju antropoloģisko sastāvu, N. Čeboksarovs pārliecinoši pierādījis mongoļoidā elementa izplatīšanos neolīta laikmetā līdz Vācijas vidusdaļai.⁷³ Paleoantropoloģiskais materiāls no Vološkas kapulauka⁷⁴ arī zināmā mērā apstiprina šo uzskatu. N. Čeboksarovs, materiālu trūkuma dēļ visumā neatrisinot jautājumu par mongoļoidā elementa piederību, izteica domu, ka mongoļoidā elementa piejaukums Eiropas iedzīvotājos attiecas nevis uz neolītu, bet gan uz daudz vēlāku laiku. Tādējādi vēl aizvien paliek neskaidrs, kur antropoloģiskajā klasifikācijā novietot mongoļoido elementu, kas konstatēts Eiropā jau neolīta laikmetā.

Mongoļoidās rases galvenā īpatnība ir lieli sejas izmēri. Liels sejas augstums, kas labi izpaužas gan kranioloģiskajā, gan somatoloģiskajā materiālā, raksturīgs Centrālāzijas un Dienvidsibīrijas mongoļoidiem. Starp tiem sastopami vislielākie sejas augstuma izmēri pasaulē.⁷⁵ Šī īpašība raksturīga arī Baikāla antropoloģiskā tipa pārstāvjiem, kas izveidojušies galvenokārt Sibīrijas taigas rajonos.⁷⁶ Bet pēdējo gadu pētījumi rāda arī, ka starp Sibīrijas mongoļoidiem sastopami varianti, kam raksturīga zema seja. G. Debecs un N. Rozovs atklāja tos starp Centrālās Sibīrijas un Vidussibīrijas,⁷⁷ M. Levins — starp Altaja un Sajānu tautām.⁷⁸ Pie kam antropoloģiskajam tipam ar zemāku seju arī raksturīgas spilg-

tas mongoļoidās pazīmes. Antropoloģiskajā literatūrā tas pazīstams kā Katangas tips.⁷⁹ Tā vietu klasifikācijā noteicis M. Levins.⁸⁰

Balstoties galvenokārt uz antropoloģiskajiem datiem par mūsdienu iedzīvotājiem, tika izteikta doma par diezgan plašu Katangas tipa izplatību starp senajām ciltīm kā Rietumsibīrijā un Vidussibīrijā, tā Austrumsibīrijā.⁸¹ Šī uzskata piekritējiem tika izteiktas arī kritiskas piezīmes un iebildumi.⁸² Pēdējā laikā šajā teritorijā iegūtais paleoantropoloģiskais materiāls šo uzskatu neapstiprina. Neolīta un bronzas laikmeta apbedījumos Austrumsibīrijā konstatēti tikai daži galvaskausi ar zemām sejām.⁸³ Tikai vienai neolīta laikmeta galvaskausu sērijai, kas labi saglabājusies Fofonovas kapulaukā, raksturīgs mongoļoidais tips ar zemu seju.⁸⁴ Priekšstats par mongoļoido tipu ar zemu seju starp Aizbaikāla iedzīvotājiem no plākšņu tipa apbedījumiem balstās uz atsevišķiem atradumiem.⁸⁵ Jauns un vēl nepublicēts paleoantropoloģiskais materiāls no Fofonovas kapulauka, ko 1959. gada izrakumos ieguvis prof. M. Gerasimovs, rāda, ka senie Ziemeļāzijas iedzīvotāji pēc sejas augstuma atšķirušies no mūsdienu iedzīvotājiem.⁸⁶ Tātad agrākajiem materiāliem bijis gadījuma raksturs. Iespējams, ka to pašu var sacīt par Aizbaikāla kranioloģisko materiālu. Tātad pagaidām nav drošu materiālu, kas runātu par labu Katangas tipa izplatībai senajā Austrumsibīrijā.

No pirmā acu uzmetiena šķiet, ka tāds materiāls būtu Altaja-Sajānu augstienē⁸⁷ un Rietumsibīrijā.⁸⁸

следования в Западной Сибири. — Тр. Томского гос. ун-та, 148. Томск, 1960; Н. С. Розов. Материалы по антропологии населения Причумылья. — Вопросы истории Сибири и Дальнего Востока. Новосибирск, 1961; Н. С. Розов. Антропологические исследования коренного населения Западной Сибири. — Вопросы антропологии, 6, 1961.

⁷³ М. Г. Левин. К антропологии Южной Сибири (предварительный отчет о работе антропологического отряда Саяно-Алтайской экспедиции, 1952 г.). — Кр. сообщ. Ин-та этногр. АН СССР, XX, 1954.

⁷⁴ Г. Ф. Дебеч. Антропологические исследования в Камчатской обл., 78.—79. лрр.; Г. Ф. Дебеч. Древний череп из Якутии. — Кр. сообщ. Ин-та этногр. АН СССР, XXV, 1956.

⁷⁵ М. Г. Левин. Этническая антропология и проблемы этногенеза народов Дальнего Востока.

⁷⁶ Ю. Г. Рычков. Материалы по антропологии западных тунгусов. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XXI, М., 1961.

⁷⁷ М. Г. Левин. О некоторых вопросах этнической антропологии Северной Сибири. — Вопросы антропологии, 12, 1962.

⁷⁸ В. П. Якимов. Череп человека бронзового века из Якутии. — Грām. А. П. Окладников. Ленские древности, 3. М.—Л., 1951; Г. Ф. Дебеч. Древний череп из Якутии.

⁷⁹ Г. Ф. Дебеч. Палеоантропология СССР, 55.—56. лрр.; И. И. Гохман. Материалы по антропологии древнего населения низовьев Селенги. — Кр. сообщ. Ин-та этногр. АН СССР, XX, 1954.

⁸⁰ И. И. Гохман. Антропологические материалы из плиточных могил Забайкалья. — Сб. Музея антропологии и этнографии АН СССР, XVIII. М.—Л., 1958.

⁸¹ G. Lebedinskas un M. Gerasimovas republ. dati.

⁸² Г. Ф. Дебеч. Расовые типы Минусинского края в эпоху родового строя. — «Антропологический журнал», 1932. 2; Г. Ф. Дебеч. Палеоантропология СССР, 61.—63., 129.—134. лрр.; В. П. Алексеев. Материалы по палеоантропологии населения Минусинской котловины времени таштыкской культуры. — Кр. сообщ. Ин-та этногр. АН СССР, XX, 1954.

⁸³ Г. Ф. Дебеч. Палеоантропология СССР, 148.—151. лрр.; В. П. Алексеев. Палеоантропология Хакасии эпохи железа; И. М. Золотарева. Череп из Перейминского и Козловского могильников (Средняя Обь). МИА, 58. М., 1957.

⁷³ Н. Н. Чебоксаров. Монголоидные элементы в населении Центральной Европы. — Уч. зап. МГУ, вып. 63, 1941.

⁷⁴ Г. Ф. Дебеч. Череп из эпилеолитического могильника у с. Волошского (Предварительное сообщение). — СЭ, 1955, 3.

⁷⁵ Я. Я. Рогинский. Человеческие расы. — Грām. В. В. Бунак, М. Ф. Нестурх, Я. Я. Рогинский. Антропология. М., 1941; Г. Ф. Дебеч. Антропологические исследования в Камчатской обл.; М. Г. Левин. К вопросу о южносибирском антропологическом типе. — Кр. сообщ. Ин-та этногр. АН СССР, XXI, 1954; Я. Я. Рогинский, М. Г. Левин. Основы антропологии.

⁷⁶ Я. Я. Рогинский. Материалы по антропологии тунгусов Северного Прибайкалья. — «Антропологический журнал», 1934, 3; М. Г. Левин. Антропологические типы Сибири и Дальнего Востока. — СЭ, 1950, 2; М. Г. Левин. Древние переселения человека в Северной Азии по данным антропологии. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XVI, М., 1951; М. Г. Левин. Этническая антропология и проблемы этногенеза народов Дальнего Востока.

⁷⁷ Г. Ф. Дебеч. Селькупы (Антропологический очерк). — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, II, М., 1947; Н. С. Розов. Материалы по краниологии чумльцев и селькупов. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XXXIII, М., 1956; Н. С. Розов. Антропологический состав древнего населения средней Оби (селькупов). — Уч. зап. Томского гос. ун-та, 32. Томск, 1958; Н. С. Розов. Антропологические ис-

Seit mongoloīdie tipi ar zemām sejām ir konstatēti gan bronzas, gan agrajā dzelzs laikmetā. Apmēram agrā dzelzs laikmeta sākumā šis tips sastopams jau novadā ap Kamu.⁸⁹ Sākot ar šo periodu, tas eksistē līdz pat mūsdienām, par ko liecina antropoloģiskais materiāls.⁹⁰ Taču šajā materiālā saskatāms arī eiropēidā tipa piejaukums. Tādējādi šī tipa raksturīgā īpašība — zema seja, iespējams, izskaidrojama ar eiropēido elementu piejaukumu.

Šī raksta autors jau agrāk izteicis domu, nepamatojot to ar īpašiem argumentiem, ka mongoloīdais tips ar zemu seju var būt divējādas dabas.⁹¹ Jeņisejas baseinā tas varētu būt lokāls variants, kura izcelšanās līdz šim vēl nav skaidra, bet Rietumsibīrijā — eiropēidā elementa piejaukuma rezultāts.

Pieurālu un Rietumsibīrijas tautu mongoloīdais tips, kam raksturīga zema seja, radies neolīta laikmetā. Par to liecina plašs paleoantropoloģiskais ma-

teriāls.⁹² Neapšaubāms ir tas, ka šis tips piedalījies somugru tautu antropoloģiskā sastāva veidošanā Pievolgā un diezgan labi izteikts komiešos,⁹³ mariešos,⁹⁴ udmurtos⁹⁵ un mordviešos.⁹⁶ Tas pārstāvēts arī kranioloģiskajā materiālā no seno somu kapulaukiem.⁹⁷ Nelielais mongoloīdās rases piejaukums, kas konstatēts Austrumsibīrijas iedzīvotājos, saistāms ar mongoloīdo tipu, kam raksturīga zema seja. Tas izveidojies senatnē mongoloīdo un eiropēido elementu saskāres rezultātā. Antropoloģiskajā literatūrā tas nosaukts par Urālu tipu.⁹⁸ No Katangas tipa tas atšķiras ar eiropēidās rases piejaukumu, tādējādi vāji izteiktais mongoloīdais komponents, kas raksturīgs Austrumlatvijas XVIII gs. kranioloģiskajam materiālam, acīmredzot ir vissenāko PSRS Eiropas daļas, Urālu un Rietumsibīrijas iedzīvotāju jauktā eiropēidi mongoloīdā tipa piejaukuma sekas.

⁸⁹ Т. А. Трофимова. Черепа из Луговского могильника ананьинской культуры. — Уч. зап. Московского гос. ун-та, 63. М., 1941; Т. А. Трофимова. Черепа из Гулькинского могильника ананьинской культуры. — МИА, 42. М., 1954.

⁹⁰ М. С. Акимов. Антропологические данные по происхождению народов Волго-Камья. — «Вопросы антропологии», вып. 7, 1961.

⁹¹ В. П. Алексеев. Черепа из древних погребений на территории Тувы. — Уч. зап. Тувинского НИ ин-та языка, литературы и истории, вып. III. Кызыл, 1955.

⁹² Е. В. Жиров. Заметка о скелетах из неолитического могильника Южного Оленьего острова; Г. Ф. Дебец. Палеоантропология СССР, 83, 87., 92.—95. lpp.; Г. Ф. Дебец. К палеоантропологии Урала. — Кр. Сообщ. Ин-та этногр. АН СССР, XVIII, 1953; М. С. Акимов. Новые палеоантропологические находки эпохи неолита на территории лесной полосы европейской части СССР. — Кр. сообщ. Ин-та этногр. АН СССР, XVIII, 1953.

⁹³ Н. Н. Чебоксаров. Этногенез коми по данным антропологии. — СЭ, 1946, 2.

⁹⁴ В. В. Бунак. Антропологический тип черемис. — «Русский антропологический журнал», вып. 3—4, 1924; П. И. Зен-

кевич. Физический тип горных и луговых мари; К. Ю. Марк. Этническая антропология мордвы. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, XVIII. М., 1960.

⁹⁵ П. И. Зенкевич. Характеристика восточных финнов. — Уч. зап. Московского гос. ун-та, 63. М., 1941.

⁹⁶ В. В. Бунак. Антропологический тип мордвы. — «Русский антропологический журнал», вып. 3—4, 1924; К. Ю. Марк. Этническая антропология мордвы. — Тр. Ин-та этногр. АН СССР, нов. серия, LX. М., 1960.

⁹⁷ Г. Ф. Дебец. Черепа из финских могильников. — Сб. Музея антропологии и этнографии АН СССР, VIII. Л., 1928; Г. Ф. Дебец. Турко-финские взаимоотношения в Поволжье по данным палеоантропологии. — «Антропологический журнал», 1932, 1; Г. Ф. Дебец. Палеоантропология СССР, 214.—220., 229.—230., 238.—241. lpp.; В. В. Седов. Антропологические типы населения северо-западных земель Великого Новгорода; Т. И. Алексеева. Черепа из Мурманского могильника. — СА, 1959, 1.

⁹⁸ Г. Ф. Дебец. Опыт графического изображения генеалогической классификации человеческих рас. Par šī tipa izcelsmi skat. В. П. Алексеев. О смешанном происхождении уральской расы. — Вопросы археологии Урала, вып. 1. Свердловск, 1961.

КРАНИОЛОГИЯ ЛАТГАЛОВ В СВЯЗИ С ВОПРОСАМИ ИХ ПРОИСХОЖДЕНИЯ

В. Алексеев

РЕЗЮМЕ

Автор исследовал серию черепов XVIII в. из могильника под Лудзой, который был раскопан им в 1957 г. Это исследование, а также сопоставление изученных материалов с синхронными краниологическими и палеоантропологическими сериями позволяют прийти к некоторым выводам.

1. В составе населения восточной Латвии в XVIII в., так же как и в составе современного населения, фиксируется небольшая монголоидная примесь.

2. Сравнение черепов XVIII в. из восточной и западной Латвии показывает, что в составе западных латышей монголоидная примесь не прослеживается.

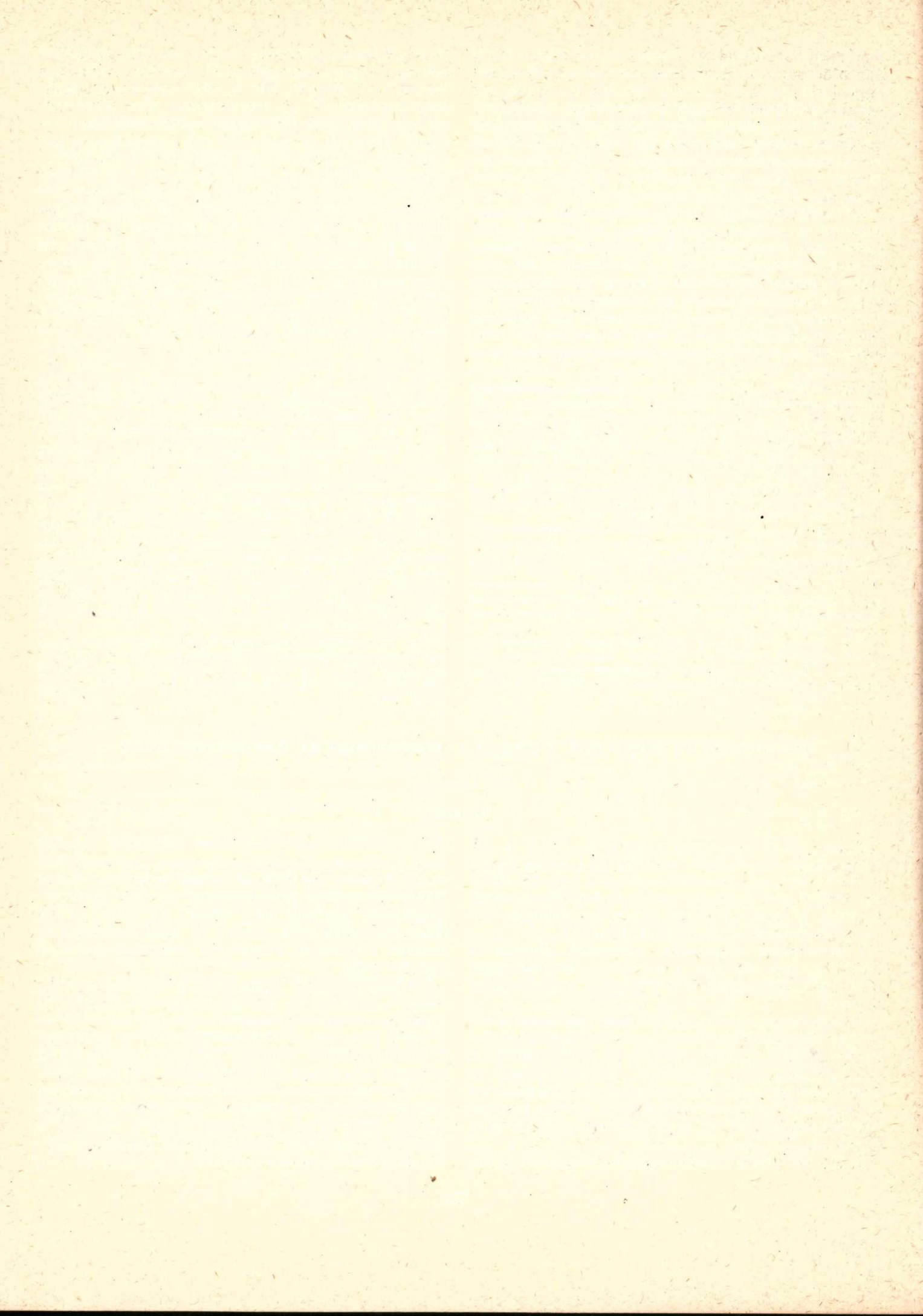
3. Средневековое население Латвии также не обнаруживает монголоидной примеси (это касается и населения восточных районов) и в этом отношении больше похоже на западных, чем на восточных латышей.

4. По-видимому, монголоидный компонент в со-

ставе средневекового населения восточных районов был представлен в тех этнических группах, для которых был характерен обряд трупосожжения. Поэтому в нашем распоряжении нет палеоантропологических материалов, чтобы его обнаружить. Происхождение этих групп, по всей вероятности, связано с финской этнической средой в широком смысле слова.

5. Происхождение основного европеоидного компонента латышского народа восходит к населению культуры шнуровой керамики и боевых топоров и через него — к первоначальным насельникам северных районов Европы, заселившим их в эпоху мезолита. На севере они подверглись депигментации.

6. Происхождение монголоидного компонента латышского народа восходит к населению культуры ямочно-гребенчатой керамики и через него — к древнему населению Западной Сибири. Возможно, оно отличалось низкочислестью.

PAR DAŽIEM LATVIJAS PSR AUSTRUMDAĻAS KAPEŅU UN APMETŅU TOPONĪMIEM

K. Kurcalts

Latvijas PSR kultūrai veltīti ievērojami pētījumi gan Latvijā, gan ārpus tās robežām. Par Latvijas iedzīvotāju valodu, senlietām, senajām apmetnēm, kapenēm vai kapsētām un dzīves veidu publikācijas devuši arheologi,¹ etnogrāfi² un valodnieki.³ Līdz ar šiem pētījumiem kļuvušas zināmas daudzas pirmatnējās apmetnes un senās materiālās kultūras priekšmeti. Arheoloģiskos priekšmetus vai senlietas un ne daudzās metāla apstrādes iekārtas pētījuši arī dabas zinātņu pārstāvji.⁴ Vairāku laboratoriju analīzes un pētījumu metodes (rentģenoskopiskā, mikroskopiskā, spektrālā u. c.) ar instrumentu un iekārtu izlietojumu seno kultūru pētniecībā sekmīgi precizē šo kultūru matērijas un reālo eksistences formu attieksmes.

Valodā saglabājas daudz vissenāko un arī visjaunāko apdzīvoto un neapdzīvoto vietu nosaukumu u. c. vārdu, kas dod iespēju izdarīt secinājumus par kādas noteiktas sabiedrības leksikas, fonētikas un sintakses attīstību. Vietu nosaukumus jeb vietvārdus pētī t o p o n ĩ m i k a — viena no jaunākajām sabiedrisko zinātņu nozarēm.

Senatnē vietvārdus lietoja, tāpat kā lieto tagad, ģeogrāfisku vietu raksturošanai vai apzīmēšanai. Zemju, apgabalu vai novadu vietvārdi bieži vien atvasināti no tautu vai seno cilšu nosaukumiem. Par šiem toponīmiem ne vienmēr iegūti vienprātīgi secinājumi.² Arī augšzemnieku izlokšņu runātāji jau no seniem laikiem dzīvo Vidzemē, Kurzemē, Zemgalē, Latgalē un Sēlijā. Tātad ar šiem apgabaliem nesakrīt ne etnisko vienību, ne latviešu valodas dialektu izplatības robežas^{3c}, kaut arī pa laikam šiem apgabaliem bijusi administratīva nozīme. Senkrievu hroniku *лѡгыгола*, kas atbilstu tagadējam *Latgales* vārdam, XII un XIII gs. aptvēra visas latviešu zemes ziemeļos no Daugavas, t. i., arī Vidzemes austrumu daļu. Pēc 1210. gada vācu iekarotāji oficiālos dokumentos šīs zemes sauca par *Lettia* Indriķa hronikā (XII, 6; XIII, 4; XIV, 10; XV, 2; XVIII, 2; XXVII, 2; XXIX, 3), lietoja arī nenoteiktos *uni-versa Letthigallia* vai *Letthigallia* (X, 3; X, 15; XI, 6; XII, 6) u. c., kas atbilda senkrievu *лѡгыгола* apgabalam, kurā ietilpa arī Tālava. Vēl 1288./89. g.

ziemā, aprakstot Ipatija hronikā lietuviešu karagājienu Livonijā no Rīgas līdz Otepē, Tālava minēta Latgalē.

Līdzīgi Latgalei arī pārējo Latvijas apgabalu — Kurzemes, Zemgales un Sēlijas robežas un etnoģenēze vēl ir neskaidra, lai gan par pašu nosaukumu cilmi sameklējama viena otra publikācija.² Par augšzemnieku apgabala senvietām un senlietām bagāts fakts materiāls etnoģenēzes un šā apgabala kultūras pētījumiem atrodams arheologu publikācijās,^{1b,c} kurās sastopam arī letgaļu jeb latgaļu un sēļu etnonīmus, jau sākot ar m. ē. pirmajiem gadsimtiem.

No tagadējiem ģeogrāfiskajiem nosaukumiem lielāku nozīmi valodnieki piešķir hidronīmiem, taču vienaldzīgi nevar pamest kapeņu, seno apmetņu, pilskalnu un senu kultūras priekšmetu atradumu vietu vārdus, kas bieži vien ir vienīgie senākie vēstures liecinieki.

1

KAPENES (kapulauki)

Augšzemnieku apgabalā vecākās izpētītās kapenes saistītas ar neolīta laikmeta kultūru. Par mezolīta apbedījumiem ziņas no zvejniekiem IV g. t. p. m. ē.

Ludzas rajonā Kreiču⁵ senvietā Isnaudas upes labajā krastā Zaļajā kalnā pie Lielā Ludzas ezera izrakumi izdarīti no 1955. līdz 1958. gadam, atsegti 23 apbedījumi no II g. t. p. m. ē. pirmās puses un vidus vai trešā ceturkšņa: 19 mirušie guldīti bedrēs, 4 — apbedīti virs pamatzemes. Bez atsevišķiem apbedījumiem atsegti arī dubultapbedījumi. Izstiepts stāvoklis atrasts 13, saliekts 6, sēdus 3 apbedījumos. Dubultapbedījumi orientēti DA virzienā, pārējie nenoteikti. Kopā ar skeletiem maz senlietu, 11 apbedījumiem tādu nav atrasts nemaz.

Apbedījumus saliektā stāvoklī arheologi saista ar laivas cirvju kultūras etnisko grupu. Antropologi Kreiču kapeņu galvaskausu formas atzīst par eiropēdām un mongoloīdām.

Minētās kapenes nosauktas padomju saimniecības kokaudzētavas Kreiči vārdā, jo atrodas šās saimnie-

¹ Bibliogrāfiju skat. raksta beigās, 133. lpp.

cības tuvumā. Mērdzenes ciemā ir **kreiču** purvs. Apdzīvota vieta **kreiči**² vēl zināma tikai Sidgundā, «kreiča» pl Zemītē, **kreičuōzuois**² Vidrižos, **kreicene** pl Džūkstē u. c. Par Vidrižu ozolu stāstīts, ka pie tā kļaušu laikos bijusi soda vieta.^{3f} J. Endzelīns 3f2, 130 minētos vietvārdus saista ar liet. **Kreikiu** kaimas? Vēl tagad **kreiča** vārds ar *-ei-* saknē sastopams visos dialektos: Zemītē — vidus, Vidrižos — libiskajā, Ludzā — augšzemnieku. Vecāka, šķiet, **Kreita** pakalne Gaiķos (3f2, 131). Ja plavas un koka vārdus varētu saistīt ar tāda paša celma uzvārdu, tad apdzīvojamās vietas un purva vārdam ir vecāka vēsture. Par pirmbaltu *ei*, kas saglabājies dažos biežāk lietojamos vārdos pat visās baltu valodās, piemēram, liet. *eimi*, latv. *eimu*, pr. *ēiti* (tag. 3. pers.), skat. J. Endzelīna Lskf 15. §. Parasti uzsvērtās zilbēs lietuviešu un latviešu valodā *ei>ē>ie*, kas latviešu augšzemniekiem visnotaļ pārveidojies par *i*. Latviešiem *č<cj*; augšzemniekiem arī no krievu valodas un veca *t'*, ko vidusizloksnēs izrunā kā *ķ*. Daudzās augšzemnieku izloksnēs regulāri *ķ>č*, ja tas tieši neseko aiz *š*, par to A. Ābele FBR XX, 213. No Salacas zināms verbs *kreicāt*, 1) šķērsot, krustot, 2) bezmērķīgi staigāt (Lvv papildinājumu I, 647), no Aknīstes *kričs*, Ergļiem *kričiņš* «kāds tikla veids», liet. *krietī* «zvejot», latv. *kriet* (Lvv II, 284, papildinājumu I, 657). Verbs *kriet* līdz ar seno dzīves veidu izzūd. Arī krijas un dažādi pinumi saistās ar senu pagātņi. Pārpurvošanās procesu raksturo *krece*, *kre-cēt* (Lvv II, 270), *krecekļis* (Lvv papildinājumu I, 646), kuru nozīmju paralēles ir *receklis*, *recēt* (Lvv III, 501). Ilūkstes *kriētiņš*², *kriēts*² «kāds tikla veids vai pinums» salīdzināms ar kuršu *krieķis*, kur *ķ<t'*, bet, tā kā augšzemnieki *ķ>č*, tad *kaķis>kačs*, arī *kreiči<kreīķi<kreit'i*. Rūjienā, piemēram, *ei<ē<ā*, tur *kreitīņš* zināms ar *krātiņa* nozīmi, sal. *āmurs>ēmurs* (Lvv II, 271).

Paralēli minētajām formām ar *ei>ē>ie* sastopami vietvārdi ar *il'i* saknē: **kriči** z Briņķos, Taurkalnē, «kriču atvars» Sērenē, «kričis» diķis Jaunpili, **kričs** z Burtņiekos, «Kričkalns» Zūrās (sal. 3f2, 134, 140, 141 u. c.), kur tie saistīti ar *kričs*, *kriči* vai *kriči* (3e II, 282, papildinājumu I, 657).

Vietu nosaukumu sakņu patskaņu kvantitāte un patskaņu kvalitāte variē un ne vienmēr ir pakļauta kāda etniskā apgabala normai, ko veido šā apgabala iedzīvotāju valodas vēsturiskais process. *Kriet*, *krejot*, *kreims*, liet. *krēkenas*, «pirmpiens», *krēkti* «saiet, biezēt, recēt»; latv. *piens*, liet. *pienas*, jaunpersu *pinū* «skābs piens», senindiešu *páyah*, latv. *guovs*, senindiešu *gāuh*, avestas *gāuš* attiecināmi uz indoeiropiešu radu valodu leksikas kopības laikmetu, kad vēl nebija pārāk izmainījušies vārdi, kā tas notika vēlākajās indoeiropiešu tautu valodās. Kādu laiku *kriet* bijis zvejas veida vai verba *zvejot* sinonīms. Arī *ziūs*||*zuvs*, liet. *žuvis* cilme no senbaltu **žūs*, liet. *žūti*. Senbaltiem un senslāviem ir dažādi zivs vārdi (3e IV, 730). Krievu **зѣвъ* aizstājusi *рыба*. Par *кринка*, *криница* variantu cilmi skat. 3 n 386.

Kreiču vārda cilme no indoeiropiešu valodu kopīgās saknes **krei* «šķirt, atdalīt, plēst, griezt» (3e II 277) un skat. K. Būga RR II 652, 953.

Par *isnaudas* mun Zvirgzdenē 3fl 367; *isnauda* u ietek Lielajā Ludzās ezerā. Upe plūst pa zemām

ieplakām un lejas daļā — pa purvāju, tecējums lēns. Citur šādi vietvārdi nav reģistrēti, to nozīme tuva vārdiem *snauda* (Lvv III, 972), *iesnaudināt* (turpat, II, 68, papildinājumi I, 543), *snaust* (III, 973 skk.); sal. *kapupīte* Kusā u. c., liet. *snaudā* «snauža».

Ludza — vairāk izplatīta augšzemnieku dialekta apgabala apmetņu un hidronīmu nosaukumos: **ludzas** ez Beļavā, **lielais** un **mazais ludzas ezers** pie Ludzas pilsētas, **ludzas ez** Stāmerienē, **ludzas** u iztek no Lielā Ludzas ezera un ietek Rītupē no labās puses, **ludza**||**ludzīte** Rauzas sānupe, **ludzas** pilsēta, rajona centrs, **ludzes z**, **ludzis z** Smiltēnē, Litēnē, **ludzēns z** Burtņiekos, **ludzenieki** c Vidsmuižā; pilnīgāk 3f2, 343 skk., kur tie sastatīti ar liet. **Lugas** ka, iluru **luga** «purvs» (par to arī Bernekers,^{3g} Trautmanis^{3g}, Jokls u. c.). J. Endzelīns Lvv II, 509 **ludza**, liet. *l (i)ūgas* «Morast», slv. *Luža* «Pfütze, Lache» saistījis ar *Lucka*, kas laikam esot no **ludz(i)ka*. Ludzas vārds bijis pazīstams pirms *k*, *g* pārveides par *c*, *dz*, un, ja tas saistīts ar iluru valodu, tad šos sakarus var attiecināt uz bronzas laikmetu (1300.—500. g. p. m. ē.).

II g. t. beigū un I g. t. pirmās puses apbedījumu kultūru Daugavas labajā krastā raksturo ap 20,5 km no Rīgas **rezņu**^{5b} kapenes (uzkalniņi). Te saskaitīti 8 šādi uzkalniņi, kur apbedījumi ilguši ap 600 gadu. Arheologi minētās kapenes nosaukušj tuvākās apdzīvotās vietas vārdā. **reznes**, kā tas «Arheoloģijas un etnogrāfijas» III, 21, 3. att. u. c., tātad arī *reznes rezņu* kapenes, ne *reznu*, kā III, 19. un citur. Gadās lasīt, ka šo pašu vietu sauc par **rēznu**. No Doles minēta *rezne* (klints sēkle Daugavā), no Salaspils ar to pašu nosaukumu krāce Daugavā (3i I, 38, 58), no Daugmales (agrāk Lives) straume (arī Glumā klints) (3j II, 246, 20). Tātad *rezne* — straume, sēklis, krāce Daugavā, apdzīvota vieta pie šās krāces, senvieta. Minētajā 3. att. pie Reznēm atzīmēta otra apdzīvota vieta **Krāces**, trešā — **Tiši** un 20, 2. att. arī **Tisi**, kas jau senāk minēta no Salaspils, 3i I, 58. Šāds māju vārds arī Ikšķilē, 3i I, 39.

Daugavas kreisajā krastā pie Reznēs sēkļa atrodas Daugavas||Daugmales pilskalns. Reznēs klints un sēklis Daugavas ūdeņus sašķēļ divās straumēs, kuras plūst ap salu, senu apmetņu vietu.

Par *krāce* vietvārdiem skat. 3f2, 128 un tālākās lpp., kur šās ligzdas vārdi saistīti ar *krāce*, *krācējs*, liet. **kriok-upys**, **krókavas** ez un senprūšu **crocow** ez: par cilmi 3e II, 265, 266<*krākt*.

Līdzīga nozīme ir *reznes* vietvārdiem, taču to cilme neskaidrāka; šķiet, ka šās ligzdas vārdi saistāmi ar indoeiropiešu valodu sakni **rei* 3k «griezt, plosīt, šķelt» un šādu vietu raksturīgo troksni «krākt, ribēt, šākt». Baltu valodās *ei>ē>ie* (*ie* arī no *en*), kas latviešu izloksnēs paglābies sakņu zilbēs dažādos šo sakņu variantos ar *rei-*, *rē-*, *rie-*, *ri-*: *riezt*||*riest*, liet. *riēsti* «winden, rollen, winckeln» (3e III, 546 skk.); riezis, rieža 551; riēt, liet. rieti, senindiešu *rāyati* «bellt» (548 skk.), vārdi ar *rei-* 504 skk., ar *ri-* 522 skk., ar *rī-* 534 skk., ar *rēz-* pilsētas vārds **Rēzekne**, vācu «Rositten», liet. *Rēzīte* (K. Būga KSn. 254; Lgr. 250. lpp.). Šo pašu pilsētu vecākie maltieši sauc par **rēzņu**||**rezņu**, šā rajona lielāko ezeru par **rēznas**||**rāznas**. Tādi vietvārdi bijuši arī senprūšu zemēs: 1243. gadā prūši sakauj ordeņa spēkus **Rēzavas** ezera

apkaimē. Vairumā minēto vārdu saknē ē (garš); liet. *rēžyti* atbilst latviešu *griezti* (3e I, 662 skk.); *reznes* vārds darināts ar piedēkli *-ne-* kā *riezne*, griezne (skat. Lgr. 289 skk.); piedēklis *-kn-* bieži vien latviešu valodā no senāka *-tn-* (Lgr. 250. lpp.).

tisi ap: Gaujienā *tisītis* «kaķītis», turpat *tisele*² «kaķe», Valtaiķos *tisele* «die Deichsel» ar libisku *t<d*; Rūjienā *tisis* «ein kleiner Topf», Mazsalacā **tisis** z, turpat uzvārds Bērtītisis; sal. *lit* u. c. (3e IV, 204. un tālākās lpp.). Iespējams, ka vēlākā libiešu apgabala senākais latviešu vārds bijis *diza*, *dīzis* vai *dīža*: Trikātā *dizinis* «ein ausgelassener Mensch», *dīža* vairākās vietās — «nemierīgs, bagāts un labi pārticis cilvēks vai dzīvnieks, kas dižājas, dižuojas, dižļājas, ir *dižuoņis*» (3e I, 479); skat. *didit* 477, *diet*, senindiešu *diyati* «fliegt», gr. *δρεω* «drehen», *δρωος* «Wirbel» (483 skk.); *dīžas* z 3f1, 220.

Daugava||**Duna** ziemeļnieku sēgās par dāņu vikingu Hadingu u. c. minēta «apud Dunam urbem» no IX gs. beigām. Daugavas pazīstamākie nosaukumi citās valodās **Dūna**, **Dīna**, **Dvīna**, **Veina** (3d 34, 35; 3f1, 198), kur minēta vārda izplatība un cilme no *daudz*, liet. *daug*, *daugi* vai *daugia*, gotu *daug* «taugt» (par piedēkli Lgr. 138. §.).

Kalniēši 3f2, 16 skk.: *kalns*, liet. *kalnas*, *kalva* no *cēlt*, latīņu *collis* «Hügel», *columen*||*culmen*, «Gipfel», gr. *κολωνός* (3e II, 142, 143, 146), par **dvīna** M. Fasmers Kev 1, 488., mūsu **daugavas** etim. pie *dviets* v.

Jurupīte, kā norādīts dažās publikācijās, vārdu mantojusi no Sv. Jura baznīcas, kas atradies pie šās upītes. Tā tas varētu būt, tomēr visus tādus skaidrojums nevar pārliecināt, jo upīte ar kādu nosaukumu būš bijusi arī pirms baznīcas celšanas. Iespējams, ka jau pirms baznīcas celšanas minētā upīte saukta tāpat un ka vienu no ordeņa baznīcu patroniem, Sv. Juri, tai piedēvējuši kristīgās ticības sludinātāji. Strautiņa nosaukuma vecākās nozīmes paralēle saglabājusies arī austrumslāvu dialektā verbā *юрить* «steigties», *юръ* «*бойкое место*» un adjektīvā *юркуй* «straujš, kraujš, jaujš» 3e 97 skk. Jurupīti iespējams saistīt ar *jūras* vārdu, liet. *jaura* «purvaina vieta» (Lvv II, 122; par vietvārdiem skat. 3f1, 409), Burtņiekos **jauris** z, Preiļos **jauriņš**, **juragava** z Skaistā u. c.

Arī augšzemnieku apgabalā ar senmantām sevišķi bagātas ir uzkalniņu un zemē ierakto apbedījumu kapenes, kas datējamas ar dzelzs laikmetu.

Jēkabpils rajona Staburaga ciema **Pāķu**^{5d} uzkalniņu kapenēs pie bijušā Mucas kroga Piksteres upes kreisajā krastā atrasti 5 nopostīti uzkalniņi 9—15 m diametrā, 0,25—0,30 m augstumā. Atradumi — bezripas gludā, švikātā keramika, 20 bronzas lunulas no kaklarotām, bronzas rotadata ar ripas galvu, bronzas lentveida aproce, br. krustveida piekariņš, dzelzs spieķadata, šaurasmens cirvis u. c. priekšmeti, krama šķembas, bronzas plakanspirāles pakariņš ļauj datēt kapeņu sākumu ar I g. t. p. m. ē. vidu; tajās visvairāk apbedīts II—IV gs. Pāķu apmetne atrodas Daugavas lielāko krāču apvidū.

Nav zināms, cik tālu darbojušās Rīgas tirgotāju senās organizācijas pa sauszemes un ūdensceļiem transportēto preču izkraušanā, svēšanā, novietošanā noliktavās vai piegādē pircējam, taču to brālību nozīme arī Daugavas tirdzniecības ceļa apkalpē ir sena

un ilgusi gadsimtiem. Katrā Rīgas rātes transporta amatu artelī jeb pātiņā sākumā apvienojās pa 6 vīriem. Nesēji un arī zvejnieku pātiņiem piederēja apmetnes, noliktavas un citi īpašumi Daugavas baseinā. J. Endzelīns verbu *pātēt* saista ar gotu *fōdjan* «ernähren, füttern» (Lvv III, 191). Šāds saistījums labi iederas tirgotāju un ceļavīru atpūtas apmetņu vēsturē. Paralēles šā apgabala raksturošanai varētu sameklēt indoeiropiešu adj. **pētus* vai **pētios* «steil», latv. *pēši* «kraujš, straujš», Daudzseses upīte **pātīte**||**pētīte** ļoti atgādina lietuviešu *puotà* «dzīres», senprūšu *pūton*>*poūton* «dzert», latīņu *pōtus* «dzerts, dzēris», sanskr. *pāti* «dzer!». Vietvārdi **pāķis**, **pācis**, **puoķis** saglabājuši ziņas par senām tirgotāju un ceļinieku apmetnēm vai dzertuvēm, kas pārveidojās par ļoti tipiskajiem un populārajiem krogiem. Vietvārdi ar sakni *dzer* dažādās variācijās sastopami arī augšzemnieku apgabalā (3f1, 254 skk.). Sēlpils māju vārdu **pāoķi** (3i II, 365, A) un **pāķu** uzkalnes 366,8 minējis J. Plāķis.

Apdzīvotās vietas nosaukums **muca**, kas vēl senā pagātnē bijusi krogus un ceļavīru atpūtas vieta, norāda, ka vismaz kādu laiku feodālisma laikmetā šē bijis kāds satiksmes mezgls. *Mucas* vārdu J. Endzelīns skaidro ar kontamināciju no *buca* un lejvācu *mulde* (Lvv II, 658), pie tam *buca* «das Fass» aizņemts no senkrievu **бѹча*, dial. **бѹца*. Slāvu valodu *бочка* atvasināta ar sufiksu *-ька* no *бѹча*; *бочка* no *бѹк-*, serbu-horvātu *баквица* «чан, кадка» (Fasmers Kev 1, 202). Var domāt, ka arī citu slāvu *бочка* saistāma ar *бок* «sāns», t. i., trauks, ko raksturo izliekti sāni. Šim slāvu valodu formām atbilst paralēles vācu valodā. Latviešu toponīms *muca* ar tām nesaistās. Tuvāks latviešu *mucas* vārdam krievu senākais *мочага* «dziļa peļķe, bedre», *моча*. Ar to saistāmi mitru vietu nosaukumi, arī upju un kalnu vārdi, piemēram: **mucas** dziļums Svētē, **mucupene** u Jaunlaicē, **mucup** pļ Vandzenē, **muciņi** ap Madlienā (3f2, 450); *mucas* mēra vienība plašāk ieviesta, sākot ar XVII gs., pēc tam radās *pustumucas* u. c. līdzīgi vietvārdi.

Tuvi vietvārdiem, kas atvasināti ar *mucas* vārdu, ir daudzi slapju vietu vai šādās vietās esošu kalnu, salu, mežu u. c. nosaukumi, kas saistāmi ar verbu *mukt*, piemēram: **muka** «ein Sumf, in welchem man einsinkt», *muklis* «eine niedrige, mit dichtem Gebüsch bewachsene Stelle» u. c. (Lvv II, 663).

Pieņēmumu, ka *muca* ir *bucas* un *mulde* kontaminācija, neapstiprina 1) vietvārdi: *māuku*² pu Jaunlaicē, **maūku** pļ Vecaucē, **maūcēji**² z Dolē, Iecavā, vārdi ar **mauc-** Salaspilī, Turaidā, Spārnē, Praulienā, Drabežos, Mārkalnē, **maūčas**² z Klosterē, **maūcive**||**maūč-** u ||**maūče**>Išlicē, **muōkuļi**² z Dzērvē, **-muōkas** ap Vecmokās, Jaunmokās, Tumē, «moku» pu Krotē, **mūkas** ka Iecavā, **mūki** z Dundagā, **mūka**² ka Koknesē, Salaspilī, Vaiņodē, **mūk** pu Zentenē (citi piemēri 3f2, 460. un tālākās lpp.), **muca** pļ Gramzdā, Priekulē, Dundagā, **mucas** dziļums Svētē, **mucu** ka Cīravā, **mucenieks** z Asītē, Cesvainē, Dikļos, Kocēnos, Rucavā, Tāšos u. c., **muči** z Aisterē, Piltenē, **mučene** pļ Kabilē, **mukaušu** ez Mērdzenē, **muka** z Zebrenē, **mukaušava** c Baltinavā, **mukti** ap Livānos, c Silajāņos, z Lāudonā, **muktiņi** z Saukā (citi piemēri 455 skk.); 2) vārdi, kas saistās ar minēto vietvārdu cilmi:

māukl, -cu, *maūkna*, *mauknes*, *māuceklis*, -*īklis*, *maučī* (3e 567 skk.), *maut*, *maunu*, *māvu* 570. (sal. latv. *mādeliēšs*, liet. *māudyti*, slāvu *myti*), *muōka* (bkr. *myka*), *muōcīt* (bkr. *mycūtu*), *mūklis*, *mūknēt*, *mūķene* (tauriņš!), *mūķis*, *mūt* (sl. *myti*), *mūtiēšs* 680. lpp., *mūdīt*, -u, -*iju* (no *mūties*), *mutulis*, *muka*, *mukt*, *muca*, *muceklis* (no *mukt*), *mucināt*, *mucinieks*, *muciski*, *muciši* (bērnu apģērbs), *mucs* (-*jumts Ciblā*), *muči* (sieviešu apģērbs). Jāpieņem, ka *mucas* vārds ir sens latviešu valodas mantojums, kas nav atsevišķi izdalāms no radniecīgiem vārdiem un to kopējās skaņu (fonēmu) sistēmas (*au*, *ōy*, *uo:an*, *ū*, *u*).

Teikto par *mucas* vārdu apstiprina arī 1) **buoķa** vietvārda radniecīgie varianti: **baūkas** z Zentenē, **baūkas** z Dobelē, **Zvārdē**, **bauči** z Dundagā, **baucene** p| Kursišos, **buōka** z Kieģelos, Jaunvālē, **buōķi** z Vecsaulē, (ar -*ūo*-²) **Ābeļos**, **Bērzaunē**, **buōčas** z Strazdē, **buōčiņu** u, **būki** z Dvietē, **būči** z Mežotnē, **būcpiūrs** p| Alsungā, **Gudeniekos**, **būcis** z Duntē, **buka** z Valmierā, **bukas** z Birzgalē, **buči** z Ciravā, **buču** krn Matkulē, **buci** z Bēnē, **bucene** p| Aizputē, **bucenieki** z Līvānos, **buciņi** z Rudbāržos, **Vaiņodē**, **bucišķas** c Naujenē, z Dignājā (sal. plašāk 3fl alfabētā); 2) radniecīgas cilmes vārdi: *bauka*||*bauga*, *baukš* u. c. (3e 267.), *buōka*, *buōkāt*, *buōķis* IV, *buōcis*²||*buoga* (360. un tālākās lpp.), *būcenis*, *būča*, *būda*, *būka*, *būkā*² (-*buokāt*), *būķēt*, *būķis*, *būķšķis* (357. un tālākās lpp.), *buca*, *bucene*, -*es*, -*is*, -*ens*, *bucēt*, -*ēju*, *bucis*, -*ilis*, *buča* (344. un tālākās lpp.).

Ja **piksteres** vārda cilmi saistām ar zivs *pikstes* (*Cobitis Misgurnus fossilis* L.) vārdu un verbu *pikstēt*, tad kā ezerā, tā dūņainajā upē šim zivim varēja būt kāda sevišķa un tipiska nozīme, jo pikstes, ja gaidāms pērkonā negaiss, pikstēdamas nemierīgi peld tuvu pie ūdens virsmas. Verbam *pikstēt* paralēles sameklējamas arī lietuviešu valodā. Taču **piksteres** paralēlforma **piksupe** var arī nesaistīties ar piksti un var būt saglabājusī kādu citu šīs upes raksturojumu vai pazīmi: vai nu no *piksa*, kas minēts 21515. K. Barona dainā un ko Lvv III, 213 saista ar vācu «*ix?*», vai ar otru *piksa* nozīmi «biezs (īpaši cūku) ēdiens»(?). Šo nozīmi varētu saistīt ar upes vārdu, jo netīrs un dūņains ūdens, kāds mēdz būt šādām pa zemieni plūstošām upēm, varētu būt salīdzināts ar biezu un netīru šķidrumu.

piks upei un ezeram varētu būt bijusi kāda nozīme baltu mitoloģiskā dieva Pērkonā etr. *Tinia* || *Dinia* kultā, ko mēdz saistīt ar Jupiteru. Latīņu pareģošanas dievs *Picus* (Piks) atgādina šo tradīciju, ko senprūšu *Pickuls* || *Pickūls*, vsk. ak. *Pickullan*, kas apzīmēja mistisku garu, dievību vai pat velnu un ir saistīts ar verbu *pikts* (Lvv III, 213). Ka šīm tradīcijām bijusi plašāka nozīme, apstiprina vēl tagad latviešu valodā pazīstami izteicieni: «Rauj tevi piķis!», «Kad tevi piķis!», «Lai tevi piķis nosper!».

Agrā dzelzs laikmetā Salas c. p. Boķu uzkalniņu kapeņu (II/III—X gs.) tradīciju nepārtraukts turpinājums ir izpētītās XI—XII gs. **Priednieku** kapeņes. Par *buōka*² vietvārdiem 3fl, 153, par cilmi *buōķis* I un II? Lvv I, 361, kur tālāk minētas arī citas nozīmes. Latviešu valodā atvasinājumu ar piedēkli -*ķ*-maz, taču tas var būt latvisks, jo pirmvalodā galotnē iespējams -**k(a)s* (Lgr. 186. §) u. c. Arī *buōķi* vietvārdos iespējams saistīt ar koka trauku, kurā grūda

un glabāja sāli vai skābputru u. c. Sausnējā apdzīvota vieta **buōķēni**² (sal. *buōķis-duōķis-ieleja*, *vecupe*).

M. Bresava 1960. g. izdārja izrakumus Sērenes c. p. Pungu uzkalniņu kapeņēs, kas attiecināmas uz

III un IV gs.^{5d} J. Plāķis minējis **pungas**² (3j II, 361), Latvijas PSR ZA etnogrāfu 1960. g. ekspedīcijas materiālos — apdzīvota vieta, kapi, mežs **pūngas**². Arī šis vietvārds nepieder pārāk plaši izplatītiem vietvārdiem. Tā cilme¹ neskaidra. Lvv, 413, 1) *punguors*: «pungas pēc ir tirumā nelāga aršana», 2) *pūngas*² «jem., der sich vollgegessen hat» Vidsmuiža, 3) «pumpa, uzpampums» eine Blase, Beule (mit *uñ*) Rūj.; *punguors* «ein kleiner, runder, steiler Hügel». Šādas apdzīvotas vietas raksturotu mazi, apaļi un krauji pauguri. Latviešu vidusizloksnēs *punga* > *pūga* jau krietni agrāk par XII gs., par tā nozīmi un radniecību Lvv III, 445 un 127 I *pāuga*², senindiešu *pūga-h* «Haufe, Klumpen»; citi *punga* varianti Lvv papildinājumu II, 325.

Samērā plašu materiālu par kapeņu un atsevišķo saimju vēsturi no III līdz VII gs. sniedz apbedījumi Slatē. Par **slates** vārda cilmi maz materiālu. J. Plāķis min **slotys**||**slotis** (3j III, 326). Taču šķiet, ka **slots**||**ta**||**te** galotnes līdzīgas Nereta, Subata u. c. Kā zināms, arī senie iedzīvotāji ar vietvārdu raksturoja ģeogrāfisko vietu. Vietvārds bija svarīgu un raksturīgu īpatnību nosaukums, kas apzīmēja kādu tipisku vietas īpašību. Šādiem seniem vietu nosaukumiem ir verbālu adjektīvu raksturs, un tiem nav verbu kārtas. Pasīvā pagātnes divdabja forma, kas šiem vietvārdiem mēdz būt, ir sena. Tā var būt radusies arī no nepārejošiem verbiem un apzīmēt īpašību. Šādi verbāli adjektīvi ir zaudējuši darbības raksturu, un tiem trūkst arī apzīmējamā substantīva, t. i., divdabīs aizstāj substantīva nozīmi. Šādi divdabji darināti baltu, slāvu u. c. indoeiropiešu valodās ar piedēkli -*to* no saknes formas ar zuduma pakāpi. Tagadējā latviešu un lietuviešu valodā to atvasina no infinitīvcelma, taču gadās sastapt arī darinājumus no pagātnes (Lgr. 737. § un M11 gr. I, 794. §). *Slate* < *salate* u, sl. *слатъ*, par cilmi Lvv III, 916, 924 un papildinājumi II, 523.

Lejasdopeļu (Vigantes) kapeņes pazīstamas no XIX gs. beigām, bet tās rūpīgi izpētītas no 1960. līdz 1962. gadam^{5f}; tās datētas ar X—XII gs.

Dažas piezīmes arheologu minēto kapeņu vietvārdiem: **dūopeles**² apciems Sēlpilī, minējis J. Endzelīns 3fl, 248 un J. Plāķis 3j II 365 **duopeles**: Secē **duopju** kalns. Citur šāds vārds nav reģistrēts. Vārda cilme nav pētīta. Latviešu valodā nav ne verbu, ne adjektīvu ar šā vietvārda sakni. Atvasinājumi ar piedēkli -*ēle*, -*ēlis* sastopami visās baltu valodās, un šā piedēkļa cilme saistīta ar indoeiropiešu -*elo-*, kas apstiprina domu, ka senāk šīs formas bijušas daudz plašāk izplatītas un ne tikai ar pejoratīvu nozīmi. Arī tagadējās latviešu valodas dialektos ar piedēkli -*ele*, -*ēlis* ir sastopami deminutīvi ar mazvērtīguma nozīmi un arī vārdi bez šīm nozīmēm. Tagadējā latviešu valodas leksikā, šķiet, nav plašāk zināmu vārdu ar **duop-*, tāpēc jādomā par šā vārda iespējamiem pārveidojumiem vai aizņēmumu, jo ir vārdi ar *dup-* un *duob-*, *dub-*, *dib-*, kuru nozīmes tuvas

Lvv I, 518 un 531 u. c., vietvārdi 3f1 239, 212, 231 un skk.; ar *dip-* nedaudzi piemēri Alsviķī, Sērenē, Bebros un Kauguros, sal. 215; ar *dib-* 211. Iespējama libiešu izrunā **duopele** no **duobele**. Ar **duo-* **dā-* sastopami vietvārdi un sugas vārdu atvasinājumi, kas apzīmē lejas, dziļumus, zemumus; indoeiropiešu saknes **dheub* un **dhoup*, sal. 3f1, 245—249. Arī krievu valodā saglabājušies ar **dynл-* nozīmē līdzīgi vārdi, piemēram: *dynлo* «*duobums*», *dynлистый* «*duobs*». Krievu valodā saglabājies arī purvu vai zemumu putna nosaukums ar šo pašu sakni *dynель* — ķikuts (*Scolopax gallinago*). Medniecībā šim putnam varēja būt senatnē plašāka nozīme. Raksturīgi, ka arī arheoloģiskajā materiālā no Lejasdopelēm atrasts putna attēls, kas varētu būt kāds no šiem medijamo putnu zīmējumiem (M. Fasmers Kev 1,554).

Dienvidos no Daugavas izpētīto kapeņu kultūra apstiprina, ka šai apgabalā nepārtraukti līdz mūsu dienām dzīvojuši viena etniska vienība. Tā pati etniskā vienība dzīvojuši arī Daugavas krastā. Ogres rajonā Lejasbitēnu kapenes sāka pētīt jau ar 1931. gadu, bet sistemātiski to veica ar 1961. gadu.^{5g} Balstoties uz bagātā senlietu klāsta, apbedījumi datēti ar III—X gs.

Aizkraukles **Lejasbitēnu** senvietas nosaukums saistāms ar *bite* (Lvv I, 300), *leja* (II, 447).

Aizkraukles nosaukums jau sen saistījies vairāku pētnieku uzmanību. Par vārda etimoloģiju vairāki skaidrojumi, jo vācu **Ascheraden** pavedinājis agrākos autorus šā vārda cilmi saistīt ar skandināvu un krievu valodu. M. Taube Aizkraukles dažādos ģermānismus **Ascrad**, **Aschrat** u. c. skaidro no **As** — **grad**, **Āss** — r̄pag^{6a}, Saveljevs to saista ar *ask-* (laiva, kuģis), t. i., Aizkraukle būtu bijusi šādu laivu vai kuģu piestātne.

E. Blēse^{6b} ģermānisko **Ascrad** atzīst par neveikli atveidotu priedekli *āz-* un pamatvārdu *krāce*, kas apzīmē «vietu aiz krāces». Šā vārda otru daļu A. Švābe^{6c} jautājuma formā saista ar lietuviešu *krioklys* (ūdenskritums); E. Frenkelis: *aizkrāt* > **Aizkrāte** > **Ascrath** vlv > **Ascheraden** v. Pēc šiem secinājumiem 1) Aizkraukle||Aizkraukne no *aizkraut*, 2) «vieta aiz Kraukles upes»? (3f1, 9 ar literatūru).

Aizkraukles vārds saglabājis liecību par administratīvo centru pie Daugavas pirms vācu iebrukuma XIII gs. sākumā. Vēl tagad Daugavas bīstamāko krāču un ūdenskritumu apvidū vislielāko klinti sauc par **kraukļa** klinti vai **kraukli**. Tā atrodas lejpus Oliņkalna. No Jersikas aiz Daugavas lielākajām krācēm aiz **kraukļa** atradās **aizkraukle**, pazīstamā senvieta un apmetne. Vai te kāda upe saukta Kraukle, kā nedroši minēts norādītajos materiālos, drošāku pierādījumu nav, taču Aizkraukles vārda cilme ir skaidra un latviska arī bez tās.

Agrā feodālisma perioda apbedījumus augšzemnieku apgabalā raksturo izpētītās kapenes Ludzas Odukalnā un Nukšās. Ludzas rajona senvieta Ciblas ezera tuvumā **nukšas**, **nukša** z Lēdurgā (3i I, 47), **nukši** z Stelpē (3i II, 35), «**nukši**» zn Ogrē (3i I, 31); **Ņukši** (Lkv XVI, 32202—32205); vietvārds izplatīts apdzīvojamu vietu nosaukumos libiskajā un augšzemnieku apgabalā; **Nuxsche** uzvārds minēts 1475. g. Rīgas alusnesēju brālības biedru sarakstā, tā etimo-

loģijas norādes E. Blesem «Latv. pers. v. un uzvārdu stud.» I, 217; vietvārdu cilmei tuvāks *ņūkt*, liet. *niūkti* «dumpf dröhnen», intr. «summen, schreien» (3e II, 907); pamatā tam tādi verbi, ar kuriem atdarina kādus trokšņus, piemēram, *ņaukstēt*, *laukšķēt* «knacken, krachen» (3e II, 896, 427).

odu koļnc pie Lielā Ludzas ezera līdzīgs vidusizloksņu vietvārdiem **adu** vai **ādu kalns**: vārdi izplatīti apdzīvotu un neapdzīvotu vietu nosaukumos visu dialektu apgabalos, piemēram, **ādas** z Blīdienē, **ādas**² pļ Talsos, purvs **Ķēčos**, **Zaubē**, **ādu** grāvis Aknīstē, krogs Jaunaucē u. c. (skat. 3f I, 64). Iespējams šos vārdus saistīt ar avestas **adu-** «ūdens, upe», jo minētajai senvietai visapkārt bijis ūdens. Šādu secinājumu atbalsta seni indoeiropiešu vietvārdi ar *ad-*, *ag-* (3f I, 4—6); upju vārdi: ligūriešu **Addua** > **Po**; latviešu **adzele** > **Miegā** > **Gaujā**; **adula** > **Tirzā**.

Tagadējā augšzemnieku apgabala dzelzs laikmeta kapeņu un citas senlietas vecākie latviešu arheologi pieskaita vienai etniskajai vienībai, ko F. Balodis formulējis šādi: «Letgalē (Vidzemes austrumu daļā un Latgalē) un dienvidos no Daugavas (Sēlijā) mēs arī vēlā dzelzs laikmetā redzam tikai vienu — trešo cilti — letgaļus^{116d} (agrāk runāts par zemgaļiem un kuršiem).»

H. Moora (1^a 75. no I līdz IV gs.; 1^a 105. no V līdz IX gs.) minēto kultūru etnisko grupu saistījis ar letgaļu-sēļu ciltīm un to teritoriju, kas jau ar I gs. atradusies tagad. Latvijas PSR austrumos. Vidzemi un Latgali jau tad apdzīvojuši letgaļi, izņemot Vidzemes daļu pie Rīgas jūras līča, īpaši Gaujas un Daugavas ietekas apkārtnē, kur dzīvojuši libieši. Vidzemes un Latgales ziemeļu daļa, kur iepriekšējā periodā (t. i., pirms V gs.) ieplūst letgaļi, pēc V gs. ir jau letgalizēta. Sēļu novads arī tad bijis Augšzeme (t. i., Jēkabpils, Neretas, Aknīstes un daļēji Ilukstes apvidi). Arī H. Moora vēl par atrastajām X—XII gs. senlietām secina: «Viņu (t. i., sēļu — K. K.) materiālā kultūra gandrīz nemaz neatšķiras no letgaļu materiālās kultūras. Tā kā ne arheoloģiskie, ne arī citi avoti neuzrāda nekādu atšķirību starp letgaļiem un sēļiem, aplūkosim arī šajā laika posmā viņus kopēji.» (1a 148.)

Dažas atšķirības sēļu un letgaļu agrā feodālisma perioda kapeņu kultūrā konstatējusi E. Šnore pēc pētījumiem Lejasdopelju kapenēs 5f1, 1^b 12.

Arī jaunāko arheologu pētījumu dati par III—XII gs. senlietām,^{5h} kas atrastas šā laikmeta kapenēs, piemēram, par cirvi, saistīti ar vienādām apglabāšanas paražām un kultūru letgaļu-sēļu zemēs, jo Jaunpiebalgas XIV—XV gs. kapenēs tas atrasts labā ceļu apvidū, t. i., turpat, kur III gs. Ābeļu Boķu⁵ⁱ un Sēlpils Spietiņu apbedījumi. No 500 VII—XI gs. šaurasmens cirvjiem ap 350 atrasti apbedījumos tagadējā augšzemnieku apgabalā. Šie cirvi vēl atrasti arī Austrumlietuvā, t. i., senajā sēļu teritorijā. Tipiski šaurasmens kaujas cirvi ar ornamentētas bronzas lentes aptītu kātu, kas atrasti ar senlietām sevišķi bagātos kapos, var būt varas vai dižciltības zīme. Līdzīgs ir Ludzas Odukalna bagātais apbedījums, kurā atrasts garais divasmens zobens un kaujas cirvis, kas bija novietots starp mirušā kājām, un Lejasdopelju tāda paša tipa apbedījums, kur arī atrada nelielu platsmens kaujas cirvi starp kājām pēdu ap-

vidū, garo divasmens zobenu, uznavas šķēpu un kaujas nazi. Šādas paralēles apbedījumu tradīcijās un liela senlietu vienādība tagadējā Zemgales Augšzemē, Latgalē un Vidzemes austrumos ir vienas etniskās grupas sabiedrības attīstības procesa rezultāts. Šo etnisko grupu, kā zinām, daļa arheologu sauc par *letgaļiem*||*latgaļiem* vai *latgaļiem-sēļiem*. Ir arī publikācijas, kurās vairāk runā par *latgaļiem*. Taču daļa arheologu, kas pētījuši kapenes dienvidos no Daugavas, piemēram, M. Bresava (pētījumi par I g. t. p. m. ē., arī II—IV gs. Pāķos),^{5d} L. Vankina (III—X gs. un XI—XII gs.), E. Šnore (X—XII gs., pētījumi par Lejasdopeles kapenēm), šo kapenu kultūru noteikti saista ar senajiem sēļiem. E. Šnore pierādījusi, ka arī XI gs. ar senlietām bagātākie Lejasdopeļu apbedījumi ir sēļu dziļciltīgo virsslāņu pārstāvju kapenes 5f3.

Letgaļa||*latgaļa* vārdam nav piemēra ne rietumbaltu, ne lietuviešu un latviešu vietvārdu materiālā. Iespējams, ka to cilme ir jaunāka un saistās ar XII gs. un šo vārdu lietošana par etnonīmiem nav pamatojama arī ar arheoloģisko materiālu. Latviešu valodas izloksnēs, šķiet, saglabājušies etnonīmi, kam ir kāda nozīme etnoģenēzes pētījumos. J. Endzelīns pēc Latvijas vietvārdu apkopošanas minējis vietas ar latviešu cilšu nosaukumiem: Kurši jeb Kursieši, Sēlieši, Latvieši, Zeimji, Zaimji, Zaimieši (FBR VI, 8, 9), par *zemgaļa* vārdu V, 8, 9. Par šiem etnonīmiem uzrakstīti arī citi vietvārdu varianti, kas tagadējā augšzemnieku dialekta apgabalā saistās ar senās dzīves centriem, kādi ir arī pirmatnējās apmetnes.

2

APMETNES

Senākās cilvēku dzīves vietas latviešu augšzemnieku dialekta un pārejas izlokšņu apgabalā atrastas Jēkabpils, Rēzeknes, Balvu un Ludzas rajonos un attīcas uz III g. t. p. m. ē.

Pirmatnējās apmetnes ierīkojuši zvejnieki un mednieki ezeru un upju tuvumā, kur viņi dzīvojuši vēl I g. t. p. m. ē.

Saskaņā ar padomju arheologu pētījumiem arī pirmatnējās zvejnieku un mednieku apmetnēs dzīvojuši indoeiropiešu tautu piederīgie. Viņu kultūru raksturo dzintara un krama senlietas, auklas keramika (skujīņas ornamenti), slīpēti laivas cirvjī ar kāta caurumu. Šīs kultūras iedzīvotāju dzīves vietās atrasti arī mājdzīvnieku kauli.

Mezolīta laikmeta apmetnēm piederīgas senlietas atrastas Dvietes upes, Lubānas un Burtņieku ezera baseinos.

Dviete jeb **dviets** (o-celms 3f 1, 249). Turienieši šo apdzīvoto vietu un upi ar ezeru sauc gan par **dvic**², gan **gvic**², beidzamo formu lieto pat biežāk. Par *Dvietes* vārda cilmi rakstījuši K. Ancītis un A. Jansons,³ atzīdami to par senu sēļu valodas piederumu un verbālu atvasinājumu kā *tvans*||*dvans*, liet. *tvānas* «Flut» no verba *tvinti* (Lvv IV, 289). «Arheoloģijas un etnogrāfijas» V, 52, 53 par šo vārdu secināts: 1) *ie* dvietes vārdā no *en*; 2) *dviets*, *-ta* ir senī pagātnes pasīvie divdabji, kas lietoti par adjektīviem un darināti no sena, tagad zuduša nepārejošā verba

**dventi*, kam paralēle saglabājušies lietuviešu valodas pārejošajā verbā *tvinti*. Nedrošas ziņas par *dviest* ir arī latviešu valodas izloksnēs; tas varētu būt **dventi* atliekas. Pēc K. Ancīša un A. Jansona būtu sagaidāms, ka Sēlijā atradīsim vietvārdus **tviti*, **bicēni*, **truoti* u. c., bet tādu formu šai apgabalā nav. Sēlijā ir *tvintiķi*, *bincēni*, *bencēni*, *trantišķi* u. c. Tas liecina, ka daļa sēļu vietvārdu *en* saglabājuši un arī **dvente* varētu būt paglabies. Uzsvērtās zilbēs latviešu un lietuviešu *ie* ir vienāds. Ja pieņemtu, ka *dviet* < **dvent-*, tad jādomā, ka šo vārdu pārveidojuši latvieši vai zemgaļi, kas ar atšķirīgu valodu šai apgabalā būtu dzīvojuši agrāk, un ka sēļi to saņēmuši mantojumā, bet, ja tas tiešām ir vecs sēļu vārds, tam meklējama cita cilme.

Lai gan minētie autori norādījuši, ka *dviets* vārdam līdzīgu vārdu citur Latvijā neesot, tomēr šo vārdu paralēles meklējamas starp augšzemnieku vai sēļu hidronīmiem: **dauguva**, **dvina**, **dunovys** upes, **guovieta** ezers Kārdabā, **guove** — dziļums Sedas un Rūjas ieteku tuvumā u. c. Vietvārdus ar sakni *guov-* J. Endzelīns saistījis ar *guovs* vārdu (3f1, 343); tāda tautoloģija sastopama. Arī *dvieta*||*gvieta* apstiprina *d>g*, kā Lgr. 118. §, un tos iespējams saistīt ar dobjū, zemumu un leju nosaukumiem, kas vairumā ir hidronīmi. Kalētos, Virgā u. c. zināmais **dinvietis** z nav šķirams no vecā Daugavas nosaukuma **dina**. Ja nu sēļi *in>i*, tad **dinvietis** Augšzemē būtu fonētiski pārveidojies par **dviti**.

Līdzīgi toponīmi Suntažos **duoburg-upīte**, Mārcienā **dūocītis**² ezers, Lazdonā **dūoč** — **aka**², Varakļānos **duoc(s)ala** ap, Aizkrauklē **duoķi** ap u. c. (sal. 3f1, 1). Vārdam *duoķis* J. Endzelīns devis nozīmi «ein altes Flussbett, die Tiefe Krem». Ar šo pašu nozīmi raksturojama *dvic* (-dviets) kā *duots*, *-ta* vai *-te*, sal. *duotes* 3f1, 249. Plašāk pazīstams *duoles* vārds, kas arī ieguvis otru nozīmi — «govs bez ragiem» (Lvv I, 532); *dvieta*s otrs variants *gvieta* radās laikmetā, kad arī lietuviešu izloksnēs pazina *guovi*, nevis *karve*; liet. *golis* un lat. *guoļa* no kopīgas saknes (arī grieķu *gōleos* «gulta, vieta, miga» ar līdzīgu sakni). Vecāki šādu vietu nosaukumu varianti ir ar sākuma zilbi **dau-*||**gau-*, **dan-*||**gan-* (piemērus skat. 3f1, 193—195, 197—200, 295—296, 303—306). Blakus toponīmiem un sugas vārdiem tai pašā laikā varēja būt izplatīti arī līdzīga tipa verbi, piemēram: latv. **gāju*, liet. *gōti*, sanskr. *āgāt* «iet» (Lgr. 683 § b.). Dundagā u. c. *guole* «govs», citur *guota* «govs», arī liet. *guota* (govmēle, sēne). Kā *duo* < <liet.**dvo*, latviešu izlokšņu *ducel[e]*||*vicel[e]* no **dvocele*> *dvicele*, tā *duota*||*guota* < **dvoota*||**gvoota*> *dvita*||*gvita* (Lgr. 18 d un e; 59, 328).

Dvietes vārds gan ir ļoti vecs, tomēr par tautosillabiskajiem savienojumiem sēļu valodā pēc tā nevar izdarīt secinājumus. Tātad vietvārdi **duota**> **guota** un vismaz daļa šo vārdu variantu saistāmi ar *gult* un apzīmē ūdens izgulētas vietas, t. i., tādas vietas, kur ūdens vienmēr atrodas jeb guļ. Tādas ūdens gultas ir ielejas, purvi, ezeri, lielākas vai mazākas upes un ieplakas līdzenumos un tīrumos, t. i., ūdens *gultnes*, upes no* *daucita*.

Piestiņas apmetni Balvu rajona Lieparu ciema Piestiņas vecupes kreisajā krastā (1,5 km no ietekas Aiviekstē, ap 3 km R no Uosas) datē ar III g. t.

vidu — II g. t. p. m. ē. pirmo pusi.⁵⁴ **piestiņas** upe Jēkabpils apriņķī, Lubānas ezera baseinā, par vārdu *piesta* Lvv III, 296, kur tas saistīts ar slāvu *pěstъ* «Schlägel» un latv. *paisīt* 34, 35, liet. *piestā*, *paisīti* «(die Gerste abklopfen)», senslāvu *pxati* «stossen», senindiešu *pišta-h* «gemahlen», avestu *pišant* «zerstampend», latīņu *pistor* «Kornstampfer».

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta arheoloģiskā ekspedīcija 1963. g. Lubānas ezera baseinā pētījusi Aboras (II—I g. t. p. m. ē.), Asnes (II g. t. vidus), Nainiekstes, Malmutas (III—I g. t. p. m. ē.) u. c. neolīta apmetnes un atradumu vietas.⁵¹ Šo vietu ģeogrāfiskie nosaukumi ir veci un saistāmi ar indoeiropiešu valodām. Arheologu minētās apmetnes **aboras** nosaukums aizgūts no **aboras** upes vārda (sal. Endzelīna 3f1, 3. lpp., **abuora** Aiviekstes pieteka). No Lubānas turpat 1. lpp. **abaiņas** pļ **abaiņu** ezur «abaine» jeb «abaiņa» u, kas ietek Aiviekstē, **abuora** tātad tieši neietek Aiviekstē, bet gan Abainē. Augšzemnieku **abora** no vidusdialekta ***abāra**; Aulejā **abars** kāds tīkls, liet. **abaras** «Stocknetz», arī «laidars», Nautrēnos **abaris** darbam neuzticams, nepiemērots cilvēks u. c. (Lvv papildinājumu I, 1); līdzīgi toponīmi sastopami apdzīvotu vietu nosaukumos, piemēram, Liksnā **abaruoni** c, senpr. **Aberninen**, liet. **abrona** c, Pastendē «aberin strauts», **abar** — valks > Cieceres u. Ja **abuora** vidusdialektā, tad augšzemnieki to pārveidoju par ***obāra** vai ***abara**||**abula**, ko K. Būga skaidro kā Abavas vārdu no senīru *ab* vai *abann* «upe», lat. *amnis* < **abnis*. Vietvārdus ar *āb*- sk. 3f1, 1 — 3B1 skk.; *ar*- 41 skk.; *ār*- 68 skk.

Asnes vārds no upes nosaukuma, «asna» u Meirānos, **asni** z Aizkrauklē E I 34, **asnieņes** ap Varakļānos < **asins**, kā aizrādīts FBR IX 167, no ***asns**, tāpēc vietvārdos ne katru reizi droši nosakāma to sākotnējā nozīme.

Malmuta apmetnes vārds cēlies no upes vārda: **mēlmana**² («malmuna» Konv. XIII, 24703) jeb **mēlmutē**² u > Lubānas ezerā. J. Endzelīns *mel*-² vārdu ligzdu saistījis ar adjektīvu *melns*, liet. *melynās* «blau», prūšu *melne* «blauer Fleck», gr. *mélās* «schwarz», vecind. *malinā* -h «unrein, schwarz», *mala* «Schmutz» (Lvv, II, 598 skk.). Otrā daļā šai vārdā 1) — **mana** līdzīga Lietuvas upes vārdiem Ne — **mana** vai Ne — **munā**||-ns, Nemunelis, latv. «upe, straume, plūdi»; **Melnupe** u. c. hidronīmi 3f2, 416; 2) — **muta** iespējama vai nu no **mudēt**, gr. *μυδος* «Nässe», zviedru *muta* «staubregnen», latv. **mudes** upe 3f2, 452, vai arī pēc Rūjas — **mutē** pļ Sēļos, **mutiļavots** Zlēkās, senpr. **Mutilis** ez, **mutulite** u > Abulā, **mutuška** u un pļ Lejasciemā 3f2, 460; Ciblā, Raipolē un Dricēnos **muts**, ģen. **muta** vārdu lieto **jumta** nozīmē.

Nainiekstes purva apmetne, arī upīte. Par Nainiekstes hidronīmu maz rakstīts. Ir zināmas apdzīvotas vietas **naine** Vecumniekos, **nāiņi**² Izvaltā, **nāinieši**² z Sāvienā 3f2, 467. Iespējama šo vārdu cilme no baltu resp. indoeiropiešu valodām (Lvv IV, 654, 655, arī literatūra). **Aiviekste** ***Vaiviekste**?: ar disimilāciju un reduplikāciju no *vieksa*, vecind. *vēga*- «heftige Bewegung», dziļums, kur ūdens neaizsalst un virpuļo, griežas.

Ičas apmetnē Lubānas ezera baseinā atsegti vairāki

kultūras slāņi. Vissenākajā slānī atrasta zobiņu-bedrīšu, vēlākajā — auklas, visjaunākajā — tekstilā keramika. Zobiņu-bedrīšu keramiku datē ar III g. t. p. m. ē. sākumu, tekstilo keramiku no II g. t. p. m. ē. vidus līdz m. ē. I g. t. vidum.⁵² Līdzīgas III—I g. t. p. m. ē. neolīta kultūras senlietas atrastas arī Kreiču apmetnē pie Lielā Ludzas ezera⁷.

Ičas apmetnes vārds no upes, kas ar tādu pašu nosaukumu ietek Aiviekstē; **ičaunieki** c Vidsmuižā (tur tek Ičas upe), liet. **Iciunai** c 3f1, 356. Ičas vārdā *č* var būt no *c* < (*t'*, *k'*) + palatalizācija. Šā vārda varianti sastopami daudzās izloksnēs, un, šķiet, to cilme no *iet*, slāvu *iti*, spr. *ēit*. Ičas baseina zvejnieki šo vārdu vēl tagad lieto kā sugas vārdu: zivis zvejo ičas, t. i., atsevišķos dziļumos vai atvaros un mazos ezeriņos, kas izveidojas pēc palu laika. Šādu nozīmi atbalsta Dundagas *ica* «šķidru mēslu bedre»: «ice pieskrējusi pilna ar strutām» (Lvv I, 701). Ičas upītes paralēles «iecenpurvs» Birzgalē, *ikasta*||*ikus-tiņa* tekošs avots, kas saistīts ar lietuviešu *ikasti* 835, **ikaste** ez Briņķos, **ikast** — avots Dundagā 3f1, 370; «eiči» z Suntažos, «eiņa» ez Lubānā, **ietakas** z Bejā, **eīpuri** z Pabažos, «iteņezers» Bērzpīlī 368; **ikī** ap Grašos un Birzgalē 357; Ičas u Varakļānos sauc par *viškoļstu*; sal. **iēcava**||**iēcuve**||**ieķave**||**ieķeve** > Lielupē (sal. K. Būga. RR. II 107, III 257, 262, 748).

Pirmā augšzemnieku apgabala apmetne, kas datēta ar II g. t. p. m. ē. pirmo pusi un vidu, izpētīta Rēzeknes rajona Maltas upes kreisā krasta Leimanišķu smilšainajā saliņā.⁵¹ Šīs apmetnes inventārs liecina jau par baltu senču kultūru. Apmetnes vārdam sakne vai nu *melt-*, vai *mālt-*; **mēlta**²||**mālta**² (arī ciems), upe ietek Lubānas ezerā; **mēlteni**² c Andrupenē, «meltēnu-kalns» Lielzalvē, **meltne** u ietek Ogrē, **maltas**² ez, arī pagasts, senāk «rozentova», **maltas** z Allažos, **maltas** ap un ez Saikavā, **maltenieki**||**maltavnieki** z Alūksnē, «malten» z Jumpravā u. c. 3f2, 375 šos vārdus saista ar *maltave*, *malteve*, *maltuve*, kuru cilme no verba *mālt*², liet. *mālti*, senpr. *meltan* (Lvv II, 559, 2) «drehen» vai III *miltit*² -iju «schnell laufen» Cesvainē, Tīrzā, Ļaudonā u. c. **Maltas**||**Meltas** upes sākuma apgabālā mūrēnu augstie pauguri mainās ar dziļām ezeru duobēm un ielejām. Pa šo nelīdzeno apgabalu upe griežas un likumo līdz Lubānas ezeram, lejas daļā tā mierīgāka, kritums ap 0,6 m pēc 1 km.

No plašāk pētītajām I g. t. p. m. ē. un m. ē. sākuma dzīves vietām Daugavas krastos ir Plāteru (I g. t. p. m. ē. un m. ē. sākums) un Spietiņu apmetne (II—IV/V gs.).^{5e}

Plāteru apciems Sēlpilī, pie Spietiņiem, J. Plāķim **plā^oteri** ap, ka, tuvākais verbs *plāt*², -ju, liet. *ploti* (Lvv III, 331). Atvasinājumi ar piedēkli -r- ir seni un plaši lietoti radnieku apzīmējumos u. c. Arī no verbiem sastopami veci atvasinājumi, piemēram, *degt*, *degteris*. Pēc tāda parauga *plāt*: plāteris||e (Lgr. 165.—168. §).

Spietiņu apciems Sēlpilī, senāk Salas pagasta Līkuma vai Stablines mu, **spietiņi**² arī J. Plāķim 3j II, 349, turpat **pūku**², **rudzāites**² upītes, ietek Sakā (Daugavas attekā). Spietiņiem tuvākais sugas vārds *spiets*||*spiete* un verbs II *spiest*, -šu, -tu, liet. *spiēsti* vai *spisti* «schwarmen» (Lvv III, 1006).

Kivtu apmetni Ludzas rajonā Cirmas ezera krastā 1948., 1955., 1957., 1958. g. pētījusi E. Šnore. Apmetnes **Lielajā aparīnā** ir ap 4 m augsts uzkalniņš, kur izpētīts 8200 m² liels laukums. Apmetne pastāvējusi jau I g. t. p. m. ē. ar bagātāku senmantu klāstu III—VI gs. Pēc tam VII—XII gs. apmetnes vietā ierīkotas kapenes ar 175 apbedījumiem. Apmetnes kultūras slānis līdz 1,2 m biezs: te konstatētas celtnes ar pavardiem. Iegūtas senlietas: graudu beržamie akmeņi, sirpji, rautņi (miežu, kviešu, zirņu graudi). Bez tam atrasts daudz mājlopu kaulu. Apmetnē darbojušies kalēji, podnieki, ādmiņi u. c. amatnieki. Apmetnes iedzīvotāji galvenokārt pārtikuši no zemkopības un lopkopības ražojumiem. Kopā ar **Kivtu** apmetni minēts **cirma ezers, lielā aparīna**. Zvirgzdenes^{3m} ciema izloksnē parasti gan *u* atbilst rakstu valodas *u* skaņai, taču ir arī, piemēram, *-uv-* un *-ū-* pārveidojumi, jo *uv > iv*, *yv:tyv'i* verba *gūt* pagātnes 3. pers. nav vis *guva*, bet *g'iva*; arī *ū > iu*, *yu*. Vārdu sākumā ludzēnieši pēc *-j* un *k, g, ū* parasti izrunā *iu:jiura, jjujt'* (jūgt), *k'iukums* (kūkums), *g'iuut* (gūt), tāpēc **kivti** saistāmi ar *kut-* vai *kūt-*, kur *iv < uv* vai *ūv*. Tādi vietvārdi ir **kuti** z Dagdā, **kutkai** z Vitrupē, **kutais** Svētcieņā, salikteņi ar **kut-Rankā**, Embūtē un Vaiņodē; **kutēni** z Vircavā, **kutnieki** z Ārlavā, **kutniki** c Dvietē; liet. **Kutaī c, Kutninkai** c? 3f2, 184. Par vārdiem ar sakni *kut-* skat. Lvv II, 330, papildinājumu I, 681. J. Endzelinam Zvirgzdenē reģistrēts **kūti** ciems, **kūtiņš** zn Stienē; «kūtiņu» ezers Dundagā, **kūtienas**² z Ērgļos, **kūtzemnieks** z Mazsalacā, Ipiķos; sal. arī vietvārdus ar **kūts**² 3f2, 190, kur tie saistīti ar *kūts, kūtnieks* (Lvv II, 338, papildinājumu I, 684, *kutenieks*). Šis vārds sastopams visās baltu valodās. **kūts** un Zvirgzdenes **kivti** ir seni vietvārdi, kam tuvas paralēles arī citās indoeiropiešu valodās; lejasvācu *kate* «būda, maza, zema māja»; *kūts* vārdam tuvs krievu verbs *кырарь*. Ar **kūts** vārdu saistāma primitīva dzīvojamā ēka, sal. J. Endzelina šā vārda etimoloģiju FBR XI, 200—201; spr. *kūnti* «plegt».

Līdzīgi **cirma**||**cirms** ezeram un **cirmas** bijušās muižas nosaukumam Zvirgzdenē ir senpr. **Kirmys** ezers, liet. **Kirmija** upe (LPSR v I, 1, 167). No Zvirgzdenes zināmi arī **cirmuļi**, Varakļāniem *cyrmul's* «koka tārpiņš, grauzējs» (FBR, XI, 120). Citur **cirmis** nozīmē to pašu tārpu, ko *cirmenis*||*cerminis*||*cirmens*, *-ņa* vai *cirmenītis*||*cirmentiņš* Sunākstē u. c. (par **cirmis** Lvv I, 386, papildinājumu I, 273).

Lielā aparīna zināma šādā saliktenī tikai no Zvirgzdenes, **lielā apara** reģistrēta no Vecumniekiem. Zvirgzdenes **lielā aparīna** salikteņa pirmā daļa **lielā** ir pretrunā ar otru vārdu **aparīna**. Adjektīvs **liels** taču pastiprina otru salikteņa daļu, kaut kas sevišķs taču ir **aparīnai** un vēl **Lielai aparīnai**. Šādi salikteņi nav jauni. Tos gadās dzirdēt tautas tradīcijās, īpaši tautas dziesmās (Klusiņam izganīju Visas tautu **aparīnas**, BV, 739, variantā arī **aparīnus**). Par aparīnām jeb aparām apzīmētas vietas tīrumos, kur apara apkārt un šo aparu kaut kādu iemeslu dēļ neapstrādāja. Zvirgzdenē tādā aparīnā bija sena apmetne un vēlāk kapulauks, ko tad arī dēvēja par **Lielo aparīnu** (Lvv I, 75; 3f2, 330); Sakstagalā **kapu-kalna apara** 46; **apara** 3f1, 36.

Vēsturiskā lingvistika sevišķu uzmanību veltī cilvēka apziņas un valodas sabiedriskā rakstura jautājumiem. Vēstures procesā valodu funkciju un attiecību attīstība dažādu valodu sistēmās saglabā arī sabiedrības etnisko raksturu. Semasioloģiju pētījumi vēstures procesos atklāj sabiedrības etnisko īpatnību raksturu un tapšanu ne tikai tālā senatnē, bet arī vistuvākajā tagadnē. Pētījot vārdu etimoloģijas, vēsturiskā lingvistika arī etniskās ģenēzes izpētē realizē šo disciplīnu galvenās mūsdienu problēmas. Šo pētījumu objekts ir jau izstrādātās valodas sistēmas un šo sistēmu tapšanas process. Arī valodās, tāpat kā etnoģenēzē, pastāv paralēlisms, kas izpaužas sabiedrības mērķu virzienā un dažādu valodu kontaktos.

Vissenākos tautu kontaktus saglabā valodu sistēmas ar dažādiem vārdiem (leksiku). Tādi vārdi saglabāti visu tautu apdzīvotu un neapdzīvotu vietu nosaukumos un plašāk pazīstami tām etniskajām vienībām, starp kurām pastāv radniecība, tirdzniecības vai citi sakari. Upju, ezeru, jūru un citu satiksmes ceļu ģeogrāfiskie nosaukumi, arī etnisko vienību (ģinšu, cilšu u. c.) vārdi izplatījās pa tālākiem apgabaliem. Valodu, īpaši leksikas, pārveidi sekmēja dažādu tuvu dzīvojošu etnisko vienību kontakti, kas dažādās valodu sistēmās saglabā datus par tautu etnoģenēzi. Lai vieglāk orientētos milzīgajā leksikas materiālā un lai to varētu vieglāk izlietot citu zinātņu pētījumiem, R. Holligs un V. Vartburgs ieteic leksikogrāfijā jēdzienu sistēmu: **A. Visums, B. Cilvēks, C. Cilvēks un visums**. Galvenās jēdzienu grupas:

A. Visums: I Debess un atmosfēra, II Zeme, III Augi, IV Kustoņi;

B. Cilvēks: I Cilvēka fiziskā būtne, II Cilvēka psihiskā būtne, III Cilvēka sabiedriskā būtne, IV Sociālā organizācija;

C. Cilvēks un visums: I Apriorais resp. izsecinātais (eksistence, kvalitāte, attieksme, kvantitāte), II Zinātne un tehnika.

Minētā klasifikācija indoeiropiešu valodu vārdu materiālu sakārto tā, ka sistēmā pirmie jēdzieni atbilst vārdu vissenākajiem slāņiem, pēdējie — jaunākajiem. Ikdienas lietošanas pamatfondā vispirms ieviešas jauni vārdi par cilvēka sabiedrisko īpatnību, sociālo organizāciju, arī par abstraktiem jēdzieniem. Līdz ar atziņām pamatfondā izplatās jauni vārdi par cilvēka psihi un fiziskajām īpatnībām. Zinātnes un tehnikas termini izplatās visgausāk, jo tie parasti ir pārāk šauri un speciāli.

Latviešu vēsturiskā leksikoloģija pakļaujas šai indoeiropiešu valodu vārdu jēdzienu sistēmai, kur vārdus kārtoti ar salīdzināmās valodniecības metodēm, nosakot vārdu radniecību un etimoloģiju jeb pirmnozīmi.

Jēdzieni un vārdi arī sabiedrisko zinātņu (vēstures, arheoloģijas, etnogrāfijas u. c.) pētījamā materiālā saistāmi ar vārda cilmi, kontaktiem ar citām valodām, darba procesiem un rezultātiem, lai tos varētu izlietot citu zinātņu pētījumiem un iekļaut vēstures periodizācijā.

Latviešu leksikas vēstures periodizācija vēl maz pētīta. A. Ozols pēc valodu attīstības shēmas (ģinšu > cilts > tautību > nacionālā valoda) latviešu

leksiku iedala četros laikmetos (3a 50 skk.): 1. Radu valodu leksikas kopības laikmets, kurā vēl latviešu ciltis nebija izdalījusās no citām indoeiropiešu ciltīm. 2. Latviešu cilšu leksikas sakaru laikmets, kurā latviešu ciltis bija izdalījusās no citām ciltīm. 3. Latviešu tautības valodas leksikas laikmets, kad latviešu ciltis beidz noformēties latviešu tautībā; sabiedrības vēsturē tas saistāms ar feodālismu. 4. Latviešu nacionālās valodas leksikas laikmets, kas sabiedrības vēsturē saistās ar kapitālismu un sociālismu.

Laikmetā, kad indoeiropiešu ģintis saplūda ciltis un cilšu grupas apvienojās, indoeiropiešiem vēl bija kopīga valoda, ko raksturo kopīgu vārdu krājums. Par baltu un slāvu cilšu kopdzīves laikmetu ir mazāk seno vārdu. Baltu ciltis no kopdzīves laikmeta saglabājušas 1) slāvu, 2) somugru un 3) latviešu, lietuvišu u. c. valodu liecības par indoeiropiešu senatni.

Latviešu arheoloģiskajos pētījumos senlietu nosaukumiem vēl nav piešķirta vajadzīgā uzmanība, trūkst vārdu salīdzinājumu, etimoloģiju u. c., taču šādi pētījumi nepieciešami. Arheoloģiskajos pētījumos senlietu un senlietu nosaukumi dod svarīgus valodas datus etnoģenēzes pētījumiem. Arī pirmatnējo kapeņu un apmetņu toponīmi iekļaujas vēsturiskās leksikogrāfijas periodos.

1. Lubānas, Ludzas ezera un Daugavas baseinos jau indoeiropiešu radu valodu leksikas kopības laikmetā, kas datēts pirms 6—7 gadu tūkstošiem, latviešu arheologu pētījumos ar III un II g. t. p. m. ē., dzīvojušas indoeiropiešu ģintis (dzimtas, kopienas), ko liecina toponīmi: **Abora, Abaine, Asne, Malta, Dviete, Saka, Pāte, Piesta, Secce.**

2. Indoeiropiešu radu tautas izdalījusās atsevišķās vienībās, vēlākais, sākot ar III g. t. p. m. ē., un katrai to etniskajai vienībai attīstījās arī atšķirības valodā, dialekti, kas kļuva par patstāvīgām valodām.

3. Baltu pamatvaloda runāta apmēram no 1500. līdz 500. g. p. m. ē.; pēc tam izdalās rietumu un austrumu balti, attīstās patstāvīgas valodas un dialekti.

4. Par ilgāku slāvu un latviešu augšzemnieku apgabala cilšu sakaru laikmetu liecina toponīmi ar **muc-** (upe, dziļums, purvs, kalns, plava u. c.), **jur-** (upe, apciemi) un **duo-** (apciems, pu, kalns). Iespējama to cilme no kādas kopīgas saknes pamatvalodā.

5. Latviešu cilšu valodas laikmetā atvasināti toponīmi **Aizkraukle, Spietiņi, Plātere, Slate.**

6. Pētījumos par latviešu augšzemnieku apgabala etnoģenēzi sakrāti šā apgabala pirmatnējo un seno kapeņu un apmetņu vietvārdi. Daļu senlietu izpētījuši arheologi, un par tām sakrātas senlietas u. c. dati.

Arī kapeņu un apmetņu vietvārdi ir droši ziņu avoti vēsturei un pētījumi kopā ar arheoloģisko materiālu, it īpaši ar senlietu nosaukumiem, minot valodas datus par to cilmi un sakariem ar citām valodām.

7. Ar indoeiropiešu radu valodu leksikas kopību iespējamāk skaidrot toponīmu līdzību ne tikai Eiropas ziemeļos un dienvidos, bet arī citos kontinentos, kur apmetušies dzīvot indoeiropieši; par traķiešu, iluru, ķeltu u. c. kontaktiem. J. Pokorny. *Urgeschichte der Kelten und Illurier*. Halle, 1938; K. Kasparsons. FBR XVIII, XIX, XX u. c.: Lubānas ezera zvejas vieta, pie Aiviekstes upes iztekas **betiņc**, Varakļānos mežs **betinis**, **betes** Drabežos, **betiņi** Bērzaunē ap. Gluži līdzīgi vārdi jau pirms mūsu

ēras — **Beta** upe, **Baetica** province Spānijā, Sēlpili (Latvijā) **betkas** z <*betikas 3f1, 100. Vēlāk Spānijas upes sauktas **Gvadalkvivira** un **Gvadiana**. Arī šo vārdu paralēles sastop Latvijā (ar *gvō->guo->guo- 3f1, 342; duo-<*dvō-).

8. Bronzas laikmeta Režņu, Kalniešu u. c. kapeņās pie Daugavas attiecas uz baltu pamatvalodas laikmetu, t. i., uz laiku pirms 2500—3500 gadiem; arheologi kapeņās datē ar II g. t. beigām līdz I g. t. vidum p. m. ē. 3e 20 skk., 5b, 34.

9. Ar indoeiropiešu radu valodu kopīgo leksiku ticamāk saistīt cilmi, piemēram, vietvārdiem: **ainas** upe Maltā, **ainaži** pilsēta u. c. 3f1, 6 cilme saistīta ar līb. *aina*, igauņu *hain* «siens». Taču šo vārdu pēdējie iemācījušies no baltiem. Tas pats sakāms par toponīmiem, kas sākas ar *ab-*, *ad-*, *ang-*||*ag-*||*aġ-*, *id-*||*id-* u. c.

Literatūra

1.a) H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. R., 1952., 172 lpp.; b) A. Stubavs. Arheoloģiskā pētniecība Padomju Latvijā 1945.—1960. g. — AE, IV, 1962., 5.—16. lpp.; c) A. Ģermanis un Z. Šakare. Bibliogrāfija. Turpat, V, 304.—313. lpp.

2. H. Strods. Vidzemes etnogrāfijas avotu un pētījumu apskats. Turpat, V, 5.—24. lpp.

3.a) A. Ozols. Latviešu tautasdziesmu valoda. R., 1961., 435 lpp.; b) J. Loja. Valodniecības vēsture. R., 1961., 313 lpp.; c) M. Rudzīte. Latviešu dialektoloģija. R., 1964., 432 lpp.; d) K. Ancītis un A. Jansons. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. — AE, V, 1963., 25.—68. lpp.; e) K. Milenbahs. Latviešu valodas vārdnīca. R., 1923.—1932., I—IV; J. Endzelīns un E. Hauzenberga. Papildinājumi un labojumi K. Milenbaha Latviešu valodas vārdnīcai. R., 1934.—1946., I—II; f) J. Endzelīns. Latvijas PSR vietvārdi, I. R., 1956., 1. A—J; 1961., 2. K—O; g) E. Berneker. Slavisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1908, I, 748 lpp.; ģ) R. Trautmann. Baltisch-slavisches Wörterbuch. Göttingen, 1923, 163 lpp.; i) J. Endzelīns. Latvijas vietu vārdi, I. R., 1922., II, 1925.; j) J. Plāķis. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi, I. R., 1936., II, 1939.; k) A. Walde. Vergleichende Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, herausgegeben und bearb. von J. Pokorny. Berlin, 1927; l) CЭ, 1962, 6, 95. lpp. un AE, V, 1963., 52. un tāl. lpp.; m) A. Kivrāne. Zvirgzdines pagasta izlokšne. FBR (Filologu biedrības raksti, I—XX. R., 1921.—1940.), X, 23.—37.; n) Г. Преображенский. Этимологический словарь русского языка. М., 1959, I, II; o) R. Hallig und W. von Wartburg. Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie. Versuch eines Ordnungsschemas. Berlin, 1952.

4.a) A. Anteins. Dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija senajā Latvijā (līdz 13. gs.). — AE, II, 1960., 3.—60. lpp. ar citu darbu norādi parindēs 3. lpp.; b) A. Rasiņš, D. Ļebedevs, K. Markovs, V. Calkins, J. Daiga, K. Pāvers, R. Deņisova 1^b 14., 15. lpp.;

5.a) F. Zagorskis. Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā. — «LPSR ZA Vēstis», 1965., 6., 35.—50 lpp.; Kreiču neolīta kapulauks. — AE, III,

1961., 3.—18. lpp.; Kreiču neolīta apmetne. — Referātu tēzes. R., 1960., 10.—12. lpp. Piestiņas neolīta apmetne. Turpat, 1964., 30.—32. lpp.; b) J. Graudonis. Reznu kapulauks. Turpat, III, 1961., 19.—38. lpp. ar literatūru; c) J. Graudonis, V. Urtāns. Senatnes pēdās. R., 1961.; d) M. Bresava. Uzkalniņa kapulauks Jēkabpils rajona Staburaga c/p Pākos. — Referātu tēzes. R., 1962., 4.—5. lpp.; e) J. Daiga, M. Atgāzis. Arheoloģiskie izrakumi Sēlpils Spietiņos un Plāteros 1961. gadā. — Referātu tēzes. R., 1962., 5.—7. lpp.; Izrakumi Spietiņu—Plāteru senvietu kompleksā 1962. gadā. Turpat, 1963., 6.—7. lpp.; Sēļu II arheoloģ. ekspedīcijas darbs 1963. gadā. Turpat, 1964., 6.—8. lpp.; f) E. Šnore. 1960. g. arheoloģiskā ekspedīcija Daugavas kreisajā krastā. — Referātu tēzes. R., 1961., 8.—10. lpp.; turpat, 1962., 3.—4. lpp. un 1963., 14.—15. lpp.; «LPSR ZA Vēstis», 1957., 4., 172. lpp.; g) V. Urtāns. Ko jaunu deva izrakumi Aizkraukles Lejasbitēnos. — Referātu tēzes. R., 1962., 15.—17. lpp.; turpat, 1963., 16. un 1964., 28. un tāl. lpp.; ģ) Latvijas PSR vēsture, I. R., 1953.; h) M. Atgāzis. Latgaļu 9.—12. gs. cirvji. — AE, VI, 1964., 105.—125. lpp. ar literatūru; i) L. Vančina. Arheoloģiskie izrakumi vēlā neolīta apmetnē Maltas upes

krastā pie Leimanišķiem. — Referātu tēzes. R., 1962., 11.—13. lpp. Arheoloģiskie izrakumi Boķu kapulaukā 1961. g. Turpat, 13.—15. lpp.; j) I. Loze. Jaunie neolīta laikmeta pieminekļi Lubānas zemienē. — Referātu tēzes. R., 1964., 10.—12. lpp.; Lubānas klānu noslēpumi. — «Zinātne un Tehnika», 1965., 4., 38.—40. lpp.; Ē. Mugurevičs. Jauni arheoloģiski atklājumi 1964. gadā. — «LPSR ZA Vēstis», 1965., 3., 133.—138. lpp.

6.a) M. von Taube. Russische und litauische Fürsten an der Düna zur Zeit der deutschen Eroberung Livlands. — Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, N. F. XI. Breslau, 1935; b) E. Blese. Valodnieka piezīmes par dažiem Latvijas vietu vārdiem. — Tautas vēsture. R., 1938., 132.—134. lpp.; c) A. Švābe. Straumes un avoti, II. R., 1940., 337 lpp.; d) F. Balodis. Latvijas aizvēsture. Latvieši, I. R., 1930., 102. lpp.

7. R. Šnore. Monētu atradumi. — Lkv XIV, 27675 un tālāk; Seno monētu atradumi Latvijā. — Vēstures atziņas un tēlojumi. R., 1937., 27.—44. lpp.

8. V. Urtāns. Latvijas 5.—9. gs. depozīti. — AE, VI, 1964., 44. lpp.

9. A. Švābe. Senās Latvijas vēstures avoti. R., I, 1937.; II, 1940.

О ТОПОНИМАХ ПЕРВОБЫТНЫХ ПОГРЕБЕНИЙ И ПОСЕЛЕНИЙ ВОСТОЧНОЙ ЧАСТИ ЛАТВИЙСКОЙ ССР

К. Курцалт

РЕЗЮМЕ

При исследованиях этногенезиса верхнелатышской области собраны местные названия первобытных погребений и поселений. Часть этих мест исследована археологами, собраны древности, характеризующие образ жизни населения, хронологические и другие данные. Местные названия первобытных поселений и погребений являются верным источником сведений о древней истории и подлежат исследованию совместно с археологическим материалом.

1. В восточной части Латвийской ССР погребения, а также первобытные поселения датируются III тысячелетием до н. э.: находки у г. Лудзы, Лубанского озера, р. Даугавы и в бассейнах названных озер и рек. Данные топонимики частично касаются времен индоевропейского языка-основы.

Этот язык существовал приблизительно 7—8 тысячелетий тому назад. Разделение индоевропейского языка-основы произошло не позже III тысячелетия до н. э. (Б. Горнунг, В. Георгиев).

2. Общность лексики родственных индоевропейских языков объясняет сходство топонимов Латвии и юга Европы; о контактах фракийцев, иллуриков, галлов см. J. Pokorny. Urgeschichte der Kelten und Illurier. Halle, 1938; K. Kasparsons. FBR, XVIII, XIX, XX и др.

Место рыбной ловли у истока р. Айвиексте — **betiņc**, лес у г. Вараклины — **betinis**, в Драбежах — **betes**, населенный пункт в Берзауне — **betiņi**; подобные названия встречались уже до нач. н. э.:

beta — река, **baetica** — область в Испании, в Селпилсе (Латв. ССР) **betkas** z <betikas 3fl, 100. Позже реки Испании переименованы: **Gvadalkvivira un Gvadiana**. В Латвии также (<^xgvō> >guo>guo) 3f 1, 342; также **duo**->**duo**-(<^x dvo-).

3. Погребения бронзового века в Резни, Калниши и других местах у р. Даугавы относятся ко времени балтийского языка-основы (2500—3000 лет тому назад); погребения датируются археологами с конца II тысячелетия до н. э. до середины I тысячелетия до н. э.

4. По выводам исследователей балтийских языков, разделение балтийского языка-основы на языки западных и восточных балтов произошло приблизительно за 500 лет до н. э. В топонимике сохранен более древний слой слов с преобразованием гласных и согласных; индоевропейское происхождение слов сохранено.

5. О контактах верхнелатышской области со славянами свидетельствуют топонимы, например: **musa**, **jurupīte**, **duopeles** и др. Данные топонимы возникли в период более продолжительных контактов и, возможно, происходили от общего корня языка-основы.

6. С общей лексикой родственных индоевропейских языков вероятнее всего связать происхождение, например, местных названий **aina** — река в Малте, **ainazi** — город и др., как 3 f 1, 6 происхождение связывают с ливским **aina**, эстонским **hain** «siens» (сено), ибо также **hain** происходит из более древней формы балтов **siens**; то же можно сказать о **ab-**, **ad-**, **ang-**, **ag-**, **aġ-**, **id-**, **id-** и других топонимах.

DIE BALTEN DES VORGESCHICHTLICHEN MITTELEUROPAS

Kristiān Turnwald

REDAKCIJAS PRIEKSVARDS

Arheologu, etnogrāfu, antropologu un valodnieku pētījumi par seno baltu — latviešu, lietuviešu, prūšu, galindu u. c. tuvāko senču — kādreizējo teritoriālo izvietojumu pēdējā gadu desmitā ievērojami paplašinājušies, balstoties uz pašreiz mūsu rīcībā esošo vēstures faktu objektīviem skaidrojumiem. Sie fakti liecina, ka II un I g. t. p. m. ē. balti dzīvojuši plašā teritorijā Austrumeiropā (ieskaitot Dņepras un Volgas augštecī) jau pirms slāvu ierašanās šajos novados. No otras puses, jau XX gs. 30. gados prof. Talgrēns (Helsinki) un mūsu dienās prof. Salls (Berlīne), prof. Gimbuta (Losandželosa) u. c. izsaka domas, ka senie balti savā laikā dzīvojuši arī uz dienvidiem un rietumiem no baltu cilšu X—XII gs. apdzīvotās teritorijas. Problēmu par baltu kādreiz apdzīvoto teritoriju risina arī vairāki mūsdienu čehu valodnieki, tai skaitā šī raksta autors K. Turnvalds. Balstoties uz senu vietvārdu un arheoloģisko materiālu studijām, K. Turnvalds cenšas pierādīt, ka Viduseiropā (Bohēmijā, Slovākijā, Donavas vidusdaļās zemēs u. c. dienvidos līdz pat Adrijai) vēl pirms ķeltu un ģermāņu ierašanās iedzīvotāji runājuši baltu valodās. Autors izmantojis visai plašu literatūru un, labi pazīstot kā tagadējos, tā vēsturiskajos avotos minētos ģeogrāfiskos nosaukumus, tāpat arheoloģisko materiālu, savācis daudz paraleļu valodniecības un arheoloģijas materiālā, kas balstītu viņa domas. Tā kā šīs problēmas risināšanai nav veikti plašāki priekšdarbi (vietvārdu un jo sevišķi hidronīmu monogrāfiskie salīdzināmie pētījumi visā eventuāli baltu apdzīvotajā teritorijā Austrumeiropā un Viduseiropā, valodniecības faktu salīdzināšana ar arheologu un etnogrāfu pētījumiem u. c.), autora rīcībā nav bijuši visi par šo problēmu publicētie darbi un vietvārdu materiāls, uz kura galvenokārt balstās autors, ir grūti hronoloģizējams, nevar sacīt, ka autors šo vienam speciālistam neiespējamo problēmu būtu atrisinājis. Autors uz to arī nemaz nepretendē, bet, kā pats norāda, vācis materiālus un rakstu uzrakstījis, lai tas varētu noderēt par darba hipotēzi un ierosinājumu tālākiem pētījumiem.

Tāpēc «Arheoloģijas un etnogrāfijas» VIII sējuma redakcija šo rakstu publicē **diskusijas kārtībā**, lai tādējādi ierosinātu tālāk risināt svarīgās un sarežģītās baltu senākās etniskās vēstures problēmas, to skaitā arī problēmu par baltu senākajiem kultūras kontaktiem un teritoriālo pārvietošanos.

Tā kā K. Turnvalda rakstam ir referāta raksturs un tā pamatā viņa paša plašāki pētījumi un savākie materiāli (vietvārdu saraksti u. c.), tad autors parindēs nav uzrādījis izmantotos avotus un literatūru. Šī paša iemesla dēļ autora spriedumi ne vienmēr šķiet pietiekami argumentēti un vietām liekas apšaubāmi. Dažkārt konstatējams arī kļūdas, piemēram, senprūšu *kasschis* ir nevis «Schloß», bet «Schoß», «Abgabe», «Steuer», un tāpat tas nav saistāms ar nozīmi «Wallburg». Latviešu nosaukums *igauņi* ceļas no Senigauņijas novada «Ugaunia», kur u varbūt no *ū* skaņas. Nav zināms, ka igauņa vārds nozīmētu «Einwanderer». Lapsa senprūšu valodā ir *lape*, nevis *lupo* (sal. arī Prūšu kalbos paminklai. Vilnius, 1966, 72. lpp., 658. rindu un piezīmi autora tekstā). Latviešu *nab-* nav ar «Nebel» nozīmi (filol. zin. kand. V. Dambes norādījums recenzijā par rakstu). *Griva*, *grive* parastā nozīme latviešu valodā ir «die Flußmündung», bet arī «das Dreieckland zwischen Flüssen od.

Flußmündungen; eine alte Flußstelle» (K. Mülenbachs, J. Endzelīns. Latviešu valodas vārdnīca. I, 658); «hohes Gras, das an feuchten niedriggelegenen Stellen, z. B. Flußufem wächst» (J. Endzelin und E. Hausenberg. Ergänzungen u. Berichtigungen zu K. Mühlenbachs Lettisch-deutschem Wörterbuch. I, 407).

V. Dambe raksta recenzijā norāda, ka hidronīmi *Ogre*, *Vingrupe* skaidrojami ne tikai ar pr. *angurgis*, bet arī, piemēram, ar liet. *vingis* «likums, upes likums». V. Dambe domā, ka pr. *Salin* nevar sastāt ar latv. *sala*, spr. vārdā *Iragarbis ira* — ar vārdiem *āra*, *ārs*, tāpat kā Jelgavas vārdam libiska cilme. Prof. Dr. P. Trosts (Prāga) savā atsauksmē, runājot par slāvu *grivbna* 'torques' kā atvasinājumu no baltu valodām, atzīmē: «Aber das Suffix *-no-* (*-na*), womit *grivbna* von *griva* abgeleitet ist, eignet ohne Zweifel dem Slavischen, vgl. Vondrák I, 533; die baltische Entsprechung dazu lautet übrigens *-ina*.» Par Elbes vārdu Trosts raksta turpat: «Wenn der Verfasser den Namen der Elbe zu lit. *labas* usw. stellt, so verkennt er das eindeutige Verhältnis zwischen der germanischen und der slavischen Namensform, d. h. zwischen *Albis* und *Labe*. Wie sämtliche Handbücher angeben, zeigt der slavische Name die regelmäßige Liquidationsmetathese, primär ist also die Lautgestalt *Albis*.»

Iepriekš teikto vērā ņemot, K. Turnvalda raksts jālasa kritiski, dažviet pētījumi jāpadziļina, atrisinot neskaidros un diskutējamos jautājumus. Tālākajā darba procesā būs redzams, kas atstājams, kas atmetams.

Rakstu rediģējis filologs A. Jansons, labojot acīm redzamas kļūdas, kas autoram ieviesušās, pārrakstot manuskriptu. Atsevišķos gadījumos A. Jansons precizējis baltu valodu vārdu rakstību un kvadrātiekvāš pievienojis savas piezīmes. Viss valodas materiāls salikts kursīvā.

1967. g. 21. jūnijā.

H. Strods, A. Jansons

Im Rahmen meiner Studien auf dem Gebiet der Numismatik, die sich mit dem Geld und speziell mit Münzen als einem gewissermaßen antiken, vorgeschichtlichen, mittelalterlichen und neuzeitlichen archäologischen Material befaßt, bemühte ich mich, auch den sprachlichen Ursprung der satemsprachigen, aber nichtslawischen Bezeichnung *Griwna* philologisch zu ergründen, die der Vorstellung einer meistens eingebogenen Metallstange (*Bauge*, von *biegen*; *torques*, von *torquere*) entspricht, die von der Bronzezeit an insbesondere in West- und Mitteleuropa als Hortungsgegenstand und Schmuckstück (griechisch *μανιαχης*, vom thrakischen *mania* — schön) sowie als Ehrenzeichen diente, ein bestimmtes Gewicht zu haben pflegte und deshalb auch für

Zahlungen (als ein Ganzes, aber auch in Teilstücke zerhackt: *Rubl* von *rubat*, abhacken) verwendet wurde. Mit Hinblick auf die weiter angeführten sprachlichen Beziehungen möge bezüglich der *Griwna* gleich eingangs dargelegt werden, daß *griva* altindisch Hals bzw. Nacken bedeutet und vom altindoeuropäischen *ghru* — biegen abgeleitet wird. Die Letten verstehen unter *griva* eine langgezogene, oft gebogene Flußinsel, und in manchen baltischen Sprachdialekten bedeutet es ein sich krümmendes ausgetrocknetes Flußbett. In Preußen liegt ein *Greywa-See*, und in Litauen und Lettland gibt es Fließchen des Namens *Griva*; *greiwakaulin* heißt altpreußisch Bogenknochen, und zwar die Rippe, die einmal auch mit *grauwe* übersetzt erscheint. Die Silbe *-na* betrachte ich als ein Mittel zur Dokumentierung eines Wesenszusammenhanges, wie es mit der Bedeutung des Wortstammes, z. B. im Lettischen *akna* (Leber), *guzna* (Kropf), *peļna* (Lohn), *ķetna* (Tatze) u. a., im Litauischen *plūnksna* (Feder), *liepsnà* (Flamme), *žarnà* (Darm), *mālksna* (Schindel, von *mālkos* — Holz) vorkommt; preußische Beispiele führt Berneker auf S. 173 an. Das slawische *griva* als Mähne hat mit dem baltischen *griva* nur einen entfernten abgeleiteten Zusammenhang; Mähne heißt in den baltischen Sprachen ganz anders. Baugen wurden im Dñeprgebiet nicht hergestellt (Niederle 1,2), und deren Importe vom NW her kommen da erst aus der Zeit knapp vor den Wanderzügen der Altslawen (300—500) vor. Aus alledem hatte ich geschlossen, daß die Bezeichnung *grivna* für den *torques* und für das damit verbundene Gewicht durch die Slawen von den Balten (den baltischen Händlern und Schmieden) samt dem Metallgegenstand selbst erst in frühgeschichtlicher Zeit übernommen und für das Kirchenslawisch slawisiert wurde, woraus sich auch manches andere für die Vorgeschichte deduzieren läßt.

Beim Studium der altpreußischen etymologischen Sprachlehren und Wörterbücher sowie der umfangreichen lettischen und litauischen Wörterbücher habe ich zugleich in Erfahrung gebracht, daß sich viele im Werk des Klaudios Ptolemaios bzw. in der *Tabula Peutingeriana* im mitteleuropäischen Südbaltikum bis über die Mitteldonau zur Nordadria hinunter vorkommenden geographischen und ethnographischen, aus den bekannten Sprachen nicht deutbaren bzw. aus sogenannten unbekanntem Sprachen herrührenden Namen durchaus leicht eben aus dem Altpreußischen, Litauischen und Lettischen einwandfrei in rezente Sprachen übersetzen lassen. Dabei erkannte ich, daß es hier überall auch noch mehrere jetzt gebrauchte geographische Namen gibt, die sich insbesondere z. B. aus dem ebenfalls satemsprachigen Slawischen durchaus nicht herleiten lassen und sich außerdem oft in den südost- oder ostbaltischen Gebieten wiederholen, die noch im Mittelalter nur von Balten besiedelt waren. Bei meinen Vergleichen mußte ich allerdings stets berücksichtigen, daß es in den Wortwurzeln der baltischen Sprachen insbesondere im Verhältnis zum Altslawischen zu Metathesen von Lauten kam und daß sich in der Sprachentwicklung des Baltischen z. B. die Selbstlaute änderten; so hat sich im Altpreußischen in vielen Fällen

das spätere mittelalterliche U vorwiegend am Anfang von Wörtern aus einem vorherigen etwa aus der Burgwallzeit stammenden O umgestaltet, welches damals in die slawischen Namen derselben Flüsse und Orte übernommen wurde. Zugleich stellte ich jedoch fest, daß an Stelle derselben Laute (U bzw. O) in denselben Wortstämmen bzw. Namen beim antiken Ptolemaios ein A vorkommt.

Meine Feststellungen, die ich 1950 veröffentlichte und mit archäologischen Betrachtungen nach dem damaligen Stand der Vorgeschichtswissenschaft verband, wurden jedoch damals von den Archäologen noch mit Mißtrauen aufgenommen, da bei den Philologen und Prähistorikern die Meinung vorherrschte, daß die nichtkeltische Hydro- und Toponymie der südbaltischen Ebenen und des mitteldonauländischen Gebietes entweder germanischen oder illyrischen, zuletzt sogar urslawischen Ursprungs sei oder von einer Bevölkerung unbekannter Zugehörigkeit herühre. Nur Pokorny gab dann 1953 auch zu, daß manche dieser Namen allgemeinbaltischen Ursprungs sein können, während Krahe 1955 von der Behauptung ihrer illyrischen Zugehörigkeit abließ und die betreffenden Namen für allgemein «alteuropäisch» erklärte. So gilt in volksgeschichtlicher Hinsicht das Gebiet der archäologisch sehr gründlich durchforschten und vielbesprochenen Lausitzer und Trzciniecer Kultur und der Urnenfeldergruppen bisher als unklar. Meine damaligen onomastischen Feststellungen und damit zusammenhängenden archäologischen und philologischen Überlegungen durfte ich in einem Referat anlässlich des in Prag abgehaltenen VII. Internationalen Kongresses der vor- und frühgeschichtlichen Wissenschaften (August 1966) wieder öffentlich vortragen und, als sie trotz gekürzter Fassung Gehör fanden, hier im Druck mit einer ausführlicheren Begründungen wiederholen.

Nun schreiten wir zum Hauptthema, zur Hydronymie, die allgemein für den konservativsten Zweig der Onomastik gehalten wird. Das spätpreußische *udro*, lit. *údra* bedeutet Fischotter; zur Burgwallzeit musste es *odra* gelautet haben, und in dieser Form wurde es offenbar ins Frühwestslawische als *Odra*, nämlich als die Bezeichnung des Oder-Flusses übernommen; seine antike Bezeichnung mit dem unerklärten Präfix *Vi-* lautete zur Zeit der römischen Provinzialkultur *Viadrus*, und dieselbe entspricht dem *Adra* und *Adria* in der Antike am Südende des Bernsteinweges. Aber auch im veneto-thrakischen Mysien lag ein *Adramytenon*. Einen *Vydra*-Fluß (Otter-Fluß) gibt es im slawischen Südböhmen, und es ist nicht ausgeschlossen, daß auch der dortige *Otawa*-Fluß als ein entsprechendes Relikt aus der frühen Germanenzeit, als ein *Ottahwa*, aufzufassen ist. Außerdem gibt bzw. gab es in Preußen, Litauen und Lettland mit *udra-* oder *udre-* beginnende Ortsnamen. *Vartjti* bedeutet lit. sich wenden, wobei die davon wohl abzuleitende Warthe tatsächlich in großen Zickzacklinien fließt. Ihr Nebenfluß *Prosna*, so ins Polnisch der Burgwallzeit übernommen, dürfte mit dem späteren mittelalterlichen Volksnamen der *Prusas*, *Preussen*, zusammenhängen, wobei *prusna* soviel wie Mund oder Gesicht, somit wohl eine *pars pro toto* von «Person» bedeuten konnte, und zwar

analog wie es im Slawischen die Stirn, *čelo* war, woraus das *čelověk, czlowiek* — der Mensch in der Urzeit konstruiert wurde. Die satemsprachige Bezeichnung des kentumsprachigen (germ.) *Albis* (ahd. *Albiz* — Schwan) bzw. *Elbe, Labe*, wiederholt sich in auffallend vielen preußischen, litauischen, polnischen, pommerschen, böhmischen und ostadriatischen Fluß-, See-, Flur-, Personen-, Orts- und Volksnamen (z. B. *Labelawk, Labegow, Labiten, Labewange, Labehn, Labiau, Labes, Labetaw, Labouň, Labin-Albona* in Istrien, *Labeates* u. v. a.), die fast durchweg weit entfernt vom Elbfluß liegen. Dieses *Labe* entspricht hier am ehesten dem altpreuß. und lett. *labs*, lit. *labas* — gütig, ruhig (Gerullis), wie es der Elbfluß eben ist. Im altie. Zeitalter können die von Grimm der ausgeklungenen Völkerwanderungszeit entnommenen Begriffe und Bezeichnungen, wie das altnord. *elf*-Fluß, das ahd. *elpis* bzw. *albiz* — Schwan, die mit dem altpreuß. und lett. *gulbis*, lit. *gulbė*, altslaw. *lebedz*, poln. *labędz* u. dgl. verglichen werden und sämtlich Schwan bedeuten (im venethrakischen ist dieser Wortstamm und Begriff nicht erhalten), einander näher gestanden haben und in ihrer Entwicklung gleichzeitig gewesen sein (zur Hallstattzeit gehören die Bodendenkmäler im Flußgebiet der Niederelbe den schon ethnisch geformten Germanen). Nach Weglassung der erwähnten Anfangsilbe *Vi*- hingegen bedeutet der Name der Weichsel — *Vistula*, aus dem älteren pomeranisch-preußischen *Vi-ckla* (noch bei Jordanes), nach einer wohl germanischen Ausspracheweise — soviel wie Stromfluß; und sie ist reißend.

Von den Nebenflüssen der obigen Ströme sind am auffallendsten die verschiedenen Variationen des *Upa, Opava* (vom germ. *Opahwa*), im Deminutivum *Upice*, die in Oberschlesien, Nordwestböhmen und eben auch in der Lausitz (Oppach) vorkommen und sich in preußischen, lettischen und litauischen zusammengesetzten Fluß- und Bachnamen wiederholen (*Goldap, Kaņnupė, Angerap, Caymenape* u. v. a.), wobei dieses *upa, ape* udgl. in den baltischen Sprachen allgemein Fluß bedeutet (im Rumänischen ist es «Wasser»). Hierzu gibt es in Venetien ein *Opitergium*. Die in Preußen und im Ostbaltikum vorkommenden Bach- und Ortsnamen wie *Angerap, Angerow, Angere, Wangrape, Uogre, Vingrupe* u. dgl. werden von den baltischen Philologen vom preuß. *angurgis* und lit. *ungurijs*, beide Aal, abgeleitet, so daß sich auch die Bezeichnung der sich auch windenden Ohre Flüsse [Ogre Flüsse? A. J.] in Lettland (hier metath. Oger), Nordwestböhmen und Mitteldeutschland davon ableiten läßt; demzufolge ist der Name der *Eger (Ohře)* ebensowenig keltisch, wie die Namen der *Eger*, vom *Egerberg* und von *Egern* und *Egerkingen* im raetischen Vindelitien (jetzt Bayern), wobei noch dazu der betreffende Wortstamm im keltischen Sprachschatz gar nicht vorkommt. Der Name der südböhmischen *Malše* wie des preußischen *Malsicken-* und *Malsobe-*Sees wird vom lit. *malšyti, malšinti* — beruhigen, stillsein, abgeleitet; und die *Malše* fließt still. Der Name der *Mulde* wiederholt sich im preußischen *Moldite* und *Molditinen*, des *Nida*-Flußes im preuß. *Nyda, Nede, Nide* und lett. *Niedin*-See, derjenige, der

Neisse-Flüsse (*Nisa*) im preuß. *Nyskirden* und *Nisskern*.

Auch die donauländische Hydronymie weist enge Beziehungen zu den baltischen Sprachen und Gebieten auf. Schon das an sich nichtslawische *Nitra* hat in Preußen seine Gegenstücke im *Neytkaym* (*kaym* ist Dorf) und *Neytreynen*. Der vielbesprochene Fluß *Kusu*, der mit der Waag wegen ihres slawisierten Zuflußdeminutivums *Kysuca* identifiziert wird, kann seinen Namen nur vom preuß. *cussis* — Gelse, Mücke, *komar* — erhalten haben; an der Mündung dieses «Gelsenflusses» *Kusu* liegt bezeichnenderweise das slawische *Komarŋo* als «Gelsenstadt». Der Wortstamm des *Kusu* wiederholt sich außerdem in vielen Orts-, Personen- und Flußnamen in Preußen und Litauen. Aber die Bezeichnung *Waag* braucht nicht eben nur mit dem germanischen *Woge* (d. i. Welle) in Beziehung gebracht zu werden, wenn es in Preußen ein *Wogrin, Wogenis, Wogaw, Wogennapp, Waghine, Wagenis, Wagupie* und andere verschiedenartig ins mittelalterliche Deutsch transskribierte hydro- und toponymische Namen gibt, die — wie der obere und mittlere Flußlauf der Waag — mit dem balt. *vaga* — Furche zusammenhängen können. Die *Dyje (Thaya)* besitzt ihr satemsprachiges Gegenstück im preuß. Flußnamen *Thuye*; die *Jihlava*, deren Namen im Slawischen auch keinen Sinn ergibt, läßt sich mit dem preußischen, deutsch transskribierten *Jegeluken* und mit dem lettischen *Jelgava* unter Berücksichtigung der Metathese vom *l* und *h* (vorm. *g*) vergleichen. In Raetien (nämlich Nordbayern) bekundet die *Regen* — *Regane* — den Begriff des Hirsches — altpreuß. *ragingis*, die *Cham* — frühmittelalterlich den Münzen nach wohl *Kampa* — denjenigen einer mit Sträuchern bewachsenen Flußinsel, wie es mehrere danach benannte Orts- und Flurnamen in Preußen und Litauen gibt; sowie die *Nab* mit dem Begriff des Nebels, deren Name sich in Preußen und Lettland wiederholt. Südlich von der mittleren Donau mit ihren baltischen Lautwandlungen *Dan-ubius, Donau* und schließlich *Dunav (Dunaj)* begegnet man kentumsprachigen illyrischen Flußnamen erst von der Save angefangen, denn z. B. der Name der *Drawe* — mit der baltischen Bedeutung eines hohlen Baumstammes und Bienenstockes — wiederholt sich mehrmals in Preußen. Das preußische *salin*, vielleicht als *zalin* ausgesprochen (analog zum slawischen *zeleny*) bedeutet Grünzeug und das lett. *sala* ist die (bewachsene) Insel im (Sumpf)see; es können also die Saale- (Mitteldeutschland) und Zala-Flüsse (Pannonien) üppig bewachsene Sumpfufer und Uferinseln [? A. J.] gehabt haben. In Zusammensetzungen wiederholt sich dieser Wortstamm auch in der preußischen und ostbaltischen Onomastik.

Von den südbaltischen Städte- und Volksnamen sowie Ländernamen wird derjenige des ptolemäischen *Kalisia*, des slawischen *Kalisz* in der Fachliteratur am meisten erwähnt. M. E. läßt es sich nur mit dem altpreußischen und lettischen *-kalis* — Schmied (Wortstamm *kali-* und gräzisch. Endung — *sia*) in Verbindung bringen; dasselbe wiederholt sich in mehreren preuß. und lett. Ortsnamen sowie im mittelrussisch-goljadischen *Kaluga*, und es ist m. E. ins

Slawische als *kaliti*, aber im Sinne des metallurgischen Stahlhärtens, nicht eines Flüssigkeitstrübens oder Absudes (*kal*) übergegangen. Wenn man von Ptolemaios her die Stadt *Kalaigia* und insbesondere das *Askaukalis* kennt, so stellt man übers Litauische auf dem Wege einer Metathese fest, daß es Goldschmied (*auksaskalys*) bedeutet. *Gedėti* bedeutet litauisch trauern; zweifelsohne hängen die Namen von *Gdansk—Gedansk*, *Giecz—Gedecz*, *Gdów—Gedów*, *Gdynia* u. a. damit zusammen, die sich in Preußen wiederholen (*Gedauten*, *Gedelaukin*, *Gediligen*, *Milegedyn* u. v. a.) und die im Tschechischen sämtlich *Žalov*, *Žalany* oder *Zelénky* (d. i. Trauerorte) im Sinne der rezenten Ortsnamen heißen würden. Einen baltischen enklavenartigen Fremdkörper dürften deshalb im Polentum offenbar z. B. die Einwohner vom genannten *Giecz—Gedecz* gebildet haben, die unter dem Böhmenherzog Brätislaw I i. J. 1039 nach Böhmen umgesiedelt wurden und unter dem Namen *Hedčané*, *Hedeč* u. a. Ortschaften bildeten; bezeichnenderweise hat sich damals jene «polnische» Stadt *Gedecz* mit der Übergabe einer Goldbaue von der Brandschatzung losgekauft. *Rad* ist preuß. *kelan* und davon *kēlias* der Weg; einzig davon läßt sich m. E. *Kielce*, *Kelč*, ja auch *Kiel* ableiten. Vom lit. *stulpas* (Pfeiler, Säule) leite ich das *Stolpe* ab, welcher Ortsname polnisch wörtlich übersetzt *Stupsk* (*stup* — Säule) lautet, während das belorussische *Stolpce* die ursprüngliche baltische Version beibehielt. Das ptolemaische *Abilunon* in griechischer Version erinnert an das preuß. *wobilis* und lit. *dóbilas* (Klee). Das unweite *Kasurgis*, nach Ptolemaios auch in Böhmen liegend, hat eine typisch preußische Prägung, da seine Anfangssilbe in der preuß. Onomastik sehr oft vorkommt (z. B. bedeutet *kasschis* Schloß [richtig — Schoß, Abgabe, Steuer. A. J.] und *surgi* bedeutet ringsum, so daß es sich vielleicht um die als Namen verwendete Bezeichnung «Wallburg» handelt. *Brandūs* ist lit. zeugungsfähig, fruchtbar bzw. voll; damit dürften wohl die Namen *Brande*, *Brandys* u. a. der Ortschaften in Litauen, Preußen, Sachsen, Schlesien und Böhmen (hier sogar ein Ortsteil von *Milavče*) und der Brandesbach der Oder in Thüringen zusammenhängen, wenn auch ein irischer Heiliger *Brandanus* hieß; es kann sich somit da überall um baltische Kultstätten handeln, an denen sich auch die Germanen und Slawen ansiedelten, so daß die toponymische Kontinuität erhalten blieb. Das für eine hallstattzeitliche Wallburg wegen seiner steilen Abhänge, wegen der Fernsicht und dem Quellenreichtum geeignete, ehemals felsige Plateau des *Petřin-Hügels* in Prag über der *Moldau* hieß alttschechisch *Peklo*, Hölle; im Zusammenhang damit steht da ein frühromantisches, dem hl. *Laurentius* (am Rost zu Tode gemartert) geweihtes Kirchlein; wenn die Hölle altpreußisch [? lit. A. J.] *pragaras* heißt, besteht da nicht die Möglichkeit der Übernahme des Namens *Praga* — nach Abschleifung der Endsilbe im Munde der Germanen — durch die Tschechen? Ein anderes *Praga* liegt gegenüber von *Warschau*, dessen polnischen Namen *Warszawa* ich vom baltischen *varša*, Riegel, im übertragenen Sinne *Fort* am anderen Weichselufer, ableite.

Im Mitteldonauegebiet ist es bezeichnenderweise

wieder die Slowakei, wo interessante baltische Ortsnamen vorkommen. Dort liegt nämlich ein *Ilava*, während in Preußen ein *Ilauia* liegt. Der nichtslawische Name von *Zilina*, deutsch *Sillein*, hat zum preuß. *sylo-* (Brach)heide bzw. lit. *šlėnas* — Lettenerde seine nächste Beziehung, und man begegnet eben auch in Preußen und Litauen davon abgeleiteten Bach- (*Schilygens*, *Schilling* — verdeutscht) sowie Ortsnamen (*Silėnai*, *Silenieki*, *Schilen*, *Zlina* in der *Hypatiewer Chronik*), so daß man unter Berücksichtigung der deutschen, litauischen und lettischen Dialektranskriptionen solcher Namen auch das mährische *Zlín* davon ableiten kann. Lit. *pilis* und lett. *pils* bedeutet «Burg», welche Bedeutung sich im preuß. Ortsnamen *Sassenpile* (Hasenberg, Hasenburg) zeigt; im rechten Flußgebiet der oberen Weichsel gibt es das einen nichtslawischen Namen tragendes *Pilzno*, welcher Name dann nach Westböhmen verpflanzt wurde (tschech. *Plzeň*), und zwar zuerst in der gleichen alten Lautung *Pilsna* bzw. *Pilisin*. Auch im Nordosten Pannoniens gibt es einen Hügel und mehrere Ansiedlungen des Namens *Pilis*, die durch das *Donauknien* geschützt sind und das Zentrum der *Piliskultur* bilden, die zu den *Urnenfelderkulturen* gehört.

Um jedoch nochmals zur Onomastik der Nord- und Ostseegebiete zurückzukommen, führe ich weiter an, daß der Begriff *Gott* altpreußisch *deiwas*, *deywis*, lettisch *dievs* und litauisch *dievas* ausgedrückt wird. Damit werden nicht nur die preußischen und ostbaltischen See- und Ortsnamen wie *Dewinte*, *Dewslauke*, *Dywonelauken*, *Dewune*, *Dywons*, *Dievėzers*, *Dievupelis*, *Dievytis* u. a. in Verbindung gebracht, sondern m. E. hängen auch damit die wohl als vormalige Kultstätten zu betrachtenden Orte des Namens *Dėvėn*, *Dėva*, *Duino* u. dgl. in *Prag*, bei *Magdeburg*, *Bratislava*, *Trieste* u. a. O. zusammen, auch das südenglische *Devon*, wenn in *Britannien* manchenorts so gesprochen wurde wie zwischen den Mündungen der *Weichsel* und des *Nemunas*. Aber auch in der entgegengesetzten Richtung gibt es ins *Karstgebiet* verpflanzte baltische Namen, im früheren Gebiet der *Illyrier*, wodurch *Krahe* zuerst zur irrigen Annahme eines *Nordillyriertums* im *Südbaltikum* verleitet wurde, von der er später Abstand nahm, um das *Südbaltikum* für allgemein «alteuropäisch» zu erklären. Es wiederholen sich nämlich mit geringen Abwandlungen viele Namen aus dem antiken *Karstgebiet* im mittelalterlichen *Preußen*, was m. E. durch eine allmähliche südliche Expansion (bzw. Infiltration) der *Balten* aus dem Gebiet der *Lausitzer* und *Trzciniecer* sowie der *mitteldonauländischen Urnenfelderkultur* in der Richtung der *Bernsteinwege* bis nach *Nordillyrien* hervorgerufen wurde. Als Beispiele mögen die nachstehenden Orts-, Fluß-, Personen- und Volksnamen angeführt sein, wo die erste Version die altpreußische, die zweite die im *Nordillyricum* festgestellte ist: *Algasis* — *Algasus*, *Ardappen* — *Ardiaoi*, *Bateynen* — *Bato*, *Bulithien* — *Bulini*, *Burnite* — *Burnum*, *Derwayn* — *Dervanoi*, *Drusin* — *Drusioi*, *Gedauthe* — *Gedate*, *Gaylen*, *Geile* — *Geilonius*, *Labelowken* u. ähnl. — *Labeates*, *Crapitten* — *Krapus*, *Monetiten* — *Moneition*, *Reyditen* — *Reita*, *Saloniten* — *Salona*, *Sarden-*

godi — *Sardona* und *Sardeates*, ferner *Scharde* (Skarde), *Schordey* (Skordey) und. lit. *Skardupis* sowie *Skerdine* — *Skardona*, *Skordisci* und *Skerda*, *Sipayn* — *Sipo*, *Serappin* — *Seretion* usw.; dabei muß beachtet werden, dass die preußischen Namen verdeutscht, die in Nordillyrien latinisiert bzw. gräzisiert erhalten sind.

Was die im Mitteldonaunraum und bis zur Adria vorkommenden baltischen Namen anlangt, so wiederholt sich die Bezeichnung von Raetien im Wortstamm *rayte* (Ackermann, slawisch *rataj*) mehrmals in Preußen. Im Noricum und Nordillyricum begegnet man den mit Ableitungen von *nar-*, *nor-*, *nur-* und *ner-* beginnenden baltischen Fluß- und Ortsnamen (z. B. *Narus* — *Narona* — *Neretva* u. v. a.), ja selbst im Namen *Noricum* und *Noreia*; dieser Wortstamm bedeutet im Preußischen den Begriff des Tauchens (lit. *nāras* — Tauchvogel), während *skandyti* (davon *Skadow*, *Skanden*) im Gegenteil auftauchen [? A. J.] bedeutet, was sich zwar mit dem geologischen Charakter des vortrichterbecherzeitlichen Südskandinaviens (jetzt noch um 10 m pro Jahrtausend) in Beziehung bringen läßt, welches in den späteren Kulturperioden auch zu den südbaltischen Kulturgruppen direkte Verbindungen besaß. Ferner bedeutet *panno* im Preußischen auf deutsch Flamme — wohl auch das Irrlichtflämmchen in den Sümpfen — und altpreuß. *pannean* ist Sumpf, Moosbruch; auf diese Weise erklärt sich m. E. der latinisierte Namen Pannoniens (soviel wie Sumpfland) im Altslawischen als das *Blatensko* von Großmähren. Die in der Antike dort erwähnten *Oseriatae* (von *ezers* bzw. *ozers*, See) bedeuten im Litauischen Seeleute (Uferbewohner des Balaton-Sees). Die *Lupii* bzw. *Lupiones* (preuß. *lupo* [? *lape*, lit. *lāpė*, lett. *lapsa*; es gibt aber altpreußische Ortsnamen *Luppīn*, *Lowpyn*, *Leupin*, *Loypin*, A. J.] ist Fuchs), deren Namen auch im *Lupfurdon* (ins Germanische übernommen und gräzisiert), *Lupow* (später slawisiert), *Luppa*, *Lupburg*, *Lupiglaa* u. a. wiederkehrt, bezeugen eine späte Südwanderung weiterer Balten, wenn man das *Lupiglaa* heute noch in Istrien wiederfindet. Auch von den *Lugiern*, deren Name die Grundlage des slawischen Namens der Lausitz (*Lužice*, nicht vom slaw. *lug* — Wiese) bildet, weiß man, daß sie in der frühen Kaiserzeit zuerst einen Kriegszug nach Pannonien unternahmen. Hingegen findet man die *Sudinen* (*Sudeinen*, *Sudeten* u. dgl.), deren Namen offenbar mit demjenigen des mitteleuropäischen Sudetengebirges zusammenhängen muß (es gibt auch Elbenebenflüsse des Namens *Sude*), später im äußeren Hinterland des Südostbaltikums, sowie von ihnen abgeleitete Orts- und Personennamen in Preußen und Litauen (*Sudaw*, *Sudithen*, *Sudargi*, *Sudowiten*, *Sudenne*, *Sudere* u. a. m.). Auch die *Bateini*, ein Vassallenstamm der Markomannen, der nördlich von den *Sudeinen* ansässig war, sind aus seinen Ursitzen wohl im Havelgebiet bis — Ortsnamen zufolge — nach Litauen über Preußen abgewandert (*Bateynen*, *Bathowe*, *Batutilien*).

Es gibt im Südbaltikum Beispiele auch baltischer Gebirgsnamen, so die in Mittel- und Südböhmen vorkommenden Berg- und Waldflurnamen *Boubin* (das *Bubienum* der Markomannen?), *Boubová*, ja auch

das jugoslawische *Buban*; sie alle lassen sich nur vom lit. *bubėti* oder *būbauti* ableiten, was rauschen bedeutet und konkret von Wäldern und Bächen gilt; es erscheint somit z. B. das tschechische *Sumava* (der Böhmerwald, wo der *Boubin* ist) — von *šumėti*, ebenfalls rauschen — als eine direkte tschechische Übersetzung eines altbalt. *Bubin*, dessen Ableitungen auch in Preußen (*Bubain*) und Litauen (*Bubainys*, *Bubas*) vorkommen. Das ptolemäische *Korkontoi* (vielleicht identisch mit dem tschech. *Krkonoše*, Riesengebirge) wiederholt sich in preußischen Ortsnamen wie *Korken*, *Kurkelauk*, *Karkanis* u. a. Südlich von der Donau kann der Name der von den benachbarten Venetern (Alpes Venetae) bedrängten Karnier (Alpes Carnicae und Julium Carnicum) vielleicht mit dem lett. *karns* — nüchtern (als Gegensatz zu den bekanntlich der Trunksucht ergebenden benachbarten Thrakern?) abgeleitet werden, und er wiederholt sich sowohl im Landesnamen *Carnia*, im Deminutivum *Carniola* — *Krain* und im *Carantania* — *Kärnten*, als auch in preuß. und lit. Ortsnamen wie *Karnupe*, *Karnithe*, *Karnemithen* u. a. Es scheint auch das oberschlesische *Krnov* (Jägerndorf) im vorm. Holasienlande als ein vorheriges *Karnov* (in Litauen gibt es ein *Karnava*) eher mit dem balt. *karns* als mit dem kelt. *karnon* — Horn (davon *Carnutes* — *Chartres* in Gallien) zusammenzuhängen. Das Alpengebirge der Tauern steht in onomastischem Zusammenhang mit den baltischen (nämlich norischen) *Taurisci*, wobei das preuß. *tauris* Wisent bedeutet und Ableitungen davon in Preußen auftreten. Wenn man den Namen der heutigen Karawanken, die mit *Karawanen* kaum etwas gemeinsam haben, auf *Karvanken* reduziert, so findet man, daß lit. *kārvė* die Kuh bedeutet, die gewiß zu Gebirgsalmen direkte Beziehungen hat.

Bezüglich baltischer Randgebiete ist zu erwähnen, daß das lit. *māžas* «klein» bedeutet, so daß *Masowien* bzw. *Masuren* soviel wie «Kleinland» heißt (seine Bevölkerung besteht aus einem anderen Schlag als die von Groß- und Kleinpolen); hingegen bedeutet das lit. *dīdis* «groß», so daß die *Lugi Diduni* die Groß-Lugier waren. Wenn das lit. *gālas* und das lett. *gals* das Ende, im übertragenen Sinne die Grenze bedeutet, so dürften die baltischen *Galindi* — *Goljadi* — *Holasici* — *Holešovici* überall dort baltisch gesprochen haben, wo sie später geschichtlich als slawisiert angetroffen werden (Ortsnamen in Preußen: *Galindo*, *Galendia*, *Gallintwey*, *Galanten*, *Golekaymen* u. v. a.). Hier möchte ich die schon erwähnten *Raitici* nochmals anführen, deren latinisiertes Raetien seiner jetzigen Onomastik nach sehr gemischtsprachig gewesen sein mußte, wenn die antiken Schriftsteller berichten, daß dort vorwiegend (etwa in den Städten) sogar etruskisch gesprochen wurde. Aber außer keltisch und thrakisch anklingenden Namen wiederholen sich manche aus Raetien bekannte Ortsnamen in Preußen (*Kawkowagen*, *Kaukaliskis*, *Kaukelawke* u. a., wobei *kauks* Teufel bedeutet). Im angrenzenden Noricum (in Preußen und Litauen gibt es Orte wie *Noriškai*, *Norithen*, *Nareyten*, *Nuraude* u. a.) liegt *Kaprun* (volksetymologisch von «Kotbrunn») im Anschwemmungsgebiet der Salzach, wobei bei der Metathese das lit. *kapurnai*

moosige Hügel (wie an der Salzach) auf Viehweiden bedeutet und in Preußen davon abgeleitete Ortsnamen bestehen (*Capurne, Caporne, Surkapurn* u. a.). Im baltischen Südosten ist der Namen des Flußes San am ehesten auch baltisch, wenn es in Preußen eine Reihe von so beginnenden, nicht langen Namen gibt (z. B. *Sangawiten, Sangedyten, Santirmen* u. a.). Auch der Name der am Dněpr geahnten Gelonen wiederholt sich in Preußen und Litauen in *Gelayne, Geláiniai, Gelditen, Gelow* u. a. Wenn der Name der *Spalen* (Spolinen) preuß. eine besondere Wiesenart bedeutet, die in irgend einer Weise zu Splittern in Beziehung steht und das lett. *spaši* und lit. *spalys* «Flachsschäben» bedeuten soll, so waren die *Spali* eher Balten, wenn auch in einer der tocharischen Sprachen *spal* das Haupt bedeuten soll. Wenn baltisch *ārā* draußen bedeutet und es in Preußen Namen wie *Arys, Aryngine, Arobiten, Erwisten, Iragarbis* u. a. gibt, wären dann ferner in Süden die panonischen Aravisci bzw. Iravisci eher Balten (Pannonier) als Thraker, und zwar auch dann, wenn ihr Name vom lit. *ėras* — Lamm abzuleiten wäre; auch die Scordisci dürften keine Kelten gewesen sein, wenn ihr Name weder in Gallien vorkam noch keltisch etwas darstellt, während *Zkarde, Skařdupis, Schordey, Skurdo, Skurdēlis* u. a. in Preußen und Litauen oft vorkommen, wobei lit. *skařdis* ein Steilufer bedeutet.

Dies ist nur ein Teil der Orts-, Fluß-, See-, Flur- und Volksnamen, die im Gebiet der ehemaligen Lautitzer, Trzciniecer und Urnenfelderkultur vorkommen und entweder aus einer mittelalterlichen bzw. rezenten baltischen Sprache übersetzt oder wenigstens gedeutet werden können und sich im jetzigen Gebiet der alten Haffküstenkultur wiederholen. Diese Namen sind von denjenigen zu unterscheiden, die sich als Vergleichsmaterial — als Ableitungen historisch belegter anderweitiger, z. B. Volksnamen oder aus Fremdsprachen, als Fremdnamen — nachweisen lassen. Dies sind die preuß. Ortsnamen, wie z. B. *Bardyn* und *Bardow* wahrscheinlich von Lango-Barden; *Godan, Gudenne, Gudeniten*, lett. *Gudenieki* von *Goten*; *terra Pagudinensis* — *Gau Pogusania* ebenfalls von *Goten* — *Gudas*; *Corslauken* von den *Kors* — *Kuren*; *Skirin, Skyrow, Schirteynen* (*Skirteynen*), *Schirditen* und *Schirlauken* von *Skiren*; *Skolotiten, Scholewythen, Scholytyn* u. a. von *Skoloten* — *Skythen* wie das *skalat* in Ostgalizien; *Walsca, Velšup, Velowe* und *Welune* von *Wales* — *Volca* oder *Galli, Welsch* — *Vlaši*, wie *Wielun* in Polen. Demgegenüber werden die *Sporoi* doch eher Balten gewesen sein, wenn sich ihr Name in Preußen siebenmal wiederholt (*Sporkaym, Sparwynen, Sporteyn, Spuryen* u. a.), auch in Lettland vorkommt (*Sparvine, Spuri* u. a.) und das Wort *sparts* im Preuß. soviel wie «mächtig», im Lett. jedoch «Bremse» [lett. *spārs, spāre, spārvs* — die Bremse; *spars* — Schwung, Wucht. A. J.] heißt; mit einem slawischen *spor* — Streit — hat es nichts Gemeinsames, wie auch z. B. der preuß. Ort Popelken mit dem grauen Eichhorn — *popelka* keinen Zusammenhang hat; das dem häufig anzutreffenden preuß. Präfix *po-* bzw. *pa-* (bedeutet «unten»), folgende *pelken* hat nämlich einen gemeinsamen Wortstamm mit dem preuß.

pelky Torfbruch. Ähnlich kann beim Namen der Lugier (wie bereits erwähnt, wohl davon Lusatia — Lausitz — Lužice) durchaus nicht die Verbindung mit dem slawischen *lug* — Aue in Betracht kommen, sondern nur entweder — infolge der La-Tène-Kultur — das keltische *lugos* — Gesetz bzw. Rabe, oder das lit. *lūgai* — Sumpfpflütze; davon abgeleitet werden die hydronymischen Namen: *Lugelgen* in Preuß., *Lugas* in Lit., *Ludza* in Lett., *Lusen* in Preuß.

*

Von dieser baltischen (d. i. preußischen, litauischen, lettischen, norischen und pannonischen) Onomastik sind vor allem diejenigen Namen des Südbaltikums und Mitteldonaumes zu unterscheiden, die altgermanisch sein müssen, da sie bei Ptolemaios bzw. in der Tabula Peutingeriana mit einem *-bergion* oder *-burgion* kombiniert sind. Sie entstammen den ersten vorübergehenden germanischen Völkerwanderungswellen. Mehrere ins Slawische überangenen germanischen Länder-, Städte- und Flußnamen dürften erst aus der Zeit des Abflauens der Völkerwanderung (nach dem Hunneneinbruch) stammen, als die ersten Kolonistenwellen der Altslawen nach Mitteleuropa vordrangen.

Andere Städte- und Flußnamen sind in denselben Gebieten von Mitteleuropa keltisch, und zwar infolge der hier eingetretenen, wenn auch nur vorübergehenden, aber archäologisch feststellbaren starken Besiedlung durch die eingewanderten Träger des La-Tène-Stils. Die von ihnen gegründeten (oder besiedelten und dabei umbenannten) Wallburgen haben Namen, die sich mit Hilfe von altkeltischen oder gar neukeltischen Wörternübersetzen lassen, also von der Art wie *Redintuin* (Zufahrtsstadt), *Karrodunon* (Karrenburg), *Eburodunon* (Ebersburg, der Eber war ein geheiligtes Tier der Kelten), *Setovia* (Langstadt), *Koridorgis* (Militärfestung), *Strevinta* (Ansiedlung), *Furgisatis* (Paß-Schwarm) u. a. Einzig aus dem Keltischen lassen sich hier ferner gewisse Arten von neuzeitlichen Ortsnamen erklären wie alle mit *Treb-* zusammengesetzten Namen, da dies «Wohnsitz» heißt; oder die Namen wie *Stradawn* (Preußen), *Stradonice* und *Stradouň* (Böhmen), *Stradom* (bei Kraków) u. dgl., was Straßenort (wie *Stratiburg* — *Straßburg*) bedeutet; hierher gehören auch alle die *Krems, Křemže, Kromesir* (*Kremsier* — *Kroměříž*), *Krumlov* u. dgl., da sie alle gerade wie *Cremona* mit «Rundort» zu übersetzen sind. Bezeichnend ist dabei, daß in der Nähe vieler von den betreffenden Ortschaften, insbesondere im archäologisch gut durchforschten Böhmen, Burgwälle mit Funddenkmälern der La-Tène-Zeit bestehen. An eine längere Besiedlung von Landstrichen der uns interessierenden Länder durch die Kelten erinnert die von den Slawen (wohl indirekt durch frühgermanische Vermittlung) übernommenen Flußnamen, und zwar insbesondere in Böhmen (*Mže-Berounka* wohl aus *Misa* — *Meuse*; *Jizera* von *Isara* — *Isère*; *Cidlina* aus *cydlynu* — Nebenfluß, nämlich der Elbe). Die germanischen Namen mancher Flüsse von Mähren (z. B. *Švarcava* — Schwarzer Fluß, *Svitava* —

Weißer Fluß, wohl *Whit-Ahwa*) scheinen ursprünglicher zu sein.

Auf Grund dieser Feststellungen (nicht bloß Annahmen) erkläre ich mir, warum außer in den gut durchstudierten baltischen Sprachen nach den Erkenntnissen der Philologen weder im Lateinischen und Germanischen noch in den bekannten Resten des Keltischen, Illyrischen und beiderlei «Tocharischen» eine andere jetzt östliche indoeuropäische (oder ein vermeintliches Alteuropäisch oder aber eine «unbekannte» andere indoeuropäische) Sprache (die sogen. Dialekte der bekannten westl. Sprachen können in Bezug auf Grammatik, oft in Bezug auf den Wortschatz außer Acht gelassen werden) in ihren älteren gemeinsamen Neuerungen oder Isoglossen das Echo ihres — zumeist nachbarlichen aber auch evolutionistischen — Bestehens hinterließ, als nur noch das Thrakische, auf das wir gleich zurückkommen. Die feststellbaren Isoglossen der westlichen ie. Kentumsprachen mit dem Altslawischen dürften jüngeren Datums sein und erst mit dem La-Tène-Milieu beginnen; ebenso sind die Isoglossen des Altslawischen mit dem Iranischen jung, nämlich erst aus der Skythen- und Sarmatenzeit, und solche mit dem Indischen fehlen. Der bedeutende Bruchteil der uralten kaukasischen (japhetischen) Wortstämme und einige grammatische Erscheinungen im Germanischen, wie sie von Braun festgestellt wurden, lassen sich mit der Brachykephalie und der stark laryngalen Aussprache in manchen westgermanischen Gebieten (z. B. Friesen, Flamen, Franken, Holländer u. a.) im Gegensatz zu den allgemein mesokephalen (Einfluß der Bandkeramiker) und dolichocephalen (Nordiker der Trichterbecherleute) übrigen Germanen wohl von den Glockenbecherleuten in Verbindung bringen. An diese kann u. a. der Name der in Germanien geschichtlich festgehaltenen Suaneten erinnern, die auch aus Kaukasien bekannt sind.

Porzig fand im Altgermanischen also noch ie. Isoglossen mit dem heute geographisch zwar schon sehr entfernten Albanischen. Aber dieses wird jetzt als ein zwar sehr abgeschliffenes und mit anderen Sprachen gemischtes Derivat des erwähnten Thrako-Dako-Bessischen angesehen. Ferner weiß man jetzt auch, daß das nordadriatische Venetisch seinem erhaltenen Wortschatz nach auch nur ein Zweig desselben fast einheitlichen thrako-phrygischen Sprachtums ist. Folglich, wenn man archäologische und philologische Beziehungen zwischen dem Gebiet der Haus- und Gesichtsurnenkultur des Südbaltikums einerseits sowie dem Gebiet der Nordadria am Südeinde des Bernsteinweges andererseits findet, ferner, wenn man im Altertum von einer Gleichheit der Sprachen am Sinus Veneticus sowie in Britannien (hier vielleicht wenigstens im Süden, im Devon und bei den Fenni, gegenüber den Venetischen Inseln im Canal la Manche) schrieb und den Kimmeriern (d. h. gleich Thrakern) die politische Oberherrschaft bis zu den Gestaden des Ozeanos zumutete (Homer), betrachte ich dies alles für eine Tautologie bezüglich der satemsprachigen thrakischen Veneter, deren Name von ihren germanischen Nachbarn auf Wenden abgekürzt und auf die von ihnen beherrschten

Balten, später auch auf die in Mitteleuropa in der Vorherrschaft über die Balten sowie diese in ihren Wohnsitzen ablösenden auch satemsprachigen Westslawen und alpenländischen Slowenen übertragen wurde. Dies ist schließlich in der Weltgeschichte eine laufende Erscheinung (Inder — Indianer, Franken — Franzosen, Böhmen — Tschechen, Wales — Welsch — Italiener, das italienische Venezien, Briten — Engländer, Mazedonier, jedoch südslawischer Zunge u. v. a.). So begegnet man in Porzigs gemeinsamen Neuerungen und Isoglossen des Altgermanischen und Albanischen m. E. eigentlich denjenigen der ersteren mit dem Thrako-Venetischen der ganzen Hallstattzeit. Wenn dabei der Wortstamm *vened-* oder *vinid-* in den baltischen und slawischen Sprachen nichts bedeutet, so gibt es doch in Preußen, Litauen und Lettland Ortschaftsnamen wie *Venedien*, *Wenegarbis*, *Wenelauken*, *Winditen*, *Windekaymen*, *Ventspils*. Es dürfte kein Zufall sein, daß man den Namen des im raitionorischen Gebiet liegenden Vin-delitien auch vom keltischen *vinde* herleiten kann, das ebenso weiß bedeutet wie das baltische *balts*. Nur im Thrakischen fanden wir ein Wort *venden* als Palisade, Burgwall; sowie im Albanischen das *vendryes* als Heimat. Daneben gibt es natürlich auch ein antikes Vendenis in Obermösien, in der Nähe der Urheimat der Eneter, von wo ein Teil von ihnen nach Nordwestanatolien, die Urheimat eines Teiles des Gesichtsurnenritus, abzog.

Leider bin ich nicht in der Lage, die Hallstatt- und La-Tène-zeitliche venedisch-baltische Symbiose auf Grund von grammatikalischen Neuerungen und Isoglossen im Wortschatz zu belegen. Aber in der Onomastik gibt es außer den obigen auffallenden Ableitungen vom *vened-* und *vinid-* solche doch. Man erkennt sie daran, daß die Wortstämme der betreffenden, insbesondere preuß. Ortsnamen im baltischen überhaupt nicht vorkommen, während sie sich aus dem Thrakischen gut übersetzen bzw. deuten lassen oder in thrakischen und phrygischen, mysischen, lydischen usw. Ortsnamen wiederkehren, die wohl entweder von der uralten thrakischen Besiedlung Westanatoliens oder vom späteren Feldzug der Kimmerier, der eine Überschichtung der dortigen Westasianer zur Folge hatte, herrühren. So bedeutet z. B. das thrak. *germ-* «heiß»; davon werden von den Philologen die thrak. und anatol. Ortsnamen wie *Germe*, *Germane*, *Germetitha* u. a. abgeleitet, aber m. E. können davon auch die preuß. Ortsnamen *Germ*, *Germein*, *Germynyn*, *Girmow*, *Girme* und die lit. Bachnamen *Germīniai* und *Girmuõ* abgeleitet werden; mit dem Namen der Germanen haben diese baltischen Ortsnamen insofern einen negativen Zusammenhang, daß derselbe auch wieder nichtgermanisch, etwa thrakisch ist und von Nichtgermanen für die Teutonen (d. i. Leute vom Volk, also etwa in einer Gegenüberstellung zu einer Fremdschicht) verwendet wurde. Wären also z. B. die Kimbern in Nordjütland (Vends-yssel, am halben Weg zwischen dem Sinus Veneticus und den Venetischen Inseln) auch Kimmerier gewesen? Bei der Vergleichung einiger preuß. und ostbalt. Ortsnamen nach Gerullis mit der thrak. Sprachlehre von Russu haben also jene im Thrakischen die folgende Bedeutung:

Aberninen (lett. Abrene) — *abro* — mächtig; Aure und Aurow (Flüsse) — *Auras* — Fluß; Balionyen — *balion* — weiß; Bambeln — *bambalon* — gefüllt; Bonzelake — *bonzes* — dick; Kandayen — *kandaon* — leuchtend; Karpow — *karpe* — Fels; Kostos — *Costoboci* — die in der Sicht leuchtenden u. a. m.

*

Nach Ansicht der Paläophilologen übertreffen das Litauische und Altpreußische in bezug auf ihre Grammatik und ihren Wortschatz das Lettische in bezug auf den letzteren und den Lautreichtum weit z. B. das antike Latein, indem sie nämlich in ihrer Altertümlichkeit noch jetzt dem vorwedischen (somit territorial vorindischen) Sanskrit gleichkommen. Archäologisch gesehen müssen somit die selbständigen baltischen Sprachen zumindest das Alter der Lausitzer, Trzciniecer und Urnenfelderkultur (ab rund 1250 v. d. Z.) haben. Daraus ergibt sich, daß den angeführten onomastischen Beispielen zufolge in diesen Gebieten von Mitteleuropa bis zur Adria sowie später in den Gebieten zumindest vorwiegend der östlichen Hallstattkulturgruppe dieselben ethnischen (nämlich sprachlichen, aber auch anthropologischen) Verhältnisse auftraten, wie auf solchen — für den Bereich der östlich von den ethnisch und sprachlich unstrittig durchweg heute noch baltischen Derivaten der Haffküstenkultur liegenden Gebiete — die Erkenntnisse zuletzt von Gimbutas basieren. Der Hauptunterschied zwischen ihnen liegt jedoch darin, daß, während hier die einigen baltischen Fluß- und Ortsnamen sowie die dortigen ostbaltischen Wallburgen in Territorien vorkommen, die archäologisch, anthropologisch und philologisch für ursprünglich großenteils finno-ugrisch, teils für paläoeuropäisch und schließlich später auch für vor- bzw. urslawisch gehalten werden, so daß es sich da um bloß vorübergehende ostbaltische Besiedlungen von Mittelrußland in baltischen Enklaven entlang einiger Flüsse handeln kann, ist hingegen die altbaltische Bevölkerung im ethnisch und sprachlich sowie anthropologisch dauernd indoeuropäischen Südbaltikum bis zur Nordadria immer heimisch, da ausschließlich gewesen.

Die Philologen vertreten die Ansicht, daß sich die einzelnen baltischen Sprachen in viel ausgedehnteren Siedlungsgebieten entwickelt haben mußten, als es ihre mittelalterlichen Siedlungsgebiete sind, die nunmehr ein Rückzugsgebiet der Baltenvölker darstellen. Das Ethnikum der Trzciniecer Kultur, das von mir — in Kürze gesagt — in sprachlicher und materiell-kultureller Hinsicht als altlitauisch angesehen wird, und dasjenige der Vorlausitzer und Lausitzer Kultur — später von Pokorny i. J. 1953 für allgemein noch altbaltisch — von mir als speziell schon altpreußisch betrachtet wird, läßt sich nach allgemeiner Ansicht kulturell und genetisch lückenlos bis zu den Schnurkeramikern zurückverfolgen. Diese waren um 200 v. d. Z. Zeitgenossen von schon ie. Einzelvölkern, und zwar von den bereits kentumsprachigen Palaiern, Luwiern, Achaiern und der Hethitergruppe sowie der schon satemsprachigen, noch fast einheitlichen unterwolga- und kubanländischen Indo-Iranier ihres vorwedischen Zeitalters. Nach der Ansicht von

Gimbutas und Telegin sind die Vorfahren dieser mitteleuropäischen und nordwestpontischen Schnurkeramiker um 2500 v. d. Z. noch als westliche Kurgan- und Streitaxtleute aus dem Nordpontikum gekommen, wo sie vorherige Nachbarn der nordkaspischen und nordkaukasischen Altindoiranier gewesen sind. Schon hier in Südrußland und im Südruralgebiet bis zum Aralsee muß um 3000 v. d. Z. die allgemeine Satemisierung des östlichen Altindoeuropäisch vorgenommen worden sein, welche Zeit von dem Paläophilologen Schachmatov zugelassen wird.

Während sich später die übrigen ie. Satemsprachen (das in Indien drawidische Isoglossen aufnehmende Indisch, die westasiatischen und südosteuropäischen Sprachen der abgesonderten Iraniervölker und Thrako-Phrygier, die einheitlichen Altslawen) ihr Sprachtum abschliffen, blieben die Altsprachen der Balten und ihre Derivate bis heute archaisch. Dies dürfte m. E. der Vermischung der zugewanderten Vorschnurkeramiker mit den mitteleuropäischen einheimischen, sprachlich indoeuropäisch archaischen (Randgebiet der Ie.!) Trichterbecherleuten zuzuschreiben sein, mit denen sie dann ein altbaltisches schnurkeramisches Ethnikum in Mitteleuropa einschließlich der Haffküstenkultur herausbildeten. Die schnelle Ausbreitung ihrer Kultur schreibe ich der baldigen sozusagen Einheitlichkeit ihrer Sprache zu. Die Kugelamphorenleute können sprachlich konservative, später verklungene Reste der mitteleuropäischen Altie. gewesen sein. Einen archaischen, altindoeuropäischen Charakter der Sprache der Trichterbecherleute vermute ich deshalb, weil sie mit den nach der um 5000 v. d. Z. eingetretenen Klimaerwärmung (Sumpfschwund) um 4500 v. d. Z. auftretenden Bandkeramik-Neolithikern und ihren Nachfahren (z. B. den Trägern der Stichband-, Jordansmühl-, Lengyel- und Baden-Kultur) in naher Verbindung stehen, aus deren Gebieten der Großteil der von später bekannten Kentum-Ie., insbesondere des westlichen Zweiges (z. B. die mediterranen, nämlich mesokephalen Bestandteile der Kelten und Germanen, die Altitaliker, Illyrier und wohl auch die mykenogriechischen und griechisch-mazedonischen Stämme) hervorgegangen ist; und dabei gilt die Altsprache dieses altie. Kentumzweiges grammatisch und im Wortschatz bei den Philologen als dem Altie. näher, somit als archaischer als diejenige seines folglich jüngeren Satemzweiges.

Daraus ergibt sich m. E. zugleich, daß der ethnologischen, archäologischen und sprachlichen Genesis der spätestens zur knapp vorschnurkeramischen Zeit sich von den Urbalten differenzierenden Vor- bzw. Urslawen in der Richtung von der um 3000 v. d. Z. blühenden mittelstrogowschen Kultur (Telegin) bis zum mittleren und oberen Dnëpr nachzugehen ist, von wo aus sich danach die schnurkeramische Fatjanovokultur in nördlicher und nordöstlicher Richtung verbreitete, um auch mit der altbaltischen Haffküstenkultur Verbindung aufzunehmen. Nach einer anzunehmenden rassischen und nachweisbar sprachlichen Weiterdifferenzierung der Ugrier hat sich der Ausklang der Fatjanovokultur zu den Urslawen am mittleren und oberen Dnëpr zurückgezogen. Es scheint

auch, daß an einer noch nordpontischen frühsteinbeilzeitlichen (vorschnurkeramischen) balto-slawischen Einheit in der Nachbarschaft der Altindoiranier auch noch die Urthraker beteiligt waren.

Schließlich kann aus alledem m. E. gefolgert werden, daß die mesolithische mittel- und südosteuropäische, nordpontische, nordwestkaspische und anatolische noch wandernde Hirtenbevölkerung (Hering) ihre notwendigermaßen ziemlich einheitliche Altsprache vom überall allgemeinen Agglutinieren zielbewußt auf ein gesamturindoeuropäisches Flektieren im psychologischen Milieu der Verfeinerung und Weitespezialisierung ihrer dortigen und damaligen mikrolithischen Industrie nach Eintritt des etwas rauhen Borealklimas (um 700 v. d. Z.) verbessert hat, als im übrigen fruchtbaren Vorderasien und in Ägypten das landwirtschaftliche, schon vorkeramische Neolithikum fortschrittlich zu erwachen anfang. Ein begonnener Übergang zum Flektieren ist bei den gelbrassigen Finno-Ugriern (damals sind sie vom Südrural her über das Mittelwolgagebiet nach Nordeuropa gezogen), ferner bei den Hamiten (diese dürften zusammen mit den Vorindoeuropäern eine gehante Spracheinheit und antropologische Rassengemeinschaft im Postglazial mit seinen Klingeindustrien gebildet haben, bevor sie sich u. a. im Kulturkreis der Capsien- und Magdaléniengruppen und ihre Derivate von den Urindoeuropäern differenzierten), den Semiten und meisten Kaukasusvölkern (vorher im Nordiran?) auf halbem Wege steckengeblieben. Die Sprache des weißen Rassenzweiges, der als Paläoeuropäer bezeichnet wird (ihnen lassen sich Ertebölle, Maglemose und das Świderien zuschreiben) und der teils unter den Finno-Ugriern (er bildet deren hellen Bestandteil und dürfte ihren Sprachunterschied von den übrigen Gelben verursacht haben), teils unter den meso- und neolithischen Ie. aufgegangen ist, ist nicht mehr rekonstruierbar. Von der Sprache der westeuropäischen bzw. nordwestafrikanischen hellen Hamiten, die wohl die megalithischen Kulturbestandteile nach Westeuropa gebracht haben, kann man sich vielleicht nach den bis ins 15. Jh. erhaltenen Sprachresten der pseudoneolithischen Guanschen der Kanarischen Inseln eine Vorstellung machen. Im Laufe der fortschreitenden Ansässigwerdung der allmählich neolithisierten Altindoeuropäer hat sich dann auch ihre praktische Einheitssprache — gewiß auch unter Einwirkung von Nachbarn und Zuzüglern — von ihren Dialekten zu Sprachen differenziert, was besonders im klimatisch günstigen Neolithikum (ab rund 4500 v. d. Z., Zeit der Anbahnung von Staatswesen in Mesopotamien und Ägypten) unter Einwirkung ethnischer Verschiebungen insbesondere von der Ägäis und von Westanatolien aus ins Flußgebiet der Donau und des Oberrheins mit einer spätmesolithischen (Chochol) m. E. wohl urindoeuropäischen Bevölkerung erfolgt ist; die jetzigen slawischen Sprachen gelten dabei philologisch als bloße Dialekte eines Allslawischen, während die baltischen seit mehr als 3000 Jahren selbständige Sprachen sind.

Eine von den fürs Altbaltentum bewegtesten Zeiten muß um 1600 v. d. Z. die Periode der heterogenen Hügelgräberrituskulturen gewesen sein. Im Zusam-

menhang mit ihnen dürften z. B. etwa während der Auflösung der nördlich von der Mitteldonau liegenden mächtigen, wohl einen Teil des Westkentumzweiges der Ie. umfassenden Unëticer Kultur aus dem Karpathenbecken die mykenischen und dann die jüngeren griechischen Stämme in gewissen Zeitabständen in die Ägäis sowie aus dem Ostalpenraum die verschiedenen Italiker in die spätbronzezeitliche Apeninischen Halbinsel zu den Gaikern (vergl. die Graischen Alpen) abgezogen sein. Dann sind nämlich im böhmischen, ober- und mitteldonauländischen Raum die verschiedenen Urnenfeldergruppen aufgetreten, deren offenbar baltisch-ethnischer, aus den materiellen Kulturdokumenten archäologisch belegter Zusammenhang mit dem Lausitzer und Trzciniecer Kulturgebiet und seinen genetischen Derivaten nebst den Derivaten der früheren Haffküstenkultur hier auch onomastisch nachgewiesen wird. Bei der Betrachtung dieser Vorgänge und Beziehungen darf man sich nicht dadurch verwirren lassen, daß sich das in materieller Hinsicht uneinheitliche Ritusgebiet der vorherigen ostfranzösischen, rheinländischen, mittel- und oberdonauländischen Hügelgräberkulturen mehrerer Völker später nach rund 1200 v. d. Z. mit dem Westraum des hier nachfolgenden, wohl baltischen Urnenfelderritus überschneidet; denn nur in den Flußgebieten der Seine, sowie des Mittel- und Oberrheingebietes dürften sich damals die Protokelten unter merklicher atlantohamitischer Beeinflussung formiert haben. Aber die Raitier Ackerbauern (entspricht dem slawischen *rataje*) an der oberen Donau mußten auch entsprechend den angeführten Flußnamen von Nordraetien Balten gewesen sein, wenn auch später in Raetien etruskisch gesprochen worden sein soll (zum Schluß wurde es ja romanisiert und dann größtenteils germanisiert) und die südlichen Nebenflüsse der Oberdonau sowie manche böhmischen Flüsse La-Tène-zeitliche keltische Namen erhielten.

Daraus ergeben sich verschiedene weitere archäologisch-soziologische und damit auch ethnologisch-sprachkundliche Detailprobleme, daß z. B. in Böhmen die oft doppelschichtigen Kulturen von Schlesien-Platěnice, Knovíz, Milavče und Bylany sowohl in ihrer untergebenen, als auch in ihrer sogenannten fürstlichen Schicht baltosprachig sein konnten und die letztere nur ausländischen (z. B. thrakischen, ägäischen, italischen) Einflüssen ausgesetzt war; daß ferner auch der westliche Hallstätter Kulturkreis eher baltisch (raitisch und norisch) war als frühkeltisch. Als ein schwacher onomastischer Rest des wohl kentumindoeuropäischen Sprachgutes der böhmischen Unëticer kann das *Volta*, übers germanische *Vultahva*, im *Vltava* sich erhalten haben, da es sich in den norditalischen Varianten *Voltare*, *Volteius*, *Voltimes*, *Volturex*, *Voltinius* usw. erhalten hat, ohne daß es keltisch, baltisch, illyrisch, thrakisch oder speziell lateinisch wäre. Auch das Illyrische, welches zur Bronzezeit in der östlichen Nachbarschaft der Unëticer Kultur, die an der etwa östlichen Mitteldonau (philologisch zwischen den Altitalikern und Altgriechen) vermutlich durch eine der westkentumsprachigen Gruppe von Ie. repräsentiert wurde, beheimatet sein mußte, hat sich im baltischen Raum

als Enklave nach der Südwanderung der Illyrier zur Südadria in den Namen wie Hegetmatia, Pelso-Balaton, ja auch Szegeed weiter erhalten.

*

Was die erste Phase der richtigen Frühgeschichte des Baltentums (und der Veneter) in Mitteleuropa betrifft, so haben hier seine Bevölkerungsschichten der Ausklänge der Hallstätter Kultur ihre Überdeckung durch die eingebrochene keltische La-Tène-Kulturschicht zwischen dem Baltikum und der Adria ethnisch, also wohl auch sprachlich überlebt, wenn auch gewiß unter starker keltischer Beeinflussung. In eine üblere Lage kamen da die Balten und Veneter überall infolge der germanischen Siedlungsexpansion, die schließlich in eine wahrhafte Völkerwanderung ausartete, während der es zu geschichtlich so charakterisierten Latrozinien kam, durch die die Baltenreste hier gezwungen waren, sich zu geschützten Enklaven zusammenzuschließen. Diesen Vorgang erblicke ich in den neuen archäologischen Erkenntnissen über die kulturelle Lage im Südbaltikum und Mitteldonaunraum bezüglich der von Kostrzewski, Filip und Eisner festgestellten gegenseitigen Verwandtschaft und Siedlungskontinuität der eisenzeitlichen Urnenfelderkulturderivate im östlichen Mitteleuropa bis zur geschichtlichen Feststellung der Anwesenheit der Slawen ab rund 350—500, je nach dem Gebiet. Bloß betrachte ich diese Derivate nicht für slawisch. Nach Ansicht insbesondere sowjetischer Prähistoriker (z. B. Tretjakov u. a.) unterscheiden sich nämlich die als bestimmt altslawisch betrachteten Symbiosenkulturen im Donöz-, Dněpr-, Süd-Bug- und oberen Dněstrgebiet grundsätzlich auch von den sogenannten Verfallskulturen der mitteleuropäischen und ostbaltischen bedrängten Baltenschichten aus der La-Tène- und der ganzen Völkerwanderungszeit. So zeigt die altslawische Zarubiněc-Kultur außer westlichen auch iranische und die Tschernjachovokultur gotische, das obere Dněprgebiet allerdings spätbaltische Einflüsse.

Der Rückzug der Balten dürfte unter dem Druck der Germanen vom Westen her begonnen haben. So kann die Unstrutgruppe der mitteldeutschen späten Eisenzeit bis ins Finnengebirge den Fenni gehört haben, die teils nach Britannien, teils ins Suomiland (Finnland) auswanderten. Die auf die Oberlausitz zum Schluß beschränkten Reste der vormaligen Lausitzer Kultur, nämlich die sich in den Nordzipfel Böhmens einschleibende Billendorfer Kultur, beziehen sich am ehesten auf die Sudeten—Sudeinen, die sich von den «römischprovinzialen» Germanen, z. B. vom Kobyley Typ, stark unterscheiden. Die erwähnten Lugier dürften vor ihrem Abzug u. a. auch in südlicher Richtung in der Lausitz selbst gesiedelt haben, sie konnten sich jedoch auch zum Teil nach Preußen absetzen (*Luselauke, Lusewithe, Lusine, Lozeynen, Lusen* u. v. a.). Die unter offenbarem Druck der Jastorf-Germanen geratene Aurith- bzw. Göriztgruppe wurde wahrscheinlich von den hinter, d. h. nördlich von den Lugiern wohnenden Bateinen gebildet, die, wie erwähnt, später onomastisch im Ostbaltikum zu suchen

sind. Im Flußgebiet der Warthe mit der besonderen Konzentration von Funden an der Prosna (Kalisz) lassen sich — wie angeführt — die Ursitze der Altpreußen (Prusas) vermuten. Unterdessen sind die historischen Aistii vom Sinus Veneticus, der burgundisch wurde, während er vorher gotisch war, wohl nach Estland (Eesti) ausgewandert, wenn sich die Esten selbst — offenbar nach ihrer eingewanderten Herrschaft — *Iggauni* also Auswanderer nennen [? lett. *igaunis, igauņi* von der altestnischen Landschaft «Ugaunia», wo *u-* vielleicht den ü-Laut darstellt. A. J.].

Unterdessen begann auch die Räumung des Weichselgebietes durch die altansässige Bevölkerung. Der Name der aus dem Przewórsker Kulturgebiet zur Donaumündung abziehenden *Bastarnen* läßt sich aus dem Thrak. als Helden- bzw. Adelsklasse übertragen, während er außerdem noch im Lit. Umherwanderer bedeutet, was beides auf die deklassierten Veneter gut passen kann. Im German. und im Kelt. sowie im Slaw. bedeutet er überhaupt nichts. Ihr Stamm der Sidones ist auf litauisch «Ansässige», somit — baltische — Leute vom landwirtschaftlichen Beruf, derjenige der Peukinen hingegen bezeichnenderweise nur auf thrakisch «Stecher», somit Thraker vom Militärberuf. Spuren der Przewórsker Kultur findet man dabei insbesondere nördlich von der Donaumündung beim Knie der Bastarnischen Alpen. In ihrem Ursprungsgebiet im Südbaltikum findet man bei Ptolemaios thrakische Ortsnamen wie *Setidava* (Ort des Sitzes), *Parienna* (vom thr. Personennamen *Paris*), zur Slawenzeit das *Tarnów* u. dgl. als einen Teil des Namens dieser Bastarnen. Wenn ferner das thrak. *mazos* groß bedeuten soll und es in Thrakien ein *Mazusia* gibt, so kann das erwähnte Mazowien gerade so gut thrak. «Großland» bedeuten und auch mit den Venetern oder Bastarnen einen Zusammenhang haben. Der vorderhand näher ungeklärte Name des thrak. Heros Manimazos kann wieder mit dem Namen der Lugi Omani bzw. Manimi zusammenhängen; vielleicht ist er vom thrak. *mania* — schön abgeleitet, wenn es in Preußen Ortsnamen wie *Manitaw, Maniothkaym* u. a. gibt, die also nichtbaltisch, nämlich veneto-thrakisch sind.

Ein interessantes Problem stellen die schon angeführten Galindi—Goljadi—Goleczyci—Holasci—Holešovici dar, die m. E. mit der balto-keltischen Púchover Mischkultur in geographischen Zusammenhang zu bringen sind, welcher die ersten slawischen Kolonistenwellen in der Nordwestslowakei begegneten, als sich diese von den Ostbeskiden zu den Westbeskiden vorschoben (wie mehrere Jahrhunderte später die slawisierten, jedoch ursprünglich rumänischen Walachen). Auch den Langobarden waren sie bekannt (Golanda), nachdem sie im Verband mit den Venetae und Fenni im 3. Jh. gegen die Römer Krieg führten und später ein Vasallenvolk des Gotenkönigs Ermanarich waren. *Gals* bedeutet im Lett., *gālas* im Lit., aber auch im Kelt. Ende, Rand, Grenze. Vielleicht waren sie auch eine Grenzhüterorganisation im Bereich des Baltentums, nämlich ihrer Púchover Mischkultur nach zu schließen, wobei das dort bei Trenčín gelegene Laugaritio einen gemischtsprachigen Namen hat (preuß. *laucks*, lit. *laukas*, lett.

lauks — Feld, kelt. *rit* — Burg, das *-io* ist eine Latinisierungsendung). Ableitungen vom Namen dieser Galinder findet man nicht nur in ihrem heimatlichen Oberschlesien und Nordmähren (*Holasice, Holasovice, Holešov* u. a.), wo sie nach dem Bericht des bayerischen Mönches noch im 8. Jh. — vielleicht schon slawisiert — 5 Wallburgen besaßen, sondern auch in einer mehrseitigen Diaspora, z. B. in Preußen (Galindo und wie schon erwähnt), ferner im Havelgebiet (*Golešina—Golzin, Gollin, Golečica—Goltzsch*), im ganzen Odergebiet (*Goleđz—Gollantsch, Golašov—Göllschau, Galowo, Goliszew* u. v. a.), von wo sie sich wohl im Zusammenhang mit dem Hunnenanstoß und der slawischen Kolonisierung ins Gebiet der Masurischen Seen in die Nachbarschaft der übrigen Südbalten (Preußen) zurückzogen. Im oberen Wolgagebiet (etwa an der Upa?) wurden die dort verbliebenen Goljadi russifiziert. Vielleicht ist das polnische *Łeczyca* ein abgekürzter Widerhall ihrer Siedlung und ihres Namens, ähnlich wie das *Halicz*.

Im Gebiet zwischen der Mitteldonau und der Nordadria sehe ich in den Friulern die Reste der romanisierten Pannonier, die von den Germanen, Slawen und Awaren nach Venetien verdrängt wurden (die romanisierten Illyrier dürften in den Aromänen-Zinzaren zu suchen sein). Die Reste der romanisierten (latinisierten) Noriker werden zu Ladinern zusammengeschrunpft sein, insofern sie nicht germanisiert und slowenisiert wurden (der Name der Traun sowie der Ostsee Trave kann sowohl mit dem slaw. *trawa* — Gras als auch mit dem besprochenen lett. *drava* — Hohlbaum zusammenhängen). Das Schicksal der Raitier — Räter (davon Retz in Süddeutschland) wurde bereits besprochen; durch die Isar ist die zumindest teilweise Besiedlung des territorial mit Raetien fast gleichen Vindeliziens durch die Kelten bewiesen; ist jedoch dabei nicht der Name des *Licus* — Lech vom preuß. *likuts* — klein abzuleiten? Der Lech ist ja ein Nebenfluß der größeren Donau und ganz Süddeutschland ein Derivatgebiet der am ehesten baltischen Urnenfelderkultur, welches von den Kelten bis nach Pannonien nur unzusammenhängend überschichtet wurde, wenn auch dort überall ihre La-Tène-Kultur ganz durchgreifend Fuß gefaßt hat — zum Unterschied von den Resten der von ihr überschichteten Hallstattkultur nördlich von der Donau. Vom *likuts* — klein abgeleitete baltische Personen- und Ortsnamen wie *Licke, Likas, Likutyn, Likutiškai, Liccutigeyn* u. a. sind nicht selten.

*

Erst dann erfolgte ganz offenbar unter dem Druck der nach Westen sich vorschubenden Westslawenwellen der endgültige Rückzug der Reste der preußischen Baltenstämme aus dem vorm. Lausitzer Kulturgebiet nach West- und Ostpreußen sowie der Rückzug der Litauer und Mazowier aus dem vorm. Trzeńiecer Weichsel-Bug-Kulturgebiet ins spätere, nämlich jetzige Land der Litauer. Dieselben haben sich als ehemalige Südbalten zwischen die Nord- und Ostbalten der langvorherigen Haffküstenkultur-derivate (Letten, Kuren, Semba, Sengalier u. a.)

eingeschoben und die jetzigen ganz unnatürlichen, da ausläuferförmigen Sprachgrenzen ohne eine Naturgrenze hervorgerufen. Gimbutas betont dabei die charakteristische Erscheinung, daß sich das jetzige Baltengebiet durch sehr große Unterschiede in seinen örtlichen engen archäologischen Spätkulturen auszeichnet; m. E. ist es da eine typische Erscheinung bei einem engen Zufluchtsgebiet von Völkern, die vorher eigene hochentwickelte materielle Kulturen besaßen. Ihr traditioneller Konservatismus widerspiegelt sich eben auch in der hier rezenten und deshalb am deutlichsten nachweisbaren sprachlichen Erscheinung, daß es hier auf einem so kleinen und ebenen Küstengebiet im Mittelalter so viele baltische Sprachen mit verschiedenen Dialekten gibt und daß es sich durchweg um ausgesprochene Alt Sprachen handelt. Aber auch im Baltikum unterlagen noch die historischen Balten weiteren sprachlichen Einschränkungen. Die Preußen sind im Deutschtum, die Masowier im Polentum, die Jatwinger im Kleinrussentum, die versprengten Goljadi im Großrussentum aufgegangen; bloß die Letten konnten den Südteil der finno-ugrischen Liven aufnehmen. Im entfernten Südosten sind die spätkaiserzeitlichen Veneti—Sarmatae vielleicht eine Baltengruppe des Siedleminer Typs in Symbiose mit Spätwestsclernjachower Altslawen gewesen, die unter ertragbaren, kulturell nützlichen Fremdherrschaften im Begriff waren zum Milieu des sog. Prager Keramiktyps überzugehen und nach dem Hunnenzug nach Westen, dann unter eigenen Stammeführern fast unbemerkt die ziemlich entvölkerten Gebiete von Mitteleuropa und der Balkanhalbinsel zu kolonisieren und die slawischen Siedlungen im oberen Wolgagebiet, am Wolchow und oberen Don zu stärken.

*

Das Endziel der Vorgeschichtsforschung auch der des Schreibens unkundigen und deshalb vorderhand namenlos gebliebenen Völkern des Altertums soll es wohl sein aus den Forschungsergebnissen der Archäologie, Anthropologie, Philologie u. a. eine Art Frühgeschichte der betreffenden ethnischen Einheiten herauszubilden, die sich durch ihre prähistorischen Kulturgruppen (insbesondere in deren Anfangsstadien und älteren Perioden) sowie durch die Onomastik (Hydro-, Oro- und Toponymie) zu erkennen geben dürften, da ein wichtiges Charakteristikum eines Ethnikums (vorwiegend an seiner materiellen Kultur, in der Ethnographie, z. B. an seiner Tracht, miterkennbar) seine sprachliche Zugehörigkeit darstellt. Dabei kann es allerdings vorkommen, daß sich soziologisch die einzelnen sozialen Schichten eines und desselben Volkes durch unterschiedliche materiellkulturelle Merkmale auszeichnen können, insbesondere in den fortgeschrittenen Kulturperioden. Andererseits kommt es vor, daß aus — allerdings oft nur anscheinend — einem und demselben Kulturkreis verschiedensprachige Völkern in das Licht der geschriebenen Geschichte gerückt sind. Die den angeführten Wissenschaften zukommenden einzelnen Teilaufgaben sind für die Beurteilung der Genesis von Völkern ebenbürtig. Schwerer ist

jedoch die Aufgabe, bei der soziologisch bedingten Beweglichkeit der Großteile von Völkern die geschichtlich erforderten Zusammenhänge ihrer örtlichen und zeitlichen Feststellung (oft auch Mischung) zu erarbeiten. Die europäische Frühgeschichte mancher europäischer und vorderasiatischer Völker (Indoiranier, Thraker, Illyrier, Kelten, Ugrofinnen, Italiker, schließlich auch der Slawen und Germanen) ist in mancher Hinsicht klargelegt. Meine Bemühungen gelten jetzt den Balten. Möge der vorliegende Aufsatz, der bei der philologisch leichteren Situation (unveränderliche Altertümlichkeit der einzelnen Sprachen trotz Mangels an ältesten Sprachdenkmälern, welcher nur teilweise von Ptolemaios und die Tabula Peutingeriana sowie von den fremden Schriftstellern beseitigt ist) als Anregung und Arbeitshypothese für weitere Forschungen dienen. Aus Raummangel mußte hier von einer Wiederholung eingehender Begründungen abgesehen werden.

*

Mit besonderem Dank bin ich den Herren Dr. Vilém Gampert, Dr. Václav Čihař und Dr. Václav Polák für ihre philologischen und sprachgeschichtlichen Konsultationen verbunden, insofern dieselben auf oft noch unveröffentlichtem Meinungs austausch unter den Paläophilologen selbst beruhten und in der zitierten baltologischen Literatur nicht analysierte linguistische Zusammenhänge zwischen den ie. Alt-sprachen betrafen. Der gedrängt bemessene Raum gestattete es jedoch nicht, zu Kontrollzwecken Analysen meines gesamten übrigen onomastischen Verzeichnisses zu Vergleichszwecken in bezug auf keltische, thrakische, illyrische und italische Worts-tämme durchzuführen, zu meinen hier veröffentlichten baltologischen und archäologischen Ausführungen die notwendige Begründung beizufügen und die bisher gültigen abweichenden Ansichten eingehend zu widerlegen. Ethnographisch und philologisch ist nämlich anzunehmen, daß die altbaltischen Siedlungen im Südbaltikum zur Völkerwanderungszeit (Ptolemaios) die gleichen Namen getragen haben wie vor der Hallstattzeit; dasselbe gilt von der Hydronymie.

VERZEICHNIS DER VERWENDETEN WICHTIGSTEN LITERATUR

- K. Turnwald. O původu názvu hrůvna. Praha 1950.
 E. Berneker. Die preußische Sprache. Straßburg 1896.
 J. Endzelīns. Altpreußische Grammatik. Riga 1944.
 R. Trautmann. Die altpreußische Sprachdenkmäler. Göttingen 1910.

R. Trautmann. Die altpreußischen Personennamen. Göttingen 1925.

G. Gerullis. Die altpreußischen Ortsnamen. Berlin — Leipzig 1922.

G. Dottin. La langue gauloise. Paris 1920.

A. Holder. Der alt-celtische Sprachschatz. Leipzig 1896—1913.

J. Loth. Vocabulaire vieux-breton. Paris 1884.

Th. Braun. Die Urbewölkerung Europas und die Herkunft der Germanen. Berlin 1922.

J. Wiesner. Die Thraker. Stuttgart 1963.

Fr. Kurschat. Litauisch-deutsches Wörterbuch. Halle a. S. 1874/1883.

K. Mühlenbacha. Latviešu valodas vārdnīca. Rīgā 1923—1932.

W. Porzig. Die Gliederung des indogermanischen Sprachgebietes. Heidelberg 1954.

H. Krahe. Vorgeschichtliche Sprachbeziehungen von den baltischen Ostseeländern bis zu den Gebieten um den Nordteil der Adria. Separatum, 1955.

J. Filip. Keltská civilizace a její dědictví. Praha 1963.

J. Filip. Právěké Československo. Praha 1948.

J. Neustupný. Právěk lidstva. Praha 1946.

G. Mildemberger. Mitteldeutschlands Ur- und Frühgeschichte. Leipzig 1959.

Я. Пастернак. Археология Украины. Торонто 1961.

M. Gimbutas. The Prehistory of Eastern Europe, part I. Cambridge 1956.

M. Gimbutas. The balts. London 1963.

L. Kilian. Die Haffküstenkultur und der Ursprung der Balten. Bonn 1955.

S. Dimitrijevič. Prilog daljem upoznavanju Vučedolske kulture. — Opuscula archaeologica, I. Zagreb 1956.

J. Říhovský. Problém expanse lidu s lužickou kulturou do středního Podunají. — Archeologické rozhledy, 1958, X, S. 203 ff.

M. Cabalska. Stan badań nad II okresem brązu w Polsce. — Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Archeologiczne, z. 3. Kraków 1961, S. 17—37.

H. O'Neil Hencken. Indo-European Languages and Archeology. — American Anthropologist, 1955, No. 6.

M. Buchvaldek. Die Schnurkeramik in Mitteleuropa. Kandidaturarbeit. Praha 1965.

E. Neustupný. Hrob z Tušimic a některé problémy se šňůrovou keramikou. Separatum, Praha.

П. Н. Третьяков. Восточноюгославские племена. М., 1953.

N. Trbuhovič. Ekspansija ili infiltracija lužičke kulture u oblasti severne Jugoslavije. — Starinar, N. S. Beograd 1965.

N. Schwidetzky. Die Fatjanowo-Kultur und ihre Träger. — Homo, Göttingen 1963.

Д. Я. Телегин. Основные черты и хронология средне-стоговской культуры эпохи меди. — VII Международный конгресс донаториков и протонаториков. Доклады и сообщения археологов СССР. М., 1966, S. 87.

Sowie ferner die in den Archeologické Rozhledy (Archäologische Rundschau) (Praha), weiters in den «Investigations archéologiques en Tchecoslovaquie» (Praha 1966), und in «L'Europe à la fin de l'âge de la pierre» (Praha 1961) veröffentlichten Aufsätze, Rezensionen und Inhaltsangaben, weiter die ab 1960 veröffentlichten Aufsätze und Referate über die Arbeitsergebnisse der tschechoslowakischen Archäologen und die darin enthaltenen Inhaltsangaben von ausländischen Büchern und Aufsätzen über archäologische, anthropologische und philologische Probleme, insofern sie sich auf das Thema der vorgeschichtlichen Verhältnisse im Südbaltikum beziehen.

ZUSAMMENFASSUNG

Es war bisher strittig und unklar, von welchen Volkselementen in Europa das archäologisch gründlich erforschte Gebiet des Südbaltikums und seines Hinterlandes in der Richtung zur Nordadria bewohnt war. Der Verfasser befaßte sich mit der Lösung dieses Problems schon mehrere Jahrzehnte, aber erst ab 1945 studierte er eingehender den Wortschatz der

baltischen Sprachen, insbesondere des Altpreußischen, die in ihrer Altertümlichkeit dem vorvedischen Sanskrit gleichkommen, das im Mittelalter längst nicht mehr gesprochen wurde. Infolgedessen stellte er fest, daß die vom Geographen Klaudios Ptolemaios für dieses Gebiet überlieferten Fluß-, Gebirgs-, Städte- und Völkernamen, insofern sie sich

nicht nach den keltischen, thrakischen, illyrischen und altgermanischen Wörterbüchern deuten lassen, einwandfrei aus dem Wortschatz des Altpreußischen, Litauischen und Lettischen übersetzt oder gedeutet werden können. Dasselbe wurde von ihm in der rezenten Onomastik derselben Landstriche festgestellt und zwar unter Ausscheidung der hinzugekommenen slawischen Namen. Er führt eine längere Reihe von Beispielen aus seinen Feststellungen an. Hingegen erblickt er in den Venetern am Baltikum und an der Adria, in den Peukinen und Bastarnen thrakische Elemente, die nach antiken Nachrichten unter dem politischen Namen der Kimmerier bis zu den Gestaden des Atlantischen Ozeans (Venetische Inseln) geherrscht und zum Teil auch gesiedelt haben sollen.

Der Vf. unterzieht sich dem Versuch, auf Grund der im letzten Jahrzehnt erschienenen Literatur die einzelnen philologisch feststellbaren und bezüglich der Zeit und des Gebietes in ihren Entwicklungsstadien abschätzbaren Träger der ie. Sprachen auch archäologisch festzustellen. Das kurzgefaßte Ergebnis seiner Überlegungen ist in Schlagworten das folgende:

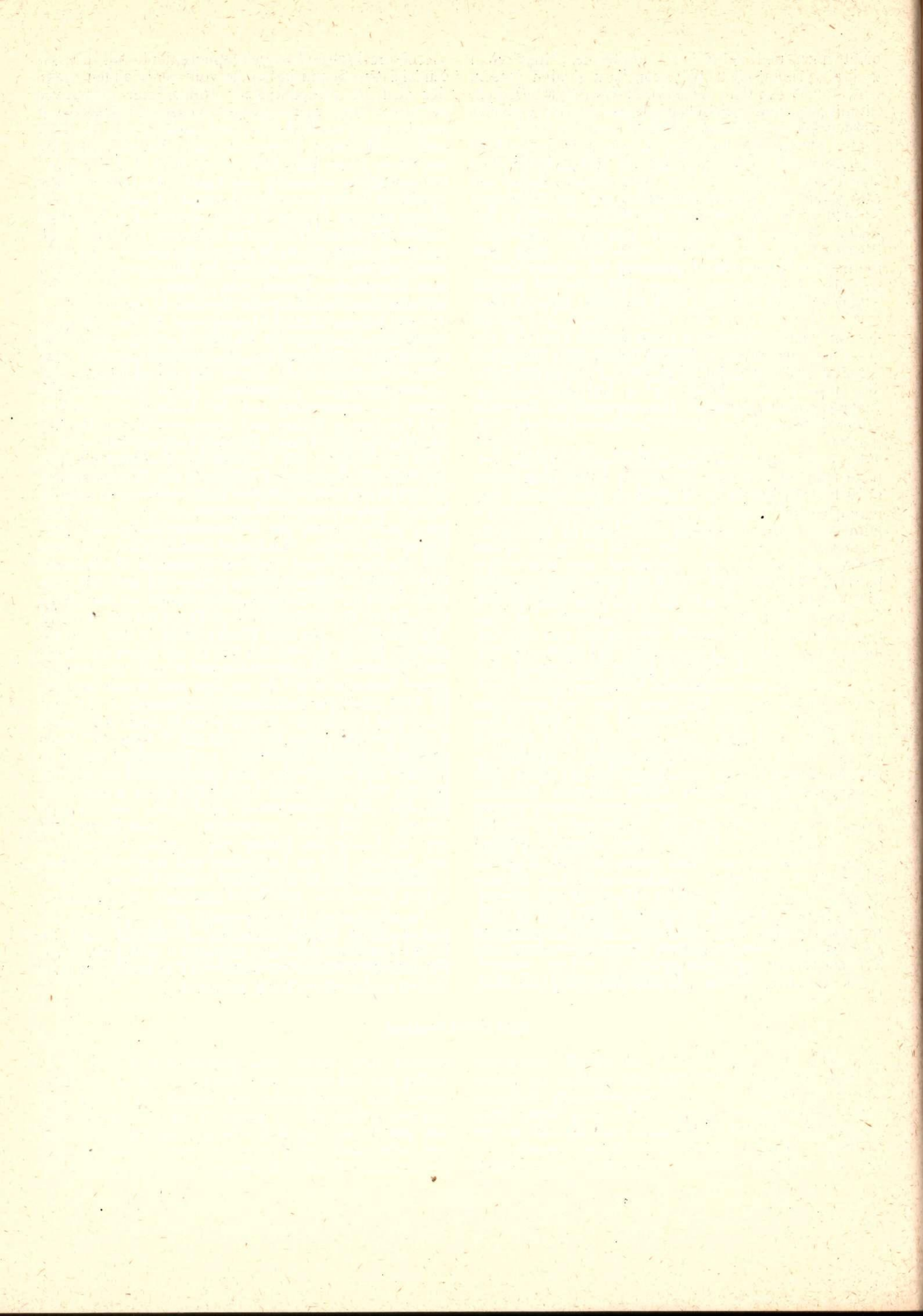
Im psychologischen Milieu der mesolithischen verfeinerten und weiterspezialisierten Mikrolithindustrie nach Eintritt des im ie. Wortschatz erkennbaren rauheren Borealklimas von 7500 bis 6000 kam der Übergang vom grammatischen Agglutinieren zum indoeuropäischen Flektieren beim hellen Zweig der weißen Rasse zustande, welchen die mittel- und südosteuropäische, nordpontische, nordkaspische und westanatolische noch wandernde Hirtenbevölkerung bildete; der nordafrikanische und westeuropäische Teil desselben hellen Teiles behielt vorwiegend das Agglutinieren der späteren hamitischen Sprachen (in Europa die Guanschen und vielleicht die Cagots). Damals erwachte im fruchtbaren Vorderasien das landwirtschaftlich fortschrittlichere, noch vorkeramische Neolithikum des dunklen Zweiges der weißen Rasse (Kaukasier, Semiten), dessen einzelne, von Ägypten bis ins Iranische Hochland verstreute Volksteile in verschiedenem Grade vom Agglutinieren zum Flektieren übergingen. Diese Altindoeuropäer dürften sich bis zur Entfaltung der neolithischen Kulturen auf der Balkanhalbinsel, im Flußgebiet der Donau und in den östlich, nördlich und westlich angrenzenden Gebieten vor 4500 schon in den Kentumzweig, in den übrigen altindoeuropäischen Kulturgebieten nördlich und östlich davon in den Satemzweig gespalten haben. Schon vor 2000 muß es selbständige, heute aus erhaltenen Schriftdenkmälern philologisch rekonstruierbare Kentumsprachen und Satemsprachen gegeben haben.

Die Altbalten dürften als eine Mischung der altie.

Trichterbecher- und Kugelamphorenleute mit dem satemisierten Schnurkeramikervolk entstanden sein, das sich im nordpontischen Binnenland knapp vor 2000 von der engen Nachbarschaft der östlicheren Indoiranier, westlicheren und südlicheren Thraker und nördlicheren Urslawen nach Mitteleuropa absetzte; in diese Zeit fällt nämlich auch der Zerfall des mitteleuropäischen kentumie. Kulturkomplexes (Stichband, Jordansmühl, Lengyel, Baden) und die Absetzung der Illyrier ins Karstgebiet. Die bewegten Zeiten der Hügelgräberritus-Kulturen um 1600 nach der einen Großteil des Westkentumzweiges umfassenden Unëticer Kultur dürften im Zusammenhang mit dem Abzug der älteren und jüngeren griechischen Stämme aus dem Karpathenbecken in die Ägäis und der Italiker aus dem Ostalpenraum in die spätbronzezeitliche Apenninische Halbinsel stehen. Dann sind nämlich im böhmischen, oberdonauländischen und mitteldonauländischen Raum die verschiedenen Urnenfeldergruppen aufgetreten, deren baltisch-ethnischer Zusammenhang mit der baltischen Lausitzer und Trzciniecer Kultur und ihren genetischen Derivaten onomastisch bereits logisch nachweisbar ist.

In den Trägern der Derivate der Haffküstenkultur, die sich bis ins obere Flußgebiet der Wolga ziehen, erblickt der Vf. die späteren Volkselemente der Aistii, Kuren, Letten, Selen, Semgalier u. a.; in den Trägern der Derivate der Trzciniecer Kultur die Masowier, Jatwinger, Bastarner und Litauer, die zum Teil slawisiert, zum Teil ins vormalige Haffküstenkulturgebiet eingeschoben wurden und dort die späteren unnatürlich ausgebauchten oder in die Länge gezogenen Sprachgebiete zur Folge haben. In den Derivaten der Lausitzer Kultur sucht er den altpreussischen Zweig der Balten (z. B. die Sudeten, Preußen, Galinder, Lupier, Bateiner u. a.). Im Donaugebiet betrachtet er die Raetier [der Autor benutzt im Text auch die Parallelförmige «Raitier». A. J.], Noriker und Pannonier ebenfalls als Balten. Alle diese Volkselemente haben s. E. als die Träger der Hallstattkulturgruppe unter der La-Tène-zeitlichen keltischen und unter der provincialrömischen germanischen Oberherrschaft oft in Enklaven zusammengepreßt oder verschoben die große Völkerwanderung — oft auch romanisiert — überdauert und erst im Laufe des frühen oder späten Mittelalters zum großen Teil im baltischen und donauländischen Deutschtum sowie im neuen westlichen und nördlichen Slaventum der Wallburgzeiten aufgegangen.

Die Haus- und Gesichtsurnenkultur wird vom Vf. wegen ihrer Beziehungen zur Nordadria und zu N.-W.-Anatolien mit dem ethnischen und politischen Einfluß der thrakischen Veneter (Kimmerier) auf die Balten in Zusammenhang gebracht.

LATVIEŠU UN SLĀVU TAUTU KULTŪRVĒSTURISKIE SAKARI XIX UN XX gs.

(Audumu un aušanas darba rīku materiāli)

A. Alsupe

Kultūrvēsturisko sakaru skaidrojumi palīdz atsegt nāciju kultūru ģenēzi. Tomēr šādu pētījumu veikšanai nepieciešams ilgstošs sagatavošanas darbs. Līdz XX gs. 60. gadiem etnogrāfi latviešu un slāvu tautu kultūrvēsturiskos sakarus, balstoties uz amatniecības materiāliem, nebija pētījuši. 1960. gadā izveidojās labvēlīga situācija minēto jautājumu risināšanai, jo LPSR ZA Vēstures institūta etnogrāfi sāka etnogrāfiskās ekspedīcijas Latgalē. 1960.—1965. gada vākums dod iespēju pētīt latviešu un krievu, latviešu un baltkrievu, latviešu un poļu savstarpējos kultūras sakarus, noskaidrot apstākļus, kas ierosina līdzīgu parādību rašanos un veidošanos dažādu tautu materiālajā kultūrā, kā arī meklēt savstarpējas kultūras vērtību apmaiņas iespējas.

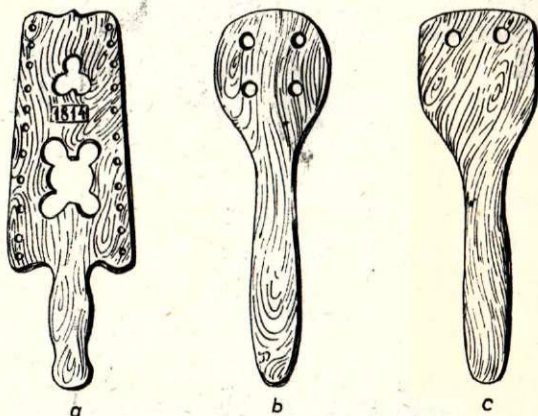
Tekstā apskatīti lauku audēju, galvenokārt zemnieku sētās, lietotie darba rīki un aušanas tehnikas.

Profesionālo audēju rīki un aušanas paņēmieni izmantoti tikai salīdzinājumam. Šis raksts ir pirmais mēģinājums atklāt latviešu un slāvu kultūrvēsturiskos sakarus, izmantojot vienas amatniecības nozares resp. aušanas materiālus. Turpmākajā darbā līdzšinējie secinājumi vēl pārbaudāmi, papildināmi un sīkāk precizējami ar plašākiem salīdzinošiem datiem. Raksta nelielais apjoms dod autorei iespēju lasītājus iepazīstināt tikai ar pētījuma rezultātiem. Materiālu analīzes protokolu un salīdzināšanas tabulu publicēšanai nepieciešami plašāka apjoma izdevumi.

*

Slāvu un baltu apdzīvotās teritorijās feodālisma sākuma posmā lietoja vertikālos aušamos stāvus. Tos laikā no X līdz XII gs.¹ sāka nomainīt horizontālie stāvi. Līdz ar horizontālo stāvu izveidi notika velku sagatavošanas rīku atdalīšanās no aušamajiem stā-

viem. Sajā attīstības stadijā velkus uzvilka uz diviem pavedieniem no kamoliem, lietojot velkamo rīku — vīvuļu (юпок). Kā minētā perioda liecinieki līdz XX gs. sākumam krievu, baltkrievu,² lat-

1. att. Lāpstiņas velku uzvilšanai.
Рис. 1. Ложечки для основания.

viešu³ un lietuviešu⁴ apdzīvotos apgabalos saglabājušās vienādas formas vīvuļas.

Attīstītā feodālisma laikā no nepārvietojamiem horizontālajiem aušamajiem stāviem (Baltijā apm. līdz XVI gs.) izveidojās pārvietojamie.

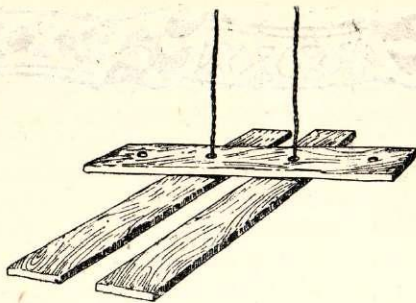
Reizē ar pārvietojamo aušamo stāvu izveidi uzlabojās arī velku sagatavošanas paņēmieni. Audumus uzvilka no vienkāršām velku spolēm, kraķiem jeb krijiem, ar 2—4 pavedieniem, lietojot velku lāpstiņu ar 2—4 caurumiņiem (1. att.). Sajā laika posmā mek-

² Н. И. Лебедева. Прядение и ткачество восточных славян. — Восточнославянский этнографический сборник. М., 1956, 496. lpp.

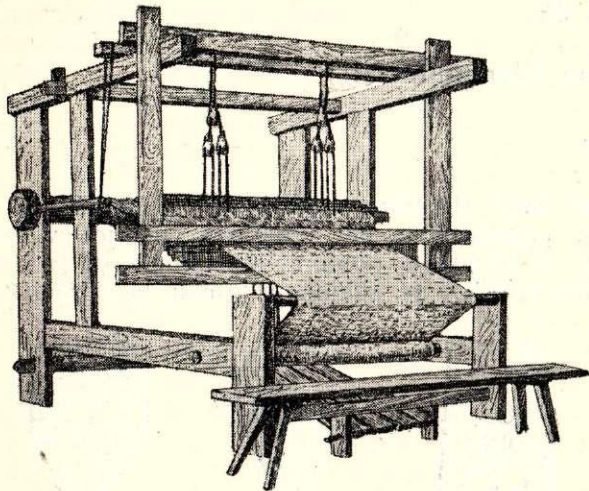
³ A. Alsupe. Lauku audēju darba rīki Vidzemē XIX gs. — AE, III, 1961., 103. lpp., 11. att.

⁴ M. Glemžaitė. Linų ir vilnų naminis apdirbimas Lietuvoje XIX a. — XX a. pradžioje. — ILKI. Vilnius, 1959, 294.—295. lpp.

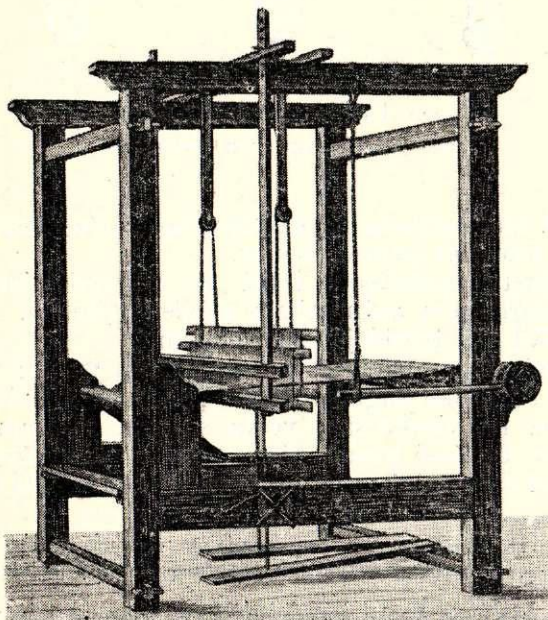
¹ A. Zariņa. Seno audumu tehnisko analīžu rezultāti. — Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR, VI. R., 1964., 152.—153. lpp.; М. Н. Левинсон-Нечаева. Ткачество. — Очерки по истории русской деревни X—XIII вв. М., 1959, 19. lpp.

2. att. Paminas.
Рис. 2. Поножки.

3. att. Aužamie stāvi.
Рис. 3. Ткацкий стан.

4. att. Aužamie stāvi.
Рис. 4. Ткацкий стан.

lējami sākumi līdz mūsdienām Latgales krievu un latviešu audēju saglabātajai velku lāpstīnai ar 2 caurumiņiem.⁵ Minētajam attīstības periodam pieskaitāms arī auduma platuma mērīšanas paņēmiens, skaitot posmos. Pēdējos savukārt daļa desmit paņēmienu, katrā pa trim pavedieniem. Skaitīšanu posmos līdz mūsdienām turpina latvieši, krievi, baltkrievi, lietuvieši un igauņi.⁶

Latviešu, lietuviešu un igauņu krijām un uztināmajām tītavām uztināmā daļa un ass veidotas atsevišķi. Spārni savā starpā savienoti un paredzēti uzvilkšanai uz ass. Turpretī krieviem⁷ un poļiem⁸ krijū un tītavu spārni iestiprināti asī. Šāda konstrukcija sastopama arī Piebalgā.

Sākumā pārvietojamie un horizontālie stāvi bija šauri un nestabili. Šajā attīstības posmā aužamo stāvu paminas brīvi karājās paminu auklās. Šāda parādība dažkārt vēl mūsdienās novērojama Latgalē latviešu⁹ un krievu aužamajos stāvos (2. att.). Stāvos ar šādi piestiprinātām paminām parasti nelieto vairāk kā 4 nišu kārtas.

Aužamo stāvu pilnveidošanas gaitā paminas sāka nostiprināt. Latgales latvieši līdzīgi pareizticīgajiem krieviem aužamo stāvu paminas piestiprina pie šķērskoka, kas atrodas zem sēdekļa (3. att.).¹⁰ Pārējā Latvijā paminas pievienotas stāvu pretējā pusē pie šķērša, kas atrodas zem velku riestuves (4. att.). Latgalē un Dienvidrietumkurzemē velku riestuve novietota augstāk par krūšu koku, līdz ar to velki novietoti slīpi. Šāda parādība izplatīta krievu un poļu apdzīvotos apgabalos.¹¹

Stāvos, kuros nav iespējams lietot vairāk par 4 nišu kārtām, izmanto nītis ar nesasiētām acīm. Šai aušanas darba rīku attīstības stadijai atbilstošas nītis ar nesasiēto aci Latvijā dažkārt mēdz saukt par saistītām jeb adītām nītīm (5. un 6. att.) pretstatā parastajām, Latvijā izplatītajām nītīm, kuras sauc par nesaistītām jeb sietām nītīm (7. un 8. att.). N. Lebedeva savos pētījumos saistītās sauc par krievu, bet nesaistītās par latviešu nītīm.¹² Apzīmējums krievu nīts sastopams arī atsevišķos Latgales apvidos, kur lieto saistītās nītis. Ar saistīto nišu palīdzību parasti auž vienkāršus audumus, kuru iekārtojums stāvos neprasa lietot vairāk kā 2 līdz 3 nišu kārtas. Šādas nītis līdz mūsu dienām saglabājušās Latgalē un Rucavā,¹³ t. i., vietās, kur materiālajā kultūrā vērojami slāvu elementi. Rucavā saistītās nītis lieto attīstītākos aužamajos stāvos nekā Latgalē.

Lai no aušanas sākuma līdz beigām saglabātu ne-

⁵ А. А. Ходосов. Ткачество деревни. М., 1930, 38. lpp., 37. att.; E 27, 4402; E 27, 7631; E 27, 4455.

⁶ Н. И. Лебедева. Мин. darbā, 497. lpp.; М. Глем-жаите. Мин. darbā, 294. lpp.

⁷ Н. И. Лебедева. Мин. darbā, 492. lpp., 16. att.: 3.

⁸ К. М. Мосзунски. Kultura ludowa slowian, I. Kultura materialna. Krakow, 1929, 313.—315. lpp.

⁹ E 22, 4117.

¹⁰ E 22, 4118; E 22; E 27 (I. Madres un A. Alsupes vāktie materiāli).

¹¹ Н. И. Лебедева. Мин. darbā, 516. lpp., 27. att.; М. Мишинска. Staciwy. — Prace i Materialy Muzeum archeologicznego i etnograficznego w Lodzi. Seria Etnograficzna, 3. Lodz, 1960, 297.—300. lpp.

¹² Н. И. Лебедева. Мин. darbā, 517. lpp.

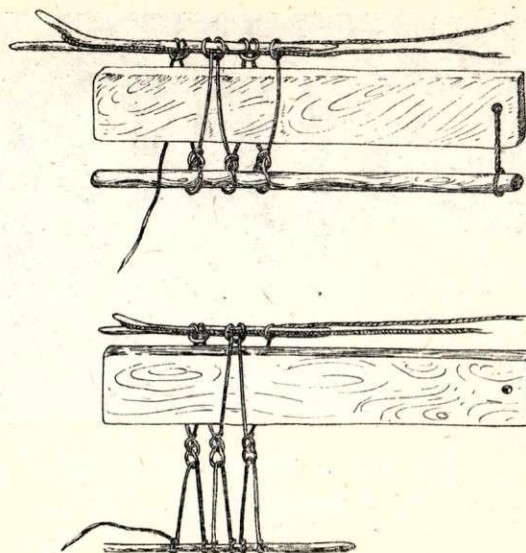
¹³ E 25, Rucava.

mainītu velku kārtību, t. i., lai velki uz riestuves paliktu sākotnējā uztīšanas vietā, riestuvei abos galos pierīkoja koka ripas. Ripu uzdevums bija neļaut velkiem slidēt uz sāniem. Šādas ripas vēl XX gs. sākumā lietoja Pleskavas, Novgorodas, Jaroslavas un Latgales krievi.¹⁴ Tās vietumis sastopamas arī lielākajā Latvijas aušanas amatniecības centrā — Piebalgā.¹⁵ Domājams, ka piebaldzēni minētās konstrukcijas pārņēmuši no krievu manufaktūrām, jo vietējo darba rīku uzlabošanai izmantoja arī kaimiņu pieredzi.

Aužot audumus ar 3 un vairāk nišu kārtām, jālieto īpaša nišu kārtu pacelšanas ierīce — trīse jeb trīzuļi. To izveidojuma ārējās formās Latvijas teritorijā vērojamas vairākas attīstības stadijas. Ar tām saistīti arī vairāki lokāli varianti. Latgalē un vairākos Polijas apvidos lieto līdzīgas formas trīzuļus, kuru sākotnējais veids latgaļiem bija pazīstams jau XII gs. (9. att.).¹⁶

XIX gs. pirmajā pusē, kad manufaktūras tipa aužamos stāvus pakāpeniski pārveidoja par mašīnstāviem, tiem pievienoja sistavu ar caursviedī. Krievijā, tai skaitā arī latviešu apdzīvotajās gubernās, to sāka lietot XIX gs. vidū.¹⁷ Latvieši to sauca par ganīlku no krievu *гнать*. Šāda apzīmējuma izcelsmi lielā mērā palīdz skaidrot fakts, ka Rīgas tekstilfabrikās tajā laikā galvenā sarunu valoda bija krievu.

Latgales latviešu vairākrāsu rakstotās gultas segas sauc par *koldrām* no poļu gultas segas apzīmējuma *koldra*. Apzīmējuma pārņemšanai varētu būt vairāki iemesli. Iespējams, tāpēc, ka XVIII gs. Krāslavā grāfa Plātera paklāju darbnīcās darbu vadītāji bija Varšavas audēju amata meistari.¹⁸ Vietējie iedzīvotāji, kas strādāja šajās darbnīcās, pierada pie poļu nosaukumiem un pieņēma tos dekoratīvo segu apzīmēšanai. Iespējams, ka minētie apzīmējumi pārņemti vēl agrāk, t. i., laikā, kad Latgalē gulvietu pārklāšanai speciāli austas segas lietoja tikai muižās. Šo pieņēmumu daļēji apstiprina šādi fakti. Vēl mūsdienās Latgales latvieši vārdu *sega* lieto reti, tā vietā izmantojot apzīmējumus *koldra*, *dečs*, *odejals*. Par apzobotām *koldrām* sauc vieglas un plānas segas ar retinātiem un grupētiem velkiem (3—6 šķieta zobos pēc kārtas ver ik pa vienam velku pavedienam, 3—7 zobus atstājot starpā tukšus). Audumi ar šādi retinātiem velkiem parasti sastopami apvidos ar labi attīstītu līnkopību un mazāk attīstītu aītkopību. Plaši tie izplatīti Polijā un Lietuvā. Latvijā sastopami Latgalē, Augšzemē un Lietuvas pierobežā. Apzīmējumu *koldra* latgaļieši uzskata par senu, un līdz pirmajam pasaules karam tā saukuši arī spilgtas strīpainas segas.¹⁹ Latgalē par *koldrām* sauc arī veikalos pirtās segas, tai

5. att. Saistītās nitis.

Рис. 5. Русский нит.

6. att. Nišu siešana.

Рис. 6. Вязание нитов.

7. att. Sietā nits.

Рис. 7. Ла-

тышский нит.

skaitā vatētās.²⁰ Teiktais rāda, ka par *koldrām* sauc visas tās segas, kuru izstrādājumu veidi līdz XIX gs. vidum Latgales zemniekiem bijuši sveši vai maz pazīstami.

Baltkrievijā atrodami līnu audumi ar Latvijā izplatītajiem drellu rakstiem, pie tam šiem rakstiem nav īpašu apzīmējumu. Tur atrodamas nītis ar latviešu nišu nosaukumu.²¹

¹⁴ Этнографическое обозрение. Под ред. В. О. Миллера и Н. А. Янчуга. М., 1902, 77.—80. lpp.

¹⁵ E 20, 4942; E 20, 4800; E 20, 4799; Vecpiebalga.

¹⁶ M. Misińska. Min. darbā, 297.—300. lpp.; А. Стубавс. Некоторые археологические находки 11—13 веков из городища Кокнесе. — Крај. От эпохи бронзы до раннего феодализма. Таллин, 1966, 169. lpp.

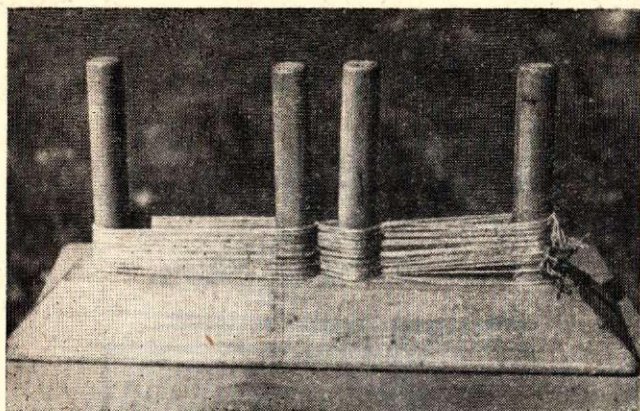
¹⁷ A. Alsupe. Lauku audēju darba rīki Vidzemē XIX gs. — AE, III, 1961., 110. lpp., 25. att.

¹⁸ Latvijas PSR vēsture, I, 263. lpp.

¹⁹ E 22, 7209.

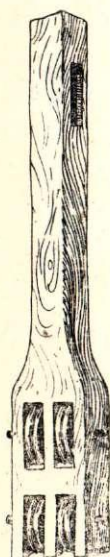
²⁰ E 22, 7211.

²¹ Н. И. Лебедева. Мин. darbā, 517.—518. lpp.

8. att. Sietās nītis uz nišu sienamā galdiņa.

Рис. 8. Латышский нит.

9. att. Trīzulis.

Рис. 9. Вальц.

XIX un XX gs. sākumā latviešu mājrupnieki pārdeva savus linu drellu galdautus un divieļus vietās, kur tos uz vietas neražoja vai ražoja maz. Pārdošanas vietu skaitā ietilpa arī Pēterburga, Pleskava, Novgoroda, Polocka, Vitebska, Smoļenska u. c. Vitebskā un Smoļenskā Piebalgas ratiņdreimaņi pārdeva ratiņus un arī aužamo stāvu piederumus. Iespējams, ka baltkrievu aušanas darba rīku un drellu audumu izveidē latviešu mājrupnieku darinājumi nodevējuši par tiešu paraugu.

Latgales latviešu un krievu aušanas darba rīku līdzība vērojama tikai primitīvajos velku un audu pavedienu sagatavošanas rīkos un paņēmienos. Piemēram, latviešu un krievu titavām uztināmās daļas ir līdzīgas, bet statīvi atšķirīgi ar daudziem lokāliem variantiem. Latgales krievi uztināmās titavas parasti sauc *мотовило*, notināmās par *размотовило*, velku

spoles jeb krijus par *вюшко* un šķeteri par *мотка*. Arī latvieši vietās, kur dzīvo tuvos kaimiņos ar krieviem, lieto šos krieviskos apzīmējumus. Pārņemtos nosaukumus latvieši lieto, apzīmējot arī tādus rīkus, kas tiklab pēc izveidojuma ārējām formām, kā tehniskajām iespējām atšķiras no krievu rīkiem. Piemēram, Latgales austrumdaļas latvieši arī aužamo stāvu pamatdaļas riestuvi, šķietu, paminas, sistavu un atspoli sauc no krievu valodas pārņemtos apzīmējumos par *колоду* (колода), *бьерду* (бердо), *поножи* (поножи), *набелка* (набелка) un *челнок* (челнок) (skat. I karti).

Minētajā apvidū latvieši arī divieļiem, segām u. c. austiem priekšmetiem nelieto latviskus apzīmējumus (skat. II karti). Jāatzīmē, ka šie valodas aizguvumi radušies galvenokārt apvidos, kur latvieši dzīvo blakus pareizticīgajiem krieviem. Turpretī vecticīgo krievu apdzīvotās vietās šādi kultūras sakari vērojami ļoti maz. Pat tur, kur iedzīvotāju absolūtais

vairākums ir vecticīgie krievi, latvieši saglabājuši tīri latviskus rīku nosaukumus.

Vecticīgie krievi Latgalē ieceļojuši jau XVII—XVIII gs., bet pareizticīgie krievi uz pastāvīgu dzīvi Latgalē vairāk sāka apmesties tikai XIX gs. II pusē. Līdz ar to minētie valodas aizguvumi galvenokārt, šķiet, radušies pēdējo simts gadu laikā. Minēto pieņēmumu pastiprina fakts, ka tikai kopš XIX gs. beigām Latgales zemnieki darba rīkus sāka pasūtīt amatniekiem. Latgales latvieši galvenokārt nodarbojās ar zemkopību, bet ieceļotāji krievi lielāku vēribu pievērsa blakus peļņas darbiem, tai skaitā kokapstrādāšanai un līdz ar to aušanas darba rīku darināšanai kā tās sastāvdaļai. Pasūtījumus viņi veica pēc pasūtītāju dotiem paraugiem.

Baltijā dzīvojošās tautas līdz mūsdienām saglabājušas dažus ļoti senus audumu rotāšanas paņēmienus, tai skaitā īpaša raksta auda iepišanu, ielocīšanu jeb ielasīšanu vai iesiešanu ar brīvu roku kādā vienkārtnā vai triniša sējumā austā pamataudumā. Minētās tehnikas audumu darinātājiem dod lielu rīcības brīvību ornamenta un kompozīcijas izvēlē. Tām ir divi raksta veidošanas paņēmieni: 1) iepinot atsevišķus motīvus (закладная), 2) ieliekot raksta joslas visā auduma platumā (бранная).

Vēsturiski iepinuma tehnikas radušās vertikālo aužamo stāvu lietojuma laikā.²² Valdošie audumu rotāšanas paņēmieni tās palika, arī lietojot horizontālos aužamos stāvus ar samērā vāji attīstītu aušanas aparātu, t. i., 2—3, retos gadījumos 4 nišu kārtas un paminas. Rakstu veidoja arī ar skalu palīdzību. Kad audēji iepraktizējās brīvi rīkoties ar 4 un vairāk nišu kārtām, minētos paņēmienus vairums darinātāju atmeta. Kopš manufaktūras tipa aužamo stāvu izplatības tautas masās šos darbietilpīgos paņēmienus galvenokārt saglabāja īpaši dekoratīvo audumu darinātāji, piemēram, paklāju audēji.

Raksta joslas veidošana, ielokot raksta audu visā auduma platumā, plaši izplatīta vēl XIX un XX gs. audumos slāvu un baltu tautu apdzīvotajos apvidos. Latvijas teritorijā šis paņmiens visvairāk sastopams Latgalē. Kā viens no senākiem ielocījuma veidiem minama audumu virsmas pārklāšana raksta vietās ar *gretelēm*, cilpām jeb «pērlītēm». Vienkārtnā vai triniša auduma pamatā atbilstoši izvēlētajam rotajumam noteiktā attālumā citu no citas ieaūž rupju, grodu audu pavedienu visā auduma platumā. Raksta vietās auduma virspusē ar irbuli izvelk cilpas. Poļi šo paņēmieni pazīnuši jau X gs.²³ Latviešu, baltkrievu un lietuviešu mājaudēji XIX un XX gs. šo tehniku izmantojuši, aužot gultas, grīdu, ratu un kamanu segas²⁴ (10. att.), mūsdienu pašdarbnieki, aužot arī dekoratīvos spilvenus. Minēto tautu darinājumu kompozīcijā XIX un XX gs. sākumā dominē fona raksts ar galveno motīvu — astoņstūru zvaigzni. Raksta audi ņemti ar pamataudumu vienā un tai pašā vai kādā kontrastējošā krāsā. Kā otrs ielocījuma veids minama krāsaina, parasti sarkana, gluda raksta auda ievietošana pamataudumā. Šādi darināti

²² Skat. A. Zariņas rakstu šā krāj. 87. lpp.

²³ J. Kaminska, A. Nahlik. Wlokiennictwo Gdanście w X—XIII wieku. Lodz, 1958.

²⁴ Latviešu tautas māksla, II, 16., 35. att.; Lietuvių liaudies menas. Audiniai, I. Vilnius, 1957, 242., 243., 244. att.

10. att. Gultas sega.

Рис. 10. Одеяло.

Latgales krievu dvieļi, kas sevišķi bagātīgi rotāti; izmantots ģeometriskais ornamenti, kā arī stilizēti stādu un dzīvnieku motīvi. Rakstu joslas te veidotas 2—45 cm platumā, parasti vienkārtna pamatā. Nereti rakstainas auduma strēmeles izaustas atsevišķi un tad pēc vajadzības piešūtas vai nu dvieļu, vai spilvendrānu galos vai ar tām izrotāti krekli. Līdzīga parādība novērojama arī citos krievu apdzīvotos apgabalos, tāpat baltkrievu, latviešu, lietuviešu un poļu darinājumos kā Latvijā, galvenokārt Latgalē, tā Lietuvā, Baltkrievijā un Polijā. Ģeometriskajā ornamentā un joslu kompozīcijā visām minētajām tautām ir daudz kopīgu elementu. Minēto tautu izstrādājumos dominē astoņstūru zvaigzne dažādās variācijās, sastopamas līdzīgas un pat vienas un tās pašas rakstu joslas²⁵ (11. att.). Tomēr viskrāšņāk veidoti krievu, visskopāk latviešu izstrādājumi.²⁶

Salīdzinot joslu raksta veidošanās attīstības gaitu minēto tautu tekstilijās, redzam, ka krievu izstrādājumos ielocījuma tehnika saglabājusies visilgāk, rotājums attīstījies vispilnīgāk. Turpreti tautas, kurām audumu rotāšanas tehnikas attīstījušās straujāk, ielocījuma tehnikās izstrādātos tradicionālos rakstus XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā pārnesa uz citām izstrādājumu tehnikām. Piemēram, vienu no vispopulārākajām joslām, kas veidota no diviem elementiem — astoņstūru zvaigznes un trijstūriem, latvieši pārnesa uz adījumiem,²⁷ poļi — uz izšuvumiem.²⁸ Otru plaši izplatītu joslu variantu grupu,

²⁵ Lietuvių liaudies menas. Audiniai, II, Vilnius, 1962, 128. att.; Белорусское народное искусство, I, Минск, 1951, 37. lpp.; В. Стасов. Русский народный орнамент. СПб., 1872, л. 62, нр. 85.

²⁶ Secinājums izdarīts, balstoties uz Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas fondos atrodamiem priekšmetiem un arhīva materiāliem. Jāpiezīmē, ka «Latvju rakstu» II sēj. ievietoto Latgales dvieļu rakstu vairums uzzīmēti krievu sētās, kā to pierāda Etnogrāfijas nodaļas arhīvā atrodamās skices un protokoli.

²⁷ E 22, 4531; Latviešu tautas māksla, II, 409. att.

²⁸ Ludowy przemysł zdobniczy w Polsce. Katalog. Redakcja Janina Orynzyna. Warszawa (b. g.), 36. lpp., 31. att.

kas sastāv no «ozoliņiem» un «spurdzēm», latvieši pārnesa uz rakstotiem trinišiem,²⁹ lietuvieši uz ielocījuma tehniku, kur rakstu veido ar skalu palīdzību.³⁰ Šos pārnestos rakstus viegli atšķirt no patstāvīgiem, noteiktas tehnikas ietvaros radītiem rakstiem. Pārnestie raksti saglabā viegli iezīmētu joslu principu vēl fona raksta ietvaros: pamatelementu ietverošie pretējie likloči nesaskaras, bet izvietojas paralēli.³¹

Nemot vērā teikto, kā arī ielocījuma tehnikas dažādās saglabāšanās un izmantošanas pakāpes, tomēr jāatzīst, ka krievu izstrādājumi ne vien ietekmējuši latviešu darinājumus, bet notikusi pat tieša rakstu pārņemšana. Par to liecina latviešu rakstainos 4—12 nītim austo dvieļu galos ielocītās rakstu joslas — pārdari, kas ne pēc rakstura, ne ritma nesaskan ar pamatauduma rakstu un ir vairāk vai mazāk līdzīgas krievu dekoratīvajos audumos atrodamām joslām.³²

Latvijā XIX un XX gs. audumus rotā, iepinot atsevišķus motīvus, samērā reti.

Iepinuma tehnika *kelims*,³³ kas tik ļoti iecienīta slāvu dekoratīvajos audumos, atrodama vairs tikai Latgalē un Kurzemē. Daudz vairāk lietots kelima jaunākais variants *saistītais kelims*,³⁴ ko Latgalē daudz izmantoja, darinot gultas segas. Rotājuma kompozīcija un ornamenti cieši sasauca ar minētā laika posma krievu dvieļu un krekli rakstus, lietuviešu un poļu segās atrodamo stādu ornamentu (10., 12., 13., 14., 15. att.). Parasti rakstu sastādīja samērā naturāli veidotas ziedu vijas, vīnogu ķekaru rindas u. tml. Minēto rotājumu veidu ietekmējusi arī speciālā literatūra un fabriku izstrādājumi.³⁵

Ipašu vērību pelna liela dekoratīvo audumu grupa, kuras izstrādājumu tehnikas latvieši sauc par *rozišu audumiem*, *pārstaipu drelliem* u. c. Arī to raksts veidots uz vienkārtna pamata ar īpaša raksta auda palīdzību. Rakstu vairs neielasa ar brīvu roku, to veido pārvietojamo horizontālo aužamo stāvu aparāts. Līdz ar to raksts lielā mērā ir tehniski nosacīts, saistīts ar 4—8 nīšu kārtu un paminu saistījuma kārtību. Šo audumu darināšanas tehniskie paņēmieni, izejmateriāls (lins, vilna; kokvilna, vilna; kokvilna, lins), kompozīcijas pamatprincipi, ornamenta elementi latviešiem, lietuviešiem, poļiem un baltkrieviem XX gs. materiālā pamatos sakrīt. Kā izskaidrot līdzību? Šīs grupas audumu ģenēze vēl tiek skaidrota. Tomēr jau tagad var teikt, ka, minēto tautu darinājumu radniecību nosakot, jāievēro trīs galvenie momenti:

a) latviešu, lietuviešu, poļu, baltkrievu tradicionālo aušanas tehniku attīstība līdz XIX gs.;

b) sakari ar Viduseiropas un Rietumeiropas aušanas amatniecības centriem;

c) kultūras sakari starp latviešiem, poļiem, lietuviešiem, baltkrieviem.

²⁹ Latviešu tautas māksla, II, 40. un 41. att.

³⁰ Lietuvių liaudies menas. Audiniai, I, 198. att.

³¹ Latviešu tautas māksla, II, 41. att.

³² Turpat, 141. att.

³³ Latviešu tautas māksla, II, 277. lpp., 98. att.

³⁴ Turpat, 12. att.

³⁵ M. Matuskówna. Technika tkania dywanów przetykanych we wsi Ogniowo (pow. lukowski) i okolicy. Polska sztuka ludowa. — Kwartalnik instytutu Sztuka Polskiej Akademii Nauk, 1963, 1, 50.—51. lpp.

Latgaļi jau XII gs. darināja rakstainus audumus, kuru tehnikas varam uzskatīt par pamatu XIX gs. pārstaipu audumiem.³⁶ Tomēr mūsu rīcībā nav pietiekami daudz materiālu par lauku un pilsētu audēju, kā arī mājamatnieku un amatnieku aušanas māksas un darba rīku attīstības gaitu laika posmā no XIV līdz XVII gs. Zināms, ka XVII gs. pirmajā pusē Zemgales audēji strādāja ar laikmetam atbilstoši labi izveidotiem aušamajiem stāviem, kuru tehniskās attīstības līmenis deva iespēju aušanā lietot apskatāmās tehnikas. XVIII gs. II pusē Vidzemes lauku amatnieki muižu vajadzībām darināja audumus pat ar 28 nišu kārtu palīdzību. Mājrūpnieki tirgum ražoja linu audumus drellu sējumā, kas ir tehniski complicētāks nekā apskatāmie aušanas paņēmieni. Plaši mājamatnieku slāņi drellu tehniku sāka lietot XIX gs. vidū. Tomēr pēc līdzšinējiem materiāliem vēl nav iespējams noteikt, cik lielā mērā XIX gs. lauku audēju lietotie darba paņēmieni ir tiešas un nepārtrauktas vietējo aušanas tehniku attīstības rezultāts. Tāpat arī jāskaidro, cik liela loma XIX gs. lauku audēju tehniku izveidē ir pieredzei, kas pārņemta no pilsētu un manufaktūru audēju meistariem, kuri labi pazina cittautu aušanas darba rīkus un paņēmienus.

Daļa izlirzājamo audumu ornamentu elementu un kompozīcijas principu uzrāda tuvību ar XVI—XVIII gs. Viduseiropā un Rietumeiropā darinātajiem audumiem.³⁷ Minēto jautājumu risināšanai visprecīzākās un drošākās ziņas dod audēju grāmatas jeb meistaru audumu rakstu zīmējumi un piezīmes rokrakstā.³⁸ Šajās grāmatās audēji sakopja mūža pieredzi, krāja gan savus patstāvīgi sastādītos, gan no citiem noskatītos rakstus. Līdz ar to XVIII gs. eksemplāros sastopami tieši pārzīmējumi no XVIII gs. vācu speciālās literatūras.³⁹ Spriežot pēc vēstures avotos⁴⁰ un folklorā⁴¹ atrodamiem datiem, šādas audēju grāmatas visagrāk piederējušas cunftu amatniekiem, XVIII gs. otrajā pusē muižās un lauku manufaktūrās nodarbinātiem meistariem, XIX gs. dažādiem lauku audējiem, pat zemniekiem.

Līdz pat XIX gs. beigām, kad latviešu valodā parādījās pirmā aušanas tehniskā rokasgrāmata, tas bija galvenais audumu rakstu avots lauku amatniekiem. Amatnieki grāmatās atrodamos rakstus izpildīja tiešā vai variētā veidā, saglabājot norādīto tehniku, t. i., triniša vai atlasa drelli 8—28 nišu kārtās. Turpretī mājamatnieki rakstus izmantoja vienkāršotā veidā, tehnikās, kas izpildāmas 4—8 nišu kārtās (16. att.), visbiežāk t. s. pārstaipu drellī. Šāda parādība sevišķi vērojama Latgalē un Augšzemē. Līdzīga 4—8 nišu audumu tehniku attīstības gaita vērojama Polijā.

Feodālajā Polijā galma un muižu darbnīcās nodar-

³⁶ Skat. A. Zariņas rakstu šā krāj. 87. lpp.

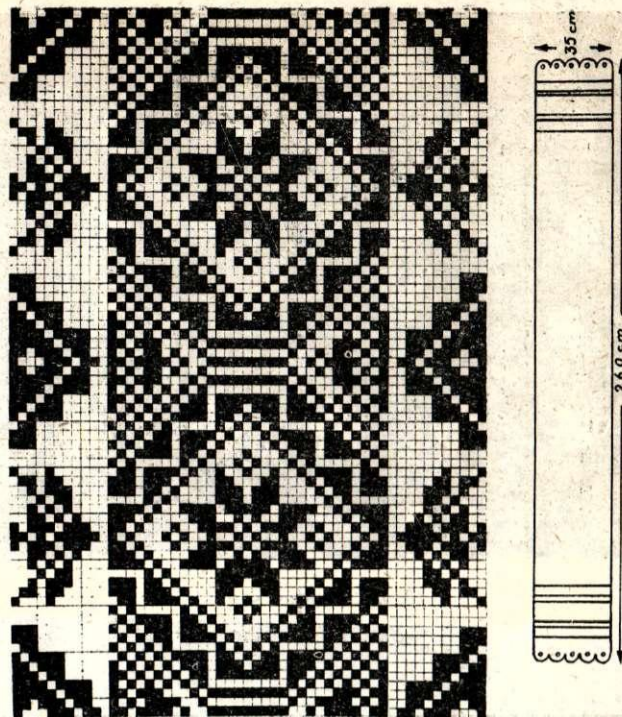
³⁷ E. Fleming. *Textile Künste*. Berlin (b. g.), 119., 120. att.; G. Dircks. *Schöpferische Gestaltung der deutschen Volkskunst*. Berlin, 1935, 52.—54. lpp.

³⁸ A. Alsupe. *Audumu veidi Vidzemē (XIX gs. otrā un XX gs. pirmā pusē)*. — AE, II, 1960., 166.—181. lpp.; *Latviešu konversācijas vārdnīca*, I, 1136. sleja; «Latvijas Saule», 1923., 7/8.

³⁹ A. Alsupe. *Min. darbā*, 167.—173. lpp.

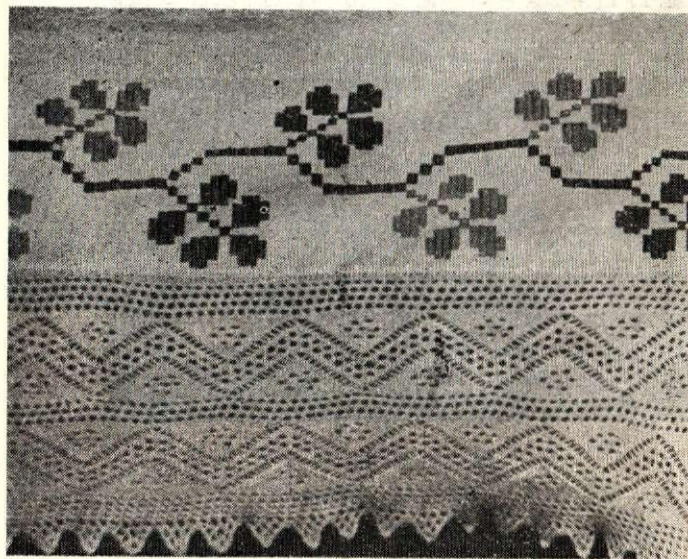
⁴⁰ CVVA, 5890. f., I. apr., 10. l.; E 20, XXI mape.

⁴¹ K. r. Barons un H. Vissendorfs. *Latvju dainas*, 7074. un 6967. nr.

11. att. Dvieļa gala rotājums.

Рис. 11. Узор на полотенце.

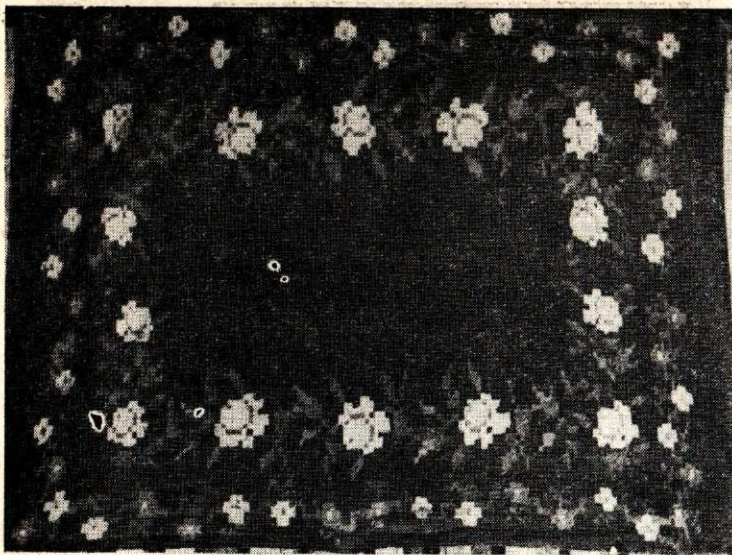

12. att. Rotāta palaga mala.

Рис. 12. Узор на простыне.

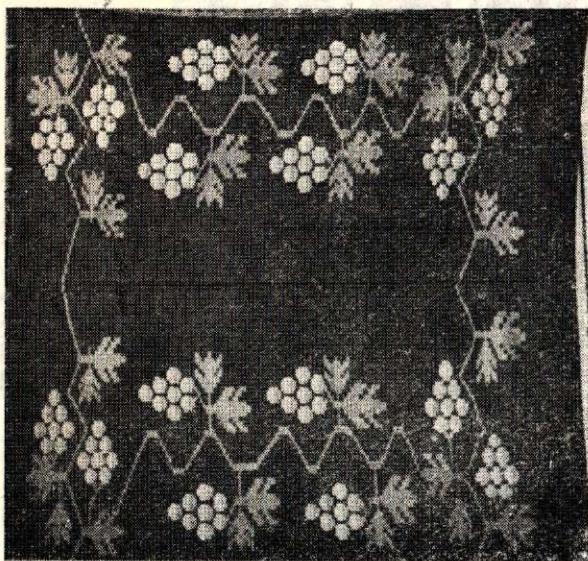
binātie mākslinieki un amatnieki ražoja maksimāli augstvērtīgus gobelēnus un rakstainus zīda audumus. Dominēja brīvrokas pinuma tehnikas. Raksturīgās feodālisma laika amatnieku atspoles auduma tehnikas te izmantoja maz. Poļu zemnieku audumi galvenokārt bija darināti vienkārtna, triniša un ripsa sējumos.⁴² Kapitālisma periodā, īpaši XX gs., poļu

⁴² *Tkanina Polska*. Pod. red. prof. Ksawerego Piwockiego. Warszawa, 1959, 35.—59. lpp., 65.—122. att.; I. Czarna. *Polnische Volkskunst*. Warszawa, 1957, 86.—93. lpp.

13. att. Gultas sega.

Рис. 13. Одеяло.

14. att. Gultas sega.

Рис. 14. Одеяло.

tautas mākslā 4—8 nīšu pārstaipu audumi ieņem redzamu vietu. Minēto audumu pētīšanā nozīmīgs ir poļu etnogrāfu 1954. gada atradums Ļubļinas apkaimē.⁴³

Atrasta audēju rakstu grāmata, kas gan pēc tajā iezīmētajiem drellu rakstiem, gan pēc zīmējuma manieres līdzīga Vidzemē un Zemgalē atrastajiem eksemplāriem. Grāmatu sastādījuši Silēzijas amatnieku — galdautu audēju pēcnācēji, domājams, XVIII gs. beigās. Tajā atrodami rakstu apzīmējumi «prūšu musturis», «Dancigas musturis», «Saksijas musturis», tāpat kā latviešu «plāmsu roze» un «slēžu audums», savukārt apliecina minēto rakstu sakaru ar

⁴³ M. Matusek. Ludowe «dywany» przetykane na Lubelszczyźnie. Polska sztuka ludowa, 1961, 3, 145.—152. lpp.

feodālisma attīstītākajiem linu aušanas amatniecības centriem Eiropā. Minētās grāmatas rakstus ciema amatnieki un mājaudēji izmantojuši 4 nīšu audumu tehnikām, kamēr grāmatas sastādītāji tos lietojuši 16 nīšu kārtās. Audumu analīze un laikabiedru ziņojumi palīdzējuši poļu pētniekiem izdarīt līdzīgus secinājumus arī citos Polijas apvidos.⁴⁴

Ļoti iespējams, ka apskatāmo audumu tehniku attīstība līdzīgi risinājusies arī Lietuvā. Tur jau XVI gs. aušanas māka bija visai attīstīta, jo audumus eksportēja uz Vāciju un Holandi. XVIII gs. Lietuvas muižnieki noorganizēja audēju darbnīcas, kurās nodarbināja izcilus speciālistus, t. s. atkočiai. Pēc darbnīcu likvidēšanas audēji izklīda pa ciemiem un turpināja strādāt zemnieku vajadzībām.⁴⁵

XIX un sevišķi XX gs. 4—8 nīšu rakstainie audumi Lietuvā izplatījušies visos apvidos. Lietuviešu, poļu, baltkrievu un latviešu audumu publicējumi uzskatāmi parāda lietuviešu audēju pārākumu 4 nīšu audumu rakstu variāciju bagātībā.⁴⁶ Ne velti 4 nīšu drellu tehnikā darinātos «radziuszki» tipa audumus Polijā sauc par Viļņas audumiem⁴⁷ vai Baltijas audumiem.⁴⁸ XX gs. minēto tautu līdzīgie rozīšu auduma, 4 nīšu drellu un audu ripsa tehnikās darinātie audumi teritoriāli aptver galvenokārt katoļticīgo apdzīvotos apgabalus, t. i., visu Lietuvu, Poliju, Rietumbaltkrieviju, Latgali, daļēji arī Augšzemi. Šajā teritorijā izveidojušies arī līdzīgi apzīmējumi. 4—8 nīšu kārtās darinātos rakstainos audumus, kuriem rakstu veido ar īpašiem rakstu audiem, Latgalē sauc par dinku vai dimku, Rietumbaltkrievijā par dinku, Lietuvā par diminis,⁴⁹ un Polijā šo audumu pamataudus sauc par pojedinku.⁵⁰

Iepriekš minētais materiāls rāda, ka apskatīto izstrādājumu izveide visām minētajām tautām nav notikusi vienlaicīgi, tomēr izveides likumības ir līdzīgas. Apvienojot tradicionālo tautas un amatnieku pieredzi, izveidojušies XX gs. Austrumeiropas tautu mākslā visizplatītākie audumu darināšanas veidi.

*

Latviešu un slāvu tautu — krievu, baltkrievu, poļu un ukraiņu kultūru kopība pamatojas uz diviem galvenajiem faktoriem, kas savukārt nosaka minēto tautu aušanas darba rīku un darinājumu kopību.

Par pirmo faktoru uzskatāmi līdzīgie ekonomiskie apstākļi un no tiem atkarīgā materiālās kultūras vispārējā attīstības gaita. Šādā sakarībā slāvu un baltu

⁴⁴ R. Reinfuss. Na marginesze badań sztuki ludowej Białostoczczyzny. Polska sztuka ludowa, 1961, 3, 133.—134. lpp.; M. Matuskówna. Min. darbā, 43.—52. lpp.

⁴⁵ Lietuvių liaudies menas. Audiniai, I, VIII—IX lpp.

⁴⁶ Skat. Lietuvių liaudies menas. Audiniai, I, II; Latvju raksti, I—II. R., 1924.—1931.; Latviešu tautas māksla, II; Tkanina Polska; Polnische Volkskunst; Народное и прикладное искусство советской Белоруссии. Минск, 1958.

⁴⁷ R. Reinfuss. Min. darbā, 133.—134. lpp.; Ludowy przemysł zdobniczy w Polsce. Katalog. Redakcja Janina Orynzyna. Warszawa (b. g.), 9.—15. lpp.

⁴⁸ Tkanina Polska, 90., 91., 106. att.

⁴⁹ G. Tallat-Kelpšaitė-Niunkienė. Lietuvių liaudies audiniai. — MAD, sēr. A, 1 (20), 1966, 112.—113. lpp.

⁵⁰ M. Matuskówna. Min. darbā, 47. lpp.

apdzīvotās teritorijās izveidojušies līdzīgi vertikālo un agrīnie horizontālo aužamo stāvu un to sastāvdaļu veidi ar tiem atbilstošiem audumu darināšanas un rotāšanas paņēmieniem, kā, piemēram, iepinuma tehnika jeb kelims (закладная), ielocījuma tehnika (бранная), gretēļu ievilkšana, un ar tiem saistītiem kompozīcijas risinājumiem.

Par otro faktoru uzskatāma kultūru mijiedarbība, kas radusies, jaukti apdzīvojot kopīgu teritoriju, dzīvojot blakus teritorijās, uzturot rosīgus saimnieciskos sakarus.

Par to liecina no krieviem pārņemtās latviešu rīku konstrukcijas (tītavu galvas un stāvu velku riestuves ripas), krāšņie dvieļu raksti, kompozīcijas paņēmieni ar stādu ornamentu, kas izmantoti galvenokārt, darinot gultas segas. Sietās nītis krievi un baltkrievi pārņēmuši no latviešiem. Tāpat baltkrievu, krievu un poļu lauku audējiem bijusi iespēja mācīties no latviešu amatniekiem, latviešu un lietuviešu mājamatniekiem — darba paņēmienus darbam ar manufaktūras tipa aužamajiem stāviem. Latgales latviešu dekoratīvo audumu izveidē izmantota arī poļu meistaru pieredze.

Latviešu un slāvu tautu kultūrā sastopamas parādības, kuru veidošanā nozīmīgi abi minētie faktori. Kopīgās kultūras parādības veidojušās vienlaicīgi gan līdzīgo ekonomisko apstākļu, gan arī tautu kultūru mijiedarbības dēļ.

Pie šādām parādībām pieskaitāmas vairākas audumu tehnikas, kas izpildāmas, lietojot 4—8 nišu kārtas un īpašus raksta audus. Šīs tehnikas latviešiem, lietuviešiem, baltkrieviem un poļiem raksturīgas periodā, kad šo tautu saimniecībā feodālos ražošanas paņēmienus nomainīja kapitālistiskie ražošanas paņēmieni. Audumu ražošanu pilsētās pārņēmot manufaktūrām un vēlāk fabrikām, daļa cunītu amatnieku atstāja pilsētas un apmetās uz dzīvi lauku apvidos, kur ražoja zemnieku vajadzībām. No šiem amatniekiem mājamatnieki pārņēma pieredzi. Amatnieku darba rīkus un paņēmienus apguva tikai audēju darbā izveicīgākā mājamatnieku daļa. Zemnieku vairuma vispārējais attīstības līmenis nedeva iespēju pārņemt jaunos aušanas paņēmienus tiešā veidā. Tāpēc jaunos rīkus un tehnikas vienkāršoja, piemēroja vietējiem apstākļiem. Izrādījās, ka pieredzes pārņemšana notiek tikai starp tuvām attīstības pakāpēm. Ja starp pieredzes devējiem un saņēmējiem pastāvēja vairāku attīstības pakāpju distance, radās jaunas rīku un tehniku formas.

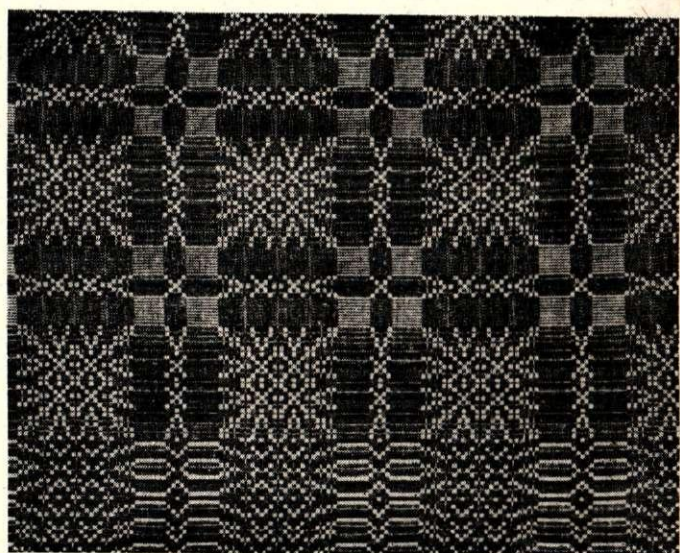
Pie šādām starppakāpju formām pieskaitāmi 4 nišu drelli (pārstaipu drellis, sietais jeb saistīto pārstaipu drellis, t. s. četrnišu drellis u. c. variācijas), 4—8 nišu rakstainie audu ripsi, audu rakstotie audumi.

Kopumā ņemot, minētie faktori ļauj secināt, ka feodālisma apstākļos slāvu apdzīvotās teritorijās bijis lielāks pieprasījums pēc dekoratīviem audumiem. Tāpēc te vairāk izkoptas paklāju darināšanā izmantotajām pinumu tehnikas. Šai sakarā ornamenta attīstība sasniegusi augstāku attīstības pakāpi. Turpretī latviešu apdzīvotajā teritorijā sakarā ar attīstītiem

15. att. Gultas sega (puse).

Рис. 15. Одеяло (половина).

16. att. Gultas sega.

Рис. 16. Одеяло.

tirdznieciskiem sakariem un straujāku kapitālisma attīstību straužāk attīstījušies masveida ražošanai piemēroti darba rīki, ātrāk izveidojušies manufaktūras tipa aužamie stāvi un tiem atbilstošas audumu tehnikas.

Tautu kultūras mijiedarbībā pārsvaru guvuši attīstītākie rīku un darinājumu veidi un formas. Ja dažādo tautu darba rīkiem gan bijušas atšķirīgas ārējās izveides formas, bet tehniskais attīstības līmenis vienāds, tad kultūru mijiedarbības rezultātā pārsvaru guvuši un plašāk izplatījušies vienkāršākas uzbūves rīki. Darba rīku apzīmējumos pārsvarā izplatījušies rīku darinātāju tautības valodā sastopamie nosaukumi.

**КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ СВЯЗИ ЛАТЫШСКОГО
И СЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ ПО МАТЕРИАЛАМ ТКАТЕЛЬНЫХ ИЗДЕЛИЙ
И ОРУДИЙ ТКАЧЕСТВА XIX и XX вв.**

А. Алсупе

РЕЗЮМЕ

Культурная общность латышского и славянских народов, проявляющаяся в общности орудий ткачества, приемов труда и ткацких изделий, основывается на двух главных факторах.

1. Сходные экономические условия и зависящий от них общий ход развития материальной культуры.

а) На территориях, населенных славянами и балтами, в период раннего феодализма бытовал вертикальный ткацкий стан, на смену которому в XII в. пришел горизонтальный стан. С появлением горизонтального стана происходит отделение орудий подготовки основы от ткацкого стана. На этой стадии развития сновали с клубков только с двумя нитями, заводя их с помощью юрка. Свидетелем этого времени вплоть до начала XX в. оставался юрок, форма которого была одинаковой на территориях областей, населенных русскими, белорусами, латышами и литовцами.

б) К той же стадии развития следует относить нит с неперевязанным глазком, который по-латышски называется «вязаным нитом» (рис. 5 и 6) в противоположность обычному ниту, распространенному в Латвии, который называется «перевязанным нитом» (рис. 7 и 8). Первый из них Н. И. Лебедева в своих исследованиях называет «русским нитом». В отдельных районах Латгале также встречается название «русский нит». С помощью нитов этого вида изготовлялась простая ткань, переплетение которой не требовало больше двух-трех рядов нитов. Упомянутые виды нитов сохранились до наших дней в восточной части Латвии, т. е. в Латгале, и на юго-западе.

в) В период развитого феодализма, примерно к XVI в., место неподвижного горизонтального ткацкого стана занял походной стан, бывший вначале узким и неустойчивым. На этой стадии развития поножки стана свободно висели на бечевках, как это и сейчас иногда наблюдается в ткацких станах русских и латышей в Латгале. На станах с поножками упомянутого вида обычно не применялось более четырех рядов нитов.

г) Одновременно с появлением походного ткацкого стана совершенствовались также приемы подготовки основы. Последняя навивалась нитями со шпильев, причем для основания употреблялась ложечка с двумя-четырьмя отверстиями. Именно к этому времени относится зарождение ложечки для снования с двумя отверстиями, сохранившейся до наших дней у русских и латышей в Латгале (рис. 1 с).

д) Этот же период развития характеризуется приемом измерения ширины куска ткани пасмами, каждое из которых состояло из десяти чисенок, по три нити в одной. Измерение пасмами продолжает бытовать и в наши дни среди латышей, русских, белорусов, литовцев и эстонцев.

е) В первой половине XIX в., когда ткацкий стан мануфактурного типа постепенно преобразуется в механический, к нему присоединяется челнок-самолет. В России, в том числе в губерниях, населенных латышами, он появляется в середине XIX в. и получает у латышей название «ганилка» от русского «гнать».

ж) На вертикальном и горизонтальном ткацких станах с двумя рядами нитов узор ткани создавался в браной технике вплетением и продеванием. Наиболее обычной была закладная и браная техника. Она применялась при изготовлении передников, головных платков, рубашек, полотенец, одеял и даже половиков. В композиции самым распространенным был «звездный» мотив (рис. 11). Ткани, украшенные с помощью этих технических приемов сходными или одинаковыми узорами, в XIX и в начале XX в. бытуют среди латышей, русских, белорусов, поляков и литовцев, населявших Латгале и пограничные с нею районы.

2. Взаимное влияние культур, происходившее при совместном проживании на одной территории или на соседних территориях в результате оживленных хозяйственных связей.

а) В XIX и XX вв. в Латгале мотовило и различные детали ткацкого стана имели русские названия, хотя по форме и техническим возможностям они отличались от русских орудий. Латыши, населявшие Латгале, занимались в основном земледелием, в то время как в хозяйстве переселившегося сюда русского населения (карты I и II) большое место занимали побочные занятия, в том числе деревообработка и, в частности, изготовление орудий ткачества. Заказы выполнялись ими по представленным заказчиками образцам.

б) Латгальские латыши, подобно русским — бывшим православным, прикрепляли поножки ткацкого стана к поперечине, находящейся под сиденьем (рис. 3). В остальной Латвии поножки прикреплялись к поперечине, находящейся под пряжным навоем на противоположной стороне стана (рис. 4).

в) В Латгале и южной Курземе пряжной навой помещался выше круглой ваги, служащей опорой и расположенной на уровне груди, и вследствие этого основа оказывается натянутой наклонно. Эта отличительная черта широко распространена в местностях, населенных русскими и поляками.

г) В Латгале и в ряде местностей Польши одна из деталей ткацкого стана — вальцы (блоки) — имела одинаковую форму (рис. 9).

д) Одними и теми же тканями узорами или их вариациями украшались в Латгале полотенца и простыни у русских и постельные покрывала у латышей. Обычно это был многокрасочный «цветочный» мотив. Следует отметить, что расти-

тельный орнамент у латышей в целом был слабо развит (илл. 12—15).

е) Еще в XX в. одни и те же тканые узоры латыши, белорусы, украинцы, поляки и литовцы исполняют в браной, репсовой, а также в разновидностях саржевой техники. Наиболее распространенные изделия — это двухцветные одеяла и скатерти, тканые в 4—8 рядов нитов. К изучению развития и распространения узора в тканях этого вида в последнее время обратились латышские и польские исследователи. На основании самих изделий, а также обнаруженных в Латвии и Польше альбомов узоров можно предполагать, что составляли узоры и первыми применяли их мануфактурные ткачи и ремесленники. С мануфактур из мастерских ремесленников они постепенно распространялись в народе.

Обнаруженные в Латвии альбомы узоров составлены в период с середины XVIII до середины XIX в. Экземпляры польского происхождения также не старше второй половины XIX в. Техническое исполнение и сам узор обеих групп альбомов весьма сходен и имеет общность с изделиями XVII—XIX вв. средневропейского происхождения.

ж) Многокрасочные узорчатые постельные покрывала латыши в Латгале называют «колдрас», аналогично польскому названию «koldra». Вероятно, это связано с тем, что в XVIII в. мастерскими графа Платера в Краславе, где изготовлялись покрывала, руководили варшавские ремесленники.

з) В населенных белорусами местностях ниты, имеющие распространение во всей Латвии, известны под названием «латышские ниты». Они приспособлены для изготовления сложных узорных тканей в случаях, когда узор не набирался вручную, а создавался с помощью устройства для образования зева. Другими словами, узор ткани зависел от последовательности пропускания нитей основы в ниты и действия поножками. Название «латышский нит» употребляется и русским населением Латгале. Здесь же встречаются ткацкие станы, ширина которых приближается к ширине ткацких станов в Латвии.

Обычный ткацкий стан латышского крестьянина был высотой 110—150 см, длиной 150—180 см и шириной 160—190 см. На нем ткался кусок шириной 50—180 см.

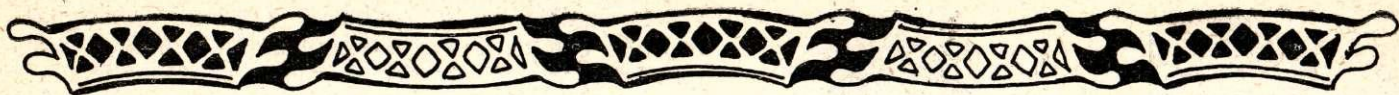
и) В Белоруссии обнаруживаются традиционные для Латвии декоративные льняные ткани «дрелли», не имеющие, правда, особого названия. «Дрелли» представляли собой соединение саржевого переплетения утка и основы. В технике «дреллей» удобно было ткать только с помощью латышских нитов, так как эта техника требовала, в зависимости от узора, 8—28 рядов ремиз.

В XIX и в XX вв. латышские кустари продавали изготовленные ими в технике «дреллей» льняные скатерти и полотенца там, где они на месте не производились (например, в городах Эстонии и Финляндии, а также в Петербурге, Пскове, Новгороде, Полоцке, Витебске, Смоленске и др.). Упомянутые факты заставляют предполагать, что изделия латышских кустарей служили белорусским мастерам в качестве образца.

Приведенные факты позволяют заключить, что в условиях феодализма на территории, населенной славянами, существовал большой спрос на декоративные ткани. Поэтому здесь более развита техника переплетения, в которой изготовлялись покрывала.

В этой связи орнамент здесь достиг более высокой ступени развития. В противоположность этому на территории, населенной латышами, ввиду наличия оживленных торговых связей и более быстрого развития капитализма, ускоренными темпами формировались орудия труда, соответствовавшие потребностям массового производства, быстрее развивались ткацкий стан мануфактурного типа и соответствующие виды техники ткачества.

В процессе взаимодействия культур преобладают более развитые виды и формы орудий и изделий. При одинаковом уровне технического развития верх берут такие формы орудий, которые могут быть легче изготовлены. Наименования орудий обычно заимствуются из языка народа, создавшего их.

PAR LATVIEŠU UN KRIEVU KULTŪRAS SAKARU IEZĪMĒM LATGALES TAUTAS CELTNIECĪBĀ (XIX gs.—XX gs. sāk.)

A. Krastiņa

Latgale ar tās jaukto iedzīvotāju sastāvu sniedz etnogrāfiem daudz interesantu materiālu un ierosinājumu latviešu un to kaimiņu tautu kultūras mijiedarbības pētīšanai. Diemžēl šai virzienā vēl ļoti maz strādāts. Sevišķi tas sakāms par tautas celtniecību pirmspadomju laikā. Buržuāziskās Latvijas laikā toreizējās Pieminekļu valdes darbinieki 1926. gadā u. c. gados savāca Latgalē samērā daudz materiālu par senajām sādžām, atsevišķām ēkām un to arhitektūras detaļām.¹ Latviešu buržuāzija tādā kārtā mēģināja tautas masām radīt priekšstatu, ka Latgales materiālās kultūras pētīšanai tiek pievērsta liela uzmanība. Tomēr, iepazīstoties ar šiem materiāliem daudz maz rūpīgāk, konstatējams, ka toreizējie Latgales tautas celtniecības pētnieki, uzmērijot ēkas un to detaļas, buržuāziskā nacionālisma ideju vadīti, centušies meklēt galvenokārt t. s. tīrās latviskās iezīmes, pēc iespējas izvairoties uzmērīt tos celtniecības objektus, kuriem ir krievu tautas celtniecības iezīmes. Šajos materiālos bieži vien atrod tikai atsevišķu celtniecības objektu attēlus bez to sīkākas analīzes. Sevišķi skaidri tas redzams, apskatot tehniskā ziņā rūpīgi sagatavoto un 1933. gadā publicēto materiālu krājumu par tautas celtniecības pieminekļiem Ludzas un Rēzeknes apriņķos.² Šie Pieminekļu valdes darbinieku savāktie un sakārtotie materiāli liecina par centieniem noklusēt krievu u. c. kaimiņtautu ietekmi latviešu materiālajā kultūrā un tās attīstībā. Tikai tā var izskaidrot faktu, ka šajā krājumā nav ievietoti daži ēku tipi, kas kopīgi latviešu un krievu tautas celtniecībai un Latgales austrumu daļā izplatīti līdz pat mūsdienām, piemēram, dzīvojamās mājas ar kartupeļu uzglabājamo telpu — *dobi*, t. s. *padpoli* (*подпол*) jeb *pamosti*, *padmosti*, no krievu *подмост* — zem istabas grīdas ar ieeju no

dzīvojamās telpas. Pieminekļu valdes savāktajos materiālos neatrodam arī Latgalē un no tās tālāk uz austrumiem un dienvidiem visai izplatīto sakņu uzglabāšanas telpu — kambari, krieviski *изюбка*, *исюпка*, kurā uzglabāja kartupeļus, kāpostu mucas, dažādas saknes utt. To ceļ vai nu dzīvojamās ēkas vienā galā, vai arī kā atsevišķu ēku pagalmā. Tāpēc pirmspadomju laikā savāktie materiāli visai rūpīgi jāpārbauda un jāprecizē.

Ievērojamu darbu Latgales celtniecības pētīšanā veica Maskavas etnogrāfi sākot ar 1952. gadu rīkotajās Baltijas kompleksajās ekspedīcijās. Tās savā darba plānā ietvēra ne tikai Latgali, bet arī tās robežas rajonus, galveno vērību veltot krieviem, baltkrieviem un ukraiņiem.³ Šie pētījumi tiek ar katru gadu padziļināti, strādājot kopīgi ar Latvijas etnogrāfiem. No 1962. gada Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfi rīko Latgalē regulāras ekspedīcijas, un līdz šim tādas jau notikušas Daugavpils, Preiļu, Balvu, Ludzas, Rēzeknes un Krāslavas rajonos.⁴

Šajā rakstā mēģināts sniegt dažas raksturīgas iezīmes Latgales zemnieku dzīvojamās mājas izveidojumā XIX gs. b. — XX gs. s., kas liecina par krievu un latviešu kultūru sakariem, to mijiedarbību un tādējādi palīdz risināt latviešu tautas etniskās vēstures problēmas. Rakstam izlietoti galvenokārt padomju etnogrāfu savāktie materiāli un novērojumi.

Raksta ierobežotā apjoma dēļ netiks sīkāk analizētas visas Latgalei raksturīgās celtniecības konstruktīvās iezīmes, bet galvenokārt tikai zemnieku dzīvojamās mājas plānojums un apkures ietaises.

³ Ekspedīciju savāktie materiāli glabājas Maskavā, PSRS N. N. Mikluho-Maklaja Etnogrāfijas institūtā. Nozīmīgākās šo materiālu publikācijas atrodamas rakstu krāj. «Материалы и исследования по этнографии русского населения Европейской части СССР». — Тр. Ин-та этногр. им. Н. Н. Миклухо-Маклая, нов. серия, LVII⁴. М., 1960.

⁴ Savāktie materiāli glabājas LPSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas nod. fondā.

¹ Šie materiāli glabājas Latvijas PSR Vēstures muzejā, Etnogrāfijas nodaļas Pieminekļu valdes fondā.

² Celtniecības pieminekļi, I. Tautas celtniecība Rēzeknes un Ludzas apriņķī. — Pieminekļu valdes materiālu krājumi. R., 1933.

1. att. Dzīvojamā māja — vientelpas cirtnis ar mazu priekštelpu — sincēm, celta XX gs. sākumā Balvu raj. Baltinavas c. «Slobodā». Dažus gadus pēc ēkas uzcelšanas ar dēļu sienu dzīvojamā istaba sadalīta 2 daļās, izveidojot atsevišķu dzīvojamo telpu un virtuvi. Dzīvojamās istabas grīdā paceļams dēlis — lūka nokāpšanai kartupeļu glabājamā bedrē zem grīdas (E 27, 7984—7986).

Рис. 1. Жилой дом — однокамерный сруб с маленькими сенями «синцес» (sincēs). Построен в начале XX в. в Балвском р-не (Балтинавский с/с, «Слобода»). Через несколько лет после строительства дома жилая комната дощатой перегородкой была разделена на две части — жилую половину и кухню. В полу жилой комнаты сделана подъемная доска — люк для спуска в устроенную под полом яму — картофелехранилище (E 27, 7984—7986).

*

Latgales zemnieku dzīvojamā ēka un tās attīstība XIX gs. b. un XX gs. s. spilgti atspoguļo gan zemnieku sociāli ekonomisko stāvokli un sociālos noslāņojumus, gan parāda viņu nacionālās īpatnības un kaimiņtautu, galvenokārt krievu, kultūras ietekmi.

Tā kā Latgalē dzimtbūšanas jūgs un ekonomiskie apstākļi bija sevišķi grūti un Latgales zemnieki no dzimtbūšanas tika atbrīvoti kopā ar Krievijas zemniekiem tikai 1861. gadā, tad te daudzās zemnieku saimniecībās vēl XX gs. sākumā bija saglabājušās vecās celtniecības tradīcijas un senas primitīvas, feodālismam raksturīgas arhitektūras formas, kas dod iespēju izsekot zemnieku dzīvojamās mājas attīstības gaitai līdz mūsdienām.

Dzīvojamai mājai Latgalē ir dažādi nosaukumi. Latvieši to sauc visbiežāk par *ustabu*, *ustobu*, bet Latgales austrumu pierobežā arī par *izbu* (krieviski — *узба*) vai arī *dom* (дом). Latgales dienvidaustrumu daļā, kur dzīvo daudz poļu un baltkrievu, bez šiem nosaukumiem sastopams arī nosaukums *hata* (хата). Tas atrodams arī tālāk uz dienvidiem Smoļenskas un Vitebskas apgabālā, tāpat Ukrainā u. c.

Ar vārdu *dom* Austrumlatgalē parasti mēdz apzīmēt kapitālisma laikā celtu turīgāka saimnieka dzīvojamo ēku ar vairākām istabām.

Vēl XIX gs. b. un XX gs. s. Latgalē raksturīgā zemnieku dzīvojamā māja ir iegarena, četrstūra formas koka guļbūve, kas celta no apaļiem kaķētiem balķiem krusta pakšos ar divslīpu salmu jumtu. Ēkas

stāvu veido 10—12 guļbūves vainagi. Līdz pat XIX gs. vidum ēkas cēla, liekot balķu vainagus tieši uz zemes, vienīgi paveļot zem ēkas pakšiem lielākus akmeņus. Pēc tam akmeņus lika visgarām zem pamatnīcas. Labākai siltuma saglabāšanai guļbūves apakšējā daļā taisīja solveidīgu zemes uzbērumu — *zavalu* (завалина), apmēram 1—2 vainagu augstumā un 40 cm platumā. Šāds pamatu veidojums raksturīgs arī krievu tautas celtniecībai, bet nav sastopams Viduslatvijā un Rietumlatvijā (Vidzemē un Kurzemē).

Pamatu izveidojums Latgalē rāda arī dažas citas lokālas iezīmes. Tā, piemēram, Latgales dienvidaustrumu daļā ēku pamatā dažkārt likti apmēram vienu metru gari koka blūķi, kurus daļēji ieraka zemē.⁵ Tos lielākas izturības labad nedaudz apdedzināja ugunī. Par koka blūķu pamatiem ir ziņas arī no Augšzemes (bijušā Ilūkstes apriņķa).⁶ Koka pamati vietām konstatēti arī Ziemeļaustrumvidzemē, piemēram, Alūksnes rajonā.⁷ Pārējā Latvijā tie nav raksturīgi, bet sastopami uz austrumiem un dienvidiem ārpus Latvijas teritorijas, piemēram, Smoļenskas apgabalā,⁸ Pustoškas rajonā⁹ u. c. Ēku celtniecību, liekot pirmo guļbūves vainagu tieši uz zemes un tikai stūros novietojot lielākus akmeņus vai koka blūķus, D. Zeļeņins uzskata par austrumslāvu celtniecības īpatnību.¹⁰ Nav noliedzams, ka analogiski celtniecības paņēmieni, kādi nav raksturīgi Viduslatvijā un Rietumlatvijā, Austrumlatvijā izveidojās, pastāvot latgaliešu un austrumslāvu tautu līdzīgiem sociāli ekonomiskajiem apstākļiem un ciešiem kultūras sakariem.

Līdz ar kapitālisma attīstību šāds lokāls pamatu izveidojums Latvijā sāk izzust. XIX gs. beigās un galvenokārt XX gs. sākumā kā krievi, tā latvieši savām dzīvojamām mājām mūrēja ciešus laukakmeņu pamatus. Par akmeņu saistvielu lietoja mālus un kaļķus, bet XX gs. sākumā arī cementu. Mūrētos pamatus Latgalē parasti sauc par *padmurovku* (подмуровка), *pundamenti*, un tie ir vismaz 30 cm virs zemes vai arī vēl augstāki, īpaši, ja ēka tiek celta nokalnē.

Apskatot zemnieku dzīvojamās mājas plānojumu, redzam, ka vēl XX gs. atkarībā no zemnieku sociāli ekonomiskā stāvokļa Latgales lauku sētās konstatējamas gan vientelpas dzīvojamās ēkas, gan arī divdaļu un trīsdaļu ēkas. Pēdējās sastāv no vienas silti apkurināmas istabas, aukstā kambara jeb vasaras istabas un bezgriestu priekšnama — nama jeb sincēm ēkas vidus daļā. Citreiz sincēm katrā pusē ir pa vienai siltai istabai.

Vientelpas dzīvojamās mājas XIX gs. b. un XX gs.

⁵ Dažkārt koka blūķi likti tikai zem ēkas pakšiem. — PSRS Etnogr. institūta arhīvs, 7. apr., 17. l. Par koka pamatiem bij. Grīvas rajonā skat. arī Материалы и исследования по этнографии..., 19. lpp.

⁶ S. Novickis. Par latviešiem Ilūkstes apriņķī. — Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājums, XI. Jelgavā, 1897., 84. lpp.

⁷ LPSR Kult. min. Pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvs — Alūksnes raj., 1954. mat. — Kuršu c. p. Breveņiki u. c.

⁸ Материалы и исследования по этнографии..., 19. lpp.

⁹ Turpat, 20. lpp.

¹⁰ D. Zelenin. Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin—Leipzig, 1927, 260. lpp.

s. konstatējamās reti, galvenokārt tikai bijušo trūcīgo zemnieku sētās vai arī jaunajām ģimenēm, kuras uzskā savas saimniecības izveidošanu. Parasti vientelpas ēka ir 25—30 m² liels apaļu guļkoku cirtnis ar ieeju tieši no pagalma. Istabas kaktā blakus ieejai, pie sienas vai nedaudz atvērta no tās, atrodas liela krāsns — ceplis, ko lieto gan telpas apsildīšanai, gan arī maizes cepšanai un ēdiena gatavošanai. Gar sienu aiz krāsns ierīkotas guļvietas — lāvas vai gultas. No pārējās telpas tās parasti norobežotas ar skapi un aizkaru, kas piestiprināts kārtiņai vai auklai, kas atrodas starp skapi un krāsni.

Krāsniņi diagonāli pretējā kaktā atrodas galds, aiz kura stūrī novietoti soli. Kaktā virs galda piestiprinātas svētbildes vai krucifikss. Šis ir t. s. tīrais jeb svētais kakti, kurā uzņem arī viesus. Atkarībā no mājas iedzīvotāju reliģiskās piederības un iespējām šo kaktu rotā ar izšuvumiem, rakstainiem dvielēm, svecēm, ziediem, zaļumiem, no papīra izgrieztām mežģinēm utt.

Vientelpas dzīvojamā ēka uzskatāma par izejas formu vairākdaļu dzīvojamai ēkai, jo pie pirmās izdevības šādām vientelpas dzīvoklim piebūvēja priekšnamu.¹¹ (1. att.)

Latgales zemnieku vientelpas dzīvoklim analogiskas celtnes konstatējamās arī Baltkrievijā un Ziemeļukrainā.¹² Pēc E. Blomkvistes norādījuma šāds dzīvojamās ēkas tips raksturīgs austrumslāvu apdzīvotās teritorijas ziemeļdaļas trūcīgo zemnieku sētās. Tomēr XIX gs. vientelpas dzīvokļi arī tur pieminēti visai reti.¹³

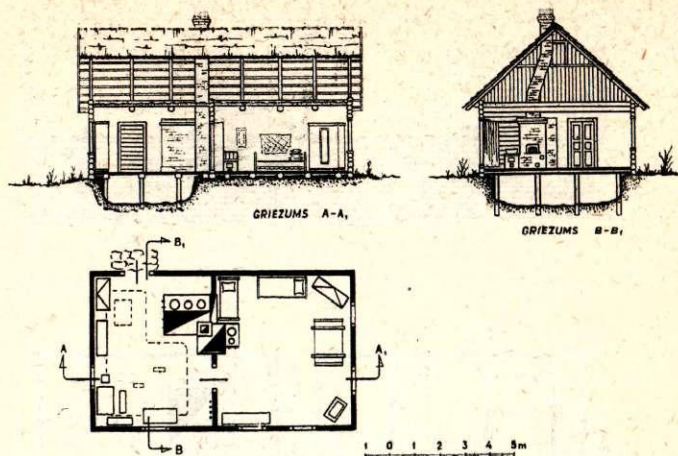
Divdaļu dzīvojamā māja Latvijā pēc arheologu izrakumu ziņām konstatējama jau XII gs. Tā plaši sastopama arī vēl XX gs. sākumā. Salīdzinot divdaļu dzīvojamo māju dažādos Latvijas novados — Latgalē, Kurzemē un Vidzemē, spilgti izdalās divi dzīvojamo ēku tipi. Rietumlatvijā un Viduslatvijā (Kurzemē un Vidzemē) divdaļu dzīvojamā ēka sastāv no siltas dzīvojamās istabas un siltas priekštelpas — siltā nama jeb virtuves. Dzīvojamo istabu te apsilda no priekštelpas (nama) kurināma krāsns. Ēdiena gatavošana notiek priekšējā telpā-namā jeb virtuvē. Austrumlatvijā — Latgalē turpretim dzīvojamai telpai piebūvēts neapkurināms, auksts priekšnams — nams, ko sauc arī par *sincēm*, *seniēm* (no krievu *сени*). Dzīvojamā istabā atrodas liela krāsns, t. s. ceplis, kuru izmanto gan dzīvojamās istabas apsildīšanai, gan arī ēdiena gatavošanai.

Trūcīgie zemnieki priekšnamu taisījuši nevis no baļķiem guļbūves tehnikā, bet stāvbūvē, vai nu ar plēstu lubu sienām, vai arī sienu vietā vertikāli iedzēnot kārtis, starp kurām iepina žaģarus vai salmus, ko dažkārt nozieda ar māliem, tā ietaupot dārgo kokmateriālu. Parasti šāds priekšnams ir bez griestiem un noder gan dzīvokļa aizsargāšanai no vēja un aukstuma, gan arī dažādām saimniecības vajadzībām — par pieliekamo, klēti, maltuvi utt. Šāda tipa

¹¹ Bij. Rozentovas pag. Lāčuklanu sādža, Siljāņu pag. Blozeviču sādža. Skat. Celtniecības pieminekļi, I, 23., 24. att.

¹² E. Э. Бломквист. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов. — Восточнославянский этнографический сборник. — Тр. Ин-та этногр. им. Н. Н. Миклухо-Маклая, нов. серия, XXXI. М., 1956, 135.—136. lpp

¹³ Turpat, 136. lpp.

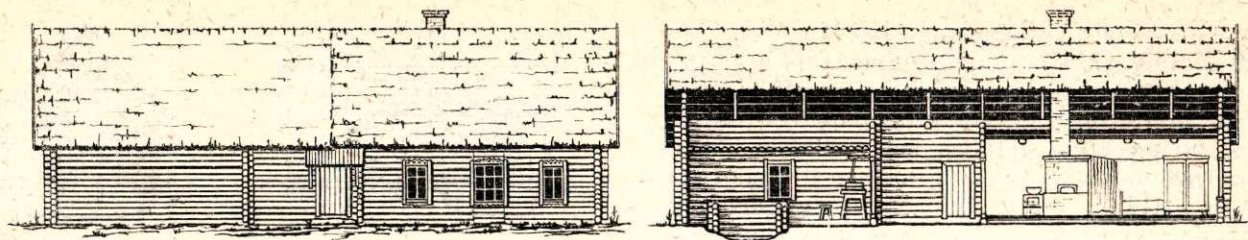
2. att. Divdaļu dzīvojamā māja ar t. s. tristenoku, celta XX gs. sākumā Ludzas raj. Kārsavas c. «Banderovā». Dzīvojamā māja sastāv no divām silti apkurināmām telpām — priekšistabas un istabas. Krāsns — ceplis un pavards atrodas priekšistabā, kuras grīdā 3 lūkas: viena lielāka nokļūšanai kartupeļu glabātuvē zem priekšistabas grīdas, bet divas mazākas lūkas — kartupeļu ērtākai iebēršanai pagrīdē (E 28 — 1964. g. materiāli).

Рис. 2. Двухкамерный жилой дом, так наз. тристенок. Построен в начале XX в. в Лудзенском р-не (Карсавский с/с, «Бандерова»). Состоит из двух теплых отапливаемых помещений — передней комнаты и комнаты. Печь «цеплис» (ceplis) находится в передней комнате, в полу которой сделаны три люка: один, больший по размерам, для спуска в находящуюся в подполье картофелехранилище и два меньших — для более удобной засыпки картофеля в подпол (E 28 — материалы 1964 г.).

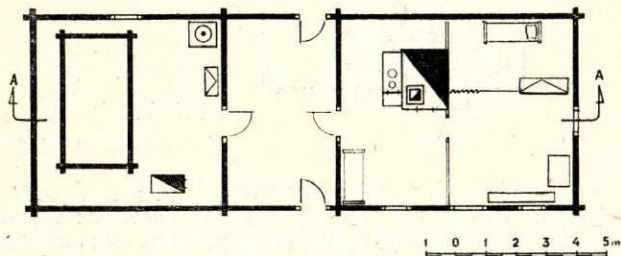
divdaļu dzīvojamās mājas redzamas gan Latgales latviešu, gan krievu sētās un liecina par ciešiem latviešu un krievu kultūras sakariem.

Attīstoties kapitālismam, bet jo sevišķi XX gs. sākuma gados, vecās tradicionālās Latgales divdaļu dzīvojamās mājas izveidojumā notika ievērojamas izmaiņas. Latgalē sāka izplatīties divdaļu mājas, kas pēc sava konstruktīvā veidojuma atgādina Viduslatvijas dzīvojamo māju. Vecajai dzīvojamai istabai (četrsienu pamatcirtnim) ar trim guļbaļķu sienām pievienoja atsevišķi apsildāmu dzīvojamo telpu, t. s. *tristenoku*, *tristenķu* jeb *trisinu* (2. att.).

Latgales krievu tautības zemnieki, kuri gāja peļņās un kuriem bija vairāk blakus ienākumu, pirmie sāka būvēt šādas dzīvojamās mājas. Tiem sekoja arī pārējie zemnieki, kas savās vecajās mājās pārveidoja atsevišķas telpas. Veco, lielo dzīvojamo istabu sāka sadalīt vairākās atsevišķās daļās (1. att.), izveidojot speciālu virtuvi, guļamo nišu, dzīvojamo un viesu uzņemamo telpu. Pārveidoja arī vecās sences, uzliekot tām ciešus griestus. Sences pārdalot ar šķerssienu, izveidoja pie ieejas durvīm vai nu priekšnamu, vai virtuvi (kurā iemūrēja pavardu ar riņķiem), bet aiz tās — pieliekamo vai nelielu dzīvojamo telpu. Līdz ar to Latgales zemnieku dzīvojamās mājas telpu iedalījums ievērojamā mērā sāka līdzināties Vidzemes un Kurzemes zemnieku tajā laikā celto dzīvojamo māju iedalījumam. Atšķirību rada Latgalē pie mājas ārējās sānu sienas bieži vien visā tās garumā

GRIEZUMS A-A.

3. att. Trīsdaļu dzīvojamā māja ar sakņu kambari, celta XIX gs. beigās Ludzas raj. Kārsavas c. «Bēržaukā». Sakņu kambari, kas atrodas ēkas ziemeļu galā, ierīkota kartupeļu glabājamā «dobe» — arods. Tā malas nostiprinātas ar 6 guļbūves tehnikā krusta pakšos cirstiem vaināgiem. Kambarim plēstu apaļkoku griesti. Siltuma labākai saglabāšanai kambara griesti ir zemāki nekā dzīvojamās istabas griesti (E 27 — 1963. g. materiāli).

Puc. 3. Трехкамерный жилой дом с овощной камерой. Построен в конце XIX в. в Лудзенском р-не (Карсавский с/с, «Бержаука»). В овощной камере, находящейся в северном конце строения, оборудована яма (dobe) для хранения картофеля. Ее стенки укреплены 6-срубными венцами, с крестообразно положенными концами венцов. Потолок камеры сделан из расколотых вдоль круглых балок. Для лучшего сохранения тепла потолок камеры ниже потолков жилых комнат (E 27 — материалы 1963 г.).

celtais, gaitenis jeb t. s. koridors ar vienslīpu jumtu, kas izpildīja veco, neapkurināmo sinču funkcijas. Šāds koridors nav raksturīgs Vidus- un Rietumlatvijas dzīvojamām mājām, bet plaši sastopams austrumslāvu celtniecībā. Latgales krievu zemnieki koridoru labprāt ceļ vēl arī tagad savām jaunajām dzīvojamām mājām kolhozu ciematos. Dzīvojamās mājas ar koridoru Latgales tautas celtniecībā nepārprotami liecina par latviešu un krievu celtniecības ciešajiem sakariem. To izveidojumā liela nozīme bija arī krievu amatniekiem, kas cēla kā latviešu, tā krievu zemnieku ēkas.

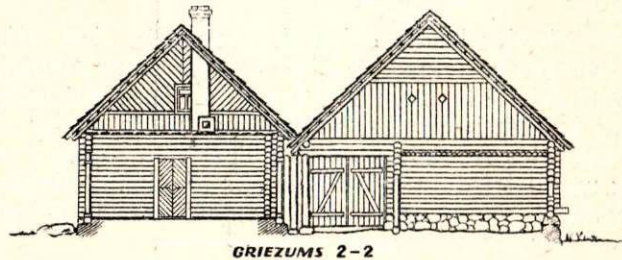
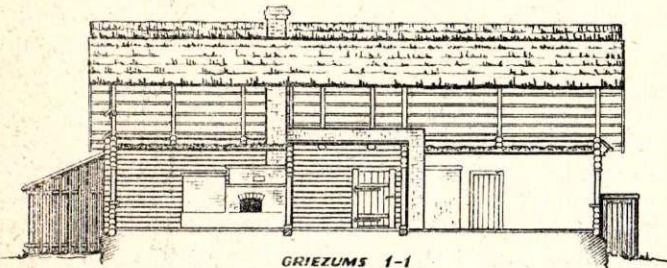
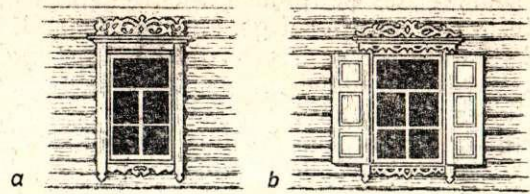
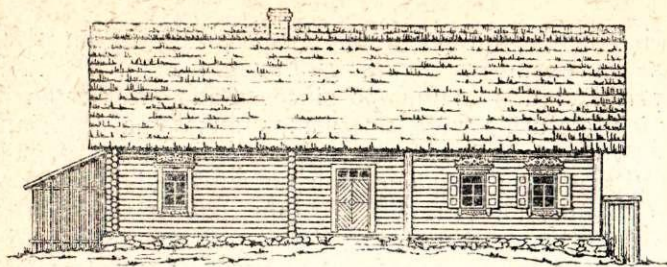
Trīsdaļu dzīvojamā māja Latvijas austrumu daļā uzrāda ievērojamu līdzību ar krievu zemnieka dzīvojamā māju. XIX gs. beigās un XX gs. pirmajos gados izplatītā Latgales trīsdaļu dzīvojamā māja sastāv no diviem tuvu blakus celtiem guļbūves vienkāršajiem, starp kuriem divas guļbūves sienas veido priekštelpu — namu, sinces. Šāda tipa dzīvojamai ēkai ir vairāki varianti. Aukstajam namam jeb sincēm vienā pusē parasti atrodas silti apkurināma dzīvojamā istaba — *ustaba* (arī *izba*, *hata*), bet uz otru pusi vai nu neapkurināma telpa — pieliekamais vai sakņu kambaris, vai arī otra neapkurināma istaba — vasaras dzīvoklis un viesu uzņemšanas telpa. Šajā, t. s. otrajā galā, ierīkojot apkures ietaises, tiek radīta ziemas istaba vai arī patstāvīgs dzīvoklis otrai ģimenei.

Līdzšinējā latviešu etnogrāfijas literatūrā pievērsta maza uzmanība Latgales trīsdaļu dzīvojamās mājas variantam ar kartupeļu uzglabājamo kambari dzīvojamās ēkas vienā galā, kaut arī tas Austrumlatvijā sastopams samērā plaši. Padomju etnogrāfu

ekspedīciju materiāli liecina, ka kambaris, tāpat kā dzīvojamā istaba, cirsts no apaļkokiem guļbūves tehnikā, krusta pakšos, tikai tam parasti nav logu. Telpas apgaismošanai un vēdināšanai kambara sienā viena balķa platumā iecirsta neliela ar dēļa aizbīdīti noslēdzama ailīte. Tikai atsevišķos gadījumos kambarim taisīti 1—2 nelieli stikloti lodziņi. Lai nodrošinātos pret zagļiem, piesardzības nolūkā šādi lodziņi no kambara iekšpuses parasti vēl papildus noslēdzami ar koka aizvirtniem.

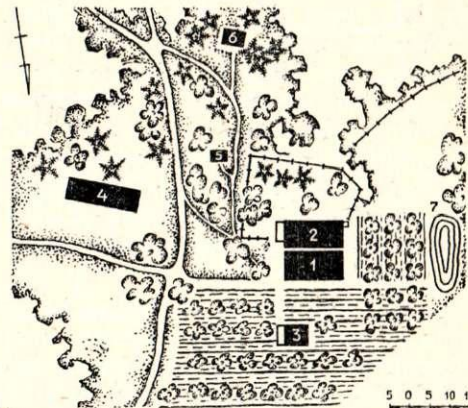
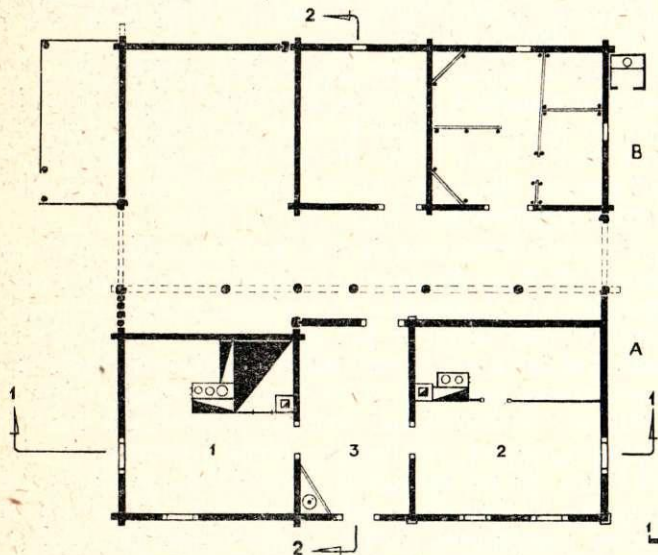
Kambarim, tāpat kā istabai, taisīti cieši dēļu griesti, bet, lai telpā būtu siltāks, tie dažkārt ierīkoti zemāki nekā dzīvojamā istabā (3. att.). Grīdas kambarim nav, un tā zemes vai māla klons ir zemāks par dzīvojamās telpas grīdas līmeni. Kambarī klona vidū vai vienā stūrī mēdza ierakt bedri, t. s. *d o b i*, kartupeļu sabēršanai. Dobs malas dažkārt izceltas nedaudz virs klona līmeņa un nostiprinātas ar 3—6 apaļkoku guļbūves vaināgiem, kas veido t. s. *a r o d u* (3. att.). Līdzīgi arodi taisīti arī klētis — labības sabēršanai.

Ziemā aukstajā laikā, lai pasargātu no sasaldēšanas kartupeļus, kambarī ienesa vecu čuguna podu ar oglekli vai ierīkoja krāsniņu. Kambara kaktā parasti atradās arī rokas dzirnavas, koka trauki, mucas un tīnes ar labību, miltiem, putrainiem, zirņiem utt. Tur novietoja arī piena ķipīšus, maizes abru un lizi, kā arī sālītu sēņu kubuliņus, skābu kāpostu mucas un dažādus sīkākus mājsaimniecības piederumus. Šāds kambaris, kā redzams, Latgales zemnieku sētā izpildījis gan maltuves, gan klētis, gan arī pagraba funkcijas. Dzīvojamā māja ar šādu aukstu kambari vienā galā līdz šim konstatēta galvenokārt Rietum-

GRIEZUMS 1-1

GRIEZUMS 2-2

0 1 2 3 4 5 m

5 0 5 10 15 20 25 m

4. att. Trīsdaļu dzīvojamā māja Preiļu raj. Gailišu c. «Dūbēs». Vecā istaba (skat. plāna shēmu — 1) 1928. g. pārvesta vien-
sētā no vecās Dubu sādžas. Tajā laikā tai piebūvēta nedaudz platākā jaunā istaba (2) un aukstās sinces (3). Pēc dažiem
gadiem jaunā istaba sadalīta ar dēļu sienu divās daļās. Jauno istabu apsilda siltumūris un mazs pavards, kura dūmvads
virs istabas griestiem pievienojās vecās istabas lielā ceplā dūmvadam (skat. ēkas griezumus 1-1).
Attēlā augšā pa kreisi — dzīvojamās mājas ieejas fasāde no dārza puses; pa labi: a — vecās istabas logs, b — jaunās istabas
logs ar aizvērtiem. Vidū pa kreisi ēkas garengriezums, pa labi — šķērsngriezums. Apakšā pa kreisi dzīvojamās mājas (A) un
saimniecības ēkas (kūts, šķūnis un ratnīca — B) plāna shēma. Pa labi — pagalma situācijas plāns: 1 — dzīvojamā māja;
2 — kūts, šķūnis un ratnīca zem kopīga jumta; 3 — klētis; 4 — rija; 5 — pirts; 6 — podnieka ceplis (namiņš); 7 — diķis
(E 28 — 1964. g. materiāli).

Рис. 4. Трехкамерный жилой дом в Преильском р-не (Гайлишский с/с, «Дубес»). Старая комната (см. план, схема 1)
в 1928 г. перевезена со старого хутора в деревне Дубу. В это время к ней пристроена несколько более широкая новая
комната (2) и холодные сени «сницес» (3). Через несколько лет новая комната разгорожена надвое дощатой перегород-
кой. Новую комнату отапливает обогревательный щит и маленькая плита, дымоход которой, проходя по потолку, под-
соединен к дымовой трубе большой печи в старой комнате (см. разрез постройки 1-1).

На рисунке вверху слева — фасад жилого дома со входом со стороны сада; направо: a — окно старой комнаты,
b — окно новой комнаты со ставнями. В середине, слева — продольный разрез, справа — поперечный разрез строения.
Внизу — схема планировки: жилого дома (A) и хозяйственных построек — хлева, сарая и завозни (B). Справа — план рас-
положения двора: 1 — жилой дом, 2 — хлев, сарай и завозня под общей крышей, 3 — клеть, 4 — гумно, 5 — баня, 6 — гон-
чарная мастерская с печью для обжига, 7 — пруд (E 28 — материалы 1964 г.).

latgalē (Balvu rajona Bērzpils c., Rēzeknes raj. Va-
rakļānu c.) un Dienvidaustrumvidzemē (Madonas
rajonā, Lubānas apkaimē).¹⁴

Pašreiz nav ziņu par šādas trīsdaļu dzīvojamās
mājas un kambara izplatību citos Latvijas novados.

¹⁴ Madonas raj. Aiviekstes c. p. Zvirgzdnieki, Ošupes c. p.
Mālnieki u. c., skat. arī A. Krastiņa. Zemnieku celtnes
Vidzemē 19. un 20. gs. — AE, V, 1963., 168. lpp., 11. att.

Turpretim līdzīga tipa dzīvojamās mājas sastopamas
Baltkrievijā¹⁵ un Austrumlietuvā — Augštaitijā.¹⁶

¹⁵ Н. И. Лебедева. Жилище и хозяйственные построй-
ки БССР. М., 1929.

¹⁶ Siks baltkrievu un austrumlietuviešu zemnieku ēku apraksts
atrodams arī A. Haruzina darbā. Skat. A. Харузин.
Славянское жилище в Северо-западном крае. — Виленский
временник, II. Вильна, 1907.

Pēc E. Blomkvistes pētījumiem austrumslāvu apdzīvotajā teritorijā jau X—XI gs. konstatējamas līdzīga tipa dzīvojamās ēkas, kas sastāv no apkurināmas istabas, ko dažreiz dēvē arī par *istopku* (*uconka*), aukstās klēts un abu savienotājas telpas — *sēņiem*.¹⁷ Raksturīgi, ka arī tur, tāpat kā pie mums Latgalē, vēl XIX gs. sēņi ir bez griestiem un visas trīs telpas nosegtas ar kopīgu jumtu. Tas ļauj secināt par šīs dzīvojamās ēkas samērā plašo izplatību uz austrumiem un dienvidaustrumiem ārpus Latvijas teritorijas.

Ja Latgales trīsdaļu dzīvojamās mājas abos galos ir dzīvojamās telpas, arī tad celtnes pamatelementi ir divi četrsienu guļbūves, krusta pakšos celti cirtņi, starp kuriem iebūvētas divas sienas veido sences. Tā kā Latgales trūcīgie zemnieki bieži vien nespēja uzreiz uzcelt trīsdaļu dzīvojamo ēku ar divām istabām, tad viņi t. s. otro galu būvēja vēlāk, dažreiz pat pēc 5—10, 20 vai vairāk gadiem.¹⁸

Ekspedīcijās iegūtie materiāli rāda, ka dažkārt, gatavojoties celt t. s. jauno istabu, vecajai divdaļu dzīvojamai mājai sinču sienas nojauc un vēlamajā attālumā no vecās istabas uzcirta jauno, t. s. otro galu. Pēc tam starp abām telpām ar divām guļbaļķu sienām iebūvēja jaunas sences¹⁹ (4. att.). Ģimenes locekļu skaitam palielinoties, ģimenei daloties vai arī cenšoties uzlabot mājas dzīves apstākļus, apkures ietaises ierīkoja abos ēkas galos un tie abi kļuva par patstāvīgām dzīvojamām telpām (4. un 5. att.). Līdzīga trīsdaļu dzīvojamā māja atrodama Baltkrievijā,²⁰ Austrumlietuvā (Augštaitijā),²¹ Austrumigaunijā setuku apdzīvotajā teritorijā,²² setuku sādžās Pleskavas apgabalā²³ u. c.

A. Zavarina savā rakstā «Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālā kultūra XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā» norāda, ka trīsdaļu dzīvojamā māja Latgalē izveidojusies XIX gs. vidū (skat. šī krājuma 175. lpp.). Tomēr šāds norādījums apšaubāms, ņemot vērā Austrumlatvijas trīsdaļu dzīvojamās mājas dažādos veidus. Ekspedīciju materiāli rāda, ka trīsdaļu dzīvojamā māja ar auksto kambari Austrumlatvijā sastopama jau vismaz XIX gs. sākumā, ja ne vēl agrāk. Latgales zemnieku sētu izvietojums cieši apbūvētos ciemos (*sādžās*), kuros pagalmi bija visai mazi, kā arī pastāvīgā zemes dalīšana mantinieku starpā pamudināja ēkas celt cieši kopā. Auksto kambari — pieliekamo, sakņu un dārzeņu glabātuvi — bieži vien cēla blakus vientelpas dzīvojamai ēkai. Parasti abu

ēku ieejas bija pavērstas viena pret otru un starp abām ēkām ar divām guļbūves sienām izveidoja priekštelpu — namu jeb sences. Šāda priekštelpa ne vien aizturēja vēja un ziemas aukstuma ieplūšanu dzīvojamā ēkā, bet to varēja izmantot arī dažādu majsaimniecības piederumu novietošanai. Līdz ar to secināms, ka Latgales trīsdaļu dzīvojamā māja ar auksto kambari nav uzskatāma par divdaļu dzīvojamās mājas tālākas attīstības rezultātu, bet tā veidojusies patstāvīgi.

Ņemot vērā Latgales zemnieku sīkās saimniecības un lielās nesadalījušās ģimenes, jādoma, ka trīsdaļu dzīvojamā māja ar siltu istabu katrā ēkas galā arī varētu būt radusies, apvienojot divus vientelpas dzīvokļus, izbūvējot starp tiem priekšnamu — pieliekamo. K. Mošinskis, pētot austrumslāvu materiālo kultūru, izvirza domu, ka arī austrumslāvu trīsdaļu dzīvojamā māja nav uzskatāma par divdaļu dzīvojamās mājas tālākas attīstības rezultātu, bet ka tā veidojusies, ceļot vienu otram pretī pilnīgi patstāvīgas ēkas — istabu un klēti.²⁴

Līdzīgu domu izsaka arī E. Blomkviste, norādot, ka austrumslāvu trīsdaļu dzīvojamā māja attīstījusies no divām vientelpām, nevis no divdaļu ēkas, pie kam lielkrieviem sēņi starp abiem patstāvīgajiem cirtņiem ir tik šauri, ka to sienās atliek vieta tikai durvju ierīkošanai.²⁵

Nav vēl droši nosakāms, kad sākusies austrumslāvu trīsdaļu dzīvojamās mājas masveidīga izplatība, taču ir zināms, ka XVI—XVII gs. Krievijas pilsetās un laukos tās ir jau plaši pazīstamas.²⁶ Ņemot vērā latviešu un austrumslāvu ciešos ekonomiskos un kultūras sakarus, kā arī to, ka Austrumlatvijā XVII gs. ieplūst daudz krievu, jādoma, ka trīsdaļu māja Latgales teritorijā bijusi pazīstama jau XVII gs., ja ne vēl agrāk. Saprotais, ka divas dzīvojamās istabas ēkas abos galos vienas nelielas ģimenes vajadzībām, kādas Latgalē veidojās XIX gs. beigās, norāda uz zināmu turību un varētu būt radušās galvenokārt tikai XIX gs. otrajā pusē līdz ar kapitālisma attīstību.

Turīgākie saimnieki šajā laikā uzlaboja arī dzīvojamās mājas ārējo izskatu. Ēku sienas un zemiņus apšuva ar dēļiem un izrotāja ar kokgriezumiem. Piebūvēja lieveņus un verandas. Sevišķi iemīļoti bija kokgriezumam rotājumi ap logiem (4. un 5. att.). Vecajās trīsdaļu un divdaļu dzīvojamās mājās lielo istabu sadalīja ar dēļu sienām vairākās daļās, radot atsevišķas telpas vecākiem un bērniem. Uzlaboja arī ēdiena gatavošanas apstākļus. Sincēs ierīkoja virtuves un atsevišķu pavardu — plīti ar riņķiem utt.

Protams, ka šādiem pārveidojumiem un dzīvojamās mājas tālākai attīstībai vecā veida divdaļu un trīsdaļu māja nebija visai piemērota. Tādēļ XX gs. sākuma celtniecībai raksturīgs jauns ēku tips, kura cirtņi jau ceļot pārdala divās daļās ar kapitālo sienu, tā izveidojot ēku, ko krieviski sauc par *пятистенку*. Tas bija iecienīts turīgāko Latgales zemnieku dzīvo-

¹⁷ E. Э. Бломквист. Min. darbā, 138. lpp.

¹⁸ LLA Būvniecības katedras asistents J. Ģermanis konstatējis gadījumus, kad t. s. jaunā istaba piebūvēta pēc 50 un pat 100 gadiem. Piemēram, Rēzeknes rajona I/a «Oktobra 30 gadi» vecajai istabai ir 200, jaunajai — 100 gadu. (Skat. J. Ģermanis. Dzīvojamās ēkas plānojuma principi tautas celtniecībā Latgalē. — LLA Raksti, IX. R., 1960., 464. lpp.)

¹⁹ LPSR ZA Vēstures institūta etnogrāfu ekspedīcija Rēzeknes rajonā (E 27, 1965. g. materiāli).

²⁰ Skat. A. Haruzina un N. Ļebedevas iepriekš citētos darbus.

²¹ Г. И. Гозина. Жилище и хозяйственные строения восточной Литвы XIX — нач. XX в. — Балтийский этногр. сборник, 1956, 96.—126. lpp.

²² I. Manninen. Die Sachkultur Estlands, II. Tartu, 1933.

²³ E. В. Рихтер. Итоги этнографической работы среди селу Псковской области летом 1952 г. — Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952 год). М., 1954, 187.—189. lpp.

²⁴ K. Moszynski. Kultura ludowa slowian, I. — Kultura materialna. Krakow, 1929, 537. lpp.

²⁵ E. Э. Бломквист. Min. darbā, 141. lpp.

²⁶ Turpat.

jamās mājas tips, kas atrodams gan krievu, gan latviešu sētās.

Ekspedīcijās, vērojot latviešu un krievu dzīvojamās mājas, konstatēts, ka Latgalē ienākušie krievi savas dzīvojamās mājas stāva proporcijas centušies taisīt līdzīgas latviešu mājām. Salīdzinot ar Krievijas mājām, Latgalē krievu zemnieku dzīvojamās mājas ir zemākas un platākas. Tām nav Krievijā raksturīgās ēkas augstā pamata daļas, kurā ierīko pieliekamo vai pagrabu. Tāda konstatēta tikai atsevišķās jaunākos laikos Latgalē ienākušu krievu zemnieku sētās, kur istabas grīda ierīkota apmēram 1—1,2 m virs zemes.²⁷

Tomēr arī Latgales krievu zemnieki zem dzīvojamās mājas grīdas mēdz ierīkot kartupeļu un sakņu bedri, t. s. *подполье, подмост* (krieviski *подпол, подмост*). Šāda bedre parasti pieejama no dzīvojamās istabas pa dēļu grīdā paceļamu lūku. Dažreiz grīdā taisīja divas lūkas — vienu bedres vienā galā, otru — otrā, lai būtu ērtāk iekļūt apmēram 1—1,5 m augstajā pagrabā un sabērt un izņemt kartupeļus. Šādas bedres atrodamas arī latviešu mājās. Latvieši šādu kartupeļu uzglabāšanas bedri sauc par dobi, arī par pamosti. Tā parasti iekārtota tajā dzīvojamās istabas daļā, kur to netraucē krāsns pamati (1., 2. un 5. att.).

Dobes malas parasti nav speciāli nostiprinātas, bet lielākajām dobēm to vidusdaļā ielikti atbalsti grīdas siju saturēšanai (2. att.).²⁸ Pagaidām vēl nav pietiekami daudz materiālu, lai konstatētu, kad latviešu zemnieki šādas bedres sākuši ierīkt zem dzīvojamās telpas grīdas, bet XX gs. sākumā tās plaši sastopamas kā krievu, tā latviešu mājās, un latvieši šādu sakņu uzglabāšanas veidu acīmredzot patapinājuši no krieviem.

Kartupeļu uzglabāšana zem dzīvojamās mājas grīdas sastopama arī citos Latvijas novados — Vidzemē un Kurzemē. Lokālas atšķirības te ir tās, ka Latgalē šī telpa ir pieejama no dzīvojamās istabas, paceļot grīdas dēli vai grīdā ietaisītu lūku, bet citos Latvijas novados šādai telpai ir pieeja parasti no ārpuses pa speciālām durvīm. Ļoti bieži šādos gadījumos dzīvojamā māja taisīta nokalnītē, lai ērtāk būtu ierīkojama ieeja pagrabā.

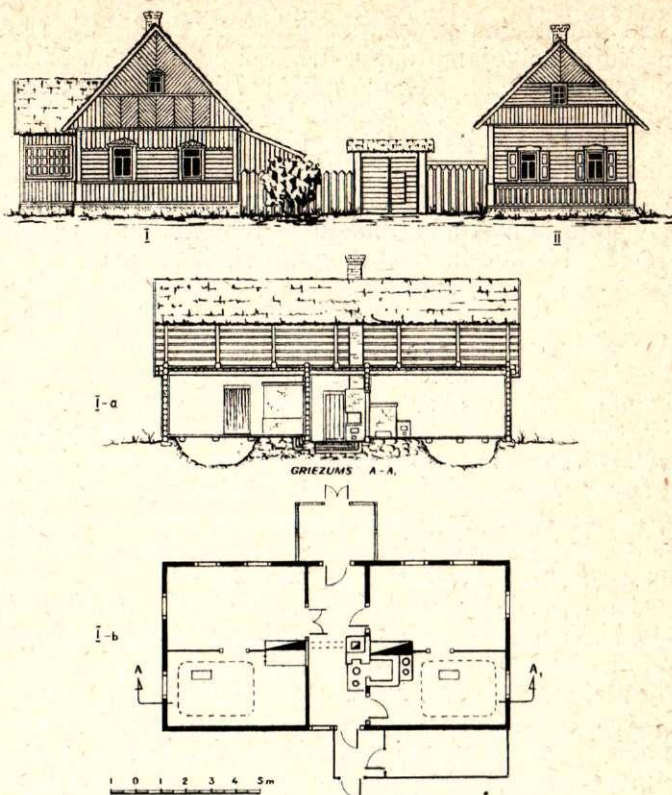
XX gs. pirmajos gadu desmitos arī Latgalē dzīvojošie krievu zemnieki savās mājās kartupeļu glabājamo dobi zem istabas grīdas izveido par pagrabu ar mūrētām sienām un ieeju no ārpuses. Tomēr vēl aizvien vērojama tieksme paturēt pagrabam ieeju arī no dzīvojamām telpām. Tikai tagad šī ieeja parasti ir virtuves grīdā un nevis guļamtnē, kā tas bija agrāk.²⁹

Par krievu un latviešu kultūras ciešu mijiedarbību spilgti liecina arī istabas apsildāmā krāsns — ceplis. Vēl līdz XIX gs. otrajai pusei Latgales zemnieku istabās ceplis mēdz būt bez dūmeņa, un, to kurinot,

²⁷ Ludzas raj. Goliševas c. p. Mišiņos Nr. 14. P. Kudravicova māja u. c.

²⁸ Ludzas raj. Mērdzenes c. p. Lielā Banderova, Goliševas c. p. Mišiņi, Rēzeknes raj. Maltas c. p. Leimaniški u. c.

²⁹ Šādi mūrēti pagrabi konstatēti arī kolhozu ciematos celtajās jaunajās ģimenes mājās, piemēram, Ludzas raj. 1/a «Progress» Goliševā. (Baltijas kompleksās ekspedīcijas materiāli 1963. gadā.)

5. att. Dzīvojamās mājas Rēzeknes raj. Maltas c. «Leimanišķos» brāļiem Taškāniem, pārbūvētas XX gs. 30. gados pēc iziešanas viensētās. Līdz tam laikam te bijusi viena trīsdaļu dzīvojamā māja ar aukstajām sīncēm vidū. Tēvs saimniecību sadalījis 2 dēļiem. Vecākais paturējis vienu istabu (II), bet jaunākais — otru istabu (I), kuras balkus nojaucis un pārnēsis nedaudz tālāk. Abi brāļi savām vecajām istabām piebūvējuši vēl vienu jaunu istabu un aukstās sīnces. Zem abām istabām kartupeļu glabājamās bedres.

Pie dzīvojamās mājas ieejas durvīm uz vienu pusi stiklots balkons, bet uz otru pusi — pieliekamais ar vienslipu jumtiņu, t. s. koridors.

Attēlā I-a — uz jauno vietu pārnests dzīvojamās mājas garenriezums; I-b — šīs mājas plāna shēma (E 28 — 1964. g. materiāli).

Рис. 5. Жилой дом в Резекненском р-не (Малтский с/с, «Лейманишки»). Принадлежал братьям Ташканам, построен в 30-х годах XX в. после выхода на хутора. До тех пор представлял собой трехкамерное жилище с холодными сенями «сінцес» посередине. Отец разделил хозяйство между двумя сыновьями. Старший оставил себе одну комнату (II), а младший — вторую (I), разобрал ее балки и перенес несколько дальше. Оба брата пристроили к своим старым жилищам по новой комнате с холодными сенями. Под обеими комнатами оборудованы ямы для хранения картофеля. У входных дверей жилого дома сделаны с одной стороны — застекленный балкон, а с другой — кладовая с односкатной крышей, т. наз. коридор. I, a — продольный разрез перенесенного на новое место дома; I, b — схема плана этого дома (E 28 — материалы 1964 г.).

dūmi nāca tieši istabā. Tādēļ apdzīvojamo ēku ar šādu krāsni mēdza saukt par *dūmistabu*. Etnogrāfijas literatūrā un arī praksē Latgalei raksturīgā dzīvojamās mājas krāsns tiek saukta arī par *krievu krāsni*.

Neatkarīgi no ēkas īpašnieka tautības krāsniņ — ceplim istabā arvien ir sava noteikta, nemainīga vieta. To novieto pie sienas pa labi vai pa kreisi no istabas ieejas durvīm, un tās kurtuve pavērsta pret

ēkas garensienu ieejas durvju pusē. Ceplis ne vien apsildīja dzīvojamo telpu, bet tajā cepa arī maizi un gatavoja ēdienu. Ziemu aukstā laikā uz cepla arī gulēja — it īpaši veci cilvēki un mazi bērni.

Vēl līdz XX gs. sākumam cepli taisīja (sita jeb blietēja) no māliem un laukakmeņiem vai mūrēja no nededzinātiem ķieģeļiem. Ceplim paredzētajā vietā novietoja laukakmeņu klāstu — pamatu, uz kura taisīja 3—4 vainagu augstu gulbūvi, t. s. pacepli, kurā ziemu turēja vistas. Gulbūves vainagus salaida t. s. krusta pakšos, retāk — gludos pakšos. Paceplei pārlika apaļkoku klāstu, virs kura taisīja blietētu mālu, akmeņu vai ķieģeļu grīdu, uz kuras atradās pats ceplis.³⁰ Jāatzīmē, ka cepla kurtuves priekšā bija atstāts 50—100 cm plats paceples grīdas izvirzījums, ko sauca par *krāsns priekšu*, *cepla priekšu*, *pārtu*, *portu*. Tā bija ēdiena gatavošanas vieta tai laikā, kad cepli nekurināja istabas apsildīšanai. Krāsns priekšā kurtuves sānos bija padziļinājumi (*kuldas*, *pazuhas*) ogļu saraušanai.

Cepla priekšējā un arī sānu sienā bija nelielas nišas *ierītes* (*неурьки*) sērkociņu un skalu uzglabāšanai, cimdu un zeķu žāvēšanai, traukiem utt. Dažās vecākajās mājās vēl šodien saglabāties cepla augšas paplašinājums ar koka grīdu gulēšanai, t. s. *krāsns grīdu*, *nārām* vai *gultu*.³¹ Tā kā krāsns augša bija vismaz ap 100—120 cm augsta, tad uzkāpšanai lietoja pie krāsns novietoto gultu vai speciālu pie tās noliktu solu. Dažreiz šai vajadzībai ierīkotas īpašas kāpnītes. Tās ir redelveida vai vienkoča — balķis ar iecirstiem pakāpieniem. Līdzīga iekārta konstatējama arī Smoļenskas apgabalā.³²

Uz krāsns virsmas dažkārt mēdz uzkrāsot puķu vai ģeometriskā raksta motīvus. Izkrāsotas cepla sienas konstatētas Ludzas,³³ Preiļu³⁴ un Daugavpils rajonos.³⁵ Aknīstē ornamentus veidoja ar spiedogu, kuru izgriezta zieda veidā no rāceņa vai kartupeļa, iemērca glizdas — «zilo mālu» šķidrā maisījumā un uzspieda uz nobalsinātas cepla sienas.

Vēl ap XIX gs. beigām pēc cepla izkurināšanas ogles tā priekšā rūpīgi aprausa ar pelniem, lai saglabātu līdz nākamajai cepla kurināšanas reizei. Vīrieti oglītes izmantoja arī pipju aizkurināšanai. Dažkārt cepla priekšā virs *pārta* ierīkoja kāsi ēdiena katla pakāršanai. Kāsis bija ierīkots tā, ka to ar pakārto katliņu pēc vajadzības varēja pagriezt uz uguns vai arī nogriezt no tās.³⁶ Jāpiezīmē, ka Dienvidlatgalē, ēdienu gatavojot, dominēja paņēmiens katlus — čugunkas un pannas likt tieši pašā krāsnī, uz trijkāja vai akmeņiem.

³⁰ Krāsns jeb cepla aprakstu skat. A. Zavarinas rakstā šajā krājumā (174. lpp.). To sīki analizējis arī P. Ārends rakstā «Latviešu istabas apkure». — Latviešu aizvēstures materiāli, II. R., 1936., 44.—49. lpp.; skat. S. Novickis. Par latviešiem Pūkstes aprīņķi. — RLB Zinību komisijas rakstu krājums, II. Jelgavā, 1897., 86. lpp.

³¹ Baltijas kompleksās ekspedīcijas dalībnieki analogisku parādību konstatējuši Neveles, Puškinogorskas, Ostrovas u. c. rajonos (Материалы и исследования..., 31. lpp.).

³² Turpat, 30. lpp.

³³ E 21 — Ludzas raj. Mērdzenes c. p. Batos.

³⁴ E — Preiļu raj. Aglonas c. p. Kandavniekos.

³⁵ E — Daugavpils raj. Aknīstē.

³⁶ Ludzas raj. Istra (pēc P. Ārenda min. darba, 47. lpp.). Skat. arī A. Zavarinas rakstu šajā krāj. 175. lpp.; sal. arī Материалы и исследования..., VII, 26. lpp.

Latgales cepla apskats spilgti liecina, ka tas izpilda gan pavarda, gan telpas apsildītāja uzdevumu; vienlaikus tas ir telpas rotātājs. Līdzīgas krāsns jeb cepli konstatējami ne vien Latgales latviešu un krievu zemnieku mājās, bet arī Austrumlietuvā, Baltkrievijā, Ukrainā utt.³⁷ Pēc A. Haruzina norādījuma arī bijušajās Vitebskas un Viļņas gubernās ceplis, kas līdzšinējā etnogrāfiskajā literatūrā plaši pazīstams ar krievu krāsns nosaukumu, izveidots no apvienota primitīva pavarda un krāsns.³⁸ Daži krievu celtniecības pētnieki tomēr noraida uzskatu, ka krievu krāsns kādreiz varētu būt radusies no apvienota atsevišķa pavarda un krāsns.³⁹ Ja tas tā, tad ceplis Latgalē, Baltkrievijā, Austrumlietuvā u. c. ar spilgti izteiktu pavarda un krāsns apvienojumu nevar saukt par krievu krāsnīm, un tiem jāatrod cits nosaukums.

Jautājuma noskaidrošanai nepieciešami detalizēti pētījumi par latviešu, lielkrievu, baltkrievu, poļu u. c. kaimiņtautu krāsnīm un pavardiem.

Noslēgumā secināms, ka Latgales zemnieku dzīvojamās mājas plānojums, apkures ietaises un celtniecības terminoloģija uzrāda lielu līdzību ar austrumslāvu tautām. Liela nozīme te bijusi šo tautu vienādajiem sociāli ekonomiskajiem un saimnieciskajiem apstākļiem, kā arī ciešajiem kultūras sakariem (tāpat tas bijis arī Austrumlietuvā un Austrumigaunijā). Latgales pakļautība Polijai un pēc tam tās ciešie sakari ar carisko Krieviju izskaidro lielās lokālās atšķirības starp Latgales celtniecību un Vidzemes un Kurzemes celtniecību. Bez tam Latgalē arī dzīvoja daudz krievu, baltkrievu un poļu.

Latgales latviešu, tāpat kā krievu zemnieku, dzīvojamās mājas pamatelements ir vientelpas gulbūves cirtnis — dzīvojamā istaba ar krāsni — cepli, kas veic gan pavarda, gan siltumkrāsns uzdevumus. Dzīvojamās mājas tālākā attīstības gaitā cits blakus citam tiek virknēti vairāki atsevišķi vientelpu cirtņi, starp tiem veidojot neapkurināmu starptelpu — namu jeb sinces. Atkarībā no saimniecības rakstura un iespējām zem viena jumta atrodas vai nu dzīvojamā istaba ar pieliekamo — sakņu kambari, vai dzīvojamā istaba ar aukstu — neapkurināmu otro istabu, vai arī ēkas abos galos atrodas pa vienai apkurināmai dzīvojamai istabai.

Dzīvojamās mājas dažādus variantus nosaka arī sakņu un kartupeļu bedres un pagrabi zem istabas grīdas, kas Latgales krievu un latviešu mājās uzrāda lielu līdzību.

Kapitālisma attīstība rada ievērojamas izmaiņas tautas celtniecības vecajās tradicionālajās formās un ievērojami tuvina krievu un latviešu dzīvojamās mājas turpmāko attīstības gaitu.

Celtniecības lokālās iezīmes dod iespēju izdalīt

³⁷ Tos apraksta un analizē E. Blomkviste, raksturojot austrumslāvu zemnieku celtnes (E. Э. Бломквист. Мин. darbā, 258.—262. u. c. lpp.); arī A. Haruzins min. darba 55. att. rāda pilnīgi analogisku krāsni bij. Viļņas gubernā u. c.

³⁸ А. Харузин. Славянское жилище в Северо-западном крае. — Виленский временник, II. Вильна, 1907, 343. lpp.

³⁹ D. Zelenin. Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin—Leipzig, 1927, 270. lpp.

Latgalē dienvidaustrumu, ziemeļu un rietumu novadus. Rietumlatgalē konstatējama zināma analogija ar Austrumvidzemi, piemēram, dzīvojamās mājas galā celtais aukstais kambaris utt. Turpretim Dienvidaustrumlatgalē vairāk līdzības ar baltkrieviem un poļiem. Te dominē dzīvojamās mājas nosaukums *hata*, zemnieku ēkām te sastopami koka blūķu pamati utt.

Ziemeļlatgale uzrāda kopīgas iezīmes ar Pleskavas un Novgorodas apgabaliem. Te dominē dzīvoja-

mās mājas nosaukums *izba, dom, krāsns*—cepļa priekšā atrodams kāsi pakārtais katls u. c.

Kā liecina pašreizējie pētījumi, robeža starp dienvidu un ziemeļu novadiem meklējama austrumu — rietumu virzienā starp Ludzu, Rēzekni un Lubānu.

Latviešu un krievu kultūras sakaru pētīšana pēc celtniecības materiāliem pagaidām ir vēl tikai sākuma stadijā. Turpmākie pētījumi nenoliedzami nesīs jaunas atziņas, kas varbūt liks koriģēt līdz šim izteiktos spriedumus.

ЧЕРТЫ НАРОДНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА ЛАТГАЛЕ (XIX в. — НАЧАЛО XX в.), СВИДЕТЕЛЬСТВУЮЩИЕ О КУЛЬТУРНОЙ СВЯЗИ ЛАТЫШСКОГО И РУССКОГО НАРОДОВ

А. Крастыня

РЕЗЮМЕ

Планировка жилых домов, оборудование отопительных устройств и принятая в строительстве терминология у крестьянского населения Латгале — восточной части Латвии — имеет очень много общего с восточнославянскими народами, особенно русскими, белорусами и поляками. Большую роль в этом сыграли как одинаковые социально-экономические и хозяйственные условия жизни этих народов, так и тесные культурные взаимосвязи между ними. (Подобно тому, как это наблюдается в отношении восточной Литвы и восточной Эстонии.) Подчинение Латгале в прошлом Польше, а затем ее тесные связи с царской Россией объясняют значительные различия между строительством в Латгале и строительством в Видземе и Курземе. Имеет значение также то, что на территории Латгале издавна жило немало русских, белорусов и поляков.

Основным элементом жилища латгальского крестьянина-латыша, так же как и русского крестьянина, является однокамерный сруб — жилое помещение (*ustoba, izba, hata*) с печью (*ceplis*), т. е. с русской печью, служащей одновременно и для приготовления пищи, и для обогрева.

В ходе дальнейшего развития жилого дома к его основной части, к срубам, одно за другим пристраивались однокамерные помещения, разделяемые неотапливаемым помещением — сенями, так называемыми «намс» (*pams*), или «синцес» (*sinces*). В зависимости от характера и материальных возможностей хозяйства под одной крышей размещались или жилая комната и овощная камера-кладовая, или отапливаемая комната со смежной неотапливаемой, или, наконец, в обоих концах строения соорудилось по отапливаемой жилой комнате.

Различные варианты жилого дома обуславливаются также устраивавшимися в подполье, под жилой комнатой, ямами и погребями для хранения

овощей и картофеля, имеющими много сходных черт в жилищах как латышского, так и русского населения Латгале.

Развитие капитализма влечет за собой значительные изменения старых, традиционных форм народного строительства и в значительной мере сближает жилища русского и латышского населения по мере развития строительства.

Некоторые местные различия дают возможность разграничить характер строительства юго-восточной, северной и западной частей Латгале.

В западной части Латгале наблюдаются отличительные признаки строительства, характерные и для восточной части Видземе, напр., наличие в одном конце жилого дома холодной каморы и т. п. В юго-восточной части Латгале, наоборот, больше признаков, роднящих местное строительство с белорусским и польским. Здесь бытует название жилища «хата» (*hata*), встречаются врытые под строением опоры из толстых бревен и т. д.

В северной части Латгале наблюдаются признаки, роднящие местные жилища с подобными же строениями Псковской и Новгородской областей. Здесь доминирует название жилища «изба» (*izba*), «дом» (*doma*), встречается специально вмурованный в устье печи крюк для подвешивания котла и т. д.

Как свидетельствуют проведенные до сих пор исследования, границу между южными и северными частями Латгале можно проложить в направлении с востока на запад по линии Лудза—Резекне—Лубана.

Изучение культурных связей между латышским и русским народами в настоящее время находится в начальной стадии. Дальнейшая работа, несомненно, приведет к новым выводам, которые, быть может, опровергнут сделанные ранее умозаключения.

LATGALES KRIEVŪ TAUTĪBAS IEDZĪVOTĀJU MATERIĀLĀ KULTŪRA XIX gs. OTRAJĀ PUSĒ UN XX gs. SĀKUMĀ

(Mājoklis. Apģērbs. Ēdiens)

A. Zavarina

Vēsturiskā skatījumā Latgale ir it kā tilts starp latviešiem un viņu kaimiņiem — krievu tautu, tāpēc Latgales un it īpaši turienes krievu tautības iedzīvotāju etnogrāfiska izpēte palīdz noskaidrot gadsimtiem ilgušos latviešu un krievu tautu ekonomiskos, politiskos un kultūras sakarus un savstarpējās ietekmes. Kā īpaša etnogrāfiska pētījuma objekts Latgales krievu tautības iedzīvotāji nefigurē nevienā etnogrāfiskā apcerējumā ne pirmsrevolūcijas periodā, ne arī padomju varas laikā. Bet to sadzīves un materiālās kultūras pētīšanai ir liela nozīme ne tikai Latvijas PSR vēstures un iedzīvotāju etniskā sastāva, bet arī krievu tautas etnogrāfijas izpētē, jo etnogrāfiskas grupas, nokļuvušas citas tautības vidē, ilgāku laiku saglabā savas nacionālās tradīcijas, kas dažreiz jau zudušas viņu agrākajā dzimtenē. Tādējādi šī raksta mērķis ir raksturot Latgalē dzīvojošo krievu materiālo kultūru, kā arī parādīt, kā tās pārveidošanos ietekmējuši sociāli ekonomiskie apstākļi un kultūras sakari ar kaimiņiem latviešiem.

Latgales krievu tautības iedzīvotāju galvenais kontingents veidojās pakāpeniski no atsevišķām, dažādos laikos pārnākušām ieceļotāju grupām. Ir norādījumi, ka atsevišķi krievu tautības pārcēļotāji apmetušies tagadējā Latvijas teritorijā jau Ivana Barga un cara Alekseja Mihailoviča laikā, kā arī pat vēl agrāk.¹ Bet tās bija tikai skaitliski nelielas pārnācēju grupas, kas apmetās uz dzīvi vietējo iedzīvotāju vidū un pakāpeniski saplūda ar tiem. Taču Latgales un tāpat visas Latvijas krievu tautības iedzīvotāju kompakto pamatmasu aplūkojamā laika posmā izveidoja krievu vecticībnieki.

Krievu vecticībnieku pārvietošanās uz Latgali saistīta ar pareizticīgās baznīcas sašķelšanos, kas notika XVII gs. otrajā pusē. Vecticībnieku vajāšana, kas sākas pēc sašķelšanās, spieda viņus masveidīgi bēgt pāri Krievijas valsts robežām; savu dzimteni pameta arī tā krievu iedzīvotāju daļa, kas apmetās Latgalē —

toreizējā Polijas teritorijā.² Latgalē apmetušies vecticībnieki-fedosejevieši bijuši ieceļotāji no Novgorodas un Pleskavas zemēm, ko apstiprina arhīvu materiāli, konkrēti — Svētās sinodes materiāli,³ tāpat vecticībnieku dažādo grupējumu vēsture. Ar šo secinājumu saskan arī autores ekspedīcijās savāktie etnolingvistiskie un etnogrāfiskie materiāli.

Galvenie vecticībnieku apmešanās rajoni Latgalē bija tagadējais Daugavpils, Rēzeknes un mazākā mērā Ludzas rajons. Pārnācēju kompakta pamatmasa apmetās šo rajonu austrumdaļā, kas atradās tuvāk Krievijas robežai.

Precīzu statistikas datu par Latgales vecticībnieku skaitu XVII gs. nav. Pietiekami drošas nav arī XVIII un XIX gs. ziņas par šo rajonu demogrāfiju, jo vecticībnieki vairījās no oficiālām uzskaitēm. Vispilnīgākie dati par Latgales vecticībnieku skaitu tika savākti 1897. gadā Krievijas tautas skaitīšanas laikā. Sajā tautas skaitīšanā, uzrādot krievu tautības iedzīvotāju skaitu un tā attiecību pret visiem Latgales iedzīvotājiem pa apriņķiem, atzīmēta arī to reliģiskā piederība, kas ļauj konstatēt kā iedzīvotāju vispārējo, tā arī krievu vecticībnieku skaitu.⁴

Pēc tabulas 172. lpp. redzams, ka krievi veidojuši ievērojamu Latgales iedzīvotāju daļu (13,3%), it īpaši Rēzeknes apriņķī, kur to skaits sasniedzis 23,5%. Savukārt krievu tautības iedzīvotāju lielāko daļu veidojuši vecticībnieki — 75,2%.

Pie tam jāņem vērā apstākļi, ka tā krievu daļa, kas pēc 1897. gada skaitīšanas datiem piederēja pie

¹ Е. Романов. Общий очерк Витебской губернии. Витебск, 1892, 60.—61. лрр.; А. Сементовский. Этнографический обзор Витебской губернии. СПб., 1872, 16. лрр.

² А. Вескинский. Раскол в западно-русском крае. — Вестник Западной России, III, 11, 1864/65, 290. лрр.; незн. автора дарбс. Сведения о раскольниках Витебской губернии. — Вестник Западной России, I, 1—2, 1865/66, 33. лрр.; П. Г. Пшеничников. Русские в Прибалтийском крае. Р., 1910, 6.—7. лрр.

³ PSRS CVVA Ļeņingradā, 726. f. «Описание документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего синода», I. сēj., 386. l., 434.—438. лрр.

⁴ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Витебская губерния. 3. буртница, 1903., 92.—93., 100.—101., 108.—109. лрр.

Apriņķi	Iedzīvotāju kopskaits	Krievu tautības iedz. skaits		Krievu vecticībnieku skaits	Vecticībnieku kopskaits
		absol.	% no iedz. kopskaita		
Rēzeknes	125 650	30 141	23,5	27 106	29 989
Daugavpils	167 348	17 032	10,5	13 309	22 461
Ludzas	123 015	8 451	6,8	1 468	2 873
K o p ā	416 013	55 624	13,3	41 883	55 323

pareizticības un vienotās ticības («единовѣрие»), faktiski lielāko tiesu (un vienticībnieki — pilnīgi) sastāvēja no vecticībniekiem, kas laika gaitā bija pārgājuši pareizticībā vai vienotajā ticībā.

Tātad faktiskais krievu vecticībnieku skaits bija daudz lielāks, nekā uzrādīts 1897. gada tautas skaitīšanas materiālos.

Bez krieviem citas tautības vecticībnieku bija samērā maz — apmēram 9000 baltkrievu Daugavpils apriņķī un 321 latvietis.

Pārcēlušies uz Latviju, krievu zemnieki apmetās neapstrādātos zemes gabalos mežos, kas piederēja muižniekiem vai Polijas valstij. Tā kā jaunu zemju apgūšana poļu paniem bija ļoti izdevīga, tie, lai pievilinātu pārbēgušos zemniekus, piešķīra viņiem atvieglinājumus — pārnācēji daudzus gadus palika brīvi ļaudis un rentēja zemi par samērā nelielu maksu.⁵ Tomēr muižnieki laika gaitā iesaistīja krievu zemniekus dzimtniecības jūgā, un tā rezultātā viņi atradās tādā pašā stāvoklī kā vietējie dzimtcilvēki. Latgales krievu zemnieku galvenā nodarbošanās XVII gs. un XVIII gs. sākumā bija zemkopība. Iecelotāju apmešanās vietas (mežu masīvu vidū) noteica zemkopības līdumu sistēmas iemaņu izmantošanu lauku iekopšanā. Ar līdumu saimniecību bija saistīta arī attiecīgu lauksaimniecības darba rīku (spīļarkla, egļu zaru ecēšu u. c.) lietošana. Krievu naturālās saimniecības nepieciešama sastāvdaļa bija mājamatniecība. Tās visvairāk attīstītās nozares bija aušana un kokapstrāde.

Arī krievu zemnieku bailes no vajāšanas noteica to savrupo apmešanos no vietējiem iedzīvotājiem un noslēgto dzīves veidu. Tas savukārt sekmēja vecticībnieku centienus saglabāt neskartas savas ar reliģiju saistītās ieražas, novērst sadzīves modernizēšanos un saglabāt savas kultūras tradicionālās formas. Feodālās iekārtas un dzimtniecības ietvaros, kam bija raksturīga dzīves veida savrupība, pārcelotāju cerības zināmā mērā attaisnojās. Bet kapitālisma attīstība laukos, kas izbeidza krievu ģimeņu izolāciju, iedragāja to agrākos pamatus. Sākās vecā, sarežģītās reliģisko ticējumu un ieražu sistēmas cementētā dzīves veida sagrauves process.

Kapitālistisko attiecību izveidošanās ietekmēja šķiru diferenciāciju krievu zemnieku vidū. Šo procesu ne mazum apmērā sekmēja kā pārcelošana uz Sibīriju, kas XIX gs. skāra krievu iedzīvotāju lielu daļu, tā arī Latgales sādžas sadalīšanās viensētās sakarā ar Stolipina reformu.

Jauno ražošanas spēku attīstības otrs svarīgs rezultāts bija preču ražošanas pieaugums zemnieku

⁵ А. Сементовский. Этнографический обзор Витебской губернии. СПб., 1872, 17. лрр.

saimniecībā un ar to saistītā tirdzniecībā. Preču un naudas attiecībās iesaistīts izrādījās ne tikai kulaku starpslānis, bet arī krievu zemnieku nabadzīgie slāņi. To veicināja peļņa iešana, kas ar dzimtbūšanas atcelšanu ārkārtīgi strauji izplatījās mazturīgo zemnieku vidū.

Tātad, kapitālismam attīstoties, krievu zemnieku saimniecību savrupība tika lauzta.

Jaunu strāvājumu ieplūšana savrupajā vecticībnieku sadzīvē, kas sākās ar kapitālistisko attiecību veidošanos, noveda pie lēna, bet sistemātiska veco dzīves veida formu sabrukuma. Tā rezultātā krievu materiālā kultūra, kas vēl XIX gs. pirmajā pusē bija saglabājusi daudzas savas lokālās specifikas īpatnības, pēc kurām viegli varēja uztvert Latgales krievu tautības iedzīvotāju radnieciskos sakarus ar Pleskavas un Novgorodas novada iedzīvotājiem, pakāpeniski sāka tās zaudēt.

Tāču modernizācijas process XIX gs. beigās vēl dzīvo dzimtbūšanas attiecību palieku un vairāku citu iemeslu dēļ noritēja nevienmērīgi, lēnām, vispirms aptverot tādās materiālās kultūras puses kā mājoklis un apģērbs. Turklāt tas notika ar dažādu intensitāti dažādos krievu zemnieku noslāņojumos.

Pēc pārvietošanās no Pleskavas un Novgorodas zemēm uz Latgali klimatiskie un ekonomiskie apstākļi krievu zemniekiem maz atšķīrās, no apstākļiem viņu dzimtenē, tāpēc vecās mājokļa formas izrādījās pilnīgi noderīgas arī jaunajā dzīves vietā un nebija nekādas vajadzības tās mainīt.

Krievu zemniekiem šai joslā bija raksturīga koka guļbūves dzīvojamā ēka ar tai piegulošu saimniecības ēku kompleksu. Dzīvojamā māja jeb, pēc vietējās terminoloģijas, istaba («изба») bija neliela iegarena taisnstūra formas guļbūves ēka. Par būvmateriālu tai izmantoja priedes un egles. Guļbūves cēla no apaļiem neaptēstiem baļķiem. Vispār pieņemts paņēmiens baļķu savienošanai vainagos līdz XIX gs. vidum bija krusta pakši («поратый урл»). Lai aizturētu siltumu, guļbūves baļķu starpas piedrīvēja ar sūnu; šim nolūkam baļķi tika speciāli kakēti.

Latgales krievu tautības iedzīvotāju celtniecības tehnikas savdabīga iezīme XIX gs. pirmajā pusē bija pirmā baļķu vainaga likšana tieši uz zemes; tikai zem ēkas pakšiem palika lielus laukakmeņus, kas aizstāja pamatus. Agrāk, spriežot pēc informatoru stāstījuma, akmeņu vietā šim nolūkam izmantoti zemi ozolkoka bluķi.⁶

Pirmos 2—3 dzīvojamās mājas guļbūves vainagus apbēra ar zemi vai smiltīm; izveidojās t. s. pavīļa («завалина»), kas bija nepieciešama siltuma saglabāšanai istabā.

Latgales krievu zemnieku istabās XIX gs. pirmajā pusē, tāpat kā viņu dzimtenē, vienlaicīgi bija māla kula un dēļu grīdas.⁷ Pēdējās par galveno grīdas veidu kļuva ar XIX gs. vidu. Grīdas segumam izmantoja uz pusēm pārskaldītus tievus baļķus; turīgā-

⁶ 1953. g. ekspedīcijas materiāli. Krāslavas raj. Sakova s.

⁷ Д. К. Зеленин. Описание рукописей ученого архива Императорского русского географического общества. Вып. III. Псковская губ. Петроград, 1916, 1143., 1148. лрр.; Архив Русского географического общества, ф. 14, оп. 1, № 16—00312, № 16—00310.

kie zemnieki klāja dēļus. Tā kā Latgales krieviem bija raksturīga zema dzīvojamā ēka, tad grīdas sijas, ko sauca «слера», retāk «лара» (Daugavpils apr. Maļinovkas pag.), lika tieši uz zemes vai akmeņiem. Siju skaits bija 2 vai 3. Grīdu sauca par tiltu («мост»). Zem grīdas atradās pagrabs nelielas bedres veidā, kur ziemu glabāja kartupeļus. Istabās ar māla kula grīdu pagraba bedre parasti atradās zem guļamajām nārām.⁸ Ieeja pagrabā bija no dzīvojamās telpas.

Dzīvojamā ēka bija zema. Guļbūves augstums sasniedza apmēram 2 metrus, ko veidoja 11—12 vainagi.⁹ 9.—10. vainagā tika iecirstas griestu sijas — «слегги», kuru nosaukums tika attiecināts arī uz grīdas pamata sijām. Uz griestu sijām lika dēļus vai arī nomaļus — notēstas baļķu augšējās daļas, ko sauca «оболонки». Vainags, kurā iestiprināja griestu sijas, saucās «охлупной». Virs tā parasti lika vēl 2 vainagus, kuru gali bija garāki, tādēļ tie mājas priekšējā fasādē stipri izcēlās; tos sauca «долгуны».

Atkarībā no mājas augstuma guļbūvē izveidoja logu un durvju ailes. Tā kā ēkas augstuma rādītāji bija nelieli, logu ailes cirta 3.—4. vainagā. Logu ailes līdz XIX gs. vidum bija mazas; tās varēja aiztaisīt ar koka aizbīdņiem.

Apmēram XIX gs. 40.—50. gados krievu sādžā Latgalē parādījās stikls, sāka izgatavot logu rāmjus, bet ļoti mazām rūtīm, jo stikls bija dārgs. Nabadzīgo zemnieku mājokļos logiem tika izmantota īpaši apstrādāta dzīvnieku pūšļa plēve — «требуха».

Lai būtu siltāk, ziemā logus no ārpuses līdz pusei aizsita ar dēļiem un aizbēra ar spaljiem vai arī aizklāja ar salmu piteni. Aizvirtņu senajam mājoklim nebija. Logus parasti cirta divus — vienu ēkas galā, kas bija pavērsts uz ceļu, un otru — mājas sānu sienā, uz tirā pagalma («улица») pusi.

Sai pašā pusē gareniskajā sienā tika cirstas durvis. Durvju ailes augstums bija apmēram 1,6 m, plātums — 1 m. Aili cirta, sākot no otrā vainaga. Durvju vērtne (veramā daļa) bija vienkārtas un tika taisīta no bieziem, platiem dēļiem. Pie stenderes to piestiprināja ar dzelzs eņģēm.

Durvju priekšā lika nelielu dēļu kārtas segumu vai arī plakanus laukakmeņus. Būvēt lieveni pie ieejas mājā nebija parasts.

Īpatnēja Latgales krievu zemnieku mājoklī bija arī jumta konstrukcija, t. s. «самцовая крыша». Pēc formas jumts bija divslīpu. Jumta konstrukcijas raksturīga īpatnība bija tā, ka jumtgale («пасом») tika taisīta no baļķiem, bet jumta kārtis (vietējais nosaukums «жердь», dažviet arī «стропье») tika piestiprinātas pie zelmaņa baļķu galiem, un, jo augstāk, jo tie pakāpeniski kļuva īsāki. Jumta slīpņu salaiduma vietā lika augšējo kārti, ko sauca «конек», bet dažviet (piemēram, Rēzeknes apriņķa Rozelmuižas pagastā) «строна».

Zem jumta slīpnēm jumta seguma saturēšanai spāru vietā vēl XIX gs. 60.—70. gados lika 2—3 pārus balstu («куричины»), kam izmantoja koka stumbrus ar atliektām saknēm. Aplūkotajā jumta konstrukcijā šie balsta koki nesniedzās līdz jumta korei,

1. att. XIX gs. beigās celta dzīvojamā māja Daugavpils raj. Pavlovskas sādžā.

Рис. 1. Жилая изба. Построена в конце XIX в., дер. Павловское, Даугавпилский р-н.

tos piestiprināja pie vidējās gareniskās jumta kārts. Spāru koki («куричины») bija nepieciešami arī, lai nostiprinātu baļķi, uz kura juma salmu pirmo kārtu. Šis baļķis ar tajā iedobto reni nodēreja ūdens novadīšanai.

Vienīgais apjumšanas materiāls XIX gs. pirmajā pusē bija salmi. Jumšanas paņēmieni bija atkarīgi no salmu daudzuma. Bija divi jumšanas veidi — ar vārpām uz leju vai ar vārpām uz augšu («вниз или вверх маковками»). Latgalē krievu sādžas turīgāko zemnieku mājās jumtu juma ar vārpām uz augšu («под лопату» jeb «под гребенку»), kad salmus klāja nelieliem kūlišiem un rindu izlidzināšanai kūlišus pieblīvēja ar īpašu lāpstiņu. No šejienes cēlies arī paņēmiena nosaukums — «под лопатку». Tādi jumti bija stipri, izturīgi, bet tiem vajadzēja daudz salmu. Nabadzīgākajās saimniecībās jumtu juma ar vārpām uz leju («вниз маковками»). Tas iznāca daudz lētāk, tātad arī bija vairāk pieejams paņēmieni.

Šādas konstrukcijas («пасомная конструкция») jumtu slīpnes bija platas un zemas — pienāca tuvu pie zemes, bet fasādes pusē bija stipri izvirzītas uz priekšu.

Runājot par Latgales krievu tautības pastāvīgo iedzīvotāju mājas ārējo izskatu, jāatzīmē, ka mājai nebija it nekādu arhitektonisku rotājumu (1. att.), kas liecina arī par krievu zemnieku uzticību savām tradīcijām. Krievu zemnieku tradīciju un celtniecības iemaņu nemainīgums, noturīgums XIX gs. pirmajā pusē izpaudās arī mājokļa iekšējā plānojumā, kā arī tā iekārtojumā.

Šīs tradīcijas tika ievērotas vispirms jau dzīvojamās ēkas divdaļīgā plānojuma saglabāšanā — māja sastāvēja no istabas un neapkurināma priekšnama. Dzīvojamā daļa bija istaba, kuras lielums nepārsniedza 4×5 m.

Pašas istabas iekšējais plānojums visās krievu zemnieku ģimenēs bija stingri noteikts. Pēc šī plāna krāsns istabā tika novietota cieši pie tās sienas, kurā

⁸ 1954. g. ekspedīcijas materiāli. Daugavpils raj. Kudinu s.

⁹ Neieskaitot jumta augstumu.

atradās durvis, pa labi vai pa kreisi no ieejas. Krāsns mute bija pavērsta pret mājas sānu sienu, kurā bija izcirsts logs.

Līdz pat XIX gs. 50.—60. gadiem krāsns tika sistas no māliem; tās novietoja uz baļķu klāsta, ko sauca par «опечек» jeb «рассадник». Zem tā izcirta nelielu iedobumu («подпечек»), kur ziemā turēja vistas. To krāsns daļu, kurā kurināja uguni un gatavoja ēdienu, sauca «под», bet laukumīņu krāsns mutes priekšā — «чало» jeb «ашосток». Šī laukumīņa sānu sienās ietaisīja padziļinājumus «ямки» — karsto ogļu saglabāšanai. Virs laukumīņa senā pagātnē, spriežot pēc informatoru atmiņām, tika iekārtots uzkarināms katls, kas bija ļoti tipiski pleskaviešiem.

Krāsns augšu parasti nolīdzināja gludu, un tā noderēja naktsguļai vecākiem cilvēkiem. Krāsniņ blakus iekārtoja nelielu koka soliņu («ленушка») sēdēšanai. Krāsns sienās bija ietaisīti daudzi iedobumi (tā saucamie «печурки»), kas noderēja skalū, apavu, cimdu un citu lietu žāvēšanai.

XIX gs. pirmajā pusē, apmēram līdz 40.—50. gadiem, zemnieku sētu lielākajā daļā krāsns bija bez dūmeņa. Dūmu izvadīšanai dažviet tika taisītas spraugas griestos, dažviet — aizbīdāmi lodziņi. Lai dūmi ietu ārā, kurināšanas laikā turēja vaļā durvis. Nedaudz vēlāk griestos sāka ietaisīt koka dūmeņus, kurus pēc kurināšanas aizbāza ar lupatām.

Dūmistabas ieguva nosaukumu «курная изба» jeb «дымокурка».

Seit raksturoto krāsni krievu zemnieki izmantoja ēdiena gatavošanai un maizes cepšanai. Bez tam tā noderēja naktsguļai, slimo ārstēšanai, bet senākos laikos arī kā mazgāšanās vieta (šāda paraža konstatēta agrāk arī Pleskavas guberņā¹⁰).

Istabas daļa, kur stāvēja krāsns, skaitījās netīrais gals, jo te norisinājās visa ģimenes locekļu saimnieciskā dzīve. Seit pie loga stāvēja galds, ko krāsns kurināšanas laikā varēja izmantot ēdiena pagatavošanai. Pie šī paša galda ģimene vienmēr ieturēja maltīti. Tepat kaktā karājās slēgti plauktiņi skapīša veidā (t. s. «шафа») — trauku glabāšanai. Šo istabas stūri tā arī sauca par t r a u k u k a k t u («посудница» vai vienkārši «судница»). Te ne tikai ēda un gatavoja ēdienu, bet ziemā arī vēra, auda, mazgāja veļu, sagatavoja barību mājlopiem, vīrieši strādāja kādu amatu.

Pa diagonāli no krāsns atradās t. s. priekšējais stūris («перед», «передний угол», «красный угол»), kur parasti tika novietotas svētbildes. Šī istabas daļa skaitījās tīrais gals. Te ģimenes locekļi pavadīja brīvo laiku, rīkoja ģimenes svinības un pieņēma viesus. Te ģimenes locekļi arī pavadīja ilgas stundas lūgšanās. Atbilstoši īpašajam nozīmīgumam, ko piešķīra tīrajam galam, to centās attiecīgi uzpost. Abpus svētbilžu ietvaram («божница») karināja izšūtus dvieļus («рушники»), ietvaru izrotāja ar aizkariem, zem tā kāra lūgšanām vajadzīgos piederumus: lūgšanu krelles — «лестовки», spilgti ornamentētus lūgšanu paklājiņus — «подрушники».

Naktsguļai istabā bija iedalīta atsevišķa daļa. Tā aizņēma telpu starp krāsni un gala sienu, kur izvei-

doja vienlaidus koka klājienu. Šo klājienu sauca «кровать» vai «нары». Uz klājiena gulēja divās rindās ar kājām viens otram preti, bet daži ģimenes locekļi, it īpaši jaunieši, iekārtojās uz grīdas vai soliēm. Retāk gulēja uz lāvām. No priekšējā stūra jeb t. s. tīrā gala guļamo kaktu parasti atdalīja ar aizkaru («занавеса»).

Mēbeles un istabietas savrupā pusnaturālā saimnieciskās veida apstākļos un zemnieku nabadzības dēļ bija vienkāršas, un tās taisīja tai pašā laikā, kad cēla māju. Pie tādām paštaisītām mēbelēm var pieskaitīt platus, nepārvietojamus solus, kas stiepās gar istabas sienām, galdus, pārnēsājamus solus, plauktus virs malējiem soliem dažādu mantu nolikšanai, lādes, kubulus — koka mucas ar vākiem («кублы») — veļas un produktu glabāšanai. Virsdrēbju pakāršanai sienās iedzina koka naglas. Virvēs pie griestiem piekāra tievas kārtis «грядки», ko izmantoja slapju drēbju žāvēšanai.

Dūmistabā bija arī lažas — plaukti («полати»). Tās iekārtoja virs guļamvietām, bet izmantoja tikai dažādu sīku lietu glabāšanai. Tas arī bija viss dūmistabas iekārtojums. Mēbeļu un istabietu izvietojums bija tradicionāls un vienveidīgs visā tai teritorijā, kur dzīvoja krievu zemnieki.

Dūmistabu pastāvēšanas laiku nevar precīzi noteikt, jo dažādos krievu zemnieku noslāņojumos tās izzudušas dažādos laikos.

Tais vietās, kur pārsvarā bija valsts zemnieki, t. i., Daugavpils apriņķa Aglonas, Birzgales, Baltinavas, Asūnes, Nidermuižā u. c. muižās dūmistabas izzudušas ātri. Par to var spriest kaut vai no tā, ka astoņdesmit un deviņdesmit gadu veci informatori dūmistabās vairs nebija dzīvojuši. Maz tajās bija mītuši arī viņu vecāki. Tātad ir pamats domāt, ka valsts zemnieki, būdami krievu zemnieku turīgākā daļa, pārstājuši dzīvot dūmistabās apmēram XIX gs. 40.—50. gados.

Ar šīm raksta autore domām pilnīgi saskan arī J. Vasiljeva apgalvojums par valsts zemniekiem, ka 1844. gadā lielkrievu dzīvojamā māja sastāvējusi no 2 istabām, lielākajai daļai māju bijuši dūmeņi utt.¹¹ Taču ir pilnīgi saprotams, ka arī šajā krievu zemnieku grupā dūmeņu parādīšanās nenotika vienā laikā. Visātrāk tie parādījās visturīgākajās ģimenēs, bet dūmistaba kā nabadzīgāko valsts zemnieku mājoklis, iespējams, saglabājās pat līdz XIX gs. 70.—80. gadiem.

Rēzeknes apriņķī, kur dzīvoja galvenokārt muižas zemnieki, dūmistabas pastāvēja daudz ilgāk. Te izdevās sastapt jau daudzus informatorus, kas savu bērnību bija pavadījuši istabās ar krāsni bez dūmeņa. 40.—50. gados ierīkot dūmeņi varēja tikai neliela muižas zemnieku daļa.

Interesanti atzīmēt arī tādu faktu, ka Latgales krievu tautības zemnieku kaimiņu — latviešu mājokļos dūmistabas izzušanas process aizkavējās līdz daudz vēlākam laikam. Vēl 60.—70. gados latviešu apdzīvotajās vietās etnogrāfi viscaur konstatējuši

¹¹ Е. Васильев. Обзорение хозяйства государственных крестьян Витебской губернии. — Журнал министерства государственных имуществ, 2, 1844, 124. лрр.

¹⁰ 1953. g. ekspedīcijas materiāli.

dūmistabas.¹² (Izņēmums bijušas atsevišķas turigas ģimenes.)

To var izskaidrot tādējādi, ka Latgales latviešu zemnieki atšķirībā no uzņēmīgajiem krievu zemniekiem papildu ienākumus dabūja nevis peļņā ejot, bet nodarbojoties ar mājamatniecību.¹³ Latviešiem bija labi podnieki, audēji, bet par krieviem to nevarēja sacīt, taču, ejot peļņā tikai ļoti mazā skaitā, latviešu zemnieki zaudēja svarīgu naudas ienākumu avotu, kas dotu iespēju uzlabot savus dzīves apstākļus. Šā iemesla dēļ latvieši ilgāk saglabāja vecās kultūras formas. Tā, piemēram, dūmistaba viņiem izzuda tikai XIX gs. beigās.

Reizē ar krāsns pārveidošanu krievu zemnieku mājokļu celtniecībā novērojams vēl viens jauninājums. Tas attiecas uz dzīvojamās ēkas iekšējā plānojuma izmaiņām. Divdaļīgas ēkas vietā, kāda bija dūmistaba, XIX gs. vidū krievu sādžā parādījās trīsdaļīgas ēkas, kas sastāvēja no divām ar priekšnamu savienotām istabām. Istabas izmantoja dažādiem nolūkiem. Viena no tām skaitījās dzīvojamā, bet otru izlietoja par pieliekamo, un tā parasti bija neapkurināma. Pāreja uz trīsdaļīgu dzīvojamo māju bija pilnīgi atkarīga no ģimenes mantiskā stāvokļa, jo tādas mājas parādījās tikai ekonomiski spēcīgās zemnieku ģimenēs, un jaunā tipa māju skaits XIX gs. vidū krievu sādžā vēl bija neliels.

Sajā laikā nedaudz izmainījās arī ēkas ārējais izskats. Tika pievērsta uzmanība mājas ārienes izdaiļošanai. Pie ieejas durvīm parādījās lievenis ar nojumi divslīpu jumta veidā, ko balstīja ar kokgriezumiem rotāti stabi. Logiem izgatavoja pildīnu aizvirtnus — «оконницы», armales («налички») izrotāja ar kokgriezumiem. Sāka ieviesties paradums durvju virsmas izdaiļot ar figurālu apšuvumu kāraņa dūža veidā, eglītes veidā («в елочку») u. tml. Bet šīs izmaiņas aplūkojamā laika posmā, t. i., XIX gs. vidū, nemainīja sādžas vispārējo kolorītu un mājokļa specifiku, kas bija raksturīga uz Latgali pārnākušo krievu tautības iedzīvotāju etnogrāfiskajai grupai.

Dūmistabu konsekventa izzušana un būtiskākas izmaiņas ēkas arhitektūrā un iekšējā plānojumā notika XIX gs. otrajā pusē, kad sākās kapitālistiskās saimniekošanas sistēma un masveidīga peļņā iešana.

Pastiprinājās pilsētas ietekme, un šis faktors savukārt veicināja krievu zemnieku kultūras prasību augšanu: radās tieksme uzlabot un pārveidot sava mājokļa iekārtojumu pēc pilsētas parauga. Uzlabojās sadzīves higiēniskie apstākļi. Siem pārkārtojumiem materiālo bāzi radīja peļņā iešana. Ģimenes budžetā ieplūda līdzekļi, kurus zemnieks varēja izmantot jaunās mājas būvēšanai vai arī vecā mājokļa paplašināšanai, mēbeļu iegādei u. tml.

Visu minēto pārkārtojumu dēļ sākās šis krievu tautības iedzīvotāju daļas mājokļa savdabīgo iezīmju

2. att. Turīga zemnieka māja, t. s. «дом с салькой», celta 1914. gadā Daugavpils raj. Biķerņieku sādžā.

Рис. 2. Дом зажиточного крестьянина, т. наз. «дом с салькой». Построен в 1914 г., дер. Бикерниекы, Даугавпилсский р-н.

pakāpeniska izzušana. Reizē ar šo procesu materiālajā kultūrā sāka vēl krasāk izpausties galēji atšķirīgu zemniecības sociālo grupējumu diferenciācija. Izveidojās krievu zemniecības kulaku slānis, kas, bagātībai pieaugot, sadzīvē arvien vairāk un vairāk atteicās no visa tā, kas viņus saistīja ar laucinieckisko vidi, un centās atdarināt pilsētas buržuāziju. Kulakus savukārt centās atdarināt vidējie zemnieki. No vecajām tradīcijām atteicās arī pārējie zemnieki. Krievu sādžā parādījās mājokļa formu dažādība.

Zemnieki, kas pilsētās uz laiku bija kļuvuši par būvuzņēmējiem vai arī strādāja par desmitniekiem, cēla lielas mājas ar apdzīvojamu jumta stāvu un sarežģītu iekšējo plānojumu, tā sauktās «дома с салькой», kas atšķirās no vecās tradicionālās istabas (2. att.). Zemnieki, kas, salīdzinot ar kulakiem, nebija tik turīgi, sāka celt mājas ar piecām sienām («дома-пятистенки») un trīsdaļīgās mājas, kam vidū sīncis un katrā galā pa istabai. Sais mājas bija īpašs «parādes» gals (3. att.). Dzīvojamās telpas platības palielināšanas tendence izpaudās arī mazturīgo zemnieku mājokļos. Ja agrāk dūmistabas dzīvojamā platība nepārsniedza 20—25 m², tad tagad istaba bija lielāka par 40 m² (6×7 m; 6,5×7 m).

Sajās istabās būtiski mainījās arī augstums. Palielinot guļbūves vainagu skaitu, tika augstāk pacelti griesti, logu un durvju ailes tika taisītas platākas un augstākas. Palielinājās arī logu skaits.

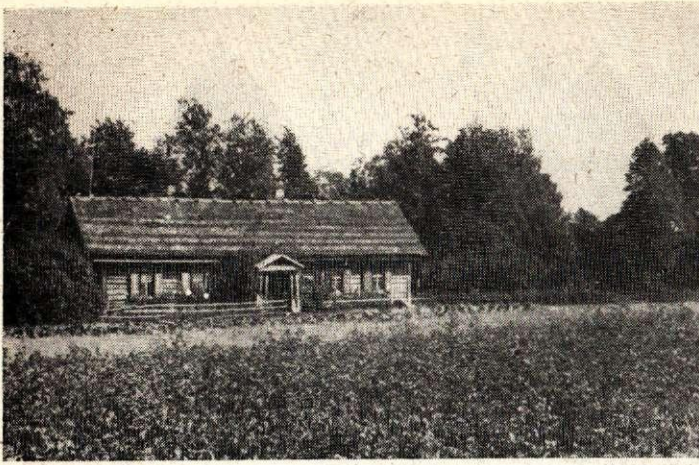
Vecos celtniecības paņēmienus nomainīja jaunāki un pilnīgāki. Mājas sienu baļķus sāka likt uz akmens pamatiem, bet turīgākie zemnieki un kulaki — uz cementa pamata. Tā rezultātā istabas grīda atradās ievērojami augstāk un zem grīdas varēja iekārtot lielākus pagrabus ar ieeju no istabas vai arī no āra. Agrāk tādu pagrabu nebija.

Citāda kļuva guļbūves vainagu savienošanas tehnika. XIX gs. beigās izplatījās ciršana ar tīro jeb gludo paksi («в чистый» jeb «гладкий угол»). Guļbūves baļķus sāka tēst kā no ārpusē, tā no iekšpusē.

Radikāli mainījās arī jumta konstrukcija. Pavisam

¹² А. Сементовский. Очерк быта латышей казенной деревни Езерник Люцинского у. — «Витебские губернские ведомости», 1863, 43, 2. лрр.; А. Сементовский. Этнографический обзор Витебской губернии. СПб., 1872, 38. лрр.

¹³ Par to, ka ar amatiem, kas saistīti ar peļņā iešanu, krievu zemnieki nodarbojušies vairāk nekā latvieši, rakstījuši vairāki autori. Piemēram, skat. F. Кетра darbu «Latgalieši». R., 1910., 37. лрр., tāpat nezināma autora rakstu «Описание инфлянтских уездов Витебской губернии». — Памятная книжка Витебской губернии на 1887 г., 45. лрр.

3. att. XX gs. sākumā celta divdaļīga dzīvojamā māja Daugavpils raj. Kudiņu sādžā.

Рис. 3. Двучастная изба. Построена в нач. XX в., дер. Кудино, Даугавпилсский р-н.

izzuda dzīvojamo māju jumti «на самцах». Jaunajā konstrukcijā jumta kārtis vairs nebalstījās uz jumta zelmaņa balķiem, bet uz spārēm; tās sauca «щпары», iecirta guļbūves sānu sienu augšējos balķos un jumta korē savienoja pa pāriem. Mājas zelminis tādā konstrukcijā vairs netika taisīts no balķiem, bet no plāniem dēļiem (tas tika nevis cirsts — «не рубился», bet salikts — «забирался»).

Stipri samazinājās jumta slīpņu platums. Jumta segums turīgo zemnieku mājām vairs nebija no salmiem, bet no šifera vai cinkotā skārda. Viņi sāka apšūt mājas no ārpuses ar dēļiem un tos krāsot. Mazturīgākie zemnieki apšuva tikai guļbūves pakšus, lai tie būtu izturīgāki, bet krāsoja logu aizvērtnus un apmales.

So pārmaiņu rezultātā Latgales krievu tautības iedzīvotāju dzīvojamās mājas ārējais izskats sāka stipri atšķirties no viņu agrākās mājas, līdz ar to zaudējot savas lokālās specifikas būtiskākās iezīmes.

Reizē ar to XIX gs. otrajā pusē notika izmaiņas ēkas iekšējā plānojumā.

Trīsdalīgās mājas dzīvojamā galā parādījās šķērssienu, kas sadalīja māju vairākās atsevišķās telpās. Krāsns tika atvirzīta nost no durvju sienas, tā ka izveidojās tumšs krāsns kakts, kur novietoja dažādus iedzīves priekšmetus. Virtuvi not. s. tirā gala atdalīja ar šķērssienu. Sai laikā visās mājās parādījās plītis un siltuma mūri («щит»). Pēc savas konstrukcijas siltuma mūris veidoja it kā plīts aizmugurējo (augstāko) sienu. Siltuma mūri ar plīti taisīja dažādās vietās: vienā gadījumā pretī krāsnij, nelielā attālumā no tās, citkārt, ja māja bija neliela, siltuma mūris cieši pieklāvās krāsnij. Pirmajā gadījumā siltuma mūri ar krāsni savienoja dzelzs caurule. Ar siltuma mūra parādīšanos tad arī ieviesās tradīcija nodalīt virtuvi ar šķērssienu, kuru pirmajā variantā būvēja starp krāsni un siltuma mūri, bet otrajā — starp mūri un mājas sānu sienu.

Mājas tiro galu ar šķērssienu sadalīja 2 daļās, tā ka priekšējais stūris («перед») bija nodalīts no guļamā kaktā. Tāds plānojums atgādināja pilsētas

māju. Sai ziņā ar plānojumu sevišķi izcēlās tās mājas, kam bija jumta izbūve («дома с сальками»). Tas bija diezgan sarežģīts: īpaša ēdamistaba, viesistaba, guļamistaba, istabas veciem cilvēkiem, bērniem utt.

Piecu sienu māja («дом-пятистенок») arī sastāvēja no atsevišķas virtuves, ēdamistabas, zāles un guļamistabas. Ēkas sānos bija piebūvēts «koridors».

Pilsētas ietekme jūtami izmainīja arī mājas iekārtojumu, mēbeles; atkal dažādos sociālos grupējumos dažādi. Turīgajās ģimenēs ieviesās paradums noklāt sienas ar tapetēm, krāsot grīdas un griestus ar eļļas krāsām.

Pašdarinātās mēbeles nomainīja pirktas pilsētas tipa mēbeles — skapji, cieti koka divāni ar kokgriezum rotātām atzveltnēm, krēsli; parādījās niķelētas gultas ar augstiem atsperu matračiem, ar spalvu spilveniem. Šim izmaiņām apstiprinājumu atrodam arī literatūrā. «Mājoklis (krievu — А. З.) ir ārkārtīgi tīrs, mājai ir 2 daļas, un vienā no tām novietoti divāni, krēsli, skapji.»¹⁴ Pie sienām sāka parādīties lubu bildītes, papīra sedziņas, pulksteņi, bet vecos skalturus ar degošajiem skaliem un petrolejas kvēpenes, kas apgaismoja istabu, aizstāja pakaramas petrolejas lampas ar stikla abažūru. Desmitnieku ģimenēs, kas pie savas mantības bija tikuši, ekspluatējot par strādniekiem paša ciema ļaudis, istabas ap XX gs. sākumu bija iekārtotas ar stila mēbelēm no sarkankoka.

Arī mazturīgāko zemnieku mājās sāka parādīties lētas pilsētas tipa mēbeles, ko viņi vai nu bija nopirkuši pilsētā, vai arī paši pagatavojuši pēc pilsētas mēbeļu parauga.

Gandrīz no visu zemnieku mājokļiem līdz XIX gs. beigām bija izzudušas koka nāras ar salmu cisām gulēšanai. Tās aizstāja koka gultas ar augstiem, kokgriezumu rotātiem galiem. Nepārvietojamo, masīvo solu vietā tika iegādāti vieglāki soli, taburetes, krēsli. Drēbju, veļas u. c. lietu glabāšanai pirka lādes, dažreiz skapjus.

Atbilstoši savām iespējām pārkārtoja iedzīvi arī krievu zemnieku vidēji turīgā daļa.

Summējot visus jaunievedumus mājokļa celtniecībā un iekārtojumā, var secināt, ka šajā Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālās kultūras jomā XX gs. sākumā bija atlicis visai maz kas no XIX gs. vidū raksturīgās lauku arhitektūras. Nemainīgs palika tikai tradicionālais krāsns novietojums, kas droši vien izskaidrojams ar tāda plānojuma izdevīgumu. Pārējās krievu zemnieku māju celtniecībai raksturīgās iezīmes Latgalē līdz tam laikam vai nu bija izzudušas, vai arī sāka zust; bez jau agrāk minētajiem iemesliem to veicināja krievu zemnieku pāreja uz viensētām un mītnes pārcelšana uz citu vietu (на новую «селитьбу»).

Līdz šim mēs runājām par tām izmaiņām Latgales krievu tautības iedzīvotāju mājoklī, kuras notika pilsētas un tās kultūras ietekmē, kas pastiprinājās līdz ar kapitalistisko attiecību izveidošanos XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā. Bet nedrīkst aizmirst

¹⁴ Описание Динабургского, Режицкого и Люцинского уездов. — Памятная книжка Витебской губернии на 1887 г., 54. лрр.

vēl vienu faktu, — ka šīs izmaiņas ietekmēja arī kaimiņu kultūra, konkrēti — Latgales latviešu kultūra, jo krievu tautības iedzīvotājiem šai laikā bija izveidojušās ciešas savstarpējas ekonomiskās attiecības ar latviešiem. Šie kultūras sakari nebija vienpusīgi — aizguva tiklab krievi, kā latvieši.

Svarīgs priekšnosacījums, kas sekmēja krievu un latviešu kultūras sakarus, bija draudzīgu savstarpējo attiecību nodibināšanās.

Atrazdamies vienādos politiskajos un sociāli ekonomiskajos apstākļos, Latgales krievu un latviešu zemnieki dzīvoja vienādu sabiedrisko un ekonomisko dzīvi, viņiem bija vienādas intereses un viņi vienmēr uzturēja labu kaimiņu attiecības.

Par to, ka krievi un latvieši dzīvojuši draudzīgi un satīcīgi, liecina dažādi avoti.

Pirmkārt, tam apstiprinājumu atrodam laikabiedru sniegtajās ziņās; viens no viņiem krievu un latviešu attiecības Latgalē raksturo šādi:

«Viņi (krievi — A. Z.) ir diezgan miermīlīga gara, labi satiek ar latgaliešiem un neizrāda pret tiem nekādas agresīvās politikas. Atrodas daudz sādžu, kur latgalieši dzīvo maisīti ar krieviem, un tomēr nekāda antagonisma ne ticības, ne valodas, nedz arī saimniecības ziņā nevar manīt. Krievi labprāt izmācās un runā latviski, kā arī latvieši, sevišķi vīrieši, tādās maisītās sādžās runā krieviski gludi un pareizi.»¹⁵

Par labām kaimiņu attiecībām stāsta arī paši informatori, kā latvieši, tā krievi. Viņi atceras kopīgus svētkus, ko XIX gs. otrajā pusē svinējuši vienā reizē — «пазом», tas ir, pēc vienotā vecā stila, un kuru laikā viņi, neskatoties uz atšķirībām reliģiskajos uzskatos, gājuši ciemos cits pie cita. Sādžā rīkojās «večerinkas», spēles un gadatirgu bieži apmeklēja abu tautību jaunieši; tur dziedāja kopīgas dziesmas, dejoja vienas un tās pašas dejas. Kā krieviem, tā latviešiem bija paradums ģimenes godos — kāzās, kristībās u. tml. aicināt kaimiņus neatkarīgi no tā, pie kādas tautības viņi pieder. Saimnieciskajā dzīvē starp Latgales krievu un latviešu zemniekiem tāpat pastāvēja cieši kontakti, kas liecina par viņu lielo draudzību. Latviešu zemnieki gāja talkās pie krieviem, krievu zemnieki palīdzēja celt mājas latviešiem, un otrādi.

Par Latgales latviešu un krievu tautības iedzīvotāju saliedētību un draudzību XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā liecina pati vēsture, kas lieliski parāda, kā krievu un latviešu zemnieki kopīgi cīnījies pret feodāli dzimniecisko jūgu un cara patvaldību.

Latgales latviešu un krievu tautības iedzīvotāju sakari, dabiski, nevarēja neatspoguļoties materiālajā kultūrā un citās viņu sadzīves jomās.¹⁶

Kultūras sasniegumu apmaiņa, kas bija radusies uz savstarpējo sakaru pamata, izpaudās dažādās materiālās kultūras sfērās dažādi.

¹⁵ F. Kemp s. Latgalieši. R., 1910., 37. lpp.

¹⁶ Šai rakstā jautājums par kultūras sakariem tiek aplūkots tikai nosauktās tēmas ietvaros, lai gan savstarpējās ietekmes rezultātus labi un varbūt vēl lielākā mērā var novērot arī viņu materiālās kultūras pārējās jomās, piemēram, transportā, darba rīkos, kā arī garīgajā kultūrā — kāzu ieražās, ticējumos u. c.

Kā norāda Latgales zemnieku XIX gs. otrās puses dzīves veida pētītāji,¹⁷ Latgales latviešu mājoklis savā iekšējā un ārējā izskatā (izņemot sīkako iekšējo iekārtojumu) ne ar ko neatšķīrās no krievu mājas. Atkarībā no saimnieka turības tā bija divdaļīga vai trīsdaļīga gulbūves ēka; tā sastāvēja no vienas vai divām istabām un priekšnama. Istabu funkcijas bija gluži tādas pašas kā krievu mājās.

Latgaliešu mājokļa īpatnība, kas to atšķir no pārējo latviešu dzīvojamām ēkām, bija tā, ka sinces tajā vienmēr bija aukstas, neapkurināmas. Krāsns atradās istabā, un tajā ne tikai cepa maizi, bet arī gatavoja ēdienu. Tai pašā laikā pārējiem latviešiem nams bija apsildāms, tur atradās pavards ar pakaramu katlu ēdiena gatavošanai un istabā esošās krāsns mute. Krāsni viņi, pretēji krieviem, cepa tikai maizi.

Ēdiena gatavošana Latgales istabas krāsni nosacīja arī to, ka latvieši aizguva no krieviem dažādus rīkus, kas bija vajadzīgi, šādi gatavojot ēdienu: poda dakšas («ухват»), rokturi karstas pannas satveršanai («сковородник»), īpašu rīku poda izvilkšanai («покаток»), kā arī attiecīgus traukus, kā, piemēram, «чугуны».

Piemērojās arī ēdiena gatavošanas paņēmieni. Latgales latvieši, tāpat kā krievu zemnieki, ēdienu galvenokārt sautēja krāsni, nevis vārīja, kā to darija, piemēram, Vidzemes vai Kurzemes latvieši, kas izmantoja vaļējus pavardus ar pakarināmiem katliem.

Iekšējais dzīvojamās mājas plānojums kā latviešiem, tā krieviem bija vienāds: pa labi vai pa kreisi no durvīm atradās krāsns, bet pa diagonāli no tās — tīrais gals jeb г о д а к а т с. Pēdējā iekārtojumu daļēji noteica mājas saimnieku reliģiskie uzskati. Tā latviešiem — katolīcīgajiem atšķirībā no vecticībniekiem tīrajā stūrī nebija ar izšūtiem dvieļiem izrotāto svētbilžu ietvara. Viņiem te bija pakārti metāla vai koka krucifikss, ko rotāja ziedi, un tam blakus abās pusēs dievmātes attēli.¹⁸

Atšķirības latviešu un krievu dzīvojamā mājā vērojamas tās iekšējā iekārtojuma detaļās. Tā latviešu istabā retāk sastopami plaukti vai pakārti skapiši traukiem; tos glabāja no priežu skaliem pitā tvertnē.¹⁹ Citās bija gultas sakārtojums. Latvieši klāja gultu ar pašautām vilnas un pusvilnas segām, kam bija ģeometriski ornamenti dzeltenā, sarkanā, zilā krāsā uz melna pamata, kamēr krievu gultas sedza īpašas segas, ko sauca par «гуньки» un auda no dzijas un lupatām.

No šiem faktiem var secināt, ka XIX gs. un XX gs. sākumā Latgales latviešu mājokļa tips veidojies tiešā kaimiņos dzīvojošo krievu ietekmē. Par krievu kultūras ietekmi uz latviešu dzīvojamā ēku Latgalē rak-

¹⁷ А. Сементовский. Очерк быта латышей казенной деревни Езерник Люцинского у. — «Витебские губернские ведомости», 1863, 43, 2. lpp.; А. Сементовский. Этнографический обзор Витебской губернии. СПб., 1872, 37. lpp.; nezināma autora raksts «Заметки о латышах 3-х инфлянтских уездов Витебской губернии». — Виленский сборник, 1869, 229.—230. lpp.

¹⁸ Описание Динабургского, Режицкого и Люцинского уездов. — Памятная книжка Витебской губернии на 1887 г. Витебск, 1887, 52. lpp.

¹⁹ Очерк быта латышей казенной деревни Езерник Люцинского у. — «Витебские губернские ведомости», 1863, 43, 3. lpp.

stijuši arī XIX gs. pētnieki. Nezināma autora rakstā «Заметки о латышях 3-х инфлянтских уездов Витебской губернии» norādīts, ka būvēt aukstas sences nav bijis latvju paradums, to latvieši aizguvuši jau no krieviem.²⁰

To apliecina arī latviešu celtniecības terminoloģija, kurai ir krieviska cilme, piemēram: «ustobas» — «изба», «sincis» — «сени», «krilcis» — «крыльцо», «zavals» — «завалина» u. c.

Rezumējumā var secināt, ka krievu kultūras ietekme Latgales latviešu mājokļu izveidē nerada šaubas. Tomēr saistīt šo ietekmi vienīgi ar vecticībniekiem nav pareizi. Šis process, kā liecina arheoloģijas materiāli, risinājies jau daudz agrāk.

Krievu namdari — vecticībnieki apvienojās nelielos arteļos un strādāja gan Latvijas laukos, gan pilsētās. Viņu darbība veicināja krievu tipa istabas, kā arī celtniecības tehnisko un rotāšanas paņēmieni izplatību arī vēlākā periodā.

Pieņemot pasūtījumus māju būvēšanai, viņi ne tikai turējās pie saviem celtniecības tehnikas paņēmieniem, bet nodeva savu pieredzi latviešu zemniekiem un apmācīja tos. Tādēļ viscaur Latgalē un pat tālāk izplatījās ēku ciršana «gludajos pakšos», kas literatūrā tiek atzīta par krievu paņēmieni. Par krievu praksi to nosauc arī A. Bilenšteins.²¹

XIX gs. otrajā pusē Latgales sādžā kā dzīvojamās mājas arhitektonisks noformējums izplatījās kokgriezums uz logu aplodām, ko literatūrā mēdz dēvēt par caurlauztu jeb caurgrieztu. Šo kokgriezuma veidu Latgalē ieviesa krievu namdari — vecticībnieki, kas izrotāja ne tikai savas, bet arī latviešu mājas. Var droši apgalvot, ka šādus latviešu istabu izgriezumus lielākoties veidojuši krievu meistari, kuri šim nolūkam paši izstrādāja rakstus un kuriem bija daudz gatavu šablonu.

Latgales krievu tautības zemnieku sētas ēku kompleksā bez dzīvojamās mājas ietilpa arī virkne saimniecības ēku, pie kurām vispirms jāpieskaita klēts, kuts un ratnīca.

Dzīvojamās mājas un saimniecības ēku saistījuma veidu krievu zemnieki paņēma līdzīgi uz Latgali no savas dzimtenes, un tas saglabājās nemainīgs līdz pat XX gs. 20.—30. gadiem.

Visā Latgales teritorijā krievu sādžās XIX gs. otrajā pusē eksistēja t. s. dzīvojamās mājas divrindu, retāk trīsrindu²² saistījums ar saimniecības ēkām (4. att.).

Pirmajā gadījumā vienu no šīm rindām veidoja istaba, otru — pagalms, ko taisīja tik cieši klāt pie dzīvojamās mājas, ka to jumtu slīpnes saskārās. Pagalms viscaur bija apjums. Tā jumts balstījās uz stabiem. Pagalma iekšpusē 2—2,5 metru attālumā no istabas tika celtas koka guļbūves govju un zirgu kūtīm. To skaits bija atkarīgs no lopu skaita. Telpu, kas izveidojās zem pagalma jumta starp istabu un kūtīm, sauca par netīro pagalmu — «грязный двор». Šeit vasarā karstā laikā gulēja lopi. Virs šīs

pagalma daļas kūts griestu augstumā no tievām kārtīm izveidoja klājieni, ko sauca «пятры» un ko izmantoja siena glabāšanai. Iebraukšanai ar ratiem pagalmā un lopu iedzišanai pagalma sienas ielas pusē tika iekārtoti plati vārti, kam tieši pretī otrā pusē, t. i., sakņu dārza pusē, atradās otri vārti. Šāds saistījums bija ērts tādā ziņā, ka pagalmā varēja iekļūt ne tikai no ielas, bet arī no istabas, pareizāk sakot, no priekšnama, jo tam bija durvis uz pagalmu.

Vairāk vai mazāk turīgu zemnieku saimniecībās nepieciešama saimniecības ēkā bija klēts, kur glabāja pārtikas produktus, apģērbu, bet vasarā arī gulēja.

Klēts novietojums sētā bija dažāds: vienā gadījumā to cēla mājas gala logu priekšā, citos gadījumos — biežāk — pie mājas sānu sienas, tā izveidojot trešo rindu, kas bija paralēla ar dzīvojamo māju un pagalmu. 6—7 metru lielo platību starp māju un klēti sauca par ielu — «улица».²³

Liela nozīme katras ģimenes saimniecībā bija arī tādām saimniecības ēkām kā rija — «пей», pirts un šķūnis, bet tās visas nebija tieši saistītas ar pagalmu un tika celtas tālāk nost no dzīvojamās ēkas, kaut kur aiz sakņu dārziem.

Rija Baltijas apstākļos bija labības kulšanai nepieciešama ēka. Tās guļbūvi vienmēr cēla zem viena jumta ar piederību («токовня»), tāpēc ieeja rijā vienmēr bija caur piederību. Rijas iekšpusē pa labi vai pa kreisi no durvīm 1—1,5 m dziļā bedrē atradās liela akmens krāsns, kuras mute bija pavērsta uz durvju pusi. Labības kūļus žāvēja apaļkoku ārdos, ko grīdveidīgi uzlika virs rijas sienās iestiprinātām īpašām sijām. Izžāvēto labību pārvietoja uz piederību, kur uz māla klona to kūla.

Siena šķūņus būvēja netālu no rijas: tie bija guļbūves, cirstos stabos — «в столоб».

Gandrīz visās krievu zemnieku saimniecībās bija pirts (vietējā izrunā «байня»). Tā sastāvēja no nelielas zemas guļbūves — mazgājamās telpas un tai blakus piebūvētas pirts priekšīņas, ko sauca par «предбанник».

Šīs celtnes tad arī ietvēra visu saimniecības ēku kompleksu, kāds bija krievu zemniekiem XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā. Jāņem vērā, ka ne katras zemnieku saimniecības rīcībā bija visas aplūkotās saimniecības ēkas. Lielākajai daļai zemnieku nebija pa spēkam uzcelt tādas saimniecībā nepieciešamas ēkas kā klēts un rija. Savus trūcīgos labības krājumus un mantību viņi glabāja kublos, lādēs, ko bieži vien novietoja dzīvojamās mājas priekšnamā, vai arī par klēti izmantoja otru istabu.

Zemnieki, kam nebija savas rijas, labību žāvēja un kūla pie bagātā kaimiņa par samaksu, bet dažreiz žāvēja pirti vai istabā uz krāsns. Bija gadījumi, kad zemnieki cēla kopīgu riju. Tāpat nabadzīgākajiem nebija istas kūts. Savu vienīgo gotiņu un zirgu viņi bija spiesti mitināt nelielā piebūvētē aiz dzīvojamās mājas.

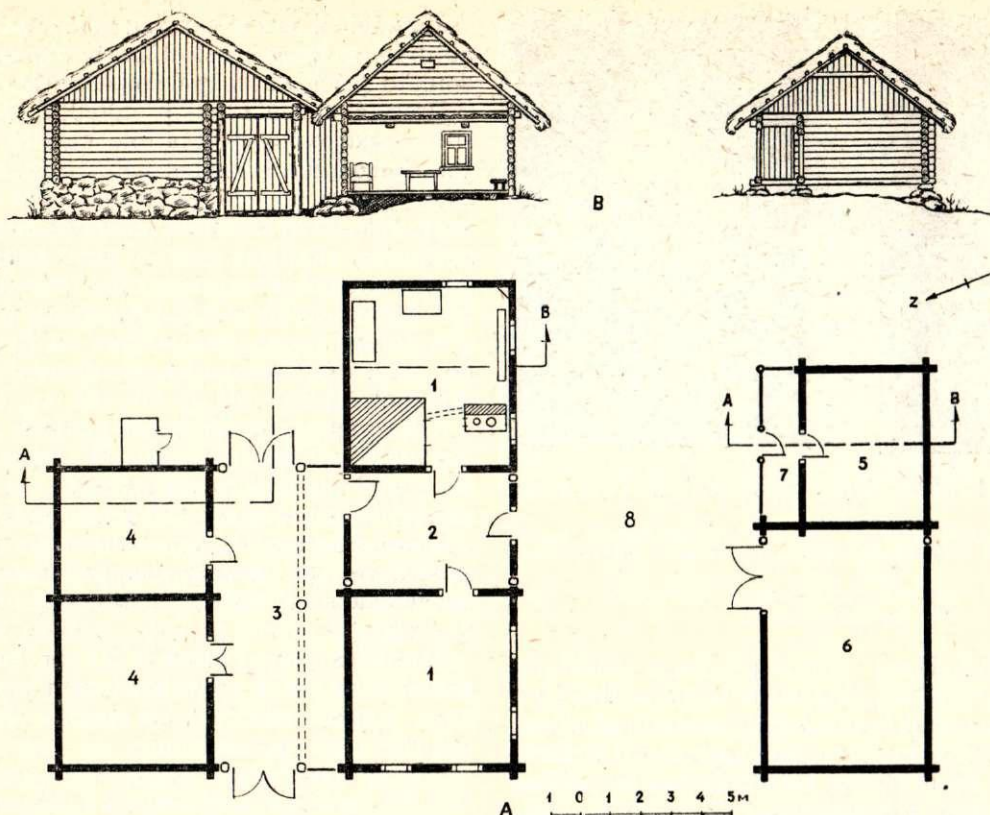
Faktu, ka arī Latgales latviešiem sādžās ar jauktu iedzīvotāju sastāvu bija dzīvojamās mājas divrindu saistījums ar pagalmu, t. s. nosegtais pagalms, var izskaidrot ar šī saistījuma tipa aizgū-

²⁰ Заметки о латышях 3-х инфлянтских уездов Витебской губернии. — Виленский сборник, 1869, 232. lpp.

²¹ A. Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, I. St. Petersburg, 1907, 12. lpp.

²² Trīsrindu saistījuma eksistēšanu noteica ne nacionālā specifika, bet drīzāk krievu zemnieku sociālais stāvoklis.

²³ 1953. g. ekspedīcijas materiāli.

4. att. Dzīvojamās mājas un saimniecības ēku trīsrindu saistījums zemnieku sētā Daugavpils raj. Pavlovskas sādža.

A. Mājas un sētas plānojums: 1 — dzīvojamā māja, 2 — priekšnams, 3 — slēgtais pagalms, 4 — kūts, 5 — klēts, 6 — ratnīca, 7 — priekšklēts, 8 — iela. B. Mājas un sētas šķērs griezumus AB.

Рис. 4. Дом с двором трехрядной застройки. Дер. Павловское, Даугавпилсский р-н. А. План дома и двора: 1 — жилой дом, 2 — сени, 3 — крытый двор, 4 — хлев, 5 — клеть, 6 — возовня, 7 — приклеток, 8 — улица. В. Поперечный разрез дома и двора.

šanu no krievu zemniekiem, jo tais Latgales apvidos, ko apdzīvoja tikai latviešu tautības iedzīvotāji, bija raksturīgs atklāts četrstūrains (plānā) pagalms.²⁴

Analogisks process tam, kas norisinājās XIX gs. beigās un XX gs. sākumā krievu zemnieku mājokļa celtniecībā un iekārtojumā, skāra arī viņu apģērbu. Preču zemkopības pieaugums un peļņa iešanas plaša attīstība veicināja pakāpenisku patriarhālo tradīciju izzušanu sadzīvē, un tā rezultātā seno tērpu sāka nomainīt pilsētas piegriezuma drānas. Bet tas nozīmēja krievu pārceļotāju jaunu atkāpšanos no viņu senču mantojumā atstātajam paražam.

Noturīgāks šai ziņā izrādījās tikai ar reliģiskajiem rituāliem saistītais tērps, kas līdz pat mūsdienām saglabājis veco tradicionālo piegriezumu.

Senā tipa apģērbu krievu zemnieki valkāja apmēram līdz XIX gs. 80. gadiem, kad sakarā ar dažādu jauninājumu ieviešanos sadzīvē tas sāka izzust.

Sieviešu ikdienas apģērba komplekts sastāvēja no krekla, sarafāna vai šubeikas («шубейка»), priekšauta un galvassegas. Sieviešu apģērba galvenā daļa bija krekls, ko šuva no lina audekla un valkāja ar sarafānu vai arī bez tā. Ar jostu sajoztā krekļā vien staigāja meitenes līdz apmēram 10—12 gadu vecu-

mam. Ar tādu pašu apģērbu aprobežojās arī sievietes, ejot darbā uz lauka.

Rēzeknes un Daugavpils rajonā krievu sieviešu kreklam bija visur vienāds krekla piegriezums. Pēc sava piegriezuma tas piederēja pie to kreklu tipa, ko B. Kuftins nosauc par ziemeļu lielkrievu tipu («северно-великорусский тип»)²⁵ Šī griezuma savdabīga iezīme bija taisnstūrains uzpleči («прорамки»), ko pa audiem iešuva krekla stāvā.

Tāda tipa krekls sastāvēja no divām daļām: piešuves «оплечья», ko piegriezta no smalka audekla (vietējais nosaukums — «точа»), un stāva, ko sauca par «станушка». Stāva sānos iešuva taisnstūrains ielaidumus, lai krekls būtu vajadzīgā platumā.

Piedurknes piegriezta garas un platas; tās piešuva pie uzplečiem. Vīlēs, kas savienoja piedurknes ar piešuvēm, iešuva ķīļus («ластовица»). Kakla izgriezums bija apaļš, sakrokots, ar apšuvi. Priekšā bija neliels šķēlums.

Virš krekla sievietes valkāja slīpa griezuma («коклинный») sarafānu. Taču šeit jāpiezīmē, ka pagājušā gadsimta 60.—70. gados tas jau pārstāja būt par ikdienas apģērbu, jo to aizstāja jauna, vienkāršāka tipa, taisna piegriezuma sarafāns, ko sauca par

²⁴ O. Tīlmanis. Par sētas novietni. — Latvju tautas dainas J. Endzelīna redakcijā, II. R., 1928., 16. lpp.

²⁵ Б. А. Куфтин. Материальная культура русской женщины. М., 1926, 42. лpp.

5. att. Sievietes apģērbs «šubeika» Daugavpils raj. Pavlovskas sādžā.

Рис. 5. Женщина в «шубейке». Дер. Павловское, Даугавпилсский р-н

šubeiku («шубейка»). Slīpa griezuma sarafānu sāka izmantot tikai kā lūgšanu laikā valkājamu tērpu. Šubeikas parādīšanās laiku autore noteikusi, pamatojoties uz informatoru izteikumiem. Tā Daugavpils rajona Bondarišku un Maļinovkas sādžas vietējās iedzīvotājas, kas dzimušas 1874. gadā, stāstīja, ka sarafānus viņas nav valkājušas, jo jau tai laikā šūtas šubeikas. Tāpat raksturīgi, ka informatori nepazīna no pašausta auduma šūtas šubeikas. Visai ticams, ka šubeiku parādīšanās saistīta ar fabrikā austu drānu ienākšanu krievu sādžā, kas arī notika apmēram XIX gs. 60. un 70. gados.

Pēc griezuma veida slīpā griezuma sarafānus var dalīt divos apakštipos. Viena apakštipa piegriezuma īpatnība bija tā, ka šo sarafānu šuva ar vienlaidus plecu daļu, ko priekšpusē piegriezta kopā ar krūšu daļu, bet mugurpusē — ar sarafāna muguras daļu, tā ka plecos izveidojās vile. Kakla izgriezums tādām sarafānam bija apaļš un diezgan slēgts, ar nelielu šķēlumu uz krūtīm. Sarafānu šuva ļoti platu — no 6—7 pašausta auduma paliem («пластина») ar lieliem ķīļiem («клины») sānos.

Šādu sarafānu dažās Latgales sādžās sauca par *plaplecī* («широкоплечник»), bet citās — «картунник».

Otrā apakštipa sarafāns atšķīrās no pirmā ar to, ka to šuva nevis ar vienlaidus plecu daļu, bet ar lencēm, ko mugurpusē piegriezta kopā ar sarafāna muguras daļu no viena auduma platuma, bet priekšpusē piešuva pie krūšu daļas.

Abu apakštipu slīpā griezuma sarafānus krievu sievietes, neapšaubāmi, bija mantojušas no saviem senčiem un saglabājušas kā ikdienas apģērbu Latgalē vēl XIX gs. pirmajā pusē.

Šubeika bija taisna griezuma sarafāna tips, ko parasti šuva no 4 taisniem, fabrikā austā krāsaina auduma gabaliem. Priekšējo gabalu taisīja garāku par pārējiem, jo tam bija jāsedz krūtis. Plecu lences piegriezta un piešuva tāpat kā slīpa griezuma sarafānam, bet atšķirībā no sarafāna šubeikai tās bija šaurākas. Šubeika bija visapkārt sakrokota un apjozta ar jostu («подпояхивалась») (5. att.).

Virš šubeikas vai sarafāna sievietes valkāja priekšautu, ko šuva ar krūšu daļu. Svētkiem un svētdienām domāto priekšautu apakšpusē rotāja izšuvums.

Precēta sieviete galvā noteikti lika mikstu cepurīti — «кokoшник», kas bija šūta no plānas drānas. Virs kokošņika sievietes valkāja lakatu, ko sēja zem zoda («под бороду»). Staigāt bez lakata vai bez cepurītes — tikai ar vienu galvassegu («под одной крышей») skaitījās grēks. Tomēr krievu sievietes Latgalē, izņemot vienīgi sevišķi dievticīgas vecenītes, ļoti agri pārstāja nēsāt kokošņiku. Astoņdesmitgadīgas informatores parasti jau nebija to valkājušas, bet tikai dzirdējušas par tiem no mātēm un vecmāmuļām.

Par apaviem sievietēm senatnē noderēja pastaļas un vīzes. Bet vīzes jau ļoti agri, apmēram 50.—60. gados, izgāja no apgrozības, tā ka daudzi veci ļaudis, kam tagad 70—80 gadu, vairs neprot tās pīt.

Vīzes nomainīja saišu zābaki un kurpes, ko pirka pilsētā vai arī šūdināja pēc pasūtījuma pie vietējiem kurpniekiem. Kurpēs valkāja svitrās adītas krāsainas zeķes.

Jaunietes tērps gandrīz ne ar ko neatšķīrās no precētas sievietes apģērba, izņemot galvassegu. Jaunava parasti nēsāja tikai lakatu, kokošņiku uzlika pēc izešanās pie vīra.

No aprakstītajām apģērba daļām, līdz XIX gs. 80.—90. gadiem sastāvēja kā sieviešu ikdienas, tā arī goda apģērbs ar vienīgo atšķirību, ka ikdienas drēbes bija pavalkātas, vecas, bet goda drānas — jaunās.

Viriešu apģērbs XIX gs. 60.—70. gados sastāvēja no krekla un biksēm («порты»). Viriešu krekla savdabīga iezīme bija tā tunikas veida piegriezums un sānos pogājama apkakle («косой ворот»). Piedurknes iešuva ar ķīli («ластовица»). Krekla apkakle bija stāva, uz krūtīm pie šķēluma tā pārgāja krūšu aizdarā, ko sauca «наличка». Kreklam kreisajā pusē gan uz muguras, gan krūtīm stipruma labad piešuva padrēbi («подклад»). Šādus krekļus šuva no pašausta audekla, garus — nedaudz zem ceļgaliem; tos nēsāja obligāti virs biksēm un arjoza («одеявали») ar jostu, ko rotāja pušķi. Valkāt kreklu biksēs vecticībnieki uzskatīja par grēku. Dažās vietās, kā, piemēram, Daugavpils apriņķa Maļinovkas pagasta Kudinu sādžā, bija parasts viriešu kreklu izrotāt ar izšuvumu uz apkakles, piedurknēm un apakšējās malas, taču izšūtus krekļus valkāt pieklājās tikai neprecētiem puisiem.

Rēzeknes apriņķa Bekšu sādžā, pēc informatoru sniegtajām ziņām, apkakle, šķēluma nošuvums un ķīli XIX gs. pirmajā pusē bijuši no sarkana kumača. Tunikas veida griezuma krekls ar sānos pogājamu apkakli un kumača rotājumu, ko valkāja Latgales krievi, piederēja pie senākā krievu krekla tipa, kas senatnē bija izplatīts ziemeļu lielkrievu, tātad arī pleskaviešu un novgorodiešu, apdzīvotajā teritorijā.

Viriešu bikses («порты») tāpat saglabāja Pleskavas un Novgorodas guberņā izplatīto bikšu griezumumu.²⁶ Tās šuva šauras, ar gariem ķīļiem, kas sniedz gandrīz līdz ceļiem (tas izskaidrojams ar audekla šaurumu); jostas vietā bikšu saturēšanai

²⁶ 1953. g. ekspedīcijas materiāli no Pleskavas apgabala.

ievēra aukliņu, ko sauca par «гашник». Bikšu šūšanai parasti izmantoja vai nu baltu, vai arī no baltiem un zilēm diegiem skujiņā («в елочку») austu audeklu.

Šādas bikses XIX gs. pirmajā pusē bija ne tikai ikdienas, bet arī goda virsdrēbes. Informatori labi atceras, ka šais biksēs gājuši arī uz vakarēšanu. Tikai nedaudz vēlāk bikšu audeklu sāka krāsot alkšņu mizās melnu.

Senatnē bija izplatīti arī gari svārki «кафтаны», bet nav precīzu ziņu par to piegriezuma veidu, jo tie jau ļoti sen izgājuši no apgrozības.

Senatnē kā vīriešu, tā sieviešu apavi bija vīzes un pastalas, bet XIX gs. 50.—60. gados vīrieši sāka valkāt arī zābakus. Vēl ilgi tika nēsātas pastalas, bet tikai kā darba apavi. Pastalas taisīja no ādas gabala, ko savilka ap kāju ar ādas siksnīņu. Pret ļaudīm, kas 80.—90. gados vēl valkāja vīzes, Latgales krievi izturējās ar pārākuma sajūtu un nicīgi sauca viņus par vīžaiņiem («лапотники»). Tā, piemēram, par vīžaiņiem viņi sauca повгородиеšus un плеклавиеšus, kas nāca uz pilsētu peļņā ar vīzēm kājās.

Galvassega vasarā XIX gs. otrās puses pirmajos gadu desmitos bija no melnas vilnas velta mice («колпак»), ziemā valkāja apaļas ādas cepures.

Interesanti atzīmēt, ka apmēram līdz 70.—80. gadiem vīrieši paturēja seno matu sukājumu. Matus neapgriezta pavisam īsus, bet nebija arī atļauts audzēt tos pārāk garus, jo senāk uzskatīja, ka garus matus nēsājot tikai tie cilvēki, kas krituši nežēlastībā.²⁷ Uz pieres matus parasti apgriezta ieapaļi («в скобку»), bet mugurpusē apaļiski («под горшок»). Vecticībniekam raksturīga iezīme bija gara bārda.

Ziemas apģērbs tāpat saglabāja seno piegriezuma veidu un bija vienāds kā vīriešiem, tā sievietēm. 60.—70. gados valkāja kažokus, puskažokus un «armjakaš», ko vilka virs kažoka, dodoties tālākā ceļā. Visus šos apģērba tipus šuva taisnā griezumā, bez krokojuma; tos ciet taisīja no labās uz kreiso pusi. Ziemu rokās vilka pelēkus vai brūnus vienkārša adījuma cimdus bez rakstiem. Krievi šos cimdus sauca «денницы» vai «дьянки».

Bērni līdz 10—12 gadiem, kā zēni, tā meitenes, skraidīja tikai garajos («долгие») kreklos, bet, kad bija jau izauguši no šiem gadiem, meitenēm šūdināja sarafānu vai šubeiku ar priekšautu, bet zēniem — bikses («штанки»).

Pie reliģisko rituālu tērpa pieder lūgšanu un apbedīšanas tērps, kas atspoguļo ne tikai nacionālo, bet arī reliģisko specifiku. Tā, piemēram, saglabājot ikdienas apģērba tradicionālo piegriezumu, vecticībnieka lūgšanu tērps, izņemot kreklu, tika šūts obligāti melns. Dodoties uz lūgšanu namu, sieviete parasti apvilka vienkāršu kreklu («с прорамками»), tam pāri melnu slīpa griezuma sarafānu. Galvu viņa apsedza ar lielu, melnu lakatu, ko nevis apsēja, bet zem zoda noteikti sasprauda ar spraužamādatu, jo siet lakatu mezglā reliģija uzskatīja par grēku (6. att.).

Vīriešiem bija speciāls lūgšanu tērps «азям» — halāta tipa, melns, šūts viduklī pieguloši, bez jebkādam krokām vai ielocēm, ar atliecamu apkaklīti. To vilka virsū parastajam ikdienas apģērbam.

6. att. Vecticībnieču lūgšanu apģērbs Daugavpils raj. Bīķernieku sādžā.

Рис. 6. Женщина в моленном костюме. Дер. Бикерниeki, Даугавпилский р-н.

Apbedīšanas drānas tika pagatavotas laikus, un pretstatā lūgšanu tērpam tās šuva no balta auduma. Sieviete no baltas drānas izgatavoja sev mirstamo kreklu, kā arī sarafānu ar vienlaidus plecu daļu un slēgtu kaklu, tikai šis sarafāns nebija tik plats kā parasti valkājamais. Mirušas sievietes galvu sedza divi balti lakati — vienu no tiem sasēja aiz pakauša, bet otru sasprauda pazodē. Kājās apāva zekes un no pašaustas drānas šūtas kurpes. Vīrietim, kad to guldīja zārkā, bija mugurā garais krekls («долгая рубаха»), bikses, melns aizmams, kājās — kurpes; galva palika neapsegta. Nelaiķi, kā vīrieti, tā sievieti, noteikti ietina liķautā — «саван», ar kura vienu galu apsedza seju. Apbedīšanas drānu raksturīga īpašība bija tā, ka līdz XIX gs. 60.—70. gadiem pogu, spiedpogu un āķu vietā šuva drēbes saitītes. Vispār šādas saitītes saskaņā ar reliģijas likumiem vajadzēja lietot arī ikdienas apģērbā, bet šī paraža neērtības dēļ netika ievērota.

Pirmsreformas laikā krievu zemnieki, tāpat kā kaimiņi latvieši, visu apģērbu šuva tikai no pašaustas drānas, jo citādi pusnaturālā saimniecībā arī nevarēja būt.

Krievu sievietes visbiežāk auda vienkāršu audumu 2—4 nītis, vienkārtņi un trinitī, samērā bieži skujiņā («в елочку»).

Latgales latviešiem aušana bija krietni attīstītāka. Latviešu audums izcēlās ar savu platumu un rakstu, ko auda ar 8—10—12 un vairākām paminām.

Apmēram līdz XIX gs. 80.—90. gadiem krievu zemnieces saglabāja ielasītā raksta tehniku, kas bija slavēta ar saviem mākslinieciskā ziņā vērtīgiem rakstainā auduma paraugiem. Ielasītā raksta zīmējumi bija visai sarežģīti un ļoti dažādi, kas liecināja par audēju meistarību, kā arī par viņu labo māksliniecisko gaumi.

Raksta kompozīcijas pilnība tika sasniegta ar pavisam vienkāršu četru līniju — vertikālas, horizontālas un divu diagonālu — sistēmu. Tomēr šai kompozīcijā atrodam sarežģītus simboliskus attēlus, kas atspoguļo mūsu tālo senču priekšstatus par apkārtējo

²⁷ В. В. Андреев. Раскол и его значение в русской народной истории. СПб., 1870, 167. лрр.

pasauli. Tā, piemēram, daudzos ornamentos attēloti svētie koki, dzīvnieki, sievietes ar lūgšanā uz augšu paceltām rokām, zirgi ar putniem uz muguras un daudz kas cits. Pie vēlākiem motīviem pieder dažādi geometriski ornamenta. Tas arī liecina par krievu sievietes lielo izdomas bagātību un tēlainību.

Nevar nepieminēt arī krievu sieviešu vidū saglabāto seno izšūšanas veidu ar svītru dūrieniem. Šis izšūvuma tehnikas rakstos bija pārsvarā augu un dzīvnieku valsts motīvi. Izšuva baltu audeklu ar sarkaniem kokvilnas diegiem vai arī kumaču ar baltiem diegiem.

So izšūvumu vērtība ir arī tā, ka tie lieliski ilustrē Latgales krievu tautības ilggadīgo iedzīvotāju un Pleskavas un Novgorodas novada iedzīvotāju izcelsmes kopību.

Kapitālistisko attiecību attīstība laukos, krievu zemnieku saimniecības ievirze preču attiecību orbitā vispirms noveda pie tā, ka krievu zemnieki pretstatā saviem kaimiņiem latviešiem ļoti agri sāka izgatavot apģērbu no fabrikā austas drānas. 80.—90. gados mājās auda vairs tikai audeklu gultas veļai, galdautiem, dvieļiem, viriešu apakšbiksēm («подштанники») un sieviešu krekla stāvam. Sakarā ar to peļņā gājēju ģimenēs ievērojami sašaurinājās aušana. Latgales latvieši XIX gs. otrajā pusē apģērbu vēl šūdināja no pašausa drānas, jo viņi negāja peļņā tik masveidīgi kā krievi un latviešu saimniecība krietni mazākā mērā bija preču saimniecība. Brīvas naudas trūkums izpaudās arī tādejādi, ka latvieši vēlākā laikā nekā krievi vēl valkāja vīzes un pastalas.²⁸

Laikā no XIX gs. beigām arī pašā krievu zemnieku apģērbā bija notikušas lielas izmaiņas. Sai posmā bija vērojama tendence atteikties no tradicionālā tautas tērpa un aizstāt to ar pilsētas apģērbu. Bet šis process sākumā notika lēni un nevienmērīgi, jo bija atkarīgs no ģimenes ekonomiskā stāvokļa.

Bremzējošs faktors šā procesa attīstības gaitā bija vecticībnieku baznīca, kas nikni cīnījās pret jebkādiem jauninājumiem senajā dzīves veidā.

Vispirms baznīca ietekmēja savus ticīgos ar preses palīdzību. Daudzajos žurnālos tika sludināts, ka pilsētas tipa piegriezuma drānas ir «мундир антихристова воинства», kas jānomet no īsteni ticīgo pleciem. To pašu baznīca centās sludināt arī dievkalpojumu laikā. Šāda pastiprināta sludināšana dažreiz sasniedza mērķi. Atsevišķās ģimenēs, kur stingri turējās reliģiskās tradīcijas, jauna veida apģērba parādīšanās nereti noveda pie dažādiem konfliktiem. Dažreiz nogāja pat līdz tādiem kurioziem, ka vecie ļaudis, kas dedzīgi sargāja senatnes paražas, saplēsa gabalos meitas vai dēla jaunā piegriezuma drēbes un izkāra tās uz žoga garāmgājējiem par biedinājumu.²⁹

Taču baznīca nespēja apturēt progresīvo procesu. Vecticībnieku sadzīvē pamazām ienāca pilsētas tipa piegriezuma apģērbs.

Turīgo zemnieku cenšanās atdarināt pilsētu buržuāziju un kaut kā pretstatīt sevi pārējiem lauku ļaudīm, bet galvenokārt viņu izdevīgākais ekonomiskais stāvoklis lika viņiem atteikties vispirms no tradicionālā goda tērpa, bet pēc tam arī no ikdienas

drēbēm. Kulakus atdarināt centās vidējie zemnieki. Nepieciešamības spiesti, pilsētas tipa piegriezuma apģērbu iegādājās arī mazturīgie zemnieki, kaut gan viņu pirktās drānas nebija tik greznas kā turīgo zemnieku ģimenēs. Vispār XIX gs. beigās apģērbā krasī izpaudās zemnieku sociālā diferenciācija. Tā, piemēram, uz nabadzīgās zemniecības masas fona sāka izdalīties peļņā gājēji virieši no turīgām ģimenēm. Viņu svētdienas uzvalkam nebija nekā kopīga ar seno tradicionālo apģērbu; tas sastāvēja no svārkiem, vestes un biksēm (to visu kopā sauca «тройка»), no lakādas zābakiem un filca cepures (7. att.). Nepieciešams šāda uzvalka piederums bija kabatas pulkstenis ar garu metāla, dažreiz apzeltītu ķēditi un breloku, kas tika uzskatāmi novietoti virs vestes. Aitādas kažokus ziemā nomainīja mēteļi ar kažokādu iekšpusē un zvērādas apkakli; mazāk mantīgie valkāja kažokus ar vadmalas virsdrēbi.

No vecajām tradīcijām atkāpās arī mazturīgie zemnieki. Vispirms jāatzīmē, ka 80. gados viscaur izzuda bikses «порты» kā virsdrēbes. Parādījās pilsētas piegriezuma bikses — «брюки». Bez tam nedaudz izmainījās arī pašu seno bikšu («порты») piegrieztnē, izzuda jostas vietā ievērtā aukliņa («гашник»).

Krievu krekls ar sānos pogājamo apkakli vispār saglabāja veco griezumumu, bet kreklu sāka šūt daudz īsāku nekā agrāk. Pie tam zuda paradums apšūt tā atsevišķas detaļas ar sarkanu kumaču. Visturīgākie zemnieki šūdināja sev goda kreklus no zīda drānas. Taču valkāšanas maniere palika agrākā, proti, virs biksēm un ar jostu. Kā galvassega vispārēju atzinību ieguva naga cepure (фуражка с «ясным» козырьком). Gan kā darba, tā goda apavus šī noslāņojuma zemnieki sāka valkāt zābakus.

Atteicās no vecajiem paradumiem un senā apģērba stila arī sievietes. Vecā griezumā drānas nomainīja pilsētas fasona apģērbs. Šubeiku, kreklu ar taisnstūrīgiem uzplečiem un citas senā tērpa sastāvdaļas turpināja valkāt tikai vecītes. Bet pilsētas tipa apģērbs ieviesās lēnām. Vispirms parādījās mode valkāt virs («наверх») šubeikas blūzi, kas bija šūta pieguloša viduklī, ar garām piedurknēm un atliecamu apkaklīti; pēc tam tieksme sekot modei nostūma malā arī šubeiku. Parādījās gari svārki ar mikstu vai speciāli šim nolūkam iecietinātu jostu. Nākamā pakāpe bija pēc pilsētas modes darinātas kleitas.

Daudz lielākas atkāpes sieviešu apģērbā tika pieļautas bagātājās ģimenēs. Reizē ar visdažādāko fasonu zīda kleitām garderobi papildināja tādi apģērba gabali kā «саки» — plīša pusmēteļi, žaketes, lapsādas kažoki ar plīša virsdrēbi un uzroci («мухта»), zvērādas rotondi utt. Šādu mantu īpašnieces skaitījās bagātnieces («богачки») un bija slavenas tālu aiz savu sādžu robežām.

Sai laikā stipri izplatījās dažādu rotas lietu — krellu, brošu, rokassprādžu, auskaru u. c. valkāšana, kaut arī reliģija to aizliedza.

Sai sakarā viens no XIX gs. beigu etnogrāfiem A. Sementovskis rakstīja: «Viņu (vecticībnieku — A. Z.) sievas pazīst pussamtu, zīda audumu un pat brokātu. Katūna un kalikona drānas viņām ir parasta lieta, kaklarotas, auskari un galvassegas ir daudzveidīgākas un bagātākas nekā baltkrie-

²⁸ «Витебские губернские ведомости», 1863, 43, 3. lpp.

²⁹ 1955. g. ekspedīcijas materiāli.

vietēm.»³⁰ Bet rakstā «Описание Динабургского, Режицкого и Люцинского уездов» pavēstīts: «Jau-nietes (krievietes Latgalē — A. Z.) uzpošas zīda kleitās, kad dodas viesos vai uz gadatirgiem. Sieviešu ziemas apģērbu veido garas jakas ar zīda virsdrēbi vai arī lapsādas vai caunādas kažoki; naba-dzīgākās izmanto zaķādu vai aitādu.»³¹

Tātad līdz XX gs. sākumam bija aizsākusies senā, tradicionālā krievu zemnieku apģērba nomaiņa ar jaunu, pilsētas tipa apģērbu. Bet šis process nebija vēl pilnīgi pabeigts, jo līdztekus pilsētas fasona drā-nām gadsimtu gaitā izveidojušos zemniecisko para-dumu un gaumes noturīguma dēļ eksistēja vēl atse-višķi senā apģērba gabali, kaut arī tos šuva jau no pirktas drānas. Šai laika posmā saglabājās arī ar reliģiskajiem rituāliem saistītais apģērbs.

Apģērbā, tāpat kā citās krievu zemnieku materiā-lās kultūras jomās, XIX gs. otrajā pusē izpaudās kaimiņu latviešu kultūras ietekme. Pirmām kārtām šī ietekme atspoguļojās aušanā. Kā jau iepriekš teikts, Latgales latviešiem bija sarežģītāka aušanas tehnika un atbilstoši tai labākas, pilnīgākas stelles, kurās varēja izgatavot platu audumu, segas ar noteiktu ornamentu. Turpretī krievu zemnieces auda šaurās stellēs visaugstākais 8 nītis. Tāpēc XIX gs. otrajā pusē krievietes pārņēma no latvietēm pilnīgākās stel-les un aušanas tehniku un reizē ar to arī latvisko ornamentu. Tā rezultātā no krievu zemnieku sadzī-ves, it īpaši apvidos ar jauktu iedzīvotāju sastāvu, sāka ātri izzust tipiski krieviskās segas, kas bija austas no lupatām un diegiem, dodot vietu latviska tipa segām. Parādījās platāks, 12—14 un vairāk nītis auster audeklis. Latviešu zemnieces apmācīja aušanā krievietes savās mājās, kurp aicināja visas sievietes, kas vēlējās apgūt viņu mākslu. Tai pašā laikā no krievu sievietēm latvietes mācījās dažādos palagu un dvieļu galu rakstus, kas bija izpildīti ielasītā raksta tehnikā.³² Tāpēc latviešu ģimenēs apvidos, kur lat-vieši dzīvoja jaukti ar krieviem vai arī kaimiņu cie-matos, vēl tagad nereti var sastapt spilgti ornamen-tētus dvieļus ielasītā raksta tehnikā, ar ielasītiem rak-stiem izšūtus kreklus u. tml. Krievu sievietes pār-ņēma no savām kaimiņienēm arī rakstainos vilnas dzijas adījumus, tā ka arī viņas sāka valkāt aditas vilnas jakas un cimds ar latvisku ornamentu.

Virsdrēbēs tāpat izpaužas krievu un latviešu zem-nieku saskares ietekme. Daudzās sādžās ar jauktu iedzīvotāju sastāvu vai arī tuvos kaimiņos ar krievu sādžām latviešu vīrieši XIX gs. otrajā pusē valkāja t. s. krievu kreklus, pie kam viņi pārņēma ne tikai piegriezuma veidu, bet arī nēsāšanas manieri, tas ir — kreklu virs biksēm.

Acīmredzot ar kaimiņu krievu ietekmi var izskaid-rot gan faktu, ka latviešiem vīriešu bikses bija ne tikai pogājamas, bet arī ar aukliņu jostas vietā un atšķirīgu piegriezuma veidu, gan arī to, ka latviešu sievietēm bija paradums segt galvu ar nesasietu la-katu (ar t. s. i s o a u t u), tāpat kā to valkāja krievu

7. att. Vīriešu apģērbs «troika» Daugavpils raj. Aklinišķu sādžā.
Puc. 7. Мужчина в «тройке». Дер. Акленишки, Даугавпилс-ский р-н.

zemnieces, ejot uz baznīcu.³³ Jādōmā, ka arī latviešu sieviešu tunikveida krekla nomaiņa pret kreklu ar piešūtiem uzpleciem notika krievu tautas tērpu ietekmē. No krievu zemniekiem Latgales latvieši aiz-guva paradumu valkāt ziemā velteņus — va | e n - k a s. Dzīve tuvos kaimiņos noteica arī virsdrēbju — kažoku, puskažoku, kaftanu — vienādu fasonu kā krievu, tā latviešu zemniekiem.

Pēdējie kultūras sakari, kā liekas, attiecas uz daudz senāku laika posmu.

Ēdiens ir tā zemnieku materiālās kultūras daļa, kas izmainās mazāk, tātad ilgāk saglabā senās tradīcijas. Tas izskaidrojams pirmām kārtām ar zemnieku gal-veno pārtikas produktu sastāvu, kas aplūkojamā laika posmā palika nemainīgs, jo nemainījās Latga-les krievu tautības pastāvīgo iedzīvotāju lauksaimniecības profils.

Bez tam seno tradīciju saglabāšanu kulinārijā vei-cināja krievu zemnieku savrupais dzīves veids, kā arī to lielākā vairuma smagais materiālais stāvoklis dzimtniecības apstākļos.

Tāpēc nav brīnums, ka kapitalistisko attiecību at-tīstības un pastiprinātas pilsētas ietekmes laikā Lat-gales krievu pārtikā notika pavisam nenozīmīgas iz-maiņas un ka šai kultūras jomā saglabājās vecās iemaņas un formas, kas bija izveidojušās jau patriar-hālās iekārtas apstākļos.

Krievu zemnieku saimniecības galvenās nozares bija zemkopība un lopkopība, tāpēc viņu pārtikas pamats bija saknes, miltu, piena un gaļas produkti. No miltu produktiem krievu zemnieku kulinārijā lielu vietu ieņēma rudzu milti. No tiem gatavoja daudzus ēdienus un cepa maizi. Miltu trūkuma dēļ tīru rudzu maizi ēda tikai nedaudzi, tāpēc nabadzīgajās ģimenēs maizei pastāvīgi piejauca pelavas («пелы»), bet bada gados pat balto sūnu vai sagraustas mizas. Rudzus un rudzu miltus lietoja ne tikai maizes cepšanai, bet arī tādu tradicionālu ēdienu kā «солодуха», «роман» un pankūku («блины») pagatavošanai. Šo un pārējo ēdienu pagatavošanas veidu kā tradīciju paaudze pārantoja no paudzes vairāku gadsimtu gaitā.

³⁰ А. Семеновский. Этнографический обзор Витебской губернии. СПб., 1872, 21. lpp.

³¹ Памятная книжка Витебской губернии на 1887 г., 54. lpp.

³² Е 27, 3913 au.

³³ М. С л а в а. Латышская женская одежда и ее орнамен-тация XVIII—XX вв. Kandidāta disertācija. M., 1955., 242. lpp.

Soloduhā bija visai izplatīts šķidr ēdiens, ko gatavoja no dziedētu graudu miltiem. Vispirms no miltiem sataisīja šķidru, skābu miklu, ko tad krāsni vārija. Vārīšanas laikā to maisīja («затирали») ar mieturi, lai nepiedeg. Gatavai soloduhai bija saldskāba garša, un to pasniedza kā šķidru trešo ēdienu, bet gavēņa laikā izmantoja arī par pirmo ēdienu.

Romanu gatavoja no šķidras, uzrūgušas mīklas («расчинки»). Šo mīklu parasti atšķaidīja ar siltu ūdeni un pēc tam izkāsa. No miltiem nokāstais šķidrums, ko sauca par «тум», tika izmantots zupas vārīšanai, liekot klāt vēl pupas un kartupeļus. Romanu lika galdā ar augu eļļas aizdaru.

Pankūkas arī cepa no uzrūgušas mīklas, ko nedaudz atšķaidīja ar ūdeni. Pirms ēšanas tās salika kaudzītē uz dēlīša vai šķīvja, pie galda saimnieks šo kaudzīti ar nazi sagrieza vairākās daļās. Edēji ņēma sagrieztos gabalus rokās un ēda, mērcējot tos taukos vai krējumā.

Neviena ģimene XIX gs. otrajā pusē neiztika bez miežiem. No tiem gatavoja dažādas putraimu putras: «крупеня», «топленка», «гуща», «каша».

Krūpeņa bija no miežu putraimiem ūdenī vārīta putra, kam klāt lika tikai sāli. Taču pirms ēšanas to noteikti «pabaltināja» («забеливали») ar pienu vai krējumu. Ziemā krūpeņu bieži vārija ar gaļu.

Toplonka arī pieder pie šķidrājiem ēdieniem; atšķirībā no krūpeņas to vārija nevis ūdenī, bet pienā.

Gušču vārija no īpaši sagatavotiem miežiem. Netīrītus miežus aplēja ar ūdeni un ļāva tiem izmīkt, jo izmērcētus graudus bija vieglāk attīrīt no sēnalām; to darija, ar stampu grūžot graudus piestā. No tādējādi iegūtajiem putraimiem tad arī vārija biezputru, dažkārt liekot klāt arī zirņus.

Visizplatītākie un iemīļotākie krievu ēdieni senseņis skaitījās kāpostu zupa («щи») un kartupeļu pīrāgi («картофляники»). Kāpostu zupas pagatavošana bija ļoti vienkārša. Vasarā to vārija no svaigiem kāpostiem, pie kam zupā vienmēr iekūla miltus. Ēdot tai vienmēr pielika aizdaru — krējumu, pienu vai taukus. Ziemā šo ēdienu vārija ar gaļu un visbiežāk no skābiem kāpostiem; tad nosaukumu «щи» lietoja reti, visbiežāk to sauca vienkārši «капуста».

Kartupeļu pīrāgus («картофляники» jeb «гульбишники») cepa no sagrūstiem vārītiem kartupeļiem; pīrāgiem vidū lika arceptus kāpostus, burkānus vai miežu putraimu putru. Tā kā šo pīrāgu izgatavošana prasīja saimniecei daudz laika, tad tos lielāko tiesu cepa svētdienās un svētku dienās.

Kartupeļu pīrāgu cepšana šais dienās bija tik pierasta, ka kaimiņi latvieši šai sakarā smējās: «Ja sādžā no paša rīta jau ir troksnis, tad tas nozīmē, ka krieviem svētki — saimnieces grūž piestā kartupeļus.»³⁴

No tiem ēdieniem, ko gatavoja no saknēm un zaļumiem, jāpiemin kartupeļu zupa, biešu lapu aukstā zupa («холодник» jeb «ботвинье»), aukstā zupa («кислица») u. c.

Liela piekrišana bija kartupeļiem, taču tos vienmēr gatavoja vienvēdīgi. Pēc novārīšanas tos notīrīja, podā sagrieza sīkos gabaliņos un lika galdā. Kartupeļus ēda ar tauku vai krējuma aizdaru, kas nu kuro

reizi bija. No zirņiem un auzām bieži vārija ķiseļi. Sabiezējušu, šķēlītēs sagrieztu zirņu miltu ķiseļi sauca «студльчики». To pasniedza galdā ar augu eļļu. No auzu miltiem gatavoja ne tikai ķiseļi, bet arī grūsli («толокно»). Plaši lietoja pupas un ķirbjus («гарбуза»). No pupu miltiem, pieliekot klāt rudzu miltus, cepa neraudzētas miklas plāceņus («бабахи»), bet no svaigiem ķirbjiem, pieliekot miltus un pienu, vārija putru un cepa pankūkas. Iemīļots Latgales krievu zemnieku gardums skaitījās svaigi gurķi ar medu vai cukuru.

No lietojamiem piena produktiem jāatzīmē krējums (gan tikai kā aizdars pie zupām un kartupeļiem), piens un biezpiens. Biezpienu pasniedza galdā tikai kopā ar kartupeļiem. To sagatavoja arī ziemai, tālab vasarā to krāja mucās, sāļīja un noslodzīja ar akmeņiem. Tādu biezpienu sauca par skābu pienu («кислое молоко»). Pirms ēšanas to podā uzkaršēja ar sviestu vai taukiem un pēc tam uzlēja kartupeļiem.

Starp gaļas produktiem pie krievu zemniekiem pirmo vietu ieņēma cūkgaļa, no kuras gatavoja krājumus ziemai un daļēji arī vasarai. No cūkgaļas gatavoja tikai pirmos ēdienus. Lai saglabātu gaļu līdz vasarai vai pavasarim, to kopā ar speķi sāļīja mucās (cūkas kāva parasti pirms ziemas svētkiem). Pēc tam, sākoties aukstam laikam, gaļu sasaldēja un tādā veidā to izmantoja visu ziemu. Ja gaļa palika pāri arī vasarai, tad to žāvēja, iepriekš rūpīgi izmērcējot, lai tā nebūtu pārāk sāļa. Pēc tam gaļu kaltēja saulē un tad tikai žāvēja pirti vai istabā. Lai gaļai un speķim būtu patikama smarža, krāsni pirms žāvēšanas speciāli kurināja ar viršiem.

Krietiņi mazāk lietoja liellopu un jēra gaļu. Tas izskaidrojams tādējādi, ka barības trūkuma dēļ zemnieki neturēja gaļas lopus.

XIX gs. otrās puses sākumā krievu zemnieku ēdienu un it īpaši viņu dzērienus ietekmēja reliģija. Tā, piemēram, reliģija aizliedza lietot cukuru, jo to it kā tīrot ar sadedzinātu kaulu pelniem. Pirktais tēja lietošana bija aizliegta tāpēc, ka tēja, pēc ticīgo domām, esot uzziedējusi Kristus krustā sišanas laikā. Šie aizliegumi bija spēkā apmēram līdz 70. gadiem, tādēļ šai laikā cukura vietā izmantoja medu, bet tēju vārija no zemeņu vai ķiršu lapām, kā arī no kaltētiem āboliem.

Bez tam krievu zemnieki nedrīkstēja lietot pārtikai zaķus vai citus medījumus, kas piedzimst aklī un tāpēc skaitās nešķīsti.

Alkoholiskus dzērienus reliģija aizliedza.

Īpaši jāizceļ tie ēdieni, ko krievu zemnieki gatavoja svētkos un sakarā ar reliģiskajām ieražām, jo tie saglabāja kulinārijas vissenākās formas. Taču jāatzīmē, ka īpašu rituālu ēdienu krieviem nebija. Informatori šai sakarā stāsta tā: «Svētku ēdienu mums nebija, ēdām to pašu, ko vārijām arī darbdienās, jo svētki tiek doti tikai tālab, lai lūgtu dievu.»³⁵

Lieli svētki vecticībniekiem skaitījās tie, kas bija saistīti ar baznīcas kalendāru, — Lieldienas, ziemas svētki, dievmātes diena, Pēterdiena, vasaras svētki un daudzi citi. Līdz 70. gadiem visus šos svētkus mājās atzīmēja tikai ar pīrāgu, magoņmaizišu, «gulbišniku» un pankūku cepšanu. Bez tam ziemas svētkiem

³⁴ 1956. g. ekspedīcijas materiāli.

³⁵ 1955. g. ekspedīcijas materiāli.

parasti gatavoja gaļas ēdienus, jo šajā laikā kāva lopus.

Interesanti atzīmēt, ka ēst cita cilvēka kauta lopa gaļu, t. i., tirgū pirktu gaļu, vecticībniekiem bija aizliegts, it sevišķi ziemas svētkos. Tāds aizliegums pastāvēja arī attiecībā uz citiem produktiem, taču to ievērot vecticībnieki nevarēja. Pirktos produktus pirms lietošanas parasti nolika zem svētbildes, zemu paklanijās un noskaitīja lūgšanu; tikai pēc tam tos drīkstēja lietot uzturam.

Uz Lieldienām bez parastajiem svētku ēdieniem vienmēr cepa no miltiem apaļu pīrāgu, ko no vijspuses greznoja no tās pašas mīklas izveidots ziedu vainags un putnu figuriņas. Tādu pīrāgu sauca «пача». Lieldienās noteikti bija jāēd krāsotas olas un jādzer krāsni karsēts piens («обливанное молоко»).

Lieldienu pirmajā dienā beidzās lielais gavēnis. «Atgavējās» ar olām, kas Lieldienu priekšvakarā tika apsvētītas.

Pēterdienā noteikti ēda sviestu un sieru, ko taisīja ļoti vienkārši, un to drīzāk varētu saukt par sapresētu biezpienu nekā par sieru.

It kā nedaudz savrup stāv tradicionālie ēdieni, kas saistīti ar bērēm, kāzām un citām ģimenes ieražām. Atšķirībā no baznīcas svētkiem šos notikumus vienmēr atzīmēja ar bagātīgu cienastu, kas, protams, bija atkarīgs no katras ģimenes iespējām.

Bērēs rikoja t. s. тризну — bērū mielastu, ko ieturēja vai nu pirms, vai pēc nelaiķa apbedīšanas. Pirmais ēdiens, ko bērēs pasniedza, bija medus un kutja (kviešu putra), pēc tam nāca dažādas putras, zupas, pīrāgi. Bērēs nebija brīv ēst gaļu, vienalga, vai bērū mielasts notika gavēnī, vai laikā, kad vispār gaļu bija atļauts lietot («в мясоведь»). Toties plaši izmantoja kaltētās sēnes, no kurām vārija zupu, kā arī sautēja kartupeļus. No dzērieniem lietoja kvasu, tēja bija aizliegta.

Īpašs rituāla ēdiens skaitījās kutja («кутья»), ko vārija ūdenī no tīrtiem kviešu graudiem. Pēc tam to salika bļodās un pārlēja ar medu. Kutju ēda ne tikai bērū mielastā. To vārija arī, pieminot mirušo 9. dienā, 40. dienā un gadadienā.

Uz kāzām, ko vecticībnieki sāka svinēt tikai ap XIX gs. beigām, noteikti cepa prāvu apaļu baltmaizes kukuli no aizdarotas mīklas. Kļaiņa virspusi bagātīgi izrotāja ar krāsainām konfektēm (ledenēm) un brūklenājiem. Taču k a r a v a j a cepšana vecticībniekiem ir jauna parādība, jo Novgorodas un Pleskavas novada iedzīvotājiem, tātad arī Latgales krieviem, agrāk šāda paraduma nebija. Citādi kāzu galds ne ar ko neatšķīrās no ikdienas maltītes, tāpat kā neatšķīrās pārējo svinību ēdieni.

Maltītes ieturēšanas laiks visās zemnieku ģimenēs bija saistīts ar noteiktu, no seniem laikiem izveidotu ēšanas režīmu. Tas savukārt bija atkarīgs no laika, ko ģimenes locekļi pavadīja darbā. Tā, piemēram, pirmā ēdienreize parasti bija pirms iešanas uz darbu. Bet, tā kā vasarā plaujas laikā gāja uz lauku jau ļoti agri — ap plkst. 4—5 no rīta, tad pilnīgu brokastu («снeдaниe») vasarā nebija, jo saimniece nepaguva līdz tam laikam ēdienu pagatavot. Ap plkst. 7—8, kad ēdamais bija gatavs, viņa pati vai kāds no bērniem aiznesa brokastis uz lauka strādājošajiem. Tā kā brokastis ēda ļoti agri un tās ne-

bija visai bagātīgas, uz lauka strādājošie jau agri — ap pulksten 12 — nāca pusdienās. Vasarā vakariņoja ne agrāk par deviņiem. Bet, tā kā vasaras diena bija gara un pagāja spraigā darbā, tad starp pusdienām un vakariņām — ap pieciem sešiem — turpat uz lauka ēda palaunagu.

Ziemā ēšanas režīms nedaudz mainījās. Brokastoja ne vēlāk par plkst. 9. Pusdienoja apmēram divos, bet vakariņoja ap plkst. 6—7. Palaunaga ziemā nebija. Apmēram tāds pats ēdienreīžu izkārtojums bija vasarā svētdienās un svētku dienās, kad ļaudis nebija aizņēmti darbā.

Vasarā gatavojamo ēdienu asortiments atšķīrās no ziemas pārtikas. Vasarā pārsvarā bija gavēņa (piena un sakņu) ēdieni, bet ziemā vairāk lietoja gaļu.

Ēdienu kartes sastāvu stipri ietekmēja reliģija, kas sludināja nepieciešamību stingri ievērot gavēņus. Ne visu bija atļauts ēst gavēņa laikā, tāpēc šajās dienās ēdienu asortiments bija krasi atšķirīgs. XIX gs. otrās puses sākumā gavēni stingri ievēroja gan jauni, gan veci, veseli un slimi. Pat peļņā gājēji pilsētās neizmirsā gavēt, kā redzams no kontraktiem, kas noslēgti ar darba uzņēmējiem.³⁶

Vecticībniekiem gavēņu bija ārkārtīgi daudz. Vispirms jau bija noteikts gavēt katru nedēļu (izņemot 2—3 nedēļas pēc Lieldienām un ziemas svētkiem) trešdienās un piektdienās. Bez tam bija t. s. priekšsvētku gavēņi, kas ilga veselām nedēļām un mēnešiem. No tiem vispirms jāmin «lielais gavēnis» pirms Lieldienām, kas ilga 7 nedēļas, 6 nedēļas ilgais gavēnis pirms ziemas svētkiem, 4 vai 5 nedēļas ilgstošais Pētera gavēnis («перовский пост»), kas sākās pēc vasaras svētkiem un beidzās pirms Pēterdienas, svētās dievmātes gavēnis, kas sākās 1. augustā un ilga 2 nedēļas, un daudzi citi. Atlikušās kalendāra dienas saucās «мясоведь», kad varēja ēst jebkuru barību. Taču tādu dienu atlika visai nedaudz. Gavēņu laikā, var teikt, dzīvoja pusbadā, jo daudzos gavēņos bija pat aizliegts ēst vairāk nekā 2 reizes dienā. Iztika šais dienās bija ļoti trūcīga un bez taukvielām, labākā gadījumā bija atļauts lietot augu eļļu.

Maltītes laikā tika ievērota noteikta kārtība, kas atbilda ģimenes patriarhālajam dzīves veidam. Tā, piemēram, pirms un pēc ēšanas katram ģimenes loceklim bija trīs reizes jāpārkrustās. Nedrīkstēja sākt ēšanu, kamēr nebija sanākusi visa ģimene.

Pēc vispār izplatīta krievu paraduma krievu vecticībniekiem bija pieņemts visiem ģimenes locekļiem ēst no vienas bļodas, bet reliģija norobežoja savas ticības piederīgos no saskarsmes ēdiena reizēs ar citicībniekiem, kā arī īpaši nodalīja «istos dieva kalpus», ko sauca par «рабские». Tādi skaitījās visi sirdsšķīstie ticīgie («чисты духовно»), kas nebija nekādos sakaros ar laicīgo pasauli («миром»). Pie tādiem piederēja bērni un sirmgalvjī. Viņi ne tikai neēda kopā ar «pasaulīgajiem» («мирскими»), bet arī nejauca savus traukus ar citiem, jau nemaz nerunājot par to, ka savas bļodiņas viņi mazgāja atsevišķi.

«Pasaulīgie» (pie tiem piederēja visi precētie, pīpē-

³⁶ LPSR CVVA, 729. f., 1. apr., 120. l., 14. lp.

tāji, dzērāji utt., kas skaitījās atkritēji) ēda visi no vienas bļodas.

Tā kā pie galda, kur ēda pieaugušie, nebija vietas visai ģimenei, tad bērņus pie galda nelaide. Mazajiem ierādīja vietu vai nu pie kādas lādes, vai sola.

Citas ticības pārstāvjiem vecticībnieku ģimenēs XIX gs. otrajā pusē bija atsevišķi trauki, ko sauca «поганая посуда». Vecticībnieki paši no šiem traukiem nekad neēda, jo tie skaitījās nešķīsti, tāpēc ka tos lietoja cītticībnieks.

Traukus, ko krievu zemnieki izmantoja ēdiena vārīšanai un ēšanai, taisīja lauku amatnieki. Vārīja parasti čuguna podos («железники»), bet nedaudz agrāk — apdedzināta māla podos. Tā kā ģimene bija paprāva, tad arī podu lielums bija visai iespaidīgs. Citus ēdiena vārāmos traukus līdz 80. gadiem laukos nepazīna. Ēda no parastām apaļām koka vai māla bļodiņām. Karotes bija koka, apaļas vai iegarenas. Dakšiņu līdz pat XIX gs. beigām zemnieku ģimenēs nebija.

Māla traukus iegādājās vietējā tirgū, jo ar podniecību krievu zemnieki nenodarbojās. Labi podnieki Latgalē skaitījās latvieši. Koka traukus un citus virtuves piederumus XIX gs. otrajā pusē vairums ģimeņu tāpat pirka tirgū, un tikai nedaudzi taisīja tos paši.

Kaut arī ēdiens bija visnoturīgākais elements materiālās kultūras jomā, tomēr sakarā ar pārvērtībām, kas bija vērojamas sādžas dzīvē XIX gs. beigās, arī tajā notika nelielas izmaiņas. Tās vispirms skāra turīgos zemniekus. Mazāk turīgās ģimenes palika pie vecajām kulinārijas iemaņām un senajiem ēdieniem, jo jaunu ieviešana prasīja naudu. Vispār sociālā diferenciācija attiecībā uz pārtiku spilgti izpaudās arī pirmsreformas laikā. Nabadzīgākie zemnieki ļoti maz redzēja un bieži vien nemaz neredzēja gaļu.

Tāpat bija ar piena produktiem. Krējumu un biezpienu centās pārdot, un tikai aizdara tiesai nepieciešamo atstāja ģimenē. Sagatavot biezpiena krājumus ziemai veselām mucām varēja tikai tie zemnieki, kam bija vairākas govīs. Šo iemeslu dēļ nabadzīgo zemnieku barība bija vienveidīga, ar mazu kaloriju saturu; visā aplūkojamā laikā posmā viņi cauru gadu gavēja, jo viņu galvenā pārtika bija kartupeļi un maize un tā pati ierobežotā daudzumā.

Uz nabadzīgo fona krasi izcēlās turīgie zemnieki, kuru saimniecībā bija 5—6 govīs, lielāks skaits teļu, cūku un aitu. Tādā saimniecībā iznāca ne tikai pašu iztikai, bet arī pārdošanai. Cauru gadu viņiem bija gaļa, speķis, krējums, sviests. Būdami saistīti ar tirgu, ar pilsētu, šie zemnieki drīz vien sāka atkāpties no vecajiem ieradumiem arī pārtikā. XIX gs. beigās viņu galdā parādījās jauni ēdieni. Tā, piemēram, bagātājās ģimenēs kļuva par paradumu uz ziemas svētkiem taisīt mājas desas, pastēti, gatavot plučus, vārīt auksto gaļu. Ikdienišķi kļuva tādi ēdieni kā pildītas zivis, ceptas zosis, ar gaļu sautēti kartupeļi. Saldajiem ēdieniem tika gatavoti visdažādākie augļu ķīseli, kompoti, uzpūteņi. Ēdieniem lika klāt dažādas garšvielas — piparus, lauru lapas, sinepes. Plaši sāka lietot siļķi, ko veda no pilsētas, smalkmaizes, barankas, konfektes. Toties tādi ēdieni kā romans, solođuha, grūslis un daži citi gandrīz pil-

nīgi izzuda no ēdienu kartes. Taču galvenie tradicionālie ēdieni palika pamatuzturs kā nabadzīgo, tā arī vidējo zemnieku ģimenēs.

XIX gs. beigās krievu zemnieku mājās parādījās pilsētas trauki. Ēdiena vārīšanai uz plīts sāka lietot kastroļus, pannas, tējkannas. XX gs. sākumā parādījās patvāri, pie kā zemnieku lielais vairums ilgu laiku nekādi nevarēja pierast un pat baidījās no tiem, jo, pēc informatoru vārdiem, «viņi briesmīgi šņāc — kā čūskas».

Piena nostādināšanai un krējuma noņemšanai sāka iegādāties speciālus traukus. Sai pašā laikā zemnieku sadzīvē ieviesās fabrikā ražotas metāla karotes, dakšiņas, naži. Daudzās mājās parādījās fajansa trauki. Šo trauku plašā ieviešanās sadzīvē bija saistīta ar to, ka daudzi krievu zemnieki strādāja Rīgā Kuzņecova porcelāna fabrikā, kuras īpašnieks bija vecticībnieks un kam Rēzeknes apriņķī piederēja lieli zemes gabali. Šo sakaru dēļ tad arī zemnieku vecticībnieku ģimenēs izplatījās šķīvji, fajansa bļodas, tasītes, cukurtrauki un citi tamlīdzīgi trauki.

Desmitnieku ģimenes iegādājās pat kristāla traukus.

Fajansa trauku parādīšanās sādžā tomēr nenozīmēja zemnieku ikdienas dzīvē nepieciešamo māla un koka trauku izzušanu.

Tādas ir izmaiņas, kas XIX gs. otrajā pusē pilsētas ietekmē notika krievu kulinārijas jomā.

Krievu un latviešu zemnieku savstarpējo kultūras sakaru rezultātā krievi apguva uzlaboto miežu alus darināšanas paņēmieni. Tāpat iemācījās gatavot vārītu sieru no biezpiena. Vārītā siera samērā komplikētā gatavošanas paņēmiena dēļ šo sieru ēda tikai svētkos.

No latviešu sievietēm krievu ģimenēs iemācījās arī saldskābās maizes cepšanas iemaņas. Kaut arī viņi necepa šo maizi pastāvīgi, taču laiku pa laikam to labprāt ēda.

Latgales latvieši arī nedaudz paplašināja savu ēdienu asortimentu, šo to aizgūstot no krieviem. Tā, piemēram, latvieši, kas dzīvoja kaimiņos krieviem, bieži cepa kartupeļu rausi («гульбишники»), ko viņi, pēc viņu pašu vārdiem spriežot, iemācījušies no krieviem, tāpat gatavoja krupuņu, topļonku un dažus citus ēdienus.

Kaut arī kaimiņu latviešu kultūras elementu ieviešanās krievu sadzīvē līdz XX gs. sākumam vēl nebija visai plaša, tomēr jau šie nelielie kultūras mijiedarbības rezultāti liecina, ka krievu zemnieki Latgalē šai laikā vairs nav bijusi savrupa, izolēta iedzīvotāju grupa.

Rezumējot visu teikto, var secināt, ka krievu iedzīvotāju materiālajā kultūrā līdz XIX gs. otrajai pusei bija saglabāties vēl daudz kopīgu elementu ar Pleskavas un Novgorodas zemnieku kultūru. Kapitālisma attīstība Latgales sādžās noveda pie jaunu vēsmu ieplūšanas krievu zemnieku sadzīvē, pie vecā dzīves veida pamatu sairuma.

Notikušo pārmaiņu nozīme sniedzas tālu pāri materiālās kultūras attīstības tēmai, jo tās reizē ar pārkartojumiem citās sadzīves jomās likušas jaunus pamatus etniskiem procesiem.

**МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА
РУССКОГО СТАРОЖИЛЬЧЕСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ЛАТГАЛЕ ВО 2-й ПОЛ. XIX — НАЧ. XX в.
(ЖИЛИЩЕ, ОДЕЖДА, ПИЩА)**

А. Заварина

РЕЗЮМЕ

Материальная культура русского старожильского населения Латгале никогда не была объектом специального этнографического изучения, несмотря на то что исследование ее представляет научный интерес как с точки зрения русской этнографии, так и с точки зрения изучения истории Латвии и этнического состава ее населения. Этнографическое исследование русского населения Латгале проливает свет на многовековые экономические, политические и культурные связи латышского и русского народов. Русское население по своему происхождению и времени переселения в Латвию является крайне неоднородным, но среди него выделяется одна довольно устойчивая и сравнительно многочисленная (75,2% всего русского населения Латгале) группа пришельцев, состоявшая из старообрядцев, переселившихся сюда в 17—18 вв. из-под Пскова и Новгорода вследствие религиозных преследований.

Уходя в чужую страну, русские крестьяне надеялись, что переселение в глухие лесистые места Латгале (тогда — часть Польши), заселенные иноязычным народом, поможет им сохранить в чистоте религиозные обычаи, предотвратить модернизацию быта и отстоять традиционные формы своей культуры. Но надежды русских пришельцев не оправдались. Вторая половина XIX и начало XX в. — это период ломки старого быта русских пришельцев и их материальной культуры, последовавшей за изменением экономических условий в результате развития капитализма. Вследствие ряда причин русские крестьяне превратились из земледельцев в крестьян-отходников, принужденных, кроме земледелия, заниматься ремеслами, уходить на длительный срок из своих деревень и общаться с городским населением. Не менее важным было и то, что русские пришельцы не могли долго оставаться в изоляции и вскоре вынуждены были установить тесные экономические и бытовые отношения со своими соседями — латышами.

Названные факторы оказали влияние на материальную культуру и в первую очередь на жилище русских крестьян. Традиционное жилище их представляло собою типичную для псковичан и части новгородцев двухкамерную срубную постройку, состоящую из жилой избы и холодных сеней, с двускатной соломенной крышей «на самцах» и глиняным или дощатым полом. Для внутренней планировки избы был характерен так наз. западнорусский план, при котором курная хлебная печь, обращенная устьем к окнам боковой стены, ставилась справа или слева от входа, а по диагонали от нее располагался передний угол. Во второй половине XIX в. жилище, как было сказано, подверглось существенным изменениям. Основная тенденция

изменений сводилась к расширению жилой половины помещения и выделению на манер городских квартир парадной части избы. Но этот процесс шел по-разному в разных социальных группах крестьян. Зажиточные крестьяне ставили дома-пятитенки или дома городского типа с так наз. «салькой» (жилым мезонином). Менее зажиточные обходились пристройкой к сеням второй избы. Повсеместно исчезли к концу XIX в. курные избы, отопительная система стала намного сложнее: появились плиты, обогревательные щиты. Подверглись изменению приемы строительной техники, появились некоторые элементы архитектурных украшений на избах, другим также стал и внутренний облик жилья. Повисилась гигиена жилища.

В хозяйственных постройках и их расположении на усадьбе каких-либо существенных изменений к началу XX в. не произошло. Для русских крестьян-староверов но-прежнему был характерен так наз. двухрядный тип связи с крытым внутренним двором.

Латышская строительная культура на жилище русских крестьян почти не оказала влияния. Наоборот, следует сказать, что тип жилища латышских крестьян Латгале складывался под непосредственным русским влиянием. Правда, это относится к более ранним латышско-русским культурным связям. Русские старожилы во второй половине XIX в. способствовали распространению среди латышей лишь некоторых приемов строительной техники и отдельных видов резьбы для архитектурного оформления жилища. В остальных же областях культуры, в частности в ткачестве, пище, очень многое заимствовали русские крестьяне от латышей.

Аналогичный процесс происходил и в другой области материальной культуры — одежде. Рост торгового земледелия и широкое развитие отходничества способствовали замене старого традиционного костюма костюмом городского покроя, шившимся из фабричной ткани. Более устойчивой в этом отношении оказалась лишь обрядовая одежда. В женском комплексе будничного костюма к концу XIX в. почти полностью были вытеснены косоклинные сарафаны и сарафаны прямого покроя, так наз. «шубейки», туникообразные рубахи с прямыми поликами и кокошники. У женщин, в первую очередь в зажиточных семьях, появились платья, юбки, кофты городского покроя, различного рода меховые шубы, пальто. Вопреки религиозным запретам женщины стали носить различные украшения.

Мужчины, и главным образом отходники, в качестве праздничной одежды приобретали так наз. «тройки», состоявшие из пиджака, жилетки и брюк,

лакированные сапоги, фуражки с «ясным» (лакированным) козырьком. У менее состоятельных крестьян в обиход вошли брюки городского покроя и кожаные сапоги. Шились и костюмы, но из недорогой ткани. Традиционная рубашка с косым воротом, носившаяся поверх брюк, бытовала дольше, но шилась она значительно короче и из фабричной материи, а для парадных случаев — из шелка.

В результате культурных взаимоотношений русские крестьяне в XIX в. переняли от латышей более совершенную технику для отдельных видов тканей и, соответственно, сам ткацкий станок. В частности, они заимствовали ткань орнаментированных латышских покрывал, широкого узорного полотна и скатертей. Кроме того, русские женщины переняли узорную вязку кофт из шерстяной пряжи, рукавиц, чулок с латышским узором. Некоторое влияние на одежду латышей оказали русские. Так, они передали свои узоры браной техники тканья и некоторые детали своего костюма.

Пища русских крестьян подверглась гораздо меньшим изменениям, так как основной ассортимент продуктов они получали от сельского хозяйства, а его профиль почти до начала XX в. оставался неизменным. Но все же некоторые изменения наблюдались и здесь. В результате того, что в русскую деревню проникали продукты из города —

рис, сельдь, пряности, фрукты, многие традиционные блюда, вроде таких, как «роман», «солодуха», «гороховые стульца» и другие стали исчезать из рациона крестьян; значительно ослабли, а частично совсем отпали различные религиозные запреты, за исключением постов, которых еще долго придерживались почти все русские старожилы.

Как результат культурного взаимообмена следует рассматривать во 2-й пол. XIX в. использование русскими крестьянами латышского способа приготовления ячменного пива, варения из творога и молока сыра, выпечки кисло-сладкого хлеба. Латышские крестьяне, в свою очередь, расширили ассортимент своих блюд за счет русских, таких, как гульбишники и др.

Подытоживая, следует сказать, что развитие капитализма в Латгале привело к проникновению в русскую деревню новых веяний, в результате чего в материальной культуре стала стираться ее локальная специфика, связывавшая русских пришельцев с их прежней родиной — Псковско-Новгородским краем. Происшедшие изменения в материальной культуре наряду с изменениями в других областях быта имеют большое значение, ибо они положили начало преобразованиям, которые в конечном итоге могут привести к новым этническим процессам.

PAR LATVIEŠU DZĪVES VEIDU UN TRADĪCIJĀM PADOMJU SAVIENĪBĀ XX gs. 20.—30. GADOS

Dz. Viksna

XX gs. 20. un 30. gados ārpus tagadējās Latvijas PSR teritorijas dzīvoja ap pusmiljona latviešu, kas Padomju Savienībā, Amerikas Savienotajās Valstīs un dažās citās zemēs veidoja etniskas grupas ar kopīgu latviešu valodu un nacionālām īpatnībām dzīves veidā. Lielākā un nozīmīgākā no tām bija Padomju Savienības latviešu grupa, kurā apskatāmajā periodā bija vairāk nekā 200 000 iedzīvotāju. Latviešu iedzīvotāju pamatsastāvu veidoja XIX gs. otrās pusē izceļotāji — kolonisti un darba meklētāji Krievijas pilsētās un to nākamā paaudze, imperiālistiskā kara bēgļi, latviešu strēlnieki, padomju un partijas aktīvs, kas atstāja Latviju 1919. gadā, un buržuāziskās Latvijas politiskie emigranti. Latviešu tautības strādnieki un zemnieki kopā ar visām padomju tautām iesaistījās padomju valsts saimniecības un kultūras celtniecībā, sociālistiskās valsts aizsardzībā, gāja kopsolī ar visu padomju tautu kopīgo mērķu īstenošanā, tomēr saglabāja daļu nacionālo iezīmju un īpatnību. Šie jautājumi pievērta latviešu sabiedrisko darbinieku uzmanību jau 20.—30. gados. Latviešu padomju vēsturnieks, Baltkrievijas PSR Zinātņu akadēmijas līdzstrādnieks K. Šķilters vāca un apkopoja materiālus par latviešu zemnieku izceļošanu, zemes rentēšanu un iepirkšanu, ieceļotāju apmešanās rajoniem un dzīves veidu, nodarbošanos. Publicēta tikai daļa no savāktā materiāla.¹ 1929. un 1930. gadā Baltkrievijas PSR ZA organizēja ekspedīcijas, kas Baltkrievijas latviešu ciemos vāca etnogrāfisko, daļēji arī lingvistisko materiālu; arī tas publicēts visai nepilnīgi.² Jautājumu par latviešu padomju kultūras un sadzīves veidošanos Padomju Savienībā 20.—30. gados visumā vēsturnieki skāruši maz. Bez tiem darbiem, kas vērtēja šīs problēmas vēsturiskā skatījumā jau 30. gados,³ lielāki pētījumi parādījās tikai pēc PSKP XX kongresa. Tie galveno-

kārt veltīti literārā mantojuma novērtēi⁴ vai atsevišķu sīkāku problēmu iztirzājumam.⁵ Arhīvu materiāls, plašais preses izdevumu klāsts un laikabiedru atmiņas dod iespēju ielūkoties šajā jomā.

XIX gs. otrajā pusē kapitālisma attīstības straujajā gaitā latviešu zemnieku apstākļi bija ļoti smagi, neciešami bija arī nacionālie spaidi. Daļa zemnieku atstāja dzimteni un meklēja eksistences līdzekļus svešumā. Izceļošanas kustība sevišķi izvērtās pēc tam, kad 1863. gadā stājās spēkā pasu likums, kas atcēla daļu ierobežojumu un deva iespēju zemniekiem pārvietoties. Izceļotāju vairums bija Vidzemes un Kurzemes iedzīvotāji, kam bija izdevies sakrāt nelielu kapitālu, ar ko iekārtot saimniecību, iepirkt vai rentēt zemi. Izceļoja daudz bezzemnieku, kurus pamest dzimteni spieda bezizejas stāvoklis. No Latgales XIX gs. beigās uz pat visattālākajiem Krievijas rajoniem ik gadus devās peļņā ap 10 000 cilvēku,⁶ daļa no tiem palika tur uz dzīvi. To vidū bija gan latvieši, gan krievi, gan baltkrievi. Jaunajās dzīves vietās ieceļotāji saglabāja no Baltijas līdzīgu paņemtās darba un sadzīves tradīcijas. Parasti tie dzīvoja, norobežojušies ne tikai no apkārtējiem krievu ciemiem, bet arī savstarpēji. Norobežotību sekmēja viensētu sistēma, individuālais saimniekošanas veids, kādu piekopa lielākā daļa latviešu kolonistu.⁷ Ieceļotāji no Latgales apmetās galvenokārt Sibīrijā, veidojot sādžas, tāpat sādžu tipa apmetnes zemnieki veidoja tur, kur tas bija nepieciešams klimatisko apstākļu dēļ. Latviešu zemnieki izceļoja galvenokārt uz Smoļenskas, Pēterburgas, Novgorodas guberņām, tagadējo

¹ K. Šķilters. Latkoloniju vēsture, I. M., 1928.; Kas ir sektantisms? Minska, 1928.; Reliģisko organizāciju sabrukums Padomju Savienības latvju iedzīvotāju vidū. M., 1931.; Pilsoņu karš un latvju kolonisti. Minska, 1934.; Latvju zemnieks Baltkrievijā pirms un pēc Oktobra revolūcijas. Minska, 1935.

² «Celtne», 1932., 3., 280. lpp.

³ K. Jokums. No viensētām uz kolektīviem. M., 1933.

⁴ Ciņas balsis. Apcerējumu un atmiņu krājums. R., 1959.; K. Jokums. Izlase. R., 1959.; I. Kiršentāle. Ernests Eferts-Klusais. R., 1962.; A. Grants. Tērauddzirkstis. Sastādījis P. Olmane. R., 1963.; E. Andersone. Sarkanais strēlnieks latviešu literatūrā 1917.—1940. R., 1963.; G. Sileniece. Roberta Eidemaņa daijrade. R., 1965.

⁵ E. Miške. Valsts Latviešu teātris «Skatuve». R., 1963.; В. Миллер, Э. Стумбиня. Комисариат по латышским национальным делам — проводник ленинской национальной политики. — LVU Zinātniskie raksti, 50. R., 1963.; К. Кундзиньш. Латышский театр. М., 1963.

⁶ Б. П. Брежго. Очерки по истории крестьянского движения в Латгалии. Р., 1956, 138. lpp.

⁷ K. Jokums. Min. darbā, 126. lpp.

Baltkrievijas PSR teritoriju, Pievolgu un Sibīriju. Zemnieku masveida ieceļošana Sibīrijā sākās tikai XIX gs. beigās, pirms tam revolucionāro zemnieku noietināšanu Sibīrijā noteica kā sodu. Tāpat uz Sibīriju izsūtīja 1905. gada revolūcijas dalībniekus. Gadsimta beigās sākās izceļošana arī uz Baškīriju un Dienvidkrieviju. Latviešu kolonisti savā lauksaimniecības praksē balstījās uz Baltijas agrotehnikas progresīvo pieredzi. Labvēlīgo dabas apstākļu un algādžu neželīgās ekspluatācijas rezultātā Dienvidkrievijā izveidojās tipiskas kapitālistiska rakstura lielsaimniecības, kurās govju, aitu, cūku un citu mājlopu skaits sniedzās simtos, bet aramzemes platība pārsniedza 300 ha.⁸ Līdzīgi apstākļi sekmēja turīgo iedzīvotāju slāņa izveidošanos arī citos zemkopības rajonos.

Latviešu skaits Krievijā ievērojami palielinājās imperiālistiskā kara laikā. Iedzīvotāji no karam tieši pakļautajiem rajoniem masveidīgi bēga uz austrumiem. Latvieši daļēji izklīda pa jau pastāvošajām latviešu kolonijām, daļēji veidoja jaunas, piemēram, Altajā. Pēc M. Skujenieka aprēķiniem, kara laikā no Latvijas bēgļu gaitās devušies ap 850 000 cilvēku.⁹ Līdz ar kara laikā evakuēto Latvijas rūpniecību organizēti uz Krieviju devās proletariāta kvalificētākā daļa. Līdz 1915. gada novembrim vien Rīgu atstāja kopskaitā pāri par 200 000 cilvēku.¹⁰ Evakuētās fabrikas un rūpnīcas izvietojās lielākajos Krievijas rūpniecības centros — Maskavā, Pēterburgā, Nižņijnovgorodā, Harkovā u. c. Rūpniecības proletariāts nesa sev līdzī ne tikai labu darba prasmī, bet arī revolucionāras tradīcijas, sabiedrisko aktivitāti. Latviešu strādnieku organizācijām Maskavā, Petrogradā, Samārā u. c. bija liela nozīme latviešu strādnieku savlaicīgā sagatavošanā uz bruņotu sacelšanos Lielajā Oktobra sociālistiskajā revolūcijā.

1919. gadā Latvijā nodibinājās padomju vara un daļa revolucionāri noskaņoto latviešu atgriezās dzimtenē, bet pēc padomju varas sagrāves lielākais vairums latviešu padomju un partijas darbinieku kopā ar Sarkanā Armiju atkāpās uz Padomju Krieviju. Izcila nozīme Oktobra revolūcijas iekarojumu nosargāšanā bija latviešu strēlniekiem. Strēlnieku pulki sastāvēja galvenokārt no revolucionārā latviešu proletariāta un trūcīgās zemniecības, tās bija pirmās Sarkanās Armijas daļas, kas nešaubīgi nostājās revolūcijas pusē un deva ievērojamu ieguldījumu pilsoņu karā. Partijas un padomju aktīvs un revolucionārie latviešu strēlnieki bija tas kodols, kas ļēniniski vadīja sabiedrisko darbu Padomju Savienības latviešu iedzīvotāju vidū un palīdzēja Komunistiskās Internacionāles Latvijas sekcijai saistīties ar revolucionāro kustību buržuāziskajā Latvijā.

Lielā Oktobra sociālistiskajā revolūcijā nodrošināja visām Krievijas nācijām un tautībām plašas ekonomiskās un kultūras attīstības iespējas, ļējinisko nacionālās politikas principu realizāciju dzīvē. Viens

no padomju varas pirmajiem pasākumiem bija praktiska palīdzība nacionālajām minoritātēm. Praksē realizējot principu par nāciju vienlīdzību un pašnoteikšanos, II Viskrievijas padomju kongress 1917. gada 27. oktobrī nodibināja Nacionālo lietu tautas komisariātu, kura uzdevumos ietilpa mazākumtautību nacionālās politikas principu izstrāde, autonomo republiku un apgabalu, atsevišķu tautu un to daļu interešu aizstāvēšana. Pie šā komisariāta izveidoja atsevišķus komisariātus un nodaļas mazākumtautībām, kurām bija sava valoda, sava kultūra.¹¹ Padomju Krievijas teritorijā dzīvojošos latviešus pārstāvēja Latviešu nacionālo lietu komisariāts, kas sāka darboties 1918. gada 15. martā.¹² To izveidoja padomju varas pasākumu izskaidrošanai un propagandai latviešu darbaļaužu masās un viņu kultūras interešu apmierināšanai.¹³ 1919. gada pirmajā pusē, kad Latvijā pastāvēja padomju vara, Latviešu nacionālo lietu komisariāts būtībā bija orgāns, kas pārstāvēja Latvijas Padomju republiku Padomju Krievijā,¹⁴ kārtēja jautājumus par fabriku un rūpnīcu reevakuāciju, uzskaitīja no Latvijas evakuētās vērtības un rūpējas par to ieviešanu ražošanā. Kad tika noslēgts miera līgums ar buržuāzisko Latviju, daļa latviešu atgriezās dzimtenē. No 1919. līdz 1926. gadam uz buržuāzisko Latviju izbrauca 195 789 cilvēki, kas reģistrēti tās statistikā.¹⁵ Dzīvot padomju varas apstākļos palika revolucionārākā latviešu daļa, kā arī tie, kas bija pratuši tikt pie turības un negribēja īpašumus zaudēt. 1926. gada tautas skaitīšanas materiāli rāda, ka latviešu un latgaliešu¹⁶ skaits Padomju Savienībā pārsniedzis 160 000.¹⁷ To vidū bija daudz partijas biedru¹⁸ un komjauniešu.¹⁹ Daudzi latvieši izauga par vadošiem partijās, valsts un saimnieciskajiem darbiniekiem, izciliem PSRS Bruņoto Spēku komandieriem.

20. un 30. gados Padomju Savienības lielākajās rūpniecības pilsētās vērojama latviešu strādnieku grupēšanās pa atsevišķiem rūpniecības uzņēmumiem. Pēc nepilnīgām ziņām, kas attiecas tikai uz dažām lielākajām rūpnīcām, 30. gadu sākumā Ļeņingradas rūpnīcā «Krasnij putilovec» strādājuši 130 latviešu tautības strādnieki, «Krasnij treugoļņik» — 130, rūpnīcā «Eļektrosila» — 80, Maskavas rūpnīcā «Eļektrozavod» — 80, latviešu strēlnieku dibinātajā ķēžu rūpnīcā «Sarkanā zvaigzne» — 66 utt. Kara laikā no Rīgas evakuēto rūpnīcu «Union» Harkovā reorganizēja par lielu elektrotehnisku uzņēmumu «HEMZ», kura dažādos cehos strādāja ap 240 latviešu strād-

¹¹ 1917. g. decembrī izveidojās Poļu nacionālo lietu komisariāts un Lietuviešu nacionālo lietu komisariāts, 1918. g. janvārī — Baltkrievu nacionālo lietu komisariāts.

¹² PSRS CVORA, 1318. f., 1. apr., 1356. l., 33. lp.

¹³ Народный комиссариат по делам национальностей. М., 1918.

¹⁴ В. Миллер, Э. Стумбия. Мин. darbā, 35. lpp.

¹⁵ Latvijas statistiskā gada grāmata 1925. g. R., 1926., 31. lpp.

¹⁶ Latgaliešu dialektā runājošos latviešus šajā laikā uzskatīja par atsevišķu nāciju. Viņu skaits bija lielāks, nekā uzrādīts tautas skaitīšanas materiālos.

¹⁷ LPSR CVORA, 1339. f., 1. apr., 319. l., 65. lp.

¹⁸ Uz katriem 10 000 latviešiem 868 partijas biedri. Turpat.

¹⁹ Pilsētās no katriem 100 komjaunatnes vecuma latv. jauniešiem bija 90—95 komjaunieši, laukos to skaits bija mazāks. — «Jauni Ceļi», 1925., 1., 18. lpp.

⁸ K. Jokums. Min. darbā, 25. lpp.

⁹ M. Skujenieks. Latvija. R., 1927., 374. lpp. Sis skaitlis liekas pārspilēts, jo galvenā bēgļu masa plūda tieši uz Krieviju, bet pēc kara latviešu skaits Krievijā nepārsniedza pusmiljonu.

¹⁰ Ю. Нетесин. Эвакуация промышленности Латвии в первую мировую войну. — Проблемы истории, 6. АН ЛССР, 1962, 45. lpp.

nieku.²⁰ Daudzi latviešu inženiertehniskie darbinieki strādāja uzņēmumos, kur viņu kopskaits nebija liels, bet devums sociālisma celtniecībā — ievērojams.²¹ Latviešu proletariātu raksturo augsts apzinīgums, laba darba disciplīna un sasniegumi darbā. Latviešu strādnieki cieši saplūda ar visu Padomju Savienības daudz nacionālo strādnieku masu darbā un sadzīvē, labi apguva krievu valodu. Viņi iesaistījās visos pasākumos, kas raksturīgi atjaunošanas un sociālisma celtniecības periodam — sociālistiskajā sacensībā, stahanoviešu kustībā, valsts aizsardzības stiprināšanā, palīdzībā republikāniskās Spānijas cīņtājiem utt.

Plaši izvērsties sociālisma celtniecībai, izmainījās latviešu padomju zemnieku materiālais, kultūras un apziņas līmenis. Pilsoņu karš nodarīja lielu postu visai Krievijas lauksaimniecībai, smagi cieta arī latviešu zemnieku saimniecības. Tautsaimniecības atjaunošanas periodā lauksaimniecībā pakāpeniski sāka realizēt ģeogrāfisko lauksaimniecības kooperācijas plānu. KK(b)P latviešu sekciju VII Viskrievijas konference norādīja, ka nepieciešama arī plaša latviešu strādnieku un zemnieku kooperācija.²² Viena no visplašākajām kooperatīvajām organizācijām bija 1922. g. nodibinātā savienība «Latkoops», kas sekmēja saimniecības atjaunošanu un kultūras uzplaukumu Dienvidkrievijas latviešu ciemos.²³ «Latkoops» ierīkoja pienotavas, ķieģeļu cepli, dzirnavas, vaislas stacijas, veikalus lauksaimniecības produktu realizēšanai. Šai pašā laikā veidojās arī pirmās lauksaimniecības komūnas, to celmlauži bija kādreizējie latviešu strēlnieki.²⁴ 20. gadu otrajā pusē jau iezīmējās pirmie soļi uz lauksaimniecības sociālistisku pārveidošanu. Latviešu zemnieku saimniecības bija apvienojušās visdažādākā veida kooperatīvajās sabiedrībās. Piemēram, Pleskavas apgabalā Katežnas kolonijā no 66 latviešu zemnieku saimniecībām 40 sastāvēja kredītsabiedrībā, 50 saimniecības bija iesaistījušās patērētāju kooperatīvā, 25 saimniecības bija apvienojušās lopkopības biedrībā.²⁵

Līdz vienlaidus kolektīvizācijas sākumam Padomju Savienībā pastāvēja 372 dažāda lieluma latviešu apdzīvotas vietas (bez Barabinskas un Ačinskas apvidiem Sibīrijā, par kuriem trūkst ziņu) ar kopīgo saimniecību skaitu 11 650.²⁶ Lielākajās no tām saimniecību skaits pārsniedza vairākus simtus, piemēram, Arhangelas kolonijā Baškīrijā — 432 saimniecības, Lejas Bulankā Sibīrijā — 253, Grudinovkā Baltkrievijā — 130, Kolomovā Novgorodas apgabalā — 118 saimniecības. Līdzās tām pastāvēja arī sikas kolonijas ar 3—10 saimniecībām, kuras tikai nosacīti var

atzīt par atsevišķām kolonijām.²⁷ Lielajās kolonijās ilgāk saglabājās latviešiem raksturīgie sadzīves un darba organizācijas elementi gan ģimenes, gan sabiedriskajā dzīvē. Šajās kolonijās saglabājās latviešu sarunu valoda. Kopīgais darbs un dzīve tuvināja dažādu tautību pārstāvjus, un bija gadījumi, kad dažas cittautību ģimenes, kas latviešu ciemos veidoja mazākumu, pilnīgi apguva latviešu valodu, piedalījās kopīgajā sabiedriskajā dzīvē, sūtīja bērnus latviešu skolā un pārņēma dažus latviešu sadzīves elementus. Par tādiem stāsta sens Baltkrievijas Gluskas rajona iedzīvotājs P. Veiss u. c. Tautību saplūšanas procesu veicināja jauktās laulības, kas nebija rēta parādība apskatāmajā periodā. Lauku iedzīvotāju vidū salīdzinājumā ar pilsētas iedzīvotājiem nacionālā noslēgtība saglabājās ilgāk. Pēc 1926. gada tautas skaitīšanas materiāliem, Ļeņingradas apgabala pilsētās jau ievērojamam skaitam latviešu līdzās latviešu valodai par otru dzimto valodu bija kļuvusi krievu valoda. Ļeņingradā 63,4% latviešu iedzīvotāju atzina, ka viņu dzimtā valoda ir latviešu valoda, pārējie norādīja, ka viņi ir latviešu tautības, bet dzimtā valoda ir krievu. Pārējās Ļeņingradas apgabala pilsētās latviešu valodu par dzimto atzina 75% latviešu iedzīvotāju. Laukos divu paralēlu valodu apgušana notika daudz lēnāk, Ļeņingradas apgabala latviešu ciemos atbilstošais procents ir ievērojami augstāks — 89,8%.²⁸ Zemniecība gausāk piedalījās kultūras un sabiedriskajā dzīvē, lēnāk iesaistījās padomju varas pasākumos. Sevišķi noraidoši pret tiem izturējās latviešu zemnieki, kas bija sasnieguši ievērojamu turību, pārvērtušies kulakos. Padomju vara ierobežoja viņu iespējas ekspluatēt pārējos zemniekus, un tas viņus noskaņoja naidīgi padomju varai.²⁹ Pēc 1925. gada datiem, no visiem Baltkrievijas latviešu iedzīvotājiem 64,4% sastādīja vidējā zemniecība un 5,3% kulaki.³⁰ Pēc Komunistiskās partijas latviešu sekciju ziņām, 20. gadu vidū Baltkrievijas zemnieku sociālo sastāvu raksturo šādi skaitļi: 15% trūcīgo, 20% kulaku un 65% vidējo zemnieku saimniecību.³¹ Šie dati ir visai atšķirīgi, tomēr skaidrs, ka arī latviešu ciemos galvenais noteikums vienlaidus kolektīvizācijas sākšanai bija vidējo zemnieku iesaistīšana tajā. Vajadzēja pārvarēt tās pašas augšanas grūtības, kas raksturīgas Padomju Savienības lauksaimniecībai 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā.

Lauku kolektīvizācija pavēra plašas iespējas lauksaimniecības produkcijas ražošanas kāpināšanai. Piemēram, Rietumapgabala kolhozā «Uzvara» lauku ražība no 1932. līdz 1935. gadam strauji pieauga, izslaukumi sasniedza ap 2000 l piena no govīm.³² Tā paša apgabala latviešu kolhozs «Birkmaņa kolektīvs Nr. 2» par labiem sasniegumiem lopkopībā (govju skaits — 110, izslaukumu vidējais rādītājs 2500 l no govīm) pēc Vissavienības lauksaimniecības izstādes komisijas lēmuma bija izvirzīts par izstādes kandi-

²⁰ J. Lasis. Latvju strādnieki — revolucionāro cīņu un sociālistiskās celtniecības entuziasti. — «Celtne», 1933, 1., 60. lpp.

²¹ 1933. g. 11. Ļeņingradas uzņēmumos, par kuriem ievāktas ziņas, strādājuši 17 latviešu tautības inženieri un 41 dažādu nodaju vadītājs. J. Lasis. Min. darbā, 61. lpp.

²² «Krievijas Cīņa», 1921., 91.

²³ K. Jokums. Min. darbā, 25. lpp.

²⁴ Demobilizētie strēlnieki Smolenskas apgabalā izveidoja komūnas «Darbs», «Bessonova», «Laukstrādnieks» u. c. K. Jokums. Min. darbā, 34. lpp.

²⁵ Pleskavas apg. Valsts vēstures arh., 524. f., I. apr., 19. l., 3.—5. lp.

²⁶ K. Šķilters. Latkoloniju vēsture, I, 137. lpp.

²⁷ Turpat, 125.—137. lpp.

²⁸ Национальные меньшинства Ленинградской области. Сборник материалов. Сост. П. М. Янсон. Л., 1929, 16. lpp.

²⁹ F. Pilabers. Ar bībeli pret kolektīvizāciju. — Latvju strādnieka un kolektīvista gadagrāmata. M., 1933., 87.—90. lpp.

³⁰ «Krievijas Cīņa», 1925., 48.

³¹ Turpat, 1929., 41.

³² «Komunāru Cīņa», 1936., 6.

dātu.³³ Labi sasniegumi raksturo arī citus latviešu nacionālos kolhozus, kuriem visā apskatāmajā periodā bija īpašs nosaukums — lauksaimniecības kolektīvi. To skaits 30. gadu vidū bija 178, no tiem KPFSR Ļeņingradas apgabalā — 37, Rietumsibirijā — 26, Rietumapgabalā — 24, Baltkrievijā — 24, Baškīrijā — 9, Austrumsibirijā — 7, Maskavas, Ziemeļu, Kuibiševas apgabalos un Azovas—Melnās jūras novadā pa 3, Tālajos Austrumos — 2.³⁴ Līdz ar visas Padomju Savienības attīstību pieauga šo kolhozu materiāli tehniskā bāze, tie iegādājās lauksaimniecības tehniku, automašīnas, izvērtās kolhozu saimniecības ēku celtniecība.³⁵ Kolhozi jau bija saimnieciski tiktāl nostiprinājušies, ka varēja ievērojamus līdzekļus atvēlēt skolu, klubu un citu sabiedrisko ēku celtniecībai.³⁶

Līdz ar kolhozu saimniecības attīstību pieauga izstrādes dienas naturālā vērtība, uzlabojās kolhoznieku dzīves apstākļi. Rietumapgabala kolhozos par izstrādes dienu kolhoznieki saņēma ap 3 kg graudu, 4 kg kartupeļu un no 70 kap. līdz 1,30 rbļ. naudā.³⁷ Protams, visos kolhozos atlīdzība par darbu nevarēja būt tik liela, bet tā bija atkarīga no kolhoza vadības spējām un prasmes un pašu kolhoznieku apzinīguma. Līdz ar samaksu par izstrādes dienām kolhoznieku ģimenes budžetā ieplūda ienākumi no personīgās saimniecības. Rietumapgabala kolhozos «Griva», «Latviešu arājs», «Sarkanais latgaliets» u. c. katrai kolhoznieku ģimenei personīgā īpašumā bija govys, dažām pat govys un tele, kā arī citi mājlopi. Piemājas lauciņu platība bija no 0,25 līdz 0,35 ha. Labi nostādītas piemājas saimniecības bija kolhozā «Latviešu arājs». Lopus turēja siltās, gaišās kūtīs, labi kopa un baroja. Viena no latviešu kolhoznieku piemājas saimniecību īpatnībām bija tā, ka tajās joprojām piekopa Latvijas zemnieku saimniecībās ierasto dārzkopību, sakņu dārzos audzēja gan gurķus, sīpolus un kāpostus, kā tas bija parasts apkārtējās krievu saimniecībās, gan galda bietes, burkānus, salātus, tomātus, rutkus.³⁸ Kolhoznieki vairāk sāka rūpēties par dzīvojamo telpu izdaiļošanu un tīrību.³⁹ Kolhozi sāka priekšdarbus socialistisku, labiekārtotu ciematu izveidošanai.⁴⁰ 30. gadu vidū par nepieciešamu iedzīves priekšmetu kļuva radio, sākumā skolās, klubos un lasāmmājās, vēlāk daudzās kolhoznieku sētās. Maskavas, Ļeņingradas, Smoļenskas un Minskas radiocentri rīkoja regulāras pārraides latviešu valodā.⁴¹

Latviešu padomju darbaļaudis deva savu ieguldījumu sociālistiskās kultūras izaugsmē, veidoja savu latviešu padomju sociālistisko kultūru ar nacionālām

īpatnībām. Visas lielākajās pilsētās dibinājās latviešu strādnieku klubi,⁴² attīstījās latviešu teātra māksla,⁴³ izauga plaša izglītības sistēma.⁴⁴ Komunistiskās partijas latviešu sekcijas, latviešu strādnieku klubi, kultūras un izglītības biedrība «Prometejs»⁴⁵ un visa latviešu padomju inteliģences daudz darija latviešu darbaļaužu revolucionārās apziņas, politiskā un kultūras līmeņa celšanā.

Kultūrizglītības darbā plaši tika lietotas tādas darba formas kā disputi, koncerti-mītiņi, mutvārdu žurnāli utt. Pleskavas mutvārdu žurnāls «Dzīvais vārds» 1932. g. vasarā ar 150. numuru atzīmēja savu 10 gadu pastāvēšanu. Žurnāls Pleskavas latviešu klubā iznāca regulāri, bija labi sagatavots un daudzpusīgs. Tā veidošanā kopš 1922. g. piedalījās latviešu padomju un partijas darbinieki, literāti E. Eferts-Klusais, K. Pelēkais, Ed. Birojs, Sudrabu Edžus u. c. Žurnāls parasti sastāvēja no politiska rakstura ievada, referāta, dažādu lektoru uzstāšanās, literatūras un mākslas priekšnesumiem. Organizatori daudz pūlējās, lai padarītu to iedarbīgāku un interesantāku, uzveduma gaitā notika improvizētas redakcijas sēdes, telegrammu un radiogrammu saņemšana no buržuāziskās Latvijas un cita veida teatralizēti uzvedumi. Žurnāls vienmēr pulcēja daudz klausītāju.⁴⁶ Šo kultūrizglītības darba formu kā vienu no pieejamākām un iedarbīgākām pārņēma un plaši lietoja arī citi latviešu klubi un skolas, jo tādējādi tēlainā formā līdz masām varēja aizvadīt partijas un valdības politikas izskaidrojumu. Piemēram, K. Marksa nepilnā vidusskola sadarbībā ar Maskavas Centrālo latviešu klubu 1925. g. gatavoja dzīvo avīzi «Jaunais komunisti», bet maz izmantoja vietējo materiālu; rezultātā uzvedums un tematika bija pārāk smagi un bērnu uztverei nepiemēroti.⁴⁷ Ar laiku skolēniem izdevās izveidot savdabīgu skolas dzīves hroniku «Propellers». To nāca klausīties arī bērnu vecāki un citi galvaspilsētas latviešu iedzīvotāji.⁴⁸

Latviešu klubi daudz darija latviešu kultūras mantojuma plašai propagandai darbaļaužu masās. Piemēram, 1935. gadā vien notika Raiņa piemiņai veltīti

⁴² Maskavā — Centrālais Latviešu strādnieku komunistiskais klubs, Ļeņingradā — Latiznams (Latviešu izglītības nams), Harkovā — latviešu klubs «Darbs», klubi Smoļenskā, Novgorodā, Omskā u. c.

⁴³ 1920.—1922. g. Maskavā darbojās Valsts Latviešu dramatiskais teātris, 1921.—1922. g. — Aģiteātris, no 1919. g. — pašdarbības studija «Skatuve», kas vēlāk izauga par profesionālu teātri; teātra trupas darbojās arī Smoļenskā, Ļeņingradā, Ačinskā u. c.

⁴⁴ Latviešu iedzīvotājiem latviešu valodā darbojās pamatskolas un nepilnās vidusskolas, kopskaitā pāri par 150. Pedagoģiskos kadrus gatavoja Latviešu pedagoģiskais tehnikums, Hercena Pedagoģiskā institūta Latviešu sekcija. Bez tam latvieši mācījās Rietumtautu komunistiskajā universitātē, Latviešu strādnieku fakultātē, kā arī daudzās mācību iestādēs ar krievu mācību valodu.

⁴⁵ Kultūrizglītības biedrība «Prometejs» nodibināta 1924. g. pēc Komunistiskās Internacionāles Latvijas sekcijas un personīgi P. Stučkas tiešas ierosmes kā kooperatīva organizācija. «Prometejs» vadīja kultūras un izglītības darbu Padomju Savienības latviešu iedzīvotāju vidū, izdeva politisko un daiļliteratūru, laikrakstus un žurnālus, mācību grāmatas. «Prometeja» aktīvākie darbinieki bija F. Bernovskis, P. Viksne, J. Lasis, E. Hermanis u. c.

⁴⁶ «Celtne», 1932., 7.

⁴⁷ «Krievijas Cīņa», 1925., 4.

⁴⁸ «Komunāru Cīņa», 1936., 5.

³³ Turpat, 1936., 52.

³⁴ LPSR CVORA, 1339. f., 1. apr., 50. l., 12. lp.; 318. l., 3. lp.

³⁵ Azovas—Melnās jūras novadā Rudzutaka v. n. kolhozs 1936. g. uzcēla apsildāmu kūti 40 sivēnmātēm, 2 modernas liellopu kūtīs ar automātisko dzirdināšanu, mehanizēja tēļu barošanu, ierīkoja elektrostaciju. «Komunāru Cīņa», 1937., 33.

³⁶ Omskas apg. kolhozs «Nākotne» 1935. g. uzcēla sabiedrisko pirti, 1936. g. klubu ar 300 vietām. LPSR CVORA, 1339. f., 1. apr., 505. l., 56. lp.

³⁷ «Komunāru Cīņa», 1936., 23.

³⁸ Turpat, 1936., 6.

³⁹ Turpat, 1936., 11.; 1937., 48.

⁴⁰ Daniševska komūna Maskavas apg.; turpat, 1936., 48.; «Bāka» un P. Stučkas v. n. kolhozs Baškīrijā; turpat, 1937., 44.

⁴¹ LPSR CVORA, 1339. f., 1. apr., 125. l., 30.—45. lp., 20.—21. lpp.; 38. l., 73. lp.; «Komunāru Cīņa», 1934., 12.

vakari Maskavā un Smoļenskā, E. Dārziņa mūzikas koncerts un literāri muzikāls vakars par latviešu tautas dziesmu krājēju Krišjāni Baronu Maskavas Centrālajā latviešu klubā. Šai pašā gadā latviešu padomju rakstnieka un dzejnieka Sudrabu Edžus jubileju atzīmēja Maskavā, Ļeņingradā, Smoļenskā, Harkovā, Pleskovā, Veļikije Lukos u. c.

Pilsētās gados vecāko iedzīvotāju vidū, bet laukos vēl vairāk saglabājās diezgan daudz ticīgo. Nacionālā norobežotība un latviešu ciemiem raksturīgā viensētu sistēma veicināja reliģisko sektu darbību, it īpaši Krievijas ziemeļrietumu apgabalos. Luterticība saglabājās mazākā mērā, jo trūka ciešas saistības ar tās piekritēju pamatmasu un centru. Latviešu padomju darbaļaužu materiālā un kultūras līmeņa izaugsme radīja pamatu reliģisko palieku pakāpeniskai izzušanai cilvēku apziņā. Komunistiskās partijas latviešu sekcijas un visa latviešu padomju inteliģence cīnījās par šā procesa paātrināšanu. Preses izdevumi publicēja materiālus par reliģisko organizāciju noziedzīgo darbību, laikraksts «Krievijas Cīņa» antireliģiskiem jautājumiem veltīja ikmēneša pielikumu «Karojošais Bezdievis». Tomēr antireliģiskā propaganda reizēm pārāk tieši un atklāti vērsās pret atsevišķiem mācītājiem, kas ticīgajos izraisīja sašutumu un pretsparu, bet maz skāra reliģijas teorētiskos pamatus.⁴⁹ Lielāka uzmanība bija jāpievērš masu vispārējai izglītošanai. Ateistiskās un populāri zinātniskās literatūras sagatavošanu un izdošanu latviešiem organizēja antireliģiskās propagandas komisija Ļeņingradā, kas bija Vissavienības ateistu padomes sastāvdaļa.⁵⁰ Šīs literatūras sarakstīšanā un tulkošanā piedalījās latviešu padomju zinātnieki un propagandisti — K. Šķilters,⁵¹ J. Plakans,⁵² R. Makstis⁵³ u. c.

Kā jauna antireliģiskās cīņas forma ieviesās atklāts disputs ar ticīgajiem.⁵⁴ Antireliģisko propagandu sarežģīja tas apstāklis, ka baznīca pielāgoja savas propagandas formas jaunajiem, padomju varas apstākļiem, turpināja pat ticības mācības pasniegšanu skolēniem privātā kārtā.⁵⁵ Baptisti savas sapulces sāka rīkot pēc padomju jaunatnes vakaru parauga ar kora dziesmām, populārām melodijām pieskaņojot garīgu saturu, ar tautas dziesmām, dažādām deklamācijām, kam sludinātājs deva savu rezumējumu.⁵⁶ Ja uz vietas bija vāji nostādīts kultūras darbs, jaunieši labprāt piedalījās tādās sapulcēs un

vecāki tos pat atbalstīja, lai atturētu no dzeršanas un kaktu ballītēm.⁵⁷

Paplašinoties lauku iedzīvotāju sabiedriskajām un kultūras interesēm, tika veikts visu Padomju Savienību aptverošs, plašs kultūras darbs. Valsts Latviešu teātris «Skatuve» ar izrādēm viesojās latviešu kolhozos Smoļenskas apgabalā un Baltkrievijā, 1933. g. vasarā notika pirmais lielais reids pa Baškīriju un Rietumsibīriju, 1934. g. Ziemeļrietumu apgabalā utt. Plašas iedzīvotāju masas apkalpoja kolhoznieku kultūras interešu apmierināšanai īpaši izveidotā koncertbrigāde pie «Prometeja» mūzikas sekcijas.⁵⁸ Tāpat galvenokārt lauku ciemos izrādes sniedza Smoļenskas latviešu teātris.⁵⁹ Daļu no izrādēm tas sagatavoja izbraukumos uz vietas, balstoties uz vietējā materiāla, dažreiz ietvēra priekšnesumus dzīvās avīzes «Pipari» formā.⁶⁰ 1936. g. Borisovas, Taimenkas un Kamenskas latviešu ciemi pieprasīja, lai organizē latviešu kolhozu teātri Sibīrijā, kā vēlamo tā atrašanās vietu minot Borisovas ciemu Ujaru apvidū.⁶¹ Ceļojošais teātris, kas izrādes sniedza latgaliešu dialektā, darbojās Ačinskā un apkalpoja Rietumsibīrijas kolhozus, kuru biedri runāja dialektā. Bez tam teātris veica nozīmīgu sabiedrisko darbu: tika izdotas sienas avīzes, lasītas lekcijas, vākti abonenti laikrakstam «Taisneība» un žurnālam «Ceļņas Karūgs».⁶²

Izvēršoties masu politiskās un ideoloģiskās audzināšanas darbam, laukos strauji uzplauka mākslinieciskā pašdarbība. Kultūrizglītības biedrības «Prometejs» dažādās sekcijas tieši vadīja šo darbu. «Prometeja» mūzikas sekcija sūtīja kolhozu korim latviešu klasiskās mūzikas un padomju komponistu dziesmu notis.⁶³ Stacionārie teātri izbraukumos konsultēja vietējos dramatiskos pulciņus. Tēlotājas mākslas sekcija ne tikai apvienoja latviešu padomju profesionālos māksliniekus, bet rūpējās arī par jaunās maiņas izaugsmi, apzināja jaunus talantus skolās, sūtīja tiem zīmuļus, krāsas, papīru,⁶⁴ palīdzēja ar padomu, uzņēmās šefību par tēlotājas mākslas pulciņiem,⁶⁵ utt. 1936. g. beigās Maskavā sākās pirmā latviešu pašdarbības mākslas izstāde,⁶⁶ 1937. g. tika veikti priekšdarbi Vissavienības latviešu iedzīvotāju mākslinieciskās pašdarbības olimpiādei.

Vienlaidus kolektīvizācija ekonomiski saliedēja dažādu tautību pārstāvjus,⁶⁷ līdz ar to arī kultūras un izglītības pasākumus veica kopīgi. Skolās kopā mācījās dažādu tautību bērni. Parasti visas stundas latviešu valodā un latviešu valoda kā atsevišķs priekš-

⁴⁹ «Красная печать», 1923, 26.

⁵⁰ «Sākums», 1927., 8., 4. lpp.

⁵¹ K. Šķilters. Kas ir sektantisms? Minskā, 1928.

⁵² J. Plakans. Zem krusta nastas. M., 1926.; Vai var iztikt bez dieva? M., 1928.

⁵³ R. Makstis. Vai bijuši ūdensplūdi. M., 1920.; Vai ir iespējams pagarināt cilvēka mūžu? M., 1930.; Maldī un īstenība. M., 1930.

⁵⁴ Piem., Novgorodas apg. Kolomovas skolā disputā piedalījās ap 250 klausītāju. «Krievijas Cīņa», 1924., 19.; Brjanskas «Atvasē» referātu «Domu darbība pie cilvēkiem un dzīvniekiem» noklausījās bez sevišķas intereses, toties pārrunas izraisījās par reliģiju un morāli. Turpat, 1924., 59.

⁵⁵ Piem., Lejas Bulankā ticības mācība notika regulāri privātā mājā. «Sibīrijas Cīņa», 1924., 1.

⁵⁶ M. Auerē. Reliģijas izsmalcināšana. — «Sākums», 1927., 7., 25. lpp.

⁵⁷ «Krievijas Cīņa», 1924., 112.; 1923., 55.; «Jauni Ceļi», 1928., 5., 8. lpp.; «Komunāru Cīņa», 1937., 40.

⁵⁸ LPSR CVORA, 1339. f., 1. apr., 55. l., 3. lp.; 57. l., 3. lp.; 127. l., 1.—16. lp.; 126. l., 60. lp.

⁵⁹ 30. gados teātri par režisoru strādāja Anna Lācis.

⁶⁰ «Komunāru Cīņa», 1932., 281.

⁶¹ LPSR CVORA, 1339. f., 1. apr., 53. l., 23.—26. lp.

⁶² «Ceļņas Karūgs», 1935., 6.

⁶³ LPSR CVORA, 1339. f., 1. apr., 109. l., 46.—53. lp.

⁶⁴ Turpat, 198. l., 7. lp.

⁶⁵ Turpat, 14. lp.

⁶⁶ Turpat, 24. lp.

⁶⁷ Piem., Baltkrievijā 30. gadu pirmajā pusē no 24 latviešu kolhoziem tikai 2 — Gluskas raj. kolhozā «Sarkanais arājs» un Mogiļevas raj. kolhozā «Cīņa» — bija latviešu saimniecību pārsvars, pārējos apm. 50%, dažos pat vairāk, sastādīja krievu un baltkrievu saimniecības. K. Šķilters. Latvju zemnieks... , 96. lpp.

mets tika mācītas tikai pirmajās 3—4 klasēs, pēc tam mācības parasti notika krievu valodā.⁶⁸ Latviešu valodā notika īpatnējas izmaiņas. Atrauti no tautas pamatmasas, vietējie latvieši aizguva daudz krievu vārdu un izteicienu, priekšmetu un parādību apzīmēšanai tika radīti jauni termini. Valodas īpatnību pētīšanai un terminoloģijas noskaidrošanai jau 1919. g. izveidoja speciālu sabiedrisko darbinieku grupu.⁶⁹ Terminoloģijas komisija koordinēja jaunu terminu radīšanu dažādās zinātņu nozarēs, kā arī nodarbojās ar pareizrakstības jautājumiem. Ar 1928. g. latviešu skolās sāka lietot jaunus pareizrakstības noteikumus, kuros ievērota rakstības identitāte skanējumam.⁷⁰ Tomēr valodas pakāpeniskās izmaiņas jautājumiem toreiz varēja pievērsties ļoti ierobežotā mērā,⁷¹ tiem nepieciešami rūpīgi pētījumi.

Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija iezīmēja pārmaiņas ne tikai sociālajā, saimnieciskajā un kultūras jomā, bet arī cilvēku savstarpējās attiecībās, sadzīvē. Latviešu proletariāts un darba zemniecība kopā ar visas Padomju Savienības darbaļaudīm ar izciliem sasniegumiem darbā katru gadu atzīmēja Lielās Oktobra revolūcijas svētkus. Gan pilsētās strādnieku kolektīvos, gan latviešu kolonijās un kolhozos atzīmēja Pirmo Maiju, Starptautisko Sieviešu dienu utt.⁷² Ar latviešu strēlnieku nostāigāto ciņas ceļu saistīta Strēlnieku dienas atzīmēšana. Sākot ar 1924. g., 30. maiju (pēc vecā stila 17. V)⁷³ latvieši visā Padomju Savienībā sāka atzīmēt kā svētku dienu. 1924. g. 30. maijā Rietumtautu komunistiskās universitātes zālē notika Strēlnieku dienai veltīts masu mītiņš. Atmiņās par pilsoņu karu un Oktobra revolūciju dalījās T. Draudiņš, R. Bauze, J. Peters, R. Apinis, K. Stucka u. c.⁷⁴ Laikraksta «Krievijas Ciņa» numuram, kas bija veltīts Strēlnieku dienai,⁷⁵ bija 8 lappuses parasto 4 vietā, ievadrakstu tam uzrakstīja P. Stučka, bija ievietoti materiāli par strēlnieku pulku formēšanos un ciņām. Strēlnieku dienu plaši atzīmēja arī turpmākajos gados, šim pasākumam veltīja darba uzvaras, rīkoja mītiņus, svinīgās sanāksmes, gatavoja koncertus utt. Piemēram, Maskavā 1936. gadā Strēlnieku dienas programmā bija J. Daniševska referāts «Latviešu strēlnieku nozīme proletāriskajā revolūcijā», Valsts Lielā teātra un filharmonijas mākslinieku koncerts, bez tam bija iekārtota bijušo latviešu strēlnieku — gleznotāju izstāde.⁷⁶ Šai dienai veltītas svinīgās sēdes notika arī Ļeņingradā, citās pilsētās un laukos.⁷⁷ Strēlnieku dienas svinēšanai pievienojās arī krievu un citu padomju tautu pārstāvji. Strēlnieku diena lauku apstākļos risinājās īpatnējāk, piemērojoties videi. Piemēram, 1928. g. 28. maijā Taras apvidū Sišā Strēlnieku diena bija apvienota ar «meža dienu». No rīta skolēni un ciema aktivisti sastādīja augļu kociņus, ierīkoja sētu

ap kolektīvo augļu dārzu. Pēcpusdienā pulcējās galvenokārt pieaugušie, noklausījās Strēlnieku dienai veltītu referātu, noskatījās priekšnesumus, dalījās atmiņās.⁷⁸

Par tradīciju Padomju Savienības latviešu iedzīvotājiem izveidojās arī citu Padomju Latvijas vēsturē iezīmīgu datumu atzīmēšana, piemēram, 1905. g. revolūcijas upuru piemiņas diena, padomju varas krišanas dienas Rīgā (1919. g. 22. maijā) atcere utt. Latviešu padomju darbaļaudis bija vieni no pirmajiem, kas iesaistījās internacionālajā kustībā par palīdzību republikāniskās Spānijas cīņai. Vairāki latviešu jaunieši devās uz pilsoņu kara fronti Spānijā. Ar naudas līdzekļiem spāņu patriotiem palīdzēja «Prometeja» darbinieki, Ļeņingradas apgabala kolhozs «Celtne», Rietumapgabala «Straume», «Imūns» Sibīrijā, komūna «Sarkanais strēlnieks» u. c.⁷⁹ Padomju Savienības latviešu iedzīvotāji aktīvi piedalījās arī sociālistiskās valsts aizsardzības spēju stiprināšanā. Latviešu darbaļaudis ar bijušajiem latviešu strēlniekiem priekšgalā savāca līdzekļus 4 lidmašīnu un vienas bruņumašīnas būvei.⁸⁰ Piedalīšanos šajos pasākumos uzskatīja par obligātu sabiedrisko pienākumu, visi pilsētu un lauku aktivisti izvērsa plašu kampaņu presē, audzināja jauno paaudzi seno revolūcionāro tradīciju garā.

Līdzās revolūcionārajām tradīcijām izveidojās arī sociālistiskās jauncelsmes darbu saistītas tradīcijas.

Sociālisma celtniecības apstākļos latviešu strādnieki gāja darba pirmrindnieku avangardā. Stahanoviešu kustība un sociālistiskā sacensība, kurā aktīvi iesaistījās latviešu strādnieki, bija pamatā jauna veida tradīcijai — stahanoviešu salidojumiem. Piemēram, Maskavas Centrālajā latviešu strādnieku klubā 1935. g. 18. decembrī notika kluba, laikraksta «Komunāru Ciņa» un «Prometeja» saiknes vakars, uz kuru bija uzaicināti Maskavas rūpnicu latviešu pirmrindnieki. Vakara svinīgo daļu atklāja J. Lasis — «Komunāru Ciņas» redaktors. Viņš sapulcējušos informēja par almanahu, kurā bija iecerēts apgaismot latviešu darbaļaužu lomu Oktobra revolūcijā, pilsoņu kara ciņās, sociālistiskās ekonomikas un kultūras veidošanā.⁸¹ Runāja darba pirmrindnieki, notika plašs koncerts.

Jaunu pasākumu veidošanā daudz darīja Harkovas latviešu klubs «Darbs». Klubā regulāri rīkoja atpūtas dienas kluba aktīvam ar ģimenēm. Par tradīciju arī šeit kļuva regulāri darba trieciennieku salidojumi. Piemēram, 1936. g. 18. janvārī notika pilsētas uzņēmumu labāko latviešu strādnieku kārtējais salidojums, pieredzes apmaiņa un pārrunas par to, kā klubs labāk varētu saistīties ar pilsētas darbaļaužu masām. Salidojuma nopietnā daļa bija labi apvienota ar interesantu svētdienas atpūtu.⁸²

Pasākumi, kas izaug par padomju dzīvei raksturīgām tradīcijām, ir visas daudznāciju kultūras sastāvdaļa. Katrai nācijai vai tautai īpatnējo, atšķirīgo nokrāsu tām piešķir nacionālās īpatnības un valoda. Daudzi padomju kolhozi svinīgi atzīmēja savus sa-

⁶⁸ «Komunāru Ciņa», 1936., 24.

⁶⁹ «Krievijas Ciņa», 1926., 2.

⁷⁰ Ļeņingradas VORA, 2552. f., 1. apr., 2815. l., 47.—48. lp.

⁷¹ LPSR CVORA, 1339. f., 1. apr., 207. l., 155. lp.

⁷² «Komunāru Ciņa», 1937., 17. u. c.

⁷³ Saskaņā ar 1917. g. 17. V latviešu strēlnieku kongresā pieņemto revolūcionāro rezolūciju.

⁷⁴ «Krievijas Ciņa», 1924., 57.

⁷⁵ Turpat, 1924., 58.

⁷⁶ «Komunāru Ciņa», 1936., 23.

⁷⁷ Turpat, 1936., 24.

⁷⁸ «Jauni Ceļi», 1928., 13., 13. lpp.

⁷⁹ «Komunāru Ciņa», 1936., 45.

⁸⁰ LPSR CVORA, 1339. f., 1. apr., 81. l., 20. lp.

⁸¹ «Komunāru Ciņa», 1936., 52.

⁸² «Komunāru Ciņa», 1936., 5.

sniegumus. Arī kolhozs «Brīvais arājs» Baškīrijā 1935. g. janvārī sarīkoja plašus svētkus sakarā ar kolhoza 5 gadu pastāvēšanu.⁸³ Jau no 1928. gada ik vasaru t. s. vasaras kultūrsvētkus rīkoja kolhozs «Imūns» Sibīrijā. Tie parasti notika seno tautas svētku — Jāņu laikā, tajos aicināja piedalīties arī apkārtējo kolhozu pārstāvjus.⁸⁴ Par vispārēju tradīciju 30. gados izveidojās paradums rīkot svinības, saņemot aktus par zemes nodošanu kolhoziem mūžīgā lietošanā. Šie kolhoznieku svētki vienmēr bija internacionāli, tajos piedalījās dažādu tautību pārstāvji. Piemēram, Baškīrijas Austrumciema kolhozā «Bāka» kolektīvistu svētkos bija ieradušies vairāk nekā 900 viesu, piedalījās pārstāvji arī no Ufas. Skanēja latviešu, krievu, baškīru un tatāru valodas.⁸⁵ Labāko pirmrindnieku darbu atzīmēja ar prēmijām. Tās izsniedza kolhoznieku pilnsapulcēs. Darba organizācijas uzlabošanas un darba ražīguma celšanas nolūkos izmantoja sliņķu un nevižu nosodījumu biedru tiesās.⁸⁶

Padomju valdība augstu novērtēja latviešu kolhoznieku pašai izveidotu darbu. Bija gūti ievērojami panākumi lauksaimniecībā, it īpaši lopkopībā. 1936. g. par izciliem sasniegumiem darbā ar Ļeņina ordeni apbalvoja Baškīrijas latviešu nacionālo kolhozu «Bāka» un P. Stučkas v. n. kolhoza slaucējas A. Dūči, L. Zelderi un D. Biti.⁸⁷ Darba Sarkanā Karoga ordeni saņēma latviešu kolhoznieces O. Bumbure, A. Braže, A. Kārklīņa, E. Dreikšāne u. c. Kolhozi plaši popularizēja labāko darbinieku pieredzi, organizēja ekskursijas uz pirmrindas saimniecībām utt.

Jau pirmajos gados pēc revolūcijas daudz tika darīts, lai pārvarētu vecās sadzīves normas un pavērtu ceļu sociālistiskām sadzīves normām, izveidotu jaunas, padomju tradīcijas. Sociālisma celtniecība iznesa sadzīves tradīcijas no šauriem ģimenes rāmjiem plašā sabiedrības lokā. So likumsakarīgo attīstību sākuma posmā kavēja nepietiekama iedzīvināšanās sociālistiskās kultūras veidošanas principos, ko izvirzīja V. I. Ļeņins, dažādi šo principu vienkāršoējumi un pārspilējumi. Proletkulta maldīgie uzskati par kultūras mantojuma novērtējumu dažkārt tika attiecināti arī uz sadzīvi, noliedzot visas pirmsrevolūcijas tradīcijas; daļa jaunatnes 20. gadu sākumā jauno dzīves veidu saistīja ar cīņu pret jebkādam izpriecām. 1925. g. beigās visu Padomju Savienības inteliģenci savīlņoja V. Veresajeva ierosinājums vairāk uzmanības pievērst sadzīves tradīcijām un to iedarbībai uz cilvēku jūtām. Padomju presē sākās diskusija par sadzīves tradīciju nozīmi.⁸⁸ V. Veresajeva doma radīt detalizēti izstrādātas sadzīves tradīciju ceremonijas rada dažādus iebildumus, bet guva arī daudz atbalstītāju. «Krievijas Cīņā» uzsvērts, ka jaunu sadzīves tradīciju veidošana ir vistiesīgākā cīņa pret reliģisko uzskatu paliekām cilvēku apziņā. Re-

liģiskos rituālus nepieciešams nomainīt ar sabiedriski nozīmīgiem, spilgtiem svētkiem, svinīgi un skaisti atzīmējot svarīgākos posmus cilvēka dzīvē.⁸⁹

Jaunu sadzīves tradīciju veidošanā sevišķi liela nozīme bija pasākumiem, kas tika veikti, apbedījot mirušos bez dievvārdiem, organizējot vārda došanu bērniem sabiedriskā kārtā, rīkojot komjauniešu kāzas utt. 20. gadu vidū un otrajā pusē jaunās tradīcijas bija stingri ieviesušās darbaļaužu ikdienā. Padomju un partijas organizāciju vadošā un organizējošā loma te cieši savijās ar dziļi masās izaugušu apziņu un vajadzību pēc šādiem pasākumiem. Par to ieviešanas latviešu iedzīvotāju vidū ziņoja Padomju Savienības latviešu prese. Piemēram, 1924. g. «Krievijas Cīņā» bija raksts par kāda skolēna apbedīšanu sabiedriskā kārtā Baškīrijas Austrumciemā.⁹⁰ Par bērēm bez dievvārdiem Poperečnajas ciemā Sibīrijā korespondents piezīmē: «Sādžas masās šis notikums sacēlis lielas spriešanas un prātošanas.»⁹¹ Sādu un līdzīgu pasākumu rezultātā jau tā ne visai stabilā baznīcas ietekme latviešu iedzīvotāju sadzīvē pakāpeniski vēl vairāk samazinājās. 30. gadu vidū bēres bez mācītāja jau bija kļuvušas par parastu lietu. Piemēram, Rietumapgabala Vaclavovas ciema kolhoza «Celtne» agronoms P. Saulīts raksta: «Piecu mēnešu laikā, kamēr es atrodos Vaclavovā, neesmu manījis kaut ko dievticīgu pie latviešiem, atklātu dieva aizstāvju neesmu pat pie baltkrieviem redzējis. Manā laikā latviešu kapsētā ir paglabāti trīs vecāki cilvēki un ne pie viena izvadīšanas ne mājās, ne kapsētā nav lietoti dieva vārdi. No «veciem laikiem» kapos ir palicis tikai zvans, ar kuru gan vēl zvana.»⁹² Baznīcai visumā vajadzēja atkāpties no iepriekšējām pozīcijām; sākot ar 30. gadiem, baznīcu telpas arvien plašāk izmantoja kultūras pasākumiem.⁹³ Pārliecināti neticīgie bija daudzi revolucionāri noskaņotie ciemu aktivisti, cīņu par jauno tradīciju ieviešanu sadzīvē veicināja vietējās sabiedriskās organizācijas un skolu jaunatne. Jaunās tradīcijas bija nozīmīgas galvenokārt ar to, ka tās lauza gadsimtos iesakņojušos kārtību un savīlņoja ikdienu tieši ar savu neparastumu. Sākumā jau šie faktori vien noteica jauno tradīciju nozīmību, bet ar laiku pie tām pierada. Ja nebija pietiekami domāts par māksliniecisko noformējumu, tās nesniedza vajadzīgo estētisko baudījumu un neiedarbojās uz cilvēku jūtām. Iespējams, ka tieši tadēļ 30. gados par jaunajām tradīcijām runā ievērojami mazāk nekā 20. gadu otrajā pusē.

Bērnu sabiedriskās kristības, t. s. Oktobrīnas⁹⁴ parasti notika svinīgas sēdes veidā. Pionieri apsveica bērnu vecākus, apsoliņās palīdzēt bērna audzināšanā, apsieņot kaklautu, simboliski uzņēma viņu savā

⁸³ «Komunāru Cīņa», 1935., 5.

⁸⁴ Turpat, 1937., 60.

⁸⁵ Turpat, 1936., 30.

⁸⁶ Baltkrievijā, Mogiļevas raj. kolhozā «Cīņa» 1932. un 1933. gadā notikušas 5 biedru tiesas sēdes. K. Šķilters. Latvju zemnieks... , 120. lpp.

⁸⁷ «Komunāru Cīņa», 1937., 48.

⁸⁸ «Красная печать», 1926, 1, 160.—183. lpp.; 1926, 3, 174.—182. lpp.; 1926, 11, 170.—176. lpp.

⁸⁹ «Krievijas Cīņa», 1926., 4.

⁹⁰ 12 gadu vecumā nomiris kāds vietējās skolas skolēns. Bērēs skolotājs runājis par zinātnes nozīmi, par spējīgo zēnu, kurš būtu kļuvis par noderīgu savas tautas locekli un būtu varējis nest zināšanas vēl tumšajā un neizglītotajā lauku dzīvē. Pēc runas skolēnu koris dziedājis sēru maršu, pār zārku nosliģuši karogi. Pēc tam skolēni ierindā pavadijuši biedra zārku uz kapiem. «Krievijas Cīņa», 1924., 131.

⁹¹ «Sibīrijas Cīņa», 1925., 17.

⁹² «Komunāru Cīņa», 1935., 39.

⁹³ «Komunāru Cīņa», 1936., 23.; 1936., 29.; 1935., 24.; 1935., 18. u. c.

⁹⁴ «Krievijas Cīņa», 1924., 54.; 1925., 33. u. c.

saimē. Ceremonija bija saistīta ar garām runām un apsveikumiem no sabiedriskajām organizācijām un vecāku darba vietām, kas, protams, neatbilda pasākuma specifikai. Tāpat sapulces veidā bieži vien notika sabiedriskās kāzas. Jaunlaulātajiem mēdza pasniegt arī dāvanas, visbiežāk marksisma-ļeņinisma klasiķu darbus. Pēc oficiālās daļas bija saviesīgā, kurā piedalījās viss ciems. Piemēram, 1927. g. Šišas ciemā Sibīrijā komjauniešu kāzas atklāja partijas pirmorganizācijas sekretārs, tad no vietējo organizāciju pārstāvjiem izvēlēja prezīdiju. Referātu par jaunajām sadzīves tradīcijām un jauniešu dzīvi sociālisma celtniecības apstākļos nolasīja vietējās skolas skolotājs. Pēc tam sekoja citas runas un apsveikumi.⁹⁵ Kāzu norise daudz interesantāka bija Novgorodas apgabala Kolomovas ciemā, kur senās kāzu paražas bija saaugušas ar jaunajām padomju tradīcijām.⁹⁶ Kā

⁹⁵ «Jauni Ceļi», 1927., 1., 23. lpp.

⁹⁶ Vesela pajūgu rinda brauca uz rajona centru, kur klubā notika reģistrācija un apsveikšana. Jauno pāri sagaidot, bija uzcelti 3 goda vārti, notika apdziedāšana, mīčošana utt.

progresīva parādība jāatzīmē, ka komjauniešu kāzu mielastā parasti iztika bez alkoholiskiem dzērieniem.⁹⁷ Jaunatne jau bija izpratusi alkohola kaitīgumu un uzsāka cīņu pret to. Pret to vērsās arī partijas organizācijaš, komjaunatne un visi lauku aktīvistu.⁹⁸

Padomju Savienības latviešu kultūras dzīve bija plaša un daudzpusīga. Jauno padomju tradīciju veidošanās jau aizsāka to sociālistiskās sadzīves attīstības procesu, kas risinās mūsdienās. Partijas un padomju aktīvs Padomju Savienībā saprata, ka latviešu proletariāts kādreiz atjaunos padomju varu Latvijā un viņu pieredze saimnieciskajā un kultūras laukā noderēs sociālisma un komunistiskās sabiedrības celtniecībā Latvijas PSR. Personības kulta laikā latviešu dzīve un sasniegumi Padomju Savienībā tika noklusēti, bet pēc vēsturiskā XX kongresa šiem jautājumiem ierādīta pelnītā vieta latviešu tautas vēsturē.

⁹⁷ «Krievijas Cīņa», 1924., 61.

⁹⁸ Turpat, 1923., 55.; «Jauni Ceļi», 1925., 5. u. c.

БЫТ И ТРАДИЦИИ ЛАТЫШЕЙ В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ

В 20 — 30 гг. XX в.

Дз. Вискна

РЕЗЮМЕ

В развитии латышской советской культуры большое значение имеет ее начальный период — 20—30-е гг. XX в., когда около одной десятой части латышского народа жило и трудилось в братской семье советских народов. Среди 200 000 латышей, проживавших в это время в Советском Союзе, были переселенцы из Латвии, обосновавшиеся там во второй половине XIX в., ссыльные революционеры 1905 г., беженцы первой империалистической войны, красные стрелки, партийный и советский актив, который организованно отходил в Советскую Россию после разгрома советской власти в Латвии в 1919 г., а также политические эмигранты из буржуазной Латвии. Часть латышей работала на фабриках и заводах в больших индустриальных центрах — в Москве, Ленинграде, Харькове и в других городах. Многие из них были высококвалифицированными рабочими и сыграли определенную роль в развитии экономики отдельных предприятий. Латышские крестьяне принимали активное участие в кооперации, а в 30-х годах — в коллективизации сельского хозяйства. В Советском Союзе насчитывалось свыше 170 латышских национальных колхозов, добившихся хороших экономических показателей.

Развитие латышской советской культуры и быта ярко свидетельствует о претворении в жизнь ленинских национальных принципов. Для латышей была создана сеть общеобразовательных школ, педагогические и сельскохозяйственные училища, рабфак, латышская секция при КУНМЗе. Издательством «Прометей» издавались газеты и журналы

на латышском языке, политическая и художественная литература и учебники для латышских школ.

Под влиянием строительства социализма и воспитательной работы, проводившейся Коммунистической партией и советским правительством, быт латышского населения постепенно изменялся. Однако в жизни и быту латышей сохранялись и некоторые сугубо национальные черты. Общность интересов, экономики, бракосочетания между представителями разных национальностей способствовали развитию закономерного процесса слияния народов. В среде латышских трудящихся рождались новые советские традиции, связанные с развитием всего советского общества. Латыши принимали участие в праздновании знаменательных дат, отмечали трудовые подвиги и достижения в колхозном строительстве. Регулярно 30 мая отмечался День латышских стрелков в честь их славного боевого прошлого. Семейные праздники постепенно теряли свой узкосемейный характер. Свадьбы, похороны, крестины отмечались без религиозных церемоний, принимали все более выраженный общественный характер. Новые советские традиции являлись большим шагом вперед в воспитании советского человека, но часто страдали излишней формальностью и схематизмом.

Жизнь и достижения латышей в Советском Союзе в период построения социализма в исторической литературе долгие годы достаточно не освещались. Эти проблемы после исторического XX съезда КПСС занимают должное место в истории латышского народа.

DAŽI LATVIEŠU UN KRIEVU GARIGĀS KULTŪRAS MIJIEDARBĪBAS JAUTĀJUMI SOCIĀLISMA UN KOMUNISMA CELTNIĒCĪBAS PERIODĀ

L. Dumpe

Ļeņiniskā nacionālā politika garantē Padomju Savienības nāciju brīvu patstāvīgu attīstību. Republiku ekonomiski politiskās iekārtas un tautas ideoloģijas vienotība nosaka padomju nāciju vienotību, ciešus sakarus un pakāpenisku savstarpēju tuvināšanos. Padomju nāciju tuvināšanās it īpaši pastiprinās komunisma celtniecības laikmetā, kad republiku ekonomiskie un kultūras sakari strauji pieaug. Divpusēgam, bet savstarpēji nosacītam nāciju attīstības procesam — to patstāvīga uzplaukuma un savstarpējas tuvināšanās procesam — atbilst divas nacionālo kultūru attīstības tendences. No vienas puses, vērojama strauja padomju tautu nacionālās kultūras izaugsme, no otras — notiek nacionālo kultūru mijiedarbība un kopīgu padomju kultūras elementu izveide. Otra nacionālo kultūru attīstības tendence kļūst sevišķi intensīva pārejas posmā no sociālisma uz komunismu.

Komunisma celtniecības laikmets ir nospraudis sabiedriskajām zinātnēm uzdevumu izpētīt un teorētiski vispārināt komunisma celtniecības praksi.¹ Šai plāksnē etnogrāfijā viena no aktuālākajām, bet līdz šim maz pētītām problēmām ir nacionālo kultūru mijiedarbības process un tā izpausme mūsdienās tautas masu dzīvē. Rakstā mēģināts risināt šo problēmu, vispārējos vilcienos pieskaroties dažiem latviešu un krievu sociālistisko nāciju garīgās kultūras mijiedarbības jautājumiem. Pētījuma objektu izvēli noteikuši šādi apsvērumi: krievu nācija Padomju Savienībā ir skaitliski lielākā; krievu tautai pieder bagātākas revolucionārās un progresīvās kultūras tradīcijas, kālab tā vada Padomju Savienības tautu kultūras dzīvi un labvēlīgi ietekmē to kultūras attīstību. Krievu kultūrai pieder arī starpnieka loma pārējo Padomju Savienības tautu kultūras saskarē. Tādēļ padomju nāciju kultūras mijiedarbība visspilgtāk izpaužas kultūras sakaros ar krievu nāciju.

Jautājums par latviešu un krievu kultūras mijiedarbību mūsdienās līdz šim latviešu etnogrāfijā nav skarts. Rakstam izmantoti statistiski avoti (1959. g. tautas skaitīšanas materiāli, LPSR Centrālās statistikas pārvaldes, Kultūras ministrijas un kultūras

iestāžu dati) un 1940.—1965. g. preses materiāli. Statistiskie un preses materiāli sniedz pārskatu par latviešu un krievu padomju kultūras sakaru vērienu un formām literatūras, preses un profesionālās mākslas jomā. Republikas iedzīvotāju attieksme pret krievu kultūras sniegumu un krievu kultūras nozīmi latviešu tautas kultūras dzīvē analizēta uz LPSR ZA Vēstures institūta Filozofijas sektora socioloģiskās aptaujas «Tavs ideāls», kā arī vairāku laikrakstu redakciju un bibliotēku aptauju materiālu bāzes. Sakarā ar otrās grupas materiālu ierobežoto skaitu un saturu nebija iespējams vispusīgi atainot latviešu un krievu kultūru mijiedarbību un tās izpausmi tautas dzīves veidā. Apskats ierobežots ar garīgās kultūras parādībām — literatūru un mākslu. Nav apskatīta materiālā kultūra, kas prasa ilgstošas lauku materiāla studijas. Raksts nepretendē sniegt nobeigtu jautājuma analīzi, un aplūkotās problēmas prasa turpmāku dziļāku izpēti.

Padomju nāciju kultūras mijiedarbības svarīgākie priekšnosacījumi ir:

1) padomju nāciju politiskā, ekonomiskā un idejiskā vienība, kas nosaka ciešus sakarus un draudzīgas savstarpējās attiecības;

2) politisko un ekonomisko sakaru noteiktā iedzīvotāju mehāniskā kustība pāri republiku robežām, kuras rezultātā republiku iedzīvotāju sastāvs kļūst daudz nacionāls;

3) partijas un valdības internacionālā kultūras politika, kuras mērķis ir radīt vienotu komunistiskās sabiedrības kultūru;

4) kultūras sakaru attīstība mūsdienās profesionālās mākslas un literatūras jomā u. c.;

5) tautu kultūras sakaru vēsturiskās tradīcijas.

Visu minēto nacionālo kultūru mijiedarbības priekšnoteikumu analīze nav iespējama neliela raksta ietvaros. Tomēr, lai no etnogrāfa viedokļa varētu pareizi noteikt un novērtēt citas nācijas, šai gadījumā — krievu kultūras elementu nozīmi latviešu tautas dzīvē mūsdienās, vispirms kaut īsumā jāaplūko divi kultūras mijiedarbības priekšnoteikumi — republikas iedzīvotāju daudz nacionālā sastāva vei-

¹ PSKP Programma. R., 1961., 102. lpp.

došanās un sakaru formas profesionālās mākslas un literatūras novadā.

Latvijas PSR 1964. g. janvārī dzīvoja 2217 tūkst. cilvēku.² Pēc 1959. g. tautas skaitīšanas datiem, republikas iedzīvotāji piederēja pie 67 PSRS un 38 ārzemju tautībām. 1935. g. skaitīšanā Latvijā reģistrēti tikai 46 tautību pārstāvji.³ Tātad citu tautību skaits Latvijā šais gados palielinājies vairāk nekā divtik. Rezultātā arī citu tautību iedzīvotāju īpatsvars republikā pieaudzis no 25% 1935. g. līdz 38% 1959. g. (skat. 1. tab.)

Republikas iedzīvotāju nacionālā sastāva izmaiņu pamatā ir vēsturiskie apstākļi. Latvijā, tāpat Igaunijā

1. tabula

Citu tautību iedzīvotāju skaits un īpatsvars Latvijā 1935. un 1959. g.⁴

Tautība	1935. g.		1959. g.	
	skaits	%	skaits	%
krievi	206,5	10,6	556,4	26
baltkrievi	26,867	1,38	61,6	2,9
poļi	48,949	2,51	55,8	2,9
ebreji	93,479	4,79	36,8	1,8
lietuvieši	22,913	1,17	32,4	1,5
ukraiņi	1,844	—	29,4	1,4
igauņi	7,014	0,36	4,6	0,2

un Lietuvā, sociālisma celtniecības apstākļos pastāvēja ekonomiskie priekšnoteikumi citu tautu iedzīvotāju ieplūšanai republikā — industrializācija, kas šeit noritēja vēlāk nekā vecākajās republikās, pie tam pēckara apstākļos. Vietējiem kadriem vien nebija pa spēkam atjaunot un attīstīt republikas saimniecību, jo kara un fašistiskās okupācijas rezultātā republikā bija ievērojami samazināties iedzīvotāju skaits. Pēc Valsts Arkārtējās Komisijas datiem, no Latvijas uz Vācijas vien bija izvesti ap 280 tūkst. padomju pilsoņu.⁵ Tādēļ Latvijā ieplūda kadri no citām republikām, it īpaši no karā stipri izpostītajiem Krievijas un Baltkrievijas pierobežas rajoniem. Pēc republikas vadošo organizāciju lūguma pēckara gados no citām republikām ieradās arī ap 10 000 kvalificētu speciālistu, kuri palīdzēja atjaunot republikas saimniecību un sagatavot vietējos speciālistu kadrus.⁶ Paralēli tam jau pēckara gados zināms skaits latviešu tautības iedzīvotāju pārvietoja uz citām republikām.

Iedzīvotāju mehāniskā kustība ieguva vēl plašāku kadru apmaiņas raksturu komunisma materiāli tehniskās bāzes celtniecības apstākļos. Šodien Latvijas republikai ir divpusīgi iedzīvotāju mehāniskās kustības sakari gandrīz ar visām padomju republikām, bet visciešākie ar Maskavu, Ļeņingradu un tuvāko republiku galvaspilsētām. Pēc LPSR Centrālās statistikas pārvaldes ziņām, 1963. g. Latvijā no KPFSR iebrauca 14,5, no Ukrainas — 2,8 un no Baltkrievi-

² Padomju Latvija skaitļos. R., 1965., 8. lpp.

³ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, IV. Tautība. R., 1937., 287. lpp.

⁴ Tabula sastādīta pēc «Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, IV. Tautība» un «Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г.», М., 1962.

⁵ Apsūdzības raksts par vācu fašistisko iebrocēju ļaundarībām Latvijas, Lietuvas un Igaunijas PSR teritorijā. R., 1946., 5. lpp.

⁶ «Padomju Latvijas Boļševiks», 1950., 11., 26. lpp.

jas — 0,2 tūkst. cilvēku. Savukārt no Latvijas uz KPFSR iebrauca 11,6, uz Ukrainu — 2,9 un Baltkrieviju — 1,05 tūkst. cilvēku.

Iedzīvotāju mehānisko kustību Padomju Savienībā sekmē arī republiku savstarpējā palīdzība speciālistu kadru sagatavošanā. Lai nodrošinātu republikas ar saviem augsti kvalificētiem speciālistiem visās tautas saimniecības un kultūras dzīves nozarēs, Ļeņingradas un citu KPFSR pilsētu, kā arī pārējo republiku augstskolās uzņem jauniešus no citām republikām ar atvieglotiem uzņemšanas noteikumiem. Latvijas PSR jauniešiem rezervēto vietu skaits augstskolās pēdējos gados strauji audzis (skat. 2. tab.).

2. tabula

Latviešu jauniešiem rezervēto vietu skaits citu Padomju Savienības republiku augstskolās⁷

Gads	Piešķirto vietu skaits	Cik augstskolu, kurās piešķirtas vietas	Tai skaitā KPFSR
1960.	30	12	12
1961.	36	13	12
1962.	52	18	13
1963.	87	23	17
1964.	117	22	18

Kā rāda tabula, speciālistu sagatavošana ārpus republikas norit galvenokārt Krievijas pilsētu augstskolās. Bez tam Latvijā ik gadus tiek norikots darbā no dažādu PSRS republiku augstskolām ievērojams skaits citu tautību speciālistu tādās nozarēs, kādās republikas augstskolas nesagatavo. Piem., 1964. g. tika norikoti darbā Latvijā no citu republiku augstskolām 204 jaunie speciālisti. No tiem lielākā daļa — 139 bija beiguši Krievijas Federatīvās republikas, 18 — Ukrainas, 15 — Baltkrievijas un 10 — Moldāvijas augstskolas. Bez tam darbā Latvijā tika norikoti 277 citu republiku vidējo speciālo mācību iestāžu absolventi, no tiem 13 — no KPFSR, 35 — no Ukrainas, 221 — no Lietuvas. 1965. g. speciālistu sadales plānā uz Latviju bija paredzēts nosūtīt vēl vairāk speciālistu: ar augstāko izglītību 766 cilvēkus, ar vidējo speciālo — 215.⁸

No otras puses, Latvijas augstskolās mācās citu republiku pārstāvji, kuri pēc augstskolas beigšanas atgriezās savās republikās. Darbā uz citām republikām tiek nosūtīti arī daļa republikā pastāvīgi dzīvojošo studentu. Tā 1964. g. no republikas 1937 augstskolu un 3532 speciālo vidusskolu klātienē absolventiem uz KPFSR tika nozīmēti darbā 20, uz Baltkrieviju — 73, Ukrainu — 10, Kazahiju — 25.⁹

Strauji augošā republikas rūpniecība un līdz ar to augošie daudz nacionālie strādnieku un kalpotāju kadri¹⁰ koncentrējas pilsētās, tādēļ tur iedzīvotāju sastāvs ir daudz nacionālāks. Ja laukos latviešu iedzīvotāju īpatsvars ir visai augsts — 75%, tad pilsētās tas ir ievērojami zemāks — vidēji 51,6%, bet Rīgā

⁷ LPSR Valsts Plāna komisijas dati.

⁸ Turpat.

⁹ Turpat.

¹⁰ 1962. g. strādnieku un kalpotāju skaits republikā pārsniedza 800 tūkst. salīdzinājumā ar 264 tūkst. cilvēku 1940. g. (B. Mežgailis. Padomju Latvijas iedzīvotāji. R., 1963., 16. lpp.).

pat 44,7%.¹¹ Attiecīgi lielāks ir citu tautību iedzīvotāju īpatsvars pilsētās. Piemēram, krievu iedzīvotāju vidējais procents pilsētās ir 34,5, bet Rīgā pat 39,5 (turpretim laukos — 16,5). Sevišķi liels krievu iedzīvotāju īpatsvars ir Latgales pilsētās: Daugavpilī — 55,9%, Rēzeknē — 58%.¹²

Republikas rūpnīcās, iestādēs un skolās ciešā ikdienas saskarē strādā un mācās latvieši un citu tautību pārstāvji. Piemēram, VEF cehos strādā gandrīz 30, RERā — 20, Pļaviņu HES celtniecībā piedalījās 27 tautību pārstāvji. 1963./64. m. g. republikas augstskolu dienas nodaļās mācījās 14 833 studenti, kas pārstāvēja 42 tautības: latvieši — 8699 (58,6%), krievi — 3990 (26,8%), ebreji — 672 (4,5%), ukraiņi — 406 (2,7%) un baltkrievi — 424 (2,7%). Sevišķi daudz nacionāls bija Politehniskā institūta studentu sastāvs. Studentu kopskaits dienas nodaļās te bija 3129. Tie pārstāvēja 20 tautības. No tiem latviešu bija 1766 (56,4%), krievu — 963 (30,7%), ebreju — 205 (6,5%), ukraiņu — 65 (2%), baltkrievu — 41 (1,5%).¹³ Tikpat daudz nacionāls ir arī vidējo speciālo mācību iestāžu audzēkņu nacionālais sastāvs. 1963./64. m. g. to kopskaits bija 34 341: latviešu — 19 463 (56,6%), krievu — 10 738 (31,5%), baltkrievu — 1157 (3,3%), ebreju — 1044 (3%) ukraiņu — 945 (2,7%).¹⁴

Mācību iestāžu jauniešu liela daļa dzīvo kopmītnēs.¹⁵ Tas vēl vairāk nostiprina draudzīgas attiecības starp dažādu tautību jauniešiem, sekmē sadzīves un kultūras elementu aizgūšanu.

Republikā izveidojušās apvienotās skolas, kurās darbojas paralēlas klases ar latviešu un krievu mācību valodu. Šajās t. s. draudzības skolās jau no mazotnes kopā mācās krievu, latviešu un citu tautību republikas iedzīvotāju bērni. Pēc Izglītības ministrijas ziņām, 1960./61. m. g. republikā bija 203 apvienotās skolas, 1961./62. m. g. — 213, bet 1962./63. m. g. — 240. Tajās mācījās 75 461 skolēns, t. i., katrs ceturtais no skolēnu kopskaita republikā. Piemēram, Rīgas pils. 55. vidusskolā 1963./64. m. g. no 1141 skolēna klasēs ar krievu mācību valodu mācījās 618 skolēni, klasēs ar latviešu mācību valodu — 523. Tie pārstāvēja 10 dažādas tautības. Daudznacionāls ir arī apvienoto skolu skolotāju sastāvs. Rīgas pils. 55. vidusskolā tai pašā māc. gadā no 55 skolotājiem 30 bija latvieši, 19 — krievi, 6 — citu tautību. Gandrīz visi skolotāji runāja krievu un latviešu valodā, un 12 skolotāji strādāja abu plūsmu klasēs. Apvienoto skolu darbs cieši saliedē dažādu tautību skolotāju un audzēkņu kolektīvus, veicina tautu drau-

dzības jūtu veidošanos latviešu un krievu tautības jaunajā paaudzē.

Latviešu un citu nāciju pārstāvju ciešās saskares rezultātā republikā vērojams jaukto laulību skaita pieaugums. 1959. g. republikā no visām latvietēm, kuras dibināja laulības dzīvi, 86,3% slēdza laulību ar latviešu tautības vīriešiem, bet 8,3% — ar krieviem un 1,2% — ar baltkrieviem. Tāpat 64,3% krievu tautības sievietes apprecējās ar savas tautības vīriešiem, bet 15,9% — ar latviešiem un 7,2% — ar baltkrieviem. 1960. g. dati rāda jaukto laulību skaita pieaugumu: latvietes dibināja laulības dzīvi ar savas tautības vīriešiem 85,1% gadījumu, bet ar krieviem 8,8% un ar baltkrieviem 1,4% gadījumu.¹⁶

Augot jaukto ģimeņu skaitam, republikā kļūst lielāks šādās ģimenēs dzimušo bērnu skaits (skat. 3. tab.).

3. tabula

Jauktajās ģimenēs dzimušo bērnu skaits
Latvijas PSR 1958.—1960. g.¹⁷ (tūkstošos).

Mātes tautība	1958. g.		1959. g.		1960. g.	
	Jaunpiezimušo kopskaits	Cik jaunpiezimušo, kam tēvs citas tautības	Jaunpiezimušo kopskaits	Cik jaunpiezimušo, kam tēvs citas tautības	Jaunpiezimušo kopskaits	Cik jaunpiezimušo, kam tēvs citas tautības
latvietes	19,4	1,7	19,5	2,0	19,7	2,1
krievietes	10,9	2,8	10,5	2,7	10,8	2,9
visu tautību kopā	35,0	6,9	35,0	7,1	35,4	7,5

Jaukto ģimeņu ikdienas dzīvē notiek divu tautību kultūras un sadzīves tradīciju saplūšana. Jauktajās ģimenēs bērni parasti runā divās valodās un no mazotnes tiek audzināti abu vecāku nacionālās kultūras labāko tradīciju garā. Tādēļ jauktās ģimenes republikā uzskatāmas par latviešu un citu nāciju kultūras mijiedarbības šūniņām. Tām ir liela loma nākamās paaudzes internacionālās garīgās sejas izveidē.

Latviešu un krievu padomju nāciju saskares un tuvināšanās sekas ir otras valodas savstarpējā apguve. Saskaņā ar padomju nāciju attīstības pirmo tendenci — nāciju uzplaukumu Padomju Savienībā noris nacionālo valodu tālāka attīstība. Tai pašā laikā saskaņā ar nāciju attīstības otru tendenci — tuvināšanos novērojama starptautiskās sazināšanās valodas — krievu valodas brīvprātīga mācīšanās paralēli dzimtajai valodai. «Procesam, kas norisinās mūsu dzīvē, kad līdztekus dzimtajai valodai labprātīgi mācās krievu valodu, ir pozitīva nozīme, jo tas veicina savstarpējo pieredzes apmaiņu un dod iespēju ikvienai nācijai un tautībai apgūt visu citu PSRS tautu kultūras sasniegumus un pasaules kultūru. Krievu valoda faktiski ir kļuvusi visām PSRS tautām par starpnāciju sazināšanās un sadarbības kopēju valodu...»¹⁸

¹⁶ 1935. gadā latvieši noslēguši jauktās laulības tikai 7,35% gadījumu, bet krievi — 20,3% gadījumu (Ceturta tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, IV, 286. lpp.).

¹⁷ LPSR Centrālās statistikas pārvaldes dati.

¹⁸ PSKP Programma. R., 1961., 103. lpp.

¹¹ Turpat, 67. lpp.

¹² Tas izskaidrojams ar krievu iedzīvotāju seno lokalizāciju. (Sakarā ar tuvo Krievijas Federatīvās republikas robežu, arī pēc 1935. g. skaitīšanas datiem, Latgalē dzīvojuši 74,5% no visiem krievu iedzīvotājiem Latvijā.) Šī iemesla dēļ arī Latgales laukos krievu iedzīvotāju procents ir visai augsts — 35.

¹³ Salīdzinājumam minams Latvijas Valsts universitātes studentu nacionālais sastāvs 1937. g.: latviešu — 85,22%, vāciešu — 4,13%, krievu — 2,72%, ebreju — 6,83%, pārējo — 1,05% (Latvijas kultūras statistika 1918.—1937. R., 1938., 65. lpp.).

¹⁴ Augstākā un vidējā speciālā izglītība Latvijas PSR. R., 1964., 102. lpp.

¹⁵ Piem., 1961./62. m. gadā kopmītnēs dzīvoja 53% klātienē studentu, 1962./63. m. g. — 55%, bet 1963./64. m. g. — pat 60% (Augstākā un vidējā speciālā izglītība, 68. lpp.).

Krievu valodas mācīšana skolās, izmantošana presē, radio un televīzijas raidījumos, starprepublikāniskajos pasākumos u. c. nodrošina tās nozīmes arvien lielāku pieaugumu republikā. Padomju varas gados izveidojusies jauna latviešu paudze, kas labi prot krievu valodu un plaši to lieto ikdienas dzīvē. No otras puses, daļa republikas krievu tautības iedzīvotāju, it īpaši jaunā paudze laukos, cenšas apgūt latviešu valodu.¹⁹

Krievu valodas arvien plašāka lietošana nenozīmē latviešu valodas īpatsvara mazināšanos. Republikas dzīvē latviešu valodai pieder pirmā vieta. Tās tālāko plaukumu nodrošina brīvprātības princips valodas izvēlē.²⁰ Latviešu nācija plaši izmanto savu nacionālo valodu izglītības, literatūras un mākslas novadā. Tautas skaitīšanas laikā 1959. g. republikas latviešu vairākums — 98,3% par savu dzimto valodu uzskatīja latviešu valodu. Tāpat 98,4% republikas krievu tautības iedzīvotāju par dzimto valodu uzskatīja krievu valodu. Tātad nāciju tuvināšanās pašreizējā posmā izpaužas valodā nevis kā vienas valodas īpatsvara pieaugums uz otras valodas rēķina, bet tikai kā sazīšanās valodas — krievu valodas — pārvēršanās par otru valodu republikā.

No otras puses, latviešu kultūras elementu ieplūšana citu padomju tautu dzīvē lielā mērā sekmē latviešu pārvietošanās uz brālīgajām republikām. 1959. g. citās Padomju Savienības republikās dzīvoja 102 tūkst. latviešu. Lielākā daļa bija apmetušies KPFSR — pāri par 75 tūkst. No tiem Maskavā un Maskavas pils. izpildu komitejai pakļautajos ciematos dzīvoja 5215, Ļeņingradā un Ļeņingradas pilsētas izpildu komitejai pakļautajos ciematos — 4564, Ļeņingradas apgabalā — 1292, Pleskavas apgabalā — 2181.²¹ Ievērojama nozīme nāciju tiešas saskares attīstībā ir arī latviešiem, kuri iekļaujas daudznacionālajos kolektīvos ārpus republikas uz laiku — ražas novākšanas darbos jaunapgūtajās zemēs, komunisma celtņēs utt.

Novērtējot republikas iedzīvotāju daudznacionālā sastāva progresējošo izveidi, īpaši uzsverama tiešās saskares nozīme latviešu un citu padomju nāciju kultūras tuvināšanās procesā. Citu tautību pārstāvji republikas pamatiedzīvotāju vidū ir spēcīgs internacionalizācijas līdzeklis. Tie ilgi saglabā un ienes tai vidē, kurā dzīvo, savas nācijas kultūras svarīgākās iezīmes, savukārt aizgūdam arī no šīs vides jaunas īpašības. Skaitliski palielinoties slāvu tautu, it īpaši krievu, īpatsvaram republikā, izmaiņas Latvijas iedzīvotāju nacionālajā sastāvā īpaši sekmēja slāvu tautu nacionālās kultūras tiešās ietekmes pastiprināšanos

¹⁹ Salīdzinājumam norādāms, ka 1930. g. Latvijā no visiem 1 834 078 iedzīvotājiem, kuri bija vecāki par 2 gadiem, 56,05% prata tikai vienu valodu, bet divas valodas — tikai 26,37% (Latvijas kultūras statistika 1918.—1937., 100. lpp.).

²⁰ PSKP CK un PSRS Ministru Padomes tēzēs par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi norādīts, ka vecākiem ir tiesības pašiem izlemēt, kādā valodā mācīsies viņu bērni, un sūtīt viņus attiecīgajā skolā. Ja bērns mācīsies skolā, kur mācības notiek kādas savienotās republikas valodā, tad viņš pēc vēlēšanās varēs mācīties arī krievu valodu. Un otrādi, ja bērns mācīsies krievu skolā, viņš pēc vēlēšanās varēs mācīties kādas savienotās republikas valodu.

²¹ Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. РСФСР. М., 1963, 312., 314., 316. lpp.

latviešu tautas kultūrā. Savukārt slāvu tautu kultūra guva iespēju plašāk uzņemt sevī Baltijas tautu kultūras labākos elementus.

LATVIEŠU UN KRIEVU SOCIALISTISKO NĀCIJU KULTŪRAS SAKARU FORMAS

Svarīgs nacionālo kultūru mijiedarbības priekšnoteikums ir plaši attīstītie padomju republiku kultūras sakari profesionālās mākslas un literatūras jomā.

Literatūras vērtību apmaiņā galvenā nozīme ir **daiļdarbu tulkojumiem**. Latvijā visai plaši tulko un izdod krievu autoru darbus (skat. 4. tab.). Līdz

4. tabula

Latviešu un krievu daiļliteratūras tulkošana un izdošana Latvijas PSR 1951.—1964. g.²²

Gads	Latviešu autoru darbu izdevumi				Krievu autoru darbu izdevumi			
	latviešu valodā		krievu valodā		latviešu valodā		krievu valodā	
	grāmatu skaits	tirāža (tūkst.)	grāmatu skaits	tirāža (tūkst.)	grāmatu skaits	tirāža (tūkst.)	grāmatu skaits	tirāža (tūkst.)
1951.	60	415,1	13	146,2	82	506,0	34	1792
1952.	32	310,6	20	590,5	68	722,0	19	1141,5
1953.	32	300,0	24	675,0	67	705,6	12	440
1954.	39	438,0	15	405,0	53	771,0	12	171
1955.	64	890,0	23	550,0	44	617,3	9	43,3
1956.	101	1538,8	9	310,0	55	806,0	7	49,5
1957.	93	1435,9	13	697,6	43	564,0	10	124,1
1958.	108	1837,1	13	724,6	43	691,0	10	112,5
1959.	108	2084,5	10	208,4	39	598,5	8	72,3
1960.	114	1716,9	7	167,0	41	632,5	5	40,3
1961.	84	1360,2	7	368,0	52	796,5	11	260,5
1962.	56	941,5	5	288,0	51	751,0	15	160,0
1963.	75	1292,3	7	272,0	56	840,5	18	385,5
1964.	79	1518,0	8	164,0	51	1036,5	13	157,0

1955. g., kad latvieši vājāk prata krievu valodu, maz pazina krievu literatūru un latviešu padomju literatūra atradās veidošanās stadijā, krievu autoru darbu izdevumi republikā latviešu tulkojumā pat krietni pārsniedza latviešu autoru darbu izdevumus gan skaitā, gan metiēnā. Turpmākajos gados krievu autoru daiļdarbu izdevumu īpatsvars republikā samazinājās, taču izdevumu skaits un metiens gandrīz nemainījās, bet pēdējos gados ir pat pieaudzis. Tas liecina par latviešu lasītāju nemitīgi augošo interesi par krievu literatūru devumu. Republikā 1940.—1961. g. izdota kopskaitā 370 krievu rakstnieku 821 grāmata latviešu valodā un 80 krievu rakstnieku 157 grāmatas krievu valodā.²³

Latviešu autoru darbi krievu tulkojumā, kā liecina

²² LPSR Grāmatu palātas dati.

²³ Latviešu valodā pārtulkoti un izdoti visi labākie krievu klasiķu, kā arī padomju rakstnieku un dzejnieku darbi. L. Tolstoja darbi 20 gados izdoti 42 izdevumos vairāk nekā milj. eks. kopmetiēnā; A. Čehova — 20 izd., kopmetiēns 1 256 000 eks.; M. Gorkija — 50 izd., 427 500 eks.; A. Tolstoja — 17 izd., 228 100 eks.; V. Majakovska — 13 izd., 120 600 eks.; M. Solohova — 14 izd., 183 400 eks.; ap 100 tūkst. eksemplāros izdoti arī K. Paustovska, L. Kasiļa, A. Fadejeva, K. Simonova un I. Erenburga darbi (G. Mačkovs. Latviešu padomju literatūras starptautiskie sakari. R., 1962., 13. lpp.).

tabulas dati, republikā lielākā skaitā un metienā izdoti līdz 1955. g., kas bija saistīts ar latviešu klasiķu un vecākās paaudzes padomju rakstnieku darbu tulkošanu. Turpmākajos gados, kad tulkošana ierobežojās galvenokārt ar jauno latviešu padomju literatūru, tulkoto grāmatu skaits un metieni nedaudz samazinājās.

Latviešu literatūru tulko un izdod krievu valodā arī ārpus republikas (skat. 5. tab.).

Kā rāda skaitļi, tirāžas ziņā latviešu rakstnieku darbu izdošana ārpus republikas dažus gadus (1954., 1959., 1960., 1961., 1962.) ir pat pārspējusi izdošanas

5. tabula

Latviešu daiļliteratūras izdevumi Padomju Savienībā
1954.—1964. g.²⁴

Gads	Latviešu literatūras izdevumi PSRS		Tai skaitā Latvijas PSR		Tai skaitā ārpus Latvijas PSR	
	skaits	metiens (tūkst.)	skaits	metiens (tūkst.)	skaits	metiens (tūkst.)
1954.	80	2085	54	843,0	26	1242,0
1955.	109	2181	87	1440,0	22	939,0
1957.	146	4117	106	2135,5	40	1983,5
1958.	152	4231	121	2561,7	31	1669,3
1959.	159	5027	118	2292,9	41	2734,1
1960.	157	3826	121	1883,9	36	1942,5
1961.	127	3839	91	1728,2	36	2110,8
1962.	96	3076	61	1229,5	35	1846,5
1963.	104	2345	82	1564,3	22	780,7
1964.	108	2180	87	1682,0	21	498,0

apjomu republikā. No 1946. līdz 1963. g. Padomju Savienībā pārtulkoja un izdeva 30 valodās 1391 latviešu autoru grāmatu, tai skaitā krievu valodā — 1164.²⁵ Atsevišķu rakstnieku darbi izdoti daudzos izdevumos un ļoti lielos metienos. Tā līdz 1965. g. 1. janvārim, ieskaitot izdevumus republikā, V. Lāča darbi Padomju Savienībā bija izdoti 220 reizes 23 valodās 11,9 milj. eksemplāru lielā metienā, tai skaitā krievu valodā — apm. 80 reizes 3778 tūkst. eksemplāru kopmetienā; A. Upīša darbi — 159 reizes 12 valodās 4577 tūkst. eks. kopmetienā, tai skaitā krievu valodā — 67 reizes 2462 tūkst. eks. kopmetienā; J. Raiņa darbi — 100 reizes 7 valodās 1339 tūkst. eks. kopmetienā, tai skaitā krievu valodā — 25 reizes 462 tūkst. eks.; A. Sakses darbi — 64 reizes 9 valodās 1538 tūkst. eks. kopmetienā, tai skaitā krievu valodā — 22 reizes 963 tūkst. eks.²⁶ Bez tam latviešu autoru darbi krievu tulkojumos tiek publicēti periodikā — almanahā «Družba narodov», žurnālā «Zvezda» u. c. Līdz 1956. g. krievu valodā ārpus republikas iespieda arī 15 vairāku latviešu autoru darbu apkopojumus un 13 folkloras krājumus,²⁷ bet 1950. gados Maskavā — arī A. Upīša un V. Lāča kopotos rakstus.

Daiļliteratūra uzskatāma par vienu no iedarbīgākajiem nāciju tuvināšanas līdzekļiem, jo tā vispusīgāk par jebkuru mākslas nozari atspoguļo savas tautas vēsturi, revolucionārās tradīcijas, pasaules ska-

tījumu un dzīves veidu. Iepazīšanās ar citas tautas rakstnieku darbiem padara tuvu un saprotamu tās garīgo pasauli, sadzīvi un tradīcijas. Tādēļ padomju nāciju literatūras tulkošanai piešķirama liela nozīme nāciju tuvināšanās procesā. Turklāt tulkojumi krievu valodā ir ne tikai starpnieki nacionālo republiku literatūras vērtību apmaiņā; tie arī ievada latviešu literatūru pasaules rakstniecībā.

Kultūras mijiedarbībā liela nozīme ir arī **periodikas apmaiņai**. Centrālās krievu preses izdevumu izplatību republikā pēdējos gados skaitliski atspoguļo LPSR Sakaru ministrijas Preses izplatīšanas pārvaldes «Preses apvienība» dati (skat. 6. tab.).

6. tabula

Centrālās preses izdevumu izplatība Latvijas PSR
1960.—1964. g.

Gads	Avīzes	Tai skaitā abonētās	Žurnāli	Tai skaitā abonētie
1961.	120 741	96 541	230 385	170 202
1962.	131 622	99 418	260 684	183 185
1963.	144 969	111 583	299 977	220 803
1964.	166 917	123 347	311 976	196 543
1965.	207 664	169 664	442 804	329 337

Tātad Latvijā līdztekus republikāniskās preses tirāžas nemitigam pieaugumam palielinās pieprasījums pēc centrālās preses izdevumiem krievu valodā.

Realizēto centrālo un republikānisko preses izdevumu kopskaita pieaugumu uz katriem 1000 republikas iedzīvotājiem parāda tabula:

1958. g. — 710 eks.
1959. „ — 877 „
1960. „ — 959 „
1961. „ — 1003 „
1962. „ — 981 „
1963. „ — 1083 „
1964. „ — 1145 „
1965. „ — 1288 „ ²⁸

Par centrālo izdevumu īpatsvaru ieskatu sniedz 1963. g. dati: katriem 1000 republikas iedzīvotājiem pārdotas 510 republikāniskās avīzes un 326 žurnāli, 69 centrālās avīzes un 178 žurnāli, t. i., apm. 22,8%.²⁹

Bez tam samērā daudz periodisko izdevumu tiek izdots republikā krievu valodā. Tā 1962. g. no 70 republikas avīžu izdevumiem latviešu valodā iznāca — 46 (667 tūkst. eks.), krievu valodā — 24 (229 tūkst. eks.), t. i., apmēram trešā daļa.³⁰

Analizējot latviešu un krievu preses izplatību republikā, konstatējams, ka, piemēram, 1962. g. katriem 1000 iedzīvotājiem tika realizēti 313,8 eksemplāri avīžu latviešu valodā (t. i., 64%) un 178,6 eksemplāri republikas un centrālo avīžu krievu valodā

²⁸ «Preses apvienības» dati.

²⁹ Turpat.

³⁰ Latvijas PSR prese 1962. g. R., 1963., 31. lpp. Salīdzinājumam atzīmējams, ka buržuāziskajā Latvijā krievu avīžu izdevumu skaits no 1927. g. līdz 1937. g. samazinājās no 13 līdz 4. Tā no 1937. g. izdotajām 47 avīzēm 33 jeb 70,2% bija latviešu valodā un tikai 4 — krievu valodā. Turklāt nevienai no 1937. g. iznākušajiem žurnāliem krievu valodā neizdeva valsts iestādes. Tos izdeva biedrības un atsevišķas personas. Trīs žurnāli bija reliģiska rakstura (Latvijas kultūras statistika, 134., 192. lpp.).

²⁴ Tabulā izmantoti gadskārtējā izdevuma «Печать СССР» (M., 1955—1965) un LPSR Grāmatu palātas dati.

²⁵ «Коммунист», 1965, 9, 24. lpp.

²⁶ Советская печать в период между XX—XXII съездами КПСС. M., 1961, 120. lpp.

²⁷ Latviešu daiļliteratūra krievu un citu PSRS tautu valodās. R., 1958., 114.—120. lpp.

(36%). Jāatzīst, ka krievu preseī ir krietns skaits latviešu tautības lasītāju. Tas saprotams, ņemot vērā gan latviešu lasītāju interesi par citu republiku dzīvi, gan arī to, ka republikāniskajā presē pasaules un Vissavienības mēroga notikumi un problēmas visumā tiek atreferēti tikai pēc iepriekšējā publicējuma centrālajos izdevumos. Republikas latviešu tautības iedzīvotāji lasa centrālos izdevumus, atsaucas uz tur izvirzītajām problēmām, piedalās padomju sabiedriskās domas veidošanā. Tas savukārt tuvina tos pārējo Padomju Savienības tautu dzīvei, palīdz iepazīt, izprast un pārņemt citu nāciju kultūras elementus. Republikas preses izdevumiem krievu valodā turpretim ir liela nozīme latviešu kultūras popularizēšanā republikas krievu iedzīvotāju vidū.

lauku rajonos, izrādes un koncerti uzņēmumos, pa radio un televīziju.³⁴ Šie pasākumi ievērojami paplašina skatītāju auditoriju, otras republikas dramaturģijas un skatuves mākslas ietekmes loku, kā arī tuvina otras nācijas skatuves māksliniekus republikas iedzīvotājiem. Raksturīgi, ka teātru kolektīvi cenšas iepazīties ne vien ar teātriem, bet ar visu kultūras dzīvi, saimniecību un pašiem cilvēkiem tajā republikā, kurā tie viesojas.³⁵ Tas veicina gan abpusēju tautu draudzības jūtu audzināšanu, gan paplašina teātru kolektīvu redzesloku. Teātru viesizrādes vērtējamas arī kā savstarpējs kvalifikācijas celšanas un radošā darba pārbaudes līdzeklis. Viesizrādes skatuves mākslinieki gūst tādu pieredzi apmaiņas iespēju, kāda nav domājama vienas republikas robe-

7. tabula

Latviešu un krievu teātru viesizrāžu apmaiņa
1944.—1963. g.³¹

Gads	1944.	1945.	1946.	1947.	1948.	1949.	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.	1957.	1958.	1959.	1960.	1961.	1962.	1963.	1964.
Cik latviešu teātru viesojušies KPFSR	—	—	—	1	—	2	—	—	—	—	2	2	—	2	6	2	3	3	2	2	2
Cik Krievijas teātru viesojušies Latv. PSR	1	2	3	1	4	4	3	2	2	2	2	3	3	5	2	—	4	4	9	10	14

Sakari skatuves mākslas jomā izpaužas galvenokārt **viesizrāžu apmaiņā.**

Kā liecina tabula, līdz 50. gadu vidum latviešu un krievu teātru izrāžu apmaiņa izpaudusies galvenokārt krievu teātru braucienos uz Latviju. Latviešu teātri ārpus republikas viesojās maz. Šajā laikā latviešu teātri mācījās no vecāko republiku teātru pieredzes. Krievu teātru viesizrādes Latvijā, sniedzot sociālistiskā reālisma mākslas paraugus, bija konkrēta skola republikas skatuves māksliniekiem un skatītājiem. Ar latviešu padomju teātra uzplaukumu Latvijā sākās arī republikas teātru sistemātiski izbraukumi. Sākumā pie krievu skatītājiem viesojās tikai Dailes un Drāmas teātris, vēlākajos gados viesizrāžu apmaiņā iekļāvās arī pārējie teātri.³²

Krievu un latviešu teātru viesizrādēs ar šo republiku dramaturģiju un skatuves mākslinieku sniegumu savstarpēji iepazīstas plašas skatītāju masas.³³ Brālīgās republikas nacionālā dramaturģija oriģināluzvedumā sniedz labu ieskatu par šīs republikas sadzīves īpatnībām un tradīcijām. Pie tam viesizrādēs bez tiešā izrāžu darba noris pasākumi, kuru uzdevums ir plašāk iepazīstināt otras republikas darbaļaudis ar teātra darbu: izbraukuma izrādes tuvējās pilsētās un

8. tabula

Brālīgo republiku filharmonijas mākslinieku vieskoncerti Latvijā
1960.—1963. g.³⁶

Gads	Cik mākslinieku viesojās LPSR	Cik kolektīvu	Kolektīvu dalībnieku skaits
1960.	120	21	1003
1961.	114	34	1271
1962.	133	37	1442
1963.	175	35	1554

³⁴ Drāmas teātra viesizrāžu laikā Maskavā sniegti koncerti Maskavas autorūpniecības strādniekiem un izdevniecības «Izvestija» darbiniekiem. LPSR Krievu drāmas teātra viesizrāžu laikā Murmanskā 1958. g. vasarā teātra vadība un aktieri pa radio un televīziju sniedza pat plašu radošu atskaiti par teātra darbu (LPSR Kult. min. arhivs, 5. f., 2. apr., 25. l., 46. lp.). LPSR Krievu drāmas teātra viesizrāžu laikā Arhangeļskā 1959. g. aktieri ik dienas sniedza izrādi arī kādā rajona kultūras namā (LPSR Kult. min. arhivs, 5. f., 2. apr., 25. l., 46. lp.).

³⁵ Piem., Drāmas teātra viesizrāžu laikā Maskavā teātra darbinieki piedalījās 14 ekskursijās uz muzejiem, kultūras pieminekļiem un rūpnīcām. LPSR Krievu drāmas teātra 1958. g. viesizrāžu noslēgumā Murmanskā pilsētas partijas komitejā notika sapulce, kur tika sīki analizēts teātra idejiskais un mākslinieciskais sniegums. Sapulcē piedalījās pilsētas partijas komitejas sekretāri, pilsētas atbildīgie darbinieki, preses pārstāvji un teātru darbinieki. Pēc teātra darba apspriešanas viesus lūdza izteikties par pilsētas kultūras dzīvi, sabiedriskajā kārtībā, sanītarajā stāvoklī novērotiem trūkumiem u. c. (LPSR Kult. min. arhivs, 5. f., 2. apr., 25. l., 45. lp.). Teātru kolektīvi viesizrāžu noslēgumā ir saņēmuši goda rakstus ne vien par panākumiem radošajā darbā, bet arī par aktīvu piedalīšanos sabiedriskajos pasākumos («Советская молодежь», 1962. g. 22. jūl.).

³⁶ LPSR Kult. min. dati. Faktiskais vieskoncertu skaits ir lielāks, jo tabulā nav ietvertas muzikālo teātru solistu viesizrādes.

³¹ LPSR Kultūras ministrijas dati.

³² Pēc LPSR Kult. min. datiem, Krievijas Federācijā viesojušies arī Rīgas Krievu drāmas, Muzikālās komēdijas, Jaunatnes, Daugavpils muzikāli dramatiskais, Liepājas Operas un baleta un Leļļu teātri.

³³ Piem., Maskavas Padomes teātra 64 izrādes Rīgā noskatījās apm. 70 000 republikas iedzīvotāju («Rīgas Balss», 1961. g. 16. aug.), LPSR Akadēmiskā operas un baleta teātra 26 viesizrādes Ļeņingradā 1961. g. — 48 695 skatītāji, LPSR Krievu drāmas teātra 60 izrādes Kirovā — 40 419 skatītāji (LPSR Kult. min. arhivs, 5. f., 2. apr., 28. l., 1. lp.).

žas. Teātru viesošanās parasti beidzas ar konferencēm, kur notiek divu republiku skatuves mākslinieku pieredzes un vērojumu apmaiņa. Maskavā un Ļeņingradā latviešu teātru viesizrāžu vērtējumu snieguši redzamākie padomju aktieri, režisori un kritiķi.

Padomju Savienībā plašu vērienu guvusi arī republiku **muzikālo kolektīvu un solistu viesošanās** (skat. 8. tab.).

Vieskoncertos Latvijā lielākoties piedalījušies krievu skaņu mākslinieki. Tā 1962. g. Krievijas Federatīvās republikas muzikālie ansambļi un solisti snieguši Latvijas PSR 252 koncertus, 1963. g. — 274 koncertus.³⁷ Latviešu solisti un kolektīvi savukārt snieguši KPFSR pilsētās 1960. g. — 177, 1961. g. — 225 un 1962. g. — 257 koncertus.³⁸ Bez tam ik gadu republikas koncertbrigādes sniedz vasaras periodā caurmērā 50 koncertu sezonā jaunapgūtājās zemēs, kur tuvu saskaras gan ar dažādu nāciju klausītājiem, gan ar māksliniekiem.³⁹

Plašu vērienu guvusi **kinofilmu apmaiņa**. Republikas kinoteātros tiek izrādītas visas Padomju Savienībā ražotās filmas, kuras atzītas par kvalitatīvām un atļauts rādīt uz Vissavienības kino ekrāniem. Pēc LPSR Ministru Padomes Kinematogrāfijas komitejas datiem, katru labāko krievu filmu republikā gada laikā pēc tās nodošanas noskatījusies apm. 1/5 republikas iedzīvotāju:

«Optimistisko traģēdiju»	— 431,1 tūkst.
«Dzimtās asinis»	— 332,7 „
«Klusumu»	— 498,4 „ ⁴⁰

Savukārt Rīgas kinostudijas filmas visā Padomju Savienībā noskatījušies:

«Vētru»	— 20,3 milj., t. i., 9,1%
«Salnu pavasari»	— 23,5 milj., t. i., 10,5%
«Zvejnieka dēlu»	— 21,6 milj., t. i., 9,7%
«Uz jauno krastu»	— 30,6 milj., t. i., 13,7% ⁴¹

Ņemot vērā kinomākslas masveida raksturu, plaši attīstītā filmu apmaiņa sevišķi sekmē padomju tautu tuvināšanos, jo palīdz savstarpēji iepazīt tautu vēsturi un nacionālo kolorītu. Te sevišķi liela nozīme

filmām, kuras atspoguļo tautas vēsturi un revolūcionāro cīņu vai kuras veidotas pēc nacionālo klasiķu darbiem.

Kultūras sakari profesionālās tēlotājas mākslas jomā izpaužas galvenokārt **izstāžu apmaiņā**. Rīgas muzejos no 1945. līdz 1964. g. notikušas 55 krievu un apvienotas padomju tēlotājas mākslas izstādes. Daudzas ir bijušas visai plašas, piemēram, 1948. g. Tretjakova galerijas rīkotā krievu pirmsrevolūcijas un padomju mākslas izstāde (310 eksponātu), 1955. g. V. Muhinas darbu izstāde (466 eksponāti), 1960. g. izstāde «Padomju Krievija» (477 darbi).⁴²

Latviešu mākslinieku darbi savukārt tiek izstādīti Vissavienības mākslas izstādēs Maskavā.⁴³ Maskavā un Ļeņingradā sistemātiski notiek arī speciālas latviešu tēlotājas mākslas izstādes. Pirmā latviešu tēlotājas mākslas izstāde Krievijā notika 1943. g. Ivanovā, nākamā — 1948. g. latviešu literatūras dekādes dienās Maskavā. 1955. g. dekādes laikā latviešu tēlotājas mākslas izstādē bija eksponēti 1234 darbi. 1958. g. Maskavā notika latviešu jauno mākslinieku darbu izstāde, 1959. g. — latviešu marinistu izstāde un R. Piņņa personālā izstāde, 1961. g. — latviešu mākslinieku akvareļu izstāde, 1962. g. — V. Purviša darbu izstāde un akvareļu izstāde Ļeņingradā, 1964. g. — lietišķās mākslas un grafikas izstāde.⁴⁴ No 1955. līdz 1964. g. brālīgajās republikās bija sarīkotas pavisam 30 latviešu mākslas izstādes.⁴⁵

Nacionālo kultūru popularizēšanā sevišķi liela nozīme ir lietišķās un tautas mākslas izstrādājumam, tāpat vecmeistarū darbu, kā arī mūsdienu žanra un vēsturiskās glezniecības labāko paraugu demonstrēšanai ārpus republikas robežām. Tālab augstu vērtējama, piemēram, Tretjakova galerijas, «Padomju Krievijas», V. Purviša gleznu u. c. izstādes. Pozitīvi vērtējama arī labāko Padomju Latvijas mākslinieku piedalīšanās Vissavienības izstādēs. Nacionālo kultūru mijiedarbībā izstāžu apmaiņas nozīmi pastiprina to iztīrāšana, piedaloties māksliniekiem, speciālistiem un plašai sabiedrībai,⁴⁶ reprodukciju un kataloģu izdošana.

Literatūras un mākslas sakarus un to nozīmi tautu tuvināšanā paplašina arī **republiku pārstāvju piedalīšanās Vissavienības literātu un mākslinieku kongresu un apspriežu darbā**, kā arī republiku savstarpējās apspriedes. Līdzdalība Vissavienības sanāksmēs nodrošina republiku literātiem un māksliniekiem iespēju risināt kopīgas aktuālas problēmas. Sevišķa nozīme šais sanāksmēs ir republiku devuma analīzei. Tā krievu literatūras un mākslas darbinieku sistemātiskā

³⁷ Latvijā vairākkārt viesojušies tādi ievērojami kolektīvi kā Vissavienības Radio lielais simfoniskais orķestris, Maskavas Valsts filharmonijas orķestris, Maskavas kamerorķestris, Ļeņingradas Valsts filharmonijas simfoniskais orķestris u. c. Ar krievu tautas mūzikas kultūru latviešu klausītājus iepazīstinājis Pjatrņicka krievu tautas koris, KPFSR Valsts krievu koris, PSRS Valsts tautas deju ansamblis, ansamblis «Berjozka», N. Osipova krievu tautas instrumentu orķestris u. c.

³⁸ LPSR Kult. min. dati.

³⁹ Turpat.

⁴⁰ Buržuāziskajā Latvijā ar krievu filmām varēja iepazīties visai niecīgs iedzīvotāju skaits. Tā, piem., no 1936. g. atļautajām 642 filmām tikai 15 jeb 2,34% ražotas Padomju Savienībā (Latvijas kultūras statistika, 148. lpp.).

⁴¹ Vienu kinofilmu Padomju Savienībā noskatās caurmērā 8—9% iedzīvotāju. Kinofilmu apmaiņa daudzus gadījumos saistīta ar citām kultūras sakaru formām, piem., filma «Rainis» Maskavā izraisīja lielu interesi par latviešu literatūru. Kino- teātros pirms seansa sākuma lasīja Raiņa darbus un lekcijas par viņa daiļradi un dzīves ceļu («Вечерняя Москва», 1949. g. 2. aug.).

⁴² Ar krievu mākslinieku darbiem viesizstādēs iepazīnušās plašas republikas iedzīvotāju masas, piem., 1959. g. padomju mākslinieku darbu izstādi apmeklēja 16 567 cilvēki, izstādi «Padomju Krievija» — 32 541 cilvēks (LPSR Kult. min. dati).

⁴³ 1945. g. Vissavienības izstādē tika eksponēti apm. 30 latviešu mākslinieku darbi, 1950. g. — 27 mākslinieku 33 darbi, 1955. g. — 37 mākslinieku 55 darbi, 1956. g. — 45 mākslinieku 55 darbi, 1957. g. — 130 mākslinieku 300 darbi, 1958. g. — 78 mākslinieku 131 darbs, 1961. g. — 125 darbi, 1963. g. — 98 darbi (LPSR Kult. min. dati).

⁴⁴ LPSR Kult. min. un almanaha «Latviešu tēlotāja māksla» I—VIII sēj. dati.

⁴⁵ «Коммунист», 1965, 9, 25. lpp.

⁴⁶ Piem., izstādes «Padomju Krievija» iztīrāšanā piedalījās 600 cilvēku.

un aktīvā līdzdalība Padomju Latvijas literātu un mākslinieku sanāsmēs daudz palīdzējusi latviešu padomju literatūras un mākslas izveidei. Piedalīšanās citu republiku sanāsmēs mūsu republikas radošajai inteliģencei dod iespēju tuvāk iepazīt šo republiku kultūras sniegumu un specifiku. Rezultātā bagātinās viņu daiļrades saturs un mākslinieciskais līmenis. Latviešu un citu republiku speciālistu savstarpēja piedalīšanās kongresos, apspriedēs u. c. pasākumos veicina arī latviešu literatūras un mākslas pozitīvā snieguma ietekmi pārējo padomju nāciju kultūrā.⁴⁷

Nacionālo kultūru mijiedarbībā liela nozīme piešķirama arī rakstnieku un mākslinieku individuālajiem radošajiem komandējumiem. Pēc LPSR Rakstnieku savienības datiem, no Literatūras fonda līdzekļiem latviešu rakstniekiem no 1951. līdz 1964. g. piešķirti 213 radošie komandējumi. No tiem 72, t. i., katrs trešais komandējums, tika dots ārpus republikas. Padomju Latvijas rakstnieki Krievijas Federācijā apmeklējuši ne vien lielākās pilsētas, bet arī Volgas—Donas kanāla, Sibīrijas hidroelektrostaciju un citu objektu būvvietas, kā arī jaunapgūto zemju rajonus. Šādos komandējumos rakstnieki tiešā kontaktā iepazīstas ar brālīgajām republikām, tās cilvēkiem, darbu un kultūru. Rezultātā paplašinās rakstnieku un mākslinieku interešu loks un darbu tematika, kā arī tiek nodibināti personīgi kontakti ar citu nāciju literātiem un darbaļaudīm; republiku literatūra un māksla vairs neaprobežojas ar republikas mēroga notikumu atainošanu, bet arvien vairāk pievēršas parādībām, kas savīļo visu valsti. Republiku literāti un mākslinieki, risinādami mūsdienu problēmas, arvien biežāk izmanto citas republikas fonu — atspoguļo savos darbos brālīgo republiku dzīvi un cilvēkus.⁴⁸ Tā paplašinās latviešu rakstnieku un mākslinieku jaunrades diapazons un pieaug viņu darbu nozīme padomju tautu tuvināšanās procesā.

Latviešu un krievu kultūru mijiedarbību veicina arī latviešu literatūras un mākslas speciālistu sagatavošana un kvalifikācijas celšana Maskavas un Ļeņingradas mācību iestādēs,⁴⁹ kā arī kopīgs darbs rakstnieku un mākslinieku jaunrades namos.⁵⁰

⁴⁷ Padomju Latvijas rakstnieku IV kongresā PSRS Rakstnieku savienības valdes pirmais sekretārs A. Surkovs par to teica: «... latviešu literatūra jau pilnīgi ietilusi visas padomju literatūras varenajā straumē un ir tās neatņemama sastāvdaļa. Latviešu literatūra jau izaugusi tik tālu, ka ne tikai gūst ietekmes no citu brālīgo padomju tautu literatūrām, bet arī pati tās ietekmē» («Literatūra un Māksla», 1954. g. 13. jūn.).

⁴⁸ Tā J. Sudrabkalns pēc brauciena uz Tālajiem Austrumiem sarakstīja aprakstu ciklu un dzejoļus par šo novadu cilvēkiem un viņu darbu. O. Vācietis pēc brauciena pa Sibīriju radīja spēcīgus dzejoļus par celtniecību Bratskā, pie Baikāla un Lenas, kas publicēti krājumā «Viņu adrese — Taiga». Brauciens uz Tālajiem Austrumiem iedvesmoja arī V. Bērci, A. Vējānu, Ā. Elksni, G. Selga un A. Skalbe pēc ceļojumiem uz jaunapgūtajām zemēm un Donbasu attēloja jauniešu darbu Kazahijā un Donbasa oļraktuves. Komponists V. Kaminskis Sibīrijas komunistisko celtņu varoņiem veltīja oratoriju «Par tiem, kas ceļā» (O. Vācieša teksts).

⁴⁹ No 1956. līdz 1965. g. 5 Rakstnieku savienības biedri beigusi Maskavas M. Gorkija Literatūras institūtu, bet 9 — Augstākos literatūras kursos Maskavā (LPSR Rakstnieku savienības dati). Visās republikās mākslas nozarēs darbojas jauni mākslinieki, kuri guvuši augstāko speciālo izglītību Maskavā. Daudzi republikas jaunie baletdejojāji pilnveidojuši savu meistarību

Stipri palielinājies krievu autoru dramatisko un muzikālo darbu skaits republikas teātru un muzikālo kolektīvu repertuārā (skat. 9. tab.).

9. tabula

Latviešu un krievu dramaturģijas uzvedumu skaits Latvijas PSR teātros 1954.—1963. g.⁵¹

Gads	Uzvedumu kop-skaits LPSR teātros	Latviešu padomju autoru lugas	Latviešu klasiķu lugas	Krievu padomju autoru lugas	Krievu klasiķu lugas
1954.	62	5	—	28	8
1955.	56	8	6	27	4
1956./57. sez.	76	9	8	26	2
1957./58. "	74	15	7	22	4
1958./59. "	85	19	3	29	5
1959./60. "	92	21	4	34	5
1960./61. "	84	10	2	33	10
1961./62. "	79	7	3	36	4
1962./63. "	74	16	3	28	2

Kā liecina tabula, Latvijas teātros krievu autoru lugas tiek izrādītas pat vairāk nekā latviešu.

Sākot ar 40. gadu beigām, latviešu klasiskās un padomju dramaturģijas darbi sistemātiski tiek iekļauti krievu teātru repertuāros ārpus republikas,⁵² bet latviešu komponistu darbus atskaņo krievu skaņu mākslinieki: Ļeņingradas un Maskavas simfoniskie orķestri J. Mravinska un K. Kondrašina vadībā uzņēma repertuārā J. Ivanova un Ā. Skultes darbus.

Ļeņingradas horeogrāfijas skolā; Maskavas mūzikas augstskolās mācījušies vokālisti A. Pile, O. Krastiņš, I. Tikhuse u. c. Ļeņingradā Repina institūtā aspirantūru beiguši mākslinieki V. Dišlers, G. Vaska, O. Ābols, Dž. Skulme. Vissavienības Valsts kinematogrāfijas institūtā tiek sagatavoti republikas kinomākslas speciālisti. To beiguši operatori M. Rudzītis, U. Brauns, M. Zvirbulis, režisori V. Krūmiņš, G. Piesis, A. Neretniece, I. Kraulītis, R. Gorjajevs, scenāristi O. Kublanova un V. Lorenca u. c.

⁵⁰ Darbs jaunrades namos (Jūrmalas pilsētā, Palangā, Gurzufā, Hostā u. c.) sekmē mākslinieku un rakstnieku saskari pašā jaunrades procesā. Katra grupa uzturas jaunrades namā 2—3 mēnešus. Noslēgumā notiek veikta darba kopīga vērtēšana.

⁵¹ Tabula sastādīta pēc almanahā «Teātris un dzīve» (I—VIII) publicētajām ziņām.

⁵² 1949. g. Jermolovas teātris izrādīja A. Brodeles lugu «Skotlotājs Straume», Maskavas Drāmas teātris — A. Grigūļa «Mālu un porcelānu» un pirmo reizi krievu valodā Raiņa «Pūt, vējiņi!». 1950. g. «Mālu un porcelānu» izrādīja arī Arhangeļskas Lielais teātris. Maskavas Centrālajā transporta teātrī notika V. Lāča «Vētras», bet Maskavas Drāmas un komēdijas teātri — E. Zālītes komēdijas «Vārds sievietēm» pirmizrāde. 1951. g. «Pūt, vējiņi!» varēja noskatīties pat Novosibirskā, Gorkijā, Sverdlovskā, Kazanā, 1952. g. — Ļeņingradā, Velikije Lukos, Saratovā u. c. pilsētās. Raiņa luga iegājusi padomju teātru repertuāra zelta fondā, iemantodama skatītāju lielu atsaucību. Līdz 1952. gadam vien tā tika rādīta vairāk nekā 50 padomju teātros. Lieli panākumi lugai bija Ļeņingradas Komēdijas teātrī un teātra izbraukumos rajona pilsētās («Literatūra un Māksla», 1952. g. 18. maijā). Kazanā Lielajā drāmas teātrī luga pusgadā piedzīvoja vairāk nekā 50 izrādes un vienmēr pilnu zāli. Kad teātris devās uz Maskavu, «Pūt, vējiņi!» tika iekļauta viesizrāžu repertuārā līdzās citiem labākajiem uzvedumiem («Zvaigzne», 1952., 15., 14. lpp.). 1953. g. Centrālajā transporta teātrī inscenēja V. Lāča romānu «Uz jauno krastu», Maskavas Drāmas un komēdijas teātrī — V. Lāča «Zvejnieka dēlu», 1955. g. J. Vanaga lugu «Kugiš iziet jūrā» un G. Priedes «Jaunākā brāļa vasaru». 1960./61. g. sezonā Maskavā notika J. Masēviča lugas «Barba», G. Priedes «Vikas pirmās balles», 1962. g. Raiņa «Zelta zirga» pirmizrādes.

Maskavas R. Baršaja vadītais kamerorķestris — M. Zariņa vokāli instrumentālos ciklus.

Apmainoties savstarpēji ar dramaturģiju un skaņdarbiem, krievu un latviešu mākslas darbinieki dziļāk iepazīstas un savukārt iepazīstina savas republikas iedzīvotājus ar brālīgās republikas tautas mūziku, folkloru, ornamentu utt. Līdz ar to tiek lielā mērā sekmēta savstarpējā nacionālo kultūru vērtību popularizēšana.

Sociālistisko nāciju kultūras sakari neierobežojas ar kultūras vērtību apmaiņu. Tie izpaužas arī republikas kultūras un mākslas darbinieku tiešajā radošajā sadarbībā un palīdzībā. Krievu dramaturģi un teātru darbinieki daudzkārt palīdzējuši veidot krievu autoru lugu uzvedumus Latvijā.⁵³ Latviešu padomju teātra mākslas izveidē lielu palīdzību sniegusi krievu teātru šefība.

Jau Lielā Tēvijas kara laikā Maskavas Dailes teātris kļuva par Drāmas teātra šefu. 1951. g. šefību par Dailes teātri uzņēmās Maskavas Padomes teātra kolektīvs. Maskavas teātri iepazīstināja ar sava darba metodēm, organizēja konsultācijas māksliniecišķās jaunrades jautājumos, palīdzēja iestudēt krievu klasiku lugas, organizēja latviešu režisoru komandžūmus uz Maskavu, palīdzēja sagatavot jauno aktieru kadru, apgādāja ar teātra literatūru, konsultēja repertuāra un arī tehniskajos jautājumos. Latvijas teātri no savas puses apņēmas iepazīstināt maskaviešus ar savu teātru attīstību un īpatnībām, sagatavot literatūras un bibliogrāfijas materiālus par Latvijas kultūru un mākslu, kā arī nosūtīt labākos latviešu nacionālās dramaturģijas darbus.⁵⁴ Šefības līgumu realizēšana ievērojami palīdzēja latviešu teātru kolektīviem nostāties savā jaunradē sociālistiskā realisma pozīcijās.⁵⁵

Latviešu teātru darbinieki un literāti savukārt palīdzējuši veidot latviešu lugu uzvedumus uz krievu teātru skatuvēm.⁵⁶ Skatuves mākslinieku radošā sa-

darbība sekmēja latviešu dzīves specifikas pilnīgāku atainošanu uz krievu skatuvēm, un arī otrādi.

Ar krievu speciālistu palīdzību tika radīta Padomju Latvijas kinomāksla — jauna mākslas nozare republikā. Latvijas kinostudija saņēma kvalificētus operatorus un režisorus, kas beiguši Vissavienības Valsts kinematogrāfijas institūtu un Ļeņingradas Kinorežisoru institūtu. Pirmās latviešu mākslas filmas («Dēli», «Mājup ar uzvaru», «Rainis», «Uz jauno krastu») tika uzņemtas ar Maskavas un Ļeņingradas kinostudiju vadošo speciālistu palīdzību, izmantojot minēto studiju paviljonus un tehniku. Vienam no pirmajiem mūsu kinematogrāfijas kadru audzinātājiem PSRS Tautas māksliniekam A. Ivanovam piešķirts arī Latvijas PSR Nopelniem bagātā mākslas darbinieka goda nosaukums.

Latvijas skatuves mākslinieki savukārt piedalījies krievu kino filmu uzņemšanā. J. Jurovskis atveidojis uz ekrāna krievu aviācijas tēvu Žukovski filmā «Žukovskis», V. Līni, J. Osi skatām filmā «Vēstures mācība», B. Indriksoni — «Bez vēsts pazudušie», «Stāvie kāpieni», H. Liepiņu — «Zelta ešelons», E. Radziņu — «Hamlets», G. Cilinski — «Garā stiprie» utt. Plašu popularitāti ieguvusi V. Artmane, E. Pāvuls un Dz. Ritenberga, kura filmējusies daudzās centrālo kinostudiju filmās, bet par piedalīšanos Maskavas Gorkija kinostudijas filmā «Malva» saņēmusi apbalvojumu XVIII Starptautiskajā festivālā Venēcijā.

Notiek arī tēlotājas un lietišķās mākslas meistarību sadarbība.⁵⁷

Bez iepriekš minētajām krievu un latviešu profesionālās mākslas un literatūras ārējo sakaru formām pastāv to mijiedarbība arī pašā republikā. Tautas rakstnieks V. Lācis 1955. g. dekādes atklāšanas dienā Maskavā norādīja: «Ar grieku varam liecināt, ka pēdējā laikā latviešu mākslinieki un rakstnieki ne vien saņem aizvien vairāk radošas palīdzības no brāļu republiku kultūras darbiniekiem biedrisku padomu un citādas sadarbības ceļā, bet ka mūsu republikas mākslas un literatūras dzīvē ar katru gadu organiskāk iekļaujas arī Latvijā strādājošie krievu un citu padomju tautu literāti un mākslinieki, smeldami vielu saviem darbiem no mūsu republikas darbaļaužu dzīves un risinādami problēmas, kas mums aktuālas.»⁵⁸

Latvijā pastāvīgi strādā samērā liela krievu tautības literātu un mākslinieku grupa, kuru darbi ietilpst kopīgajā Padomju Latvijas kultūras sniegumu klāstā. Tajos galvenokārt atspoguļota republikas dzīve un vēsture. Latvijas PSR Rakstnieku savienībā pastāv

⁵³ 1940. gadu beigās Maskavas Dailes teātra režisori V. Toporkovs, N. Gorčakovs un B. Veršilovs uzveda Rīgā Gogoļa «Mīrušās dvēseles», Gribojedova «Gudra cilvēka nelaimi» un A. Ostrovska «Vilkus un avis» («Советское искусство», 1950. g. 20. jūl.), bet Maskavas Lielā teātra darbinieki piedalījās vairāku krievu klasisko operu izrāžu veidošanā Rīgas Operas un baleta teātrī («Правда», 1951. g. 28. maijā). Krievu dramaturģu lugu uzvedumus Latvijas teātros vairākkārt palīdzēja veidot KPFSR Tautas māksliniece S. Birmane («Literatūra un Māksla», 1959. g. 18. apr.; «Māksla», 1963., 4.). 1964./65. g. sezonā LPSR Jaunatnes teātra izrādi konsultēja PSRS Tautas mākslinieks N. Akimovs. D. Sostakoviča balets «Jaunkundze un huligāns» 1965. g. uzvests Rīgā ar Ļeņingradas baletmeistara K. Bojarska līdzdalību («Rīgas Balss», 1965. g. 12. martā). 1962. g. savas lugas inscenējumu Drāmas teātrī konsultēja dramaturģis A. Arbutovs («Padomju Jaunatne», 1962. g. 14. dec.).

⁵⁴ «Сіпа», 1945. g. 1. jūnijā.

⁵⁵ «Советское искусство», 1946. g. 15. martā; «Вечерняя Москва», 1951. g. 23. aug.

⁵⁶ Tā, piem., pirmo Raiņa «Pūt, vējiņi!» uzvedumu krievu valodā Maskavas Drāmas teātri palīdzēja izveidot latviešu rakstnieks J. Vanags un aktrise L. Bērziņa («Советское искусство», 1950. g. 4. febr.). V. Lācis konsultēja «Vētras» uzvedumu 1950. g. Centrālajā transporta teātrī («Гудок», 1951. g. 14. martā), horeogrāfe A. Priede tai pašā teātrī konsultēja deju uzvedumus V. Lāča romāna «Uz jauno krastu» inscenējumā. Maskavas Majakovska teātris inscenēja Raiņa «Zelta zirgu» ar Latv. PSR ZA Valodas un literatūras institūta konsultāciju palīdzību. Dekorācijas uzvedumam zīmēja latviešu mākslinieks Ģ. Vilks, tika izmantota A. Zilinska mūzika («Советская Латвия», 1962. g. 14. dec.).

⁵⁷ Latviešu mākslinieki palīdzējuši izveidot Maskavas universitātes, augstceltņu, metrostaciju u. c. celtnu dekoratīvos elementus. Latviešu vitražistu un metālkalēju darbi rotā Vissavienības tautsaimniecības izstādes paviljonus, augstceltni Sacelšanās laukumā, metrostaciju «Novoslobodskaja», Arlietu ministrijas ēku Smoļenskas laukumā, Ļeņingradas metrostācijas «Narvskaja», «Tehnoloģiskā», «Vladimirskaja». 1958. g. atklāja Maskavas metro Rīgas staciju, kuras projekta autori ir arhitekti V. Apsītis un A. Reinfelds, mākslinieks Ģ. Vilks. Rīgas metālkalēji H. Risins, D. Bodnieks un R. Krasts pēc Ļeņingradas mākslinieka prof. A. Miļņikova skicēm darinājuši dekoratīvu metāla priekškaru ar V. I. Ļeņina bareljefu Kongresu pils skatuvei un metālā kaltas dekoratīvās kolonas. Rostovā pie Donas kinoteātrī «Rodina» uzstādīts LPSR Mākslas fonda kombināta «Māksla» vitražistu darbs «Dzimtene».

⁵⁸ «Сіпа», 1955. g. 14. dec.

īpaša krievu autoru sekcija. 1966. g. tajā bija 20 biedru. Bez tam sekcijā darbojās gandrīz 30 cilvēku liels aktīvs (autori, kas raksta par kara tematiku avīzei «Za rodinu», un Daugavpils literārā apvienība). Starp republikas krievu autoriem ir tādi rakstnieki kā M. Zadornovs, kuram par romāniem «Māmuļa Amūra», «Tālais novads» un «Pie okeāna» piešķirta Valsts prēmija. Arī vairāku citu krievu rakstnieku un dzejnieku vārdi (piem., L. Prozorovskis, V. Zolotovs, V. Ustinova, J. Ratners, M. Krasavicka, V. Alatircevs, L. Romaņenko, B. Kuņajevs u. c.) plaši pazīstami padomju lasītājiem.

No 1963. līdz 1964. g. vien iznākušas 12 republikas krievu autoru grāmatas. Sekcija no 1948. līdz 1960. g. izdeva literatūras almanahu «Sovetskaja Latvija», kurā iepazīstināja republikas iedzīvotājus gan ar vietējo krievu literātu darbiem, gan ar latviešu rakstnieku jaunākajiem sacerējumiem tulkojumā.

Krievu un latviešu sekciju darbs norit visciešākajā sadarbībā. Tiek praktizētas sekciju kopīgas sēdes, savstarpēja piedalīšanās darbu apspriešanā utt. Krievu rakstnieki un dzejnieki piedalās republikas dzīvē: raksta presē, izbrauc uz republikas lauku rajoniem un tiekas ar lasītājiem, lasa lekcijas tautas universitātēs utt. Tas palīdz veiksmīgāk un plašāk risināt republikas tematiku.

Kopš XIX gs. beigām Rīgā darbojas Krievu drāmas teātris, kas popularizē krievu dramaturģiju arī latviešu iedzīvotāju vidū. Bez tam krievu aktieri darbojas LPSR Akadēmiskajā operas un baleta teātrī, Muzikālās komēdijas, Daugavpils, Jaunatnes un Leļļu teātrī. Republikā strādā atsevišķi krievu mākslinieki.⁵⁹

Padomju Savienībā ir dzimušas un par tradīciju kļuvušas arī gluži jaunas nacionālo kultūru sakaru formas.

Sevišķi plašu vērienu iemantojušas republiku literatūras un mākslas dekādes Maskavā, kuru laikā literāti un mākslinieki demonstrē savu labāko sniegumu plašai sabiedrībai.

Pirmajai latviešu mākslas dekādei Maskavā vajadzēja notikt 1941. g. vasarā. Gatavošanās dekādei izraisīja lielu republikas mākslas darbinieku aktivitāti, un tā noritēja krievu kultūras darbinieku vadībā. Rīgā ieradās Maskavas mākslinieku brigāde, kuras uzdevums bija, izmantojot agrāk gūto pieredzi, konsultēt latviešu dekādes dalībniekus.⁶⁰ Uz Maskavu

⁵⁹ Republikas ievērojamāko baleta mākslinieku vidū strādā leņingradieši N. Gavrilovs, M. Sizova, M. Švecova un I. Koškins, kā arī maskavieši V. Cukanovs, V. Bļinovs un P. Ziedīņa. Visi viņi darbojas arī par pedagogiem horeogrāfijas skolā. Vairāki republikas krievu tautības gleznotāji un tēlnieki ieguvuši izglītību savā dzimtenē, piem., A. Kuzmenko, V. Kovaļovs, citi beiguši Latvijas Mākslas akadēmiju — LPSR Nopelniem bagātais mākslas darbinieks M. Korņeckis, Mākslas akadēmijas glezniecības katedras vadītājs V. Kozins, gleznotāji A. Fjodorovs, V. Karkunovs, V. Avdriņenko, D. Paņičevs u. c. Strādādami Latvijā, viņi savos darbos atspoguļo republikas dzīvi. Piem., gleznotājs un ilustrators V. Toropins (1924.—1960.) devis tipiski latviskas skolas darbus.

⁶⁰ Brigādē ietilpa ievērojami mākslas darbinieki: V. Mesheļeli, vēlākais Maskavas Dailes teātra direktors, režisors un aktieris N. Ohlopkovs, dirigents A. Hauks un baletmeistars A. Jermolajevs. Viņi iepazīnās ar latviešu kultūru un palīdzēja izvēlēties tādu dekādes repertuāru, kas vislabāk raksturotu latviešu mākslu. Drāmas teātris iestudēja R. Blaumaņa «Skroderdienas Silmačos», Operas teātris — J. Mediņa «Uguni

izbrauca republikas mākslas darbinieki, lai iepazītos ar padomju mākslu. Taču gatavošanos dekādei pārtrauca karš. Pirmā latviešu literatūras dekāde notika Maskavā tikai 1948. g. decembrī. Tās gatavošanai bija mobilizēti visi republikas literātu kadri, izdevniecības un citas kultūras iestādes. Dekādes laikā Maskavā notika 7 latviešu padomju rakstnieku darbiem veltīti vakari, kuros piedalījās daudzi tūkstoši maskaviešu (Maskavas Valsts universitātes klubā, Sabiedrisko zinātņu akadēmijā u. c.). Dekādes atklāšanas koncertos un noslēguma svinībās kopā ar Maskavas mākslas meistariem piedalījās 27 latviešu dzejnieki un rakstnieki, 6 solisti un Latvijas Valsts koris.⁶¹ Rakstnieku savienībā apsprieda latviešu autoru darbus, piedaloties Maskavas un republikas rakstniekiem un kritiķiem.⁶² Par dekādes norisi centrālā prese un radiofons informēja ne tikai visu Padomju Savienību, bet arī ārzemes.

1955. g. Maskavā notika otra, vēl plašāka latviešu literatūras un mākslas dekāde. Uz dekādi no republikas devās vairāk nekā 1800 cilvēku — rakstnieki, mākslinieki, teātru, muzikālie un pašdarbības kolektīvi.⁶³ Latviešu rakstnieku un mākslinieku daiļradei bija veltīti Maskavas radioraidījumi un raksti presē, 24 kinoteātros un 4 kultūras namos rādīja filmu «Salna pavasarī». Pirmajā dekādes nedēļā filmu noskatījās vairāk nekā 700 000 galvaspilsētas skatītāju. Bija noorganizēta arī skatītāju tikšanās ar filmas dalībniekiem.⁶⁴ Ārpus oficiālās dekādes programmas tika sarīkoti daudzi vakari un tikšanās ar Maskavas iedzīvotājiem.⁶⁵ Dekādi noskatījās plašas Maskavas un tās apkārtnes iedzīvotāju masas, piemēram, tikai vienā dienā — 18. decembrī — notika 20 dekādes sarīkojumu un 6 latviešu teātru izrādes.

Dekādes vērtējamas kā padomju nāciju kultūras vērtību apmaiņas efektīva forma. Tās ievērojami sekmeja atsevišķu nāciju, tai skaitā latviešu, kultūras

un nakti», A. Kalniņa «Baņutu» un J. Kalniņa «Uguni». Dekādei gatavoja arī pašdarbības kolektīvu priekšnesumus un tēlotājas mākslas izstādi.

⁶¹ «Литературная газета», 1948. g. 22. dec.

⁶² «Литература un Māksla», 1948. g. 26. dec.

⁶³ Dekādē piedalījās Drāmas, Dailes un Operas un baleta teātris. Mūzikas mākslu pārstāvēja Valsts koris, Radio simfoniskais orķestris un stīgu kvartets, Filharmonijas tautas dziesmu un deju ansamblis, kā arī 24 solisti (LPSR Kult. min. arhīvs, 5. f., 2. apr., 158. l., 31. lp.). Piedalījās arī vairāki pašdarbības kolektīvi: LRAP Kultūras nama koris un deju ansamblis, Bārtas, Nīcas un Preiļu etnogrāfiskie ansambļi, Cēsu rajona kolhozu «Sarkanais Oktobris» un «Zelta druva» apvienotais koris, Talsu raj. kultūras nama deju kolektīvs, tāpat divi bērnu ansambļi — Rīgas horeogrāfijas skolas grupa un E. Dārziņa mūzikas skolas bērnu orķestris (LPSR Kult. min. arhīvs, 5. f., 2. apr., 38. l., 18. lp.).

⁶⁴ «Литература un Māksla», 1955. g. 25. dec.

⁶⁵ Piem., 13. XII — ar Maskavas bibliotekāriem, 16. XII — Padomju Armijas namā un 32. bibliotēkā, 17. XII — Iekšlietu ministrijas un autorūpniecības klubos, 18. XII — universitātes klubā, Lodiņu gultņu rūpnīcā, Krasnogorskas rajona kultūras namā, Dzeržinska ciema klubā, 19. XII — Kolomnas rūpnīcā, 22. XII — rūpnīcā «Krasnij proletarij», 23. XII — rūpnīcās «Serp i molot», «Trjohgornaja manufaktura» u. c. Interesanta konference par V. Lāča darbiem notika Kolomnas lokomotīvu būves rūpnīcas klubā, kur ieradās arī pats autors. Ievadā K. Krauliņš iepazīstināja klausītājus ar rakstnieka daiļradi. Sekojoja rūpnīcas strādnieku un Kolomnas pedagoģiskā institūta studentu rosīgas pārrunas ar pašu rakstnieku. Konferences telpās pārdeva arī latviešu rakstnieku darbu tulkojumus («Cīņa», 1955. g. 20. dec.).

vērtību ievadišanu visas Padomju Savienības kultūras dzīvē. Ar preses, radio un televīzijas palīdzību tās iepazīstināja ar latviešu mākslinieku sasniegumiem ne tikai maskaviešus, bet visu savienoto republiku daudzās nācijās.

Jauna tradīcija ir republiku savstarpējās literatūras nedēļas. Krievu literatūras nedēļa Latvijā notika jau 1946. g. decembrī. Tās uzdevums bija iepazīstināt republikas iedzīvotājus ar krievu literatūru. Rīgā tika sarīkoti septiņi atsevišķiem krievu klasiķiem un padomju rakstniekiem veltīti vakari. Krievu literatūras nedēļas sarīkojumi notika arī Liepājā, Daugavpilī un Rēzeknē.

50. gadu beigās literatūras nedēļas kļuva par regulāru Padomju Savienības republiku nacionālo kultūru sakaru formu. 1960. g. Latvijā notika baltkrievu kultūras nedēļa (paplašināta līdz dekādei). Baltkrievu rakstnieki tikās ar apm. 11 000 republikas darbaļaudīm (tiem pievienojami radioklausītāji, televīzijas un kino skatītāji),⁶⁶ apskatīja 19 Latvijas pilsētas un strādnieku ciematus.⁶⁷

1961. g. republikā tika organizēta krievu literatūras nedēļa, uz kuru ieradās 20 krievu rakstnieku. Latviešu kultūras darbinieku pavadībā viņi apciemoja daudzās republikas pilsētas (Liepāju, Kuldīgu, Pāvilostu, Daugavpili, Alūksni, Krustpili, Cēsis). Notika apm. 30 sarīkojumu, kuros krievu rakstnieki tikās ar 13 000 republikas iedzīvotāju — kultūras namos, klubos, rūpnīcās un kolhozos, skolās un pionieru nometnēs. Sarīkojumi parasti beidzās ar pašdarbības koncertiem, kuros viesi iepazinās ar latviešu tautas dziesmām un dejām.⁶⁸ Literatūras nedēļas nozīmi pastiprināja plašs iepriekšējs sagatavošanas darbs republikā. Presē tika publicēti raksti par krievu literatūru un mākslu, krievu rakstnieku stāsti un dzejoļi un sistemātiski ziņojumi par nedēļas norisi. Radio par šo pasākumu organizēja 22 pārraides. Vairākkārt sarīkojumus pārraidīja arī pa televīziju.⁶⁹ Latvijas Valsts izdevniecība veltīja literatūras nedēļai krievu autoru dzejoļu krājumu. Valsts latviešu un krievu tēlotājas mākslas muzejā tika sarīkota KPFSR grafikas un grāmatu ilustrāciju izstāde, kurā bija eksponēts apm. 300 ilustrāciju un tikpat daudz krievu padomju rakstnieku grāmatu, ko krievu un latviešu valodā laidusi klajā LVI. Literatūras nedēļas laikā krievu rakstnieki iepazinās ar latviešu tautas dzīvi un darbu, iegūdami daudz jaunu ierosmju. Latvijas iedzīvotāji savukārt labāk iepazinās ar krievu literatūras jaunajiem sasniegumiem. Nodibinājās ciešāki personīgie kontakti starp abu republiku rakstniekiem.⁷⁰

1. att. Krievu rakstnieku sagaidīšana Pāvilostā zvejnieku arteli «Dzintarjūra» Krievu literatūras nedēļas laikā 1961. gadā.

Рис. 1. Встреча русских писателей в Павлосте рыбаками артели «Дзинтариюра» во время Недели русской литературы в 1961 г.

2. att. Krievu un latviešu rakstnieku grupa pie «Dzintarjūras» zvejniekiem Krievu literatūras nedēļas laikā 1961. gadā.

Рис. 2. Группа русских и латышских писателей в гостях у рыбаков артели «Дзинтариюра» во время Недели русской литературы в 1961 г.

⁶⁶ «Cīņa», 1960. g. 2. okt.

⁶⁷ «Cīņa», 1960. g. 13. sept.

⁶⁸ Alūksnē koncerts izvērtās par spilgtu tautu draudzības demonstrāciju. Tajā piedalījās Alūksnes Skolotāju nama koris, Pleskavas apgabala pašdarbnieki un igauņu vīru koris («Literatūra un Māksla», 1961. g. 17. jūn.).

⁶⁹ «Literatūra un Māksla», 1961. g. 17. jūn.

⁷⁰ Literatūras nedēļas noslēguma apspriedē LPSR Rakstnieku savienībā V. Ardamatskis novērtēja pasākumu ar šādiem vārdiem: «Tas ir sākums lieliem uzdevumiem. Ne tikai krievu literatūras propaganda, bet saruna ar lasītāju, cilvēka dvēseli par tiem principiem, kas vieno un iedvesmo mūsu tautu saimi, — tāda ir šī darba dziļākā jēga.» K. Finns: «Man radās vēlēšanās atbraukt uz Latviju vēl, lai varbūt gūtu vielu jauniem darbiem.» V. Bokovs: «Esmu jau tulkojis vairākus O. Vācieša dzejoļus, tagad gribas turpināt tulkošanas darbu, ieliekot tajā visus dvēseles spēkus» («Literatūra un Māksla», 1961. g. 17. jūn.).

Pēc LĻKJS CK ierosinājuma 1963. g. februārā beigās noorganizēja krievu literatūras un mākslas nedēļu republikas mācību iestādēs. Tās uzdevums bija veicināt skolēnu dziļāku iepazīšanos ar krievu kultūru. Sagatavošanas darbus skolas sāka jau mācību gada sākumā: iekārtoja krievu gleznotāju reprodukciju izstādes, t. s. «mazās Tretjakova galerijas», rīkoja krievu literatūrai un mākslai veltītus konkursus, lasītāju konferences, literatūras viktorīnas, pašdarbības koncertus utt. Uz krievu kultūras nedēļu republikā bija ieradušies daudzi pazīstami krievu literatūras un mākslas pārstāvji un pašdarbības kolektīvi, kuri daudzajos sarīkojumos tikās ar latviešu jaunatni.

3. att. Valsts prēmijas laureāts M. Anikušins Krievu literatūras un mākslas nedēļas dienās 1963. gada februārī iepazīstina republikas jaunatni ar krievu gleznotāju un grafiķu darbiem.

Рис. 3. Лауреат Госуд. премии М. Аникушин во время Недели русской литературы и искусства в 1963 г. знакомит молодежь республики с картинами русских художников.

4. att. Kinoaktrise T. Samoilova viesos pie Rīgas skatītājiem Krievu literatūras un mākslas nedēļas dienās 1963. gada februārī.

Рис. 4. Артистка кино Т. Самойлова в гостях у рижских зрителей во время Недели русской литературы и искусства в феврале 1963 г.

Rīgā vien jauniešiem bija 69 tikšanās ar viesiem. Tajās piedalījās vairāk nekā 45 000 skolu audzēkņu. Pavisam republikas mācību iestādēs notika 127 tikšanās, kurās piedalījās apm. 95 000 skolēnu un studentu.⁷¹ Katra kultūras nedēļas diena bija veltīta atsevišķam mākslas paveidam: kino diena, tēlotājas mākslas diena, literatūras diena, dziesmu un deju diena, teātra diena. Divas dienas bija veltītas tema-

tam «Lielais krievu cilvēks» un «Vai krievu tauta karu grib?».⁷²

1963. g. sarīkoja latviešu literatūras dienas Krievijā, kas ilga 2 nedēļas. Šoreiz literatūras dienas noritēja nevis Maskavā, bet gan Sibīrijas un Urālu pilsētās. Turp devās 17 cilvēku liela latviešu rakstnieku un dzejnieku grupa. Maskavas rakstnieku padarbībā tie viesojās Novosibirskā, Ulanudē, Permā, Sverdlovskā un Narofominskā, tikās ar rūpnieku strādniekiem, apmeklēja kolhozus un elektrostacijas, Baikāla ezera zvejniekus. Ik dienas notika 3—4 sarīkojumi. Brauciena laikā latviešu rakstnieki iepazīnās ar Krievzemes tautu un tās darbu un savukārt iepazīstināja to ar latviešu literatūru. Novērtējot pasākuma nozīmi, V. Bērce rakstīja: «... mums, diezgan palielajai Padomju Latvijas rakstnieku grupai, atklājās Sibīrija un Urāli, acu priekšā pavērās šīs varenās zemes ar to ļaudīm. Tam visam, no ceļojuma atvestam, jānāk par labu latviešu literatūrai, lielajai mūsu zemes tautu draudzībai. Par redzēto, par visu, kas kļuvis mums tuvs, katrs stāstīs saviem vārdiem.»⁷³

Tikpat lielu nozīmi padomju nacionālo kultūru mijiedarbībā ieguvuši dažādi **starprepubliku teātra, mūzikas un kino mākslas festivāli**, kuri sevišķi iecienīti pēdējos gados. Festivālus organizē tematiski par godu zināmiem notikumiem. Festivāla pirmais posms notiek republikās. Otrajā posmā tiek salīdzināts republiku festivāla dalībnieku labākais sniegums un atzīmēti viņu panākumi.

No 1956. līdz 1959. g. notika četri teātru festivāli, t. s. «Baltijas pavasari», kuros piedalījās Baltijas republiku, bet ar 1957. g. arī Baltkrievijas teātri. Festivālu norisē un izrāžu vērtēšanā piedalījās speciālisti un viesi no Maskavas un citām republikām. Festivāliem «Baltijas pavasaris» bija nozīme ne vien sakaru nostiprināšanā starp republikām skatuves mākslas jomā, bet tie ietekmēja arī padomju nāciju kultūras sakaru formu izveidi: Baltijas republiku ierosmē teātru «pavasarus» turpmākajos gados rīkoja arī citas republikas. 1957. g. par pavasariem nosauktas teātru skates notika Maskavā, Aizkaukāzā, Urālos, Pievolgas apgabalos un Kazahijā, 1958. g. — Ukrainā, Tālajos Austrumos un Krasnojarskā. Tajos piedalījās gandrīz 150 teātru.⁷⁴

Līdzīgs raksturs un nozīme ir Baltijas republiku un Baltkrievijas kinofestivāliem — «Kino pavasariem», kuros sāka 1959. g., un sešu pilsētu (Maskavas, Ļeņingradas, Minskas, Viļņas, Rīgas un Tallinas) jauno mākslinieku Deju svētkiem. Tāpat republikas mākslinieku jaunā paaudze cieši saskaras ar citu republiku, tai skaitā krievu, kultūru, gatavojoties Vispasaules jaunatnes festivāliem. Festivālu nozīmi kultūras sakaru nostiprināšanā starp padomju republikām palielina plašas sabiedrības iesaistīšana festi-

⁷² «Literatūra un Māksla», 1963. g. 9. febr.

⁷³ «Cīņa», 1963. g. 3. okt.

⁷⁴ «Teātris un dzīve», II, 46. lpp. Savukārt festivāla norisē izveidojās īpašas tradīcijas: pirms izrādes teātri, kurš tai vakarā piedalījās sacensībā, biedriski apsveica citu teātru kolektīvi; pēc izrādes teātrim un labākajiem lomu izpildītājiem pasniedza goda rakstus. Uzvarētāji saņēma ceļojošo sudraba balvu, kurā tika iegravēti katra «Pavasara» uzvarētāju nosaukumi. Labākos uzvedumus PSRS Kultūras ministrija iekļāva sezonas plānā viesizrādēm Maskavā. Par izcilām individuālām veiksēm tika izsniegti laureātu diplomu, goda zīmes un prēmijas.

⁷¹ «Cīņa», 1963. g. 3. martā.

vālu dalībnieku snieguma vērtējumā, uzaicinot komisijās rūpnīcu un iestāžu, sabiedrisko organizāciju, preses un radio pārstāvjus.⁷⁵ Festivāla gaitu plaši komentē prese, radio un televīzija.

Plašu vērīenu un jaunu saturu Padomju Savienībā ieguvuši dažādi **starprepubliku mākslinieku konkursi**, mākslinieku draudzīgās radošās tikšanās — sacensības, kurās norit nacionālās mākslinieciskās pieredzes apmaiņa.

Latvijā par tradīciju kļuvuši citu tautu, tai skaitā krievu, kultūras darbiniekiem veltīti vakari un sarīkojumi. Krievijas pilsētās savukārt organizē latviešu literatūrai un mākslai veltītus vakarus.⁷⁶

Starp daudzajām nacionālo kultūru sakaru formām, kuras izveidojušās Padomju Savienībā, ir arī šāda: ik reizi, kad literāti vai mākslinieki viesojas citā republikā, viņi tiekas ar tās iedzīvotājiem ne vien izrādēs, bet arī rūpnīcu ceļos, strādnieku klubos, skolās u. c. Tas tuvina viesu nacionālo mākslu republikas iedzīvotāju masām, veicina mākslinieku ciešāku saskari ar otras republikas ļaudīm.⁷⁷

Viesizrādes vai koncertus sarīko pat atsevišķam uzņēmumam vai kolhozam. Raksturīgs šāda veida sarīkojums bija Maskavas Lielā teātra mākslinieku koncerts Dobeles rajona lauksaimniecības pirmrindniekiem Operas un baleta teātra telpās 1960. g. februārī. Uz šo koncertu Rīgā ar speciālvilcienu un automašīnām ieradās apm. 1200 cilvēku no 40 kolhoziem un padomju saimniecībām.⁷⁸

⁷⁵ LPSR Kult. min. arhīvs, 5. f., 2. apr., 34. l., 4. lp.

⁷⁶ Latviešu literatūras vakari krievu pilsētās notika jau Tēvijas kara gados. Tā 1942. g. sākumā Kirovā sarīkotajā latviešu rakstnieku vakarā tika sniegts pārskats par latviešu literatūras attīstību un latviešu autori iepazīstināja klausītājus ar saviem darbiem («Cīņa» liter. pielik., 1943., 2.). 1942. g. maijā latviešu literatūras vakars notika Maskavā («Cīņa» liter. pielik., 1943., 5.). Oktobrī Maskavas P. Čaikovska konservatorijas zālē tika sarīkots plašs Baltijas tautu literāri muzikāls vakars («Cīņa», 1942. g. 22. oktobri). Pēckara gados latviešu rakstnieku un mākslinieku jaunrades vakarus organizē sistemātiski. Sevišķi saturīgs bija Latvijas PSR kultūras vakars 1959. g. 20. janvārī Centrālajā mākslas darbinieku namā. Latviešu mākslinieki sniedza plašu koncertu. Vienlaikus bija atvērta latviešu lietišķās mākslas izstāde («Rīgas Balss», 1959. g. 21. janv.). Latviešu kultūras vakarus rīko arī dažādas organizācijas. Tā, piem., sistemātiski republiku mākslas meistarų vakarus organizē Profesionāli tehniskās izglītības galvenās pārvaldes centrālais klubs Maskavā. 1959. g. tur notika latviešu komponista J. Ozoliņa skaņdarbu vakars ar komponista piedalīšanos («Rīgas Balss», 1959. g. 23. dec.). Ik mēnesi pēc lasītāju pieprasījuma republiku literatūras vakarus organizē Maskavas 100. grāmatnīca. Pirmais vakars bija veltīts latviešu rakstnieku daiļradei («Literatūra un Māksla», 1960. g. 6. febr.).

⁷⁷ Piem., minamas tās tikšanās, kuras Rīgā sarīkoja Maskavas Padomes teātra kolektīvs 1961. g. Teātris sniedza republikā 64 izrādes, kuras noskatījās 70 000 cilvēku. Bez tam teātra aktieri viesojās klubā «Draudzība», kur tikās ar pilsētas jauniešiem, Hidrometeoroloģisko aparātu rūpnīcā, rūpnīcā VEF, Popova radorūpnīcā, uz zvejas bāzes kuģiem, tikās ar medicīnas darbiniekiem un Padomju Armijas karavīriem («Padomju Jaunatne», 1961. g. 2. aug.; «Rīgas Balss», 1961. g. 16. aug.). Tikšanās ar citu republiku darbaļaudīm viesizrāžu laikā rīko arī Latvijas teātri. LPSR Muzikālās komēdijas teātra kolektīvs viesizrāžu laikā 1958. g. Sverdlovskā tikās ar divu rūpnīcu strādniekiem un garnizona karavīriem, Permā — ar divu rūpnīcu un Kamas HES darbaļaudīm, kā arī ar karavīriem (LPSR Kult. min. arhīvs, 5. f., 2. apr., 25. l., 40. lp.). LPSR Krievu drāmas teātra kolektīvs 1958. g. viesizrāžu laikā Ļeņingradā un Murmanskā viesojās 18 rūpnīcās u. c. objektos (LPSR Kult. min. arhīvs, 5. f., 2. apr., 25. l., 45. lp.).

⁷⁸ «Cīņa», 1960. g. 26. febr.

5. att. Maskavas Mazā teātra aktieru sagaidīšana Rīgas stacijā 1965. gada 28. jūlijā.

Рис. 5. Встреча артистов Московского Малого театра на рижском вокзале 28 июля 1965 г.

6. att. Maskavas Mazā teātra aktieri uzstājas PSRS Jūras flotes ministrijas Kuģu remonta rūpnīcas ceļā 1965. gadā.

Рис. 6. Артисты Московского Малого театра выступают в цехе Судоремонтного завода Министерства морского флота СССР в 1965 г.

Vērtējot latviešu un krievu kultūras sakaru formu attīstību profesionālās mākslas un literatūras jomā sociālisma un komunisma celtniecības laikmetā, atzīmējams, pirmkārt, jau agrāk pazīstamo formu (tulkojumu, viesizrāžu utt.) jo plašais vērīens. Otrkārt, izveidojušās un par tradīcijām kļuvušas daudzas jaunas formas (dekādes, kultūras nedēļas, festivāli utt.). Pēckara gados, kad veidojās sociālistiskā kultūra, latviešu un krievu nacionālo kultūru saskare notika, iepazīstinot galvenokārt latviešu tautu ar krievu padomju kultūras sasniegumiem. Pēc tam kad Latvijā bija izaugusi sava sociālistiskā literatūra un māksla, sakari kļuva spilgti izteikti abpusēji.

Profesionālajā jomā plaši attīstītie kultūras sakari

ievērojami sekmēja latviešu sociālistiskās kultūras izveidi. Latviešu un krievu padomju kultūru savstarpējā iepazīšana bagātināja abas nacionālās kultūras. Pastāvot politiskiem un ekonomiskiem priekšnoteikumiem, kā arī pieaugot iedzīvotāju jauktam nacionālajam sastāvam, attīstītie profesionālās mākslas un literatūras sakari vēl vairāk sekmēja izmaiņas republikas iedzīvotāju kultūras dzīvē: republikas pamatnācijas dzīvē ieplūda citu nāciju, šai gadījumā krievu, kultūras elementi, un otrādi.

LATVIEŠU UN KRIEVU GARIGĀS KULTŪRAS SAKARU IZPAUSME REPUBLIKAS IEDZĪVOTĀJU DZĪVĒ

Viens no rādītājiem, kas liecina par tautas attieksmi pret citu nāciju kultūru, ir mākslinieciskā pašdarbība. Vesela virkne parādību pašdarbības jomā norāda uz latviešu tautas augošu iniciatīvu citu nāciju mākslas apgūvē. Republikas pašdarbības kolektīvu repertuārā ievērojamu vietu ieņem citu padomju tautu daiļdarbi. Gandrīz katrā pašdarbības programmā iekļauj citu tautu dziesmas un dejas. Pēdējā republikāniskajā dramatisko kolektīvu skatē no 98 izrādītajām lugām 45 bija sarakstījuši citu republiku dramaturgi.⁷⁹ Republikā darbojas arī īpaši krievu pašdarbības kolektīvi.⁸⁰ Krievijas Federatīvās republikas pašdarbības kolektīvi savukārt iestudē latviešu autoru darbus un tautas dziesmas.⁸¹

Izvērsās padomju republiku pašdarbnieku sakari: padomju tautas kopīgi piedalās Vissavienības skatēs un olimpiādēs, arvien lielākus panākumus gūst krievu un latviešu pašdarbnieku savstarpējas viesizrādes, radniecīgu iestāžu un uzņēmumu pašdarbnieku kolektīvi nodibina ciešus kontaktus. Tā, piemēram, Latvijas Valsts universitātes kori saista draudzība ar Maskavas un Ļeņingradas studentu pašdarbības kolektīviem, kas sistemātiski sniedz vieskoncertus un viesizrādes.⁸² Regulāra vieskoncertu apmaiņa notiek arī starp VEF Kultūras nama un Ļeņingradas rūpnīcas «Krasnaja zarja» pašdarbniekiem.⁸³ Cieši sakari veidojas starp pierobežas lauku rajonu pašdarbnie-

⁷⁹ E. Melngaila Tautas mākslas nama dati. Tādu pašdarbības kolektīvu repertuāra izvēli sekmē Tautas mākslas nama izdotie repertuāra krājumi pašdarbniekiem. Piem., 1961. g. izdeva krievu deju krājumu, 1962. g. — ansambļu dziesmu repertuāru «Dziesma, celies spārnos!», kurā sakopotas dažādu padomju republiku komponistu 47 dziesmas, krājumu «Mūsu mērķis — komunisms», kurā sakopoti 36 darbi, no tiem 12 krievu autoru, 1964. g. — krājumu «Dūja uz Marsu», kur no 43 darbiem 25 sarakstījuši krievu autori, krājumu «Pašdarbības estrāde», kurā sakopoti 52 krievu autoru darbi, utt.

⁸⁰ Populārākie no tiem — Vietējās rūpniecības pārvaldes kluba krievu tautas instrumentu orķestris un LPSR Centrālā sakaru darbinieku, autotransporta un šoseju strādnieku kluba krievu dziesmu un deju ansamblis.

⁸¹ Piem., ar J. Raiņa lugas «Pūt, vējiņi!» uzvedumu V. I. Ļeņina bibliotēkas dramatiskais kolektīvs Maskavas pašdarbības skatē 1964. g. izcīnīja laureāta nosaukumu («Teatr», 1964, 2).

⁸² Sevišķi draudzīgi noritēja 1962. g. Rīgas studentu kora «Daina» viesošanās Ļeņingradā. Abu pilsētu koru apvienotais koncerts notika Ļeņingradas Elektrotehniskajā institūtā. Abi kori pēc atsevišķiem priekšnesumiem kopīgi nodziedāja krievu tautas dziesmu (diriģents G. Kokars) un E. Dārziņa «Lauztās priedes» (diriģents Ļeņingradietis).

⁸³ «Советская Латвия», 1964. g. 7. febr.

kiem.⁸⁴ Pašdarbības kolektīvu braucieni uz citām republikām liecina par internacionālo kultūras sakaru organisku iekļaušanos latviešu tautas masu kultūras dzīvē un stimulē tautu draudzības jūtu padziļināšanos. To sevišķi nozīmīgu padara fakts, ka pašdarbības kolektīvos piedalās galvenokārt jaunieši.

Citu padomju nāciju kultūras elementu ieaugšanu latviešu tautas kultūras dzīvē jo skaidri atspoguļo nacionālo tautas svinību — Padomju Latvijas Dziesmu un deju svētku norise. To apliecina svētku repertuāra analīze. Jau pirmajos Padomju Latvijas Dziesmu svētkos blakus latviešu komponistu un tautas dziesmām skanēja krievu, ukraiņu u. c. melodijas. 1965. g. Dziesmu svētku repertuārā atrodam 20 citautu un 34 latviešu komponistu dziesmas.⁸⁵ Ja pirmajos Padomju Latvijas Dziesmu svētkos kori citautu dziesmas dziedāja latviešu tulkojumos, tad tagad krievu, ukraiņu, lietuviešu u. c. dziesmas kori izpilda oriģinālvalodās. Dziesmu svētku repertuāru raksturo cieša latviešu un citautu komponistu un dzejnieku sadarbība. Piem., krievu komponists A. Novikovs, kura dziesmas jau bija skanējušas vairākos latviešu Dziesmu svētkos, 1960. g. svētkiem uzrakstīja speciālu veltījumu — dziesmu «Mūžsenais sapnis», bet komponists B. Aleksandrovš latviešu vīru korim apdarināja krievu revolucionāro dziesmu «Klausies». 1965. g. Dziesmu svētkos klausījāmie latviešu komponista M. Zariņa «Dziesmu par Dzimteni» ar krievu dzejnieka S. Mihalkova vārdiem, ko apvienotais koris dziedāja krievu valodā. Tāpat kultūras sakari ar citām padomju nācijām saskatāmi deju kolektīvu repertuārā, kurā iekļautas citautu dejas (no 11 dejām — 4 citautu). Visas citautu dejas kolektīvi izpilda attiecīgā tautas tērpā.⁸⁶

Latviešu Dziesmu svētku pieredzi pārņēma citas tautas. Pēdējos gados pēc Latvijas parauga Dziesmu dienas sarīkotas Krievijas Federācijas pilsētās un apgabalos, Ukrainā un Baltkrievijā.⁸⁷ Tādējādi latviešu tautas tradicionālie Dziesmu svētki padomju apstākļos kļuvi dziļi internacionāli, kļuvi par padomju nāciju kultūras sakaru jaunu formu.

Tautas iniciatīva padomju nāciju kultūras sakaru attīstīšanā izpaužas arī īpašu tautu draudzības pasākumu organizēšanā. Realizējot komunistiskās audzināšanas uzdevumus, tos rīko partijas un komjaunatnes organizācijas kopā ar kultūras un izglītības iestādēm, izmantojot plašu tautas masu līdzdalību un iniciatīvu. Šie pasākumi ievērojami stimulē tautu tuvināšanos, ir iedarbīgi internacionālisma audzināšanas līdzekļi un iemantojuši tautas atsaucību.

Tautu draudzības tēmai veltītie pasākumi pēc formas un satura ir ļoti daudzveidīgi. Klubu darbā ieviesti tematiskie vakari, lekcijas, tautu draudzības karnevāli utt. Tematiskos vakarus bieži apvieno ciklos ar dažādiem nosaukumiem: «Lielajā tautu

⁸⁴ Tādi nodibinājušies starp Krāslavas rajona, Krievijas un Baltkrievijas pierobežas ciemu klubiem («Советская Латвия», 1963. g. 21. martā).

⁸⁵ LPSR Kult. min. dati. Turpretim buržuāziskajā Latvijā 1926. g. visas 43 svētku programmā ietvertās dziesmas bija latviešu autoru (Padomju Latvijas Dziesmu un deju svētki 1965. g. R., 1965., 6. lpp.).

⁸⁶ Padomju Latvijas Dziesmu un deju svētki 1965. g., 6. lpp.

⁸⁷ Turpat.

saimē — mūsu diženums», «Lielās draudzības zvaigznājs», «Vienotā daudztautu saimē mūsu ceļš uz komunismu ved», «Mums draudzība palīdz kā strādāt, tā dzīvot» u. c.⁸⁸ Bez tam klubos tiek rīkoti īpaši tautu draudzības vakari. Ja rajonam izveidojušies cieši sakari ar kādu kaimiņu republiku, tad organizē tai veltītus vakarus, uz kuriem uzaicina šīs republikas pārstāvjus. Vakara programmā iepazīstina ar brālīgās republikas dzīvi, sasniegumiem ekonomikā un kultūrā, stāsta par palīdzību, ko tā sniegusi mūsu republikai, lai sekmētu komunisma celtniecību. Sarīkojumos ietver dziesmas, dejas, literāru darbu fragmentus utt. Izmanto arī dokumentālas filmas, iekārto izstādes, rīko tikšanās ar citu tautu pārstāvjiem, organizē viktorīnas un konkursus par brālīgās tautas ekonomiku, kultūru un vēsturi.⁸⁹

Pēdējos gados masveidīgi kļuvuši tautu draudzības svētki lauku rajonos. Svētkos piedalās kaimiņu republiku delegācijas un mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi. Tiek rezumēti kaimiņu republiku rajonu sociālistiskās sacensības rezultāti. Noslēgumā notiek pašdarbības kolektīvu koncerti.⁹⁰

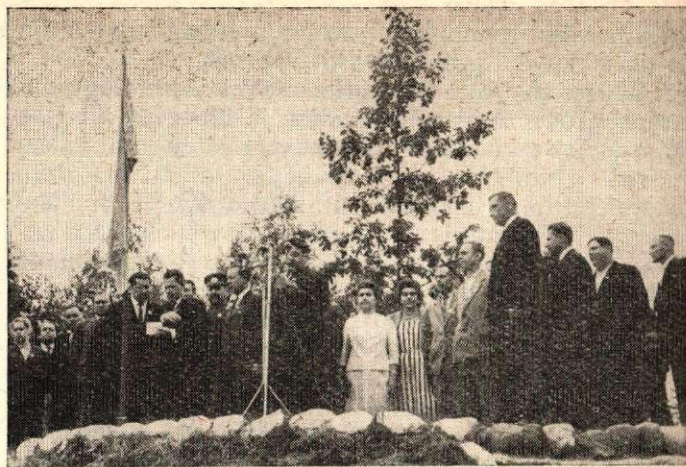
Ik pavasari tautu draudzības svētki tiek rīkoti t. s. Draudzības kurgānā, kur saskaras triju republiku — Latvijas, Krievijas un Baltkrievijas robežas. Svētkos godina pirmrindniekus, uzstājas pašdarbnieki, kopīgi dejo un dzied. Par tautu draudzības svētkiem izvēršas arī triju republiku partizāņu salidojumi Draudzības kurgānā ik gadu jūlijā, kuros aktīvi piedalās plašas republiku darbaļaužu masas. Latvijas pārstāvji draudzības svētkos viesojas arī citās republikās.⁹¹

⁸⁸ E. Melngaiļa Tautas mākslas nama Metodiskā kabineta izziņa.

⁸⁹ Rīgā tautu draudzībai veltītus vakarus sistemātiski rīko LRAP Kultūras namā. Jau 1960. un 1961. g. notika dažādas tikšanās, apmaiņas koncerti un karnevāli ar devīzi «Stiprināt tautu draudzību». Vakaru cikls ar kopīgu nosaukumu «Plaukstī, brālīgo tautu sadraudzība» bija veltīts septiņgades plāna propagandai, pie kam katrs sarīkojums atspoguļoja vienas savienotās republikas septiņgadi. 1962. g. sākās vakaru cikls ar nosaukumu «Vienotā daudztautu saimē mūsu ceļš uz komunismu ved». Tas ir stāstījums par savienoto republiku attīstības perspektīvām. Otrs cikls saucas «Draudzīgā saimē uz vienu mērķi». Vakaros tiek ar pārstāvjiem no tās republikas, kurai vakars veltīts, izpilda šīs republikas dziesmas un dejas, daudzos gadījumos piedaloties arī citu republiku pašdarbniekiem. Kultūras namā bez tam notiek atsevišķi tematiskie vakari, kas veltīti padomju tautu draudzībai. Piem., 1964. g. 24. janvārī bija Ļeņingradas atbrīvošanai veltīts vakars, kura dalībnieki tikās ar aizstāvēšanas dalībniekiem un apskatīja gleznu, grafikas un daiļliteratūras izstādi. Vakarā piedalījās dzejnieki, komponisti, mākslinieki un kluba pašdarbnieki. 5. augustā Kirova parkā Kultūras nams sarīkoja tematisku vakaru «Plaukstī, Latvija, draudzības saulē!», kurā piedalījās apm. 1000 pilsētas iedzīvotāju. Klubs rīko draudzības vakarus sakarā ar «draudzības vilcieni» ekskursantu viesošanās republikā. Internacionālās audzināšanas pastiprināšanai 1964. g. 5. decembrī Kultūras namā atklāja īpašu Tautu draudzības klubu, kura darbā aktīvi piedalās pilsētas uzņēmumi un iestādes, komjaunieši un Kirova rajona veco komunistu padome (apraksts sastādīts pēc LRAP Kultūras nama materiāliem).

⁹⁰ Apmēram 20 000 dalībnieku 1962. g. vasarā pulcināja latviešu, krievu un lietuviešu Draudzības svētki Tukumā. Kuplā skaitā bija ieradušās arī krievu un lietuviešu delegācijas un pašdarbnieki. Svētkus ievadīja svinīgs dalībnieku gājiens cauri pilsētai. Notika arī pirmrindnieku apbalvošana un koncerts (E. Melngaiļa Tautas mākslas nama Metodiskā kabineta materiāli).

⁹¹ Tautu draudzības svētki notika Puškinskijē Gori pilsētā, atzīmējot A. Puškina 159. dzimšanas dienu. Tajos piedalījās

7. att. Mitiņš Draudzības kurgānā tautu draudzības svētkos 1964. gadā.

Рис. 7. Митинг на Кургане дружбы в день праздника дружбы народов в 1964 г.

8. att. Padomju Savienības maršali I. Bagramjans un A. Jermenko stāda kociņu PSRS Tautu draudzības birzī 1964. gada 12. oktobrī.

Рис. 8. Маршалы Советского Союза И. Баграмян и А. Еременко на закладке Роши дружбы народов СССР 12 октября 1964 г.

*

Padomju nāciju tuvināšanās process un plaši attīstītie profesionālās un pašdarbības mākslas sakari ietekmējuši republikas iedzīvotāju ikdienas kultūras dzīvi un citu tautu kultūras izmantošanas pakāpi. Par citu nāciju kultūras vērtību nozīmi latviešu tautas dzīvē mūsdienās vispārējos vilcienos ieskatu sniedz republikas iedzīvotāju atbildes aptaujās.

mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi no daudzām republikām — no Moldāvijas, Baltkrievijas, Latvijas, Lietuvas, Igaunijas u. c. Latvija uz svētkiem nosūtīja Rīgas kultūras nama «Draudzība» un Alūksnes kultūras nama sieviešu kvartetu un vīru kori. KPFSR tautu draudzības mēneša noslēguma sarīkojumā Pečoras sastapās pārstāvji no Igaunijas, Pleskavas apgabala un Alūksnes rajona (E. Melngaiļa Tautas mākslas nama Metodiskā kabineta materiāli).

Kādu vietu republikas latviešu tautības iedzīvotāju kultūras dzīvē ieņem krievu literatūra?

Vēstures institūta Filozofijas sektora sociologu aptaujas «Tavs ideāls» materiālos ir Liepājas pilsētas tipogrāfijas strādnieku anketas. Uz jautājumu «Jūsu mīlākā grāmata?» 62% atbilžu minēti latviešu rakstnieku darbi, bet 38% atbilžu — krievu. Lielāko atsaucību iemantojis V. Lācis, kurš minēts 34% atbilžu. Viņam seko Ļ. Tolstojs (8%), R. Blaumanis (6%), A. Koptjajeva (6%), Z. Skujiņš (5%), M. Solohovs (5%), M. Gorkijs (4%), A. Upīts (4%), A. Sakse (3%), N. Ostrovskis (3%), D. Zigmonte (3%). Pavisam minēti 20 latviešu un 18 krievu autori. Rīgas rūpnīcas «17. jūnijs» latviešu valodā izpildītajās aptaujas lapās latviešu rakstnieki minēti 61% atbilžu, krievu — 39%. Pavisam minēti 9 latviešu un 12 krievu autori.

Abās iztaujātajās latviešu strādnieku grupās iecienītāki ir latviešu autoru (vairāk nekā 60% atbilžu), it īpaši V. Lāča darbi. Tai pašā laikā atbildes liecina par krievu literatūras visai lielu popularitāti latviešu strādnieku aprindās. Atskaitot tautā sevišķi populāro rakstnieku V. Lāci, pārējie latviešu autori kopsummā minēti pat mazāk nekā krievu autori. Turklāt ir daudz pieminēti krievu autoru vārdi, otrajā aptaujā pat vairāk par latviešu autoru vārdiem.

1964. g. beigās Vissavienības lasītāju neklātienas konferences laikā izdārīja Rīgas bibliotēku lasītāju aptauju. Atšķirībā no Vēstures institūta Filozofijas sektora aptaujas bibliotēku aptauja aptvēra dažādu profesiju cilvēkus ar lielāku interesi par literatūru.⁹² Atbildēs uz jautājumu «Jūsu mīlākais padomju rakstnieks?» latviešu valodā izpildītajās anketās atzīmēts 51% latviešu autoru, 49% — krievu. Visvairāk cienītāju ir V. Lācis (22%). Viņam seko A. Koptjajeva (7%), M. Solohovs (6%), G. Nikolajeva (5%), K. Paustovskis (5%), I. Indrāne (4%), A. Upīts (4%), A. Tolstojs (4%), Z. Skujiņš (4%), D. Zigmonte (4%) un Ž. Grīva (4%). Atbildēs uzrādīti pavisam 14 latviešu un 33 krievu autori (t. i., uz pusi vairāk). Latviešu lasītāju lielo interesi par krievu padomju literatūru apliecina arī atsevišķi ieraksti aptaujas lapās, piem., «Kāpēc daudzas labas grāmatas no krievu valodas netulko latviski?» (39 g. vecs lasītājs ar vid. izglīt.). Laikraksta «Padomju Jau-natne» konkursa «Horizonts» aptaujas lapās, kur atbildēs uz jautājumu «Nosauciet 3—5 grāmatas, kas, pēc Jūsu domām, visspilgtāk raksturo mūsu laikmetu», minēts pat divreiz lielāks krievu nekā latviešu autoru darbu skaits.

Salīdzinot abu pēdējo aptauju datus ar strādnieku aptauju materiāliem, konstatējama vēl plašāka krievu literatūras popularitāte latviešu tautības jaunatnē, kura sevišķi interesējas par literatūru.

Atbildēs uz bibliotēku jautājumu «Jūsu mīlākais literārais varonis?» latviešu valodā izpildītajās anketās visbiežāk minēti V. Lāča darbu varoņi (33%) Oskars Kļava, Aivars Līdums, Jānis Zītaris u. c. Tiem seko atbilstoši autoru popularitātei N. Ostrovska P. Korčagins, I. Indrānes Kristīne, A. Koptjajevas

⁹² Rakstītāju lielākā grupa ir studenti un vidusskolu vecāko klašu skolēni (36%). Lasītāji ar vidējo izglītību izpildījuši 29% anketu, ar pamatskolas — 23%, ar augstāko — 12%.

Ivans Ivanovičs, G. Nikolajevas Bahirevs u. c. Uzrādīti 19 latviešu rakstnieku un 13 krievu rakstnieku tēli.

Uz jautājumu «Jūsu mīlākais padomju dzejnieks?» bibliotēku aptaujas latviešu valodā rakstītajās anketās 69% atbilžu minēti latviešu un 31% atbilžu krievu autori. Biežāk nosaukts O. Vācietis (12%), H. Heislērs (9%), A. Elksne (9%), M. Ķempe (9%), no krievu dzejniekiem — V. Majakovskis (7%), S. Jeseņins (7%) un J. Jevtušenko (6%). Kopskaitā minēti 26 latviešu un 13 krievu dzejnieki. Salīdzinot šīs atbildes ar iepriekš analizētajām atbildēm par prozu, jākonstatē, ka krievu dzeja ir mazāk populāra pat to latviešu lasītāju aprindās, kuri īpaši interesējas par literatūru.

Krievu valodā izpildīto aptaujas lapu analīzes rezultāti ir šādi. Vēstures institūta Filozofijas sektora aptaujā rūpnīcā VEF krievu strādnieku atbildēs uz jautājumu par labāko literāro darbu minēti 25 krievu un tikai viens latviešu rakstnieks (V. Lācis). Rūpnīcā «17. jūnijs» par labākajiem nosaukti 19 krievu un 2 latviešu rakstnieki (V. Lācis un A. Upīts). Arī bibliotēku aptaujā krievu valodā izpildītajās anketās gandrīz visos gadījumos par mīlāko rakstnieku uzdots krievu autors. Anketas 7. jautājums skar tieši attieksmi pret latviešu padomju literatūru: «Kāds no pēdējo gadu latviešu padomju literatūras sacerējumiem atstājis uz Jums visspēcīgāko iespaidu?» Divdesmit astoņās atbildēs norādīti V. Lāča, 10 — Z. Skujiņa, 5 — I. Indrānes un 2 — D. Zigmontes un Ž. Grīvas darbi. Taču ir arī šādi ieraksti: «Bez V. Lāča darbiem neesmu neko citu lasījusi» (17 g. veca skolniece), «Mans mīlākais padomju rakstnieks ir V. Lācis. Padomju Latvijas rakstnieku jaunos darbus esmu lasījusi maz. Tie nav atstājuši iespaidu» (33 g. v. un 23 g. v. lasītāji ar vid. izgl.). Kāda cita lasītāja (28 g. v., vid. izgl.) raksta: «Man patīk D. Zigmontes romāni. Latviešu padomju rakstnieku jaunie darbi krievu tulkojumā sastopami ļoti reti, vismaz mūsu bibliotēkā.» 9 lasītāji raksta, ka latviešu padomju rakstnieku darbus vispār nav lasījuši, 4 — ka lasījuši maz, bet lasītāju lielākā daļa uz šo jautājumu vispār neatbild. Par mīlākajiem padomju literārajiem varoņiem (ar retiem izņēmumiem) nosaukti krievu literatūras tēli, bet kā mīlākie dzejnieki minēti tikai krievu autori.

Ja izmantoto aptauju materiāli liecināja par jo plašu krievu literatūras popularitāti republikas latviešu lasītāju aprindās, tad latviešu literatūras popularitāte republikas krievu iedzīvotāju vidū, pēc aptaujas ziņām, nav tik liela. Kā viens no iemesliem norādīta nepietiekama latviešu literatūras izdošana republikā krievu valodā un latviešu autoru darbu tulkojumu ierobežotais skaits bibliotēkās.⁹³ Kā otrs

⁹³ Par nepietiekamu latviešu literatūras tulkošanu republikā liecina arī iepriekš sniegtie Grāmatu palātas statistiskie materiāli (skat. 200. lpp.). Ja 1955. g. republikā krievu valodā bija izdotas 23 latviešu autoru grāmatas (tirāža 550 t.), tad 1963. g. — tikai 7 (tirāža 272 t.), bet 1964. g. — 8 (tirāža 164 t.). Samērā plašā latviešu autoru darbu tulkošana līdz 1955. g. saistāma lielā mērā ar latviešu rakstnieku vecākās paaudzes darbu tulkojumiem. Taču tas neattiecināms latviešu literatūras tulkojumu skaita un metienu samazināšanu pēdējos gados. Šis apstāklis neļauj citām padomju nācijām iepazīties ar latviešu literatūru.

iemesls, kādēļ latviešu padomju literatūra republikas krievu iedzīvotāju vidū ir mazāk iecienīta, vairākās aptaujas lapās norādīti latviešu padomju autoru darbu kvalitatīvas dabas trūkumi, it īpaši problemātikā. Latviešu tautības iedzīvotāju atbildes uz aptaujām rāda, ka no krievu padomju jaunās literatūras latviešu kultūras dzīvē ienākuši idejiski un mākslinieciski augstvērtīgi darbi. Par mūsdienu lasītāju literatūras vērtējuma kritēriju ieskatu sniedz plašāki literāro darbu vērtējumi aptaujas lapās. «Nikolajevas romāns «Kauja ceļā» māca cīnīties un šai cīņā nepagurt» («Padomju Jaunatnes» aptauja, lasītājs no Brocēniem). «Tā varoņi ir stipras gribas mūsdienu cilvēki, kas zin savas dzīves jēgu» (skolotāja no Preiļiem). Par Koževņikova darbiem: «Saviļņo varoņi, mūsdienu cilvēki, ar savām augstām morālām īpašībām» (lasīt. no Gulbenes). Lasītājs G. Upītis no Rīgas raksta: «Ar sevišķu interesi lasu grāmatas par mūsdienu jaunatni, par vienkāršiem darba cilvēkiem, kuri iekaro kosmosu, ceļ jaunas pilsētas, rūpnīcas, hidroelektrostacijas, apgūst neskartas zemes.» Atbildes rāda, ka mūsdienu literatūru vērtē pēc problēmu aktualitātes un dziļuma, kā arī mākslinieciskā risinājuma limeņa, neņemot vērā, kādā republikā darbs radies. Tādā kārtā nacionālās kultūras tiek bagātinātas ar citu tautu kultūras pozitīvajiem elementiem. Atsevišķu krievu autoru darbu augstais līmenis ir galvenais iemesls, kas noteicis to popularitāti arī citās tautās, tai skaitā latviešu tautā. Atbildot uz «Cīņas» 1964. g. aptauju par bibliotēku darbu, Auces pils. bibliotēkas vadītāja raksta: «A. Koptjajeva ar savu triloģiju «Ivans Ivanovičs» guva sev daudz draugu. Viņas lasītāju saime ir tik liela, ka apmierināt visus interesentus bibliotēkai sagādā sevišķas grūtības. Uz lasītāju vēlēšanos bibliotēka par viņas darbiem organizējusi literāras konferences un literāru tiesu. Pēc tā, kā lasītāji šajos pasākumos ņēma daļību, var spriest, cik rakstniece kļuvusi viņiem tuva.»

Kultūras ministrijas organizētajā pārbaudē Rīgas pils. 22. bibliotēkā 1964. g. augustā noskaidrots, ka divu dienu laikā no 400 latviešu tautības lasītājiem 287 lasījuši krievu autoru darbus. Žurnāla «Liesma» organizētajā aptaujā 1963. g. decembrī par žurnāla saturu apmēram pusē atbilžu lasītāji izteikuši vēlēšanos vairāk lasīt jaunākos krievu un citu republiku prozistus un dzejniekus.

Sevišķi iecienīti ir Čakovska, Bondareva, Graņina, Koptjajevas, Nikolajevas un Solohova darbi. «Cīņas» organizētajā bibliotekāru aptaujā uz jautājumu «Kurus padomju tautu rakstniekus lasītāji iecienījuši visvairāk?» 72% atbilžu minēta A. Koptjajeva, 44% — G. Nikolajeva, 34% — M. Solohovs, 22% — Č. Aitmatovs, 22% — K. Simonovs. Katrā piektajā vēstulē bibliotekāri nosaukuši ukraiņu rakstniekus O. Gončaru un M. Stelmahu.

Mūsu rīcībā nav materiālu par latviešu autoru darbu popularitāti Krievijas Federācijā. Zināmu ieskatu sniedz tikai dažas publikācijas presē. Tā 1955. g. Maskavas autorūpnīcas bibliotēkas pārzinis rakstīja: «Pie mums mil un labprāt lasa latviešu dzejnieku un rakstnieku darbus. To spilgti apliecina lasītāju atzinīgo atsauksmju lielais skaits par V. Lāča grāmatām. Lai gan viņa grāmatu mūsu bibliotēkā daudz (500 eks.), tās arvien atrodas pie lasītājiem.

Lasītāji sevišķi iemīlojuši romānus «Vētra», «Putni bez spārnēm», «Zvejnieka dēls», «Uz jauno krastu». Vairāk nekā 2000 lasītāju izlasījuši A. Upīša triloģiju «Robežnieki», romānu «Vecās ēnas» u. c. rakstnieku darbus. Lasītāju uzmanību saista arī A. Sakses romāni «Pret kalnu» un «Darba cilts»⁹⁴ Maskavas Kaļajeva bibliotēkā, kur ir 6000 lasītāju, 1951. g. 4 mēnešu laikā V. Lāča romānus lasījuši 600 cilvēku, no tiem «Vētru» — 184, A. Upīša romānus lasījuši vairāk nekā 400, A. Sakseš — vairāk nekā 350.⁹⁵ Kad Maskavas pilsētas Tautas izglītības nodaļa izdarīja aptauju starp vidusskolu vecāko klašu audzēkņiem, lai noskaidrotu, kuri rakstnieki jaunatnes vidū ir vispopulārākie, iemīloto autoru skaitā Maskavas skolēni minēja arī V. Lāci.⁹⁶

Par Krievijas Federatīvās republikas iedzīvotāju interesi par latviešu tēlotāju mākslu var spriest zināmā mērā pēc viņu apmeklētāju skaita LPSR Valsts mākslas muzejā. Ņemot vērā individuālos apmeklētā-

Gads	Ekskursiju skaits no KPFSR	Cilvēku skaits ekskursijās
1961.	16	357
1962.	35	934
1963.	26	670
1964.	26	553

jus, kuri šai gadījumā netika uzskaitīti, faktiskie skaitļi ir lielāki. Par krievu tautības cilvēku attieksmi pret latviešu tēlotāju mākslu liecina arī ieraksti muzeja viesu grāmatā.⁹⁷

Samērā plašs aptaujas materiāls bija pieejams kinomākslas jomā — populārākajā mākslas nozarē mūsdienās. Uz aptaujas «Tavs ideāls» jautājumu par labākajām kinofilmām Liepājas tipogrāfijas latviešu valodā izpildītajās atbildēs minētas 11 Rīgas kinostudijas un 40 — citu Padomju Savienības studiju filmas. Fabrikas «17. jūnijs» latviešu tautības strādnieki nosaukuši 3 Rīgas un 25 citu padomju kinostudiju filmas. «Padomju Jaunatnes» 1962. g. aptaujā, kurā piedalījās galvenokārt provinces jaunieši, par labākajām filmām nosaukti 4 Rīgas un 45 citu padomju kinostudiju ražojumi. 1963. g. aptaujā nosauktas 40 filmas, no tām tikai 3 Rīgas kinostudijas izlaistās. Lielāko balsu skaitu saņēmušas filmas «Viss paliek cilvēkiem», «Optimistiskā traģēdija», «Tīrās debesis», «Viena gada deviņas dienas» u. c.

⁹⁴ «Literatūra un Māksla», 1955. g. 11. dec.

⁹⁵ Turpat, 1952. g. 16. martā.

⁹⁶ «Padomju Latvijas Komunisti», 1965., 7., 23. lpp.

⁹⁷ «Katrā reizī, kad es apmeklēju Rīgu, es noteikti iepazīstos ar latviešu mākslinieku izstādēm. Arī šoreiz es atnācu uz Jūsu muzeju. Man ļoti patīk Grasmaņa, Kalnrozes, Jurķeļa un Brektes jaunie darbi» (1963. g. 9. sept., Ļeņingradas Inženierceltniecības institūta studente G. Cukanova). «Iespāids pēc muzeja apmeklējuma ir milzīgs. Viss sajūsmīna. Vēl neko nezinot par tautu, neviļus sāc cīnīt tās kultūru un gribas redzēt to tikpat skaistu un tuvu dzīvei. Visu labāko Jums, latviešī!» (1963. g. 7. jūl., pedagogs no Grozņijas). Par 1965. g. lietišķās mākslas un patēriņa preču rūpniecības ražojumu izstādi: «Izstāde atstāja brīnišķīgu iespaidu. Liela gaume, smalkums un vienkāršība — savienojumā tas viss nav aizmirstams. Gribas novēlēt, lai šie lieliskie izstrādājumi kļūtu pieejami tautai un izdaiļotu mūsu ikdienu. Paldies lieliskajiem meistariem! Paldies izstādes organizētājiem!» (1956. g., apmeklētājs no Ļeņingradas)

Visi šie dati liecina par citu Padomju Savienības kinostudiju filmu popularitāti republikas latviešu tautības iedzīvotāju vidū. Papildu paskaidrojumi aplaujās rāda, ka arī šeit kritērijs ir tikai filmas saturs un mākslinieciskā forma. Nacionālais fons netiek ņemts vērā.⁹⁸

Rīgas kinostudijas idejiski un mākslinieciski vājās filmas šā gada iemesla dēļ pat republikā saņēmušas visai zemu vērtējumu. Raksturīgas ir atbildes uz «Padomju Jaunatnes» 1962. g. aptaujas jautājumu par sliktāko padomju filmu. Kopskaitā minētas 19 padomju filmas, no tām — 3 Rīgas kinostudijas: «Velna ducis», «Diena bez vakara», «Kārkli pelēkie zied».⁹⁹ Tās norādītas 39% atbilžu.

Rūpnīcas VEF un fabrikas «17. jūnijs» krievu valodā rakstītajās atbildēs uz jautājumu par labāko filmu nav minēta neviens Rīgas kinostudijas filma. Tās nav minētas arī atbildēs uz avīzes «Sovetskaja molodžež» aptaujām. Tas liecina, ka Rīgas kinostudijas filmas republikas krievu iedzīvotāju vidū ir vēl nepopulārākas. Arī avīzē «Rīgas Kinokrāni» 1963. un 1964. g. aptaujās «Kas bija labākais uz mūsu ekrāniem 1964. gadā?», kur atbildes saņemtas kā no latviešu, tā no krievu tautības iedzīvotājiem, starp labākajām padomju kinofilmām nav minēts neviens Rīgas kinostudijas darbs. Turpretim, vērtējot tēlojumu, par labāko 1964. g. aktrisi atzīta V. Artmane (53% atbilžu). Otro vietu ieguvusi krievu aktrise T. Sjomina (19% atbilžu). Viņai seko A. Vertinska. Par labāko vīriešu lomas izpildītāju atzīts I. Smoktunovskis (76%). Otrās vietas ieguvējs ir E. Pāvuls (3%), trešās — A. Batalovs (3%). Tēlojuma novēr-

⁹⁸ Lasītājs no Vecākiem par «Optimistisko traģēdiju»: «Tādu iespaidu un saviļņojumu, kādu uz mani atstāja «Optimistiskā traģēdija», nebiju līdz šim izjutis... Pēc seansa visu skatītāju sejās lasīju liela pārdzīvojuma pēdas. Par filmu jāsaka liels paldies!» Lasītājs no Ogres par filmu «Esiet pazīstami — Balujevs!»: «Noskatoties filmu, tā vien liekas, ka dzīve kļuvusi skaistāka, bagātāka, liekas, ka Balujevs dzīvo tepat blakus. Ir tik jauki apzināties, ka tādi cilvēki diendienā mums līdzās veic savu ikdienas darbu. Kā lai nepriecājas par tādiem cilvēkiem, par tādām filmām?»

⁹⁹ Vērtējuma kritēriju atspoguļo arī plašāki paskaidrojumi. «Rīgas kinostudijas filmas bieži vien saista skatītāju tikai tikmēr, kad skatītājs vēl sēž kinozālē, taču pēc tam pāri liekas palicis pavisam maz no filmas. Nav laikam īsts mākslas darbs. Vajadzētu novērst visus trūkumus Rīgas kinostudijas darbā, gribētos, lai arī latviešu mākslas filmas līdzinātos labākajiem mākslas darbiem» (lasītājs no Gulbenes). «1963. g. Rīgas kinostudijai novēlu patiesi un saistoši, bez laķējuma parādīt mūsdienu varoni uz ekrāna, lai filma bez atpūtas dotu arī spēku un iedvesmu turpmākajam darbam, lai tā pilnīgi paņemtu savā varā, kā tas ir, noskatoties mūsu zemē ražotās labākās filmas» (lasītāja no Jēkabpils).

tējums vēlreiz apstiprina, ka savas un citu padomju nāciju mākslas snieguma salīdzināšanā lietots viens kritērijs.

*

Rakstā skarti tikai daži jautājumi no plašā nacionālo kultūru mijiedarbības problēmu loka. Pagaidām tie risināti tikai vispārējos vilcienos. Tomēr arī šāds ierobežots apskats dod iespēju veidot dažus secinājumus:

1. Padomju nāciju politiskā, ekonomiskā un ideoloģiskā vienotība, kā arī nacionālo kultūru kopīgais saturs nosaka ciešus kultūras sakarus un sakaru formu daudzveidību. Pārejas posmā no sociālisma uz komunismu, kad strauji attīstās padomju nāciju sadarbība, to kultūras sakari arvien paplašinās.

2. Padomju nāciju un nacionālo kultūru plašie sakari pastiprināti sekmē šo kultūru mijiedarbību un savstarpēju bagātināšanos. Nacionālās kultūras pāraug republiku robežas un ieplūst citu sociālistisko nāciju kultūrā. Pie tam, jo dziļāk mūsdienu progresīvie principi iesakņojušies kādas padomju tautas literatūrā un mākslā, jo vairāk šī literatūra un māksla atbilst savas tautas interesēm un reizē kļūst arī internacionālāka, t. i., nozīmīgāka un tuva citām tautām. Vienas tautas kultūras pozitīvākie elementi tiek pārņemti un ieplūst citas tautas kultūrā, izspiezdami vietējās nacionālās kultūras kvalitatīvi vājās parādības.

3. Kādas nācijas kultūras elementu īpatsvars savā un citās republikās ir atkarīgs no šīs kultūras idejiskās un mākslinieciskās vērtības. Tādēļ nacionālās kultūras popularitātes galvenais priekšnoteikums ir tās augstais līmenis.

4. Nacionālo kultūru mijiedarbība uz šo kultūru labāko sasniegumu pamata iezīmē sākumu komunistiskās sabiedrības vienotas kultūras izveidei, visu nāciju kultūras vērtīgākās daļas sintēzei komunistiskās sabiedrības kultūrā.

5. Nacionālo kultūru progresīvo elementu saplūšana vienotā kultūrā ir neizbēgams kultūras attīstības ceļš vispasaules mērogā. Dažādas etniskās izcelsmes kultūras elementu mijiedarbība ir kultūras attīstības progresīva tendence, kas izpaudusies jau senākos vēstures posmos. Šķiru sabiedrības apstākļos kultūru mijiedarbību ierobežo tautību un nāciju savrupība un valdošo šķiru politika. Sociālisma un it īpaši komunisma celtniecības apstākļos šī tendence gūst iespēju brīvi un neierobežoti attīstīties. Padomju nacionālo kultūru mijiedarbību sekmē partijas un valdības mērķtiecīgi plānotais kultūras darbs.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ВЗАИМОВЛИЯНИЯ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ ЛАТЫШЕЙ И РУССКИХ В ПЕРИОД СОЦИАЛИЗМА И СТРОИТЕЛЬСТВА КОММУНИЗМА

Л. Думпе

РЕЗЮМЕ

Ленинская национальная политика обеспечивает всесторонний расцвет каждой советской нации. Но наряду с этим в условиях построения коммунизма стремительное развитие новых форм экономических и культурных связей приводит к сближению наций. В основе этого сближения — усиление общих черт советских наций, вытекающих из общности идеологии, политического и экономического строя. Двухстороннему, но взаимно обусловленному процессу развития наций — их расцвету и сближению — соответствуют две тенденции в развитии национальных культур. С одной стороны, наблюдается бурный расцвет их, с другой стороны — сближение, взаимное обогащение национальных культур и усиленное развитие общих элементов советской культуры. В кругу проблем этнографического изучения современности вопрос о взаимовлиянии национальных культур и его проявлениях в жизни народа является одним из наиболее актуальных.

Статья касается некоторых предпосылок и форм взаимовлияния русской и латышской духовной культуры на современном этапе и проявления этого влияния в жизни населения республики. Статья использует статистический материал (данные переписи населения СССР в 1959 г., данные ЦСУ ЛССР, Министерства культуры ЛССР и других учреждений) и печать за 1940—65 гг. В качестве дополнительного материала приведены анкетные данные сектора философии Института истории АН ЛССР и редакций газет, полученные при опросе населения по различным вопросам культуры.

В начале статьи дается обзор формирования многонационального состава населения республики, являющегося основной предпосылкой прямого культурного взаимовлияния наций, населяющих республику. В результате социалистической индустриализации республики, а в последние годы в связи с возведением новых мощных экономических объектов в Латвии абсолютно и относительно возросло количество инонационального населения. Количество представленных национальностей в 1935 — 1959 гг. возросло с 46 до 105, процент их по отношению ко всему населению республики — с 25 до 38. Русские являются наибольшей группой инонационального населения (26%). На предприятиях, в учреждениях и учебных заведениях республики совместно работают и учатся люди многих национальностей. Например, на заводе ВЭФ представлены 30, на строительстве Плявиньской ГЭС — 27, в высших учебных заведениях республики — 42 национальности. В результате тесного соприкосновения людей различных национальностей в республике наблюдается прогрессирующая регистрация

смешанных браков и рост рождения детей в национально неоднородных семьях. Повседневное общение с людьми других национальностей делает необходимым овладение общим языком. В республике в качестве второго языка прочно утвердился русский язык.

Взаимовлияние культур народов СССР обеспечивается широкими культурными связями. В статье рассмотрены основные формы культурных связей Латвийской ССР и РСФСР: взаимный перевод и издание литературы, обмен периодическими изданиями, выставками изобразительного искусства и кинофильмами, гастроли театральных коллективов и солистов, включение в репертуар театров произведений авторов братской республики, творческое содружество деятелей культуры двух республик и т. д. Особо выделены новые формы культурного общения, развившиеся в условиях советского строя: декады латышской литературы и искусства в Москве, недели латышской литературы в РСФСР и русской литературы в Латвийской ССР, фестивали театров и кино, различные конкурсы, вечера и встречи населения с деятелями культуры братской республики.

При наличии политических и экономических предпосылок, усилении многонационального характера состава населения республик широким размахом культурных связей способствовал изменению культурной жизни населения ЛССР, все большему проникновению в жизнь латышского народа элементов русской культуры. Это проявляется, в частности, в содержании художественной самодеятельности населения республики и в изменении характера сугубо национального раньше торжества — праздника песни. Кроме того, широкое распространение получили народные праздники дружбы народов, в которых участвуют представители соседних республик. Традицией стали также весенние празднества сельских тружеников трех республик на Кургане дружбы, возведенном на стыке границ РСФСР, Белорусской и Латвийской ССР.

Данные опросных листов показали глубокое проникновение русской литературы и искусства в быт латышского народа. В республике хорошо знают русскую литературу и искусство. В сравнительной оценке произведений русских и латышских авторов критерием являются только содержание и художественная полнота произведения.

Рассмотренный в статье процесс сближения элементов русской и латышской духовной культуры в жизни населения республики может служить одним из примеров постепенного синтеза лучших элементов национальных культур народов СССР в общую культуру коммунистического общества.

SATURS

<i>H. Strods</i> . Ievadam	5
<i>J. Graudonis, I. Loze, E. Mugurevičs, E. Snore</i> . Arheoloģiskie izrakumi Padomju Baltijā 25 gados	9
<i>Я. Граудонис, И. Лозе, Э. Мугуревич, Э. Шноре</i> . Полевые археологические исследования в Советской Прибалтике	19
<i>H. Strods</i> . Latviešu padomju etnogrāfija 25 gados (1940.—1965.)	21
<i>X. Строд</i> . Латышская советская этнография за 25 лет (1940—1965)	28
<i>J. Graudonis</i> . Par Latvijas agrā metālu perioda iedzīvotāju sakariem	31
<i>Я. Граудонис</i> . О связях населения Латвии в эпоху раннего металла	50
<i>I. Cimermane</i> . Latvijas tekstilā keramika un tās sakari ar Djakovas kultūras argabalu	53
<i>И. Цимермане</i> . Текстильная керамика на территории Латвии и вопрос о ее связи с дьяковской культурой	63
<i>V. Urtāns</i> . Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem I g. t. otrajā pusē	65
<i>B. Урган</i> . Связи населения Латвии со славянами во 2-й половине I тысячелетия	82
<i>A. Zariņa</i> . Korīgās iezīmes latgaļu un slāvu XII—XVIII gs. audumos	87
<i>A. Зариня</i> . Черты общности в тканях латгалов и славян XII—XIII вв.	91
<i>R. Deņisova</i> . Austrumlatviešu antropoloģiskā tipa īpatnības sakarā ar viņu etnisko vēsturi	93
<i>Р. Денисова</i> . Антропологические особенности восточных латышей в связи с их этнической историей	104
<i>V. Aleksejevs</i> . Latgaļu kranioloģija sakarā ar viņu izcelšanās jautājumu	105
<i>B. Алексеев</i> . Краниология латгалов в связи с вопросами их происхождения	123
<i>K. Kurcalis</i> . Par dažiem Latvijas PSR austrumdaļas kareņu un armetņu toponiem	125
<i>К. Курцалл</i> . О топонимах первобытных погребений и поселений восточной части Латвийской ССР	134
<i>K. Turnwald</i> . Die Balten des vorgeschichtlichen Mitteleuropas	135
<i>A. Alšupe</i> . Latviešu un slāvu tautu kultūrvēsturiskie sakari XIX un XX gs. (Audumu un aušanas darba rīku materiāli)	149
<i>A. Alšupe</i> . Культурно-исторические связи латышского и славянских народов по материалам текстильных изделий и орудий ткачества XIX и XX вв.	158
<i>A. Krastiņa</i> . Par latviešu un krievu kultūras sakaru iezīmēm Latgales tautas celtniecībā (XIX gs. — XX gs. sāk.)	161
<i>A. Крастыня</i> . Черты народного строительства Латгале (XIX в. — начало XX в.), свидетельствующие о культурной связи латышского и русского народов	169
<i>A. Zavarina</i> . Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālā kultūra XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā (Mājoklis, Apģērbs, Ediens)	171
<i>A. Заварина</i> . Материальная культура русского старожильского населения Латгале во 2-й пол. XIX — нач. XX в.	187
<i>Dz. Viksna</i> . Par latviešu dzīves veidu un tradīcijām Padomju Savienībā XX gs. 20.—30. gados	189
<i>Дз. Виксна</i> . Быт и традиции латышей в Советском Союзе в 20 — 30 гг. XX в.	196
<i>L. Dumpe</i> . Daži latviešu un krievu garīgās kultūras mijiedarbības jautājumi sociālisma un komunisma celtniecības periodā	197
<i>Л. Думпе</i> . Некоторые вопросы взаимовлияния духовной культуры латышей и русских в период социализма и строительства коммунизма	215

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA, VIII

Sk. Eleres mākslinieciskais noformējums.

Redaktori *O. Jansons* un *L. Tjurina*. Māksl. redaktors *V. Zirdziņš*. Tehn. redaktore *Z. Pilādze*. Korektors *A. Ļva*, *A. Pugačova*. Nodota salikšanai 1966. g. 29. oktobrī. Parakstīta iespiešanai 1968. g. 13. februārī. Tipogr. papīrs Nr. 1. Papīra formāts 60×90¹/₈. 27 fiz. iespiedl.; 27 uzsk. iespiedl.; 34 izdevn. l. Metiens 1500 eks. JT 17017. Maksā 2 rbl. 98 kap.

Izdevniecība «Zinātne»
Rīgā, Turgeņeva ielā 19.

Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Preses komitejas Poligrāfiskās rūpniecības pārvaldes 3. tipogrāfijā Rīgā, Ļeņina ielā 137/139, Pasūt. Nr. 612.

Pamanītās klūdas

Lpp., sleja	Rinda	Iespiests	Jābūt
19., pa kreisi	2. no augšas	Латвии	Прибалтике
31., pa kreisi	3. „ „	II g. t. p. m. ē.	II g. t. p. m. ē. vidus
42.	70. parinde	Л. В. Ванкина, Я. Я. Граудонис, Э. Д. Шноре	Л. В. Ванкина, Я. Я. Граудонис, Э. Д. Шноре. Min. darbā, 3. lpp.
60., pa kreisi	7. no apakšas	⁹³ Vēst. inst. arh., Nr. 006:2, 11., 17., 20. u. c. paraugu	⁹⁶ M. Embert. Die Textilabdrücke auf den Toszeger Gefäsen
73., pa kreisi	13. „ „	F. Brastiņš.	E. Brastiņš.
107.	6. no augšas	2	8
107.		<i>Norma verticalis</i> % lasāms pirms <i>Elipsoides</i>	
125., pa labi	18. „ „	zvejniekiem	Zvejniekiem
126., pa labi	5. „ „	Rēzýte	Rēzýte
128., pa kreisi	13. „ „	... ar verbu <i>pikts</i>	... ar <i>pikts</i>
130., pa labi	4. „ „	upes no* <i>daucita</i>	upes no* <i>dau gau+</i> + <i>eit-</i>
131., pa kreisi	6. no augšas	avestu	avestas
134., pa labi	29. no apakšas	un	и
142., pa labi	18. „ „	Altie,	Altie.
146., pa kreisi	13. „ „	hřivna	hřivna
158., pa kreisi	12. „ „	шпильев	шпильев
216.	16. no augšas	XVIII gs.	XIII gs.

